

ULTRAIECTI
Apud. FRANCISCUM. HALMA.
AN.° MDCLXXXI.

JOHANNIS LOMEIERI
Zutphaniensis

DE

VETERUM GENTILIUM LUSTRATIONIBUS

Syntagma.

Cum indice necessario.

ULTRAJECTI,

Apud FRANCISCUM HALMA, Bibliop.
cIↄ Iↄ cLXXXI.

Illustribus ac Præpotentibus VI-viris:

D. MAURITIO HERMANNO RIPPERDA, Domino in *Vorden*, territorii Zutphaniensis Prætori.

D. FREDERICO vander CAPPELLEN, Domino in *Boedelhof.*

D. ROBERTO van HEECKEREN, Domino in *Berlham*, in Curia Gelrica extra ordinem Senatori.

D. HENRICO van LUCHTEREN, | Urbis Zutphaniæ Consulibus.
D. ADRIANO VALCK, JC. |

D. BALTHASARI van HAGEN, Urbis Dotechemii Cos.

Ordinum inclyti comitatus Zutphaniæ
DEPUTATIS.

ET

Amplissimo Consultissimoque Viro,

D. GISBERTO opten NOORTH, J.U.D. Urbis Zutphaniæ Cos. & illustri huic consessui ab actis.

Ffero vobis, *Nobilissimi Domini*, rationem otiorum meorum. Horas subcisivas in bonorum auctorum lectione sic consumere soleo, ut ex illis, quæ in usum meum futura judico, subin-

 de

de excerpam, & quædam florum corpuſcula faciam. Non ſecus ac apes, in ſaltibus floriferis omnia libantes, cellas ſuas dulci nectare diſtendunt. Dum autem ſingula ſuis locis ſtudioſe diſpono, ſenſim mihi hoc de luſtrationibus veterum gentilium σύνταγμα enatum eſt. Difficili quidem tempore, inter immanes belli Gallici tumultus, hoc parturiebam; ſpes autem felicis partitudinis me ſæpius recreabat. adeoque ſub hac Palladis ægide, & jucundiſſimo Muſarum patrocinio, in mediis illis tempeſtatibus vitam egi tranquilliorem: Quomodo olim Tullius, Cæſare Rempublicam obtinente, forenſi regno ejectus in Tuſculano ſuo, inter declamandi diſcipulos, cœnandi autem magiſtros, Hircium ſcilicet ac Dolabellam, alioſque philoſophiam hactenus in Græcia deliteſcentem Latinis literis illuſtravit. Poſtquam vero pelagi fragor cecidit, & halcyonia quædem nobis apparuerunt, Partula ac Lucina, Diiſque Nixiis, ut ſpero, faventibus, fœtus noſter in lucem producitur. Vos autem, *Viri P. P.* Genios deputo Tutelares, fatiſque ſcribundis advoco, ut felices illi annos præcinatis: & omne mali ac invidentis oculi faſcinum ſtabili averruncetis numine. Imo vos hoc quicquid eſt oneris non detrectaturos, non ex alitis involatu, nec e cantu ſiniſtro oſcinis, ut in Etruſca olim

diſci-

diſciplina, nec e tripudiis ſoliſtimis, aut ſomniis auguror; ſed alia ſigna, quæ obſervem, habeo certiora, & involuta minus. Veræ enim religionis Statores ac Vindices, quin & Muſagetas, in media belli fulminantis procella, non ſine inſigni maſculæ fortitudinis laude, vos præſtitiſtis: eaque detumeſcente, fluctuantis reipublicæ clavum generoſo capeſſentes animo, eam in portum, invitis religionis ac patriæ hoſtibus, ſubduxiſtis. Sed & ego ſæpius benigniorem favoris veſtri in me auram, non ſine ingenti animi lætitia ſenſi, meoſque conatus vobis non diſplicere ſerio triumphavi. Quo igitur hæc ſpectant? Ut mihi aliter ſitis nunc ac ante hac fuiſtis ſemper, Sapientia ac Conſtantia veſtra non patientur: Ut autem idem vobis maneat animus, & indies lætiora Eccleſiæ ac Reipublicæ, veſtroque inprimis illuſtri conſeſſui, Deo Opt. Max. ita moderante, affulgeant ſidera, ſpem bonam certamque domum reporto. Tantillos vero conatus ad Nominum Veſtrorum ſplendorem, ut ſemi-accenſum cereum in Solis conſpectum proferre, me quidem ſane puderet; niſi & hoc cogitarem, res maximas minimis etiam repræſentari poſſe: non ſecus ac exigua illa, in æde Veſtæ, flammula, ex Numæ Pompilii inſtituto, illius Solis, ὃς πάντ' ἐφορᾷ, καὶ πάντ' ἐπακούει, imaginem profundioris Sapientiæ con-

consultis referebat. Tandem autem Vobis, *Illustres ac Præpotentes Domini*, vitam prolixam, imperium securum, domum tutam, subditos probos ac fideles, quæcunque tum hominum privatorum, tum Magistatuum vota sunt, cœlum suspiciens, manibus expansis, nudo capite, sine monitore, quia de pectore oro

Præpotentis Magnificentiæ vestræ devotissimus cliens

JOHANNES LOMEIER.

Bene-

Benevolo
LECTORI
JOHANNES LOMEIER
S. D.

Ellum rerum omnium patrem esse, veteri jactatum est proverbio. Philosophi quidem ex Lite omnia prognata esse decreverunt, rerum naturam ex contrariis omnia producentem contemplantes: Martem autem rerum novandarum & mutandarum causam esse, fatales Imperiorum & Rerumpublicarum eversiones ac periodi abunde docent. Quis autem libros ex bello gigni crediderit? quoniam humaniorum artium cultricibus Sororibus, perpetuum cum Pallade quidem commercium, cum Bellona autem est dissidium. Sed tamen hinc larga scribendi materia historicis omni tempore est suppeditata, nec minus Poetis arma virosque canentibus: Nec temere Orphei statua, Alexandro M. in Darium proficiscente, sudavit, quasi Poetarum laborem præsentisceret. Hoc etiam syntagma nostrum, B. L. bello Gallico debes, e cujus ardore, ut πυριγενὲς, in lucem productum est. Cum enim, Zutphania nostra, anno hujus seculi LXXII. occupata, triste hoc incendium per vicinas provincias longe lateque circumferretur, nihilque aliud nisi agrorum vastationes, pecuniarum exactiones, multorum civium ea de causa ad carcerem damnationes, scholarum & ecclesiarum eversiones, mulierum & puerorum gemitus, militum in publico concursiones, intra privatos parietes cum civibus contentiones, adeoque omnia undique misere turbata & concussa videremus; & in futurum omnia apparerent tristiora: Consilium cepi alio avertendi, quodcunque temporis a molestissimo scholarum, quibus tum præeram, onere vacuum concedebatur, ita transigendi, ut tum adorandam Dei providentiam ac justitiam in peccatis hactenus satis impune grassantibus puniendis considerarem: tum etiam mentem publicis privatisque calamitatibus fessam amœnioribus literarum studiis recrearem. In quem finem veterum gentilium lustrationes illustrandas selegeram. Interea, Deo ita dirigente, Galli urbe nostra

** exces-

excesserunt, ego autem ad ecclesiæ ministerium vocatus, aliis gravioribus curis ab his studiis sum avulsus, mihique idem quod Augustino contigit, qui, epist. 131. *ad Memorium Episcopum ita scribit:* Posteaquam mihi curarum ecclesiasticarum sarcina est imposita, omnes illæ delitiæ fugere de manibus, ita ut vix nunc ipsum codicem inveniam. *Amicorum tamen voluntatem, petitionem, jussionem contemnere nolui, contentus tam diffusæ, quam susceperam, materiæ partem aliquam tradidisse, neque enim tantæ rei me satisfacturum esse speravi unquam. In magna sylva feras quam plurimas indagantes capere boni venatoris est, non omnes cepisse nulli culpæ fuit. Malevolis si prolixe me hic excusarem, magno conatu magnas nugas agerem: cum invitis nulla aut eloquentia, aut eruditio placere possit, animum vero jam præjudicio occupatum in tuam sententiam trahere si nitaris, nihilo plus agas quam si surdo fabulam narres. Ego vero meos labores, ut olim Æschylus fabulas suas* χρόνῳ ἀνατίθεμαι. *Tu autem, B. L. adesto æquo animo, cognosce & judica, spectandus tibi, an exigendus sim prius.*

EPI-

EPISTOLA

Clariſs: Literatiſſimique Viri,

D. SAMUELIS PITISCI,

Gymnaſiarchæ Zutphanienſis ad Auctorem.

TUum de Veterum luſtrationibus librum mihi in agro hærenti ſuburbano tabellarius recte in manus tradidit. Feriarum harum, quæ ingenuæ pigritiæ jus nobis dederunt, tempore rus ex urbe, tanquam è vinculis, evolare: & ut animus procul negotiis ex Scholaſtico ſtrepitu reficeretur, & aures convitio defeſſæ conquieſcerent,

Jacere modo ſub antiqua ilice,
Modo in tenaci gramine,
Laberentur altis interim dum ripis aquæ:
Querérentur in ſylvis aves,
Fonteſque lymphis obſtreperent manantibus,
Somnos quod invitaret leves.

equidem deſtinaveram; ſed quam primum tuas curas evolvere cœpi, omnes ruris quamvis amœni delicias contemſi, & membra ſub fagi patulę tegmine ſtratus, antequam illas ἐκ τῶν ποδῶν εἰς τὴν κεφαλὴν (pedes & caput præpoſtere dum pono, non vituperabis ſat ſcio; illo enim ordine in Pluto poſuiſſe Ariſtophanem juxta mecum ſcis) legiſſem, lumbos neque exporrexi, neque extuli. Hac itaque dape

ebrius eaſdem tibi remitto, & quidem (Si in ruſticatu ſane ſentire, aut ſcribere quid poſſum) non ſine meo applauſu. Condidiſti, vir Reverende, chartas μεγάλῃ (ὦ ζεῦ) καὶ ἀκριβεῖ σπουδῇ τε καὶ ἐπιμελείᾳ πεπονημένας. In illis (Jovem lapidem juro) quod reprehendat, non inveniet Zoilus; & quod probabunt, qui, quod Religio, quod patitur fides, decernere ſolent. Laudo, & admiror ingenii tui dotes, quibus tot laboribus mutandis par es. Macte vir Reverende, curas haſce tuas prælo digniſſimas prælo cura committas. Typographum, qui illas ſuis deſcribat typis quære, & invenies. Si tibi apud exteros induſtrię teſtimonium habituro hoc meum placuerit judicium, illud cæterorum amicorum votis & εὐλογίαις inſerere tibi integrum erit. &c.

II.

Dum luſtras oculo veterum monumenta ſagaci;
Dum teris aſſidua Scripta hodierna manu;
Dumque Paleſtinæ, Grajæ, Latięque Minervæ,
Perluſtras docti, ſcrinia, quicquid habent;
Denique præluſtri dum illuſtras multa labore,
Quæ ſine te cœca nocte ſepulta forent:
Lomejere, tibi quæ ſolvat grata vetuſtas,
Nec quæ poſteritas pręmia reddat, habet.
Bibliotheca, tuis illuſtrius aucta papyris,
Cœpit in aprico pulchrior eſſe loco;

Nec

Nec tam doctorum titulis, numeroque librorum,
Quam *Lomejeri* laude, superba fuit.
At quando ex tetris *Veterum lustratio* lustris
Excita, & scriptis est celebrata tuis;
Ille dies, inquam, tibi lustricus obtigit, & te
Prælustrem dici jussit, & esse virum.
Doctaque Posteritas (quæ, nunc quoque lurida, fati
Incusat leges, invidiamque vocat,
Quod, præmaturis dum *Crusius* occidit annis,
De Servis nequit liber abire *Liber*)
Sæpe tuos grata perlustrans mente labores,
Pro te, proque tua vota salute facit.
Sollicitaque Deos & voce & corde precatur,
Ut vitæ adjiciant plurima lustra tuæ:
Quo lustr ando libros illustria plurima promas,
Queis illustrari secla futura queant.

Hæc, invito licet Apolline, accinebat, qui a te bene vivendi initium magna ex parte accepisse se gaudet,

HENR. MEILINGIUS,

Ecclesia Borgensis Pastor.

Cor ſtupet! errorum quantum mortalibus olim
Noxia miſcuerit miſeris aconita Tonantis
Æmulus impurus; delirum faſcinat orbem
Dira ſuperſtitio, diſtringit turba Deorum
Mille quot orcus habet, cœlum quot, terra, quot
Sponte ſua ratio cœcas inventa ſacrorum (undæ.
Turpia quæ dictu docuit ludibria mentes!
Ira Deum, jus fasque innatum & conſcia culpæ
Pectora, ſi Numen temeratum, aut alma cruore
Innocuo fœdata parens, ſi qua horrida cœlo
Sęvit hyems, ſi qua annonæ vis ingruit arctę,
Peſtiferum aut terras afflavit ſidus, & arma
Ingratæ ſuperi immittunt ultricia genti;
Somnia ſollicitant animum præſaga, Sacrasve
Dextra rubens arces tetigit Jovis, augur, haruſpex
Inſuetę voces, oracula, ſpectra minantur,
De cœlo ſervat vates, oſtentaque ſtragem,
Monſtraque ſunt vanæ portendere credita genti.
Hinc ergo injuſtæ molis *Luſtratio* nata
Hinc trepidant omnes pacem implorare Deorum,
Et res infeſtos cœlos divina fatigat.
Qua cura, & ritu, quando, quæ ſigna litabant,
Hæc *Lomejerus* monimentis eruta priſcis
Magnus erat, Lector, qui corpus legit in unum;
Utile opus, dignumque viro, & laudabile utroque
Pollice, quod livor præſens ſi dente maligno

Ap-

Appetit, ut ſolet; æqua tamen mirabitur olim
Poſteritas; *Si qua illuſtris ſic læta revixit*
Bibliotheca: Suis nunc ſtabit & inclyta Sacris
Semper & egregie vero *luſtrata* vetuſtas,
Ut ſi quis laterem demens abſterſerit unda.
Perge, Pater venerande, decus laudesque tueri
Uſipetum, propriæque domus memorabile nomen
Lomejeranæ totum differre per orbem.
Non tam averſus equos patria Sol jungit ab urbe
Zutphania, non tam nobis præcordia finxit
Omnipotens pejore luto; ſi foverit artes
Mæcenas, mentemque bonam pretium comitetur,
Marſilios, alios & *Dammannos*, *Cruſiosque*
Et *Lomejeros* cernas, alioſque *Wilhelmos*?
Naturæ dotes ſed avara intercipit ætas.

ANT. à BILERT,

Eccleſiæ Geeſteranæ Paſtor.

IV.

Gentium hic peccata nefanda palpa:
Ut queant vere varie expiare,
Proh dolor! triſti pereunt veneno
Regis Averni.
Quomodo non luſtra Dei petebant!

Quo-

Quomodo ſolatia cogitabant!
Quomodo luſtralia quæritabant
Undique vana!
Omnis hoc natura ſuam petita eſt
Ferre opem, porcæ, pecudes, & agnæ,
Ignis, & Neptunus, arena, ſanguis,
Et Ceres alma.
Curtius Romam proprio expiavit
Corpore & vita, barathro patenti.
Sed quis hæc poſſet numerare Apollo
Doctus ad unguem?
Veſter en luſtralia luſtritando
Hic labor præſente refert libello
Qui velut perpicta placet tabella.
Euge libelle!
Perlubens luſtro varia hæc piacla,
Gentium triſtes doleoque caſus,
Perlubens harum cuperem videre
Vera piacla.
Sordibus vitæ variis notati,
Spiritu ſancto renovante nati
Gratiam donante Deo, piamur
Sanguine Jeſu.

Ita lubens præceptori, patronoque ſuo accinuit

BERNHARDUS KNIPPINCK,

Eccleſiæ Weſtervordenſis Paſtor.

JOHANNIS LOMEIERI

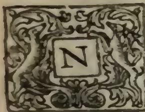
DE

VETERUM GENTILIUM LUSTRATIONIBUS,

SYNTAGMA.

CAPUT I.

Luſtrum & luſtrare à λȣ̃τρον *vel* λύτρον. *Lues.* λύθρον. *luſtra in ſylvis. luſtrum tempus quinquennale. luſtrare; circumire. quid* λύτρον *contra Socinum ex Grotio. Placamen.* ἱλασμὸς, καθαρισμὸς. *Piare.* λύτρωσις. ἀντίλυτρον. כפר אשם חטא τελετὴ. *Synonyma alia. Expiatio politica: religioſa.*

Nominis ἔτυμον non ex Latio, ſed ex Græcia, quod Latinis vocibus non infrequens, petendum eſt. *Luſtrum* vel eſt a λȣ̃τρον, & λȣ́ω, Paulus enim, Feſti mutilator, primam hujus vocabuli ſyllabam aliquando produci ſignificat: vel a λύτρον & λύω, unde & Latinum *Luo*, & a λυτρȣ̃ν *luſtrare.* Utrobique unica interponitur litera: Sic a *rodo* eſt *roſtrum*, a *plodo ploſtrum*, a *moneo monſtrum*, a *tranſeo tranſtrum*, a *fluo fluſtrum.* Vid. Voſſ. etymol. in Luſtrum: & Becman. Orig. ling. lat. in luo. p. 628. 639.

Hanc originationem ipſa vocabulorum ſignificatio indicat. Idem Paulus: *Lues eſt diluens uſque ad nihil, tractum a Græco* λύειν. *hinc di-*

 ctum

ctum lutum, terra humore soluta, & lustratio, qua quid solvitur ac liberatur. hinc & λύτρα ἀπὸ τῆς λύσεως, *idest, solutione auri.* Nonius: *Lues a rebus solvendis proposita.* Sed & *lues* pro scelere. 4 Georg. v. 454. *Magna lues commissa.* Hesychius: λύτρον, τίμημα: λύτρα, καθάρματα λυτήρια, καὶ πάντα τὰ διδόμενα εἰς ἀνάκλησιν (leg. ἀνάκλησιν) ἀνθρώπων. Hinc Ἕκτορος λύτρα, *Hectoris lustra* vertit Ennius. Apud Pollucem, lib. 7. cap. 29. laudatur drama Æschyli Φρύγες, ἢ λύτρα. Casaubonus in Athenæum, lib. 2. cap. 11. hujus fabulæ titulum judicat fuisse Φρύγες ἢ Ἕκτορος λύτρα, cujus argumentum ex Iliad Ω.

Ejusdem originis est λύθρον. Eustath. Odyss. X. λύθρον, ὁ ἐξ αἵματος μολυσμὸς, ὃν χρὴ ἀπολοῦσαι, παρὰ τὸ λύω, ἀφ' οὗ λύω, ἐξ οὗ καὶ λῦμα τὸ κάθαρμα, καὶ λυμαίνω τὸ ἀποκαθαίρω. Γράφεται δὲ διὰ τοῦ θ τὸ λύθρον τοῦτο, πρὸς διαστολὴν τοῦ λύτρου, ὃ ἐπὶ αἰχμαλώτων τίθεται. Idem. Iliad. Λ. λύθρον ἐστὶν ἀκαθαρσία αἵματος μετὰ κόνεως, δεομένη λύματος, ἤγουν καθάρσεως. Didymus item ad Iliad. Υ. vers. ult. ὁ ἐκ τῆς πολεμικῆς ἐνεργείας μολυσμὸς, ἢ τὸ κονιορτοῦ καὶ ἱδρῶτος ἀνθρώπειον αἷμα λύθρος καλεῖται. Sensus est λύθρον *notare immunditiem, ex sanguine pulvere & sudore humano, purgatione indigentem; scribi autem per* θ *ad differentiam* λύτρου, *quod pro captivis datur.*

Lustra, ait Paulus, Festi abbreviator, *significat lacunas lutosas, quæ sunt in sylvis aprorum cubilia, a qua similitudine, ii qui in locis abditis & sordidis ventri & desidiæ operam dant, dicuntur in lustris vitam agere.* Addit: *Et cum ejusdem vocabuli prima syllaba producitur, significat nunc tempus quinquennale, nunc populi lustrationem.* Varro, lib. 5. de L. L. *Lustrum nominatum tempus quinquennale, a luendo, hoc est, solvendo, quod quinto quoque anno vectigalia, & ultro tributa per Censores solvebantur.* Isid. Orig. lib. 5. cap. 37. *Lustrum est* πεντετηρὶς, *id est, quinquennium, quod quinto anno dicitur condi, propter Olympiadas a Romanis. adhuc enim Consules, adhuc æra nondum erant. Est enim quinquennale tempus. Ideo vero sic vocatur, eo quod censu per quinquennium in Republica peracto, urbs Roma lustrabatur.* Serv. ad 1. Æneid. v. 287. *Lustrum dictum, quod post quinquennium unaquaque civitas lustrabatur.*

Quoniam autem lustratio, hoc est, expiatio, ambiendo fiebat, hinc μεταληπτικῶς *lustrare* significat *circumire*, & sic *circumspicere, patefacere*, vid. Non. Marc. cap. 4. §. 277. Gloss. veteres: περιέρχεται, *lustrat.* Glossar. Isidori: *Lustro, vagator.* Lustrum solis, periodus solis, annus. Manil lib. 3. *Lustra decem tribuit solis, cum mensibus octo.*

Nos ad primariam expiandi significationem flectimus.

Λύτρον,

λύτρον, definiente Grotio, in libro de satisfactione Christi (cujus hic vestigia premimus) est proprie *res aut factum, quo movetur quispiam ut aliquem incommodo alioquin affecturus, eo liberari patiatur.* Socinus immerito ad solam captivitatem restrinxerat, cum & servituti, & exilio, & morti, & omni incommodo a quo liberari possumus, ea vox conveniat. Nam & origo, λύω scilicet, ad ea quoque pertinet, & communis usus non refragatur. Deinde, & in eo erravit Socinus, quod λύτρον proprie dictum velit accipi ab aliquo, detinente scil. captivum. Nam si vox accipiendi rigide accipiatur, ut in definitionibus fieri solet, aptari factis non potest, sed rebus solis: At factis quoque potest satis fieri, & liberatio impetrari, atque hoc præcipue apparet in ea liberatione, quæ fit per pœnæ translationem, pœna autem proprie non accipitur a quopiam, ut Grotius dicto libro, *cap.* 2. probavit. Præterea acceptionis vox proprie sumta, si non dominii translationem, certe utilitatem aliquam accipientis indicat: At in pœna non spectatur propria utilitas punientis, sed commune bonum, & ordo rerum. Acceptor ergo hic nullus est; nisi libeat admodum improprie acceptorem dicere judicem, tanquam juris & æqui ac boni communis curatorem. λύτρον nihilominus locum habet & in pœna. Ita Zaleuci oculus λύτρον fuit oculi filii: & in decimatione, qui puniuntur λύτρον sunt totius legionis. Imo ipse Jesus Christus, filius ille hominus venit dare animam suam λύτρον pro multis. *Matt.* 10. 28. *Marc.* 10. 45. ita ut ejus morte nos redemti simus, & a pœna liberati, Deoque reconciliati, qui antea ejus hostes eramus. Eodem modo Latini voces *Lustrum*, & *lustrare* usurparunt. Lustrare urbem, est eam a pœna liberare per lustrum, hoc est per pœnam succedaneam, quod piaculum dicitur. Sic Decii lustrarunt exercitum Romanum, & Thebas Menœceus, de quo mater apud Papinium:

LUSTRALEM NE feris ego te, puer inclyte, Thebis
Devotumque caput vilis ceu mater alebam.

Ad quem locum vetus scholiastes: *Lustrare civitatem humana hostia Gallicus mos est. Lustrare* dicit, quod Cæsar lib. 6. de bell. Gall. *placare Deorum immortalium numen.* Non quod plane hæc verba sint synonyma, sed quod in pœnis satisfactoriis coincidant placamen & lustrum, Gr. ἱλασμὸς & λύτρον: quæ ut pagani in re falso credita, ita in re vere credita Apostoli sensu eodem usurpant. Itaque in epistola ad Hebræos pro eodem ponuntur λύτρωσις & καθαρισμὸς, ut apparet cap. 9. v. 12, 13, 14, 15, 22, 23. Imo eodem loco καθαρίζειν &

ἁγιάζειν est reatum tollere, sive efficere remissionem, ut v. 22. exponitur. Christus per seipsum effecit hunc καθαρισμόν. Heb. 1. 3. Christus καθαρίζει conscientiam ab operibus mortuis. Heb. 9. 14. hoc est, a reatu & pœna, pœnæque timore conscientiam liberat. quod autem his in locis est καθαρίζειν, hoc ipsum simili ratione dicitur ῥαντίζειν, & λύειν, v. 22. quo respicit etiam vaticinium Zach. 13. 1. Eodem sensu dixit Johannes, Apoc. 1. 5. λύσαντι ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν. Item. 1. ep. 1. 7. sanguis Christi καθαρίζει ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας, & v. 9. junguntur ἀφιέναι & καθαρίζειν. Argumentatur Apostolus a conjunctis: si in luce ambuletis, habetis mundationem, hoc est, remissionem per sanguinem Christi, quia nemini in luce ambulanti imputantur peccata. Baptistæ vero prædicatio, Christum agnum nominantis, qui mundi peccata tollat, cum sacrificia expiatoria respiciat, plane non permittit nos *tollere peccata* aliter interpretari quam *reatum tollere*, hoc enim faciebant expiatoria sacrificia. Neque aliud est εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας, Heb. 9. 26. quam πρὸς τὸ καθαρίζεσθαι ἡμᾶς, πρὸς τὸ γίνεσθαι ἡμῖν ἄφεσιν, ut ex v. 22. apparet. Illa autem ἀθέτησις ἁμαρτίας facta est διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ, dicto versu 26.

Huc faciunt & ἱλάσκεσθαι, εἰρηνοποιεῖν, καταλλάσσειν, ἀποκαταλλάσσειν, Lat: *placare*, *pacare*, *conciliare*, *aut reconciliare*; Item *propitiare*, tum actus ipse, tum id quo actus peragitur, Gr. ἱλασμός, Latinis *placamen* dicitur, quo sensu Christus rursus dicitur ἱλασμὸς pro peccatis nostris. 1. Joh. 2. 2. & ἱλαστήριον per fidem in sanguine ipsius. Rom. 3. 25. nam sine sanguinis effusione non fit remissio. Heb. 9. de verbis καταλλάσσειν & ἀποκαταλλάσσειν, vide Rom. 5. 10, 11. 2. Cor. 5. 18. Eph. 2. 16. Col. 1. 20. Sophocl. Ajace:

> Ἀλλ᾽ οἴχεται τοι πρὸς τὸ κέρδιστον τραπεὶς
> Γνώμης, θεοῖσιν ὡς καταλλαχθῇ χόλου.
> *Sed conversus est ad prudentissimum*
> *Consilium, ut Diis concilietur iratis.*

Ubi chorus id exprimit, quod Ajax ante dixerat:

> Ἀλλ᾽ εἶμι πρός τε λουτρὰ, καὶ παρακτίους
> Λειμῶνας, ὡς ἂν λύμαθ᾽ ἁγνίσας ἐμὰ,
> Μῆνιν βαρεῖαν ἐξαλεύσωμαι θεᾶς.
> *Sed abeo ad lavacra, & maritima*
> *Prata, ut, postquam sordes expurgavero meas,*
> *Iram gravem evitem Dea.*

ubi

ubi *Diis conciliari*, καταλλάττεσθαι θεοῖς, idem est quod *iram ipsorum effugere*. Sic ergo victimis dicebatur *placari* Numen; reus ipse, aut homo, aut populus *purgari* sive, antiquo verbo, *Februari*; peccatum ipsum *piari* atque *lustrari*. Quare eadem sacrificia dicebantur ἱλαστικὰ, ἀρεστικὰ, καθαρτικὰ: Lat: *placamina*, *februa*, *piamina*. Vox ἱλάσκεσθαι ad victimas ab Homero, aliisque sæpe aptatur. ἁγνίζειν τὴν πόλιν καθαρμοῖς est apud Plutarchum in Romulo. hoc ἁγνίζειν quoque ἁγίζειν & ἁγιάζειν dicitur. Phryx Adrastus homicidio pollutus καθαρσίου ἐδέετο, opus habuit sacro expiatorio. *Herod. lib.* 1. Crœsus ipsum ἐκάθηρε, expiavit; quæ κάθαρσις, expiandi ratio apud Lydos & Græcos eadem. Apud Hermogenem est: Μηδὲ καθηράμενος ἀπὸ τῶν ἀσεβημάτων. Plato 2. de Rep. pro eodem ponit λύσεις & καθαρμοὺς ἀδικημάτων. Plutarchus in Romanis καθάρσια interpretatur ἀποτρόπαια, hoc est averrunca, iram divinam avertentia. *Placandi* voce apud Virgilium aliosque in sacris nihil frequentius; cujus vim Horatius ita expressit: *Mactata veniet lenior hostia*. Livius sæpe: *Pacem Deos exposcere*. Plinius pecori gratiam esse dicit in *Deorum placamentis*. Ovid. 1. Fastor. victimas ait *homini Deos conciliari*: quæ vox cum *placandi* voce idem valet.

Purgare & purificare ex Græco ἁγνίζειν translatum inde sumitur, quod reatus immunditia quædam videtur. Purificandi vox est apud Suetonium & Plinium. *Purgare mœnia lustro*, dixit Lucanus.

Sed receptius est *lustrare*. Sic *exercitum Suovetaurilibus lustrare* est apud Livium. Ovidius 13. *Metam.* per *expurgare* exposuit,

—— *Ego lustror ab illis Expurgante nefas novies mihi carmine dicto.*

Servius apud Virgil: 3. Æneid. *Lustramurque Jovi*, exponit *purgamur*, *piamur*. Seneca in Troad: *Lustrale sacrum*, explicat ipse, *quo piantur rates*. Papinius Menœcea dixit *caput lustrale*, quod sic exponit:

Terrigenam cuncto patriæ pro sanguine poscunt
Item: —— *Date gaudia Thebis*
Quæ pepigi, & toto quæ sanguine prodigus emi.

Lustrale ergo *sacrum* est, quod *sanguine emit* id est, *redimit*. Notandumque inprimis, sæpissime cum de sacris expiatoriis agitur, sanguinis fieri mentionem quia ex vetustissima Dei lege, Noacho data, *Gen.* 9. 4. atque inde ad populos omnes propagata, sanguis est vice animæ, ac propterea animæ nomine appellatur. Virg: *Sanguine quærendi*

reditus, animaque litandum, quæ verba Macrobius ex Trebatio explicans, eas hostias ait *animales* fuisse appellatas.

Piari proprie dicuntur ipsa peccata, hoc est lui; sive solvendo pœnam debitam, sive aliud quid, quod pœnæ debitæ in locum succedit. Virg. —— *& culpam miserorum morte piabunt.*
hoc est, *efficient ut luantur.* Plinius: *Luxum populi expiare solent bella.* Cicero: *tua scelera Dii immortales in nostros milites expiaverunt.* Apud eundem sæpe est, *scelera supplicio expiare* & apud Sallustium, *cædem cæde, sanguinem sanguine expiare.* Imo & *supplicii* vox primo in sacris fuit, unde ad pœnas translata est. Sed in sacrificiis piare est luere per successionem rei alterius in locum pœnæ debitæ. Plautus

Men' piacularem oportet fieri propter stultitiam tuam,
Ut meum tergum stultitia tuæ subdas succedaneum?

Hinc auctor distichorum quæ Catonis nomen præferunt, ait:

Cum sis ipse nocens moritur cur victima pro te?

Ubi *pro te*, est, *tuo loco*, atque ibidem eos qui victimas offerunt ait alterius morte salutem sperare. Hinc *piacula* proprie ipsa *sacrificia*: *Ea prima piacula sunto.* 6. Æneid. Horat. *teque piacula nulla resolvent.* Ovidio *piamina*: *Februa Romani dixere piamina Patres.*
cujus vocis vim ipse mox exprimit, *quo crimina nostra piantur.* Et *piamenta* Plinio. Improprie *piacula*, *crimina* propter quæ piacula debentur; ut recte Servius ad illud Virg: *Distulit in seram commissa piacula mortem.*

Quanquam autem, ut diximus, piare proprie est luere, ideoque de ipsa pœna, aut peccato id est, reatu & debito proprie dicatur: cœpit tamen sumi pro significationis propinquæ vocibus placare & lustrare. Sic *Cereris numen expiandum* dixit Cicero. Sic Livius: *ut cædes manifesta aliquo piaculo lueretur*, *imperatum est patri ut filium expiaret*, id est lustraret. Sic Seneca in Troad: dixit *piare rates*, id est classem lustrare. *Prodigia* quoque *piare* dixit Tacitus, pro facinoribus ob quæ orta ira prodigiis indicabatur. Locus est ubi de Judæis agit: *evenerant prodigia, quæ neque hostiis, neque votis piare fas habet gens superstitioni obnoxia, religionibus adversa.* Ex his manifesto apparet sacra lustralia sive piamenta pertinuisse ad placandum numen, & sic impetrandam impunitatem commissorum, quod Plinius ita exprimit: *Vetus priscis temporibus opinio obtinuit, februa esse omnia quibus malefactorum conscientia purgarentur, delerenturque peccata.*

A λύτρον est λύτρωσις & ἀπολύτρωσις *redemtio*, quæ quamvis improprie qualemcunque liberationem significet, etiam cui λύτρον non intercedit: Rectius tamen ac proprie definitur: *Liberatio alicujus ab incommodo, λύτρῳ intercedente.* Sic Maro *redemtionis* vocem proprie usurpavit, cum dixit: *Si fratrem Pollux alterna morte redemit.* Liberatur Castor a morte perpetua, λύτρῳ intercedente, morte fratris alterna. Significantior vox est ἀντιλύτρε qua utitur Paulus 1 Tim. 2. 6. Vox ἀντὶ in compositione aut contrarietatem aut commutationem significat. In hac autem materia contrarietas locum non habet: significatur ergo compensatio. Neque alia forma Græce dicuntur ἀντίψυχοι, qui pro altero morti se devovent, ut ipsum liberent. Sic *ἀντίλυτρον est tale λύτρον, in quo liberator simile quiddam subit ei malo, quod ei imminebat qui liberatur.* Estque egregia ejus vocis quasi περίφρασις, Gal. 3. 13. *Christus ἐξηγόρασεν redemit nos ab execratione factus pro nobis execratio.*

Apud Hebræos occurrit verbum כפר quod inter alia etiam *redimere* notat. Gr. λύτρον. Exod. 21. 30. item ἐξίλασμα. Psal. 49. 8. *Placare.* Gen. 32. 20. אפרה Lxx. ἐξιλάσομαι. Huc facit illud Salomonis, Prov. 13. 8. כפר Gr. λύτρον *viri sunt divitiæ ejus:* quod simile est isti sententiæ Job. 2. 4. *quicquid habet aliquis id pro vita sua daturus est.* Est enim & hic divitiarum usus, quod multorum iram, aut justam aut injustam possint placare, atque ita noxam imminentem avertere, juxta illud:

Munera, crede mihi, placant homine sque Deosque.

Ac plane est in ista gnoma commodorum, quæ secum fert utraque fortuna elegans comparatio: *Dives habet quo placet iratum: pauper iræ alienæ minus est obnoxius.* Sic & חטא Gen. 31. 39. est *luere*, unde & hoc cœpit ad expiationem significandam usurpari, quæ primo quidem tribuitur victimis, ut Heb. 9. 13. & 25. deinde Sacerdoti propter victimas quas exhibet, ut sæpe Levitico: postremo etiam istam luitionem admittenti, ut Ps. 51. 9. תחטאני Gr. ῥαντιεῖς. Hactenus fere ex Grotio, cujus vitula hic arasse non piget.

Voces אשם & חטאה significationis sunt fere ejusdem. Eodem certe sensu occurunt Lev. 5. 1, — 7, 11. Utraque & peccatum & sacrificium denotat. Quas circa priorem significationem differentias excogitavunt Abrabenel, Abenezra, Grotius, Saubertus, aliique rejecit Outramus, *lib. 1. de sacrif. cap. 13. § 8.* Eam tamen culpam præcipua quadam ratione אשם dictam existimat, quæ vel reo dubia erat

erat, unde victima pro noxa dubia; vel proximo damnum inferebat, unde ortum habuit victima pro noxa certa dicta; quæ (si Naziræos funestatos hominesque lepra pollutos demseris, quorum, quia tum victimis pro peccato, tum etiam victimis pro noxa dictis purgandi erant, nulla hic habenda ratio est) nemini imperata fuit, nisi his, qui ita contra Deum, ut & contra proximum etiam peccaverant. Tales utique erant, que sacra inscii defraudabant, quippe quod Sacerdotibus damno fuit. *Lev.* 5. 15. Tales etiam qui rem alienam apud se depositam, aut inventam, aut vi ereptam, aut interversam jurejurando abnegabant. Lev. 5. 2, 3, 4. Tales denique (neque enim plures erant, quibus erat hoc sacrificii genus legis jussu imperatum) quorum in Hebræa, servo Hebræo desponsata libido forte lapsa erat. Utpote qui & sponsæ verberum auctores erant, & sponso dedecori & doloris. Lev. 19. 20, 21. Quæ autem peccata per חטאה expianda erant, quatuor conditionibus definierunt Judæi, apud Outramum *lib.* 1. *de sacrif. cap.* 12. §. 2. Primo si contra legem vetantem; deinde si incogitato fieret; tertio si factis subjiceretur, non dictis tantum, aut cogitatis; ultimo si tale etiam esset, quale quidem cogitato factum peccantis exitio luendum erat. Equidem חטאה latioris significationis videtur, quia & peccatum, & reatum ex peccato contractum complectitur. Ps. 109. 7. אשם vero ad solum reatum restringitur. Quicquid sit utrumque Messiæ tribuitur: אשם quidem Jes. 53. 10. חטאה autem sive περὶ ἁμαρτίας. Rom. 8. 3. coll. cum Heb. 10. v. 6. & Ps. 40. 7. adde 2 Cor. 5. 21.

Inter ipsa autem sacrificia eisdem nominibus designata illud interfuisse constat, quod ad אשם sacrificium pro noxa alii prorsus pecudum sexus, aliique ritus adhibendi essent ac qui ad חטאה sacrum pro peccato factum adhiberi rite potuerunt. Enimvero ad sacra pro noxa dicta arietes semper agnive masculi adhibendi erant, quorum in sacrificiis pro peccato nullus omnino usus erat. Sed & sanguis victimarum pro peccato altarium cornibus, *Lev.* 4. victimarum pro noxa aræ lateribus aspergendus erat. *Lev.* 7. 2. Adde quod sacra pro peccato dicta universo Judæorum cœtui imperata essent; at nulli, nisi singuli homines, alia illa facere jussi erant, quæ sacra pro noxa dici solent. Id tamen utrumque illud genus cum altero plane commune habuit, quod neutrum nisi legis jussu, neutrum voto aut voluntate rite factum censeretur. Id enim sacrorum salutarium & holocaustorum proprium fuit, quod ex Maimonide & Abrabenele probat Outramus, *libro dicto*, *cap.* 13. §. 9.

Græcis

Græcis frequentiſſima vox eſt τελετή. Hanc expiationem ſignificare docet Budæus *in comment. ling. Gr.* & Platonem ait appellaſſe τελετὰς ludos & ſacrificia, dicitque eſſe λύσεις & καθαρμοὺς τῶν ἀδικημάτων. Addit locum ex Luciano, ubi ait Servatorem noſtrum crucis ſupplicio affectum ὅτι καινὴν τελετὴν εἰσήγαγεν ἐν παλαιςίνῃ. Apulejus lib. 11. Metam. ſacra Iſidis *teletas* vocat. Vere Auguſtinus lib. 3. de Trinit. cap. 10. ſcripſit: *Diabolum animas deceptas illuſaſque præcipitaſſe, cum polliceretur purgationem animæ, per eas quas* τελετὰς *appellant transfigurando ſe in Angelum lucis per multiformem machinationem in ſignis & prodigiis mendacii.* Ratio notationis non eadem datur. Alii enim a τελεῖν id eſt *ſumtum facere*, derivant, quia ſacra ſine ſumtu fieri non poterant, unde *ſine ſacris hæreditas* in proverbium abiit apud Plautum Capt. act. 4. ſc. 1. ideſt ſine ulla incommoda appendice: ut explicat Feſtus. Athenæus dipnoſoph. lib. 2. cap. 3. τελετάς τε καλοῦμεν τὰς ἔτι μείζους, καὶ μετά τινος μυςικῆς παραδόσεως ἑορτὰς, τῶν εἰς αὐτὰς δαπανημάτων ἕνεκα. Τελεῖν γὰρ τὸ δαπανᾶν· καὶ πολοτελεῖς οἱ πολλὰ ἀναλίσκοντες, καὶ εὐτελεῖς οἱ ὀλίγα. *Teletas vero etiamnum appellamus feſtorum ſolenniores celebritates, cum arcanis ac myſticis quibuſdam ritibus traditas, ob illam quæ fit impenſam. Eſt enim* τὸ τελεῖν *ſumtum facere, unde* πολυτελεῖς *qui pecunia multum inſumunt,* εὐτελεῖς *qui parum.* Aliis magis arridet alia originatio, nempe a fine & ſcopo ſacrorum, quem τέλος dixerunt. Finem autem interpretantur perductionem animæ ad illum ſtatum in quo erat priusquam deſcenderet in corpus. Olympiodorus in Platonis Phædonem: Σκοπὸς τῶν τελετῶν ἐςιν, εἰς τέλος ἀναγαγεῖν τὰς ψυχὰς ἐκεῖνο, ἀφ᾽ οὗ τὴν πρώτην ἐποιήσαντο κάθοδον ὡς ἀπ᾽ ἀρχῆς. *Scopus ſacrorum eſt animas reducere ad illam perfectionem, a qua, tanquam principio, olim exciderunt.* Ultimum vero finem & fructum horum myſteriorum eſſe dicebant, quod initiati poſt mortem cum diis eſſent habitaturi, quum non initiati in cœno & luto ſeſe eſſent volutaturi. Plato in Phædone: Κινδυνεύουσιν οἱ τὰς τελετὰς ἡμῖν καταςήσαντες, οὐ φαῦλοί τινες εἶναι, ἀλλὰ τῷ ὄντι πάλαι αἰνίττεσθαι ὅτι ὃς ἂν ἀμύητος καὶ ἀτέλεςος εἰς ᾅδου ἀφίκηται, ἐν βορβόρῳ κείσεται, ὁ δὲ κεκαθαρμένος καὶ τετελεσμένος, ἐκεῖσε ἀφικόμενος, μετὰ θεῶν οἰκήσει. *Qui hæc ſacra nobis inſtituerunt non mali quidam fuiſſe videntur, ſed revera olim ſignificari, quod quisquis non initiatus ad inferos deſcenderit in luto jacebit: qui vero luſtratus & initiatus illuc venerit cum diis habitabit.* Atque hæc aliorum etiam fuit ſententia.

Apud Pollucem, onomaſt. lib. 1. c. 1. ſynonyma ſunt καθῆραι. μίασμα ἐκνίψασθαι. ἄγος ἀποπέμψασθαι. μύσος λύσασθαι. ἀπολύσασθαι. ἀπο-

ἀποτρέψασθαι. ἀποδιοπομπήσασθαι. Sed ad nominis explicationem ſatis.

Non agimus hic de expiatione civili, per quam ſatisfit læſis & alioquin ulturis, quæ ſuos quoque ritus habuit. Livius lib. 1. cap. 14. *Romulus bello quidem abſtinuit, ut tamen expiarentur Legatorum injuriæ, Regiſque cædes, fœdus inter Romam Laviniumque urbes renovatum eſt.* & lib. 9. cap. 15. *Pontius Herennii filius, Samnitium Imp. ut expiaret Conſulum ignominiam, ſub jugum cum cæteris eſt miſſus.* Sic expiationis ſacræ ritus in prætextum æquitatis inventus videtur, ut qui jure abſolvi non poſſent, veluti religioſa quadam ceremonia, ac divina ope liberarentur. Scilicet quod Philoſophia ſummæ poteſtati civili tribuit, id fabulæ ad Deos referunt, quo ſenſu expiatio criminum reſpondet reſtitutioni famæ, & honoris infamibus indultæ. *Sacra* autem, de quibus nunc agimus, *Luſtrationes ſunt actiones & ceremoniæ religioſæ, inſtigante κακοζηλίᾳ diaboli, obſtetricante hominum ſuperſtitione ac ἐθελοθρησκείᾳ a gentibus inſtitutæ, & ſolennibus perſonis, rebus, ritibuſque adhibitis peractæ, quibus ſe a peccatis purgare, mala avertere, Numenque placare conabantur.*

CAPUT. II.

Diabolus æmulatus veri Dei nomen, opera: Hiſtoriam ſacram fabulis involvit: ſuos habuit ſacrorum Antiſtites. Ciſta in ſacris Bacchi, Iſidis, Cereris. gentes circumciſæ, lotiones Leviticæ Chriſtum reſpiciebant. Baptiſmus, aliaque apud idololatras.

VEriſſime ſcripſit Tertullianus, apolog. cap. 47. *Omnia adverſus veritatem de ipſa veritate conſtructa ſunt, operantibus æmulationem iſtam ſpiritibus erroris.* Primus enim ſacerrimorum horum ſacrorum fons in illa diaboli κακοζηλίᾳ quærendus eſt, qua, tanquam Dei Simia quidvis tentavit, ut honores ſoli Deo debitos in ſe transferret. Nomen Dei ſanctiſſimum, & creaturis incommunicabile in *Jovis* & *Iacchi* titulis idololatricis profanavit, ut aliqua ſaltem veri Dei nomine ſuperbiret. Stupenda Dei opera in omnium

omnium rerum creatione, diluvio Noachico, confusione linguarum, & turris Babylonicæ destructione anilium fabularum portentis ita involvit, ut ea unquam facta esse.

Nec pueri credant, nisi qui nondum are lavantur.

Fabulosa gentilium Heroum historia sacræ historiæ corruptela est. Quis enim *Saturnus* Coeli filius, nisi *Adamus* Dei filius, nomen a סתר *occultando* sortitus, quia in paradiso vocem & conspectum Dei fugiens latebras quæsivit? Quæ Eva nisi אישה Ægyptiorum *Isis?* *Tubal-Kain* fabrorum pater *Vulcanus* est: ejusque soror *Naema*, a pulchritudine dicta, *Venus*. *Noachus Janus*, spectans ἅμα πρόσσω καὶ ὀπίσσω, qui utrumque viderat mundum, dictus a יין quod vinum notat, quia & vitem coluit, & vino obrutus ludibrium filio debuit, qui *Chamus* in Jove *Hammone* revixit, ut ex *Japhete Iapetus* factus est. Nonne in *Baccho* videmus *Mosem*? in *Hercule* monstrorum domitore *Samsonem*? in *Typhoeo Ogum* gigantem? quæ fusius exequuntur qui gentilium idololatriam descripserunt.

Verus Deus suos habuit ministros tum Ordinarios, Sacerdotes, Levitas: tum extra ordinem, Prophetas, Naziræos: Diabolus suos habuit Pontifices Maximos, Sacerdotes, Flamines, Flaminicas, Vestales, Augures, extispices, aruspices, astrologos, Vates, Sibyllas, & qui alicui Deastro capillos suos consecrabant scilicet Naziræos.

Præcipuum sacrarii apud Hebræos instrumentum fuit Arca fœderis, quæ in ipso adyto collocata tabulas legis manu Dei scriptas servabat, tecta operculo, typo scil: Christi, veri ἱλαστηρίου Hæc diabolus æmulatus est. cistas inter sacra habuerunt cultores Bacchi: Val. Flacc. 2. Argon:

Tympanaque, & plenas tacita formidine cistas.

Isidis: Apul. lib. 11. *Ferebatur ab alio cista, secretorum capax, penitus celans operta magnificæ religionis.* Cereris: Arnob. lib. 5. adv. gentes: *Eleusiniorum vestrorum notas & origines producunt turpes antiquarum elogia literarum: ipsa denique symbola, quæ rogati sacrorum in acceptionibus respondetis: Jejunavi, atque ebibi Cyceonem, ex cista sumsi & in calathum misi, accepi, rursus in cistulam transtuli*, quæ totidem fere verbis ex Clem. Alexandr. προτρεπτ. πρὸς ἑλλ. mutuatus est Arnobius.

Ceremonias in sui honorum maxime torquere voluit Princeps hujus mundi. Circumcisionem fœderis divini σφραγῖδα Diaboli instinctu

alii extranei a fœdere Ægyptii, Colchi, Æthiopes, Troglodytæ imitati ſunt.

Non tantum ſacrificia, ſed & lotiones luſtrationeſque plurimas Deus, ſapientiſſime infantili Eccleſiæ ſuæ ætati proſpiciens, inſtituerat: ſi quis impuri quid attigiſſet: ſi immundo ſomnia viſu nocturnam veſtem, ventremque ſupinum maculaſſent, &c. aqua luſtrabantur. Si quis cadaver aliquod attigiſſet, cinere juvencæ rufæ ſolenniter combuſtæ, aqua & hyſſopo luſtrabatur, ex lege: *Num.* 19. Reſpicientes fide ſanguinem Chriſti purgantis nos ab omni peccato. Quid hic Diabolus? Audiamus Juſtinum Martyrem apol. 2. pro Chriſtianis: *Id lavacrum, quia Dæmones ex Prophetis didicerant, effecerunt, ut qui adeunt templa ſeipſos aſpergant, priuſque offerant illis gratos nidores atque libamina, aut etiam totos ſe abluunt, antequam ſubeant delubra eorum: nam & calceis exutos introire ſacrorum cauſa jubent ſacrifici, dum iidem genii æmulantur quoddam quod Moſi Prophetæ accidiſſe ſciunt.*

Novi Teſtamenti ſacramentorum prius animæ luſtrationem in aquæ Lavacro obſignat: alterum ſpiritualem κοινωνίαν corporis & ſanguinis Domini per externa panis & vini ſymbola confirmat. Et hæc contaminare voluit impurus genius. Tertull. de baptiſ. cap. 5. *Hic quoque ſtudium Diaboli agnoſcimus, res Dei æmulantis, cum & ipſe Baptiſmum in ſuis exercet.* Juſt. Mart. apol. modo dicta circa finem: *Quod in Mithræ myſteriis imitari mali dæmones conati ſunt, panem & aquam poculum initiandis eos apponere, cum quibuſdam incantationibus, poteſtis diſcere.*

Plurima ſimul complexus eſt Tertullianus de præſcript. adv. hæret. cap. 40. *Diabolus*, inquit, *ipſas quoque res ſacramentorum, in idolorum myſteriis æmulatur. Tinguit & ipſe quoſdam, utique credentes & fideles ſuos, expiationem delictorum de lavacro repromittit, & ſic adhuc initiat Mithra: ſignat illic in frontibus milites ſuos, celebrat & panis oblationem, & imaginem reſurrectionis inducit, & ſub gladio redimit coronam. Quid? quod & ſummum Pontificem in unis nuptiis ſtatuit? habet & virgines, habet continentes. Cæterum ſi Numæ Pompilii ſuperſtitiones revolvamus, ſi ſacerdotii officia, inſignia & privilegia, ſi ſacrificialia miniſteria & inſtrumenta, & vaſa illa ſacrificiorum & piaculorum, & votorum curioſitates conſideremus, nonne manifeſte diabolus moroſitatem legis Moſaicæ imitatus eſt?*

Unicus ejus ſcopus eſt hac ratione Euangelii ſalutarem potentiam retundere, non ſecus ac Magi Ægyptii miracula per Moſen facta, præſtigiis ſuis ita ſunt imitati, ut cor Pharaonis obdureſceret. Eleganter hæc

hæc expressit Tertullianus, apolog. cap. 47. *Itaque & ridemur Deum prædicantes judicaturum. Sic enim & Poetæ & Philosophi tribunal apud inferos ponunt. Si gehennam comminemur, quæ est ignis arcani subterraneus ad pœnam thesaurus, proinde decachinnamur. Sic enim & Pyriphlegethon apud mortuos amnis est. Et si paradisum nominemus, locum divinæ amœnitatis recipiendis sanctorum spiritibus destinatum, maceria quadam igneæ illius Zonæ a notitia orbis communis segregatum, Elysii campi fidem occupaverunt.*

CAPUT III.

Superstitio μορμολύκειον. *Hujus a religione discrimen. Lactantius Ciceronem immerito castigavit. Timor Dei duplex. quid religio? quid superstitio? Gentilium religio superstitio. Hujus filiæ duæ* πολυθεότης & ἐθελοθρησκεία.

SI quis ignem in aquam aut lapides conjiciat, facile eum extingui; At vero si in linum, stipulam, pulverem pyrium, aliamve materiam quæ facile ignem concipit, momento flammam excitari animadvertas: Sic ignita Satanæ jacula, si in cor vera religione imbutum incidant, facile repelluntur, contra vero si animus vana superstitione sit occupatus, quæ alter hujus mali fons est, & quasi mater, ex qua pater tenebrarum quælibet idololatriæ monstra pro lubitu gignit.

Superstitionis a Religione distantiam astruere conatus est Cicero, 2. de nat. Deor. *Non enim*, inquit, *Philosophi solum, sed etiam majores nostri superstitionem a religione separaverunt. Nam qui totos dies precabantur & immolabant, ut sui liberi sibi* superstites *essent*, superstitiosi *sunt appellati. Qui autem omnia, quæ ad cultum Deorum pertinerent, retractarent, & tanquamque* relegerent, *ii dicti sunt* religiosi *ex* religendo, *tanquam ex* eligendo eligentes, *& ex* deligendo deligentes, *&* intelligendo intelligentes. *His enim omnibus inest vis* legendi *eadem quæ in* religioso. *Ita factum est in superstitioso & religioso alterum vitii nomen, alterum laudis.*

Verum Lactantius, *lib.* 4. cap. 28. hanc distinctionem ineptam judicat,

judicat, quia in iisdem diis colendis & superstitio & religio versatur, quid enim afferetur causæ, cur precari pro salute filiorum semel religiosi: & idem decies facere superstitiosi esse hominis arbitrandum sit? Si enim semel facere optimum est, quanto magis sæpius? Si hora prima, ego & tota die: si una hostia placabilis, placabiliores utique hostiæ plures: quia multiplicata obsequia demerentur potius quam offendunt. Non enim nobis odiosi videntur ii famuli, qui assidui & frequentes ad obsequium fuerint, sed magis chari. Cur igitur sit in culpa, & nomen reprehensibile suscipiat, qui aut filios suos magis diligit, aut Deos satis honorat, laudetur etiam qui minus? Quod argumentum etiam ex contrario valet: Si enim totos dies precari & immolare criminis est, ergo & semel. Si superstites filios subinde optare vitiosum est, superstitiosus igitur & ille, qui etiam raro id optaverit. Aut cur vitii nomen sit ex eo tractum, quo nihil honestius, nihil justius optari potest? Nam quod ait religiosos a relegendo appellatos; qui retractent ea diligenter, quæ ad deorum cultum pertineant, cur ergo illi, qui hoc sæpe in die faciunt, religiosorum nomen amittant, cum multo utique diligentius, ex assiduitate ipsa, relegant ea quibus dii coluntur? Hoc autem verum putat Lactantius esse discrimen, quod religio veri cultus sit, superstitio falsi. Interesse quid colas, non quemadmodum colas, aut quid precere. Gentilesque omnes superstitiosos tantum non religiosos, Christianos solos religiosos esse contendit. Nomenque religionis non a *relegendo*, sed a *religando*, sive vinculo pietatis deductum esse judicat, quod hominem sibi Deus religaverit, & pietate obstrinxerit, quia servire nos ei ut Domino, & obsequi ut Patri necesse est. Lucretium ergo hoc nomen melius esse interpretatum, non qui filios suos superstites optant (omnes enim optamus) sed aut eos qui superstitem memoriam defunctorum colunt, aut qui parentibus suis superstites, celebrant imagines eorum domi, tanquam deorum penatium. Nam qui novos sibi ritus assumebant, & in deorum vicem mortuos honorarent, quos ex hominibus in cœlum receptos putabant, hos superstitiosos vocabant. Eos vero qui publicos & antiquos Deos colerent, religiosos nominabant. Unde Virgilius.

Vana superstitio, veterumque ignara Deorum.

Sed cum veteres quoque Deos inveniamus eodem modo consecratos esse post obitum, superstitiosi ergo qui multos ac falsos Deos colunt. Christiani autem religiosi, qui uni & vero Deo supplicant.

Quamvis autem secundum Lactantium judicem, gentes a vero Deo, veraque

veraque adeo religione alienas superstitionis insimulantem: cum tamen aliquo modo in Ciceronem injurium esse puto. Non enim in cultus objecto, sed in gradu ac modo hanc collocat distantiam. cum, etiam in Cimmeriis Ethnicismi tenebris, non omnem Deorum metum laudabilem esse viderit. quod etiam sacræ literæ asserunt, vid. Exod. 20. 20. & 1. Joh. 4. 18 Religionem igitur cultum Dei ex amore; superstitionem eorundem Deorum cultum, sed ex metu solo profectum esse volunt: qui quidem metus rationis expers animum perturbat, territumque ligat, unde metum δεῖμα, q. *ligamentum* Græci dixerunt: ut habet Plutarchus, *de superstit. cap.* 3. Idem, quamvis aliquo modo dilute, dixit Seneca, epist. 47. *Deo satis est quod colitur & amatur, non potest amor cum timore misceri.* Rectius, epist. 123. *Superstitio error insanus est, amandos timet, quos colit violat.* item lib. 2. de Clem. cap. 5. *Religio Deos colit, superstitio violat.* Maximus Tyrius, *serm.* 4. pietatem a superstitione sic distinguit. Εἰ δέ ἐστι καὶ ἀνθρώποις πρὸς θεοὺς ἐπιμιξία, ὁ μὲν εὐσεβὴς φίλος θεῷ, ὁ δεισιδαίμων κόλαξ θεοῦ. Καὶ μακάριος ὁ εὐσεβὴς φίλος θεοῦ, δυστυχὴς δὲ ὁ δεισιδαίμων. *Si quid hominibus cum Deo commune est, homo pius amicus Dei est, superstitiosus adulator; Et sobrius quidem cultor Deique amicus beatus, superstitiosus autem miser.* Plutarchus Δεισιδαιμονίαν sive superstitionem definit, δόξαν ἐμπαθῆ, καὶ δέους ποιητικὴν ὑπόληψιν, ἐκταπεινοῦντος καὶ συντρίβοντος τὸν ἄνθρωπον, οἰόμενον μὲν εἶναι θεοὺς, εἶναι δὲ λυπηροὺς καὶ βλαβερούς· *Opinionem turbulentam, quæ timorem homini incutiat, eumque consternet ac deprimat, existimantem quidem esse Deos, sed eos acerbos damnososque putantem.* Rabbini Deum aut δαίμονα יראה *metum* vocarunt, Sanhedr. cap. 7. §. 10. seductor alium ad idololatriam incitat his verbis: ישׁ יראה במקום פלוני *Est Deus (metus) in loco isto.* videantur Theophrasti characteres, cap. περὶ δεισιδαιμονίας, & Plutarchus de superstit: Verum ergo Religionis & superstitionis discrimen hoc est: Religio veri Dei verus est cultus, complectens omnia officia, vero Deo, ex ejus mandato, debita: Superstitio autem non tantum est cum creatura creatoris loco colitur, sed etiam cum verus Deus colitur modo non legitimo. *Vide latius disserentem Gisbert. Voetium part. 3. dispp. selectarum, tit. De superstitione.*

Interest quidem, Lactanti, quid colas: sed maxime quoque interest quemadmodum colas aut quid precere. Non enim quilibet cultus Deo acceptus est. *Frustra me colunt docentes doctrinas quæ sunt mandata hominum.* Matt. 25. Nec quidvis a Deo petendum, sed secundum volun-

voluntatem ejus. 1.Joh. 5.14. Omnis ergo gentilium religio vanissima fuit superstitio, quia falsos Deos commentitio cultu celebrabant. Religionem illi, ut virtutem, in mediocritate ponebant: Superstitionem autem, ut in excessu peccantem, vitio vertebant; quæ inepta distinctio est, & a Lactantio jure merito castigata. In religione non audiendus Neoptolemus qui paucis philosophandum dixit, nec Africanus qui nimium diligentes non amabat. Καλαχρησικῶς etiam religiosi dicti sunt, qui nimia & superstitiosa religione se alligaverant, *vide Agell. noct. attic. lib. 4. cap. 9.*

Quin & ipse Cicero omnes gentiles superstitiosos esse docet, 2. *Tusc.* Balbum sic loquentem faciens: *Videtisne igitur, ut a Physicis rebus, bene atque utiliter inventis, ratio sit tracta ad commentitios & fictos Deos? quæ res falsas genuit opiniones, erroresque turbulentos, & superstitiones pene aniles.* Audiamus & Augustinum, lib. 4. de civ. Dei. cap. 30. *Quis non intelligat eum* (Ciceronem) *conari, dum consuetudinem civitatis timet, religionem laudare majorum, eamque a superstitione velle sejungere, sed quomodo id possit non invenire? Si enim a majoribus illi appellati sunt superstitiosi, qui totos dies precabantur & immolabant, nunquid non & illi qui instituerunt, quod iste reprehendit Deorum simulachra diversa ætate & veste distincta Deorum genera, conjugia cognationes? Hæc utique cum tanquam superstitiosa culpantur, implicat ista culpa majores talium simulachrorum institutores atque cultores, implicat & ipsum, qui quantolibet eloquio se in libertatem nitatur evolvere, necesse habebat ista venerari: nec quod in hac concione disertus insonat, mutire auderet in populi concione. Agamus itaque Christiani Domino Deo nostro gratias, non cœlo & terræ, sicut iste disputat, sed ei qui fecit cœlum & terram, qui has superstitiones, quas iste Balbus, velut balbutiens vix reprehendit, per altissimam Christi humilitatem, per Apostolorum prædicationem, per fidem Martyrum, pro veritate morientium, & cum veritate viventium, non solum in cordibus religiosis, verum etiam in ædibus superstitiosis, libera suorum servitute subvertit.*

Superstitio duas peperit filias πολυθεότητα & ἐθελοθρησκείαν. Πολυθεότης revera ἀθεότης. Gentiles Deorum copia laborantes ἄθεοι vocantur Apostolo. *Eph.* 2.12. cum enim in objecto cultus errarent, propriæ imbecillitatis conscii, quodvis arripuerunt cui inniterentur: Theophyl. in Act. 17. Δεισιδαίμων λέγεται, ὁ δεδιὼς τὰ δαιμόνια, ὁ πάντα θειάζων, καὶ ξύλον, καὶ λίθον, καὶ πνεῦμα *Superstitiosus dicitur is, qui timet dæmonia, qui omnia pro numine colit, & lignum, & lapidem, & spiritum.* In Petronii Arbitri fragmentis hæc θεογονία ex superstitione orta sic describitur:

Primus

Primus in orbe Deos fecit timor, ardua cœlo
Fulmina cum caderent, discussaque mœnia flammis,
Atque ictus flagraret Athos, mox Phœbus ad Ortus
Lustrata dejectus humo, Lunaque senectus,
Et reparatus honos: hinc signa effusa per orbem,
Et permutatis disjunctus mensibus annus
Projecit vitium hoc: atque error jussit inanis
Agricolas primos Cereri dare messis honores:
Palmitibus plenis Bacchum vincire: Palemque
Pastorum gaudere manus: natat obrutus omni
Neptunus demersus aqua: Pallasque cavernas
Vindicat. Et voti reus, & qui vendidit orbem,
Jam sibi quisque Deos avido certamine fingit.

Tanta autem Deorum gentilium tandem copia extitit, ut Varro necessarium judicaverit eorum contexere catalogum, veritus ne perirent, *non incursu hostili, sed civium negligentia: de qua illos, velut ruina, liberare voluit, & in memoria bonorum per hujusmodi libros recondi, atque servari utiliore cura, quam Metellus de incendio sacra Vestalia, & Æneas de Trojano excidio Penates liberasse prædicatur.* August. lib. 6. de C. D. cap. 2.

Ἐθελοθρησκεία & in objecto & in modo cultus errat, fœcunda idololatriæ mater, dammata Paulo. *Col.* 2. 23. hinc innumerabiles ceremoniæ de quibus Theophrastus *Character. cap.* 17. περὶ δεισιδαιμονίας, & Plutarchus. *cap.* 4. & 11. Addam hæc ex Horat. lib. 2. sat. 3.

Frigida si puerum quartana reliquerit, illo
Mane die, quo tu indicis jejunia, nudus
In Tiberi stabit, casus Medicusne levarit
Ægrum in præcipiti, mater delira necabit
In gelida fixum ripa, febrimque reducet.
Quone malo mentem concussa? Timore Deorum.

CAPUT IV.

Θεοί καθάρσιοι. *Certi. Superi. Jupiter, Juno Sospita, an Sispita? Vesta, Apollo,* Sol, D*iana, Ceres,* Bac*chus, Venus Cluacina, Neptunus. Lua mater. Hercules* ἀλεξίκακος. *Plures* D*ii conjuncti.* Θεοξένια. *Inferi. Februarius mensis. Medioxumi,* Genii. *Incerti, quare sic dicti?* D*eorum numina incerta, nomina occulta. Eorum evocatio & excessus.* D*eus ignotus Atheniensium. Act.* 17. *Cabiri.*

Filia Superstitionis natu maxima πολυθεότης innumerabilem Deastrorum multitudinem esse satis indicat; Omnes tamen & singulos ad dicendum suffragium quasi per præconem non evocabo: Esset enim ἐκκλησία συγκεχυμένη. Comitia hæc sine maxima eorum parte facile celebrari possunt. Multi eorum Dii minorum gentium, & quasi Senatores pedarii partes assensibus implent. Quamvis inter se invidia flagrantes expostulent, ut apud Ovid. 5. Fast.

Nos quoque tangit honos, festis gaudemus & aris,
Turbaque cœlestes invidiosa sumus.

Aliorum tamen ingratiis, aliquos tantum in septa cogam, neglectis cæteris.

Dii in lustrationibus culti, vel certi erant vel incerti: quam divisionem nobis præivit Varro, qui, *apud Augustin. lib.* 7. *de Civ. Dei, cap.* 17. in iis libris, quos rerum divinarum & humanarum inscripsit Deos dispescuit in certos, & in incertos. Nam trium librorum extremorum primum de Deis certis absolvit, alterum vero de Deis incertis quoque aggressus dicitur.

Certi erant de quorum nominibus ac numinibus, adeoque cultu ac placatione certo persuasi esse dicebantur.

Atque hi vel Superi, vel Inferi, vel tandem Medioxumi. quorum ἐπωνυμίαι ex Julio Polluce, lib. 1. tales: θεοὶ ἱκέσιοι, τρόπαιοι, ἀποτρόπαιοι,

τρέπαιοι, λύσιοι, καθάρσιοι, ἀγνῖται, φύξιοι, σωτῆρες, παλαμναῖοι. Item lib. 5. cap. 26. οἱ μὲν δαίμονες, οἱ λύοντες τὰς ἀρὰς, ἀλεξίκακοι λεγόνται, ἀποπομπαῖοι, ἀποτροπαῖοι λύσιοι, φύξιοι. οἱ δὲ κυροῦντες ἀλιτήριοι, ἀλιτηριώδεις, προστρόπαιοι, παλαμναῖοι. Et lib. 8. cap. 12. τρεῖς θεοὺς ὀμνῦναι κελεύει Σόλιον, Ἱκέσιον, καθάρσιον, ἐξακεστήριον.

Dii superi vel singuli seorsim colebantur, vel plures conjunctim.

Inter singulares primum locum jure suo obtineat *Jupiter*, ne si alius eum occupet, Saturni instar deturbetur. Hic ergo καθάρσιος dictus Herodoto, *lib.* 1. quem invocavit Crœsus Adrastum expians. Eustath. in Odyss. X. circa Finem: Διοπομπεῖν καὶ ἀδιοπομπεῖν ἐφαίνετο, τὸ διὰ ἀλεξικάκου ἐπικλήσει ἐκπέμπειν τὰ φαῦλα. ubi ἀλεξίκακος dicitur. Idem φύξιος, Schol. Apoll. Argon. 4. φύξιος Ζεὺς, ὁ βοηθῶν τοῖς φυγάσι, καὶ πρὸς ὃν καταφεύγουσιν. cui καθάρσια & ἱκέσια exhibuit Pausanias, ut infra, *cap.* 13. videbitur. Cui & ara apud Argos erecta. *Pausan. Corinthiac.* Virg. 3. Æneid.

Lustramurque Jovi, votisque incendimus aras.

Apud Livium, *lib.* 2. ludi magni instaurati dicuntur *Jovi*, quod T. Latinius, an T. Annius, *Val. M. lib.* 1. *cap.* 7. an Annius, *Macrob. Saturn. lib.* 1. *cap.* 11. homo de plebe somnio monitus fuisset, prioribus ludis præsultatorem *Jovi* displicuisse. Sosia, in Plauti Amphitruone, *act.* 2. *sc.* 2. *Jovem prodigialem* vocat, quia mola salsa, aut thure placatus prodigia depellat.

Jovi *Junonem* jungimus. Hæc Varroni Cos. Rom. irata, quod formosum puerum, in templo Jovis, ad excubias tenendas collocasset, quasi alterum Ganymeden metuens, causa fuit infelicis illius pugnæ, quæ apud Cannas contigit, ideoque hoc factum, post aliquot annos memoria repetitum, sacrificiis expiatum est. *Val. Max. lib.* 1. *cap.* 1. *Lactant. lib.* 2. *cap.* 17. Hæc scilicet matrona Tonantis causas irarum, sævosque dolores animo excidere haud passa est, nisi studiose admodum placata. *tantæne animis cælestibus iræ?* Februatæ cognomen habuit, teste Festo. Philologia, apud Mart. Capell. *lib.* 2. *de nuptiis Philol.* sic Junonem alloquitur: *Fluoniam, Februalemque ac Februam mihi poscere non est necesse, cum nihil contagionis corporeæ sexu intemerata pertulerim.* Alii *Febralem*, Romani *Februlem* vocabant. Mense Februario sacra ei fiebant, ejusque feriæ Lupercalia, qua die muliere februabantur a Lupercis, amiculo Junonis, idest, pelle caprina, quare hic *dies februatus* appellatur. Kalendæ omnes, inprimis Februariæ Junoni sacræ. 2. Fast.

Principio mensis Phrygiæ contermina Matri
Sospita delubris dicitur aucta novis.

Sospita Junonis cognomen est: sed *Sispitam*, contra antiquum morem, legendum esse ait Festus; & ex numismatibus ostendit Ezechiel Spanhemius, ut & ex quadam inscriptione, quæ *Junonem Sispitam*, & *Jovem Sispitem* habet, *dissert.* 2. *de usu & præst. numism.* Huic omnes consules faciebant. *Cic. pro Muræn. fin.*

Succedat *Vesta*. Cum ignis in æde Vestæ extinctus, bello Punico secundo, plus cæteris prodigiis animos hominum terruisset, non tantum ea Vestalis, cujus custodia noctis ejus fuerat, jussu Pontificis flagro cæsa est, sed etiam, quanquam nihil portendentibus Diis, negligentia tantum humana accidisset, hostiis majoribus procurari, & supplicationem ad Vestæ haberi placuit. *Liv. l.* 28.

Apollo, etiam ἀποτροπαίȣ titulo ornatus. Aristoph. Avib. sc. ἐποποῖ. Ἄπολλον ἀποτρόπαιε. Demosthenes Orat. adv. Midiam, oraculum habet Jovis Dodonæi: Ἀπόλλωνι ἀποτροπαίῳ βȣ̃ν θῦσαι. *Apollini malorum depulsori bovem mactandum.* Ἀλεξίκακος Atheniensibus nominatus. *Macrob. Saturn. lib.* 1. *cap.* 17. A Romanis quoties ludis ab illo denominatis placatus est? qua de re carmina Vatis Martii, qui Cannensem cladem prædixerat consulta, & libri Sibyllini a Xviris inspecti: *Liv. lib.* 25. *cap.* 12.

Sol Lustrationibus a Judæis idololatris cultus. Jesaia. 66. 17. המתקדשים והמטהרים אל הגנות אחר אחר בתור *sanctificantes & lustrantes se in hortis, post unum in medio*. De hoc loco interpretes dissentiunt. Alii Masorethas secuti, pro אחר legunt אחת fœm. *unam*, subintelligentes *cisternam*, q. in medio horti, pone cisternam aliquam insignem, in loco segregato se lustraverint. Aliorum sententias enumerant Interpp. Belgæ, inter quas & hæc, quæ vocem אחר ad *Solem* refert. Hunc apud Assyrios cultum nomen ADAD habuisse, atque id *unum* notare scripsit Macrobius, *lib.* 1. *Saturn. cap.* 23. ubi manifestus librariorum error, ACHAD enim scribendum erat, ideoque sensus ille Scaligero videtur apertissimus: februationes & lustrationes Dei illi, sive idolo, fieri, quem Deum ipsi vocant *Achad*, id est, *unum*; idque in medio hortorum, qui illi Deo dicati. qua de re legatur Vossius, *de idol. gent. lib.* 2. *cap.* 6.

Diana: Hæc Trojanis irata, cum ventorum flatus inhiberet, pestemque Græcis immitteret, propter cervam ab Agamemnone confectam, immolata Iphigenia placanda fuit, de quo mythologi. Melampus

lampus Prœti filias furentes e ſpelunca, arcanis quibuſdam ſacris & expiationibus extraxit, eaſque in vicum λουσοῖς dictum duxit, atque in *Dianæ* templo luſtratas inſania liberavit. Deam autem ejus templi Præſidem ἡμερήσιαν, ideſt, placabilem deinceps nuncuparunt Clitorii. *Pauſan. in Arcad.*

Ceres: Cicero, *act.* 4. *in Verrem*: Cum Tib. Graccho occiſo, atroci ac difficili Reip. tempore, metus ex oſtentis portenderetur: P. Mutio, L. Calpurnio coſſ. aditum eſt ad libros Sibyllinos; in quibus inventum eſt, Cererem antiquiſſimam placari oportere. Tum ex ampliſſimo collegio Xvirali, Sacerdotes P. R. cum eſſet in urbe Cereris pulcherrimum & magnificentiſſimum templum, tamen uſque Ennam profecti ſunt, tanta enim erat auctoritas & vetuſtas illius religionis, ut cum illuc irent, non ad ædem Cereris, ſed ad ipſam Cererem proficiſci viderentur.

Bacchus: qui Μειλίχιος dictus, non a ficu e qua hujus Dei facies *apud* Naxios fiebat, quod mortalibus ficum dederit, quam Naxii Μείλιχα vocant, ut eſt apud Athenæum, *dipnoſ. lib.* 3. *cap.* 5. Sed potius quod ſit mitis, blandus, placidus, ſicut Jupiter quoque Μειλίχιος, cujus ſimulachrum e candido marmore, Polycleti opus fuit apud Argivos. *Pauſan. in Corinth.* Sane M. Antonium, Epheſum ingredientem, viri puerique Panum habitu præceſſerunt, teſte Plutarcho, fœminæ Baccharum. hedera, thyrſis, pſalteriis, tibiis, fiſtulis perſonabat urbs, Διόνυσον αὐτὸν ἀνακαλουμένων χαριδότην καὶ Μειλίχιον. ἦν γὰρ ἀμέλει τοιοῦτος ἐνίοις, τοῖς δὲ πολλοῖς ὠμηστὴς, καὶ ἀγριώνιος. *Appellabant eum Bacchum benignum ac blandum: & erat ſane nonnullis talis, multis tamen immanis & trux.* Sic ſcilicet ὠμηστὴς opponitur Μειλιχίῳ. Plutarch. Ariſt. Captis tribus filiis ſororis Xerxis ad Pſyttaliam inſulam ab Ariſtide, miſit eos ad Themiſtoclem, καὶ λέγονται κατά τι λόγιον τοῦ μάντεως εὐφραντίδου κελεύσαντος ὠμηστῇ Διονύσῳ καθιερωθῆναι. *Ferunt hos, ex oraculo quodam, Vate præcipiente Euphrantide, Omeſtæ Baccho immolatos.*

Venus Cluacina: quaſi purgatrix, expiatrix. Cluere enim purgare eſt, & apud ejus locum purgati ſunt verbena myrtea, qui propter captas virgines pugnare voluerunt. Plin. lib. 15. cap. 19. Cluo enim quaſi colluo i. e. purgo.

Neptunus qui ποσειδῶν τρόπαιος dicitur apud Athenæum *lib.* 8. *cap.* 2. cui piſces ſacrificavit Sarpedon. Et thynnorum piſcatores votum faciebant Neptuno ἀλεξικάκῳ, ſive Averrunco, nempe ne ξιφίας piſcis

accedens rete laceret, vel delphinus thynnis opem ferat. Atque iidem post felicem capturam immolabant Neptuno thynnum, qui primus captus esset, atque id sacrificium θυνναῖα dixere. Quod ex Æliano, & Athenæo docet Vossius, *de idol. gentil. lib. 9. cap. 7.*

Lua mater, quæ absque dubio a luendo sic dicta est. Liv. lib. 8. *Armorum magna vis, tum inter cæsa corpora hostium, tum in castris inventa est, ea Luæ matri dare se consul dixit.* Scilicet post hostium cædem piamentis opus erat. Lunam vero pro *Lua* legendum esse contendit Dempsterus ad Rosin. *lib. 2. cap.* 8. quia noctis & Lunæ præsidio multa aggrediebantur Imperatores. Siculi Dianam Lyen cognominarunt, quia ab ea morbo essent infesto liberati. C. Rhodig. lect. antiq. lib. 13. cap. 34.

Hercules Ἀλεξίκακος. quod ἐπίθετον Herculi proprium esse ait Scholiastes Aristophanis, *in Nub.* Ulpianus Schol. in Orat. Demosth. adv. Midiam: ἐπειδὴ ἀνέγνω μαντείας, ἐν αἷς ἐγέγραπτο, ὅτι ἔδει θύειν ἡρακλεῖ ἀλεξικάκῳ, καὶ κνισσᾶν τὰς ἀγυιάς. *Postquam recitavit oracula, in quibus scriptum fuit sacra facienda esse Herculi malorum depulsori, & vicos lustrandos.* Hercules Defensor in marmore prisco, quod exhibet Lipsius ad Tacit. annal. 2. excurs. F.

HERCULI DEFENSORI.
PRO. ITU. ET. REDITU.
D. CLODI. SEPTIMI.
ALBINI. CÆSARIS.
D. CLODIUS. D. L.
FELIX.
ACTOR. CÆSARIS. N. D. D.

Ultimum versum, sic legit Lipsius: *Actor Cæsaris nostri dedicavit.* Verum Sertorius Ursatus de notis Rom. pag. 9. *Actor Cæsaris Numini dedicavit*: vel, *Numini dicatissimus*

Aliquando plures Dii in ejusdem honoris societatem admissi. Luæ matri Mars & Minerva accesserunt *Liv. lib.* 45. post ludos, quos victis Macedonibus dedit Æmilius Paulus, omnis generis arma, cumulata in ingentem acervum, precatus *Martem, Minervam, Luamque matrem, & cæteros Deos*, quibus spolia hostium dicare jus fasque est, ipse Imperator, face subdita, succendit: ubi non Lunam, sed Luam legendum docuit Turnebus *advers. lib. 16. cap.* 20.

Romæ propter gravem pestilentemque omnibus animalibus æstatem, per dies octo *Apollini, Latonæ, Dianæ, Herculi, Mercurio, Neptuno,*

no, Lectisternium factum, atque hoc primum lectisternium fuisse Romæ institutum ait Livius *lib.* 5. quod qua ratione primum esse potuerit ambigi posset, cum aliud prius factum sit a Valerio Poplicola, qui primus cum Bruto Consul fuit, cujus meminit Val. Max. *lib.* 2. *cap.* 4. Sed illud ἐναντιοφανὲς tantum non est, ut propterea Valerius cum Livio sit committendus. Illud enim lectisternium, quod Livius primum fuisse ait, ex oraculo librorum Sibyllinorum institutum est: Poplicola autem secutus est exemplum Valesii, vitæ rusticæ, sed viri locupletis. Deinde Livianum illud in honorem Deorum superorum; hoc Valerianum Diti ac Proserpinæ, Diis inferis factum fuit.

In omnium communiter Deorum honorem institutum a Græcis est festum θεοξενίων. Latini communicarium appellant diem & Pandicularem C. Rhodig. *Lect. antiq. l.* 12. *c.* 1. Hesychius: θεοξένια κοινὴ ἑορτὴ πᾶσι τοῖς θεοῖς. Plut: de sera num. vindicta: Ἀνεμνήσθητι δὲ καὶ τῶν ἔναγχος τῶν θεοξενίων, καὶ τῆς καλῆς ἐκείνης μερίδος, ἣν ἀφαιροῦντες τοὺς Πινδάρου κελεύει λαμβάνειν ἀπογόνους. *In mentem revoca nuper celebrata Theoxenia, & præclarum illam portionem quam eximiam præco edicit Pindari posteros accipere debere.* Polemon apud Athenæum, lib. 9. Sancitum, inquit, apud Delphos est, qui in sacrificio Theoxeniorm gethyllida maximam Latonæ intulisset, de mensa partem caperet. Theoxenia Apollini sacra fuerunt apud Pellenenses, de quibus in Achaicis Pausanias. Athenis potissimum Theoxenia fuisse celebrata videtur Casaubono, *in Athen. lib.* 9. *cap.* 3. quia inter propria hujus Reipublicæ instituta hoc fuerit, quod θεοὺς ξένους colerent quam plurimos, unde ara θεῷ ἀγνώστῳ de quo Paulus in Actis, & nos in fine hujus capitis.

Diis Inferis lustrationes quoque instituebantur. Pythag. χρυσ. ἐπ. 3.

Τούς τε καταχθονίους σέβε δαίμονας, ἔννομα ῥέζων.

Inferos dæmonas reverere, legitima sacrificans.

ubi δαίμονες καταχθόνιοι non sunt Dii terrestres, ut vertit Seberus, aut Dii minorum gentium, ut idem in commentario explicat; Sed inferi. Pluto enim ἀίδης ἐνέροισιν ἀνάσσων, ab Eustath. ad Iliad. O. vers. 188. Ζεὺς καταχθόνιος vocatur. Hesychius. Ζεὺς καταχθόνιος, ὁ ἅδης. quem Virgilius 4. Æn. v. 638. *Iovem stygium* appellat. Et καταχθονίους non tantum ἐπουρανίοις, sed etiam ἐπιγείοις opponit Apostolus, Phil. 2. 10. eo nomine demortuorum animas designans. ὑποχθόνιοι, Subterranei dicuntur Porphyiro, de antr. Nymph. ὡς γὰρ τοῖς μὲν ὀλυμπίοις θεοῖς ναούς τε, καὶ ἕδη καὶ βωμοὺς ἱδρύσαντο, χθονίοις δὲ καὶ ἥρωσιν ἐσχάρας, ὑποχθονίοις δὲ βόθρους καὶ μέγαρα. &c. *Sicut enim Diis cœlestibus templa, delubra,*

lubra, & aras statuerunt; Terrestribus & Heroibus focos; Subterraneis autem scrobes & fana &c.

Horum autem Regem *Plutonem*, Reginamque *Proserpinam* imprimis placabant: Festus in Seculares ludi: *Populus Romanus in agro Tarquinii antea repertam aram Diti ac Proserpinæ consecraverat, in extremo Martio campo, quod Tarentum appellatur, demissam infra terram pedes fere, viginti, in qua pro malis avertendis Populus Rom. sacra facere solitus erat.* Origo horum sacrorum fuit a Valeso, homine inter Sabinos illustri qui arboribus ejus de cœlo tactis & exustis, liberis etiam morbo correptis, voce monitus est, ut Tarentum liberos abduceret, atque ibi calefactam aquam Tiberinam, in Ditis Patris & Proserpinæ foco illis libandam daret. loco reperto cum aram extructurus esset, fodientibus lapicidinariis, reperta est ara jam facta, cum inscriptione, DITI Ac PROSERPINÆ. itaque furoris hostiis mactatis nocturna pervigilia ibidem exegit. Hæc autem ara tali ex caussa extructa fuit: Bellum inter Romanos & Albanos erat, cumjam utrinque in armis essent, quidam prodigiosa facie, pelle nigra amictus, clamavit: Ditem Patrem atque Proserpinam imperasse: rem sacram sub terra prius sibi facerent, quam ventum ad manus esset quibus dictis evanuit. Romani spectro territi & aram sub terra struxerunt, & facta re sacra, defossam ad altitudinem viginti pedum aram occultarunt, ut Romanis exceptis, aliis omnibus res ignota foret. hanc reperit Valesius, qui deinceps appellatus est Manius Valerius Tarentinus, quod a Diis Manibus in Tarento liberorum valetudinem impetravisset. Anno post exactos Reges primo cum pestis urbem occupasset, P. Valerius Poplicola, mactato in hac ara Diti Patri ac Proserpinæ bove nigro nigraque bucula, urbem peste liberavit. Deinceps morbis & bellis ingruentibus ex oraculis Sibyllinis eadem sacra facta, ut latius narrat Zosimus, *histor. lib. 2. Val. M. lib. 2. c. 4.* M. Varro de originibus scenicis, lib. 1. *Cum multa portenta fierent; & murus ac turris, quæ sunt inter portam Collinam & Exquilinam de cœlo tacta essent, & ideo libros Sibyllinos XV. viri adissent, renuntiaverunt, uti Diti Patri ac Proserpinæ ludi Tarentini in campo Martio fierent tribus noctibus, & hostiæ furvæ immolarentur.*

Hinc Pluto *Februus* dictus. Isid. Orig. lib. 5. cap. 33. *Februarius nuncupatur a Februo, id est Plutone, cui eo mense sacrificabatur, Nam Januarium Diis Superis, Februarium Diis manibus Romani consecraverunt. Ergo Februarius a Februo id est Plutone, non a Febre, id est ægritudine nominatur.* ideo Numa hunc mensem anno addidit. 1. Fast.

Est ho-

At Numa, nec Janum, nec avitas præterit umbras,
Mensibus antiquis præposuitque duos.

Eadem ratio est, quare hic mensis olim fuerit ultimus, 2. Fast.

Qui sacer est imis manibus imus erat.

Beda de rat. temp. cap. 12. *Secundum Numa dicavit Februo, id est Plutoni, qui lustrationum potens credebatur.* Varro, lib 5. de L. L. *ab Diis inferis Februarius appellatur, quod tum his parentetur.* Servius ad. 1. Georg. v. 43. *Februus autem est Ditis pater, cui eo mense sacrificatur.* Juba Maurus apud Athenæum, *lib.* 3. Februarium vocatum tradit a sacris quibus subterranea terriculamenta & pavores depellantur, & quia vita functis inferiæ solvi soleant. Ovid. 2. Fast.

Est honor & tumulis animas placare paternas,
Parvaque in extructas munera ferre pyras.
Parva petunt manes, pietas pro divite grata est
Munere, non avidos Styx habet ima Deos.

Circe, apud Homerum, Odyss. K. Ulyssi præscribit modum placandi κλυτὰ ἔθνεα νεκρῶν, quem & ipse Odyss. Λ. secutus est. Similia sacra descripta a Virgilio, 5. Aneid. Lucano, lib. 6. Silio Italico, lib. 13.

De Diis Medioxumis sic Apulejus de Deo Socratis, ex Platonis sententia: *Sunt quædam divinæ mediæ potestates, inter summum æthera & infimas terras, in isto interjecta aeris spatio, per quas & desideria nostra, & merita ad Deos commeant, hos Græco nomine Δαίμονας nuncupant: inter terricolas cœlicolasque vectores, hinc precum, inde donorum, qui ultro citroque portant hinc petitiones, inde suppetias; ceu quidam utriusque interpretes & salutigeri. Per hos eosdem, ut Plato in symposio autumat, cuncta denuntiata, & Magorum varia miracula omnesque præsagiorum species reguntur. Eorum quippe de numero præditi curant singula, proinde ut est eorum cuique tributa provincia, vel somniis conformandis, vel extis fissiculandis, vel præpetibus gubernandis, vel oscinibus erudiendis, vel vatibus inspirandis vel fulminibus jaculandis, vel nubibus coruscandis, cæterisque adeo per quæ futura dinoscimus.* &c. Hinc θρησκεία τῶν ἀγγέλων damnato Paulo, *Col.* 2. 18. & *Angelici* inter Christianos hæretici. Hi autem genii curabant non tantum populos, urbes, regiones, vias: sed etiam homines singulares, de quibus vide Censorinum de die natali, *cap.* 2. & scriptores ab Henr. Lindenbrogio ad eum indicatos. Martian. Capel. lib. 2. de nuptiis Philologiæ.

Incertis Diis duabus de causis sacra fiebant, quarum prior si ipsum

Dei nomen ac numen esset ignotum : Altera , si in obscuro esset cui Deo esset sacrificandum.

Vera Deorum nomina gentilibus ignota fuisse certissimum est , ideoque Pontifices, notante Servio, ad 4. Æneid. v. 577. sic precabantur : *Jupiter , Optime, maxime , sive quo alio nomine te appellari volueris.* & Æneas :

—— *Sequimur te, sancte, Deorum Quisquis es* ——

cum tamen satis animadvertisset, eum omnia Mercurio similem fuisse. Apud Sicyonios, teste in Corinthiacis Pausania, in templo Palladis, prope monumentum Epopei visebantur Dii ἀποτρόπαιοι, quibus omnia fiunt quæ Græci facienda arbitrantur ἐς ἀποτροπὴν κακῶν, ad mala averruncanda; certa tamen eorum nomina non indicantur. Nec magis de omnium Deorum Numine , sive Divinitate certi erant ideoque Tertullianus,lib 1. adverf. Marcion.cap.9. Deos incertos ab ignotis distinguit : *Invenio* , inquit , *plane ignotis Deis aras prostitutas*; *sed Attica idololatria est. Item incertis Deis, sed Romana superstitio est*; *Porro incerti Dei minus noti* , *ut minus certi*, *& proinde ignoti*, *quia minus certi* Augustinus *de cons. Euang. l.* 1. *c.* 30. Ostendit Lucanum, quia non pie quæsiverat, sed vel per suas cogitationes , vel per suorum libros , non invenisse quisnam sit Judæorum Deus. Cum autem magna ejus documenta sentiret, nec tamen tanta, quanta in omnibus gentibus post Lucani tempora consecuta sunt , quasi dubitans de ejus divinitate , nec plane persuasus, maluit incertum Deum, quem non inveniebat, quam nullum Deum dicere.

Ejus rei duplex omnino causa est. Prior quod veri Dei verum nomen scire non potuerint gentiles , quorum omnis religio ex Oriente & Judæa. Nominis τετραγραμμάτε יהוה pronunciatio ipsis Judæis , exceptis Sacerdotibus incognita. Lectionem Jehova primus Galatinus docuisse dicitur. Græci scribere omnino nequeunt cum his literis careant. quoniam vero י & ו similitudinem quandam habent cum litera I, & ה cum Π græco , hinc pro יהוה legerunt ΠΙΠΙ , *Pipi.* Alii scripserunt Ιαὼ, ἰαβὲ, ἰαβαὶ, & pronuntiationem & vim vocis ignorantes. *Drus. observ. lib.* 1. *cap.* 1. *Voss. de idolol. lib.* 2. *cap.* 14. *& etymol. in voce* Juvo. Hinc Romanorum *Jupiter* , non quasi *juvans Pater* , quam notationem ridet Lactantius, *lib.* 1. *cap.* 11. sed quasi *Jovispater.* Latini hoc Dei nomen pauculis tantum literis mutatis receperunt. Si enim יהוה Latinis sonet *Jehova*, quod & *Jehovi* scribitur, literam autem ה quæ tantum aspiratio est, exteras , ut fit in Josaphat , Josedeck,

ſedeck, Joachim, rurſuſque fini adjicias literam *S*, ut in Judas, Jeſaias, Jeremias, prodibit ex *Jehovi* nomen *Jovis*, ſub quo Latini, & aliæ nationes æmulæ ſummum Deorum coluerunt. Jupiter autem ex *Jovis* & *Pater*, ut *Marſpiter*, *Dieſpiter* conflatum eſt. Cum ergo genuina pronuntiatio & lectio nominis יהוה in oculto ſit, qui gentiles veri Dei Iſraëlis nomen ſcire potuiſſent? Philemon Comicus apud Juſtin. Mart. *lib. de Monarchia* de Deo peccata infernali ſupplicio puniente, ait: ὃ τοὔνομα φοβερὸν οὐδ' ὀνομάσαιμ' ἐγώ, *Cujus nomen formidabile, ne nominare quidem auſim.*

Altera hujus incertitudinis cauſa eſt, quod vera Deorum ſuorum nomina ipſi gentiles ſtudioſe celaverint. Serv. ad 2. Æneid. v. 351. *Romani celatum eſſe voluerunt, in cujus Dei tutela urbs Roma ſit, & jure Pontificum cautum eſt, ne ſuis nominibus Dii Romani appellarentur. In Capitolio fuit clypeus conſecratus, cui inſcriptum erat: Genio urbis Romæ, ſive mas ſive fœmina.* rationem addit, ne exaugurari poſſent. Valerius Soranus, teſte eodem, *ad* 1. *Æneid. v.* 218. male periit, quod nomen hoc ediddiſſet. Cavebant enim Romani ne quod adverſus urbes hoſtium feciſſe ſe noverant, idem ipſi quoque hoſtili evocatione paterentur. ratio hæc eſt apud Plutarchum, *quæſt Rom.* 61. & Macrobium, *Saturn. lib.* 3. *cap.* 9. qui etiam carmen quo Dii evocabuntur addit hujuſmodi: *Si Deus, ſi Dea eſt, cui populus civitasque Karthaginienſis eſt in tutela, teque maxime ille qui urbis hujus popolique tutelam recepiſti, precor veneror que, veniamque a vobis peto, ut vos popolum civitatemque Karthaginienſem deſeratis, loca, templa, ſacra, urbemque eorum relinquatis, abſque his abeatis, eique popolo civitatique metum, formidinem, oblivionem injiciatis, proditique Romam ad me meoſque veniatis, noſtraque vobis loca, templa, ſacra, urbs acceptior probatiorque ſit. Mihi popoloque Romano, militibuſque mei præpoſiti ſitis, ut ſciamus intelligamuſque. Si ita feceritis voveo vobis templa ludoſque facturum.* In eadem verba hoſtias fieri oportebat, auctoritatemque videri extorum, ut ea promitterent futura.

Præterea timebant ne Deos ſuos offenderent, ſi eos non ſuo vocarent nomine, ideoque in eorum arbitrio ponebant, ut e multis id nomen adſciſcerent, quo magis delectarentur. Horat. lib. 2. Sat. 6. *Matutine Pater, ſeu Jane libentius audis.* Et carm. ſecul. *Lenis Ilithyia, Sive tu Lucina probas vocari, Seu Genitalis.* quam veterum conſuetudinem illuſtrat P. Victorius, *Var. lect. lib.* 13. *cap.* 2. Primo adducens hymnum Catulli ad Dianam, ubi poſtquam pluribus nominibus Deam invocaſſet, ad extremum inquit:

Sis quocunque tibi placet Sancta nomine.

Præterea ex Æschyli Agamemnone, ubi sic canit: Ζεὺς, ὅςις ποτ᾽ ἐςὶν, εἰ τόδ᾽ αὐτῷ φίλον κεκλημένῳ. Τοῦτον νῦν προσεννέπω, Οὐκ ἔχω προσεικάσαι πάντ᾽ ἐπισαθμώμενος πλὴν Διός. Jupiter, *quicunque est, Si hoc ei placet vocato, Hunc ipsum alloquor. Non possum alicui assimulare omnia ponderans præter* Jovem. Deinde ex Euripide, apud Clementem Alex. lib. 5. Strom. Σοὶ τῷ πάντων μεδέοντι χοὴν πελανόν τε φέρων Ζεὺς εἴτ᾽ ἀΐδης ὀνομαζόμενος ςέργεις, σὺ δέ μοι θυσίαν ἄπυρον παγκαρπίας δέξαι, πλήρη, προχυτίαν. *Tibi omnium Regi libamen & molam offerens*, Jupiter *sive mavis* Dis *vocari. Tu autem mihi sacrificium rarum, omnis fructuum oblationis accipe, plenum, profusum.* Tandem ex Platonis Philebo, ubi Socrates Protarcho incredibilem hanc animi sui reformidationem exponit: τὸ δ᾽ ἐμὸν δέος ὦ πρώταρχε, ἀεὶ πρὸς τὰ τῶν θεῶν ὀνόματα, οὐκ ἐςὶ κατ᾽ ἄνθρωπον, ἀλλὰ πέρα τοῦ μεγίςου φόβου, καὶ νῦν τὴν μὲν ἀφροδίτην, ὅπῃ ἐκείνῃ φίλον, ταύτην προσηγορεύω. *Meus autem metus. o Protarche, circa Deorum nomina non est humanus, sed supra maximum timorem, Et nunc quidem Venerem, quomodo ipsi placet, ipsam appello.* Sic ergo miseri gentiles adorabant quod nesciebant; Deosque evocatos migrare credebant. Liv. lib. 5. Camillus Dictator Vejos obsidens Junonem hoc carmine evocavit: *Te simul*, Juno *Regina, quæ nunc Vejos colis, precor, ut nos victores in nostram, tuamque mox futuram urbem sequare, ubi te dignum tua amplitudine templum accipiat.* addit valerius Max, *lib. 1. cap. 7.* Urbe jam capta, cum simulachrnm sede sua movendum esset per jocum Deam interrogatam, an Romam migrare vellet: *Velle se* respondisse, quia voce audita lusus in admirationem versus est, Iphigenia in Tauris apud Euripidem, sic Dianam alloquitur:

Ἀλλ᾽ εὐμενὴς ἔκβηθι βαρβάρου χθονὸς
Ἐς τὰς Ἀθήνας· καὶ γὰρ ἐνθάδ᾽ οὐ πρέπει
Ναίειν, παρόν σοι πόλιν ἔχειν εὐδαίμονα.

Verum placata abeas ex hac barbara terra
Athenas: non enim decet te hic
Manere, cum liceat inhabitare civitatem florentem.

Iphigenia enim & Orestes de tollenda Deæ statua, eaque Athenas transferenda, consilium agitabant. Palladio clam ab Ulysse sublato, 2. Æneid.

Excessere omnes adytis arisque relictis
Dii quibus imperium hoc (Trojanum) *steterat.* ——

Neptunus Euripidis Troadibus sic προλογίζει:

Ἐγὼ

Ἐγὼ δὲ (νικῶμαι γὰρ ἀργείας θεᾶς
Ἥρας, Ἀθάνας θ' αἳ συνεξεῖλον Φρύγας)
Λείπω τὸ κλεινὸν Ἴλιον, βωμούς τ' ἐμούς.
Ἐρημία γὰρ πόλιν ὅταν λάβῃ κακὴ
νοσεῖ τὰ τῶν θεῶν, οὐδὲ τιμᾶσθαι θέλει.
Ego autem (qui vincor ab Argiva Dea
Junone, & Minerva, quæ everterunt Phryges,)
Linquo celebre Ilium, & aras meas.
Quando enim urbs fit deserta,
Tunc languent res divinæ, nec honorantur Dii.

Sophocles in ξοανηφόροις Deos induxit suis humeris simulachra sua gestantes. meminit scholiastes Æschyli: Εἴρηται δὲ καὶ ἐν ξοανηφόροις Σοφοκλέους, ὡς οἱ θεοὶ ἀπὸ τοῦ Ἰλίου φέρουσιν ἐπὶ τοῖς ὤμων τὰ ἑαυτῶν ξοάνα, εἰδότες ὅτι ἁλίσκεται. *Dicitur quoque in simulachriferis Sophoclis, Deos ab Ilio extulisse humeris propria sua simulachra, gnaros excidium ejus instare.* Æschylus, comœdia ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις, aperte scribit, urbes quæ capiuntur, a suis, hominum opinione, Diis deseri: ἀλλ' ἐν θεοὺς τοὺς ἁλούσης πόλεως ἐκλείπειν λόγος. In quem locum Scholiastes: λέγεται γὰρ, ὅτι ὅταν ἔμελλε πορθηθῆναι ἡ Τροία, ἐφάνισαν οἱ θεοὶ τρωσὶν ἀνελόμενα ἐκ τῶν ναῶν τὰ ἀγάλματα αὐτῶν. Quo tempore Xerxes Atticam invasit, ut narrat Herodotus, *lib.* 8. Draco arcis custos, cui menstrua libamina ex melle proponebantur, ea tunc illibata reliquit, quasi sedes suas relinquere velle videretur. Ante Sagunti excidium, apud Silium Ital. lib. 2.

Excitus sede horrendum prorupit ab ima
Cæruleus maculis auro squalentibus anguis.
Ignea sanguinea radiabant lumina flamma,
Oraque vibranti stridebant sibila lingua:
Isque inter trepidos cœtus, mediamque per urbem
Volvitur, & muris propere delabitur altis
Ac similis profugo vicina ad littora tendit,
Spumantisque freti praeceps immergitur undis.
Tum vero excussi amentes, ceu prodita tecta
Expulsi fugiant manes, umbraque recusent
Captivo latuisse solo.

Alexandro Tyrum obsidente, Apollo incolis quibusdam in somno dicere visus est, se ad Alexandrum abire, non enim sibi placere, quæ in civitate fierent, quare ejus Dei simulachrum aurea catena vinxerunt, eam-

eamque aræ Herculis, Dei tutelaris, inseruerunt. *Curt. lib.* 4. ipse Alexander, Plutarcho teste, somniaverat videre se Herculem ex muro sibi manus tendentem, invitantemque, Julian. Misopog. Ἐμοὶ μὲν ἔν ἐδόκει, καὶ πρὸ τῆ πυρὸς ἀπολελοιπέναι τὸν νεὼν ὁ Θεός. *Ac mihi quidem videtur Deus, multo ante conflagrationem templo excessisse.* Jul. Obsequens de prodigiis: *Metella Cæcilia somnio Junonem Sospitam profugientem, quod immunde sua templa fœdarentur, cum suis precibus ægre revocatam diceret*, &c. Lampridius inter prodigia Commodi Imp. mortem portendentia: *Visa sunt vestigia Deorum in foro exeuntia.* Magi Deos evocantes herba marmaritide utuntur. *Plin. lib.* 24. *cap.* 17. Memorabilem historiam, quæ in obsidione Constantinopolitana contigit ex Filesaco refert Voetius, disp. select. part. 2. pag. 1277. *Visum maxime effulgens & coruscum lumen, cœlo supra Constantinopolim obsessam demissum, quam tota nocte texisse cernebatur. Hoc Christiani, hoc Turcæ, communi veluti sensu ita interpretabantur, ac si Deus obsessorum se salutem vitamque tueri testaretur. Verum cum Turcæ multis cladibus acceptis, & eo etiam prodigio territi de solvenda obsidione cogitarent, vespera Diei præcedentis, quo discessum parabant, cœleste lumen illud iterum conspiciunt, non jam supra urbem diffusum, sed veluti deserta urbe, procul sese subducens, tandem discussum evanuisse. Mahumetes suique exclamarunt, Deum Christianos deseruisse. Eventus, urbe altera die expugnata, comprobavit.*

An autem hanc artem Deos evocandi etiam sciverit Bileamus, qui propterea a Balako accersitus sit ut malediceret Israeli? An hac ratione Amazias Judæorum Rex evocaverit Deos filiorum Sehiris, quos secum abduxit, & coluit? 2.Reg. 25. An hæc fuerit mens Achioris Ammonitæ, Holofernem Principem militiæ Regis Assyriæ, monentis capi Bethuliam non posse nisi Deus eorum ipsis iratus fuerit? Judith. 5. hic non inquirimus, cum Deus Israelis non sit instar idolorum gentilium, non enim migrat qui ubique est, nec nugis illis delectatur aut terretur, teste ipso Bileamo: Num. 23. *Non est incantatio contra Jacobum, nec divinatio contra Israelem.* Peccatis populi sui offensus juste eos punit, gratiam ad tempus negando, quomodo recedere dicitur. *Hos.* 5. 15. Sic nunc recessit ab Israele, qui est κατὰ σάρκα, jam inde ab excidio Hierosolymitano, & πολιτείας πανολεθρίᾳ: quo facit illud Taciti, *hist. lib.* 5. *cap.* 13. inter prodigia urbis interitum prænuntiantia: *Expassæ repente delubri fores, & audita major humana vox, Excedere Deos, simul ingens motus excedentium.* Josephus, *lib.* 7. *de bell. Jud.*

Jud. cap. 12. ait vocem auditam : Μεταβαίνωμεν ἐντεῦθεν *Migremus hinc*.

Redimus tandem ad evocationem Romanis usurpatam. Plinius, lib. 28. cap. 2. *Verrius Flaccus auctores ponit, quibus credat, in oppugnationibus ante omnia solitum a Romanis evocari Deum, cujus in tutela id oppidum, esset: promittique illi eundem aut ampliorem locum apud Romanos, cultumve. Durat in* Pontificum *disciplina id sacrum, constatque ideo occultatum, in cujus Dei tutela Roma esset, ne qui hostium simili modo agerent.* Festus: *Indigetes Dii, quorum nomina vulgari non licet.* Orpheus, apud Clem. Alex. strom. lib.

5. Ἄφθιτον, ἀθάνατον, ῥητὸν μόνον ἀθανάτοισι.

Æternum, immortalem, fandum duntaxat immortalibus.

Vide sis Camer. hor. subcis. cent. 2. cap. 10. Hinc illa colluvies, & quasi idolorum omnium Babel ad Romanos confluxit. Lucan. lib. 8.

Nos in templa tuam Romana accepimus Isin,
Semideosque canes, & sistra moventia luctus
Et quem tu plangens hominem testaris Osirim.

Super est quod secundo loco posuimus, gentiles *incertis Diis* fecisse, si nescirent cui Deo supplicandum esset, ne alium pro alio nominando falsa se religione illigarent ignotum *Ignoti* nomine coluerunt. Arabes camelos pingues in ara ignoti Dei sacrificasse notat Alex, ab Alex. *lib.* 3. cap 10. Celebris ara apud Athenienses, & inscriptio ejus : Ἀγνώστῳ Θεῷ de qua Paulus, *Act.* 17. 23. cujus ἐπιγραφῆς duas causas reddit Occumenius ad hunc locum : Οἱ μὲν γάρ φασιν, ὡς Φιλιππίδην ἔπεμψαν Ἀθηναῖοι πρὸς Λακεδαιμονίους περὶ συμμαχίας, ἡνίκα Πέρσαι ἐπεστράτευσαν τῇ Ἑλλάδι, ᾧ, κατὰ τὸ Παρθένειον ὄρος, Πανὸς φάσμα ἔντυχον ἠτιᾶτο μὲν Ἀθηναίους, ὡς ἀμελοῦντας μὲν αὐτῷ, ἄλλους δὲ θεοὺς θεραπεύοντας, καὶ βοηθεῖν ἐπηγγέλλετο. Νικήσαντες οὖν ἐκεῖνά τε ἀνέστησαν ναὸν, καὶ βωμὸν ᾠκοδόμησαν, καὶ ὡς φυλαττόμενοι μὴ τὸ αὐτὸ δὴ καὶ ἄλλοτε πάθοιεν, παριδόντες τινὰ θεὸν, ἄγνωστον αὐτοῖς, ἀνέστησαν τὸν βωμὸν ἐκεῖνον ἐπιγράψαντες. Ἀγνώστῳ Θεῷ. Τοῦτο λέγοντες, ὅτι καὶ εἴ τις ἕτερος ἀγνοοῖτο παρ' ἡμῖν, ὡς τιμὴν ἐκείνου, οὗτος δὴ παρ' ἡμῶν ἐγηγέρθω, ὡς ἂν ἵλεως ἡμῖν εἴη, εἴπερ ἀγνοούμενος καὶ θεραπεύοιτο. Ἄλλοι δέ φασιν, ὅτι λοιμὸς κατέσκηψέ ποτε Ἀθήνησι, καὶ εἰς τοσοῦτον αὐτοὺς κατέκαυσεν, ὡς μηδὲ τῶν λεπτοτάτων σινδόνων ἀνέχεσθαι. Τοὺς νομιζομένους οὖν αὐτῶν θεοὺς θεραπεύοντες, οὐδὲν ἀπώναντο, ἐννοήσαντες οὖν ὅτι ἴσως ἐστὶ θεὸς, ὃν αὐτοὶ κατέλιπον ἀγέραστον, ὁ τὸν λοιμὸν καταπέμψας, νέον δειμάμενοι βωμὸν, καὶ ἐπιγράψαντες· Ἀγνώστῳ Θεῷ

καὶ

καὶ θύσαντες εὐθέως ἐθεράπευσαν. Alii dicunt, Athenienses misisse Philippidem ad Lacedamonios de ferendo auxilio, cum Persa exercitum in Graciam ducerent. Cui, juxta Parthenium montem, Panis spectrum obviam factum Athenienses accusabat, quod se neglecto, alios Deos colerent, & auxilium promisit. Quum igitur victoria potiti essent, templum illi erexerunt, aramque adificarunt, tanquam caventes ne vel idem, vel simile quid illis accideret, si quenquam ignotum sibi Deum pratermitterent, aram illi erexerunt, inscribentes: Ignoto Deo. *dicentes, si quis adhuc alius a nobis ignoretur, in ejus honorem hac ara a nobis erecta esto, quo nobis propitius sit, licet cum ignoretur, non colatur, Alii vero ajunt, pestem quondam Athenis grassatam, adeo illos exussisse, ut neque sindones tenuissimas tolerare possent. Quum igitur eos colerent, qui apud ipsos* Dii *habebantur, nihil adjumenti senserunt. Cogitantes itaque quendam fortasse esse* Deum, *quem inhonoratum reliquissent, qui pestem immisisset, novam extruxerunt aram, ac inscripserunt, Ignoto* Deo. *quicunque ipsi sacrificassent, statim curati sunt.* Addit Oecumenius integram aræ inscriptionem fuisse : Θεοῖς Ἀσίας, καὶ Εὐρώπης, καὶ Λιβύης, Θεῷ ἀγνώστῳ καὶ ξένῳ. Diis *Asia, & Europa, & Libya,* Deo *Ignoto ac Peregrino.* Hesychius : Θεοὶ ξενικοὶ παρὰ Ἀθηναίοις τιμῶνται, οὓς καταλέγει Ἀπολλοφάνης ἐν Κρησί. Suidas in voce Τιμασίων, de Athenis loquens : οὗ καὶ ἀγνώστων θεῶν βωμοὶ ἵδρυνται. *Ubi etiam ignotorum* Deorum *ara posita sunt.* Sed omnia tanquam in fasciculum colligavit Joh. Gerh. Vossius, qui *lib.* 1.
„ *de idolol. cap.* 2. sic disserit : Epimenides, pestilentia Athenis oborta, oves albas ac nigras in Areopagum adduxit, ac dimissis deinde quo ire vellent, auctor fuit, ut ubi illæ recubuissent, ibi sacrificarent τῷ προσήκοντι θεῷ, *Deo convenienti*, sive *proprio*, ut auctor est Laertius in Epimenide. Atque ait, hinc provenire etiam, quod suo tempore forent Athenis βωμοὶ ἀνώνυμοι, *ara sine nomine.* At venit Epimenides Athenas Olympiadis XL. anno I. Laërtius claruit temporibus Antonini Philosophi, ac Commodi, vel circiter, hoc est post Epimenidem Olympiadibus quasi ducentis. Eo autem statutæ aræ sine nomine, quia Epimenides nesciret, cui Deo sacrificandum esset ad avertendam pestilentiam : unde præcipere erat contentus, ut sacrificarent Deo convenienti, hoc est, vere potestatem habenti pestilentiæ averruncandæ, quisquis is tandem foret. De his ignotorum Deorum anis meminit & Pausanias, lib. 1. Philost. lib. 6. Hieron. in epist. ad Tit. cap. 1. Nempe hic apud Græcos se res habuit non absimili ratione, ac apud Romanos in terræmo-

terræmotu de quo ita Agellius, lib. 2. cap. 28. *Veteres Romani, cum in omnibus aliis vitæ officiis, tum in constituendis religionibus, atque in Diis immortalibus animadvertendis castissimi, cautissimique; ubi terram movisse senserant, nuntiatumve erat, ferias, ejus rei causa imperabant. Sed Dei nomen, ita uti solet, cui servare ferias oporteret statuere & edicere quiescebant: ne alium pro alio nominando falsa religione populum alligarent. Eas ferias si quis polluisset, piaculoque ob hanc rem opus esset, hostiam SI DEO, SI DEÆ immolabant, idque ita ex decretis Pontificum observatum esse M. Varro dicit; quoniam & qua vi, & per quem Deorum Dearumve terra tremeret, incertum esset.* Quibus ex verbis non obscurum est, qui a veteribus *Dii* dicantur *Ignoti*, & cujusmodi fuerint eorum aræ. Nec quia *Deorum* dicantur, eo putandum nullam fuisse, quæ singulo numero *Ara Ignoti Dei* vocaretur. Nam aliud longe nos docuerit Lucianus, sive alius potius, eo dialogo, qui Philopatris inscribitur, ubi sic legas: Νὴ τὸν ἄγνωστον ἐν Ἀθήναις. *Non per ignotum Athenis.* Ac in dialogi fine: ἡμεῖς γὰρ τὸν ἐν Ἀθήναις ἄγνωστον ἐφευρόντες, καί προσκυνήσαντες, χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἐκτείναντες τούτῳ εὐχαριστήσομεν. *Nos autem Athenis Deum Ignotum invenientes, & adorantes manibus in cœlum expansis, huic gratias agemus.* Atque hæc est ara, de qua sic B. Paulus, Act. 17. 23. Διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ ἀγάλματα ὑμῶν, εὗρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο Ἀγνώστῳ θεῷ, ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. *Præteriens & videns simulacbra vestra, inveni & aram, in qua scriptum erat,* IGNOTO DEO. *Quod ergo ignorantes colitis, hoc ego annuncio vobis.* Quam aperte hic ait Paulus Athenienses illud coluisse numen, quod ipse esset annuntiaturus, ut deinceps agnoscerent! Nec cum apud Lucanum 2. Pharsalio.

—— *Dedita sacris* *Incerti Judæa* Dei

legimus, incertus ille alius est, quam verus Israelis Deus; Sed Poetæ vocatur *Incertus*, quia dicere non posset, utrum foret Saturnus, an Jupiter, vel Mars, vel quo tandem vocabulo gauderet. Quod a gemina causa provenit. Judæi enim τετραγράμματον Dei nomen non efferebant vulgo, ne gentium ludibrio exponeretur, vel etiam in populo Dei vilesceret. Nec poterunt gentes ex cultu Judaico, qui ab Deorum gentilium cultu plurimum distabat, certi quid colligere. Nam quod Plutarchus in problem. *Sympos. lib.* 4. *quest.* 5. ex tabernaculorum festo Bacchum fuisse conjectabat, id

E puti-

„ putidius est quam ut refelli mereatur. Non dubium igitur, quin ille,
„ qui Atheniensibus ignotus, idem Lucano incertus: Deus sit interim ali-
„ quo modo cognitus confuse & potentia; ignotus distincte & actu:
„ quomodo Menonis dubitationi, quæ est apud Platonem, occur-
„ rere docet Aristoteles, lib. 1. post. anal. cap. 1. Cum vero non ve-
„ reatur Apostolus Paulus dicere, Athenienses, licet ignorantes,
„ coluisse illud numen, quod ipse annunciaret; facile mihi persua-
„ deam, postquam Christiana doctrina gentilibus innotuit, etiam qui
„ necdum reciperent Christum, majori tamen cura aciem animi in
„ naturam Dei intendisse, ac quadam confusa notitia invocasse non
„ tam rerum naturam, quam naturæ opificem & rectorem Deum.
„ Ut qui sic Deum rogarent, Κύριε ἐλέησον, *Domine miserere*: quæ
„ Ecclesiæ Christianæ est precatio. At, si non ante, saltem Adriani
„ Cæsaris temporibus, qui a nato Christo CXX. annis claruit, similiter
„ Deo supplicarunt gentilium sapientiores: quem ritum tangit nobi-
„ lis ejus temporis scriptor Arrianus, dissertationum Epicteti, lib.
„ 2. cap. 7. τὸν θεὸν ἐπικαλούμενοι δεόμεθα αὐτοῦ, κύριε ἐλέησον *Deum*
„ *invocantes precamur eum, Domine miserere.* Hactenus Vossius.

Deos *Cabiros* alii certos dejignant, alii vero inter incertos & ἀγνώστους collocant, itaque quam ad classem referendi sint incertus sum: Huc igitur in postremum agmen eos ablegabo, & quasi in Cæritum tabulas redigam.

Eorum demoninatio vel ex Græcia est vel ex Palæstina. Græculi eos derivant alii, a Cabiris Phrygiæ montibus. Appollonii Scholiast. in 1. Argon. Κάβειροι δὲ δοκοῦσι προσαγορεύεσθαι ἀπὸ καβείρων τῶν κατὰ Φρυγίαν ὄρων. Alii a Corybantibus, vel a Cabiro Berecynthiæ monte, vel tandem a Cabyra Prothei filia. Sed verior originatio e Palæstina est: sc. a כַּבִּיר quod etiam veri Dei ἐπίθετον. Job. 36. 5. הֶן־אֵל כַּבִּיר וְלֹא יִמְאָס כַּבִּיר כֹּחַ לֵב *Ecce, Deus est maximus, & non spernit, maximus virtute cordis.* Affine est אביר, quo etiam verus Deus ornatur, Gen. 49. 24. אֲבִיר יַעֲקֹב δυναστὴς τοῦ ἰακώβ. Jes. 49. 26. גֹּאֲלֵךְ אֲבִיר יַעֲקֹב ἰσχύος ἰακώβ. Hujus veritas confirmatur ex Euthymio Zigabeno, & Cedreno, quorum verba exhibentur a Vossio, lib. 2. de idolol. cap. 31. „ Euthymii quidem hæc: οἱ Σαρακηνοὶ μέχρι τοῦ
„ ἡρακλείου τοῦ βασιλέως χρόνων εἰδωλολάτρουν, προσκυνοῦντες τῷ ἑωσφόρῳ
„ ἄστρῳ, καὶ τῇ Ἀφροδίτῃ, ἣν δὴ καὶ χαβὰρ τῇ ἑαυτῶν ἐπονομάζουσι
„ γλώττῃ· δηλοῖ δὲ ἡ λέξις αὕτη τὴν Μεγάλην. *Saraceni, usque ad Cæsaris*
„ *Heraclii tempora, idola coluerunt, adorantes Luciferum & Venerem:*

quam

„ *quam sua lingua CHABAR vocant: Vox autem ea illis Magnam signifi-*
„ *cat.* Similiter Georgius Cedrenus in Chronicis, quo loco vitam
„ Muhammedis perscribit: Τὸν Ἀφροδίτης ἀςέρα τὸν ἑωσφόρον εἶναι
„ μυθολογοῦσιν· ἣν δὴ καὶ Κοῦβαρ τῇ ἑαυτῶν κακεμφάτῳ ἐπονομάσαντο γλώσ-
„ σῃ· ὅπερ ἐςὶ Μεγάλη. *Luciferum fabulantur esse stellam Veneris: quam*
„ *& lingua sua absona absurdaque appellant* CUBAR, *quod significat*
„ *MAGNA.* Posteaque hanc Saracenorum precationem subdit:
„ Ἀλλὰ, ἀλλὰ, οὐὰ, κουβὰρ, ἀλλὰ, ac ἀλλὰ, ἀλλὰ exponit ὁ Θεὸς,
„ ὁ Θεός: οὐὰ, μείζων: Κουβὰρ ἡ μεγάλη, ἤτουν ἡ Σελήνη, καὶ Ἀφροδί-
„ τη. Alla, Alla, *Deus*, *Deus*; Ova *major*, Cubar *magna*, *puta*
„ *Luna & Venus.* Priori loco dixerat, Deam CUBAR esse Luci-
„ ferum, Veneris stallam: hic ait esse Lunam ac Venerem: ut Lu-
„ ciferum cum Luna coluisse videantur. Interim Cedrenus de οὐὰ, ut
„ bene monitum celeb. Seldeno, deceptus fuit, cum sit copula, ut
„ Hebræis ו. Quare sensus est, *Deus*, *Deus*, *& magna illa*, *Deus.*
„ Pro Κουβὰρ, apud Euthymium est χαβὰρ, ut vidimus.

Horum mysteria Thebanis primum constituisse Methapum scribit Pausanias in Messenicis: In Bœoticis autem originem ad Cererem refert, ritum autem illorum ne proderet, religione se ait prohibitum. Tantum dicit, ad Prometheum & Ætnæum filium ejus Cererem quondam accessisse, familiaritatem contraxisse, quædam apud illos deposuisse, quæ eloqui nefas sit. Plerique ex Samothracia arcessunt, ubi ea quæ Samothracum sacra vocantur primum instituit Eetion, ut est apud Clem. Alexandrinum admonitione ad gentes. Strabo, lib. 7. in Samothracia insula initiationes quædam fuisse dicuntur ad remedia nonnullarum periclitationum, ubi & Corybantum mysteria, & Hecates sacra celebrabantur, cui canes ad antrum Zerinthium immolabant. Aristoph. Schol. in Pace: ἐν Σαμοθράκῃ οἱ ἐν κινδύνοις γενόμενοι ἐπικαλοῦντο τούτους τοὺς δαίμονας, τοὺς ἐν Σαμοθράκῃ τούς τε κορύβαντας, καὶ τὴν ἑκάτην, ἐξ ἧς καὶ διαβοητὸν ἦν τὸ ζήρινθον ἄντρον, ἔνθα ταύτῃ ἠγίαζον, καὶ ἠλευθεροῦντο. Tertull. de spectac. cap. 8. *Tres aræ trinis diis parent*, magnis, potentibus, valentibus: *Eosdem Samothracas existimant.* Hi a Dardano in Phrygiam, ab Ænea in Italiam delati. *Macrob. Saturn. lib. 3. c. 4.* Sed hæc omnia λήρους esse judicat Fr. Junius ad Tertulliani locum modo laudatum, Sed a verbo סתר derivat, quod Hebræis, Phœnicibusque est abscondere, a quo Saturnus, & Saturnia terra, Latium a latendo, & Mastarna mons Cœlius in antiquis inscriptionibus a celando appellatus. Huic

 verbo

verbo interferitur liquida una ἐπένθετον Santhar, five Samthar, quemadmodum & in voce ambubajæ, fimpulum, angarius, &c. Atque hunc vult effe fontem Samothracum Deorum, non infulam Samothraciam. Cum hi DII occulti, & ignoti fuerint, nec certis nominibus circumfcribantur, fed tantum communibus, Dii magni, dii potes, five potentes, dii valentes, κάβειροι, nec inter veteres conveniat de fingularibus & definitis ipforum nominibus.

Numerum tamen aliqui definire voluerunt, in quo etiam non conveniunt. Alii enim duos tantum effe voluerunt Cœlum & Terram. Varro lib. 4. de ling. lat. *Terra & cælum, ut Samothracum initia docent, funt Dei magni, & hi, quos dixi, multis nominibus. Nam neque, quas ante portas ftatuit duas viriles fpecies aheneas, dei magni; neque, ut vulgus putat, hi Samothraces Dii, qui Caftor & Pollux: fed hi, mas & fœmina; & hi quos augurum libri fcriptos habent fic, DIVI POTES: & funt pro illis qui in Samothrace* θεοὶ δυνατοί. Subjicit mox: *Hæc duo cælum & terra; quod anima & corpus; humidum & frigidum.*

Alii tres ftatuerunr. Tertull. de fpectac. cap. 8. *Tres aræ trinis Diis patent, magnis, potentibus, valentibus.* Sunt autem Jupiter, Minerva, Juno. qui re cum prioribus duobus conveniunt. Nam medius & imus æther cum fummo aere eft Jupiter: fupremus æther Minerva: medius & imus aer cum terra, Juno. Qua de re fic Macrobius, lib. 3. Saturn. cap. 4. *Varro humanarum fecundo, Dardanum refert Deos Penates ex Samothrace in Phrygiam, & Æneam ex Phrygia in Italiam detuliffe. Qui fint autem dii penates, in libro quidem memorato Varro non exprimit. Sed qui diligentius eruunt veritatem, penates effe dixerunt, per quos penitus fpiramus, per quos habemus corpus, per quos rationem animi poffidemus. Effe autem medium æthera Jovem, Junonem vero imum aera cum terra, & Minervam fummum ætheris cacumen. Et argumento utuntur, quod Tarquinius Demarati Corinthii filius, Samothraciis religionibus myftice imbutus, uno templo ac fub eodem tecto, numina memorata conjungit. Caffius vero Hemina dicit Samothracas Deos, eofdem Romanorum penates, dici* θεοὺς μεγάλους. *Nofter* (Maro) *hæc fciens. ait* *Cum fociis, natoque, penatibus, &* magnis Diis. *quod exprimit* θεοὺς μεγάλους. Deinde hoc nomen Junoni tribui oftendit.

Junonis Magnæ *Primum prece numen adora.*

Et Veftæ: *Sic ait, & manibus vittas,* Veftamque potentem,
Æternum que adytis effert penetralibus ignem.

Alii

Alii quatuor numerarunt: Interpres Apollon. in 1. Argon. Μυοῦνται δὲ ἐν τῇ Σαμοθράκῃ τοῖς Καβείροις. ὧν Μνασέας φησὶ καὶ τὰ ὀνόματα. τέσσαρες δ' εἰσὶ τὸν ἀριθμόν. Ἀξίερος, ἀξιόκερσα, ἀξιόκερσος, κάσμιλος. Ἀξίερος μὲν οὖν ἐστὶν ἡ Δημήτηρ· Ἀξιόκερσα ἡ Περσεφόνη. Ἀξιόκερσος δὲ ὁ Ἅδης· ὁ δὲ προστιθέμενος τέταρτος κάσμιλος ὁ Ἑρμῆς ἐστιν, ὡς ἱστορεῖ Διονυσόδωρος. *Initiantur vero in Samothrace Cabiris: quorum & Mnaseas nomina memorat. Sunt autem quatuor numero: Axieros, Axiocersa, Axiocersus, Casmilus. Et Axieros quidem est Ceres; Axiocersa, Proserpina; Axiocersus autem Pluto: qui vero apponitur Casmilus, is Mercurius est: quorum meminit Dionysodorus.* Ubi duos ex Superis Cererem & Mercurium: duos item ex inferis Plutonem & Proserpinam videmus. Præterea omnes non videntur esse ejusdem ordinis, Sed hi Dii Magni alii aliis majores aut minores. Alii primi ordinis, & Classici vere Cabiri: Alii ministri, qualis hic Mercurius, sive Casmilus. Varro lib. 6. de ling. Lat. *Casmilus nominatur in Samothracum mysteriis, Dius quidam administer magnis Deis.* Nec Vesta eodem cum cæteris penatibus loco collocatur Macrobio, *lib. 3. Saturn. cap. 4.* quam de numero Penatum aut tollit, aut certe comitem tantum eorum facit, quamvis illi a Magistratibus res divina pariter & penatibus facta sit.

Colebantur autem primo quidem in ipsa Samothracia, insula Thraciæ finitima, cui postquam Samii ab Ephesiis expulsi eo concesserint, etiam Sami nomen indiderunt, sed hoc discrimine quod *Thracum Samos*, vel *Samothrace* diceretur, unde Virgilius. 7. Æneid.

Threiciamque Samon, quæ nunc Samothracia fertur.

Deinde etiam hæc mysteria coluerunt Corybantes, ut auctor est Strabo lib. 7. Item Pelasgi. Dion. Halic. lib. 1. οἱ γὰρ πέλασγοι ἀφορίας γενομένης ἐν τῇ γῇ πάντων χρημάτων, εὔξαντο τῷ Διΐ, καὶ τῷ Ἀπόλλωνι, καὶ τοῖς καβείροις καθύσειν δεκάτας τῶν προσγεγεννημένων ἁπάντων. *Pelasgi, orta in sua regione sterilitate, voverunt se Jovi & Apollini, & Cabiris decumas omnium eorum, quæ nascerentur, sacrificaturos.* Terra Pergamenorum Cabiris sacra fuit. *Pausan. in Atticis.* Et apud Anthedonios Cabirorum templum fuit, eodem in Boeoticis teste. Macedones Cabyrium coluisse dicuntur Lactantio lib. 1. cap. 15. Item Thessalonicenses. Julius Firm. de errore profan. relig. cap. 12. *In sacris Corybantum parricidium colitur. nam unus frater a duobus interemtus est, & ne quod indicium necem fraternæ mortis aperiret, sub radicibus*

 Olympi

olympi montis, a parricidis fratribus consecratur. Hunc eundem Macedonum colit stulta persuasio. Hic est Cabyrus, cui Thessalonicenses quondam cruento, cruentis manibus supplicarunt.

Contra Cabiros, & hæc eorum sacra si quid commissum id inexorabili ira vindicatum fuisse Pausanias, *in Boeoticis* indicat. Cum enim sacros Thebanorum ritus plebei homines Naupacti imitari ausi fuissent, non multo post pœnam dederunt. Deinde qui cum Mardonio e Xerxis exercitu circa Boeotiam relicti, spe fortasse magnarum opum, aut rerum divinarum contemtu impulsi, ædem Cabirorum erant ingressi, delirare continuo cœperunt, & aut in mare se, aut de rupibus præcipitarunt. Cum etiam victor Alexander & Thebas, & Thebanum agrum igne depopularetur, Macedones, qui Cabirorum templum subierant, tanquam in terra hostili, fulmine percussi sunt. vide & Strabonem, lib. 10.

CAPUT V.

Dei adversus homines σχέσις. *Epicurus omnes Deo affectus ademit. Stoici iram negarunt: quam* Deo *tribuit* S. *Scriptura, recta ratio, & ipsi gentiles.*

NOn minus fœcunda est altera Superstitionis filia ἐθελοθρησκεία, quæ & ἐθελοσέβεια Hesychio; sed & δυσσέβεια dicitur, media quasi inter ἀσέβειαν & εὐσέβειαν. Hæc de numine sibi conciliando nimis sollicita, nec uno Deo contenta, multiplicem sibi ac monstrosum cultum progenuit. Quid enim aliud posset animus hominis conscientia peccati, pœnæque metu agitatus, ac luce verbi divini destitutus? Hic autem imprimis σχέσις Dei adversus hominem consideranda est: de qua jam olim dissenserunt Philosophi, & Lactantius egit singulari libro, quem de ira Dei inscripsit. Cum enim diversa sint, & repugnantia ira & gratia, aut ira tribuenda est Deo, & gratia detrahenda, aut utrumque pariter detrahendum: aut ira demenda est & gratia tribuenda, aut utrumque tribuendum. Aliud præter hæc nihil potest capere natura, ut necesse sit in uno istorum aliquo verum inveniri. Primum illud de Deo nemo dixit unquam, irasci eum tandummodo, & gratia non

non moveri, hoc enim Deo disconveniens est, ut obesse possit, prodesse non possit. Sic nulla spes salutis hominibus proposita esset, & ipsa Dei majestas non ad judicis potestatem, sed ad tortoris ac carnificis officinam deduceretur. Duæ ergo reliquæ sententiæ obtinuerunt, quarum prior est ex schola Epicuri, altera Stoicorum. Epicurus dum palato quid sit optimum judicat, cœli palatum non suspexit, Deosque finxit μονογράμμυς, & humana non curantes. Beneficentiam, iram, omnesque affectus illis ademit, adeoque ipsos revera Deos sustulit, quos etiam nullos esse sensit. ea autem quæ de Diis locutus est, depellendæ invidiæ causa dixit. ideoque hæc philosophia ab omnibus pridem exacta & explosa est. Stoici aliquanto melius de divinitate sensisse existimantur, gratiam in Deo esse, iram non esse docentes. Favorabilis sane oratio non cadere in Deum hanc animi pusillitatem, ut ab ullo se læsum putet, qui lædi non potest. Hi quidem ex parte non errant, sed id quod melius est ex duobus retinent. *Epicurus* hoc argumento inductus est. Quia Deus non irascitur, ergo nec gratia commovetur. Stoici iram, utpote sapiente etiam & gravi homine indignam, a Deo removerunt. Contra lenitatem, tranquillitatem, beneficentiam tribuerunt; ut vere communis omnium pater Optimus ac Maximus dici possit. Qui hæc sentiunt ad veritatem quidem accedunt propius: sed in parte tamen labuntur. Nam si Deus non irascitur impiis & injustis, nec pios utique justosque diligit. Constantior ergo est error illorum, qui & iram simul & gratiam tollunt. In rebus enim diversis, aut in utramque partem moveri necesse est, aut in neutram. Itaque qui bonos diligit, & malos odit, & qui malos non odit, nec bonos diligit. quia & diligere bonos ex odio malorum venit, & malos odisse ex bonorum charitate descendit. Adeo ista natura connexa sunt, ut alterum sine altero fieri nequeat.

Superest tertia sententia, quæ a Philosophis quidem nec suscepta est unquam, nec defensa: adeo tamen vera, ut in ea omnis ratio religionis veritatisque versetur. Nam neque honos ullus deberi potest Deo, si nihil præstat colenti, nec ullus metus si non irascitur non colenti. Cum autem Deum irasci dicimus, non eam illi tribuimus mentis commotionem, ac perturbationem, quæ velut quædam sæva tempestas, tantos fluctus excitet, ut statum mentis immutet, ardescant oculi, os tremat, lingua titubet, dentes concrepent, alternis vultum maculet, nunc suffusus rubor, nunc pallor albescens: Sed eam justitiam quæ a Theologis *judiciaria* ac *vindicativa* dicitur, qua tanquam

judex

judex totius terræ, non poteſt non exigere peccatorum pœnas, quæ illi adeo naturalis, ut ei repugnet remittere peccata, ſine ſufficienti ſatisfactione.

Quantulum a gentilium Stoicorum caſtris abſunt inter Chriſtianos illi, qui Deum ſontes nulla interveniente ſatisfactione abſolvere poſſe docent, ne pretioſiſſimi λύτρου, ſanguinis Jeſu Chriſti vim agnoſcere cogantur? Sed hujus erroris jugulum petit S. Scriptura, aſſerens τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ relucere in reatu peccatoris, & ipſis ethnicis agnitum fuit, eos qui talia faciunt dignos eſſe morte. *Rom.* 1. 32. Impius theſaurizat ſibi iram in diem iræ, καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ. *Rom.* 2. 5. Deus ipſe juſtitiam vindicativam ſibi vendicat: *meum eſt ulciſci, ego rependam.* Ideo horrendum eſt incidere in manus Dei viventis: eſt enim ignis conſumens, lux inacceſſa, in qua tenebræ nullæ, odit iniquitatem. Impius non poteſt coram eo conſiſtere. Paulus, 2. *Theſſ.* 1. 6. aſſerit, δίκαιον παρὰ τῷ Θεῷ ἀνταποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλίψιν. Nonne diluvium Noachicum, Sodomæ Gomorræque ſubverſio Deum peccatis iraſci demonſtrant? Cur Deus legem in monte Sinai tam ſolemniter promulgavit, additis tot manifeſtis iræ ſignis, niſi ut teſtaretur juſtum judicem ex juſtitia ad vindictam obligari? Quid volebant ſacrificia, niſi ut in animalium ſanguine ira Dei adverſus peccata legeretur? Quid cauſæ fuit, cur Deus Filium ſuum miſerit in mundum, niſi ut eſſet ἱλαστήριον διὰ πίστεως, ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ. *Rom.* 3. 23.

Sanctius de Deo ipſi gentiles philoſophati, non tam in ſcholis diſputantes, quam religionibus Deos in templis colentes. Cur tam ſedulo ſapientes eorum Nemeſin ſive Adraſteam ὑπερόγκων comitem venerabantur? cur ille monet

Diſcite juſtitiam moniti, & non temnere Divos?

Quid ſibi volebant Tiſiphone cum ſororibus? Quid Minos, Æacus, ac Rhadamanthus? quid omnes inferorum pœnæ? Scilicet ἔχει Θεὸς ἔκδικον ὄμμα. Legatur Plutarchi liber περὶ τῶν ὑπὸ Θείου βραδέως τιμωρουμένων. in quo plurima quæ a Chriſtiano dicantur ac diſcantur.

Provoco ad ipſius animæ ſeſe excutientis teſtimonium. unde illi metus?

Juven. ſat. 13. *Prima eſt hæc ultio, quod ſe*
Judice nemo nocens abſolvitur, improba quamvis
Gratia fallacis Prætoris vicerit urnam.

Quid agitavit Neronem matricidam, ac Oreſtem? quid Judam

ad

ad laqueum adegit? Egregie Tertullianus, de testim. animæ, cap. 2. *Si anima aut divina aut a Deo data est, sine dubio datorem suum novit. Et si novit, utique & timet, ut tantum postremo autorem. Annon timet quem magis propitium velit, quam iratum? unde igitur naturalis timor animæ in Deum, si Deus non novit irasci? quomodo timetur, qui nescit offendi? quid timetur nisi ira? unde ira, nisi ex animadversione? unde animadversio, nisi de Dei judicio? unde judicium, nisi de potestate? Cujus potestas summa, nisi Dei solius? hinc ergo tibi, anima, de conscientia suppetit domi ac foris, nullo irridente vel prohibente prædicare, Deus videt omnia, &, Deo commendo, & Deus reddet, & Deus inter nos judicabit.*

Cum ergo quo se verterent miseri nescirent, Deo tamen ejusque justitiæ quantum quidem ipsis sufficere videbatur, ex corruptæ rationis dictamine, satisfacere conabantur. Hinc orta lustrationum ἐθελοθρησκεία, quæ pœnæ rationem magis vel minus manifestam adjunctam habuit: quod tum ἐτυμολογία vocum, λύτρου, *luo* &c. indicat, tum aperte ostendunt hostiæ succedaneæ, quæ pœnas hominis, cujus in locum substituebantur, debitas luebant. lustrationes infernales, quibus reliquæ respondebant, pœnas manifeste præ se ferunt. 6. Æneid.

> *Ergo exercentur* pœnis, *veterumque malorum*
> Supplicia *expendunt: aliæ panduntur inanes*
> *Suspensæ ad ventos: aliis sub gurgite vasto*
> *Infectum* eluitur *scelus, atque* exuritur *igni.*

In lustrationibus quoque per ignem, & aquas marinas, vim igneam habentes pœnæ ratio satis est conspicua: plerisque victimæ additæ & pœnam & peccati confessionem, Numinisque placandi conatum non vulgarem arguebant; his enim *ἁμαρτίας ὀψώνιον*, quod homo sacrificans commeritus fuerat, inferebatur.

CAPUT VI.

Vota, voti reus: damnatus. Vota ordinaria: Castrensia, Urbana, Magistratuum pro populo. Populi pro Magistratibus. Fiebant Kal. Januariis, an die tertio post? Votum Mevii. Vota rustica, nautica. Extra ordinem vovebantur templa, pecunia, ver sacrum, decimæ.

VOta, Hebræorum Magistris סְיָג לַפְּרִישׁוּת· *sepes sanctimoniæ* dicta, inter actiones, ἑκουσίως, spontaneo animi motu ἐξ ἐθελοθρησκείας profluentes, primum locum tuentur: quibus gentiles sponte Numinibus suis se obligabant ad ea præstanda, quibus Deos iratos propitios, sibi magis faventes ac quasi obnoxios reddere posse credebant. Qui ergo votum susceperant, illius *rei* erant, quia ad illud solvendum se obligaverant, Voti autem jam compotes ejus *damnati* dicebantur, quia votorum persolutionis se reos omnino factos, quasi ex numinis parte voti concepti conditione adimpleta, maxime intelligerent. Qua solutione neglecta, Deos majestatis suæ vindices, atque iratos censuri essent. Nam *votum*, ait Tertull. adv. Psych. cap. 11. *cum a Deo acceptatum est, legem in posterum facit per auctoritatem acceptatoris: exinde enim faciendum mandavit, qui factum comprobavit.*

Vota vel solennia erant vel extra ordinem suscepta.

Inter solennia præcipua erant Castrensia, Urbana, Rustica, Nautica.

Castrensium & Urbanorum meminit Tertullianus de cor. mil. c. 12. *Ecce annua votorum nuncupatio, quid videtur? Prima in principiis, secunda in Capitoliis. Accipe post loca & verba: Hunc tibi, Jupiter, bovem cornibus decoratis vovemus esse futurum.* ubi per *principia* non intelliges *principia imperii*, aut anni ineuntis, sed cum Fr. Junio, Th. Canterum secuto, *principia castrorum*, in quibus legionum Aquilæ, vexilla ac signa asservabantur, & ubi jus dicebatur. Nam ipse Tertullianus se loca votorum indicasse dicit, quæ loca in castris erant principia, in urbe capitolium. Sic judicat & Lipsius ad Tacit. *annal.* 16. *exc. B.* qui & eodem

eodem Tertulliani loco *facturum* pro *futurum* legit, quod etiam Canterum secutus censuit Junius.

Urbana fiebant vel a Magiſtratibus pro ſalute populi, vel a populo pro ſalute Magiſtratuum. Utraque circa Kal. Januarias.

Prioris generis erant illa, quæ interdum ipſe Imperator, interdum Conſules, Prætores, Cenſores, aut Pontifices pro felicitate Principis, Senatus aut Populi Romani ad annos v. x. xx. xxx. & plures Vota nuncupabant; quæ dicebantur Quinquennalia, decennalia, Vicennalia, Tricennalia &c. Sueton. Aug. c. 97. *Vota, quæ in proximum luſtrum ſuſcipi mos eſt, collegam ſuum Tiberium nuncupare juſſit.* Suſcipiebanttur in Capitolio, ſcriptiſque & ſubſignatis tabulis, ne amplius in dubio ponerentur, confirmari ſolebant; atque ipſas quaſi tabellas, Deorum, quibus voverant, genibus cera affigebant. Juven. ſat. 10.

Ergo ſupervacua hæc, aut pernicioſa petantur,
Propter quæ fas eſt genua incerare Deorum.

Porro nuncupabantur ejuſmodi vota cum his aut ſimilibus conditionibus, Si Imperator ſalvus vixerit: Si Reſp. Rom. manebit in ſuo ſtatu v. x. xx. aut plures annos: Si victoria ſucceſſerit, iſta ſacrificia *tali*, aut tali Deo præſtabuntur, & in ipſius honorem iſti ludi & feſta celebrabuntur; eoque finito tempore Vota ſolvebantur. Poſtmodum vero tabulas votivas ad Imperatorum adulationem in numiſmata transmutatas fuiſſe facile eſt percipere ex magna illorum copia, quæ apud omnes antiquitatum ſtudioſos reperitur. quod ex Lævin. Hulſio in ſerie numiſmatum Imperatorum Rom. notavit Sertorius Urſatus, *de notis Rom. pag.* 172. Adde Spanhemium *de uſu & præſt. numiſm. p.* 115. 184. 185.

De votis quæ Magiſtratus nuncupabant ſæpe eſt in Livio, unus locus omnium inſtar erit, *Lib.* 21. Cum C. Flaminius Coſ. privatus clam in provinciam abiiſſet, hoc etiam patres in illo accuſabant, quod *Capitolium & ſolennem votorum nuncupationem fugiſſet*, ne die initi magiſtratus Jovis Opt. Max. templum adiret. Tibullus ad Meſſallam.

Nam modo fulgentem Tyrio ſubtemine veſtem
Indueris, oriente die, duce fertilis anni,
Splendidior liquidis cum Sol caput extulit undis,
Et fera diſcordes tenuerunt prælia venti,
Curva nec aſſuetos egerunt flumina curſus,
Quin rapidum placidis etiam mare conſtitit undis,

Ulla nec aerias volucris perlabitur auras,
Nec quadrupes densas depascitur aspera sylvas,
Quin largita tuis sint multa silentia votis.

Votorum a populo pro Magistratibus factorum plurima occurrunt exempla. Plin. paneg. ad Trajan. *Ut in unius salutem collata omnium vota? cum sibi se ac liberis suis intelligerent precari, quæ pro te precarentur.* & post: *Nuncupare vota, & pro æternitate imperii, & pro salute civium, imo pro salute Principum, ac propter illos pro æternitate imperii solebamus.* in fine ejusdem panegyrici: *Unum omnium votum est, SALUS PRINCIPIS.* Similia occurrunt in Trajani & Plinii epistolis amœbæis, 101. 102. 103. 104.

Observatum hic anni principium: Tacit. ann. 16. cap. 22. *Thraseæ objectatum, quod principio anni Votorum nuncupationibus non adfuerit.* Tiberius ægre tulit, cum comperisset, ineunte anno, pro Neronis & Drusi salute publice vota esse suscepta. *Sueton. Tib. cap.* 54.

Circa diem dissentire videntur scriptores. Alii enim ipsis Kal. Januariis vota suscepta esse innuunt. Sueton. Neron. cap. 46. *Votorum nuncupatione Kal. Jan. magna jam ordinum frequentia, vix reperta Capitolii claves.* Alii vero postea, nempe III. Nonas ejusdem mensis. Plutarchus Ciceronis natalem ait incidisse in III. Jan. quo die Magistratus Vota faciebant, & pro salute Principis sacrificabant, Cajus π̄. de verb. signif. l. 233. *Post Kalendas Januarias die tertio, pro salute Principis vota suscipiuntur.* Lucian. Pseudol. Μᾶλλον δὲ ἀπὸ τῆς μεγάλης νυμηνίας τρίτῃ· ἐν ᾗ οἱ Ῥωμαῖοι κατὰ τὸ ἀρχαῖον εὔχονταί τε αὐτοὶ ὑπὲρ ἅπαντος τοῦ ἔτους εὐχάς τινας, καὶ θύουσι. *Imo vero tertia die a novilunio magno, qua Romani, juxta veterem consuetudinem, & ipsi vota quædam pro toto anno faciunt, & sacrificant.*

Reapse autem non dissentiunt. Vero enim simillimum est, ipsis quidem Kalendis, ea vota ex prisco ritu concepta, quæ soli coss. pro imperii, & populi salute nuncupabant; quæ autem pro Principe deinceps subtexta, tertio scilicet ante Nonas, die lætiore, pompa augustoire. *vid. Reines. var. lect. lib.* 2. *cap.* 4. Sed & certissimum, veteri Rep. ipsis Kal. Jan. Vota suscepta fuisse, hic enim Dies, si quis alius religiosus fuit in vulgus. 1. Fast.

Prospera lux oritur, linguisque animisque favete,
Nunc dicenda bono sunt bona verba die.
Lite vacent aures, insanaque protinus absint
Jurgia, differ opus livida turba tuum.

Cer-

Cernis odoratis ut luceat ignibus æther?
Et sonet accensis spica Cilissa focis?
Flamma nitore suo templorum verberat aurum,
Et tremulum summa spargit in æde jubar.
Vestibus intactis Tarpejas itur in arces,
Et populus festo concolor ipse suo est.
Jamque novi præeunt fasces, nova purpura fulget,
Et nova conspicuum pondera sentit ebur.
Colla rudes operum præbent ferienda juvenci,
Quos aluit campis herba Phalisca suis.

Vide quæ notavit Lipsius, *ad Tacit. annal.* 4. *cap.* 36. *&* 70. Propter rei insolentiam addam, quæ de Mevio narrat Porphyrio: hic post absorptum patrimonium, Kal. Jan. alta voce optavit ut L. nummorum æris alieni haberet. quidam astantium miratus quæsivit, quid sibi vellet, quod tam solenni die incommodum sibi optaret? respondit ille: Non est quod mireris, LXXX. enim millia debeo.

Vota Rustica quotannis ab agricolis fiebant. Eclog. 5.

——— *Et cum solennia vota*
Reddemus Nymphis, & cum lustrabimus agros.

Et post. Ut Baccho, Cererique, tibi sic vota quotannis
Agricolæ facient, damnabis tu quoque votis.

Supersunt Nautica, initio navigationis suscepta. 2. Æneid. *Votum pro reditu simulant.* soluta autem ea feliciter peracta. 1. Georg.

Votaque servati solvent in littore nautæ
Glauco, & Panopeæ, & Inoo Melicertæ.

3. Æneid. *Quin ubi transmissæ steterint trans æquora classes,*
Et positis aris jam vota in littore solves.

Cum Diagoræ, in Samothracia, ex suspensis tabellis, multitudo eorum qui, votis nuncupatis, tempestatum vim evasissent, monstraretur, salse regessit: nusquam pictos esse qui naufragium fecissent. *Vide Brisson. form. pag.* 101. *& Schefferum, de milit. nav. veterum. lib.* 4. *cap.* 2.

Extra ordinem rebus dubiis, aliave occasione Diis vovebantur 1. Templa: Æneas, Æneid. 6.

Tum Phœbo & Triviæ solido de marmore templa
Instituam, festosque dies de nomine Phœbi.
Te quoque magna manent regnis penetralia nostris.

& apud Ovidium 14. metam. idem Æneas Sibyllæ pollicetur:

Templa tibi statuam, tribuam tibi thuris honores.

Sibylla autem, quod Dea non esset, hunc honorem negat:

Nec Dea sum, dixit, nec sacri thuris honore
Humanum dignare caput.

Bello contra Volscos, L. Furius Dictator, Deorum opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem, ædem Junoni Monetæ vovit, cujus damnatus voti, cum victor Romam revertisset, dictatura se abdicavit. Senatus duumviros ad eandem ædem, pro amplitudine P. R. faciendam, creari jussit. Locus in arce destinatus, quæ area ædium M. Manlii Capitolini fuerat, anno post quam vota dedicatur. *Liv. lib.* 7. Veneri Erycinæ Q. Fabius Max. ædem vovit, quia ita ex fatalibus libris editum erat, ut is voveret, cujus maximum imperium in civitate esset. Menti ædem Attilius Prætor vovit. *id. lib.* 22. Cum initio belli Latini victus inopia laboraretur, & magnus esset metus, ne tandem deficeret, terra fructus negante, & bello, ne aliunde subveherentur, vetante; inspectis libris Sibyllinis cognitum est, Cererem, Liberum, & Liberam placandos esse. Votum itaque fecit Postumius Cos. priusquam exercitum educeret, si imperii sui tempore benigna esset annona, templa se illis constructurum, & instituturum in singulos annos sacrificia. Vota Dii exaudiverunt. *Dion. Halic. lib. 6 cap.* 14.

II. Pecunia tum certa tum incerta, & inde Ludi. Licinius quidem Pont. Max. negavit ex incerta pecunia vovere deberi; cum autem ad collegium Pontificum P. Sulpitius Cos. retulisset; posse, imo etiam rectius esse Pontifices decreverunt. Vovit itaque in eadem verba Consul, præeunte Max. Pont. quibus antea quinquennalia Vota suscipi solita erant, præterquam quod tanta pecunia, quantam tum cum solveretur Senatus censuisset, ludos donaque facturum. toties ante ludi magni de certa pecunia, ii primi de incerta. *Liv. lib.* 31. *cap.* 9.

III. Ver sacrum, quod erat pecus natum inter Kal. Martias, & pridie Kal. Majas. *Liv. lib.* 34. hoc autem populi Injussu voveri non poterat. Populus autem in hæc verba rogabatur, ut est apud Livium. lib. 22. cap. 10. *Velitis jubeatisne hoc fieri? Si respublica populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum, sicuti mea, quæ salva est, servata erit hisce duellis, quod duellum populo Rom. cum Carthaginiensi est, quæque duella cum Gallis sunt, qui cis Alpes sunt? datum donum duit populus Romanus Quiritium, quod Ver attulerit ex suillo, ovillo, caprino, bovillo*

bovillo grege, quæque profana erunt, Jovi fieri, ex qua die Senatus populusque jusserit. Qui faciet, quando volet; quaque lege volet, facito: quomodo faxit, probe factum esto. si id moritur quod fieri oportebit, profanum esto, neque scelus esto. Si quis rumpet, occidetve insciens, ne fraus esto. Si quis clepsit, ne populo scelus esto, neve cui cleptum erit. si atro die faxit insciens probe factum esto. si nocte, sive luce, sive servus sive liber faxit, probe factum esto. Si ante id ea Senatus populusque jusserit fieri ac faxit, eo populus solutus liber esto. Homines etiam Vere sacro continebantur. Cum enim Samnites pestilentia laborarent, Sthennius Mettius ejus gentis princeps, convocata concione civium suorum, exposuit, se vidisse in quiete, præcipientem Apollinem, ut, si vellent eo malo liberari, Ver sacrum voverent, id est, quæcunque vere proximo nata essent, immolaturos sibi. cum autem homines immolati non essent, post annum vigesimum ejusdem generis pestilentia rursum incessit: ideoque, ex oraculo ejusdem Apollinis, homines urbe expulsi. *Festus in Mamertini.*

IV. Decimam ex præda Vejenti Dictator Camillus vovit Apollini. *Liv. lib.* 5. *cap.* 21. Alioqui decimæ Herculi sacræ. Vovebantur & hecatombæ, item homines ut victimæ piaculares, de quibus deinceps. Plura legere est in Brisson. form. pag. 95——113. & Alex. ab Alex. lib. 3. cap. 22.

CAPUT VII.

Peccata in sacras personas: Agamemnonis in Chrysen. delicta Vestalium. Sacrilegium. Junonis Laciniæ templum a Fulvio Flacco violatum. Thesaurus Proserpinæ a Q. Flaminio spoliatus. Apollo Delphicus violatus. Homicidium. Sybaritæ oraculo prohibiti, aliique: non item qui socium imprudens occiderat.

SUperstitiosa gentilium ἐθελοθρησκεία maxime apparuit, si quo modo iram numinis concitatam sensissent: quod tum ex peccatis, tum ex eorum pœnis facile colligebant. Peccata sanctissimæ Dei naturæ repugnare, adeoque eum irritare

tare dictabat conscientia, præsertim si aut in homines, ac res Diis sacras committeretur. Sacerdotum suorum contumeliam ulti sunt Dii: contumelia Agamemnon affecit Chrysen Apollinis Sacerdotem, quare Classis Græcorum peste vastatur. *Homer. Iliad. A.* Vestalium Virginum, quo major apud Romanos erat auctoritas, eo graviora earum delicta censebantur, non solum ipsarum Virginum suppliciis, sed publicis etiam supplicationibus & lustrationibus expianda. Opimia & Floronia stupri compertis, alteraque sub terram, ut mos est, ad portam Collinam necata, altera sibi mortem conscivit: L. Cantilius, scriba Pontificum, qui cum Floronia stuprum fecerat, a Pont. Max. eo usque virgis in comitio cæsus est, ut inter verbera expiraret. Hoc nefas in prodigium versum, Xviri libros adire jussi, & Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus, sciscitatum quibus precibus supplicationibusque Deos possent placare. Interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta: inter quæ Gallus & Galla, Græcus & Græca in foro boario sub terra vivi demissi, in locum saxo conseptum, ibi ante hostiis, minime Romano sacro imbutum. *Liv. lib.* 22.

Propter res sacras violatas non minus superstitiosi gentiles. Celebratum olim fuit Laciniæ Junonis templum, quod sex millia Crotone aberat, de quo Livius, lib. 24. cap. 3. *Sanctum omnibus circa populis. Lucus ibi frequenti sylva, & proceris abietis arboribus septus, læta in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrum Deæ pecus pascebatur, sine ullo pastore. separatimque egressi cujusque generis greges nocte remeabant ad stabula, nunquam insidiis ferarum, non fraude violati hominum, magni igitur fructus ex eo pecore capti: columnaque inde aurea solida facta & sacrata est: inclytumque templum divitiis, non tantum sanctitate fuit. Ac miracula aliqua affinguntur plerunque tam insignibus Locis, Fama est, aram esse in vestibulo templi, cujus cinerem nullo unquam moveri vento.* Servius ad 3. Æneid. v. 552. aliud miraculum narrat. *Si quis ferro in tegula templi ipsius nomen incideret, tamdiu illa scriptura manebat, quamdiu is homo viveret, qui illud scripsisset.* Hoc templum violarunt Hannibal & Fulvius Flacus.

De Hannibale Cicero, 1. *de divin.* cum columnam auream ex hoc fano auferre vellet dubitaretque utrum ea solida esset, an extrinsecus inaurata, perterebravisse, cumque solidam invenisset, statuissetque tollere, secundum quietem visa est ei Juno prædicere ne id faceret, minitarique si id fecisset, se curaturam, ut eum quoque oculum, quo bene

bene videret, amitteret: idque ab homine acuto neglectum non est: itaque ex eo auro, quod exterebratum erat, buculam curavit faciendam, eamque in summa columna collocavit.

De Q. Fulvio Flacco, Livius, *lib.* 42. *cap.* 3. Hic Censor, cum ædem Fortunæ Equestris, quam in Hispania Prætor bello Celtiberico voverat, faceret enixo studio, ne ullum Romæ amplius aut magnificentius templum esset. Magnum ornamentum se ratus templo adjecturum si tegulæ marmoreæ essent: profectus in Brutios ædem Junonis Laciniæ ad partem dimidiam detegit, id satis fore ratus ad tegendum quod ædificaretur. Naves paratæ fuerunt quæ tollerent, atque asportarent, auctoritate Censoria sociis deterritis id sacrilegium prohibere. Postquam Censor rediit, tegulæ expositæ de navibus ad templum portabantur. quamquam unde essent, silebatur, non tamen celari potuit. Fremitus igitur in curia ortus est: ex omnibus partibus postulabatur, ut coss. eam rem ad Senatum referrent. Ut vero arcessitus in curiam Censor venit multo infestius singuli universique præsentem lacerare: templum augustissimum regionis ejus, quod non Pyrrhus, non Hannibal violassent, violare parum habuisse, nisi detexisset fœde, ac prope diruisset. Detractum culmen templo, nudatum tectum patere imbribus putrefaciendum. Censorem moribus regendis creatum, cui sarta tecta exigere sacris publicis, & loca tuenda, more majorum, traditum esset: eum per sociorum urbes diruentem templa, nudantemque tecta ædium sacrarum vagari: & quod si in privatis sociorum ædificiis faceret, indignum videri posset, id Deorum immortalium demolientem facere, & obstringere religione P. R. ruinis templorum templa ædificantem: tanquam non iidem ubique Dii immortales sint, sed spoliis aliorum alii colendi exornandique. Cum, priusquam referretur, appareret, quid sentirent Patres, relatione facta, in unam omnes sententiam ierunt: ut hæ tegulæ reportandæ in templum locarentur, piaculariaque Junoni fierent. Quæ ad religionem pertinent cum cura facta: tegulas relictas in area templi, quia reponendarum nemo artifex rationem inire potuerit, redemtores nuntiarunt. Flaccus post hoc factum negatur mente constitisse. quin etiam per summam animi ægritudinem expiravit, cum ex duobus filiis in Illyrico militantibus alterum decessisse, alterum graviter accidisset affectum. *Val. Max. lib.* 1. *cap.* 1. Q. Flaminii, Legati Scipionis in thesauro Proserpinæ spoliando sceleratam avaritiam justa animadversione vindicavit Senatus, eodem Valerio teste,

 cum

cum enim vinctum Romæ protrahi jussisset, is ante causæ dictionem, in carcere, teterrimo genere morbi consumtus est: pecuniam Dea, ejusdem Senatus imperio, & quidem summam duplicando recuperavit. Sed hoc tam clarum noxæ simul ac pœnæ exemplum sacrilegos homines non deterruit. nec enim multo post literæ in Senatu recitatæ sunt Q. Minucii Prætoris, cui Brutii provincia erat: pecuniam Locris ex Proserpinæ thesauris nocte clam sublatam, nec ad quos pertineat vestigia ulla extare. Indigne hoc passus Senatus. C. Aurelio Cos. negotium datum, ut ad Prætorem in Brutios scriberet: Senatui placere, quæstionem de expilatis thesauris eodem exemplo haberi, quo M. Pomponius Prætor triennio ante habuisset. quæ inventa pecunia esset, reponi: si quo minus inventum foret, expleri: ac piacularia, si videretur, sicut ante Pontifices censuissent, fieri, causa expiandæ violationis ejus templi. *Liv. lib.* 31. *cap.* 12. Nec Xerxes, nec Phocenses, nec Galli Apollinis Delphici templum impune violarunt. vid. *Justin. lib.* 2. 8. 24. Cicero, *de Arusp. resp.* religione Telluris se moveri dicit, quod ejus sedes privato vestibulo contineatur, eique postulationem deberi.

Inter peccata in homines commissa, homicidium maxime abominati sunt Dii gentilium, quamvis ἀνθρωποκτόνοι ἀπ' ἀρχῆς. ideoque humano sanguine pollutos, nisi ante lustratos, a sacris prohibuerunt. Sybaritas ab Oraculo Delphico repulit Pythia, quod citharoedi cæde polluti essent. Ælian. var. hist. lib. 5. cap. 45.

Βαῖν' ἀπ' ἐμῶν τριπόδων, ἔτι τοι φόνος ἀμφὶ χέρεσσι
πουλὺς ἀποστάζων ἀπὸ λαΐνου οὐδοῦ ἐρύκει.
Οὔ σε θεμιστεύσω, Μουσῶν θεράποντα κατέκτας
Ἥρης πρὸς βώμοισι, θεῶν τίσιν οὐκ ἀλεείνας.
Τοῖς δὲ κακῶς ῥεξάσι δίκης τέλος οὐχὶ χρονιστὸν,
Οὐδ' ἀπαραίτητον, οὐδ' εἰ Διὸς ἔγγονοι εἶεν.
Ἀλλ' αὐτῶν κεφαλῇσι, καὶ ἐν σφετέροισι τέκεσσιν,
Εἰλεῖται, καὶ πῆμα δόμοις ἐπὶ πήματι βαίνει.

Cede meis mensis, manibus nam sanguis adhærens,
Destillansque recens prohibet tibi limina templi.
Non tibi fata canam, magnæ Junonis ad aram
Musarum innocuum stravisti cæde ministrum.
Non immortales hoc Dii patientur inultum.
Si quis enim prudens scelerata e mente profectum
Committat facinus, gravis hunc prope pœna sequetur.

Non exorabit, neque si genus ab Jove summo
Duceret, ipse suo collo, collisque nepotum
Hoc luet, & generi cumulatim damna ferentur.

Qui fuga socium a latronibus circumventum deseruerat, tanquam homicidam eadem Pythia aversata est. Ælian. var. hist. lib. 3. cap. 44. vid. & Simplic. in Epict. cap. 39.

Ἀνδρὶ φίλῳ θνήσκοντι παρὼν πέλας οὐκ ἐβοήθεις,
Οὐ σε θεμιστεύσω, περικαλλέος ἔξιθι νηοῦ.
Occidi socium præsens es passus amicum,
Non tibi vaticinor, sacro te proripe templo.

Qui vero imprudens socium occidisset, cum latronem peteret, ut purum admisit, ibid.

Ἔκτεινας τὸν ἑταῖρον ἀμύνων, οὔ σ' ἐμίανεν
Αἷμα, πέλεις δὲ χέρας καθαρώτερος, ἢ παρὸς ἦσθα.
Defendens socium verso mucrone necasti,
Purior es manibus nunc quam prius esse solebas.

Sic cives Delphici malis pressi coacti sunt placare manes Æsopi fabulatoris notissimi. Spartani manes Pausaniæ, Callondas manes Archilochi oraculo jussi placarunt. *vid. Plutarch. de sera num. vindicta capp.* 26. 35. Orestes a cæde matris nondum expiatus, ad sacra Liberi Patris ab Atheniensibus non est admissus, ne tamen a festi celebritate plane arceretur, χοῶν festum in ejus gratiam institutum est. *vid. Hospin. de fest.* Nec Nero Eleusiniis sacris interesse ausus est. *Suet. Ner. cap.* 34.

CAPUT VIII.

Pœna peccatorum. Fames, Bellum, Morbi, iique vel animi vel corporis. Insania vaticinantium. ἐνθουσιασμὸς Pythiæ. Larvati. Porci grundiles. Pestilentia: in Græcorum ad Trojam exercitu: apud Massilienses: Romanos. Lectisternia. Ludi.

Aro antecedentem scelestum deseruit pede pœna claudo. Dii laneis pedibus incedentes plumbeas habent manus, tarditatemque supplicii gravitate compensant.

Pœnas peccatorum gentiles vel ſentiebant vel præſagiebant.

Sentiebant mala præſentia, qualia imprimis λιμὸς, πόλεμος, λοιμὸς, quæ Davidi, divino juſſu proponebantur. 2. *Sam.* 24.

Ad primum malum, famem ſcilicet, avertendum gentiles ſuperſtitionibus ſuis fuere occupatiſſimi. Cei, quotannis, teſte Cicerone, 1. *de divin.* ortum caniculæ diligenter ſervabant, conjecturamque capiebant, ſalubriſne an peſtilens annus eſſet futurus, quod etiam ad fertilitatem & famem, quam ex eo præſagiebant, ſe extendiſſe colligas ex Apollon. Argon. lib. 2.

Ἦμος δ' ὐρανόθεν μινωΐδας ἔφλεγε νήσους
Σείριος, ὐδ' ἐπὶ δηρὸν ἔην ἄκος ἐνναέτῃσιν·
Τῆμος τόν γ' ἐκάλεσσαν ἐφημοσύνῃς ἑκάτοιο
Λιμοῦ ἀλεξητῆρα· λίπεν δ' ὅγε πατρὸς ἐφετμῇ
Φθίην· ἐν δὲ κέῳ κατενάσσατα λαὸν ἀγείρας
Παῤῥάσιον· τοί περ τε λυκάονος εἰσὶ γενέθλης.
Καὶ βωμὸν ποίησε μέγαν διὸς ἰκμαίοιο·
Ἱερά τ' εὖ ἔῤῥεξεν, ἐν ὔρεσιν ἀστέρι κείνῳ
Σειρίῳ, αὐτῷ τε κρονίδῃ διΐ, τοῖο δ' ἕκητι
Γαῖαν ἐπιψύχουσιν ἐτήσιοι ἐκ Διὸς αὖραι
Ἤματα τεσσαράκοντα. κέῳ δ' ἔτι νῦν ἱερῆες
Ἀντολέων προπάροιθε κυνὸς ῥέζουσι θυηλάς.

Quando de cælo Minoidas torrebat inſulas.
Sirius, neque diu adeſſet medela inhabitantibus,
Tunc ipſum invocarunt, ex monitis Apollinis,
Famis liberatorem. reliquit autem ipſe, patris præcepto
Phthiam, inque Ceum tranſtulit ad habitandum populum congregans.
Arcadicum, qui quidem Lycaonis ſunt genus,
Atque templum fecit inſigne Jovis Icmæi,
Sacraque rite peregit in montibus ſtellæ iſti
Sirio, ipſique Saturnio Jovi, cujus cauſa
Terram refrigerant eteſiæ ex Jove auræ
Dies quadraginta. Ceique etiam nunc ſacrifici
Ortum ante Canis celebrant ſacra.

Phigalenſes, neglectis Cereris ſacris, cum fame vexarentur, Apollinis oraculo moniti Deam placarunt. *Pauſan. in Arcad.* Apud Græcos mos erat Famem virgis ex ædibus ejicere, dicendo: ἔξω βύλιμον, ἔσω πλοῦτον καὶ ὑγίειαν. *Foras famem, intro divitias ac ſanitatem.* Cum Athenienſes fame laborarent, monuit oraculum, ut famen, loco de-

designato, certis piaculis placarent, illi campum quendam designarunt, qui inde λιμοῦ πεδίον *famis campus* dictus est, quod in proverbium abiit notante Erasmo.

Altera calamitas, bellum, magnam secum vastitatem trahens, quod Annibali in somnio ostensum Cicero & Livius testantur. Huic avertendo laborarunt gentiles. Illustre est exemplum Mesæ Moabitarum Reguli, 2. *Reg.* 3. qui super murum immolato filio suo primogenito Israelitici belli molem amoliri se posse sibi persuaserat. Alexandro M. Tyrum obsidente, cum ad summas angustias incolæ redacti essent, multis seculis sacrum intermissum repetere quidam voluerunt, ut ingenuus puer Saturno immolaretur: ac nisi Seniores, utpote saniores, obstitissent, humanitatem dira superstitio vicisset. *Curt. lib.* 4. De Antonino Philosopho narrat Jul. Capitolinus, quod bello Marcommannico territus, undique Sacerdotes acciverit; peregrinos ritus impleverit; Romam omni genere lustraverit; retardatusque a bellica profectione sit, & Romano ritu lectisternia per septem dies celebraverit. Vopiscus in Aureliano: *In illo timore*, inquit, *quo Marcomanni cuncta vastabant, ingentes Romæ seditiones motæ sunt, paventibus cunctis, ne eadem, quæ sub Gallieno fuerant, provenirent. quare etiam libri Sibyllini, noti beneficiis publicis, inspecti sunt, inventumque ut in certis locis sacrificia fierent, quæ Barbari transire non possent.. Facta denique sunt ea quæ præcepta fuerant in diverso ceremoniarum. genere, atque ita Barbari restiterunt.*

Tertium denique malum in morborum genere versatur. Hi autem vel animum hominis, vel corpus afficiunt.

Inter animi morbos, quos & pestes recte vocaveris, maximus est *Insania*, ab ipsis quasi præsentibus Diis immitti credita: quare μαίνεσθαι & δαιμονίζεσθαι idem valent, ac junguntur, Joh. 10. 20. τῷ σωφρονεῖν opponuntur, quod liquet conferenti loca: Marc. 5. 15. Luc. 8. 35. Act. 26. 25. Plato diserte initio Alcibiadis 2. τὸ μαίνεσθαι ἄραγε ὑπεναντίον σοὶ δοκεῖ τῷ σωφρονεῖν.

Insania hic duplex ocurrit, Vaticinantium & Larvatorum.

Vaticinantes futura prædicebant; fanatici dicebantur a Fauno, cujus, ut & aliorum Deorum præsenti numine agitabantur. *Serv. ad* 1. *Georg. v.* 10. Hebr. משגעים Jer. 29. 25. 2. Reg. 9. 11. Marc. 3. 21. hæc ἐπίληψις atque ἔκστασις sensuum atque animæ virium privatio θεομαντεία est, de qua late agit Peucerus de divinationibus. De Sibylla Æn. 6

—— Non vultus, non color unus
Non comtæ mansere comæ, sed pectus anhelum
Et rabie fera corda tument, majorque videri
Nec mortale sonans, afflata est numine quando
Jam propiore Dei.—— Statius lib. 10. Theb. de Thyodamante:
Ecce repens, superis animum lymphantibus, horror
Thyodamanta subit, formidandoque tumultu
Pandere fata jubet, sive hanc Saturnia mentem,
Sive novum comitem bonus instigabat Apollo.
Prosilit in medios visu audituque tremendus,
Impatiensque Dei, fragili quem mente receptum
Non capit, exundant stimuli, nudusque per ora
Stat furor, & trepidas incerto sanguine tendit,
Exhauritque genas; acies huc errat & illuc,
Sertaque mixta comis sparsa cervice flagellat.

Idem Statius 1. Achill. Vatem Calchantem graphice describit. De Pythiæ ἐκςάσει agit Diodorus Sic lib. 16. Strabo, lib. 9. Origenes contra Celsum, lib. 7. Chrysost. homil. 29. in. 1. ad Corinth. iisdem fere verbis, quæ apud Scholiasten Aristophanis in Plut. pag. 4. leguntur. Sed hæc insania lustrationis non egebat, quia eam a Numine sed benigno immissam credebant.

Alterum Insaniæ genus eorum erat qui *Larvati*, ac *Cerriti* dicebantur. qui Cereris ira ac larvarum incursatione animo vexati, menteque orbati. *Non. Marc. cap.* 1. §. 213. Cic. de Arusp. resp. *A Diis quidem immortalibus quæ potest homini major esse pœna furore atque dementia? nisi forte in tragœdiis, quos vulnere ac dolore corporis cruciari ac consumi vides, graviores Deorum immortalium iras subire, quam illos, qui furentes inducuntur, putas. Non sunt illi ejulatus & gemitus Philoctetæ tam miseri (quanquam sunt acerbi) quam illa exultatio Athamantis, & quam somnium matricidarum.*

Hos lustrationibus sanari putabant. Plaut. amphitr. act. 2. sc. 2. *quæso, quin tu istanc jubes pro cerrita circumferri.* id. Epid. act. 1. sc. 2. *Desipiebam mentis ——Men' piacularem fieri oportet ob stultitiam tuam?* Desipere enim insanire est, & stultitia insania. adi Horatium, *lib.* 2. *sat.* 3. ubi tractat Stoicum paradoxum: ὅτι πᾶς ἄφρων μαίνεται. Terent. Andr. act. 5. sc. 3. *Cur meam senectutem hujus sollicito amentia? An ut pro hujus peccatis ego supplicium feram?* Bacis Boeotius Lacedæmoniorum mulieres fanaticas carminibus lustralibus expiavit. nota-

vit

vit hoc Junius in adagio, *Veriora Bacidis dictis*. Festus: *Piari eos, veluti proprio verbo, ait Verrius, qui parum sunt animati, cum mentis suæ non sunt, & per quædam verba liberantur incommodo.* Aristoph. Vesp. de filio adversus insaniam Patris remedia quærente: Εἶτ' αὐτὸν ἀπέλου, καὶ κάθαιρε, καὶ μάλα μετὰ ταῦτ' ἐκορυβάντιζ. *quin eum lavitque, purgavitque: Corybantum sacra patrare cœpit.* Scholiast. p. 314. ὡς μαινόμενος, καὶ κατεχόμενος ὑπὸ θείου. ἀντὶ τοῦ τὰ τῶν κορυβάντων ἐποίει αὐτῷ μυστήρια, ἐπὶ καθαρμῷ τῆς μανίας. *Quasi insaniens, & numine afflatus. propterea Corybantum mysteria peregit, propter insaniæ purgationem.* Theophrastus hunc ultimum δεισιδαιμονίας characterem notat: μαινόμενον τε ἰδὼν, ἢ ἐπίληπτον, φρίξας εἰς κόλπον πτύσαι. *Insanientem si videris, aut comitiali morbo laborantem, exhorrescens in sinum spuit.* Epilepsia morbus ille fuit qui insputabatur, quod Plinius diserte monstrat, lib. 28. c. 4. quasi hæc conspuitio ad avertendam morbi perniciem conferat. Plaut. Capt. act. 3. sc. 4.

Hegio, hic homo rabiosus est in Alide
Nec tu, quod isthic fabuletur, aures immittas tuas.
Nam isthic hastis insectatus est domi matrem & Patrem,
Et illic isti qui sputatur morbus interdum venit,
Proin tu ab isthoc procul recedas.

Similis superstitio Regis Achisi, 1. *Sam.* 21. qui Davidem insaniam simulantem procul a domo sua arcuit. Varro in Eumenidibus: *Apage in directum a domo nostra istam insanitatem.*

Inter corporis morbis Pestis maxime ab ipsis Diis immitti visa est; ideoque lustrationibus expianda, quare & Athenienses Ἀγνώστῳ θεῷ fecerunt, de quo ante diximus. Apollo Græcorum ad Trojam exercitum peste vastabat, *Iliad. A.* quare Achilles de placando Deo deliberat:

Αἴ κέν πως ἀρνῶν κνίσσης, αἰγῶν τε τελείων
Βούλεται ἀντιάσας, ἡμῖν ἀπὸ λοιγὸν ἀμῦναι.
Sive agno tenero, corpusque recente capella
Hoc si forte malam placatus munere pestem Arceat.

Servius ad illud Virgilii: *Auri sacra fames*, ex Petronio Massiliensium sacrum contra pestem narrat. Frequentissima declamantibus materia, responsa in pestilentiam data, ut virgines tres pluresve immolentur, in satyrico Petronii. vid. Quintiliani declam. 326. & 384. Apud Athenienses Leus filias liberandæ a peste urbi immolavit: templum illis extructum λεωκόριον appellatum, de quo Meursius, *Ceram. gem. cap.* 17.

De

De Romanis sæpe in Livio. *Lib.* 5. Cum gravis pestilensque omnibus animalibus æstas esset, cujus insanabili pernicie quando nec causa nec finis inveniretur, libri Sibyllini ex Sc. aditi sunt. II. Viri sacris faciundis lectisternio per dies octo, Apollinem, Latonamque, & Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus, quam amplissime poterat tum apparari stratis lectis placavere. privatim quoque id sacrum celebratum est. &c. Hac de causa Æsculapius Epidauro Romam accersitus, *Liv. lib.* 10. *Val. Max. lib.* 1 *cap.* 7. *Ovid.* 15. *metam.* Sic apud Liv. lib. 3. Cum vis pestilentiæ late grassaretur, Senatus inops humani consilii, ad Deos populum ac vota vertit. jussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere Deum. &c. Ludi etiam scenici, inter alia cœlestis iræ placamina primo instituti sunt T. Sulpitio Petico, & C. Licinio Stolone Coss. *Liv. lib.* 7.

CAPUT IX.

Somniorum natura: interpretatio. Somnia male consciorum, Neronis, Regum, privatorum. Somnia læta, tristia. Somnia Hecubæ, Cyri, Augusti, Galbæ, Chariclis, Cimonis, aliorum. Spectra humana specie augustiora. רפאים *Gigantes. lotio manuum Pilati.*

NEc minor gentilium cura ac metus circa pœnas imminentes, quam præsentes: illas signis quibusdam, ut ipsi censebant, certis præsagiebant.

Signa hæc vel interna homini erant, vel externa.

Interna sunt somnia, quæ homini quiescenti species rerum & præteritarum & futurarum depingunt. Mens enim externis rebus non occupata, sed in se reflexa, phantasmata contemplatur liberius, & mirabiles rerum figuras fabricatur. Recte olim Heraclitus, vivis unum dixit esse mundum, omnibus communem: dormientium unumquemque in sibi peculiarem divertere atque exspatiari. Superstitiosus animus, non tam de præteritis quam de futuris sollicitus,

licitus, ſomnia divinitatis aliquid aut divinationis credit. Tibull. lib. 3. eleg. 4.

Somnia fallaci ludunt temeraria nocte,
Et pavidas mentes falſa timere jubent.

Homer. Καὶ γάρ τ' ὄναρ ἐκ Διός ἐστιν. quod Cicero, 1. *de divin.* multis probat. Hinc nata ars quæ ὀνειροκριτικὴ dicta, de cujus inventoribus ac ſcriptoribus antiquis vide Hadr. Junii animadverſ. *lib.* 1. *cap.* 18. Proavorum memoria hac arte clarus fuit Junianus Majus, adeo ut reſponſa ejus divina fere monita haberentur, teſte ejus συγχρόνῳ Alexandro ab Alex. *lib.* 1: *cap.* 11. celebratur & a Sannazario, *eleg. lib.* 2. ac a Joviano Pontano epitaphium meruit. Ὀνειροκρίτας Superſtitioſus curat maxime Theophr. charact. cap. 17. ὅταν ἐνύπνιον ἴδῃ, πορεύεσθαι πρὸς τοὺς ὀνειροκρίτας, πρὸς τοὺς μάντεις, πρὸς τοὺς ὀρνιθοσκόπους, ἐρωτήσων τίνι θεῷ, ἢ θεᾷ προσεύχεσθαι δεῖ. *Inſomnium ſi viderit, pergere ille ad ſomniorum interpretes, ad divinos, ad augures, ſciſcitaturus, cui Deo, cui Deæ vota ſint facienda.* Plutarchus de ſuperſt. cap. 4. *Superſtitio ſemper pœnas quaſdam exercens, miſeram exagitans animam, ſomniis ſomno exturbat, a ſeipſa, tanquam ab aliquo alio excarnificatam, duriſque & abſurdis parentem mandatis, poſtquam evigilavit non contemnit ſomnia ſua, nec videt, nec delectatur, eo quod nihil eorum, quibus turbata fuerit, verum ſit: ſed umbram fugiens fraudis innoxia, revera ſeſe decipit ac conturbat, ſumtuſque facit in agyrtas, atque impoſtores incidentes, qui ei dicant:* Si te nocturna viſa terruerunt, Hecateſve comeſſatio terrenæ: *Vetulam voca, quæ piſtrino adſidet, & mari corpus tuum merge, ac per totum diem humi deſide.* Quam ſolliciti erant de ſomniorum ſuorum interpretatione aulici illi Pharaonis. *Gen.* 40. Nec minus conſternatus erat Rex Nebucadnezar propter viſionem nocturnam. *Dan.* 2. Uxor Pilati diſerte: πολλὰ ἔπαθον σήμερον δι' αὐτόν. *Matth.* 27. Suetonius, ſomnio perterritus, ab actione forenſi abſtinere voluit, adverſi quid veritus, ait *Plinius lib.* 1. *epiſt.* 18. In male conſciis hoc præſertim obtinet. Plutarchus de ſera Numinis vindicta, *cap.* 6. narrat ſomnia Clytemneſtræ, Apollodori, Hipparchi, Ptolomæi Cerauni, Pauſaniæ: Inſtar omnium ſit quod ſcribit Suetonius, *Ner. cap.* 45. terrebatur evidentibus ſomniorum portentis Nero, nunquam antea ſomniare ſolitus, occiſa demum matre, vidit per quietem, navem ſibi gubernanti extortum gubernaculum, trahique ſe ab Octavia uxore in arctiſſimas tenebras, & modo pennatarum formicarum multitudine oppleri; modo a ſimulachris gentium ad Pompeji theatrum dedicatarum circuiri, arcerique progreſſu. Aſturconem,

conem, quo maxime lætabatur, posteriore corporis parte in simiæ speciem transfiguratum, ac tantum capite integro hinnitus edere canoros.

Regum imprimis observata sunt somnia. Nestor postquam Agamemnon in concilio Græcorum somnium narrasset, Iliad. B. sic ait:

Εἰ μέν τις τὸν ὄνειρον Ἀχαιῶν ἄλλος ἔνισπε
Ψεῦδός κεν φαῖμεν, καὶ νοσφιζοίμεθα μᾶλλον·
Νῦν δ' ἴδεν ὃς μέγ' ἄριστος ἐνὶ στρατῷ εὔχεται εἶναι.
Si quis forte alius, quæ nunc audistis; Achivum
Somnia vidisset, potuissent falsa videri:
Nunc autem vidit regno qui præstat, & armis.

Etiam post læta somnia, qualemcunque animi perturbationem sedare voluerunt. Rhea Sylvia, 3. Fastor. sic precatur:

Utile sit faustumque precor, quod imagine somni
Vidimus, an somno clarius illud erat.

2. de arte: *Multa vove, sed cuncta palam: quotiesque licebit*
Quæ referas illi somnia læta vide.
Et veniat quæ lustret anus lectumque locumque,
Præferat & tremula sulphur & ova manu.

Apulejus, lib. II. cum in somnio illi promissum, se asinum exuturum: *Nec mora*, inquit, *cum somno protinus absolutus pavore & gaudio, ac dein sudore nimio permixtus exurgo: summeque miratus Deæ potentis tam claram præsentiam, marino rore respersus, magnisque imperiis ejus intentus*, &c. Sic & tristia somnia expiabant. Tibull. lib. I. el. 5.

Ipse procurari ne possent sæva nocere
Somnia, ter salsa deveneranda mola.

Et lib. 3. eleg. 4. *At natum in curas hominum genus, omina noctis*
Farre pio placant & saliente sale.

Socii Jasonis, apud Apollon. Argon. 4. Circen

Εὗρον ἁλὸς νοτίδεσσι κάρη ἐφαιδρύνουσαν,
Τοῖον γὰρ νυχίοισιν ὀνείρασιν ἐπτοίητο.
Αἵματί οἱ θάλαμοί τε, καὶ ἕρκεα πάντα δόμοιο
Μύρεσθαι δόκεον· φλὸξ δ' ἀθρόα φάρμακ' ἔδαπτεν,
Οἷσι πάρος ξείνους θέλγ' ἀνέρας, ὅστις ἵκοιτο,
Τὴν δ' αὐτὴ φονίῳ σβέσεν αἵματι πορφύρουσαν,
Χερσὶν ἀφυσσαμένη· λῆξεν δ' ὀλοοῖο φόβοιο.
Τῷ καὶ ἐπιπλομένης ἠοῦς νοτίδεσσι θαλάσσης
Ἐγρομένη πλοκάμους τε καὶ εἵματα φαιδρύνεσκε.
Invenerunt maris humiditatibus caput lavantem,

Ita

Ita enim nocturnis somniis attonita reddita.
Sanguine ei thalami, simul atque mœnia cuncta domus,
Madere videbantur, flammaque omnia pharmaca devorabat,
Quibus antea advenas demulsit vivos, quicunque venissent.
Istam ipsa cruento delevit sanguine rubentem,
Manibus hauriens; cessavitque a gravi terrore
Quare & instante aurora liquoribus marinis
Experrecta, capillos simul atque vestes lustrabat.

Sosia apud Plautum, Amph. 2. sc. 2. *Somnium narrat tibi.*
Sed mulier postquam experrecta es, prodigiali Jovi
Aut mola salsa hodie aut thure comprecatum oportuit.

Mart. lib. 11. ep. 50. *Amphora nunc petitur nigri cariosa falerni,*
Expiet ut somnos garrula saga tuos.

Priamus post Hecubæ somnium sacrificat. Cicero 1. de divin. ex veteri poeta:

Quia mater gravida parere se ardentem facem
Visa est in somnis Hecuba, quo facto Pater
Rex ipse Priamus, somnio mentis metu
Perculsus, curis sumtis suspirantibus
Exsacrificabat hostiis balantibus,
Tum conjectorem postulat pacem petens,
Ut se edoceret obsecrans Apollinem
Quo sese vortant tanta sortes somnium.

Petron. satyr. *Licas Tryphana somnium expiavit.* Aristoph. Ranis act. 5. sc. 2.

Ὦ νυκτὸς κελαινοφαὴς	*O noctem nigram tenebris*
Ὄρφνα, τίνα μοι δύστηνον	*Quam tu miserum affers somnium*
Ὄνειρον πέμπεις ἐξ ἀφανοῦς	*Mihi, hunc ex obscuris caliginibus*
Ἀΐδα πρόσπολον	*Erebi servulum*
ψυχὰν ἄψυχον ἔχοντα,	*Inanime pectus habentem,*
Μέλαινας νυκτὸς παῖδα,	*Nefaria noctis prolem,*
φρικώδη δεινὰν ὄψιν,	*Atrocem vultu: amictum*
μελανονεκυείμονα,	*Nigronecirediiniculis*
φόνια, φόνια δερκόμενον,	*Trucia, trucia tuentem,*
μεγάλους ἔνυχας ἔχοντα;	*Magnos ungues habentem;*
Ἀλλά μοι ἀμφίπολοι λύχνον ἅψατε,	*Ferte facem celeres famulæ mihi,*
Κάλπισι τ' ἐκ ποταμῶν δρόσον ἄρατε,	*Situla aquam e liquido date flumine,*
Θέρμετε τ' ὕδωρ	*Calfacite undas*

ἅς

Ὡς ἂν θεῖον ὄνειρον ἀποκλύσω, *Hac ut somnia fontibus abluam.* Scholiast. p. 182. Ἀποκλύσω.) Ἀπονίψωμαι. ὅπερ εἰώθασι ποιεῖν ἐν τοῖς ὀνείροις. τοῦτο δὲ μιμεῖται ὁ Αἰσχύλος, παρ' ᾧ ἀποδιοπομπεῖσθαι εἰώθει τοὺς χαλεπωτάτους τῶν ὀνείρων.' Abluam.) *quod in somniis facere solent. Hoc autem imitatus Æschylus, apud quem atrocia somnia procurari, sive expiari solent.* Cyrus apud Xenophontem, παιδείας *lib.* 8. post somnium Jovi patrio, & Soli, & aliis Diis hostias mactat. Apud eundem, *in symposio*, Charmidæ commoda paupertatis mire prædicanti Callias respondet: οὐκοῦν καὶ τύχῃ μηδέποτε πλουτεῖν, καὶ ἐάν τι ὄναρ ἀγαθὸν ἴδῃς τοῖς ἀποτροπαίοις θύοις; *Igiturne precaris ne unquam ditescas, & si latum tibi oblatum fuerit somnium Diis Averruncis sacrificas?* ut avertant rem scilicet mali ominis. Augustus ex nocturno visu stipem quotannis emendicabat a populo, cavam manum asses porrigentibus præbens. *Sueton. August. cap.* 91. Galba (*Sueton. c.* 18.) cum somniasset Fortunam suam Tusculanam, minantem se erepturam quæ ipsi dedisset, exterritus, prima luce, ad expiandum somnium, præmissis qui rem divinam appararent, Tusculum excucurrit. Charicles apud Heliodorum, *lib.* 3. *Æliop.* Apollini ὕμνον ἀποθύει, τεταραγμένος τι, κατὰ τοὺς ὕπνους, *hymnum sacrificat, quod in somnis aliquo modo turbatus esset.* Cybele anus, *ibid. lib.* 7. θυσίαν ἄγειν τῇ θεῷ λέγουσα, ὑπὲρ τῆς δεσποίνης Ἀρσάκης, ἔκ τινων ὀνειράτων τεταραγμένης, καὶ ἐξιλεώσασθαι τὰ ὀφθέντα βουλομένης. *Sacrificium se Deæ facturam dicens pro Domina Arsace, quibusdam insomniis territa, & placare visa volente.* Cimon Atheniensis per somnium canem exacerbatam se allatrare, atque ex latratu mistam edere humanam vocem: *I, mihi nam catulisque meis redderis amicus.* Astyphilus vates mortem ei denuntiari pronunciat. Cimon dein Libero Patri sacrificat, ubi jecur sine capite fuit, sanguisque victimæ a formicis raptus ad Cimonem delatus, & pollici pedis ejus circumjectus. *Plut. in Cim.* Aquila in somnis visa a parentibus quibus filiæ locandæ, omen infestissimum, apud Achillem Tatium, *lib.* 2. qui somnii hujus lustrandi sacrificium assignat Ξενίῳ Διὶ νυκτὸς μέσης ἐπὶ θάλατταν. Cum Latini Tarquinios reducere conarentur, duo fratres Tarquiniorum, Publicus & Marcus Laurentini, horribiles quasdam species in somniis viderunt, pœnas atroces intentantes ni cœpto desisterent: Videbantur sibi exagitari a quibusdam furiis, verberari, tandem oculis orbari, multisque aliis suppliciis miserum in modum affligi, ita ut timore ac tremore excitarentur. Hi primum averruncatoriis quibusdam, & piacularibus sacris conabantur infestantes se dæmo-

dæmonas avertere, ſed fruſtra: itaque vates conſulebant. *Dion. Halic. lib.* 5. *cap.* 54. Cum uterque Conſul, T. Manlius Torquatus, & P. Decius Mus eandem ſpeciem in quiete vidiſſent viri majoris quam pro humano habitu, auguſtioriſque dicentis: Ex una acie Imperatorem, ex altera exercitum Diis Manibus, matrique Terræ deberi: Utrius exercitus Imperator legiones hoſtium, ſuperque eas ſe devoviſſet, ejus populi partiſque victoriam fore. Hos nocturnos viſus coſſ. inter ſe contulerunt: placuit ante omnia averruncandæ Deum iræ victimas cædi, hoc ſacrificio expiaturi erant, ſi averti poſſet. *Liv. lib.* 8. *cap.* 6. *Val. Max. lib.* 1. *cap.* 7.

Non temere hic a Livio notatum, ſpeciem illam *majorem quam pro modo humano, auguſtioremque* apparuiſſe. Sic antiqui opinionem divinitatis tum dæmonibus, tum defunctorum animabus adſtruxerunt.

De dæmonibus: Sueton. Claud. cap. 1. Druſo *ſpecies barbara mulieris humana amplior* apparuit. Tacit. *annal.* 11. de Curtio Ruſo, in Africa verſante: *Oblata illi ſpecies muliebris ultra modum humanum.* Plinius, lib. 7. epiſt. 27. ſuper eodem miraculo: *Offertur ei muliebris figura, humana grandior, pulchriorque.* Tacit. 1. hiſtor. *Erupiſſe cella Junonis majorem humana ſpeciem.* Xenoph. lib. 8. παιδείας: ἔδοξεν αὐτῷ προσελθὼν κρείττων. τις ἢ καθ' ἄνθρωπον. Dio de Druſo agens, lib. 55. in princ. γυνή τις μείζων ἢ κατὰ ἀνθρώπου φύσιν. Spectrum Bruto ante aciem Philippicam viſum *immanis atque horrendi corporis*, teſte Plutarcho. Dion. eodem teſte *grandem mulierem, cultu & facie nihil a tragica furia abhorrentem* conſpexit. Caſſius Parmenſis fractis Antonii opibus Athenas confugit, ubi κακοδαίμονα hominem *ingentis magnitudinis* vidit. *Val. Max. lib.* 1. *cap.* 7. Hannibal, ut ibidem Valerius, in ſomniis exiſtimavit miſſum ſibi ab Jove *mortali ſpecie excelſiorem* juvenem pro quo Livius *lib.* 21. *cap.* 22. in quiete, inquit, viſum ab eo juvenem *divina ſpecie.* Tibull. lib. 3. el. 4. de juvene in ſomniis ſibi viſo:

Non illo quicquam formoſius ulla priorum
Ætas, humanum nec videt illud opus.

De functorum animabus: Julius Proculus affirmavit, viſum a ſe Romulum, poſt obitum, auguſtiore forma quam fuiſſet. *Flor. lib.* 1. *cap.* 1. Ovid. 2. Faſt.

Pulcher, & humano major, trabeaque decorus
Romulus, in media viſus adeſſe via.

 De

De Herculis ἀποθεώσει, Ovid. 9. metamorph.

Sic ubi mortales Tyrinthius exuit artus,
Parte sui meliore viget, majorque videri
Cœpit, & augusta fieri gravitate verendus.

Æneas, de apparente sibi Creusa. 2. Æneid.

Infelix simulachrum, atque ipsius umbra Creusa
Visa mihi ante oculos, & nota major imago.

Dido moritura. 4. Æn. *Et nunc magna mei sub terras ibit imago.* Apud Homerum, Odyss. λ. Achillis umbra apud inferos φοίτα μακρὰ βιβῶσα. ut Amilcar, in eodem inferorum loco, apud Silium Ital. lib. 13.

—— Inde citato
Celsus abit gressu, majorque recessit imago,

Cassius in acie Philippensi Julium Cæsarem a se interfectum vidit humano habitu augustiorem. *Val. Max. lib. 1. cap.* 8. Apollonius Tyanæus animam Achillis e tumulo (ut scribit Philostratus, *in vita Apoll. lib.* 4.) excitatam ait sibi visam primo quinque, postea duodecim quasi cubitorum. Hæc opinio ad ipsos quoque Judæos penetravit. Philo Jud. *lib. de execratione*, resipiscentes Judæos in patriam redituros ait deducente quodam spectro, augustiore, divinioreque, quam quæ humanis oculis obversari solent; cæterorum quidem nemini, solis autem revertentibus conspicuo. Giganteam animarum apud inferos formam astruere quidam voluerunt ex *Pr.* 2. 18. ubi Salomo orbitas adulteræ propendere dicit ad רפאים & Pr. 21. 16. *Vir qui erraverit in semita intelligentiæ in cœtu* רפאים *commorabitur.* Vox hæc gigantes notat, quia tanquam manes & spectra inter homines versabantur, adeo ut ad eorum conspectum homines quasi exanimarentur, ut fere contigit exploratoribus Israeliticis, *Num.* 13. 33. Sed & notat statum damnatorum apud inferos, cum Gigantes manifeste impii fuerint, *Gen.* 6. quin in illorum panegyri adulteri & impii versaturi sint, dubitandum non est: pro apparitione autem animarum forma gigantea hic ne γρῦ quidem.

Sed ne digressiuncula hæc gigantea videatur, in semitam redimus. exemplum expiationis somnii est in Senecæ Octavia: *act.* 4. *sc.* 1. ubi Poppæa:

Delubra & aras petere constitui sacras,
Cæsis litare victimis numen Deum,
Ut expientur noctis & somni minæ,

Terrorque

Terrorque in hostes redeat attonitus meos,
Et vota pro me suscipe, & precibus piis
Superos adora, manet ut præsens metus.

Sic Anna Soror Didonis apud Silium Ital. lib. 8.

Namque asper somno dirus me impleverat horror,
Terque suam Dido, ter cum clamore vocarat,
Et læta exultans ostenderat ora Sichæus.
Quæ dum abigo menti, & sub lucem, ut visa secundent
Oro cœlicolas, ac vivo purgor in amni.

De sumtibus in hanc superstitionem impensis queritur Martialis, lib. 7. epig. 53.

Semper mane mihi de me mera somnia narras,
Quæ moveant animum sollicitentque meum.
Jam prior ad facem, sed & hæc vindemia venit,
Exorat noctes dum mihi saga tuas:
Consumsi salsasque molas & thuris acervos,
Decrevere greges dum cadit agna frequens:
Non porcus, non cortis aves, non ova supersunt,
Aut vigila, aut dormi, Nasidiane, tibi.

Pilatus in historia passionis Jesu Christi, *Matt.* 27. 24. Manus suas, toto populo inspectante, abluit. Interpretes in diversa abeunt, sunt qui hanc ablutionem lustrationem fuisse volunt: atque hi in duas rursus discedunt sententias: Alii enim Pilatum se lustrasse judicant, quod se jam piaculo teneri, id est piacularem esse putaret, propter traditionem Domini nostri in manus Judæorum, qua in re falluntur: Cum enim Pilatus Dominum nondum tradidisset Judæis, piaculo sane nondum tenebatur, eoque facinore nondum peracto, non poterat ἀπονίπτειν, cum manus ejus nondum essent infectæ. Alii ergo de procurando uxoris somnio cum cogitasse contendunt, ac propterea iisdem pene, quibus uxor, verbis usum fuisse; illa enim dixerat: Μηδὲν σοὶ, καὶ τῷ δικαίῳ ἐκείνῳ. ille: Ἀθῶός εἰμι ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ δικαίου. Sed neque hoc vero simile. Cur enim hoc somnium procuraverit maritus, ac non potius ipsa uxor, cui hoc fuerat oblatum? cur coram tribunali, & ista Judæorum, gentiles superstitiones aversantium πανηγύρει annon potius domi, antequam in publicum prodiisset? Præterea an hæc lustratio sola χειρολουσίᾳ peragi potuit sine totius corporis, inprimis capitis ablutione, quomodo noctes plerumque purgari solebant. Aliorum somnia alii non expiabant, nisi de se aliquid portenderent. Priamus uxoris somnium de filio

filio, & totius Trojæ, cui ipse imperabat, excidio, expiavit. Martialis Nasidiani somnia de se fuisse dicit, adeoque sibi expianda, & ut ab illis sumtibus liberetur, petit ut de semetipso sommiet Nasidianus, si somniare libeat. Hoc autem uxori Pilati accidisse non liquet. Hoc ergo Pilati factum referendum ad illud Chreias genus, quod Rhetores μικτὸν vocant, quia ἐκ λόγε καὶ πράξεως conflatum est. Sicut Agabus, *Act.* 21. 11. Zona Pauli manus ac pedes sibi vinxit, dixitque: *hæc dicit Spiritus S. virum, cujus hæc est Zona, ita vincient Hierosolymis Judæi.* Deus ipse, *Deut.* 21. præceperat, si quis gladio confossus in agro fuisset inventur, ignoto percussore, congregandos esse Sacerdotes Leviticos, una cum proximæ civitatis Senioribus, qui super vitulam in valle mactatam, manus suas abluerent, protestati: *manus nostra sanguinem hunc non effuderunt, & oculi nostri effundentem non viderunt: Expia populum tuum Israelem, quem redemisti, Jehova, & ne impone reatum sanguinis innoxii in medio populi tui Israelis.* Addita promissione: *Sic expiabitur illis reatus illius sanguinis.* Eodem more Pilatus, et ore & opere de sua innocentia prototestatus est. Hoc enim & moris antiqui fuit, notante ad hunc locum Grotio, ut judices ex legibus aliquem damnaturi, manibus ad Solem elevatis testarentur ἀθῶοι ὑπάρχειν τε̃ αἵματ☉ τε̃ ἀνθρώπε, ut videre est in libro constitutionum Apostolicarum Clementis, *l.* 52. 11. Philo, 3. *de vita Mosis*: λεῖήρ σύμβολον ἀνυπαιτίε ζωῆς. Judæis mos vetus etiam nunc manet a funere venientibus manus lavandi, quo testantur se causam morti non præbuisse, & omnia necessaria ministrasse.

CAP.

CAPUT. X.

Signa in cœlo. Eclipses. Cometæ. Libri Bigois, disciplina Tusca. Fulminum varia genera. Symbolum providentiæ divinæ. Jupiter Elicius. Suessanorum facinus horrendum. Capitolium de cœlo tactum. Tempestates, Venti, Nebulæ Socratis numina. Judæi coelicolæ. Diluvium Noachicum universale. Inundationes Tyberis. Siccitates. Nili defectus. Terræmotus: apud Celænas. Lacus Curtius.

HActenus quasi Morpheo quodam duce, ignavi domum & penetralia somni satis speculati, cornea an eburnea porta evasimus. Nunc sublimiora, & quæ extra hominem sunt, μετέωρα contemplabimur, quamvis enim hæc naturales suas causas habeant, cum tamen ea significent, quæ naturæ vires superant, ingentes hominibus terrores incusserunt. Loquitur Deus mortalibus in verbo scripto: locutus est πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως per Vates: Sed & cœli enarrant gloriam Dei. Quomodo ille erga nos est affectus, eo modo sidera, elementa, meteora, venti ac fulmina tanquam oculi Dei micant, sonantque, ut in iis, tanquam in speculo animum ejus intueri possimus. Signa cœli timere Christianos non decet, hoc gentilium est, *Jer.* 10. ab his tamen ad eorum conditorem pius ascendit animus, ejusque laudat clementiam, qui inertiam nostram his quasi stimulis excitat, ut mathematico aliquando respondit Carolus Magnus, an Ludovicus Pius ejus filius? ingentem cometam conspiciens, & magnam rerum mutationem animo præsagiens. Deus O. M. nunquam miraculum edidit, ut converteretur atheus, quia lumen naturæ ad eum convincendum sufficit: Signa hæc potentiæ ac majestatis divinæ ingentem horrorem incusserunt sæpissime monstris ἀθεολάτοις, quod de Tiberio & Caligula scripsit Suetonius: *Superstitiosam* tamen gentilium religionem videmus simul ac miseramur.

Signa hæc naturalia occurrunt in æthere Eclipſes: cometæ : in aere Fulmina : in inferioribus Tempeſtates.

Eclipſium cauſas naturales demonſtrarunt illi , qui ſciverunt temporum orbes implere deſtinatas vices, Lunamque deficere cum aut terram ſubit, aut Sole premitur, quam quidem rationem ſibi perceptam etiam vulgus militum edocuerunt Agathocles Syracuſanus , *Juſtin. lib.* 22. & L. Sulpitius Gallus. *Liv. lib.* 44. *cap.* 37. Multitudo autem impotens, ſæva, mutabilis, ubi vana religione capta eſt, melius ſuperſtitioſis vatibus, quam ducibus paret. Cum tale oſtentum Alexandro M. contra Darium moventi oblatum eſſet, teſte Arriano 2, 3, 4. Lunæ, Soli ac Terræ fecit, ut omnes placatum iret, qui auctores iſtius deliquii viderentur. Nicias autem Athenienſium Imperator cauſæ ignarus, veritus claſſem portu educere , opes eorum afflixit. *Plin. lib.* 2. *cap.* 12. Porro Lunæ laboranti diſſono ſtrepitu & clangore opem ferre ſtudebant, hinc Juvenalis, *ſat.* 6. de loquaci muliere :

Tot pariter pelves, & tintinnabula dicas
Pulſari, jam nemo tubas atque æra fatiget:
Una laboranti poterit ſuccurrere Lunæ.

Statius : 6. Theb. *attonitis quotiens avellitur aſtris*
Solis opaca ſoror, procul auxiliantia gentes
Æra crepant, fruſtraque timent. Ovid 4. metam.
Cum fruſtra reſonant æra auxiliaria Lunæ.

Stellæ crinitæ etiam cæde expiatæ. *Suet. Ner. cap.* 36. *Tacit. ann.* 15. *cap.* 47. Has enim malum portendere experientia loquitur.

Manil. *Nunquam futilibus excanduit ignibus æther.*

Claud. *Et nunquam in coelo ſpectatum impune cometam.*

Cic. 2. de divin : *Vidiſti & claro tremulos ardore cometas.*

Apud antiquiſſimos Tuſcos artem Fulguritarum ſcripſerat Bigois Nympha, cujus libri, una cum Sibyllinis & Martiorum, in templo Apollinis Palatini ſervabantur. *Serv. ad.* 6. *Æneid. v.* 72. In civitate Fæſulana celebres fuiſſe fulminum interpretes colligere eſt ex Silio Ital. lib. 8.

Affuit & ſacris interpres fulminis alis Fæſula ——

Tuſci in eo reſpectu cœlum in ſedecim partes diviſere. Prima eſt a ſeptentrionibus ad æquinoctialem exortum : ſecunda ad meridiem : tertia ad æquinoctialem occaſum : quarta obtinet quod reliquum eſt ab occaſu ad ſeptentriones. Has iterum in quaternas diviſere partes, ex qui-

quibus octo ab exortu ſiniſtras, totidem e contrario appellavere dextras. Ex his maxime diræ, quæ ſeptentrionem ab occaſu attingunt. Itaque plurimum refert unde venerint fulmina, & quo conceſſerint. Optimum eſt in exortivas redire partes. Ideo cum a prima cœli parte venerint, & in eandem conceſſerint, ſumma felicitas portenditur, quale Syllæ Dictatori oſtentum datum. Cætera ipſius mundi portione minus proſpera aut dira. *Plin. lib.* 2. *cap.* 54.

Diverſa fulminum genera, huc ſpectantia, ex Senecæ quæſt. natur. lib. 2. Plin. lib. 2. cap. 52. & ſeqq. item Feſto, tanquam in tabella proponemus, ne autores ſæpius nominare opus ſit.

Diſtinguuntur tum a cauſis efficientibus; tum ab effectis ſive ſignificationibus.

Ex cauſis vel dubia ſunt, vel certa.

Dubia, quæ & *prorſa* vocabantur, quæ ignorantur, noctu vel interdiu facta ſint: ideoque Jovi Fulguri, & Summano ſimul ſacra fiebant.

Certa, quæ ad certum auctorem referri poterant.

Tuſcorum literæ novem deos fulmina emittere exiſtimabant, eaque eſſe undecim generum, Servius, *ad* 1. *Æneid. v.* 46. in Hetruſcis de fulguratura libris, duodecim genera ſcripta eſſe dicit: & ex Varrone notat, quatuor diis fulmina aſſignari, alii plures numerant, ex quibus fortiſſimum quidem Jovis, minora Junonis & Minervæ, ideoque hæc Jovis fulmine, vindictam impletura, uſa eſt.

Ipſa Jovis rapidum jaculata e nubibus ignem.

Romani duo tantum ex iis ſervavere: Dia vel diurna Jovi, nocturna Summano attribuentes. *Auguſt. de civ. Dei. lib.* 4. *cap.* 23. Junoni tamen ac Minervæ fulmen ex argento dederunt; Jovi autem ex auro pondo quinquaginta *Liv. lib.* 22. *cap.* 1. Fuerunt & Jovis quædam ſimulachra, ſuperſtitioſis ritibus conſecrata, adverſus Theodoſium Imp. in Alpibus conſtituta a gentilibus, quæ ipſe, victo Eugenio depoſuit, eorumque fulmina, quod aurea eſſent, jocantibus, & ſe ab eis fulminari velle dicentibus, hilariter benigneque donavit. *Auguſt. de* C. D. *lib.* 5. *cap.* 26. Hoc Jovis Βροντᾶιε telum etiam veteres Germani agnoverunt, qui quintum hebdomadæ diem, Jovi ſacrum, Donderdagh appellarunt. *Voſſ. de idolol. lib.* 2. *cap.* 35. Et hinc forte Dei Brontonis cognomen in lapide Romæ, ad D. Mariæ trans pontem, apud Ald. Manutium, *in ratione Orthogr. p.* 730.

SOLI. INVICTO.
MITHRÆ. FL. SEPTIMIUS. ZOSIMUS.
V. P. SACERDOS. DEI.
BRONTONIS.
ET. ÆCATE. HOC. SPELEUM.
CONSTITUIT.

Brontontis, in eodem marmore legit Dempsterus *ad Rosin. antiq. lib. 2. cap. 8.* quod ad grammaticam analoigiam accedit propius. An hic per contemtum Judæis dictus בעל פעור *Baal Peor, Deus apertionis,* puta *natium*, in emittendo flatu ventris? quod Scaliger sentit. Nihil enim æque ridicule tonitrui opponitur; quare Lucanus, in latrinis publicis, clariore crepitu ventris emisso, hemistichium Neronis ludibrii causa pronuntiasse dicitur: *Sub terris tonuisse putes.* Scaligeri sententiam rejicit Vossius, *de idol. lib. 2. cap. 7.*

Quæ a Jove mittebantur fulmina considerabantur, vel ut a mittente, vel ut a recipiente.

Priori quidem modo tres Jovi manubias dabant (Manubias fulminum jactus dici) in libris Hetruscorum lectum, Servio teste: ad 1. Æneid. v. 46.) Vel quia fulmen trisulcum: vel propter triplicem potestatem; Est anim vel *ostentatorium*, quo terror incutitur. 1. Æneid. *Et fulmine terres.* 8. Æneid.

Fulgores nunc terrificos sonitumque metumque. Miscebant operi.

Vel *peremtorium*, quod punit. 8. Æneid. v. 432.

Flammisque sequacibus iras.

4. Æneid. v. 25. *Vel Pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras.*
Vel denique *præsagum*. 10. Æneid. v. 177. *præsagi fulminis ignes.*

Ecl. 1. *De cœlo tactas memini prædicere quercus.*

Item alia tria sunt fulminum genera; quod afflat, quod incendit, quod findit. Sic Jupiter Anchisen *Fulminis afflavit ventis & contigit igni.* 2. Æneid. Incendii exemplum est in Semele, 3. metamorph.

Addidit & tonitrus, & inevitabile fulmen,
Qua tamen usque potest vires sibi demere tentat.
Nec quo centimanum dejecerat ipse Typhoea,
Nunc armatur eo, nimium feritatis in illo est.
Est aliud levius fulmen, cui dextra Cyclopum
Sævitiæ flammæque minus, minus addidit iræ,
Tela secunda vocant superi.

Findit, ut 1. Georg. *Ipse Pater, media nimborum in nocte, corusca*
Fulmina molitur dextra, quo maxima motu

Ter-

Terra tremit: fugere feræ, & mortalia corda
Per gentes humilis stravit pavor: ille flagranti
Aut Athon, aut Rhodopen, aut alta Ceraunia telo Dejicit.

Alia emittit quidem Jupiter, sed e consilio Deorum, & quidem duobus modis. Nam vel advocat duodecim tantum Deos, atque hoc fulmen boni aliquid aliquando facit, sed tunc quoque non aliter quam ut noceat, nec prodest quidem impune, cum fragore discutit. Vel advocat omnes illos, quos superiores vel involutos vocant: hoc vastat & includit, & mutat statum privatum utique & publicum quem invenit, cum igne veniens adurit, fuligine deformat, accendit. &c.

Si autem recipientem respicias, fulmina, ut & omnia auguria sunt oblativa vel Impetrativa.

Oblativa, quæ non poscuntur, sed forte veniunt. (*Serv. 6. Æneid. v.* 190.) sunt triplicia: Consiliaria, Auctoritatis, & Status. (*Serv.* 8. *Æneid. v.* 524.)

Consiliaria, quæ & monitoria, ante rem fiunt, sed post cogitationem: cum aliquid in animo versantibus suadetur aut dissuadetur. Tale apud Livium, *lib.* 42. *cap.* 20. In suspensa civitate ad expectationem novi cum Perseo belli, nocturna tempestate, columna rostrata in Capitolio tota ad imum fulmine discussa est, Ea res prodigii loco habita ad Senatum relata est. Patres ad aruspices referre, & Xviros adire libros jusserunt. Xviri lustrandum oppidum, supplicationem obsecrationemque habendam, victimis majoribus sacrificandum & in Capitolio Romæ, & in Campania ad Minervæ promontorium renuntiarunt. Ludos per decem dies primo quoque die faciendos. Ea omnia cum cura facta. Aruspices in bonum versurum id prodigium, prolationemque finium, & interitum perduellium portendi responderunt: quod ex hostibus spolia fuissent ea rostra, quæ tempestas disjecisset. Sic sacrificante eos. Æmylio Paulo, fulmen in aram delapsum combussit, unaque perpetravit sacrificium. *Plut. in Æm. Paulo.* Chabrias item Atheniensis, teste Frontino, *stratag. lib.* 1. *cap.* 12. *ex.* 12. classe dimicaturus, excusso ante navem ipsius fulmine, exterritis per tale prodigium militibus; *Nunc*, *text* inquit, *potissimum ineunda pugna est, cum Deorum maximus Jupiter adesse numen suum classi nostræ ostendit.* Et apud Virgil. 8. Æn.

Vix ea fatus erat: defixique ora tenebant
Æneas Anchisiades, & fidus Achates,
Multaque dira suo tristi cum corde putabant,

Ni signum cœlo Cytherea dedisset aperto.
Namque improviso vibratus ab æthere fulgor
Cum sonitu venit, & ruere omnia visa repente,
Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor.

Amm. Marcell. lib. 23. *Secuta die, qui erat VII. Id. April. sole vergente jam in occasum, ex parva nubecula, subito aere crassato, usus adimitur lucis: & post minacem tonitruum crebritatem & fulgurum,* Jovianus *nomine miles de cœlo tactus, cum duobus equis concidit, quos potu satiatos a flumine reducebat, quo viso harum rerum interpretes arcessit: interrogatique id etiam vetare procinctum fidentius affirmabant,* fulmen consiliarium *esse monstrantes, ita enim appellantur,* quæ dissuadent aliquid fieri, vel suadent. *Ideoque hoc nimis cavendum, quod militem celsi nominis, cum bellatoriis jumentis extinxit: & hoc modi contracta loca nec intueri nec calcari debere fulgurales pronuntiant libri.*

Auctoritatis fulmen est, ubi post rem factam venit, quam futuram bono malove significat. 12. Æn. *Audiat hæc genitor, qui fœdera fulmine sancit.* ubi Servius: *cum fiunt fœdera, si coruscatio fuerit, confirmantur.* Plut. in Galba: *ubi in castris exorsus est orationem partim habere, partim de scripto recitare: toties tonuit & fulguravit, tantaque vis imbris & caliginis in castra & urbem effusa est, ut liqueret non admittere, neque comprobare* Deos, *neque felicem successum habituram Pisonis adoptionem.* In tali fulmine nuptiarum quoque omen est. 4. Æneid. v. 166.

——Prima & tellus & conscia Juno
Dant signum: fulsere ignes & conscius æther Connubii ——

Claudianus, 2. de rapt. Proserp. *—— Ni Jupiter æthere summo*
Pacificas rubri torsisset luminis alas
Confessus socerum. nimbis Hymenæus hulcis
Intonat, & testes firmant connubia flamma.

Status est, ubi quietis nec agentibus quicquam, nec cogitantibus quidem fulmen intervenit. Non itaque sine causa fulmen divinæ providentiæ symbolum fuit: quod apparet ex nummis fulminis figuram gerentibus, cum ἐπιγραφῇ, PROVIDENTIÆ DEORUM. *Ez. Spanh. de usu & præst. numism. p.* 394.

Impetrativa fulmina dicebantur, quæ optata veniunt & poscuntur: Sicut Æneas augurium petebat. 3. Æneid.

Da, Pater, augurium atque animis illabere nostris.

Hæc a Jove Elicio, certo quodam carmine, impetrabantur. Picus sic ait Numæ Pompilio. 3. Fast. *Jupiter*

Jupiter huc veniet summa deductus ab arce
Nubila promissi Styx mihi testis erit.
Emissi laqueis quid agant, quæ carmina dicant,
Quaque trahant superis sedibus arte Jovem,
Scire nefas homini est: nobis concessa canentur,
Quæque pio dici Vatis ab ore queunt.
Eliciunt cœlo te, Jupiter, unde minores
Nunc quoque te celebrant, Eliciumque vocant.

Eadem ratione καταιβάτης *Descensor* dictus est, in nummo Antonini, apud Patinum, *pag.* 226. Καταιβασίαι, signa cœlitus ad terram demissa. favet locus Plutarchi, 2. de fort. Alex. *Demetrius, cui Alexandreæ potentiæ parvam fortuna portiunculam contulerat, passus est se καταιβάτην, tanquam Deum qui in terras descendisset, appellari*, &c. Hunc sub eo nomine colebant Athenienses, eidem Sicyonii aram erexerant, ut refert Pausanias in Eliacis.

Numa autem, dicto Ovidii loco fulmen a Jove impetravit:

Ortus erat summo tantummodo margine Phœbus,
Sollicitæ mentes speque metuque pavent.
Constitit, atque caput niveo velatus amictu,
Jam bene diis notas sustulit ille manus.
Atque ita, tempus adest promissi muneris, inquit,
Pollicitam dictis, Jupiter, adde fidem.
Dum loquitur totum jam Sol emoverat orbem,
Et gravis æthereo venit ab axe fragor.
Ter tonuit sine nube Deus, tria fulmina misit,
Credite dicenti, mira, sed acta loquor.

Impetrativa fulmina duplicia erant, Hospitalia, vel Auxiliaria.

Hospitalia, quæ sacrificiis ad homines Jovem arcessebant, sed si irascente Domino invitarent, cum magno invitantium periculo veniebant. Itaque hunc impetrandi fulminis modum difficilimum esse, ex annalibus Pisonis, exemplo Tulli Hostilii ostendit Plinius, *lib.* 28. *cap.* 2. qui cum ex Numæ libris, eodem, quo ille, sacrificio, Jovem cœlo devocare conatus esset, quoniam parum rite quædam fecisset, fulmine ictus est. Eadem scribit Livius, *lib.* 1. Factum tamen a Volsiniis, & Porsena Hetruscorum Rege. Horrendum est, atque impietate ethnica magis impium quod narrat Jovianus Pontanus, lib. 5. de bello Neapol. *Inventi*, inquit, *ex oppidanis atque obsessis* (in oppido Suessa) *sunt, qui nocturnis in tenebris, deceptis castro-*

rum vigiliis, per asperrimas rupes furtim profecti ad littus, trahentes imaginem affixi ad crucem Christi, maledictis eam prius, ac diro prosecuti carmine, post in mare execrabundi immerserunt, cœlo, mari, terrisque tempestatem imprecati. Quo etiam tempore Sacerdotes quidam, mortalium omnium scelestissimi, dum satisfacere profanis militum artibus student, ritum nefarium secuti, quo, ut dictum est, in hujusmodi necessitatibus elici imbres putantur, asino pro adis foribus constituto, tanquam agenti animam, funestum cecinere carmen. Post divina eucharistia in illius os palatumque injecta, conclamatum asinum funereis cantibus, vivum tandem ibidem, pro templi foribus, humavere. Hic vero, vixdum perfecto sacro, obnubescere aer, ac mare ventis agitari cum cœpisset, diesque medius offundi tenebris, ac nunc cœlum micaret ignibus, nunc lux omnino eriperetur, tonitru cœlum terraque horrescerent, volitarent evulsa ventis arbores, discussaque fulminibus saxa complerent aures fragoribus: prorupit tanta e nimbis pluvia imbresque tam validi, ut non cisterna modo colligendis aquis satis non essent, sed arentia saxa, rupesque exusta solibus, torrentes undequaque prolapsos diffunderent. Itaque Rex (Ferdinandus *) qui sola in siti potiundi oppidi spem collocaverat, frustra ab ea habitus, ad Savonem in vetera castra rediit.*

Auxiliaria, quæ advocata dicebantur, sed advocantium bono veniebant, 2. Æneid. post Anchisæ precationem:

Da deinde auxilium, Pater, atque hac omina firma:

Protinus additur; *Vix ea fatus erat senior, subitoque fragore*
Intonuit lævum, & de cælo lapsa per auras
Stella facem ducens multa cum luce cucurrit.

Æacus, apud Clementem Alex. Strom. lib. 6. ἀνελθὼν ἐπὶ τὸ ἑλληνικὸν ὄρος, τὰς καθαρὰς χεῖρας ἐκτείνας εἰς οὐρανὸν κοινὸν ἀποκαλέσας τὸν θεὸν ηὔξατο οἰκτεῖραι αὐτὸν τετρομένην τὴν ἑλλάδα. ἅμα δὲ ἐυχομένου, βροντὴ ἐξαίσιος ἐκτύπει, καὶ πᾶς ὁ πέριξ ἀὴρ ἐνεφοῦτο. λάβροι δὲ καὶ συνεχεῖς ὄμβροι καταῤῥαγέντες ὅλην ἐπλήρωσαν τὴν χώραν. ἐντεῦθεν ἄφθονος καὶ πλουσία τελεσφορεῖται ἐυκαρπία ταῖς Αἰακοῦ γεωργηθεῖσα ἐυχαῖς. *Cum in Græcum montem adscendisset, mundis in cælum extensis manibus, communem Deum invocans precatus est, ut afflictæ misereretur Græciæ. Simul ac autem cœpit precari, felix statim tonitru insonuit, & totus aer circumcirca fuit obductus nubibus. Vehementes autem & continui imbres erumpentes totam implevere regionem. Hinc efficitur abundans & copiosa fructuum feracitas, qui Æaci, tanquam agricolæ, fuere impetrati precibus.* Qua in re Princeps aeris, diabolus, Clemente judice, æmulari voluit signum ilud,

illud, quo verus Deus significare voluit se exaudisse preces servi sui Samuelis, cui voce tonante, & pluvia respondit messis tempore. 1. *Sam.* 12. 18. Sicut igne θεοπέμπτῳ respondit Eliæ. 1. *Reg.* 18. De M. Aurelio Imp. scribit Jul. Capitolinus in ejus vita: *Fulmen de cælo precibus suis contra hostium machinamentum intorsit, suis pluvia impetrata, cum siti laborarent.* Cujus historiæ imago hodieque visitur Romæ in columna Marci Cæsaris: quam divulsam ac dissolutam restituit Pontifex Sixtus V. imaginemque ejus sculpturæ expressit in annalibus Ecclesiasticis Baronius, ad an. Chr. CLXXVI. In ea videre est Jovem pluvium cum ingenti barba, hinc hostes fulmine prosternentem, inde aqua pluvia refocillantem Romanos. Ubi in eo quidem peccatum, quod non Deo Christianorum, sed gentili numini hujus miraculi gloria tribuatur. Sed quid ab gentilibus aliud potuit expectari? qui omnia secunda Diis suis, suæque pietati; ac solum adversa adscribere solent Christianis. Fusius autem rem est exsecutus Dio Cassius, sive Coccejus, qui sub filio hujus M. Aurelii, Commodo Cæsare, & sequentibus vixit Imperatoribus. Narrat ille, ut Romanis fortiter pugnantibus cum Quadis, sed illis prælium detrectantibus, propterea quod putarent siti posse confici Romanos citra prælium (hoc *machinamentum* hostium appellat Capitolinus) nubes derepente sic coactæ sint, ut maximus imber sit coortus. *οὐκ ἀθεεὶ non sine divino beneficio.* Addidit idem Dio, quomodo pluvia coorta Romani omnes faciem in cœlum sustulerint, ac prius ore aquam pluviam exceperint, mox *scutis* galeisque subjectis largiter hauserint, etiam equis bibere dederint, pugnasse interim, ac sanguine hostili in galeas infuso, pariter aquam & sanguinem hausisse: dum vero pariter & pugnare & bibere volunt, magnam fuisse cladem accepturos, εἰ μὴ χάλαζα ἰσχυρὰ, καὶ κεραυνοὶ οὐκ ὀλίγοι τοῖς πολεμίοις ἐνέπεσον. *Nisi vehemens grando, nec fulmina exigua in hostes cecidissent.* Itaque inquit, ἦν ὁρᾷν ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ ὕδωρ τε ἅμα καὶ πῦρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ φερόμενα καὶ οἱ ὑγραίνοντό τε καὶ ἔπινον· οἱ δὲ ἐπυροῦντο, καὶ ἔθνησκον. καὶ οὔτε τῶν Ῥωμαίων τὸ πῦρ ἥπτετο, ἀλλ᾽ εἴπου καὶ προσέμιξε σφίσιν, εὐθὺς ἐσβέννυτο· οὔτε τοὺς βαρβάρους ὁ ὑετός ὠφέλει, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ μᾶλλον τὴν φλόγα αὐτῶν, ὥσπερ ἔλαιον, ἤγειρεν. ὕδωρ τε ὑόμενοι ἐζήτουν· καὶ οἱ μὲν ἑαυτοὺς ἐτίτρωσκον, ὡς καὶ τῷ αἵματι τὸ πῦρ κατασβέσοντες, οἱ δὲ καὶ τοὺς Ῥωμαίους προσέτρεχον, ὡς καὶ μόνους σωτήριον ὕδωρ ἔχοντας· ἠλέησε γοῦν αὐτοὺς καὶ ὁ Μάρκος. *Videre erat eodem in loco insimul de cœlo cadere aquam, & ignem, eoque alios madefactos, ac bibisse, alios vero exustos, ac mortuos. Nec enim ignis attingebat Romanos:*

nos: vel si forte iis misceretur, continuo extinguebatur: nec imber juvabat barbaros, sed eos olei instar inflammabat: sic ut pluvia perfusi aquam requirerent, ac sibi ipsis infligerent vulnera, ut sic ignem sanguine restinguerent. Pars etiam refugere ad Romanos, quasi solis illis aqua foret salutaris: sic ut Marcus etiam illorum misereretur. Atque hæc ex ipso Dione se referre ait Johannes Xiphilinus, Patriarcha Constantinopolitanus, in compendio Dionis. Ex quo etiam memorat ista: Καὶ γάρ τοι λόγος ἔχει, Ἀρνοῦφίν τινα Μάγον Αἰγύπτιον συνόντα τῷ Μάρκῳ, ἄλλους τε τινὰς δαίμονας, καὶ τὸν Ἑρμῆν τὸν ἀέριον ὅτι μάλιστα μαγγανείαις τισὶν ἐπικαλέσασθαι, καὶ δι' αὐτῶν τὸν ὄμβρον ἐπισπάσασθαι. *Fama est Arnuphin Magum Ægyptium, qui una fuerat cum Marco, Mercurium illum, qui in aere est, ac dæmonas alios, magicis quibusdam artibus invocasse, perque eos pluviam extorsisse.* Idem de hoc Arnuphi legas apud Suidam. Sed ait, ab aliis eum, qui sapientia sua effecerit, ut hinc coactis nubibus pluvia effunderetur, inde vero essent fulgura ac tonitrua, statui Julianum θεουργιῶν scriptorem, filium Juliani Philosophi Chaldæi, qui quatuor de dæmonibus libros perscripsit. Et sane dubitavit etiam Claudianus, utrum ea barbarorum clades tribui pietati Cæsaris deberet, an Magorum sapientiæ. Sic enim ille lib. I. in VI. Honorii consulatum;

Non tantis patriæ studiis ad templa vocatus
Clemens Marce, redis: cum gentibus undique cinctam
Exuit Hesperiam paribus Fortuna periclis.
Laus ibi nulla Ducum. Nam flammeus imber in hostem
Decidit: hunc dorso trepidum flammante ferebat
Ambustus sonipes: hic tabescente solutus
Subsedit galea: liquefactaque pulvere cuspis
Canduit, & subitis fluxere vaporibus enses.
Tunc contenta polo, mortalis nescia teli
Pugna fuit: Chaldæa mago seu carmina ritu
Armavere Deos: seu, quod reor omne Tonantis
Obsequium Marci mores potuere mereri.

Videmus ex his agnoscere gentiles miraculum, quod in hac cum Quadis pugna contigit. Solum autem dubitare, utrum Cæsaris moribus id dederint Dii; an magicis artibus sit tribuendum. Sed quis credat Deum hoc miraculum fecisse ob impiam gentilis pietatem: aut miraculum hoc tribuendum esse illius artibus magicis? præsertim cum Marcus Cæsar, quod tota ejus vita ostendit, ab hujusmodi hominum gene-

genere abhorruerit. Non dubium igitur, quin fides ſit habenda Apollinari Epiſcopo Hierapolitano, qui iiſdem ac Marcus Cæſar temporibus vixit, atque hoc ipſum Chriſtianorum precibus fuiſſe impetratum non dubitavit in apologia ſua referre; teſte Euſebio, lib. 5. hiſt. Eccl. cap. 5. Quemadmodum & fecit paulo junior ſed qui ejus temporis poterat meminiſſe, Tertullianus in apologia, cap. 5. & lib. ad Scapulam, cap. 4. ut mittam Gregorium Nyſſenum, orat. 2. in XL. Martyres, atque alios, qui multo poſtea vixere. Scribit Dio ſua etiam ætate, legionem duodecimam κεραυνοϐόλον *Fulminatricem* eſſe dictam, quæ quod Cappadociæ impoſita eſſet *Melitene* appellata. Narrat ex Apollinari Euſebius, ex eo item Xiphilinus, ex hiſce Panvinius, legionem duodecimam ſive Melitenem ab hoc miraculo nomen accepiſſe κεραυνοϐόλου ſive fulminatricis, nec antea fuiſſe legionem ullam, quæ Fulminatrix diceretur. Cui contradicit inſcriptio Tergeſtina apud Gruterum, pag. CXCIII. inſcr. III. ubi jam Trajani temporibus legionis fulminatricis fit mentio. Verum hæc ſic poſſe conciliari videntur, ſi ſtatuamus, duodecimam legionem fuiſſe antea dictam Fulminatricem. At aliam fuiſſe, in qua forent Chriſtiani, quorum precibus hoc miraculum feratur acceptum. Vocatam hanc Melitenem. Sed poſtea, gentilium aſtu, ad delendam hujus facti memoriam, fuiſſe aliis legionibns permixtam. Ita tum legionis Melitenes nomen periiſſe: imo & Fulminatricis: una duntaxat duodecima Fulminatricis nomen retinente. Unde eſt, quod in variis inſcriptionibus *legionis Fulminatricis* mentio fiat: quarum quin aliquæ ſint temporis ejus quod non poſt Trajanum modo, ſed etiam M. Aurelium fuerit, minime dubitandum: ut docet Voſſius in commentario de Chriſtianorum perſecutione.

Ex Effectis ſive ſignificationibus Fulmina ſunt vel Bruta, quæ inania, & nihil portendere videbantur: Vel ſignificantia, quæ certi aliquid portendebant; quæ ſi repeterentur Renovativa, vel Adteſtata dicebantur, quia iterato facta ſignificationem priorum adteſtabantur.

Hæc vel publica erant vel privata.

Publica, qualia Regalia, quorum vi tangebatur vel comitium, vel principalia urbis liberæ loca: quorum ſignificatio regnum civitati minatur. Hæc enim non ultra triceſimum annum portendere credebantur Præterquam in deductione oppidorum. Jul. Obſeq. de prodigiis cap. 1. *Junonis Lucinæ templum fulmine ictum, ita ut faſtigium valvaque deformarentur.* cap. 2. *Ædes Jovis in Capitolio fulmine icta &c.* Tacit. annal. 13.

 cap.

cap. 24. *Urbem Princeps* (Nero) *lustravit e responso haruspicum, quod Jovis ac Minervæ ædes de cœlo tacta erant.* Quod cum etiam Cotta & Torquato coss. factum esset, Cicero ad suum consulatum, & conjurationem Catilinariam magnifice applicat, procurationemque fulminis cum cura factam esse ostendit. 3. Catilin: *Nam profecto*, inquit, *memoria tenetis, Cotta & Torquato coss. complures in Capitolio turres de cœlo esse percussas, cum & simulachra Deorum immortalium depulsa sint, & statuæ veterum hominum dejectæ, & legum æra liquefacta. Tactus est ille, qui hanc urbem condidit, Romulus, quem inauratum in Capitolio, parvum atque lactentem, uberibus lupinis inhiantem fuisse meministis. Quo quidem tempore, cum haruspices ex tota Etruria convenissent, cædes atque incendia, & legum interitum, & bellum civile ac domesticum, & totius urbis atque imperii occasum appropinquare dixerunt; nisi Dii immortales, omni ratione placati, suo numine quasi ipsa fata flexissent. Itaque ex illorum responsis, tum & ludi per decem dies facti sunt, neque res ulla, quæ ad placandos Deos pertineret, prætermissa est: iidemque jusserunt simulachrum Jovis facere majus, & in excelso collocare, & contra atque ante fuerat, ad Orientem convertere: ac se sperare dixerunt, si illud signum quod videtis: Solis ortum & forum, curiamque conspiceret, fore, ut ea consilia, quæ clam essent inita contra salutem urbis atque imperii, illustrarentur, ut a S. P. Q. R. perspici possent. Atque illud ita collocandum coss. locaverunt: sed tanta fuit operis tarditas, ut neque a superioribus consulibus, neque a nobis ante hodiernum diem collocaretur.* Neque hæc Cicero suis tantum narravit Quiritibus, sed etiam, insignis virtutum suarum præco, ligata oratione, *lib.* 1. *de divin.* posteris tradere voluit.

Fulmina privata, quæ & familiaria, illa erant, que fiebant cuique familiam suam indepto, erantque fatidica in totam vitam. Cæterum existimabant quoque non ultra decem annos privata fulmina portendere, præterquam aut primo matrimonio, aut die natali facta. Fulgurum susceptiones inter privata sacra numerantur Macrobio, *lib.* 1. *Saturn. cap.* 16. Servius item, *ad.* 2. *Æneid. v.* 649. notat: De fulminibus hoc scriptum in reconditis invenitur, quod si quem Principem civitatis, vel Regem fulmen afflaverit, & supervixerit, posteros ejus nobiles futuros & æternæ gloriæ.

Observandum, quorundam fulminum significationes, ad hos vel illos, ad quos pertinere videntur non pervenire, quia enunciare & audire nefas, præterquam si hospiti indicentur, aut parenti, & sæpe in vastum mare, aut solitudines, nullo conscio, sparguntur.

Por-

Porro fulminum significationes vel determinatæ sunt in hanc vel illam partem, vel mediæ & inter utramque hærentes.

Determinata fulmina vel prospera sunt vel adversa.

Prospera ac Læta censebantur læva, quoniam læva mundi parte ortus est. Varro, lib. 5. epist. quæst. *A Deorum sede cum in meridiem spectes, ad sinistrum sunt partes mundi exorientes, ad dextram occidentes, factum arbitror, ut sinistra auspicia meliora quam dextra existimentur.* Cic. 2. de divin. *Fulmen sinistrum auspicium optimum habemus ad omnes res, præterquam ad comitia.* Nec tam adventus spectatur quam reditus, sive ab ictu resiliat ignis, sive opere confecto, aut igne consumto spiritus remeet. Ideo cum a parte cœli prima e scecedim, quas supra enumeravi, venerint, & in eandem concesserint, summa felicitas portenditur, quale Syllæ Dictatori datum. Atque ideo hæc significantiora, quoniam altiora, & viciniora domicilio Jovis. Serv. ad 2. Æneid. v. 693. Hæc vel mansura ac perpetua significant, vel caduca.

Fulmina adversa, pestifera, quibus mors exiliumve significabatur. Hæc mala portendunt vel inevitabilia, vel evitabilia; atque hæc triplicia. Mala enim vel possunt minui, vel prorogari, unde Fulmina *Prorogativa*, quorum minæ differri possunt, averti non possunt; vel denique tolli: unde Peremtalia, quibus tolluntur priorum fulminum minæ; idque duobus modis: Vel prioribus tollendis, vel majore manubia, ut tertia secundæ, secunda primæ cedat. Nam ut omnia superantur fulmine, sic ictum fulgur manubiis vincitur.

Fulmina mediæ significationis, sunt vel mixta vel neutra.

Mixta, aut partem boni habent, partem mali: aut mala in bonum, ut bona in malum vertunt. Huc referri possunt Postularia, Obruta, allacia. Postularia sive Postulatoria sunt, quibus sacrificia intermissa, t non rite facta repetuntur. Obruta, quibus jam prius percussa, nec ocurata feriuntur. Fallacia, quæ per speciem alicujus boni nocent.

Neutra sunt illa, quæ nec adversa nec prospera sunt, ut quæ aliam nobis actionem significant, qua nec terreri nec lætari debemus: eregrinationem, in qua nec spei, nec metus quicquam sit. Huc inent Deprecanea, quæ speciem periculi sine periculo afferre cretur.

Atque hæc est veterum gentilium de fulmine theologia, quibus adde eronem, 2. *de divinat.* Item ἐφήμερον βροντοσκοπίαν ἐκ τῶν τοῦ Τά-, quam primus in lucem produxit Janus Rutgersius, *Var. lect.* . *cap.* 16. Quid aliæ gentes barbaræ, Romanis ignotæ, de fulmine,

mine, ejusque divinitate sentiant, enarrat Vossius, *de idolol. lib.* 3. *cap.* 8.

Post Fulmina de Tempestatibus agendum: quibus Deum præfecerunt gentiles Æolum, qui, ut est apud Virgilium, 1. Æneid.

Luctantes ventos, tempestatesque *sonoras*
Imperio premit, *ac vinclis & carcere frenat.*

Et Deos Samothracas sive Cabiros, a quibus Orpheus in tempestate tranquillitatem petiit; apud Diodorum Siculum, *lib.* 4.

Ædes tempestatis apud P. Victorem in prima urbi regione. Ovid. 6. Fast. *Te quoque*, Tempestas, *meritam delubra fatentur*,
Cum pene est Corsis obruta classis aquis.

De hujus ædis dedicatione hæc ad me Daventria perscripsit vir Ampl. & Clar. Gisbertus Cuperus, literis a. d. x. Kal. Majas CIↃ IↃC „ LXXV. Errant viri docti, qui ædis dedicationem M. Marcello tri- „ buunt, qui bello Punico secundo Syracusas venit, liberatus ab Ocea- „ ni periculo, cum Corsicam & Sardiniam navigaret. Ita sentit Caro- „ lus Neapolis ad Ovidium, & Tomasinus cap. 25. de donariis, se- „ cuti ambo fidem Marliani, cap. 16. lib. 7. topographiæ urbis Romæ. „ At ædes vota est et dedicata a L. Cornelio Scipione, Barbati filio, „ A. U. C. 494. quo Consul Corsos & Sardos divicit, cumque pene „ Obrutus esset fluctibus maris Corsici: Inscriptio antiqua effossa Ro- „ mæ ad portam Capenam, Anno Christi 1616. HONC. OINO. „ PLOIRUME. COSENTIONT. R. DUONORO. „ OPTUMO. FUISE. VIRO. LUCIOM. SCIPIO- „ NE. FILIOS. BARBATI. CONSOL. CENSOR. „ AIDILIS. HIC. FUET. A. HIC. CEPIT. COR- „ SICA. ALERIAQUE. URBE. DEDET. TEM- „ PESTATIBUS. AIDE. MERETO. Cujus explica- „ tionem videre potes apud Gassendum in vita Peirescii. pag. 224.

Tempestatibus etiam sacrificabant. Æneas, 5. Æneid.

Tres Eryci vitulos, *& tempestatibus agnam*
Cadere deinde jubet.

Tempestates in duorum elementorum regionibus excitantur potissimum, Aeris, & Terræ. Aeri mare jungimus, ubi occurrunt venti, grandines, nubes, & similia μετέωρα, quæ studiose ac superstitiose gentilibus placabantur. De terribili motu balænæ in mari dicitur Job. 41. 16. *Ab elatione ejus pavent potentes*, *& a fluctibus ejus* יִתְחַטָּאוּ *expiantur.* Exempla tria sunt apud Clementem Alex. lib. 6. Strom.

Πά-

Πάλιν ἱςορῦσιν Ἕλληνες, ἐκλειπόντων ποτὲ τῶν ἐτησίων ἀνέμων, Ἀριςαῖον ἐν Κέῳ θύσαι Ἰσθμίῳ Διΐ· πολλὴ γὰρ ἦν φθορὰ φλογμῷ διαπιμπραμένων πάντων, καὶ δὴ καὶ τῶν ἀναψύχειν τοὺς καρποὺς εἰωθότων ἀνέμων, μὴ πνεόντων ῥαδίως αὐτοὺς ἀνεκαλέτο. Δέλφοι δὲ Ξέρξου ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ςρατεύσαντος, ἀνειπούσης τῆς πυθίας·

Ὦ Δέλφοι λίσσεσθ' ἀνέμους, καὶ λώϊον ἔςαι,

βωμὸν καὶ θυσίαν ποιήσαντες τοῖς ἀνέμοις ἀρωγοὺς αὐτοὺς ἔσχον· πνεύσαντες γὰρ ἐρρωμένως περὶ τὴν Σηπιάδα ἄκραν συνέτριψαν πᾶσαν τὴν παρασκευὴν τοῦ περσικοῦ ςόλου. Ἐμπεδοκλῆς δὲ ὁ Ἀκραγαντῖνος κωλυσανέμας ἐπεκλήθη· λέγεται οὖν ἀπο τοῦ Ἀκράγαντος ὄρους, πνέοντος ποτὲ ἀνέμου βαρὺ καὶ νοσῶδες τοῖς ἐγχωρίοις, ἀλλὰ καὶ ταῖς γυναιξὶν αὐτῶν ἀγονίας αἰτίου γινομένου, παῦσαι τὸν ἄνεμον. διὸ καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς ἔπεσι γράφει,

Παύσεις δ' ἀκαμάτων ἀνέμων μένος, οἵτ' ἐπὶ γαῖαν
Ὀρνύμενοι, θνητοῖσι καταφθινύθουσιν ἀρούρας.

Καὶ πάλιν· Εὖτ' ἐθέλησθα, παλίντιτα πνεύματα θήσεις.

Rursus narrant Græci, quod cum etesiæ venti aliquando deficerent, Aristæus in Ceo sacrificavit Jovi Isthmio: maxima enim erat calamitas; qui, cum ardore omnia conflagrarent, & venti non spirarent, qui solebant fructus refrigerare, facile eos revocavit. Delphi autem, cum Xerxes bello invasisset Græciam, dixisset autem Pythia,

Placate, o Delphi, ventos, jam fata favebunt.

altari posito, & facto ventis sacrificio, eos habuere adjutores. Nam cum circa Sepiadem promontorium spirassent vehementes, Persicæ classis apparatum universum contrivere. Empedocles quoque Agrigentinus κωλυσανέμας, *id est*, ventorum prohibitor *fuit cognominatus. Dicitur certe cum ex monte Agrigenti, gravis quidam aliquando spiraret ventus, qui non solum morbos importabat incolis, sed eorum etiam uxoribus sterilitatis erat causa, fecisse ut is cessaret. quocirca ipse quoque scribit in versibus:*

In defessorum ventorum flamina tolles,
Qui spirando hominum perdentes arva fatigant.

Rursus: Cumque voles eadem tu rursus flamina pones.

Lacedæmonii in monte Taygeto equum ventis immolabant, ibidemque adolebant, ut eorum flatu cinis ejus per fines quam latissime deferatur. *Festus in October equus.* Athenienses Boreæ sacra faciebant. Hesychius: Βορεασμοὶ Ἀθήνησιν οἱ ἄγοντες τῷ Βορέᾳ ἑορτὰς καὶ θοίνας, ἵνα ... πλέωσιν ἐκαλοῦντο δὲ Βορεασμοί. *Boreasmi festa & epulæ in honorem Boreæ instituta, ut eo propitio silerent austri in navigatione.* alii malunt ... ἄνοσοι πνῶσιν, id est, *salubres spirarent.* Videtur dicere thiasotas.

asotas horum ſacrorum fuiſſe appellatos Βορεασμὺς, alii arbitrantur Βορεασμὸν eſſe hujus ſuperſtitionis ritum: at qui hæc ſacra celebrarent, eos eſſe dictos Βορεαςὰς. Etiam apud Platonem in Phædro legas de ara ab Athenienſibus Boreæ conſtituta: ubi is Orithyiam rapuiſſe dicebatur. ubi tamen una cum Borea cultus videtur vir magni nominis a Boreali tractu adveniens, a quo rapta Orthyia. Niſi malis, Principem hanc puellam periiſſe tempeſtate, a Borea excitata; ac propterea placuiſſe, ut Boreæ ſupplicaretur, quo in poſterum magis propitius foret navigantibus. Eundem etiam Thurii anniverſario feſto coluerunt. *Ælian. var. hiſt. lib. 12. cap. 62.* & Megalopolitæ, teſte Pauſania, *in Arcadicis.*

Inter Pythagoræ ſymbola refertur: *Ventis ſpirantibus, ſonum adora.* Jamblichus in enarratione ſymbolorum Pythagoræ: τὸ δὲ, ἀνέμων πνεόντων τὴν ἠχὼ προσκύνει, καὶ αὐτὸ τῆς θείας σοφίας ἐςι γνώρισμα. αἰνίττεται γὰρ, ὡς δεῖ τῶν θείων ὄντων καὶ δυνάμεων τὴν ὁμοιότητα ἀγαπᾷν. hoc eſt: *Illud vero,* Ventis ſpirantibus, ſonum, adora, *divinæ quoque ſapientiæ argumentum, ſignumque eſt. Quippe innuit, quemadmodum oporteat amare & diligere divinarum naturarum & potentiarum ſimilitudinem.* Lege factum vatis Eliæ. 1. *Reg.* 19. *v.* 11, 12, 13.

In Titane Sicyoniorum oppido ara ventorum eſt, ad quam una nocte quotannis ſacerdos ſacrum facit. ut & ad quatuor foveas arcana quædam fiebant, ad ventorum ſævitiam placandam, Sacerdote magica quædam Medeæ carmina cantante. *Pauſan. Corinth.* Eurypylus, 2. Æneid. adytis hæc dicta reportat:

Sanguine placaſtis ventos, & virgine cæſa,
Cum primum Iliacas Danai veniſtis ad oras,
Sanguine quærendi reditus, animaque litandum
Argolica. Anchiſes, 3. Æneid.

Placemus ventos, & Gnoſſia regna petamus:

Deinde mactat *Nigram hyemi pecudem, Zephyris felicibus albam.*

Nigram agnam immolandam monet Bacchus in Euripidis & Æſchyli contentione apud Ariſtophanem in Ranis, act. 3. ſc. 2.

Ἄρν᾽ ἄρνα μέλαιναν παῖδες ἐξενέγκατε.
Τυφὼς γὰρ ἐκβαίνειν παρασκευάζεται.
Agnum huc, agnum efferte pueri nigrum ocyus:
Nam turbo verborum tentat prorumpere.

Cic. 3. de nat. deor. *Quod ſi nubes retulerit in Deos, referendæ certe erunt tempeſtates, quæ populi Romani ritibus conſecratæ ſunt. Ergo imbres, nimbi,*

nimbi, procellæ, turbines sunt Dii putandi. Nostri quidem Duces mare ingredientes immolare hostiam fluctibus consueverunt. Non secus ac hodie Veneti tradito more a majoribus mare quotannis despondent. Simile quid olim factitatum esse Syracusis, colligere licet ex Athenæo, *lib.* 11. *cap.* 2. In extrema ejus urbis insula, juxta Olympiæ templum extra muros focus quidam fuit, unde calycem navi deducunt tendentes in altum, usque dum clypeus Minervæ templo impositus videri desinat: ibi tum calycem hunc fictilem in mare demittunt, conjectis prius in illum floribus, favis, thuris granis integris, aliisque aromatis.

Nubium cultores a crassioribus gentilibus ἀθεότητος sunt insimulati. Athenienses Numina Socratis nebulas & fluida elementa esse dixerunt: ut Aristophanes in Nebulis scenice lusit.

Ὦ δέσποτ᾽ ἄναξ, ἀμέτρητ᾽ ἀὴρ, ὃς ἔχεις τὴν γῆν μετέωρον,
Λαμπρός τ᾽ αἰθὴρ, σεμναί τε θεαὶ, νεφέλαι βροντησικέραυνοι.
O Rex, immense aer, qui terram pendentem undique cingis,
O mile ather, O veneranda nubes, qua fulmina vento Mittitis.

In eadem comœdia Socrates Strepsiadem sic affatur.

Βούλει τὰ θεῖα πράγματ᾽ εἰδέναι σαφῶς,
Καὶ συγγένεσθαι ταῖς νεφέλαισιν εἰς λόγους,
Ταῖς ἡμετέραις δαίμοσιν;
Vis tu res divinas clare pernoscere,
Etiam cum nubibus in colloquio congredi
Nostris Deabus? Iterum:
Οὐράνιαι νεφέλαι, μεγάλαι θεαὶ, ἀνδράσιν ἀργοῖς·
Αἵπερ γνώμην καὶ διάλεξιν, καὶ νοῦν ἡμῖν παρέχουσιν.
Καὶ τερατείαν, καὶ περίλεξιν, καὶ κροῦσιν, καὶ κατάληψιν.
Nubes cælestes, magna viris numina pigris:
Qua sensum & mentem nobis suppeditant, viresque loquendi,
Nugandi, circumscribendi, apprehendendi, animosque movendi.

ndem: αὗται γάρ τοι μόναι εἰσὶ θεαὶ, τἄλλα δὲ πάντ᾽ ἐστὶ φλύαρος. *solæ sunt Deæ, alia omnia nugæ.* Spernebat vir sapientissimus eos os, quos colebat superstitioni obnoxia civitas: hoc cives putido edicto ultum ivere. Judæis quoque hoc per calumniam impegegentiles. Juven. sat. 14.

Quidam sortiti metuentem Sabbatha patrem,
Nil præter nubes & cœli numen adorant.

acit illud Petronianum:

Judæus licet & porcinum numen adoret,

Et cœli summas advocet auriculas

Si heic pro *cœli* legas *cilli*, sermo erit de ὀνολατρείᾳ æque falso Judæis, quod magis placet Vossio, *lib. 3. de idolol. cap. 75.* vid. & Is. Vossium ad Pomp. Melam, *lib. 1. cap. 18.* Nonnulli Hebræorum Doctores cœlestes orbes anima, intelligentiaque præditos existimarunt, quam R. Mosis opinionem David Kimchi in Ps. 19. his verbis explicat: והרב מורה צדק החכם רבי משה פירוש מספרים על השמים כי דעתו ודעת הפילוסופים כי גלגלים חיים משכילים עובדים לאל ומשבחים אותו שבח גדול *Rabbi Moses vocem illam* enarrant, *sic exponit, ut ad cœlestes orbes referat: quoniam hac illius ac Philosophorum opinio est: cœlestes orbes vivere ac intelligere, ac Deum colere, & summis laudibus efferre.* Propterea Judæos *cœlicolas* ab Impp. *Cod. de Judæis & cœlicolis* appellari censet Baronius, ad A. C. LX. Constat vocem שמים apud Hebræos sæpe verum Deum notare: ut & Chald. שמיא Dan. 4. 26. item οὐρανὸς in Novo Test. Luc. 15. 21. & 20. 4. & apud scriptorem apocryphum. 1. Maccab. 3. 18. & 5. 12. Sic apud Latinos *cœlum*. Virg. 8. Æneid.

Cæruleus Tybris cœlo *gratissimus amnis.*

Ovid. 8. metam. —— *immensa est, finemque potentia* cœli
Non habet, & quicquid superi voluere peractum est.

De Christianis idem quod de Judæis fuit existimatum. Tertullian. apolog. cap. 24. *Alius, si hoc putatis, nubes orans, alius lacunaria.* Nempe, qui gentium numina colere recusabant, verum autem Deum, sublatis in cœlum oculis, invocabant, stolidis visi sunt nationibus nihil præter aerem colere, vel nubes numerare, si sub dio precarentur; vel lacunaria, quoties hoc sub tecto facerent. Antequam vero gentilitatem superstitio plane obruisset, numina sine simulachris colentes, ut Romanos post Numam annis 160. fecisse testatur Plutarchus, cœlum suspiciebant, illudque aereum præsertim, Jovis nomine invocabant. Ennius apud Cicer. 2. de nat. Deor.

Aspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Jovem.

& Euripides ibidem: *Vides sublime fusum immoderatum æthera,*
Qui tenero terram circumvectu amplectitur?
Hunc summum habeto divum: hunc perhibeto Jovem.

Ipsa Euripidis fabula interiit, hi tamen versus Græce leguntur apud Clementem Alex. lib. 5 Strom:

Ὁρᾷς τὸν ὑψοῦ, τόνδ' ἄπειρον αἰθέρα,
Καὶ γῆν πέριξ ἔχονθ' ὑγραῖς ἐν ἀγκάλαις;

Τῦτον νόμιζε Ζῆνα, τὸνδ' ἡγῦ θεόν.

Ex Aere in Terram descendemus, quæ cum fluminibus eam interſecantibus, & mari circumfluente, ita connexa eſt, ut unum corpus conſtituant: in quo Aquarum fluxus ac refluxus inſoliti maximum ſæpe mortalibus metum incuſſerunt. Ex aquarum enim incrementis ad priora tempora mente recurrebant, verentes, ne aliud quoddam diluvium, Noachico æquale, univerſam terram rurſus inundaret. Hujus univerſalitatem negavit hoc ſeculo *Iſaacus Peyrerius*, Præadamitas ſomnians; ſolide autem aſſeruerunt *Samuel Mareſius*, & *Chriſtianus Schotanus* in Bibliotheca hiſtoriæ ſacræ. Diluvii hujus famam per traditionem ad omnes gentes dimanaſſe certiſſimum eſt: Grotius, lib. „ 1. de ver. relig. Chriſt. De diluvio notandum, in ejus hiſtoriam ferme „ omnium gentium hiſtoriam deſinere, etiam earum, quas diu incog- „ nitas parentum noſtrorum ætas notitiæ noſtræ tradidit: unde & Var- „ roni omne id tempus ignotum vocatur. Sed quæ a Poetis fabularum „ *licentia* involuta legimus, ea ex vero, id eſt, Moſi convenienter ve- „ tuſtiſſimi ſcriptores tradiderant, Chaldæorum Beroſus, Aſſyriorum „ *Abydenus*, qui & columbæ emiſſæ meminit, ut & ex Græcis Plutar- „ *chus*; & Lucianus, qui apud Hierapolim Syriæ vetuſtiſſimam ait „ extitiſſe hiſtoriam & de Arca, & de ſervatis per eam non hominibus „ modo ſelectis, ſed & animalibus cæteris. Apud Molonem quo- „ que & Nicolaum Damaſcenum hiſtoria eadem extabat: quorum „ hic Arcæ quoque nomen habebat, quod & in Deucalionis hiſtoria „ *apud* Apollodorum reperitur. Sed & in Americæ partibus, Cuba, „ Mechoacana, Nicaraga, diluvii, animalium ſervatorum, quin & „ *corvi* & columbæ ſervatam memoriam, diluvii ipſius etiam in ea „ *parte*, quæ nunc Caſtella aurifera vocatur, Hiſpani complures teſtantur. Qua parte terrarum homines ante diluvium egerint, vel illud loquitur, quod Plinio notatum eſt, Joppen ante diluvium conditam. Locus in quo ſubſedit arca poſt diluvium, in montibus Gordiæis, ab omni ævo in hunc diem Armeniorum conſtante memoria monſtratur.

Cauſſam immanis hujus calamitatis fuiſſe enormia ejus ſeculi peccata S. Scriptura teſtatur, Gen 6. & gentiles agnovere. Ovid. 1. me-t.

Vivitur ex rapto, non hoſpes ab hoſpite tutus,
Non ſocer a genero, fratrum quoque gratia rara eſt.
Imminet exitio vir conjugis, illa mariti,

 Luri-

Lurida terribiles miſcent aconita novercæ,
Filius ante diem patrios inquirit in annos,
Victa jacet pietas, & Virgo cæde madentes
Ultima coeleſtum terras Aſtræa reliquit.

Deinde poſtquam Poeta Gigantomachiam, & foedas Lycaonis menſas ceciniſſet, Jovem in concilio Deorum ſic indignantem, ac concionantem facit:

Occidit una domus, ſed non domus una perire
Digna fuit, qua terra patet, fera regnat Erinnys,
In facinus juraſſe putes. —— ——

Lucianus de Dea Syria, mores hominum ante diluvium Deucalionis, quod cum Noachico fere confunditur, ſic deſcribit.: ὑβρισαὶ κάρτα ἐόντες, ἀθέμιστα ἔργα ἔπρασσον, οὔτε γὰρ ὅρκια ἐφύλασσον, οὔτε ξείνους ἐδέχοντο, οὔτε ἱκετέων ἠνείχοντο. Cum contumelioſi admodum eſſent, nefaria opera perpetrabant. Neque enim jusjurandum obſervabant, neque hoſpites recipiebant, neque ſupplicum miſerebantur.

Hac ergo de cauſa inſolitas inundationes inter ominoſa prodigia numerabant gentiles. Livius lib. 5. cap, 15. *In unum omnium curæ verſa ſunt, quod lacus in Albano nemore, ſine ullis coeleſtibus aquis cauſſave qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem inſolitam crevit. Quidnam eo Dii portenderent prodigio miſſi ſciſcitatum oratores ad Delphicum oraculum.* Inprimis vero Romanis ſcriptoribus notatu digna viſa eſt Tyberis inundatio. Livius, lib. 30. cap. 38. *Inter prodigia etiam aquarum inſolita magnitudo in religionem verſa, nam ita abundavit Tyberis, ut ludi Apollinares, circo inundato, extra portam Collinam, ad ædem Erycinæ Veneris parati ſint. Cæterum ludorum ipſo die, ſerenitate ſubita orta, pompa duci cœpta ad portam Collinam, revocata deductaque in Circum eſt, cum deceſſiſſe inde aquam nuntiatum eſſet: lætitiamque populo, & ludis celebritatem addidit ſedes ſua ſolemni ſpectaculo reddita.* In ludis illis ſcenicis, quos avertendæ peſtis cauſa primos Romani inſtituerunt, idem notat Livius, *lib.* 7. *cap.* 3. quod hoc primum ludorum initium, procurandis religionibus datum, nec religione animos, nec corpora morbis levaverit, quin etiam cum medios forte ludos circus Tyberi circumfuſo irrigatus impediſſet, id vero velut averſis jam Diis, aſpernantibuſque placamina iræ, terrorem ingentem fecit. Tacit. annal. 1. *Eodem anno continuis imbribus auctus Tiberis, plana urbis ſtagnaverat, relabentem ſecuta eſt ædificiorum & hominum ſtrages. Igitur cenſuit Aſinius Gallus ut libri Sibyllini adirentur.* Plutarch. Othone: *Id quod Tiberi accidit, pro foedo*

do ostento habuit Vulgus. Erat quidem hora, qua potissimum flumina exundant, sed nunquam in tantum excreverat neque tantam ediderat stragem, vel ruinam attulerat effusus, & inundans magnam partem urbis, maxime in foro frumentario, ut magna fames per multos dies urbem obsederit. Orosius, lib. 4. cap. 11. *Quinto Luctatio Catulo, Aulo Manlio Coss. (anno ab U. C. 507) diversa ignium aquarumque clades pene absumsere urbem. Nam Tiberis insolitus auctus imbribus & ultra opinionem, vel diuturnitate vel magnitudine redundans, omnium Romæ ædificia, in plano posita, delevit.* vide Augustin. de C. D. lib. 3. cap 18. Similes Tiberis inundationes, & subsecuta mala enumerat Lycosthenes de prodigiis. *pag.* 107. 143. 145. 191. 235. 336. &c.

Propter insolitas etiam siccitates animi gentilium religione tacti, sterilitatem inde metuentes. Sic Græci: Clem. Alex. lib. 6. Strom. Πλὴν ἀλλ' οἱ ὁ Ἕλληνες αὐχμοῦ ποτὲ τὴν Ἑλλάδα πολυχρονίως φθείροντος, καὶ ἐπεχούσης ἀγονίας καρπῶν, οἱ καταλειφθέντες, φασὶ, διὰ λιμὸν ἱκέται παραγενόμενοι εἰς Δελφοὺς, ἤροντο τὴν Πυθίαν, πῶς ἂν ἀπαλλαγεῖεν τοῦ δεινοῦ. μιαν δ' αὐτοῖς ἔχρησεν ἀρωγὴν τῆς συμφορᾶς, εἰ χρήσαιντο τῇ Αἰακοῦ εὐχῇ. *Verum enim vero cum diuturna siccitas Græciam aliquando affligeret & fructuum esset magna sterilitas, qui remanserant, inquiunt, propter Delphos supplices venientes, rogarunt Pythiam, quomodo liberarentur a tam gravi calamitate. Ea respondit, calamitatis unum esse remedium, si uterentur precibus Æaci.* Sic Romani: Livius, lib. 4. cap. 30. *A. Cornelio Cosso, T. Quintio Penno II. Coss. siccitate plurimum laboratum est: nec coelestes modo defuerunt aquæ, sed terra quoque ingenito humore egens, vix ad perennes suffecit amnes. defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivosque ragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absumta, vulgatique con-ctu in homines morbi, & primo in agrestes irruerant servitiaque, urbs inde impletur. Nec corpora modo affecta tabo, sed animos quoque multi-x religio, & pleraque externa invasit: novos ritus sacrificando, vatici-doque inferentibus in domos, quibus quæstui sunt capti superstitione animi; ec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus facellisque peregrina atque insolita piacula pacis Deum exposcenda. Adeo tum inde negotium ædilibus fuerit, ut animadverterent, ne qui nisi Roma-, neu quo alio more, quam patrio colerentur.* Hoc *Aqualicium* diceba-um aqua pluvialis remediis quibusdam elicitur. *Fest.* Tertull. apo-ap. 40. *Cum ab imbribus æstiva hyberna suspendunt, & annus in cura ilicia Jovi immolatis, nudepedalia populo denunciatis, coelum apud ium quæritis, nubila de laquearibus expectatis aversi ab ipso & Deo &*

 Ægy-

Ægyptii Nili incrementa studiose observarunt, a quibus totius anni spes pendebat, adhibent Νειλομέτριον sive Νειλοσκόπιον in cubitos distinctum, cui cum aliquando Grammaticus quidam Abujaafarus assideret, carmen quoddam in partes divellens & ad normam exigens, ita ut a prætereuntibus non intelligeretur, tanquam incantationibus suis amnis tumorem compesceret, ab illis in aquam præcipitatus miser periit. Nilus enim eo anno parcius exundaverat, adeo ut Ægypto fames timeretur. *Pocok. not. ad. Abulfar. pag.* 161. Nilo ergo deficiente, omnibus modis eum placare, & incrementum ejus provocare studuerunt, quod etiam mactatis hostiis humanis primus fecit Busiris. Ovid. 1. de arte:

Dicitur Ægyptus caruisse juvantibus arva
Imbribus, atque annos sicca fuisse novem:
Cum Thrasylus Busirin adit, monstratque piari
Hospitis effuso sanguine posse Jovem.
Illi Busiris, fies Jovis hostia primus,
Inquit, & Ægypto tu dabis hospes aquam.

Idem in Ibin: *Ut qui post annos sacri mactator iniqui*
Elicuit pluvias victima cæsus aquas.

Hanc crudelitatem perstringit Juvenalis, sat. 15.

—— *Quæ tanta fames, infestaque vallo*
Arma coegerunt tam detestabile monstrum
Audere? anne aliam terra Memphitide sicca
Invidiam facerent nolenti surgere Nilo?

Serapidem ejus incrementi auctorem putabant, ideoque ad ejus templum πῆχυν mensuram adscendentis Nili deportabant, quem morem abrogavit Theodosius Imperator, qui cum Nilum de pristino incremento nihil remittere animadverteret, ingenti exultatione dixisse fertur: *Gratias tibi*, CHRISTE, *quod absque urbis illius magnæ pernicie, tam vetustus error extinctus est.* Ruffin. lib. 11. hist. Eccl. qui est appendix ad Euseb. cap. 30.

Tandem in viscera terræ ibimus ex cujus cavitatibus ignes aliquando erumpentes lustrationibus sæpe repressi visi sunt superstitiosis, inprimis quos Ætna evomuit: Julius Obsequens: Cn. Cæpione, Cajo Lælio Coss. *Mons Ætna ignibus abundavit, prodigium majoribus hostiis quadraginta expiatum.* Idem, inter prodigia quæ M. Æmilio, Lucio Aurelio coss. contigerunt: *Ætna mons terræ motu ignes super verticem late diffudit, & ad insulam Liparas mare efferbuit, & quibusdam adustis navibus, vapore plerosque navaleis exanimavit.* Orosius lib. 4. cap. 4. inter

inter prodigia quæ A. U. C. 477. nunciata sunt: *Apud agrum Calenum repente flamma, scisso hiatu terra eructata, tribus diebus, & tribus noctibus terribiliter exæstuans, quinque agri jugera, exhausto penitus succo ubertatis, in cinerem extorruit, ita ut non fruges solum, sed & arbores cum imis stirpibus absumsisse referatur.* Hic metus ex memoria incendii Sodomitici gentilibus videtur injectus, ejus enim notitia ad eos quoque pervenit, quod ex Diodoro Siculo, Strabone, Tacito, Plinio, Solino probat Grotius, *lib. 1. de ver. relig. Christ.* eorumque verba in annotatis describit: ubi Strabo ruinam hanc factam ait ὑπὸ σεισμῶν τε καὶ ἀναφυσημάτων πυρὸς, καὶ θερμῶν ἀσφαλτωδῶν καὶ θειωδῶν. *A terra motibus, erumpente igne, aquisque calidis & bituminosis.*

Observatum præterea fuit *tripudium sonubium*, quod juxta auguralem disciplinam sic dictum est a sono, ad quod pertinet si arbor sponte radicibus cadat, si terra tremat. *Serv. ad. 3. Æneid. v. 90.* Hoc sane Romani observarunt, nunquam urbem suam tremuisse, ut non futuri eventus alicujus id prænuncium esset. *Plin. lib. 2. cap. 84.* ideoque ferias ejus rei causa etiam imperabant, Dei autem nomen, cui ferias servare oporteret edicere quiescebant, ne alium pro alio nominando, falsa religione populum alligarent: quæ ex Agellio & Vossio, supra, *cap. 4.* attigimus. *Cicero 1. de divin. A multis scriptum est, cum terræ motus factus esset, ut sue plena procuratio fieret, vocem ab æde Junonis ex arce extitisse: quocirca Junonem illam appellatam Monetam.* Tempore Gallieni terræ motus gravissimus fuit: inspectisque Sibyllæ libris Jovi Salutari factum. *Treb. Pollio in Gallien.* Hominibus etiam oblatis Dii illi placati sunt. Stobæus, serm. 7. qui est de fortitudine: *Juxta Celænas, urbem Phrygiæ, vasto terræ hiatu, aqua pleno, ob Jovis iram Idæi, facto, multæ domus cum ipsis habitatoribus immersæ sunt. Itaque populo periclitante, Midas Rex oraculum accepit, coituram terram, si voragini, quod in vita humana pretiosissimum esset injiceretur. Celænitis autem aurum & argentum, mundumque foeminarum barathro immittentibus, malo interim minime cessante, Ægestius, Midæ filius, cum reputasset, nihil in vita pretiosius haberi, quam hominis animam, mox patrem amplexus, cum valedixisset uxori Timotheæ, eques cum impetu in hiatum insiluit. Et cum jam terra ad pristinum habitum rediisset, Midas Jovis Idæi aram extruxit, quam auream reddidit, manibus suis attactam. Hæc ara, illo anni tempore, quo hiatus contigit, lapidea fit, eoque elapso rursus aurea visitur.* Alterum huic geminum narrat Livius, lib. 7. *Cum motu terræ, seu qua vi alia, forum medium ferme specu vasto esset collapsum in immensam*

sam altitudinem: neque ea vorago conjectu terræ, cum pro se quisque gereret, expleri potuit, priusquam Deum monitu quæri coeptum, quo plurimum populus Rom. posset, id enim illi loco dicandum vates canebant, si Remp. perpetuam esse vellent. tum M. Curtium juvenem bello egregium castigasse ferunt dubitantes an ullum magis Romanum bonum quam arma virtusque esset: Silentio facto templa Deorum immortalium quæ foro imminent, Capitoliumque intuentem, & manus nunc in cælum, nunc in patentis terræ hiatus ad Deos manes porrigentem se devovisse: equo deinde quam poterat maxime exornato insidentem, armatum se in specum immisisse, donaque ac fruges super eum a multitudine virorum ac mulierum congestas: lacumque Curtium non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metio, sed ab hoc appellatum. Nisi obtineat Ælii & Lutatii sententia, apud Varronem, *lib. 4. de ling. Lat.* eum locum fulguratum, & ex Sc. septum esse a Curtio Consule, cui M. Genutius fuisset collega, ideoque Curtium appellatum. Qui terræ motuum cessationem volebant, Neptuno sacra faciebant, quoniam Asphalius dicebatur. C. Rhodig. lib. 30. cap. 27.

CAPUT XI.

Voces auditæ. Oracula diabolica consulta a Græcis, Romanis, Ἐπιφάνειαι. quid ἐπιφανής? Sacrorum Antistites Pontifices, Augures atque Aruspices. Vates Hetrusci. Libri Sibyllini, Carmina Martiorum.

Eus O. M. πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως sub Veteris præsertim Testamenti oeconomia, voluntatem suam hominibus revelavit per Prophetas, quos ipse Spiritu suo afflavit, ut non tantum θεοπνεύστως loquerentur, sed & literis quædam mandarent, ad posterorum instructionem. Similia inter gentiles agitavit Diabolus, ut diviniore aliqua revelationis specie, ignarorum mentes fascinaret, & horrenda superstitione dementaret: qualia erant signa illa, quæ immediate a Spiritu illo tenebrarum profecta, e vestigio sensus externos, auditum præsertim, visumque feriebant. Auditu percipiebantur Voces illæ, quæ sine ullo auctore existentes, sine du-

dubio a Diabolo fictæ sunt, quæ a superstitiosis observatæ, divinæ scilicet voluntatis nunciæ habebantur. Servius, *ad 3. Æneid. v. 322.* hoc apud Trojam contigisse narrat; Græci victores in patriam reversuri ex tumulo Achillis vocem audiverunt, querentis, quod sibi soli nihil de præda impertivissent: qua de re consultus Calchas cecinit, Polyxenam Priami filiam, quam Achilles vivus dilexerat, ejus debere manibus immolari, quæ, cum admota tumulo Achillis occidenda esset, manu Pyrrhi, æquanimiter mortem suscepit. Cicero, *lib. 1. de divin.* Livius *lib. 5. cap.* 50. referunt M. Cæditium hominem de plebe nuntiasse, se in nova via, supra ædem Vestæ, vocem noctis silentio audivisse humana clariorem, quæ magistratibus dici juberet; Gallos adventare. id tum quidem spretum. Deinde vero ejus vocis expiandæ causa, in nova via, templum Locutio factum est. Simile illud de Junone Moneta, quod cap. præcedente ex Cicerone protulimus. C. Hostilius Mancinus, teste *Val. Max. lib. 1. cap. 6. & Jul. Obseq.* cum ab Herculis portu, quo pedibus pervenerat, navem conscenderet, talis vox sine auctore ad aures ejus pervenit: *Mancine mane.* Fortunæ muliebris simulachrum Romæ a matronis dedicatum, bis Latine locutum esse dicitur: *Rite me matronæ dedicastis.* Plut. in Coriolano. Val. Max. lib. 1. cap. 8. ubi & vox Silvani audita narratur: Uno plus Hetrusci cadent, Romanus exercitus victor abibit. Liv. lib. 2. cap. 7. quarum rerum vanitatem Plutarchus dicto loco arguit.

Oracula vero a certis Diis petebantur, quos consulere maluerunt *gentiles* in ipsa Ἐθελοθρησκείᾳ superstitiosi, quam proprio ingenio excogitatis cultibus illos aut non placare, aut magis offendere. Diabolus *autem* hac ratione miseros illos in manifesta præcipitavit flagitia, ubique se homicidam a principio fuisse demonstrans. Horrenda sunt, quæ Pausanias narrat, *in Messenicis*: Bello vexatis Messeniis hoc oraculum editum est:

Nescia viri puella geniis inferis
Æpytidum ab alto sorte ducta sanguine
Det colla nocturnis secanda cædibus.
Vos hac ad undas Haltyi facite sacra,
Libenter ipsam virginem dantes neci.

Omnes itaque ex Æpytidarum familia virgines sorti commissæ. Cumque Lycisci filia ducta fuisset, eam Epebolus vates sacrari vetuit, quod diceret non esse e Lycisco genitam, verum uxorem Lycisci eam sibi, cum sterilis esset, supposuisse. Interea dum vates hæc ad populum

M agit,

agit, Lyciscus, clam abducta puella, Spartam profugit, quæ res vulgata cum hominum mentes vehementer commovisset, Aristodemus ex eadem Æpytidarum gente, ultro filiam immolandam obtulit: Verum civis Messenius, cujus nomen non proditur, filiam hanc amans, ac propediem uxorem eam ducturus, eam quæ sibi desponsa esset, in patris potestate amplius esse, acriter negare, suum, qui sponsus esset, jus omne in illam esse. Cum hac oratione parum proficeret, vitiatam a se puellam, & gravidam jam esse mentitur, qua pertinacia eo furoris Aristodemum impulit, ut filiam statim occideret, & ejus utero exciso, plane non fuisse prægnantem omnibus ostenderet. Ibi alium jussit Epebolus Vates filiam devovere; quod interpretaretur, virginis cæde, quam iratus pater commisisset, ex oraculo litatum non esse. Hinc parum abfuit, quin puellæ procus a concione interficeretur, quippe qui & Aristodemum parricidii obligasset, & salutis suæ spem in dubium revocasset. Euphaes vero, ejus amicus, nulla religione amplius teneri populum, multitudini persuadet, neque interesse a quo virgo cæsa sit. Æpytidæ omnes assentiebantur, nihil enim magis unusquisque eorum optabat, quam metu devovendæ filiæ liberari. qua ratione tumultus sedatus est.

Hoc illustre admodum nequitiæ Diabolicæ exemplum ex Græcorum historia sufficiet: Romani ad similia oracula confugerunt. unum atque alterum exemplum suppedit abit Livius *lib.* 5. Lacus in Albano nemore, sine ullis cœlestibus aquis, causave qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam creverat. quidnam eo Dii portenderent prodigio, missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum, & quamvis propior interpres oblatus esset, senior quidam Vejens, tamen decrevere Patres, Legatos sortesque oraculi Pythici expectandas, quas cum Legati attulissent, congruentes responso captivi illius Vatis Vejentis. inter alia præcipiebant: *Sacra patria, quorum omissa cura est, instaurata, ut assolet, facito.* Iterum, *lib.* 22. Cum Opimia & Floronia virgines Vestales stupri compertæ essent, Q. Fabius Pictor, Delphos ad oraculum missus est, sciscitatum, quibus precibus supplicationibusque Deos placare possent, *Rursus, lib.* 29. Cum civitatem repens religio invasisset, invento carmine in libris Sibyllinis, propter crebrius eo anno de cœlo lapidatum, inspectis: quandocunque hostis alienigena terræ Italiæ bellum intulisset, eum pelli Italia vincique posse, si mater Idæa Pessinunte Romam recta esset. Quare Legati Delphos missi, qua ratione Dea Roman-

mam transportanda, adeoque placanda, ut libens eo veniret.

Pergo ad apparitiones visibiles, sive Ἐπιφανείας, quibus Dii gentilium in mysteriis, cultoribus suis se præsentes sistebant, eosque de hisce ceremoniis edocebant. Cicero 2. de nat. deor. *Præsentiam* vertit. Jupiter Elicius hac ratione Numam Pompilium fulminis expiationem docuit. 3. Fast.

Constat Aventinæ tremuisse cacumina sylvæ,
Terraque subsedit pondere pressa Jovis.
Corda micant Regis, totoque e corpore sanguis
Fugit, & hirsutæ diriguere comæ.
Ut rediitque animus, da certa piamina, dixit,
Fulminis, altorum Rexque Paterque Deum.
Si tua contigimus manibus donaria puris,
Hoc quoque quod petitur si pia lingua rogat.
Annuit oranti, verumque ambage remota
Abdidit, & dubio terruit ore virum.

Calasiris, apud Heliodorum lib. 3. Æthiop. de visis Apolline & Diana, μὴ ὄναρ ἦν ἡ ὄψις, ἀλλ' ὕπαρ ἐνδειξάμενοι. *Non somnii visio, sed res ipsa sic se habebat.* ὄναρ enim & ὕπαρ plane ex antica pugnant. Plato, ep. 3. διὰ τὸ τότε σοι ὕβρισμα νῦν ὕπαρ τ' ἀντ' ὀνείρατος γέγονε. Ἀντὶ τοῦ ἡ ὀπτασία ἀληθής, ἐναργῶς, φανερῶς. Suidas. *visio vera, clara, manifesta.* Deinde Cnemoni Calasiris apparitionis modum exponit: ὃν τρόπον εἶπεν, ὦ τέκνον, καὶ ὁ σοφὸς Ὅμηρος αἰνίττεται, οἱ πολλοὶ τὸ αἴνιγμα παρατρέχουσι.

Ἴχνια γὰρ μετόπισθε (ὡς ἐκεῖνός που λέγει) ποδῶν ἠδὲ κνημάων
Ῥεῖ' ἔγνων ἀπιόντος, ἀρίγνωτοι τε θεοίπερ.

Eo modo, inquit, fili, quem sapiens Homerus quasi ænigmate significat: multi autem ænigma prætereunt:

Namque pedum (*ut alicubi ille dicit*) crurumque simul vestigia pone,
Perfacile agnovi remeante, aurasque secante:
Dii quoque cognosci possunt, certoque notari.

Postea: θεοὶ καὶ δαίμονες, εἶπεν, ὦ Κνήμων, ἐπιφοιτῶντές τε εἰς ἡμᾶς, καὶ ἀποφοιτῶντες, εἰς ἄλλο μὲν ζῶον ἐπελάχιστον, εἰς ἀνθρώπους δὲ ἐπὶ πλεῖστον, ἐοικότας εἰδοποιοῦσι, τῷ ὁμοίῳ πλέον ἡμᾶς εἰς τὴν φαντασίαν ὑπαγόμενοι. τοὺς μὲν δὴ βεβήλους κἂν διαλάθοιεν, τὴν δὲ σοφοῦ γνῶσιν οὐκ ἂν διαφύγοιεν. ἀλλὰ τοῖς τε ὀφθαλμοῖς ἂν γνωσθεῖεν ἀτενὲς διόλου βλέποντες, καὶ τὸ βλέφαρον οὔποτε ἐπιμύοντες. καὶ τῷ βαδίσματι πλέον, οὐ κατὰ διάστασιν τοῖν ποδοῖν, οὐδὲ μετάθεσιν ἀνυομένῳ, ἀλλὰ κατά τινα ῥύμην ἀέρων, καὶ ὁρμὴν ἀπα-

ἀπαραπόδιστον, τεμνόντων μᾶλλον τὸ περιέχον ἢ διαπορευομένων. Διὸ δὴ καὶ τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν Αἰγύπτιοι τὼ πόδε ζευγνύντες, καὶ ὥσπερ ἑνοῦντες ἱστᾶσιν. ἃ δὴ καὶ Ὅμηρος εἰδὼς, ἅτε Αἰγύπτιος, καὶ τὴν ἱερὰν παίδευσιν ἐκδιδαχθεὶς, συμβολικῶς τοι ἔπεσιν ἐναπέθετο, τοῖς δυναμένοις συνιέναι γνωρίζειν καταλιπών. ἐπὶ μὲν τῆς Ἀθηνᾶς· δεινὼ δὲ οἱ ὄσσε φάανθεν, εἰπών. Ἐπὶ δὲ τοῦ ποσειδῶνος, τὸ

Ἴχνια γὰρ μετόπισθε ποδῶν ἠδὲ κνημάων
Ῥεῖ', ἀέγνων ἀπιόντος.

οἷον ῥέοντος ἐν τῇ πορείᾳ, τοῦτο γάρ ἐστι τὸ ῥεῖ ἀπιόντος, καὶ οὐχ, ὥς τινες ἠπάτηνται, ῥαδίως ἔγνων ὑπολαμβάνοντες. *Dii, inquit, & Numina, Cnemon, venientia ad nos, & a nobis recedentia, in alia animalia rarissime, in homines autem ut plurimum sese transformant, similitudine magis, ut visum insomni esse opinemur, nobis imponentes. Quamvis igitur prophanos homines latuerint, tamen quin a sapienti cognoscantur, effugere non possunt: sed ex oculis notari possunt, cum continuo obtutu intueantur, & palpebras nunquam concludant: & magis etiam ex incessu, qui non ex dimotione pedum neque transpositione existit, sed ex quodam impetu aereo, & vi expedita findentium magis auras quam transeuntium. Quamobrem statuas quoque Deorum Ægyptii ponunt, conjungentes illis pedes, & quasi unientes. Quæ etiam Homerus sciens, ut Ægyptius, & doctrina sacra instructus, & occulte & involute versibus reddidit, relinquens intelligenda illis qui possent. De Pallade quidem:* Atque truces oculi fulsere tuenti. *De Neptuno autem:*

Namque pedum crurumque simul vestigia pone
Perfacile agnovi remeante.

Tanquam fluente incessu; Hoc enim est perfacile remeante; *non, ut quidam decepti,* perfacile agnovi, *putarunt,* Ex hoc incessu Dii apud Græcos serpere dicuntur. Callim. εἰς λοῦτρα πάλλ.

Τᾶν ἵππων ἄρτι φρυασσαμέναν
Τᾶν ἱερᾶν εἰσάκουσα, καὶ ἁ θεὸς εὔκτυπος ἕρπει.

Equos sacros frementes audio, & Dea bene ornata serpit. Theocritus, Idyll. 17.

Ἀθάνατοι δὲ καλεῦνται, θεοὶ νέποδες γεγαῶτες.
Immortales vero vocantur Dii sine pedum usu facti.

Ex tali incessu Æneas matrem suam recedentem agnovit, apud Virg. 1. Æneid. v. 409. & 5. Æneid. v. 647. 648. 649.

Et vera incessu patuit Dea,

Scilicet veluti levi vento, naviçulæ instar propulsa, aut quasi in terra levi-

levigata, aut glacie obducta, lubrico motu elapsa. Neque inanes habitæ ejusmodi Deorum epiphaniæ, sed efficaces, & salutari quodam auxilio præditæ, quæ nempe aut ægris salutem, aut afflictis solatium, aut laborantibus auxilium portendere consueverant, quare & stulti ac dulci fortuna ebrii Reges, hoc titulo quoque superbire, & Ἐπιφανεῖς vocari voluerunt, ut Inprimis Antiochus Syriæ Rex, veriori nomine Ἐπιμανὴς παρονομαστικῶς dictus. Hinc Atheniensium κολακεία, in carmine Ithyphallico, cum Demetrius eorum urbem ingrederetur: εἰ δὲ παρόνθ᾽ ὁρῶμεν, οὐ ξύλινον, οὐδὲ λίθινον, ἀλλ᾽ ἀλήθινον. Athen. dipnos. lib. 6. cap. 15. Eodem modo Augusti Colaces Poetæ. Virg. 1. Ecl.

Nec tam præsentes alibi cognoscere divos.
Hic illum vidi juvenem Melibœe quotannis
Bis senos cui nostra dies altaria fumant.

Ovid. 2. Trist. *Per te præsentem conspicuumque Deum.*

Horat, lib. 3. od. 5. Jovem & Augustum confert, atque hunc illi quodammodo præfert.

Cœlo tonantem credidimus Jovem
Regnare: præsens divus habebitur Augustus.

De Deorum Epiphania multa docte disserit Ez. Spanhemius *dissert.* 5. *de usu & præst. numism.*

Hominum aliquando ministerio Diabolus uti voluit, quorum opera voluntatem suam manifestaret, ceremoniasque superstitiosas præscriberet. Hi autem homines aut voce effati sunt, vel scriptis consignata legerunt ea quæ pro divinis, infelicibus venditabant. Voce agebant Pontifices & Augures, aliique divini. Pontificum collegium in rebus ad religiones pertinentibus plerunque a Senatu consulebatur, quod sæpe notavit Livius, ex quo aliisque scriptoribus hunc morem firmat Brissonius, *lib.* 2. *form. pag.* 209. 210. Augurum & Aruspicum munus præcipuum erat, auspicia captare, id est signa rerum futurarum, Deorumque monita: Lætane essent illa an piacularia; quidve apportarent, prosperane an vero minacia & calamitosa, expiandaque sacrificiis & luctu publico, scrutari ac præmonere. hinc justissimæ superstitionum causæ. Terent. Phorm. act. 4 sc. 4.

Aruspex vetuit ante brumam aliquid novi
Negotii incipere: quæ causa est justissima.

Hetrusci hac arte maxime claruerunt. Liv. lib. 1. ad publica prodigia Hetrusci tantum vates adhibebantur. Insignis est historia apud Agellium, *lib.* 4. *cap.* 5. Cum statua Horatii Coclitis de cœlo tacta esset, ob id ful-

fulgur *piaculis luendum*, Aruſpices ex Etruria acciti, inimico atque hoſtili in populum Rom. odio, inſtituerant eam rem contrariis religionibus procurare. Ea re prodita, cum de perfidia confeſſi eſſent, necati ſunt. unde verſus hic tota urbe factus cantatuſque pueris fertur: *Malum conſilium conſultori peſſimum eſt.* Cicero 2. de leg. *Interpretes autem Jovis Opt. Max. publici Augures ſignis & auſpiciis poſtea vidento, diſciplinam tenento, Divorumque iras providento, iiſque parento. Cœlique fulgura regionibus ratis temperanto, urbemque & agros, & templa liberata atque effata habento: quæque augur injuſta, nefaſta, vitioſa, dira defixerit, irrita, infeſtaque ſunto: quique non paruerit, capitale eſto. Prodigia, portenta ad Etruſcos & Aruſpices ſi Senatus juſſerit, deferunto. Etruriæque principes diſciplinam docento. Quibus Divis creverint procuranto, idemque fulgura atque obſtita pianto.* Lucanus lib. 1. de variis monſtris expiandis:

Hæc propter placuit Tuſcos de more vetuſto
Acciri vates, quorum qui maximus ævo
Aruns, incoluit deſerta mœnia Lunæ,
Fulminis edoctus motus, venaſque calentes
Fibrarum, & monitus volitantis in aere pennæ

Claudian. l. 1. in Eutrop: *Fulmineos ſolers Etruria conſulat ignes,*
Immenſumque nefas fibris exploret aruſpex,
Quæ nova portendant ſuperi.

Expiationes præcipiebant hac aut ſimili formula, qualis occurrit apud Varronem, lib 6. de ling. Lat. *Ut ſuo quiſque ritu ſacrificium faciat.*

Scripta, quibus Deorum voluntatem edocebantur gentiles, erant inprimis libri Sibyllini, de quibus & nos egimus ſyngrammate noſtro de Bibliothecis, *cap.* 6. ad quos rebus dubiis ſæpe recurrebant Romani. Horum inſpiciendorum cauſa creati primo duumviri, poſtea Xviri, imo quindecimviri facti, de quorum conſilio expiationes inſtitutæ. SCti rituſque, quo libri inſpiciebantur, formam habet Vopiſcus in Aureliano: Die tertio Idus Januarias Fulvius Sabinus Prætor urba-
„ nus dixit: *Referimus ad vos, P. C. Pontificum ſuggeſtionem, & Aureliani*
„ *Principis literas; quibus jubetur ut inſpiciantur fatales libri, quibus ſpes belli*
„ *terminandi ſacrato Deorum imperio continetur. Scitis enim ipſi, quotieſ-*
„ *cunque gravior aliquis extitit motus, eos ſemper inſpectos: neque prius mala*
„ *publica eſſe finita, quam ex iis ſacrificiorum proceſſit auctoritas.* Tunc
„ ſurrexit primæ ſententiæ Ulpius Syllanus, atque ita locutus eſt: *Sero*
„ *nimis, P. C. de Reip. ſalute conſulimus, ſero ad fatalia juſſa reſpicimus,*
„ *more languentium, qui ad ſummos medicos niſi in ſumma deſperatione non*
„ mit-

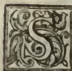
,, *mittunt: proinde quasi peritioribus viris major facienda sit cura, cum o-*
,, *mnibus morbis occurri sit melius. Meministis enim,* P. C. *me in hoc ordine*
,, *sæpe dixisse, jam tum, cum primum nuntiatum est Marcomannos erupisse,*
,, *consulenda Sibyllæ decreta, utendum Apollinis beneficiis, inserviendum*
,, *Deorum immortalium præceptis: recusasse vero quosdam, & cum ingenti*
,, *calumnia recusasse, cum adulando dicerent, tantam esse Principis virtu-*
,, *tem, ut opus non sit Deos consuli, proinde quasi & ipse vir magnus non Deos*
,, *colat, non de Diis immortalibus speret. Quid plura? audivimus literas*
,, *quibus rogavit opem* Deorum, *quæ nunquam cuiquam turpis est, ut vir for-*
,, *tissimus adjuvetur. Agite igitur, Pontifices, qua puri, qua mundi, qua*
,, *sancti, qua vestitu, animisque sacris commodi, templum adscendite,*
,, *subsellia laureata constituite, veteranis manibus libros evolvite, fata Reip.*
,, *quæ sunt æterna, perquirite, patrimis matrimisque pueris carmen indi-*
,, *cite: nos sumtum sacris, nos apparatum sacrificiis, nos aris ambarvalia*
,, *indicemus.*

,, Post hæc interrogati plerique Senatores, sententiam dixerunt,
,, quas longum est innectere, deinde aliis manus porrigentibus, aliis
,, pedibus in sententias euntibus plerisque verbo consentientibus, con-
,, ditum est SC tum. Itum est deinde ad templum, inspecti libri, pro-
,, diti versus, lustrata urbs, condita carmina, ambarvalia promissa,
,, atque ita solemnitas, quæ jubebatur, expleta. Est epistola Aure-
,, liani de libris Sibyllinis; nam ipsam quoque indidi ad fidem rerum.
,, *Miror, vos, Patres Sancti, tamdiu de aperiendis Sibyllinis dubitasse libris;*
,, *perinde quasi in Christianorum Ecclesia, non in templo* Deorum omnium
,, *tractaretis. Agite igitur & castimonia Pontificum, ceremoniisque solem-*
,, *nibus juvate Principem, necessitate publica laborantem. Inspiciantur li-*
,, *bri: quæ facienda fuerint celebrentur. quem libet sumtum, cujus libet*
,, *gentis captivos, quæ libet animalia regia non abnuo, sed libens offero: ne-*
,, *que enim indecorum est,* Diis *juvantibus vincere. Sic apud majores no-*
,, *stros multa finita sunt bella, multa cœpta. Si quid est sumtuum, datis*
,, *ad præfectum ærarii literis, decerni jussi, est præterea vestræ auctoritatis*
,, *arca publica, quam magis refertam esse reperio, quam cupio.*

In hoc ordine Vatum carmina censenda, quæ sæpissime quoque consul-
ta. Exempla hic congerere supervacuum est, cum sedulo in eo operam
posuerit Brissonius; *lib. 2. de form. pag.* 204. 205.

CAPUT XII.

Suculæ si a matre comeduntur non est prodigium. Causarum ignoratio & rei novitas admirationem faciunt. Quid sint monstra, ostenta, portenta, prodigia? Miracula Deorum gentilium quædam manifesta, quædam occulta. Accidentia homini præter intentionem in actionibus religiosis, civilibus, animalibus. Auspicia caduca. Palpitationes. Sternutamenta. Pedum offensiones. Auguria ex avium volatu, cantu, tripudio solistimo. Præsagia ex bubus equis muribus, mustelis, canibus: inprimis ex serpentibus. Diabolus serpens. Serpens Epidaurius. Auguria ex apibus: muscis. Prodigia in Sole, nubibus, aere, visa; audita. Pluviæ sanguineæ, statuæ sudantes. Hastæ motæ. Prodigia multa simul conjuncta: ante mortem Julii Cæsaris: ante bellum civile Cæsaris & Pompeji, &c.

Icut homo iram illam quam animo concepit, nunquam ita occultare potest, quin ejus signa, aut ex oculis ardentibus erumpant, aut ex ore totoque vultu emicent, ut facile totum hominem statu suo motum esse deprehendas: Sic etiam rerum naturam, si ea a communi cursu, & latente causarum serie deviet, manifestam conditoris iram non sine ratione præ se ferre creditur. Quæ sane res miserorum gentilium superstitionem in immensum auxit, præsertim ubi causæ in occulto positæ: quibus manifestis nihil inde diri præsagiebant. Nullum piaculare sacrum decernebant ob suculas a matre comestas, quia id fieri scirent ob ventriculi fervorem, atque inde orientem voracitatem. Columella lib. 7. cap. 11. *Sunt quædam scro-*

scrofæ, quæ mandunt fœtus suos, quod cum sit, non habetur prodigium. Nam sues ex omnibus pecudibus impatientissima famis sunt: ita ut aliquando, si indigeant pabuli, non tantum alienam, si liceat, sobolem, sed etiam suam consumant. Plinius breviter, lib. 8. cap. 51. *Comesse fœtus bis non est prodigium.* Unde lepidum illud Antiphontis apud Clem. Alexandr. *lib.* 7. *Strom.* Nam cum quidam male præsagiret ex eo quod sus porcellos devoraffet, isque eam vidisset, ob sordes ejus qui ipsam alebat, fame valde attenuatam: De signo inquit, lætare, quod cum sic esuriret, filios tuos non comederit. Ubi vero causæ latent, acceditque rei novitas, multi stupent instar Æneæ, qui clypeum sibi a Vulcano fabricatum & cælatum, (8. Æneid.)

Miratur, rerumque ignarus imagine gaudet.

Animis sic affectis facillime se inserit superstitio metu futuri: quod sapienter animadvertit Seneca, quæst. natur. lib. 7. *Nemo usque eo tardus, & demissus in terram est, ut ad divina non erigatur, ac tota mente consurgat: utique ubi novum aliquod miraculum e cœlo fulsit. Nam quamdiu solita decurrunt, magnitudinem rerum consuetudo subducit. Ita enim compositi sumus, ut nos quotidiana, etiam si admiratione digna sunt, transeant: contra minimarum quoque rerum, si insolita prodierunt, spectaculum dulce fiat. Hic itaque cœtus astrorum, quibus immensi corporis pulchritudo distinguitur, populum non convocat. At cum aliquid ex more mutatum est, omnium vultus in cœlo est. Sol spectatorem, nisi cum deficit, non habet. Nemo observat lunam, nisi laborantem. Tunc urbes conclamant, tunc pro se quisque superstitione vana trepidat.* Huc facit illud Claudiani lib. 1. in Eutropium:

Semiferos partus, metuendaque pignora matri,
Manibus in mediis auditum nocte luporum
Murmur, & attonito pecudes pastore locutas,
Et lapidum duras hyemes, nimboque minacem
Sanguineo rubuisse Jovem, puteosque cruore
Mutatos, visasque polo concurrere lunas,
Et geminos Soles mirari desinat orbis,
Omnia cesserunt eunucho consule monstra.

Hoc ipsum etiam verba, prudenter a majoribus posita, declarant: quia enim ostendunt, portendunt, monstrant, prædicunt; ostenta, portenta, monstra, prodigia dicuntur, teste Cicerone, *lib.* 1. *de divin.* quibus consentanea scribit idem, *lib.* 2. *de nat. Deor.* & Augustinus, *de Civ. Dei, lib.* 21. *cap.* 8. Nonius vero Marcellus *cap.* 5. Monstra quidem

N & osten-

& ostenta similiter intelligi vult, quod imminentia monstrent, ostendant. Portentum autem non solum quod portendat, sed etiam quod jam apportet, & faciat ex his significationibus, quæ in auspiciis & auguriis & extispiciis ostenduntur. Prodigium tandem semper pessimum esse dicit, dictum quasi porro adigendum. additque illud 3. Æn.

Sola novum, dictuque nefas Harpyia Celano
Prodigium canit, & tristes denuntiat iras.

Ad quem locum ita Servius: *Prodigium, portentum & monstrum modico fine discernuntur, sed confuse pro se plerunque ponuntur. Varro sane hæc ita definit; ostentum, quod aliquid hominibus ostendit; portentum, quod aliquid futurum portendit; Prodigium, quod porro dirigit; miraculum, quod mirum est; monstrum, quod monet.* Non mirum ergo si ad monstri conspectum plerunque exhorrescimus: ideo Gigantes, pro monstris olim habiti, נפילים dicti, cujus etymon a cadendo. Rationem reddit R. D. Kimchi. in lib. rad. ונקראו כן שיפול האדם כפחדם מפני שהם גבוהים כל כך כי לענין זה נקראו האמים *quia scilicet homines metu eorum concidant, unde & formidabiles* אמים *dicuntur.*

Augustinus, *lib.* 10. *de Civ. Dei, cap.* 16. miracula Deorum gentilium duplicia facit. quædam enim vi ac potestate, eorum fieri satis evidenter apparet, ut est, quod effigies Deorum penatum, quos de Troja Æneas effugiens advexit, de loco in locum migrasse referuntur: quod cotem Tarquinius novacula secuit: quod Epidaurius serpens Æsculapio naviganti Romam comes adhæsit: quod navim qua simulachrum matris Phrygiæ vehebatur, tantis hominum boumque conatibus immobilem redditam, una mulierculæ zona alligatam, ad suæ pudicitiæ testimonium movit & traxit: quod Vestalis, de cujus corruptione quæstio vertebatur, aqua impleto cribro de Tyberi, neque perfluente, abstulit controversiam. Alia autem intervallis temporum, occultis ipsius mundi causis, veruntamen sub divina providentia constitutis & ordinatis monstruosa contingunt: quales sunt inusitati partus animalium, & cœlo terraque insolita rerum facies, sive tantum terrens, sive etiam nocens: Atque hæc illa esse dicit, quæ procurari, atque mitigari dæmoniacis ritibus fallacissima eorum astutia perhibentur. quale monstrum suo seculo, virum sanctum, propter rei novitatem esse dicit Juven. sat. 13.

Egregium sanctumque virum si cerno, bimembri
Hoc monstrum puero, & miranti jam sub aratro

Pisci-

Piscibus inventis, ac fœta comparo mulæ.
Sollicitus tanquam lapides effuderit imber,
Examenque apium longa consederit uva,
Culmine delubri, tanquam in mare fluxerit amnis
Gurgitibus miris, & lactis vortice torrens.

Talia ergo observata ac procurata fuerunt, vel singula seorsim, vel plura conjunctim. Omnes res a Deo O. M. conditæ, ad finem lege naturæ sibi præscriptum, certo conatu atque appetitu feruntur, qui tum demum terminatur, cum res finem illum assecuta, in ejus fruitione acquiescit: si vero eum non assequitur, errat, & ἁμάρτημα committit. Appetitus hic pro ratione creaturarum a Physicorum filiis statuitur Rationalis, Sensitivus, Naturalis. Rationalis est in hominibus qui propter finem omnia ἐκ προαιρέσεως agunt: Si autem fine suo excidant, aut in mediorum ad illum directione aliquid nec opinantibus contingat, de quo antea nec cogitarant, nec cogitare potuerant, illud in prodigium verterunt gentiles, adeoque procurandum existimarunt. quod observatum fuit non tantum in actionibus religiosis sed etiam civilibus atque animalibus.

In actionibus religiosis si quid non rite fieret, ominosum adeoque lustrandum credebatur. Plutarchus in Coriolano: *Si unus equus thensas ducentium elanguisset, itemque si læva manu prehendisset auriga habenas, supplicationem decernebant instaurandam. Secutis temporibus unum sacrificium tricies instaurarunt, quod semper aliquid delicti vel offensionis intervenisse diceretur.* Cicero, orat. de arusp. resp. *An si ludius constitit, aut tibicen repente conticuit, aut puer ille patrimus & matrimus, si terram non tenuit, aut lorum omisit, aut si ædilis verbo, aut si nutu aberravit, ludi sunt non rite facti: eoque errata expiantur, & mentes Deorum immortalium ludorum instauratione placantur.* ad hunc Ciceronis locum respexit Arnobius lib. 4. adv. gentes: *In ceremoniis vestris*, inquit, *rebusque divinis, postulionibus locus est, & piaculi contracta esse dicitur commissio, si per imprudentiæ lapsum, aut in verbo quispiam, aut sympuvio deerrarit, aut si cursu in solennibus ludis, curriculisque divinis: commissum omnes statim in religiones clamatis sacras, si ludius constitit, aut tibicen repente conticuit: aut si patrimus ille qui vocitatur puer & omisit per ignorantiam lorum, aut terram tenere non potuit, & audetis abnuere in delictis tam gravibus violari semper a vobis Deos, cum in levioribus causis irasci eos ipsi cum pernicie sæpius confiteamini civitatis.* Plin. lib. 28. cap 2. *Si Pontifici Ditis causa epulanti aliquid exciderit, in mensa utique id reponi, adolerique ad*

ad larem, *piatio est*. Cum auspicaretur Consul, in domo extra urbem, vel in tabernaculo ad id conducto sedebat: quod si qua de causa redire in urbem, nullis dum visis certis signis cogeretur, relinquendum erat prius conductum tabernaculum, & quaerendum alterum, ex quo de integro servaret de coelo. Tiberius Sempronius bis eodem usus, coss. renunciavit Scipionem Nasicam, & C. Martium: cognito post vitio, rem ad Senatum retulit, neque neglexit adeo minutam offensionem Senatus: scripsit consulibus, qui relictis provinciis, illico Romam regressi deposuerunt magistratum. *Plut. in Marcello. Cicero 2. de divin. Val. Max. lib. 1. cap. 1.* Inter prodigia Cassi & Bruti caedem portendentia Julius Obsequens numerat puerum, qui in pompa Victoriae cultu cum ferretur, ferculo decidit: & lictorem qui lustrationi perversis fascibus lauream imposuit. Cornelio Cethego, quod exta hostiae non rite porrexisset; Q. Sulpitio, quia immolanti apex, quem gestant Flamines, de capite defluxisset, ademta sunt sacerdotia. Minucio Dictatori, qui Magistrum equitum dixerat C. Flaminium, quia stridor soricis auditus erat, abrogatum est imperium. *Plutarchus & Valerius Max. locis citatis.*

Huc pertinent Auspicia caduca, cum aliquid ad rem sacram pertinens excidit, non tantum virga e manu Flaminis, ut Scaliger Festum interpretatur, cujus verba: *Caduca auspicia dicunt, cum aliquid in templo excidit, veluti virga de manu*; hoc exempli gratia additur, cum & alia excidere possint: ut *viscera*, quod contigit Crasso. Plutarch. cap 36. τὰ σπλάγχνα τῶ μάντεως αὐτῷ προσδόντος, ἐξέβαλε τῶν χειρῶν, id quod visum esse ait vere τεράσιον & triste. *Victima*, veluti *fugit cum saucius aram*

Taurus & incertam excussit cervice securim.

Sueton. Galb. cap. 18. *Cum per omne iter dextra sinistraque oppidatim victimae caderentur, taurus securis ictu consternatus, rupto vinculo essedum ejus invasit, elatisque pedibus totum cruore perfudit.* Tacit. lib. 3. hist. cap. 55. *Accessit dirum omen, profugus altaribus taurus, disjecto sacrificii apparatu, longe, nec ubi feriri hostias mos est, confossus.* 3. Georg.

Saepe in honore Deum medio, stans hostia ad aram
Lanea dum nivea circumdatur infula vitta,
Inter cunctantes cecidit moribunda ministros.

Senec. Oedip. v. 337. *Altum taurus attollens caput*
Primos ad ortus positus expavit diem,
Trepidusque vultu Solis, & radios fugit,

Corona: quod contigit Galbae, Suet. cap. 18. *Observatum etiam est*

Kal

Kal. Jan. ſacrificanti coronam de capite excidiſſe. De Syphace, Silius Ital. lib. 16.

Et ſimul extructis ceſpes ſurrexerat aris,
Victimaque admota ſtabat ſubjecta bipenni,
Cum ſubito abruptis fugiens altaria taurus
Exiliit vinclis, mugituque excita late
Implevit tecta, & fremitu ſuſpiria rauco
Congeminat, trepida terrorem ſparſit in aula,
Vittaque majorum decoramen fronte ſine ullo
Delapſa attactu nudavit tempora Regis.
Talia cœlicolæ caſuro triſtia regno
Signa dabant, ſævique aderant gravia omina fati.

Patera, ſive Spondeum: Theophr. Charact. cap. 20. inter notas δυσχερείας. Καὶ εὐχομένων καὶ σπενδόντων ἐμβαλεῖν, (aliis ἐκβαλεῖν) τὸ ποτήριον καὶ γελάσαι ὡς τεράστιόν τι πεποιηκώς. *Dum vota libationeſque fiunt, pateram ſibi e manibus elabi ſinit, & ſimul riſum tollit, quaſi aliquid fecerit portentoſum.*

Niſi *caducum auſpicium* dici mavelis, quia homini, cui accidit, caſus & infortunii omen eſt, quomodo Petronius *peritura fata* dicit, quæ perniciem alicui vel rei, vel homini portendunt: *lachrymoſum fumum* Horat. qui lachrymas exprimit: *mentita tela*, Virg. 2. Æn. quæ Trojanos Græcos eſſe mentiebantur.

In actionibus ad communem vitam humanam ac politicam pertinentibus non minor obſervationum ſuperſtitio. In Magiſtratibus: Julius Obſequens, M. Lepido, Munatio Planco Coſſ. *Notatum eſt prodigii loco fuiſſe, quod P. Ticius Prætor propter diſſenſiones collegæ magiſtratum abrogavit, & ante annum eſt mortuus. Conſtat neminem, qui Magiſtratum collegæ abſtulerat, annum vixiſſe, abrogaverunt autem hi: Lucius Junius Brutus Conſul, Tarquinio Collatino: Tib. Gracchus, M. Octavio Cæcinnæ: P. Tarquinius, P. Marullo: Tullius, Bruto & Caſſio pugnam adverſus Cæſarem & Antonium molientibus.* Varro lib. 5. de ling. Lat. *Prætor qui die nefaſto fatus eſt, ſi imprudens fecit, piaculari hoſtia facta piatur; ſi prudens dixit, Quintus Mucius abnegabat eum expiari, & ut impium non poſſe dicebat.* Sueton. Galb. cap. 18. *Adoptionis die, neque milites allocuturo caſtrenſem ſellam de more poſitam pro Tribunali, oblitis miniſtris, & in ſenatu curulem perverſe collocatam.*

In privatis: Plin. lib. 28. cap. 2. *Incendia inter epulas nominata, aquis ſub menſas profuſis abominabantur: recedente aliquo ab epulis ſimul*

verri ſolum: aut bibente conviva menſam vel repoſitorium tolli, inauſpicatiſſimum judicatur. Sternutamento revocari ferculum menſamve, ſi non poſtea guſtetur aliquid, inter diras habetur, aut omnino non eſſe, quin & repente conticeſcere convivium, adnotatum eſt, non niſi in pari præſentium numero: quæ in re famæ labor eſt, ad quemcunque eorum pertinens. Cibus etiam e manu prolapſus reddebatur, utique per menſas, vetabantque munditiarum cauſa deflare. Inter funeſta C. Panſæ exhibita prodigia recenſet Jul. Obſequens, quendam e populo, ſanguine victimarum prolapſo, reſperſam cruore palmam proficiſcenti dediſſe. Byblis, apud Ovid. 9. metam. v. 596.

Quid quod & ominibus certis prohibebar amori
Indulgere meo tunc, cum mihi ferre jubenti
Excidit, & fecit ſpes noſtras cera caducas?
Nonne vel illa dies fuerat, vel tota voluptas,
Sed potius mutanda dies? Deus ipſe monebat
Signaque certa dabat, ſi non male ſana fuiſſem.

Pergimus actiones animales, ubi circa palpitationes & facultatem hominis, qua ſe de loco in locum movere poteſt infinita fere a gentilibus ſunt obſervata.

Si pars aliqua corporis ſuâpte ſponte ſubſtitiſſet aut mota eſſet, omen inde captum. Hujus palpitationis tres erant ſpecies. Prima, παλμὸς, quæ a Veteri Gloſſario *Saliſatio* dicitur. Plaut. Pſeud. act. 1. ſc. 1. v. 105. *Supercilium mihi ſalit.* Theocr.

Ἄλλεται ὀφθαλμὸς μὲν ὁ δέξιος, ἦ ῥά γε ἰδήσω
Αὐτάν. Suidas: *παλμικὸν οἰώνισμα, ὅπερ συνέγραψε ποσειδώνιος, οἷον, ἐὰν πάλληται ὁ δέξιος ὀφθαλμὸς, τόδε σημαίνει.* Rabanus: *Saliſſatores vocati ſunt, quia dum eis membrorum quæcunque ſalierint, aliquid ſibi exinde proſperum, ſeu ſignificari prædicunt.* Secunda: tinnitus auris. Plin. lib. 28. cap. 2. quin & abſentes tinnitu præſentire de ſe ſermones, receptum eſt. Et Epigrammatum Græcanicorum liber 7. meminit. Et πόλλης ſcripſit Ἐνόδιον οἰώνισμα. Elegans eſt illud vetuſtiſſimi Poetæ epigramma:

Garrula, quid totis reſonas mihi noctibus, Auris?
Neſcio quem dicunt nunc meminiſſe mei.
Hic quis ſit quæris? reſonant tibi noctibus aures,
Et reſonant totus, Delia, *te loquitur.*
Non dubie loquitur me Delia, *mollior aura*
Venit, & exili murmure dulce fremit.

De-

Delia non aliter secreta silentia noctis
Summissa ac tenui rumpere voce solet.

Tertia species, πταρμὸς, sternutatio. Propertius:

Aridus argutum sternuit omen amor.

Cujus ominationis sollicitudinem cum deprecabantur Græci, dicebant Ζεῦ σῶσον. In epigrammate: —— ἠδὲ λέγει, Ζεῦ Σῶσον πταρῇ. Atque hæc ex Scaligeri notis ad Ausonii gryphum de numero ternario, ubi vers. 20. pro *omnia* legendum esse vult *omina terna*. Divini quid in illis latere Pythagoras quoque monuit apud Ælianum var. hist. lib. 4. cap. 17 ὁ πολλάκις ἐμπίπτων τοῖς ὠσὶν ἦχος, φωνὴ τῶν κρειττόνων. *Sonus, qui persæpe accidit auribus, vox est præstantiorum*, i. Dæmonum. Τὸ κρεῖττον idem quod τὸ θεῖον Numen. Sternutamenta autem non facere auspicium plerique censent, sed cum captatis auguriis superveniunt, illa rata facere, sive boni sive mali prænuncia sint: qualiaque prædicta, prævisaque fuerant affirmare, & probare sermonis veritatem putaverunt: Homeri exemplo, qui, Penelope, malum procis futurum ab Ulysse, referente, Telemachum facit sternutasse. Et Xenophonte ad milites concionante, sub idem tempus, sternutans quidam, omen fecit felicissimum, ita ut totius dux militiæ crearetur. Themistocle vero ad aras sacrificante, a dextra sternutans homo augurium fecit, quo præcipui captivi immolarentur. Hippiæ quoque dum sternutat, excussus dens, magnum augurium fecit calamitatis futuræ. *Arist. lib.* 1. *hist. animal. cap.* 11. *& probl. sect.* 33. *§.* 7. quod e capite tanquam ex arce, sternutamenta originem ducunt, quæ pars divina & sanctior homini est, propterea prodeuntem inde spiritum tanquam signum augurale, & divinum numen nos venerari decere censuit. Si essent matutina, nefanda ominari, & rei inceptandæ irritos conatus facere: quare si inter calceandum sternutassent, ad lectum redibant superstitiosi. *August. de doctr. Christ. lib.* 2. *cap.* 20. Si vero meridiana, firmissimi auspicii esse, præcipue a dextris arbitrati sunt. Sæpe tamen symbolum veritatis, & prognosticum liberationis facere ab insidiarum metu, voluere. vide Alex. ab Alex. *lib* 2. *cap.* 26. & G. Voetii disp. de superstitione, cum appendice historico-Theologica, de sternutatione.

Circa facultatem loco motivam occurunt inprimis pedum offensiones, quas infausti semper ominis fuisse idem Alexander loco modo allegato, exemplis probat. C. Gracchus, qua die civili seditione oppressus fuit, domo egrediens, ita pede limen offendit, ut non par-

va vis ſanguinis efflueret. Neroni quoque in expeditionem Alexandriam profecturo, lacinia ſurgenti adhæſit. Craſſi etiam filius, contra Parthos proditurus in aciem, ita pedem offendit, ut humi proſtratus concideret: quos omnes vehementi diſcrimine atque immani ſtrage oppreſſos fuiſſe conſtat. Non defuerunt tamen qui talia omina inſuper habendo, nulla religione ab inceptis abſterreri potuerunt. nec illis infeliciter ceſſit. Julius Cæſar in egreſſu navis prolapſus, omen in melius vertit, dicens: *Teneo te Africa.* Sueton. cap. 59.

Facultas generatrix a natura & homini, & reliquis animalibus conceſſa eſt, ut ſibi ſimile procreet, & cum in ſingulari non poſſit, in ſpecie tamen naturam conſervet, & quadantenus immortalem reddat. Si ergo hæc exorbitet, ac ſibi diſſimile ſive monſtrum progeneret, in omen vertebatur. Livius & Julius Obſequens notarunt Mulam peperiſſe; Mulum tripedem natum eſſe: monſtra humana, præſertim Anbadrogynos natos eſſe: Nurſiæ gemini ex muliere ingenua nati: S. Gal- M. Scauro Coſſ. puella integris omnibus membris, puer a parte priore alvo aperta, ita ut mundum inteſtinum conſpiceretur, Idem poſteriore natura ſolidus natus, qui voce miſſa expiravit, *Jul. Obſeq.* qualia monſtra inter cauſas luſtrationum ab hiſtoricis recenſentur. Hieron. epiſt. 63. *Legamus veteres hiſtorias, & maxime Græcas & Latinas, & inveniemus luſtralibus hoſtiis, ſecundum errorem portentoſas ſoboles tam in hominibus, quam in armentis ac pecudibus expiatas.* Am. Marcell. lib. 19. fin. *Naſcuntur hujuſcemodi ſæpe portenta, pindiciutia rerum variarum eventus, quæ quoniam non expiantur, ut apud veteres, publice, inaudita prætereunt & incognita.*

Animalia quæ appetitu ſenſitivo aguntur, & veſtigium aliquod rationis in phantaſia oſtendunt, ſi quid præter ſolitum fecerint, horrenda inde animo præſagiebant gentiles. in hac categoria ſunt volucres, quadrupedes, ſerpentes.

Evolucribus auguria captabantur, vel ex Alitis involatu, vel ex Oſcinis cantu, vel ex tripudio ſoliſtimo, dequibus prolixe ſane agit Cicero, *lib. 2. de nat. Deor.* & 1. *de divin.* Ex recentioribus Peucerus de divinationum generibus. Inprimis habitus eſt

Inſelix Bubo, dirum mortalibus omen.

Hunc in Capitolio viſum notavit Jul. Obſequens, P. Plautio & M. Fulvio, iterum: Cn. Domitio, G. Fannio coſſ. Cum Capitolii cellam intraſſet, Sex. Papellio Iſtro, L. Pedanio coſſ. nonis Martiis, propterea eo anno urbs luſtrata eſt. *Plin. lib.* 10. *cap.* 12. Adi Camerarii

rarii hor. ſubciſ. *cent* 1. *cap*. 67. *& cent*. 3. *cap*. 18. De Ave incendiaria Plin. lib. 10. cap 13. Dempſt. ad Roſin. lib. 6. cap. ult. Solitariæ cornicis occurſus mali ominis in nuptialibus auſpiciis cenſebatur. Hinc illud ἐκκόρει κόρει κορώνην. Everre, ſive elimina virga cornicem. Habes apud Orum in Hieroglyphicis, & Pindari ſcholiaſten in Pythia. Voſſ. idolol. pag. 596, 597. Athenienſibus autem noctua fauſta, unde proverbium γλαῦξ ἵπταται, de quo Eraſmus. Inter Oſcines corvus a dextra, a ſiniſtra cornix ratum faciebat. *Cic*. 1. *de divin*. Virg. Ecl. 1.

Sæpe ſiniſtra cava prædixit ab ilice cornix.

Gallinæ cantus infelix, uxorem enim marito ſuperiorem eſſe notat. Contra Gallorum cantus Thebanis felix; cum enim tempore pugnæ Leuctricæ apud Lebadiam Trophonio res divina fieret, galli gallinacei in eo loco ſic aſſidue canere cœperunt, ut nihil intermitterent; augures Bœotii, (teſte Cicerone, 1. *de divin*.) dixerunt, Thebanorum eſſe victoriam, propterea quid avis illa victa ſilere ſoleret, canere ſi viciſſet. Sed & hæc & tripudia ſoliſtima a cordatioribus ridebantur. P. Claudius, bello Punico ſecundo cum nuntiaretur pullos cavea liberatos non paſci, mergi eos in aquam juſſit, ut biberent, quoniam eſſe nollent. Damnata hæc auguria lege divina. Deut. 18. 10. vitio verſa Regi Menaſſi, 2 Reg. 21. 6. Eluſa a Moſollamo Judæo, qui inter comites Alexandro, cum exercitu ad rubrum mare contendenti, ſe adjunxerat. Cum properantem exercitum augur quiſpiam ſiſteret, propterea quod alitem ſedentem videret, ex cujus volatu captare omen itineris parabat, e veſtigio Moſollamus, correpta ingenti ſagitta, alitem confixit, atque inſuper amarulento joco eorum ſtultitiam incuſavit, qui miſeram avem alieni conſciam fati crederent, cum ignara fuiſſet ſui. neque enim ſciviſſe eam, quantum periculi a Moſollamo Judæo immineret, quod ex Hecatæo refert Cunæus, de Rep. Hebr. lib. 2. cap. 22. Rectius edoctus ſecundum Poetam judicabat:

Εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης.

In quadrupedibus obſervatum Bovem locutum eſſe, quod ex Julio Obſequente, & innumeris Livii lovi manifeſtum eſt. Equi hinnitus a Perſarum Principibus obſervatus in electione Darii Hyſtaſpis: Darium poſtea in ſigillo equum ſculptum habuiſſe ſcholiaſtes Thucydidis notavit. Saxones olim equorum hinnitus tanquam præſagia inprimis obſervabant, & in inſignibus equum Saxoniæ Duces geſſerunt. *Cambd. Brit. pag*. 71. Hic quidem atri coloris erat, cum ea gens paga-

 niſmo

nisimo dedita esset: postquam vero Witechindus Christianismo nomen dedit, baptismo ablutus in album mutavit. *Crantz. Saxon. lib.* 2. *cap.* 24. hinc forte Westfaliæ nomen, quasi *weisse valen*, Bodinus tamen quasi occidentalem Galliam, Westwalliam dictam purat: *method. hist. cap.* 9. Et mures aliquid præsagiebant. Auson. Eidyll. 12. v. iii.

Quadrupes oscinibus quis jungitur auspiciis? mus.

Ad quem locum videri potest Scaliger, lect. Auson. lib. 1. cap 25. triste putabant si quid mures arrosissent. *Cic.* 2. *de divin.* Livius lib. 30. Mures Antii coronam auream arroserunt. Q. Fulvio, C. Manlio coss. De mensa oleas mures præroserunt. *Jul. Obsequens.* Plinius, *lib.* 8. *cap.* 57. addit; mures, cum candidi provenere, lætum facere ostentum. Soricum quoque occentu dirimi auspicia ibidem ait Plinius. Eleganter Augustinus, de doctr. Christ. lib. 2. cap. 20. *Cum vestis a soricibus roditur, plus timere suspicionem futuri mali, quam præsens damnum dolere. Unde illud eleganter dictum est Catonis, qui cum esse consultus a quodam, qui sibi a soricibus erosas caligas diceret: non esse illud monstrum, sed vere monstrum habendum fuisse, si sorices a caligis roderentur.* Clemens Alex. lib. 7. Strom. simillimum Bionis (& sic forte apud Augustinum legendum) refert. τὶ δὲ καὶ θαυμαςὸν, 'ει ὁ μῦς, φησὶν ὁ Βίων, τὸν θύλακον διέτραγεν, 'υχ' ἑυρὼν ὅ, τὶ φάγῃ; τ'ῦ̓το γὰρ ἦν θαυμαςὸν, 'ει, ὥσπερ ὁ 'Αρκεσίλαος παίζων ἐνεχείρει, τὸν μῦν ὁ θύλαξ κατέφαγεν. *Quid mirum, inquit Bion, si mus calathum arroserit, cum non inveniret quod comederet? hoc enim fuisset mirum, si ut ludens argutabatur Arcesilaus, murem calathus comedisset.* Hoc quia muribus familiare est θυλακοτρῶγες a Poetis appellantur. Hesych. θυλακοτρὼξ, μῦς, ὁι δὲ ἀκρὶς. Theophr. charact. cap. 17. Καὶ ἐὰν μῦς θύλακον ἀλφίτων διαφάγῃ, πρὸς τὸν 'εξηγητὴν 'ελθὼν, 'ερωτᾷν τὶ χρὴ ποιεῖν, καὶ 'εὰν ἀποκρίνηται 'αυτῷ, 'εκδῦναι τῷ σκυτοδέψῃ, 'απογράψαι, μὴ προσέχων τ'ῦ̓τοις, 'αλλ' ἀποτραπεὶς ἐκθύσασθαι. Si mus forte farinæ follem arroserit, adit ad interpretem, & quid facto opus sit eum percontatur; qui si respondeat, cerdoni tradendum eum follem esse, ut sarciatur, iste, neglecto responso, religioni rem habens, exinanitum saccum a se amolietur.

Observabantur & Lupi in urbe visi: P. Africano, C. Fulvio coss. Minturnis lupus vigilem laniavit, & inter tumultum effugit, *Jul. Obs.* Cn. Domitio, C. Cassio coss. Lupus urbem ingressus, in domo privata occisus. *id.* & sæpe Livius. Item mustelæ: M. Marcello, P.

Sul-

Sulpitio Coss. comitia cum ambitiosissime fierent, & ob hoc Senatus in Capitolio haberetur, milvus volans mustelam raptam de cella Jovis in medio consessu patrum misit. *J. Obseq.* Si per viam transcurrant ominosum, *Theopr. loc. cit.* Alciatus in emblem:

Auspiciis res capta malis bene cedere nescit,
Felici quæ sunt omine facta juvant.
Quicquid agas, mustela tibi si occurrat, omitte;
Signa malæ hæc sortis bestia prava gerit.

Videatur etiam Erasmus in proverbio: *Mustelam habes.* Et Canes: Terent. Phorm. act. 4. sc. 4. *Introiit in ædes ater alienus canis.* Plutarchus περὶ φιλαδελφίας. cap. 36. *Fratres una ambulantes non debent lapidem in medio admittere, quin & canem per medios discurrere ominis sinistri habetur.* August. de doctr. Christ. lib. 2. cap. 20. *His adjunguntur millia inanissimarum observationum, si membrum aliquod salierit, si junctim ambulantibus amicis lapis, aut canis, aut puer medius intervenerit: atque illud quod lapidem calcant, tanquam diremtorem amicitiæ, minus molestum est, quam quod innocentem puerum colapho percutiunt, si pariter ambulantibus intercurrerit. Sed bellum est quod pueri aliquando vindicantur a canibus: nam plerunque tam superstitiosi sunt quidam, ut etiam canem, qui medius intervenit, ferire audeant, non impune, namque a vano remedio, cito interdum ille percussorem suum ad verum medicum mittit.* Hinc apud Plautum, Casin. act. 5. sc. 4 *Canina scava.* C. Lælio, L. Domitio coss. canes saxa, tegulas vulgo roserunt. *Jul. Obseq.* C. Mario, C. Flacco coss. Arimini canis locutus. *id.*

Præ omnibus autem observati sunt Serpentes: Hoc animali usus est Diabolus, cum Evam deciperet. Judæi Samaelem vocant Spiritum Serpenti inequitantem, Deo sc. ridente equum & sessorem ejus, vid. Ezech. Spanh. de usu numism. in fine dissert. 3. Exinde variis modis a Gentilibus sub hac specie cultus præsertim in Bacchi sacris, ut ex Eusebio de præpar. Euang. lib. 1. cap. 7. & lib. 2. cap. 3. Clementis Alexandrini Protreptico, aliisque videre est. quibus conferri possunt Schedius de Diis Germ. syngr. 2. cap. 39. & quæ collegit Ouzelius ad Minucium Felicem, pag. 168, 169, 170. Dionys. Voss. ad Maimon. de idolol. cap. 6. §. 2. Et sæpissime ad augendas superstitiones hoc instrumento usus, exhibuit se aliquando ut Deum propitium, aliquando ut horrendum.

Priori modo visus est Æneæ in ludis funebribus Anchisæ patri celebratis. 5. Æneid.

 —— *Adj-*

—— Adytis cum lubricus anguis ab imis
Septem ingens gyros, ſeptena volumina traxit,
Amplexus placide tumulum, lapſuſque per aras:
Caruleæ cui terga notæ, maculoſus & auro
Sqamam incendebat fulgor, ceu nubibu s arcus
Mille trahens varios adverſo Sole colores.
Obſtupuit viſu Æneas; ille agmine longo
Tandem inter pateras, & lævia pocula ſerpens
Libavitque dapes, rurſuſque innoxius imo
Succeſſit tumulo, & depaſta altaria liquit.

Cum Sylla in agro Nolano immolaret ante prætorium, ab infima ara ſubito anguis emerſit, cumque exercitum in expeditionem eduxiſſet, Samnitum caſtra cepit. *Cic. 1. de divin.* Cum Æſculapius ad ſedandam peſtem Epidauro Romam arceſſeretur, anguis mitibus oculis, lenique tractu lapſus, navem ingreſſus, in inſulam Tiberinam egreſſus, tempeſtatem, cui remedio quæſitus erat, adventu ſuo diſpulit. quod Livius, Ovidius, Valerius aliique teſtantur. quare Serpens Felicitatis, Victoriæ, Salutis ſymbolum fuit, quod ex veteribus nummis demonſtrat Ez. Spanhemius, *de uſu numiſm. pag. 125.*

Quin autem ſæpiſſime horrorem homini incutiat dubitari nequit, ſi naturale illud hominum in ſerpentes odium conſideremus. Apud Artemidorum ſerpens morbi & inimicitiarum ſymbolum eſt. *lib. 2.* ὄφις δὲ νόσον σημαίνει, καὶ ἔχθραν ἐπάγει. & in Theocriti Ἀδωνιαζούσαις ait muliercula:

Ἵππον, καὶ τὸν ψυχρὸν ὄφιν τὰ μάλιστα δέδοικα.

Ecce anguem rem cunctis maxime formidabilem eſſe ait. Faliſci olim Tarquinienſeſque, teſte Livio, *lib.* 7. M. Fabium Ambuſtum prima acie fuderunt, cum ſacerdotes eorum anguibus prælatis, inceſſu furiali, militem Romanum inſueta turbarent ſpecie. ſic Ecl. 3.

Frigidus, o pueri, fugite hinc, latet anguis in herba.

Vide Eraſmum in proverbio: *cane pejus & angue odit.* Non mirum ergo ſi ſerpentum conſpectus ad ſuperſtitionem homines adegerit. Terent. Phorm. act. 4. ſc. 4. *Anguis per impluvium decidit de tegulis.* Plaut. Amphitr. act. 5. ſc. 1, v. 56. *Devolant angues jubati deorſum in impluvium duo.* Theophr. charact. cap. 17. καὶ ἐὰν ἴδῃ ὄφιν ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἱερὸν ἐνταῦθα ἱδρύσασθαι. *Serpentes ſi viderit in ædibus, ſacellum eo loco extruet.* Apud Livium, *lib.* 1. Tarquinio portentum terribile viſum, anguis ex columna lignea elapſus cum terrorem fugamque in regiam feciſſet: ipſi-

ipsius Regis non tam subito pavore perculit pectus, quam anxiis implevit curis. Itaque cum ad publica prodigia Hetrusci Vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu, Delphos ad maxime inclytum in terris oraculum mittere statuit. Julius Obsequens lib. de progiis de C. Hostilio Mancino coss. notavit, cum navem Genuæ conscendisset, anguem in navi inventum e manibus effugisse, ipsum Consulem devictum, mox Numantinis deditum fuisse. Item: P. Atilio & Cornelio Manilio Cos. Trebulæ Mutusiæ antequam ludi committerentur, canente tibicine, angues nigros aram circumdedisse, desinente cantare, delapsos: postero die exortos a populo lapidibus enecatos. Rursus Q. Metello, Tullio Didio Coss. sacrificantibus anguis ad aram inventus.

Illa quoque quæ nec ratione, nec φαντασίᾳ, sed ullum tantum naturæ ductum ac legem sequuntur, quam illis Deus primitus impressit, si a solito cursu deflectant, prodigium facere gentilibus creditum est. adeo superstitionis ansa etiam in insectis arripiebatur. De Apibus quidem sibi non constant. harum enim examen lætum quid portendebat Dionysio, apud Ciceronem, 1. *de divin.* qui cum per agrum Leontinum iter faciens, equum ipse dimisisset in flumen, submersus equus voraginibus non extitit: quem cum maxima contentione non potuisset extrahere, discessit ægre ferens: cum autem aliquantulum progressus esset, subito exaudivit hinnitum, respexitque, & equum alacrem lætus adspexit, cujus in juba examen apum consederat. quod ostentum habuit hanc vim, ut Dionysius paucis post diebus regnare cœperit. Apes quoque sederunt in castris Drusi Imperatoris, cum prosperrime pugnatum apud Arbalonem est, haud quaquam perpetua aruspicum conjectura, qui dirum id ostentum existimant semper, ait Plinius. lib. 11. cap. 17. Bene ominatus est Poeta ille de Papa Urbano VIII. cujus insigne gentilitium tres erant apes, hoc carmine:

Urbani imperium vis dicam quale futurum?
Dum dominantur apes copia mellis erit.

Regi Latino, cum in sacra lauru consedissent (7. Æneid.) Æneæ in Italiam adventum significarunt:

Hujus apes summum densæ (mirabile dictu)
Stridore ingenti, liquidum trans æthera vectæ,
Obsedere apicem, & pedibus per mutua nexis
Examen subitum ramo frondente pependit.

Continuo Vates, Externum cernimus, inquit,
Adventare virum, & partes petere agmen easdem,
Partibus ex iisdem, & summa dominarier arce.

Ad statuam Agathoclis lapideam, cum apes ceram fingere cœpissent hominem ad magnam perventurum claritatem vates pronunciarunt. *Diod. Sic. lib.* 19. *cap.* 2. Contra tristia sæpissime portenderunt apes, ut Bruto & Cassio, cum enim intra vallum visa essent apum examina, aruspices locum, expiandæ religionis gratia, excluserunt, militum autem animos religio hæc valde obstrinxit. *Plutarchus, & Jul. Obsequens.* Dioni quoque apes in navigii puppe considentes triste augurium fecere, teste eodem Plutarcho. Livius, *lib.* 35. *A Capua nuntiatum est examen vesparum ingens in forum advolasse, & in Martis æde consedisse, eas collectas cum cura & igni crematas esse.* Inter Pompejanæ cladis prodigia examina in signis a Floro, *lib.* 4. *cap.* 2. numerantur. Julius Obsequens: *Paulo Fabio, Q. Ebio coss. In Germania, in castris Drusi examen apum in tabernaculo Hostilii Rutilii præfecti castrorum consedit, ita ut funem prætendentem, præfixamque tentorio lanceam amplecteretur. Multitudo Romanorum per insidias subjecta est.* Cicero de Arusp. respons: *Si examen apum ludis in scenam venisset, aruspices acciendos ex Etruria putaremus.* Tale prodigium Scipio procurari voluit apud Livium. *lib.* 21. *cap.* 46. *& lib.* 24. cap. 10. adde Tacit. annal. 12. cap. 64. & Lipsii not. 154. Amm. Marcell. lib. 18. pag. 127. cum notis Lindenbrogii. Simile quid contigit in coronatione Ferdinandi II. Imp. quæ facta est Francofurti ad Mœnum, Anno 1619. notante Baudartio.

Muscæ quoque mali aliquid portendebant, unde & pecculiaris circa eas superstitio. Elei Myiagron Deum, muscarum multitudine pestilentiam afferente, invocant, quæ protinus intereunt, qua litatum est illi die. *Plin. lib.* 1. *cap.* 28. Forte hinc nomen sortitus est בעל זבוב *Muscarum Dominus.* Romæ in ædem Herculis in foro boario nec muscæ, nec canes intrant. *Plin. lib.* 10. *cap.* 29. Oetæi Herculem Conopium, ne provinciam culicibus, infestam redderet, venerati sunt, nam culices Oetæi conopas vocant. Sicut de Apolline Culiciano est, quod infestos culices ex agris propulsaret. *Alex. ab Alex. lib.* 1. *cap.* 13. adi Vossium, de idolol. lib. 4. cap. 99. Sed ne quis nos cum Domitiano muscas captare cogitet, ad alia nunc transibimus. Prodigia innumera observata sunt in Sole, Luna, sideribus: Jul. Obseq. Africano & Lælio coss. *Lanuvii inter horam tertiam & quintam duo discolores circuli solem cinxerunt,*

rum, rubente alter, alter candida linea, Stella arsit per dies triginta duos. Supervacaneus esset labor ex Obsequente aut Lycosthene ac Senecæ quæstionibus naturalibus similia ostenta describere. unum tantum atque alterum delibabimus. Augustinus de Civ. Dei, lib. 2. cap. 25. *In quadam Campaniæ lata planicie, ubi non multo post civiles acies nefario prælio conflixerunt, inter se prius pugnare visi sunt. Namque ibi auditi sunt primum ingentes fragores, moxque multi se vidisse nunciarunt per aliquot dies duas acies præliari. Quæ pugna ubi destitit, vestigia quoque velut hominum & equorum, quanta de illa conflictione exprimi poterant, invenerunt,* factum hoc L. Scipione, C. Norbano coss. Jul. Obseq. Simile legere est, 2. *Maccab.* 5. Cicero, de arusp. resp. *Exauditus in agro propinquo & suburbano est strepitus quidam reconditus, & horribilis fremitus armorum.* *** *de ea re scriptum est, postulationes esse decretas Jovi, Saturno, Neptuno, Telluri, Diis cœlestibus.* vid. C. Rhodig. lib. 10. cap. 19.

Prodigum erat si terra aut sanguine aut lapidibus pluisset. Jul. Obs. cap. 1, 2, 3, 9, 10, 16. &c. Item si lacte. id. cap. 26, 29, 34, 37, 38, 40, 42. & apud Livium sæpe. Priusquam Xerxes Athenas deleret, Lacedæmonis invadendæ consilium agitanti admirabile inter cœnam prodigium incidit, infusum namque pateræ ejus vinum in sanguinem, nec semel, sed iterum, & tertio conversum est. qua de re consulti Magi, monuerunt ut incepto abstineret. *Val. Max. lib. 1. cap. 6.* Sic apud Virgilium, 4. Æneid. Dido

Vidit, thuricremis cum dona imponeret aris,
(Horrendum dictu) latices nigrescere sacros,
Fusaque in obscœnum se vertere vina cruorem.

Quod prodigium cœdem futuram significare, ex Homero, Iliad. λ. patet, ubi Jupiter

——— Κατὰ δ' ὑψόθεν ἧκεν ἐέρσας
Αἵματι μυδαλέας ἐξ αἰθέρος, οὕνεκ' ἔμελλε
πολλὰς ἰφθίμους κεφαλὰς ἄϊδι προϊάψειν.

Hoc est, juxta versionem Eobani Hessi:

—— Ex alto pro dulci rore cruentas.
Depluit in terram guttas, sub tempus oborta
Auroræ, quo prodigio tot parte ab utraque
Illustres animas fuerat missurus ad orcum.

Prodigium erat si statuæ Deorum sudassent. Cic. 1. de divin. *Quid? Lacedæmoniis paulo ante Leuctricam calamitatem, quæ significatio facta est, cum in Herculis fano arma sonuerunt, Herculisque simulacrum multo sudore*

ma-

manavit? Eodem libro ait, initio belli Marsici Deorum simulachra sudavisse. Minervæ statua, quod apud Athenienses accidisse Dio *lib.* 4. auctor est, ad Solem orientem spectans, in arce posita, obversa ad occasum, sanguinem expuit. Aliquando fleverunt: August. de civ. Dei lib. 3. cap. 11. *Apollo Cumanus cum adversus Achaos, Regemque Aristonicum a Romanis bellaretur, quatriduo flevisse nunciatus est, quo prodigio haruspices territi, cum id simulachrum in mare putavissent esse projiciendum, Cumani senes intercesserunt, atque retulerunt tale prodigium & Antiochi & Persidis bello in eodem apparuisse figmento: & quia Romanis feliciter provenißet, ex SCto, eidem Apollini dona sua esse missa testati sunt. Tunc vero peritiores acciti haruspices responderunt, simulachri Apollinis fletum ideo prosperum esse Romanis, quoniam Cuma colonia Graca esset, suisque terris unde accitus esset, idem, ipsi Gracia, luctum & cladem Apollinem significasse plorantem. Deinde mox Regem Aristonicum victum & captum esse nuntiatum est, quem vinci utique Apollo nolebat: & hoc sui lapidis etiam lachrymis indicabat.* Meminerunt etiam Cicero 1 *de divin.* Livius, *lib.* 43. idem lib 40. cap. 10. Lanuvii simulachrum Junonis Sospitæ lachrymasse scribit, & pestilentiam in agris forisque & conciliabulis tantam fuisse, ut Libitina vix sufficeret. Sic. Jul. Obs. cap. 4.

Prodigium erat cum in æde Penatium valvæ nocte sua sponte adapertæ, *id cap.* 11. præsertim si hastæ Martiæ, id est, quas statua Martis utraque manu tenebat, movissent. idem cap. 43. *Hasta Martia in regia sua sponte mota.* ibid. *Ancylia cum crepitu sua sponte mota.* iterum, cap. 46. Ejus rei causa Senatus Consultum factum est M. Antonio, A. Posthumio coss. cujus exemplum hoc est apud Agellium, lib. 4. cap. 6. *Quod C. Julius L. filius Pontifex nunciavit in sacrario in regia hastas Martias movisse, D. E. R. I. C. ut M. Antonius Consul hostiis majoribus Jovi & Marti procuraret: quod & cateris Diis (quibus videretur) placandis, uti procurasset, satis habendum consuerunt. Si quid succidaneis opus esset, Robigus accederet.* Sed manum de tabula; etenim

Catera de genere hoc, adeo sunt multa, loquacem
Delassare valent Fabium.

Ἀνακεφαλαίωσιν instituam verbis Ciceronis, 1. de divin. ubi sic inquit: *Quoties Senatus Decemviros ad libros ire jussit? nam & cum duo visi soles essent, & cum tres Luna & cum faces, & cum Sol nocte visus esset, & cum ex cœlo fremitus auditus, & cum cœlum discessisse visum est, atque in eo animadversi globi. Delata etiam ad senatum labes agri Privernatis, cum ad infinitam multitudinem terra desedisset, Apuliaque maximis terra moti-*

motibus conquassata esset, quibus portentis magna populo Rom. bella, perniciosaeque seditiones denunciabantur. inque his omnibus responsa aruspicum cum Sibyllae versibus congruebant. Quid cum Cumis Apollo sudavit, Capuae Victoria? quid ortus androgyni? nonne fatale quoddam monstrum fuit? quid quod fluvius atratus sanguine fluxit? quid cum saepe lapidum, sanguinis nonnunquam, terrae interdum, quondam etiam lactis imber defluxit? quid cum in Capitolio ictus Centaurus ex caelo est? in Aventino porta & homines? Tusculi aedes Castoris & Pollucis, Romaeque pietatis? nonne & haruspices responderunt, quae evenerunt? & in Sibylla libris eaedem praedictiones repertae sunt? Quoties Senatus Xviros ad libros ire jussit? quantis in rebus, quamque saepe responsis haruspicum paruit.

Quasi autem hæc singula non magnum satis terrorem animis incutere possent, multa etiam prodigia simul coacervata observarunt, quod in pluribus Livii locis manifestum est. Quæ circa mortem Julii Cæsaris varia monstra contigerunt recensentur a Plutarcho, Suetonio, cap. 81. Ovidio, 15. metam. a vers. 787. inprimis Virgilio, 1. Georg. ubi a Sole sic inchoat:

Ille etiam extincto miseratus Caesare Romam,
Cum caput obscura nitidum ferrugine texit,
Impiaque aeternam timuerunt secula noctem,
Tempore quanquam illo tellus quoque & aequora Ponti,
Obscoenique canes, importunaeque volucres
Signa dabant, quoties Cyclopum effervere in agros
Vidimus undantem ruptis fornacibus Ætnam!
Flammarumque globos, liquefactaque volvere saxa?
Armorum sonitum toto Germania caelo
Audiit: insolitis tremuerunt motibus Alpes.
Vox quoque per lucos vulgo exaudita silentes
Ingens: & simulachra modis pallentia miris
Visa sub obscurum noctis; pecudesque locutae
(Infandum) sistunt amnes, terraeque dehiscunt.
Et maestum illachrymat templis ebur, aeraque sudant.
Proluit insano contorquens vortice sylvas
Fluviorum Rex Eridanus, camposque per omnes
Cum stabulis armenta tulit, nec tempore eodem
Tristibus aut extis fibrae apparere minaces,
Aut puteis manare cruor cessavit; & alte
Per noctem resonare, lupis ululantibus, urbes,

Non alias cælo ceciderunt plura sereno
Fulgura, nec diri toties arsere cometæ.

Agmen hoc & caput claudet Lucanus, qui omnia prodigia, bellum plusquam civile Cæsaris & Pompeji denuntiantia, enumerans lib. 1. sic canit: —— *Tum ne qua futuri*

Spes saltem trepidas mentes levet, addita fati
Pejoris manifesta fides: Superique minaces
Prodigiis terras implerunt, æquora, pontum.
Ignota obscuræ viderunt sidera noctes,
Ardentemque polum flammis, cæloque volantes
Obliquas per inane faces, crinemque timendi
Sideris, & terris mutantem regna cometen
Fulgura fallaci micuerunt crebra sereno:
Et varias ignis denso dedit aere formas.
Nunc jaculum longo, nunc sparso lumine lampas
Emicuit cælo: tacitum sine nubibus ullis
Fulmen, & Arctois rapiens de partibus ignem
Percussit Latiale caput: stellæque minores
Per vacuum, solitæ noctis decurrere tempus,
In medium venere diem: cornuquē coacto
Jam Phœbe toto fratrem cum redderet orbe,
Terrarum subita percussa expalluit umbra.
Ipse caput medio Titan cum ferret Olympo,
Condidit ardentes atra caligine currus:
Involvitque orbem tenebris, gentesque coegit
Desperare diem: qualem fugiente per ortus
Sole Thyesteæ noctem duxere Mycenæ.
Ora ferox Sicula laxavit Mulciber Ætna;
Nec tulit in cælum flammas, sed vertice prono
Ignis in Hesperium cecidit latus: atra charybdis
Sanguineum fundo torsit mare: flebile sævi
Latravere canes. Vestali raptus ab ara
Ignis, & ostendens confectas flamma Latinas
Scinditur in partes, geminoque cacumine surgit
Thebanos imitata rogos. tum cardine tellus
Subsedit, veteremque jugis nutantibus Alpes
Discussere nivem. Thetys majoribus undis
Hesperiam Calpen, summumque implevit Atlanta.

In-

Indigetes flevisse Deos, urbisque laborem
Testatos sudore Lares, delapsaque templis
Dona suis, dirasque diem fœdasse volucres
Accipimus; sylvisque feras sub nocte relictis
Audaces media posuisse cubilia Roma.
Tum pecudum faciles humana ad murmura linguæ,
Monstrosique hominum partus, numeroque modoque
Membrorum, mutremque suus conterruit infans:
Diraque per populum Cumanæ carmina vatis
Vulgantur: tum quos sectis Bellona lacertis
Sæva movet, cecinere deos. crinemque rotantes
Sanguinei populis ulularunt tristia Galli.
Compositis plenæ gemuerunt ossibus urnæ.
Tum fragor armorum, magnaque per avia voces
Auditæ nemorum: & venientes cominus umbræ.
Quique colunt junctos extremis mœnibus agros
Diffugiunt, ingens urbem cingebat Erinnys,
Excutiens pronam flagranti vertice pinum,
Stridentesque comas. Thebanam qualis Agaven
Impulit, aut sævi contorsit tela Lycurgi
Eumenis: aut qualem jussu Junonis iniquæ
Horruit Alcides, viso jam Dite, Megæram.
Insonuere tubæ, & quanto clamore cohortes
Miscentur, tantum nox atra silentibus auris
Edidit, & medio visi consurgere campo
Tristia Syllani cecinere oracula manes:
Tollentemque caput gelidas Anienis ad undas
Agricolæ fracto Marium fugere sepulchro.

CAPUT XIII.

Lustrationes peractæ per Pontifices, Ceryces Atheniensium, Flamines, Vestales, Augures, &c. Item per Censores, Consules, Xviros, matronas, virgines, pueros patrimos & matrimos. Servi a sacris arcebantur. Mulieres sagæ. Everriatores. καθαρταί. *Psychagogi. Magi. Rex, Regina. Luperci. Strufertarii.* ὑδρανός. Κόης. *Epimenides Athenas lustravit. Aves Diomedis, columbæ, elefanti gallinæ etc: seipsas lustrant. Baptæ.*

NOn omnibus promiscue sacra sua crediderunt gentiles. Profanum vulgus solenni voce exesse jubebant: quibusdam autem sacrorum Antistitibus ad hæc ipsa auctoratis hæc cum cura commiserunt. Peragendis autem religionibus peculiariter erant mancipati Pontifices, Flamines, Virgines Vestales, Augures aliique Sacerdotes, quorum collegiis statas solennesque ceremonias, omnemque religionnm custodiam crediderat antiquitas: qui ex Augurum auctoritate, Vatum responsis, ac Hetruscorum disciplina ipsi agebant, aliisque agendum præscribebant. Cicero de Arusp. resp. *De sacris publicis, de ludis maximis, de Deorum penatium, Vestæque matris ceremoniis, de illo ipso sacrificio, quod fit pro salute Populi Rom. quod post Romam conditam, hujus unius* (P. Clodii) *casti tutoris religionum, scelere violatum est, quod tres Pontifices statuissent, id semper Populo Rom. semper Senatui, semper ipsis Diis immortalibus; satis sanctum, satis augustum, satis religiosum esse visum est.* & deinde: *Ita est interpretatio illa Pontificum, ut iidem potestatem habeant judicum. Religionis explanatio vel ab uno Pontifice perito recte fieri potest.* Similia leguntur initio Orationis, quam Cicero pro domo sua ad Pontifices habuit.

Hæc dignitas quibusdam familiis propria fuit, ut Potitiis & Pinariis. *Liv. lib. 1. cap. 7.* tales Ceryces apud Athenienses. Athen. lib. 6. dip-

6. dipnos. cap. 6. Καὶ τῷ κήρυκε, ἐκ τοῦ γένους τῶν κηρύκων, τοῦ τῆς μυστηριώτιδος. τούτους δὲ παρασιτεῖν ἐν τῷ Δηλίῳ ἐνιαυτόν. *Et ut duo sint Ceryces de genere Cerycum, ex ea familia qua mysteriorum sacris operatur. bi in Delio templo annum unum functionem obeant parasitorum.* Hos Ægyptiorum Pastophoris assimulat Diod. Siculus, *lib.* 1. *cap.* 29. Hominum lustratoriis sacris operantium chorus describitur Lucano, lib. 1. ubi præeunt

Pontifices, sacri quibus est permissa potestas:
Turba minor ritu sequitur succincta Gabino,
Vestalemque chorum ducit vittata Sacerdos
Trojanam soli cui fas vidisse Minervam.
Tum qui fata Deum, secretaque carmina servant,
Et lotam parvo revocant Almone Cybelem.
Et doctus volucres Augur servare sinistras,
Septemvirqne epulis festis, Titiique sodales
Et Salius lato portans ancilia collo,
Et tollens apicem generoso vertice Flamen.

Multi etiam, quamvis sacris non initiati, solennioribus tamen pompis lustratoriis adhibebantur. Principem locum obtinebant, qui dignitate auctoritateque alios antecedebant: Censores, Consules, Xviri, matronæ, virgines, pueri patrimi & matrimi. Censores apud Romanos singulis quinquenniis omnes cujusvis ordinis cives censebant, quam rem tanto futuro imperio saluberrimam instituit Servius Tullius. consideratis autem facultatibus omnium ac moribus, *Suovetaurilia* mactabantur, idque *lustrum conditum* appellatum. Addebatur solennis voti nuncupatio a Censore lustrum condente, qua Deos orabant, ut res Populi R. meliores amplioresque facerent, quod ab Africano posteriore emendatum: cum enim soluto sacrificio, scriba ex publicis tabulis hoc solenne precationis carmen ei præiret: *Satis*, inquit, *bona & magna sunt, itaque precor, ut eas perpetuo incolumes servent.* ac protinus in publicis tabulis ad hunc modum carmen emendari jussit. quan votorum verecundia deinceps Censores in condendis lustri usi sunt. *Val. Max. lib.* 4. *cap.* 4. Asconius Pædianus in divin. *Censores completo quinquennio urbem lustrabant, & solitaurilia, sacrificia de sue ove tauro faciebant.* Hinc jocus Africani, qui Asello lustrum infelix objicienti, Noli, inquit, mirari, is enim qui te ex ærariis exemit, lustrum condidit & taurum immolavit. Tanta erat suspicio, ut religione civitatem obstrinxisse videatur Mummius, quod

Asellum ignominia levarit. *Cicero* 2. *de orat.* Quia autem per ambos Censores fiebat, *ambilustrum* vocabatur. *Serv. ad* 1. *Æneid. vers.* 287.

De Consulibus, Livius, lib. 32. cap. 9. *Eorum prodigiorum causa supplicatio unum diem habita, & Consules rebus divinis operam dederunt.* De aliis, idem lib. 37. cap. 3. *Decem ingenui, decem virgines, patrimi omnes matrimique ad id sacrificium adhibiti: & decemviri nocte lactentibus rem divinam fecerunt.* Jul. Obsequens, cap. 52. *Virgines viginti septem carmen canentes urbem lustraverunt*, sic capp. 32, 34. Insignis est pompa, quam describit Livius, lib. 27. cap. 37. *Decrevere item Pontifices, ut virgines ter novena per urbem euntes carmen canerent, id cum in Jovis Statoris æde discerent, conditum ab Livio Poeta carmen, tacta de cœlo ædes in Aventino Junonis Reginæ, prodigiumque id ad matronas pertinere aruspices cum respondissent, donoque divam placandam esse, ædilium curulium edicto in Capitolium convocatæ, quibus in urbe Roma, intraque decimum ab urbe lapidem domicilia essent, ipsæ inter se quinque & viginti delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent. inde donum pelvis aurea facta, lataque in Aventinum, pureque & caste a matronis sacrificatum.* Virg. 1. Georg. in descriptione ambarvalium:

Omnis quam chorus & socii comitentur ovantes.

Ubi observatum fuit, ut non tantum Sacerdotes integro essent corpore, vid. Plutarch. *quæst. Rom.* 69. quod ita servatum religiose apud posteros, ut M. Sergius, cum de rebus strenue a se gestis orationem habuisset, sacris arceretur a collegis, ut debilis. *Plin. lib.* 7. *cap.* 28. sed etiam ut nomina victimas ducentium prospera eligerent; ut ait Plinius, *lib.* 28. *cap.* 2. Cicero, lib. 1. de divin. *In lustranda certe colonia, ab eo qui eam deduceret, & cum Imperator exercitum, Censor populum lustraret, bonis nominibus qui hostias deducerent eligebantur.* Apud Tacitum, *hist. lib.* 4. *cap.* 23. in dedicatione Capitolii, milites ingressi, quibus fausta nomina. *vid. ibi Lips. notas, & Brissonii form. pag.* 92. In his enim, ut in omnibus principiis, omina inesse putabant.

Servi autem plerumque a sacrarum pomparum apparatu arcebantur. De Atheniensibus Philo Judæus, eo libro quo demonstrat Liberum esse eum qui virtuti studet: Διὸ μοὶ δοκοῦσιν οἱ τῶν Ἑλλήνων ὀξυδερκέστατοι διάνοιαν Ἀθηναῖοι (ὅπερ γὰρ ἐν ὀφθαλμῷ κόρη, ἢ ἐν ψυχῇ λογισμὸς, τοῦτ' ἐν ἑλλάδι Ἀθῆναι) τὴν ἐπὶ ταῖς σεμναῖς θεαῖς πομπὴν ὅταν στέλλωσι δοῦλον μηδένα προσλαμβάνειν τὸ παράπαν. ἀλλὰ δι ἐλευθέρων ἕκαστα τῶν νενο-

νενομισμένων ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν ἐπιτελεῖν, καὶ οὐχ' οἵων ἂν τύχῃ, ἀλλὰ βίον ἐζηλωκότων ἀνεπίληπτον. ἐπεὶ καὶ τὰ πρὸς τὴν ἑορτὴν πέμματα τῶν ἐφήβων οἱ δοκιμώτατοι σιτοποιοῦσι, πρὸς εὐδοξίας καὶ τιμῆς, ὅπερ ἐστι, τὴν ὑπηρεσίαν θέμενοι. Hoc eſt, interprete Gelenio: *Quapropter Athenienſes, me judice, acutiſſimi hominum (quod enim in oculo pupilla, in anima ratio, hoc Athenæ ſunt in Græcia) quando pompam ducunt Eumenidibus, neminem ſervum admittunt, ſed per ingenuos viros ac fœminas peragunt omnia ſolennia, & ne eos quidem vulgares, ſed inculpatæ vitæ homines, nam & bellaria in id feſtum parant adoleſcentes honeſtiſſimi, putantque honorificum hoc miniſterium.* De Cois, Athen. lib. 6. cap. 18. ὁπόταν τῇ Ἥρᾳ θύωσιν οἱ Κῷοι, οὔτε εἰσεισιν εἰς τὸ ἱερὸν δοῦλος, οὔτε γεύεται τινὸς τῶν παρεσκευασμένων. *Coi Junoni cum ſacrificant, neque templum ullus ſervus ingreditur, nec quicquam guſtat ex iis quæ ſunt apparata.* De Æginetis monophagis, vid. Plutarch. quæſt. Rom. 45. Apud Romanos in ſacris Herculis, nec ſervi nec liberi intererant. Appius autem Clodius Potitios pecunia corrupit, ut ſervos publicos hoc ſacrum docerent, propter quod dicitur & ipſe mox cœcus factus, & Potitiorum familia intra breve tempus extincta. *Serv.* ad 8. Æneid. v. 270. Adde Plutarchum quæſt. Rom. 15. Διὰ τί δούλαις τὸ τῆς λευκοθέας ἱερὸν ἄβατόν ἐστι; Ludi ſeculares celebrandi cum eſſent luſtralia liberis tantum hominibus, non autem ſervis diſtribuebantur. *Zoſim. hiſtor. lib.* 2.

Minus ſolennes luſtrationes ab ipſis luſtrandis, nullo adhibito miniſtro peragebantur.

Sic Æneas: *Donec me flumine vivo Abluero.*

Mulierculæ inprimis hæc ſacra frequentarunt. Ovid. 2. de arte.

Et veniat quæ luſtret anus lectumque locumque
Præferat & tremula ſulphur & ova manu.

Græcis ἀπομάκτριαι dicebantur. *Pollux, lib.* 7. *cap.* 33. περιμάκτριαι. *Plut. de ſuperſt.* ἱέρειαι. *Theophr. charact. cap.* 17. Talem fuiſſe ait Demoſthenes Glaucotheam ſive Empuſam, Æſchinis matrem, in ea contra ipſum de falſa legatione. τελέστρια dicitur a Suida in vita Æſchinis. Empuſæ autem, quod ſpectri nomen eſt, ſibi acquiſivit, quod ex tenebroſis locis ad mulieres & pueros cum impetu prodiret, ut ait ὁ ἄδηλος in vita ejuſdem Æſchinis. Eadem τυμπανίστρια Demoſth. de corona. Latinis *Piatrices*, quæ & *Simulatrices*, pro quo alii *Similatrices*, alii *Simpulatrices* legunt: quas & Sagas vocari dicit Feſtus: nempe, quia Sagarum inſtar ἀποτροπιάζει, unde & Belgicum ſegenen.

nem descendere videtur. *Simulatrices*, quia multa simularent, & simulatis pro veris uterentur, ut ait Turnebus, *adverf. lib. 3. cap. 10.* vel quod simulachra fingerent, unde & Fictrices, ut docet Salmasius, ad Tertullianum de pallio: *pag. 345. 346.*

Ovid. *Simulachraque cerea fingit.*

Valerius. *& Æao simulatrix littore Circe.*

Glossa. *Saga*, φοιβὰς, φαρμακὶς.

Hæ mulieres apud veteres lenæ erant, & Saga eadem quæ Lena. Lucilius apud Nonium: *Ætatem & faciem ut saga & bona conciliatrix.* Nonius ipse: *Saga mulieres dicuntur fœmina ad lubidinem virorum indagatrices; unde & sagaces dicuntur ferarum vel animalium quæsitores.* Persius:

Ecce avia, aut metuens divum matertera cunis
Exemit puerum, frontemque atque uda labella
Infami digito, & lustralibus ante salivis Expiat.

Domos funestas lustrabant Everriatores. Festus: *Everriator vocatur, qui accepta jure hæreditate, justa facere defuncto debet, quæ si non fecerit, seu quid in ea turbaverit, suo capite luat. id nomen ductum a verrendo. Nam exverræ, sunt purgationes quædam domus, ex qua mortuus ad sepulturam ferendus est, quæ fit per everriatorem, certo genere scoparum adhibito, ab extra verrendo dictarum.* tali ministerio fungebatur Chorineus, *6. Æneid.* socios Æneæ lustrans, hunc enim Sacerdotem fuisse colligitur ex 12. *Æneid.* v. 298. ubi ex ara, cui proximi Sacerdotes, arma capiens, hostem ferit:

Obvius ambustum torrem Chorineus ab ara Corripit.

Asconius Pædianus, *in Orat. pro Milone*, nominat Licinium quendam de plebe Sacrificulum, qui familias purgare solitus esset. Apud Lithuanos, vigente jam Christianismo, hæ gentilium ceremoniæ nondum desierant, teste Carolino, in hodierni gentilismi historia, *part. 3. cap. 4.* Ferali enim cœna peracta, cui defunctorum animas interesse credunt, Sacerdos de mensa surgens, scopis domum verrit, & una cum pulvere animas ejicit, addens: *Edistis, bibistis: abite nunc animæ.*

In nuptiis λυτροφόρος, λυτρὰ τὶς κομίζουσα. *Pollux.*

In templis hoc agebant Sacerdotes, æditui, καθαρταὶ. quos inter Diis inservientes refert Pollux, *lib. 1. cap. 1.* Theodoretus, citatus Brodæo, *miscell.* lib. 1. cap. 38. Ἑκατέρωθεν δὲ τῶν θυρῶν εἱστήκεισαν νεωκόροι, περιῤῥαντηρίοις τοὺς εἰσιόντας προκαθαίροντες, ὡς ἐνόμιζον. Sozomenus

menus ibidem citatus: ἐπεὶ δὲ ἔμελλεν ὑπεραμείβειν τοῦ ναοῦ τὸν οὐδὸν, θάλλους τινὰς διαβρόχους κατέχων ὁ ἱερεὺς, νόμῳ ἑλληνικῷ περιέῤῥαινε τοὺς ἰόντας. *Cum autem limen templi transiturus esset, virentes quosdam ramos madidos tenens Sacerdos, more Græcorum, intrantes adspersit:* Ion apud Euripidem Sacerdos Apollinis Delphici, tanquam de officio suo loquitur: Ἀλλὰ χρυσέαις πρόχουσιν ἐλθὼν εἰς ἀποῤῥαντήρια δρόσον καθήσω. *quin aureis gutturniis profectus ad adspersoria adsperginem emittam.* Amythaonis filius Melampus καθαρτὴς dicitur Servio in fin. 3. Georg. Epimenides, auctore Jamblicho cognominatus fuit καθαρτής. Hic enim primus domos, atque agros expiasse & delubra erexisse dicitur. *Diog. Laertius.* Cum Athenienses peste laborarent, hunc ut Deo charissimum, qui quinquaginta septem perpetuos annos in spelunca quadam obdormiverat, responso a Pythia accepto, ex Creta advocarunt, qui Olympiade 27. urbem lustravit, pestemque hoc modo composuit: Sumsit oves nigro & candido vellere, duxitque in Arium pagum, atque inde quo vellent abire permisit, singulas ubicunque accubuissent, peculiari cuipiam Deo mactari mandans. Ex eo deinceps per Atheniensium pagos ara sine nomine, de quibus supra cap. 4. diximus. Epimenidis καθαρμοὺς in ludis Olympicis ἐῤῥαψῴδησεν Cleomenes. *Athen. dipnos. lib. 4. cap. 3.* Καθαρτὴς autem Atheniensibus ἀπομάκτης & lustrationes ipsæ ἀπομάγματα. Sophocles αἰχμαλωτίσι. στρατοῦ καθαρτὴς κἀπομαγμάτων ἴδρις Item: δεινότατος ἀπομάκτης τῶν μεγάλων συμφορῶν. Sed vox Ἁγνίτης active & passive significat. Hesychius: Ἁγνίτης, ὁ ἁγνισθεὶς μύσους, ἢ ὁ καθάρας τινά. *qui a scelere purgatus est, vel qui aliquem lustravit..*

A Lupercis fiebat lustratio Lupercalis; nebulonibus lascivis, nudis, passim discurrentibus, adeo ut viro honesto Lupercum agere turpe esset. Cic. pro M. Cœlio: *Fera quædam sodalitas, & plane pastoritia, atque agrestis germanorum Lupercorum, quorum coitio illa sylvestris ante est instituta, quam humanitas & leges.* idem, 2 *Philip.* objicit Antonio, quod Lupercus fuerit. ideoque Augustus, ut huic malo aliquo modo succurreret, Lupercalibus vetuit currere imberbes. *Sueton. Aug. cap. 31.* Horum tria Romæ fuerunt collegia, Fabiorum, Quintiliorum, Juliorum. De duobus prioribus Ovidius. 2. Fast.

Risit, & indoluit Fabios potuisse, Remumque
Vincere, Quintilios non potuisse suos.

Tertium a C. Julio Cæsare additum est. Dio, lib. 44. Ἱεροποιούς τε ἐς τὰς τοῦ Πανὸς γυμνοπαιδίας ἑταιρίαν, τρίτην τινὰ, ἣν Ἰουλίαν ὠνόμασαν. *Tertium*

 quod-

quoddam collegium Sacerdotum, qui Lupercalia celebrarent institutum, idque Julium vocatum fuit.

Urbes lustrabantur a Peristiarchis. Aristoph. 'εκκλησιαζέσαις. sc. 2. ὁ περιςίαρχος περιφέρειν χρὴ τὴν γαλῆν. *Peristiarchum circumferre decet mustelam. Scholiast. Aristoph. pag.* 488. περιςίαρχος ὁ τῶν καθαρσίων προηγέμενος 'εν ταῖς 'εκκλησίαις 'εκαλεῖτο. περίςια γὰρ τὰ καθάρσια. Hinc apud Pollucem, lib. 8. cap. 9. sect. 24. pro περὶ ἑςιάρχων, legi quidam volunt περιςιάρχων, quasi alterum περὶ excidisset. Hesychius: κάθαρμα, τὸ χοιρίδιον, ᾧ τὴν ἑςίαν ἐκάθαιρον ἐν ταῖς 'εκlροπίαις, ὁ δὲ ἐπιlελῶν δημοσίως περιςίαρχος ἐλέγεlο. Suidas in καθάρσιον. τῦlο δὲ ἐποίεν οἱ λεγόμενοι περιςίαρχοι, 'ονομαθένlες ὕlως, ἢ ἀπὸ τῦ περιςίχειν, ἢ ἀπὸ τῆς ἑςίας. *Hoc vero peragebant illi, quos vocant peristiarchos, sive a circumeundo, sive a foco:* unde ἑςίαρχαι. Pollux loco supr: cit. quasi circitores dicas: dicut Peripolos in re militari dicunt, qui custodiæ causa circumeunt munimenta. C. *Rhodig. lib. 6. cap.* 12.

Strufertarii, teste Festo, sacrificia quædam faciebant ad arbores fulguritas, a ferto quodam sacrificiii genere: *Ferctum, genus libi, dictum quod crebrius ad sacra ferebatur, nec sine strue, altero genere libi, quæ qui adferebant, struferctarii appellabantur.* Idem Festus: *Strues genera liborum sunt, digitorum conjunctorum non dissimilia, qui superjecta panicula in transversum continentur.*

Fulminum procuratio plerunque ad Pontifices, ex senatusconsulto, rejecta, ut patet ex hac inscriptione, quæ est apud Gutherium de jure man. lib. 1. cap. 5. JOVI. FULMIN. FULG. TONANTI. RUSTIUS. L. F. ÆPIO. PONT. EX. S. C. DEDICAVIT.

Hi Bidentales dicti, & in decuriam redacti. Lapis apud Gutherium, ibid. SEMONI. SANCTO. DEO. FIDIO. SACRUM. SEX. POMPEIUS. S.P. F. COL. MUSSIANUS. QUINQUENNALIS. DECUR. BIDENTALIS. DONUM. DEDIT.

In sacris Eleusiniis ὑδρανός. Hesychius: ὑδρανὸς ὁ ἁγνιςὴς τῶν 'ελευσινίων. In sacris Isidis *Pastophori* sacra ministrabant. *Apul.* 11. *metam.* Homicidæ a Sacerdotibus Κόιαις lustrabantur. Hesychius: Κόης, ἱερεὺς Καβείρων, ὁ καθαίρων φονέα: οἱ δὲ κόης. Quæ voces quin sint ab Hebr. כהן dubitare non sinunt tum sonus, tum significatio, Sacerdotem enim notant, ut & cognatum κοιόλης, & κοιᾶται, ἱερᾶται apud Hesychium.

Psycha-

Psychagogi, animarum curatores, manes cæsorum sollicitabant, & ab orco revocabant, ut quemadmodum placari vellent, ab eis edi- scerent. Ita fere Etymolog. ψυχαγωγία (f. ψυχαγώγια) ὄνομα τόπου, ἐφ' οὗ οἱ μάντεις ἐπὶ ψυχῶν μαντευόμενοι, ἀναφέρουσι τὰς ψυχὰς τῶν νεκρῶν. Aristoph. Avib. sc. οἴμοι τάλας. λίμνη τις ἔστ' ἄλουτος, οὗ ψυχαγωγεῖ Σωκράτης, &c. *quo animas ducit Socrates.* Pausanias in Lacon: de puella a Pausania interfecta locutus: τοῦτο τὸ ἄγος, inquit, οὐκ ἐξεγένετο ἀποφυγεῖν πανσανίαν, καθάρσια παντοῖα, καὶ ἱκεσίας δεξαμένῳ Διὸς Φυξίου, καὶ δὴ ἐς Φυγάλειαν ἐλθόντι τὴν Ἀρκάδων, παρὰ τοὺς ψυχαγωγούς. *Ab hoc piaculo absolvi Pausanias non potuit, quibuscunque etiam lustrationibus adhibitis Jovi confugio, vel Prosugorum Præsidi, cum Phygaleam Arcadiæ venisset ad Psychagogos.* Apud Persas nullum sine Magis sacrificium. *Herodot. lib. 1.*

Apud Athenienses Rex & Regina sacra obibant: Libera autem civitate huic rei tamen Rex est creatus, ejusque uxori sacris operanti præsto erant γεραίραι, ministræ lustratæ & juratæ: Demosth. Orat. in Neæram: τὰς δὲ θυσίας ἁπάσας ὁ βασιλεὺς ἔθυε, καὶ τὰς σεμνοτάτας καὶ ἀῤῥήτους ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἐποίει, εἰκότως, βασίλισσα οὖσα. ἐπειδὴ δὲ Θησεὺς συνῴκησεν αὐτοὺς, καὶ δημοκρατίαν ἐποίησε, καὶ ἡ πόλις πολυάνθρωπος ἐγένετο τὸν μὲν βασιλέα οὐδὲν ἧττον ὁ δῆμος ᾑρεῖτο ἐκ προκρίτων καὶ ἀνδραγαθίᾳ χειροτονῶν, τὴν δὲ γυναῖκα αὐτοῦ, νόμον ἔθετο, ἀστὴν εἶναι, καὶ μὴ ἐπιμεμιγμένην ἑτέρῳ ἀνδρὶ, ἀλλὰ παρθένον γαμεῖν, ἵνα κατὰ τὰ πάτρια θύηται τὰ ἄῤῥητα ἱερὰ ὑπὲρ τῆς πόλεως, καὶ τὰ νομιζόμενα γίγνηται τοῖς θεοῖς εὐσεβῶς, καὶ μηδὲν καταλύηται, μηδὲ καινοτομῆται. *Sacra autem Rex obibat omnia: eorumque religiosissima & arcana uxor ejus curabat, idque merito, cum regina esset. Postquam autem Theseus cives in unum congregavit, liberamque Remp. instituit, & urbs multitudine incolarum frequentari cœpit, populus nihilominus Regem creabat, delectu e viris præstantissimis habito. Uxorem autem ejus lege sanxit esse civem, & non alteri commistam viro, sed virginem ducendam, ut patrio ritu arcana sacra pro Republica immolarentur; & justa Diis pie solverentur, utque nec deseretur nec innovaretur quicquam.* Eodem modo Romani, Regibus exactis, Regem & Reginam sacrorum crearunt. *vid. Rosin. antiq. lib. 3. cap. 25.* Paucis interjectis Demosthenes, de ministris γεραιραῖς agens, quæ ad canistra & aram lustrabantur, priusquam sacra attingerent, illarum solenne juramentum subiicit: Ἁγιστεύω, καὶ εἰμὶ καθαρὰ, καὶ ἁγνὴ ἀπὸ τῶν ἄλλων, τῶν οὐ καθαρευόντων, καὶ ἀπ' ἀνδρὸς συνουσίας, καὶ τὰ θεόγνια, καὶ ἰοβάκχεια γεραίρω τῷ Διονύσῳ κατὰ τὰ πάτρια, καὶ ἐν τοῖς καθήκουσι

θήκασι χρόνοις. *Pia & pura & munda sum a cæteris immundis, & a viri congressu, & divinum natalem, & Iobacchea celebro Baccho, patrio ritu, & legitimis temporibus.*

In brutis quibusdam animalibus quædam observata sunt, quæ ὁμωνύμως lustrationes dici possent. Avis Porphyrion, teste Athenæo, *dipnos. lib.* 9. *cap.* 10. Non prius cibum capit, quam commodum sibi locum nactus, spatiatus fuerit, & post ambulationem illam in pulvere volutatus laverit: tum denique cibari. De Diomedis avibus mirabile est, quod refert Solinus, rer. memor. cap. 9. *Ædem*, inquit, *sacram omni die celebrant studio ejusmodi: aquis imbuunt plumas, alisque impendio madefactis confluunt rorulenta. Ita ædem excusso humore purificant: tunc pennulis superplaudunt: inde discedunt, quasi peracta religione.* Quod dæmonum instinctu fieri ait Augustinus, *lib.* 18. *de Civ. Dei. cap.* 16. & 18. De Columbis, Ælianus, *var. hist. lib.* 1. *cap.* 15. Pullis columbarum exclusis, ὁ ἄῤῥην ἐμπλύει αὐτοῖς, ἀπελαύνων αὐτῶν τὸν φθόνον, φασὶν, ἵνα μὴ βασκανθῶσι, δι᾽ ἄρα τοῦτο. *Mascubus sputo eos aspergit, invidiam avertens, inquiunt, ne fascinationi sint obnoxii.* Elefantos aqua se lustrare, & orientem Solem adorare ex Plinio & Æliano scribit Lipsius, *cent.* 1. *epist.* 50. Manilius, *lib.* 2. *astron.* generatim de animalibus inquit.

Corporaque ad Lunæ crescentis cornua lustrant.

Ubi Scaliger præter jam dictos Dionem etiam allegat. Gallina, post ovum editum, circumacta, & sese, & ovum festuca aliqua purificat. Plut. Sympos. 2. probl. 7. οἷός ἐστιν τῶν ἀλεκτορίδων, ὅταν τέκωσι, περικαρφισμός. Solet & Alauda, peculiari quodam amuleto nidum suum lustrare impositis graminis ramulis, quemadmodum Aquila Callitricho, cornix verbenaca supina, turdus myrto, lauro palumbes, uti Zoroastræ magi auctoritate lib. 15. γεωπονικῶν legitur.

Baptas in ultimum locum rejicio propter eorum turpitudinem ab Eupolide Comico exagitatam. Nomen lustrationem quandam innuere videtur, aut tinctionem. Hi Cotyttia celebrarunt, sacra impudica. Juven. sat. 2.

Talia secreta coluerunt Orgia tæda
Cecropiam soliti Baptæ lassare Cotytto.

Eupolidis fabulam laudant Athenæus, *lib.* 4. *cap.* 25. & *lib.* 9. *cap.* 2. Themistus in πενταετηρικῷ. *vid. Polit. miscell. cap.* 5. & *Hospin. de festis.*

CAPUT XIV.

Dei φιλανθρωπία ex ipsius natura, & hominis conscientia demonstratur. Eum foedis peccatis placare studuerunt gentiles: etiam sacrificiis. Utrum sacrificia sint juris naturalis, an ex hominum ἐθελοθρησκεία primitus instituta, an vero ipsius Dei verbo mandata? quid litare? sacrificiorum repetitio. hostiæ succedaneæ. Signa Dei placati. ex apparatu, ex ipsa hostia. testimonium Dei de sacrificio Abelis. Extispicium. Signa in altari, igne, fumo, nidore. Post sacrificium flamma, serpentum apparitio.

NOn frustra hæ ceremoniæ a gentilibus instituebantur; hac enim ratione Deos suos sibi propitios reddere conati sunt. Deum peccatoribus irasci, supra, cap. 5. demonstravi: placabilem vero esse ratio non minus dictat, si & Dei & hominis naturam paulo consideremus penitius. Dei quidem natura talis est, ut illi sola ira tribui non possit, quod nec Philosophi ulli dixerunt, hac ratione non judicem ex Deo, sed tortorem ac carnificem fieri facile videntes. Verum si ira illi tribuenda, gratia pariter tribuenda, aut utrumque pariter detrahendum. Si enim irascitur peccatis, tanquam operibus Diaboli propriis, annon amaret etiam suami imaginem, quæ, quamvis valde obscurata & corrupta, aliqua tamen in homine restat? Bonus Princeps subditos suos in officio continere studet, non tam pœnarum terrore: tyrannica enim vox est; *Oderint dum metuant*; sed amore potius ac liberalitate, ut merito *delitiæ generis humani* audire possit. Quam pulchrum est a subditis amari! Sed hic amor amando provocandus est: Hic vero activus amor tanto est præstantior, quanto objectum ex se amore magis indignum, ex amantis benevolentia ac dignatione ad eam dignitatem atque excellentiam promovetur, ut deinceps amore non indignum judicetur. Beatius enim est dare quam accipere. Quicquid

quid uſpiam in rerum natura boni eſt, objectum eſt amoris perfectiſſimi, nempe divini, qui in omni bono, ſuam imaginem, adeoque ſeipſum amat. In eccleſia Dei elucent immenſæ bonitatis incomprehenſibilia opera, quæ inprimis in miſſione Filii Dei unigeniti inclareſcit. Joh. 3. 16. Sed & gentiles hujus φιλανθρωπίας fructus abunde ſenſerunt, teſtimonium dante etiam ipſorum conſcientia, quæ illas anathematum ἐπιγραφὰς illis dictavit; *Bonorum Deorum*: quamvis autem hanc inſcriptionem rideret Dionyſius Siciliæ Tyrannus, ut narrat Cicero, *3. de nat. Deor.* illi tamen qui hoc donum dedicarant, ex divinæ bonitatis ſenſu hoc feciſſe judicandi ſunt. Quid Deum beatiſſimum, cujus natura αὐτάρκης

Ipſa ſuis pollens opibus, nihil indiga noſtri,

Movit, ut totum hoc univerſum ex nihilo crearet? Nonne ejus bonitas? ut haberet quibus immenſos ejus theſauros communicaret. Cur mundi hoc ſyſtema infinita ſua potentia, quaſi manu ſuſtentat ac conſervat? cur res omnes, etiam minimas, tam ſollicite curat, quaſi nihil aliud ageret? Nempe ut ubique ejus monumenta ac teſtimonia extarent. Quid? motus illi ſingulares & Heroici nonne eandem Dei bonitatem teſtantur? His enim ſæpiſſime utitur ad Reſpublicas novas erigendas, collapſas reſtituendas, bonos defendendos, malos puniendos: ne humana ſocietas in belluinam degeneret, & ſeipſam conſumat.

Verum ſi homo ſe ipſum ſcrutetur ac penitus excutiat naturam ſuam, non minoris ponderis argumenta inveniet. Eſt ſane excellentiſſima Dei noſtri natura, cujus præſtantia per ſe, ad ſui cultum, verum ſapientem excitat; verum hæc pietas multo elicitur magis, cum homo ab illo Deo, ſibi boni aliquid proventurum eſſe intelligit. Fateor inveniri tales, qui Dæmonas colunt, ne noceant, quos & κακοδαίμονας vocarunt: Sed & iidem δαίμονας quoſdam ἀγαθοὺς eſſe ſenſerunt, quos, propter plurima in genus humanum merita, honore dignos eſſe judicarunt. Quamvis autem Deum placabilem eſſe intelligerent, in eo tamen miſere errarunt gentiles, quod præter, imo extra ac contra unum illud ἱλαστήριον a Deo ipſo nobis propoſitum, alia ſibi quæſiverint. qua in re τὰ νοήματα τοῦ σατανᾶ perſpicimus manifeſto. Hoc enim non leve momentum ipſi viſum fuit, ad dilatanda regni ſui pomœria, ſi hoc modo latenter vitiorum ſemina hominum animis inſtillaret, larva tamen religionis ornata, abſque qua eſſet, horrorem potius incurerent, quam amorem elicerent. Chærea Terentianus exemplo Jovis adulteri,

ri fucum Danaæ per imbrem aureum facientis, ad audacter peccandum fuit stimulatus: Sic & horum sacrorum cultores, Deorum suorum, quos placare studebant instinctu, in quævis peccata præcipitarunt. *Satius erat*, ait Augustinus de Civ. Dei, lib. 2. cap. 27. *tales Deos irritare temperantia, quam placare luxuria: & eos honestate ad inimicitias provocare, quam tanta deformitate lenire.* & post: *Hanc talium numinum placationem petulantissimam, impurissimam, impudentissimam, nequissimam, immundissimam, cujus actores, laudanda Romana virtutis indoles honore privavit, tribu movit, agnovit turpes, fecit infames: hanc, inquam pudendam, veraque religionis aversandam ac detestandam talium numinum placationem, has fabulas in Deos illecebrosas, atque criminosas, has ignominiosa Deorum facta, scelerate turpiterque conficta, vel sceleratius turpiusque commissa, oculis & auribus publicis tota civitas discebat: hæc commissa numinibus placere cernebat, & ideo non solum illis exhibenda, sed sibi quoque imitanda credebat.* Hæc de Floralium celebritate scribit Augustinus, quæ in honorem prostibuli alicujus instituta esse narrat Lactantius. *lib.* 1. *cap.* 20. contra quem tamen de horum origine disputat Vossius, *de idolol. lib.* 1. *cap.* 12.

Cum autem sacrificiis se placari diabolus hominibus persuasisset, certatim ad ea illi offerenda, quasi signo dato, concurrit stulta gentilitas. Ea quidem Heraclitus anima pharmaca nuncupare solebat, quia a morbis animam expurgent, ideoque & lustrationis vocabulum pro expiationis sacrificio dixit Columella, lib. 2. cap. 22. Verum Superstitio ea in animæ venenum convertit. Cum enim sacrificia eam ob causam a Deo O. M. instituta essent, ut rei oblatæ per Sacerdotes, legitimosque ministros destructione, fideles peccata sua faterentur, seipsos tali mactatione ac destructione dignos esse solenni ritu protestantes, fide sua in eum, qui harum umbrarum corpus erat, respicerent: qui per spiritum æternum seipsum inculpatum Deo obtulit, ut conscientias nostras a mortuis operibus purgaret ad serviendum Deo vivo. Gentiles mystico hoc sensu plane neglecto, non tantum culpæ gratiam per sacrificia sibi impetrare, sed ipsam etiam peccati maculam eluere atque expurgare voluerunt. Cum interim sacrificium improborum Deo sit abominationi. *Prov.* 21. 27. qui non *opus operatum*, sed fidem sacrificantis respicit: quæ causa fuit, quod sacrificium Abelis Deo fuerit gratius, quam illud quod offerebat Cainus. Heb. 11.

De sacrificiorum origine acriter inter se Theologi digladiantur. Sunt enim qui eam ex lumine naturæ, atque ex instinctu divinitus nobis ingeni-

genito arceſſunt. Sed conatu irrito. Nobis non argumenta coacervare, ſed breviter audire libet Chriſtianum Schotanum, qui in Bibliotheca hiſtoriæ ſacræ, ubi de prima mundi ætate, ac ſacrificiis Abelis ac Caini agit, contra Hug. Grotium, Socinianis faventem, ſic „ diſputat: Sed quis eos (Adami filios) ſacrificare docuit? Parens abſ„ que omni dubio, & hic mos nunc recens non erat. Quis autem pa„ rentem? Grotius hic: *Non ullo Dei juſſu, ſed dictante ratione, hono„ rem Deo etiam conſpicuum habendum, idque optime fieri poſſe, datis Deo „ iis, quæ homini ſunt cariſſima. vide reſponſum ad orthodoxos inter Juſtini „ opera 119. & quæ nos ad librum V. de veritate religionis Chriſtianæ.* In „ libro V. de veritate religionis Chriſtianæ ſic: Præcipuum & quod „ maxime in oculos incurrit, ſunt ſacrificia, de quibus multi Hebræi „ ſentiunt prius ab hominum ingenio ea cogitata, quam a Deo juſſa. „ Laudat Chryſoſtomum XII. de ſtatuis de Abele locutum, *ὐ γὰρ πα„ ρά τινος μαθὼν, ὐδὲ νόμυ περὶ ἀπαρχῶν διαλεγομένυ ταῦτα ἀκύσας, ἀλλ' „ οἴκοθεν καὶ παρὰ τῦ συνειδότος διδαχεὶς τὴν θυσίαν ἐκείνην ἀνήνεγκε.* Alia „ talia apud eundem aliis locis. Melius tamen dixit Lyra. *Adam „ enim docuerat filios colere Deum per oblationes.* Quod explicat Naucle„ rus: *Creditur autem Adam, qui & Prophetiæ dono florebat, docuiſſe de„ cimas & primitias offerre Deo vel ſacrificia.* *** Si autem Lex naturalis „ docet, quemadmodum cum ſuo Epiſcopio, & aliis Socinifmi incru„ ſtatoribus Grotius vult, Deo eſſe honorem conſpicuum habendum „ idque ex rebus quæ nobis ſunt cariſſimæ, nulla ratio efficere poteſt, „ ut poſt Chriſtum non ſint offerenda ſacrificia, id eſt, ut non ſit ha„ bendus Deo honor conſpicuus de rebus gratiſſimis. Cur non feciſti, „ Groti, quod recta ratio dictat? qui non facit hoc, quod recta dictat „ ratio, Dei voluntati & præcepto immutabili facit contraria. Vide „ quomodo jus naturale definieris, de jure belli & pacis, lib. 1. cap. 1, „ §. 10. *Jus naturale eſt dictatum rectæ rationis* (agnoſce hic eadem ver„ ba) *actui alicui ex ejus convenientia, aut diſconvenientia cum ipſa natura „ rationali, ineſſe moralem turpitudinem aut neceſſitatem moralem, ac con„ ſequenter ab ipſo auctore naturæ Deo talem actum aut vetari aut præcipi.* „ Conſequenter doces, quædam eſſe juris proprie, quædam reductio„ ne, quibus ſcilicet jus naturale non repugnet. Hoc de ſacrificiis „ erit proprie de jure naturali, quia dixiſti dictari a recta ratione. Dein„ de per abuſionem non appellabitur juris naturalis, tanquam melius „ oppoſitis, quamvis in ſe indebitum. quia dictat ratia eſſe habendum „ conſpicuum honorem, eoque debitum. Non etiam dato alio, con-

„ ſequi-

„ ſequitur, quia dictat ratio hoc ſine introductione & ſuppoſitione „ rei. De jure naturali pronuntiaſti, eſſe adeo *immutabile*, *ut ne a* „ *Deo quidem mutari queat.* Sic & hodie ſacrificia offerri oportet. „ Si offerantur, poſſe Deo grata eſſe, ut fuit Abeli, neceſſum eſt. „ Cur igitur apud moratiores gentes omnes ſacrificari deſitum eſt? „ *Juris naturalis* (ſic & tu loqueris) *eſſe colligitur id*, *quod apud omnes* „ *gentes moratiores tale eſſe creditur.* Judicant omnes hodie non opor- „ tere Deo ſacrificari. Sane dictat ratio non eſſe talibus colendum „ Deum, nec poſſe coli. Cic. lib. 2. de nat. Deor. *Cultus autem De-* „ *orum eſt optimus idemque caſtiſſimus atque ſanctiſſimus*, *pleniſſimuſque* „ *pietatis*, *ut eos ſemper pura*, *integra*, *incorrupta mente & voce vene-* „ *remur.* Et ut intelligas eam religionem eſſe ſolam ſic Seneca: „ *Colitur Deus non taurorum opimis corporibus contrucidatis*, *non auro*, *non* „ *argento*, *non in theſauros ſtipe infuſa*, *ſed pia & recta voluntate.* Si „ olim id bonum & laudabile fuit, hodie conveniens non eſt, opor- „ tet a voluntate mutabili eſſe profectum, moralem neceſſitatem illi „ non ineſſe. A voluntate humana quod proficiſcitur, ſine dictami- „ ne rectæ rationis, exiguis terminis contineatur. Quia aliis mori- „ bus aliud receptum eſt. Nec univerſalis effectus eſſe poteſt, niſi „ ab univerſali cauſa. Ubique & apud omnes gentes recepta ratio ſa- „ crificiorum indicat univerſalem cauſam, quæ non poteſt eſſe alia „ præter Dei voluntatem revelatam. Revelatam ſuis, quam Dæ- „ monia gentes imitari juſſerint, aut deducta a Patriarchis traditio. „ Præterquam quod ἐθελοθρησκεία ſemper a Deo damnata eſt. Jeſ. 29. „ 13. Matt. 15. 9. Col. 2. 23. Deut. 12. 8. profanum eſt Deo of- „ ferre quod non poſtulat, cultum præſtare quem non inſtituit. Le- „ gimus enim Abel fide meliorem hoſtiam obtuliſſe. Fides aſſenſus „ eſt teſtimonio Dei & promiſſo adhibitus. *** Grotius dicebat „ dictari a recta ratione externum cultum, quem haberi oporteat, „ optime poſſe fieri datis Deo iis, quæ nobis ſunt cariſſima. Con- „ trarium docet Sp. S. Pſ. 50. Deum non poſſe coli dandis iis rebus, „ quia non egeat talibus, & ſint ipſius. In ſequenti David etiam „ profitetur ſe honorem Deo gratum non poſſe præſtare ſacrificiis: „ ὅτι εἰ ἠθέλησας θυσίαν, ἔδωκα, ὁλοκαυτώματα οὐκ εὐδοκήσεις. & Pſ. „ 40. corpus umbrarum talium proclamaverat. θυσίαν καὶ προσφο- „ ρὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι, ὁλοκαύτωμα, καὶ περὶ ἁμαρ- „ τίας οὐκ ᾔτησας. *Hactenus Schotanus.* vid. Heidegg. de Patriarch. part. 1. exerc. 3. §. 52. & exerc. 5. §. 14, 15, 16. Saubert.

de sacrific. cap. 2. Cloppenb. schol. sacrific. Outram. de sacrif. lib. 1. cap. 1.

Hisce consideratis non difficile erit judicium de sacrificiis gentilium, quæ non divino mandato & fide: sed humana ἐθελοθρησκείᾳ, & vaniloquis dæmoniorum oraculis, infirmis sane fulcris nituntur. His tamen superstitionibus, tanto cum ardore, Deorum suorum placationem ambiebant, ut si qua ratione intelligerent Deos nondum esse placatos, non quiescerent, usque dum hunc sibi propositum finem adepti essent. quod Græcis erat καλλιερεῖν, Lat. *Litare*, quod antiqui *Lutare* dixerunt, frequentativa forma, ἀπὸ τοῦ *Lucere*; Proprie enim solvere est. Litant homines Diis, ut debitores creditoribus, solvunt. Litantur hostiæ & sacrificia Diis, ut pecunia ac debitum solvitur creditoribus. Nam & sacra litari Diis, hostiæque dicuntur, & Deo litari: Sed & Dii litari dicebantur, id est, placari, ut creditores liberari, nam liberare creditorem in jure dicitur qui sese liberat a creditore, eumque placat. Si ergo una victima litatum non esset, repetebantur Ceremoniæ. Cato de re rust. cap. 141. *Si minus in omnes litabit, sic verba concipito: Mars pater, si quid tibi in illisce suovetaurilibus lactentibus neque satisfactum est, te hisce suovetaurilibus piaculo. Si uno duobusve dubitaverit, sic verba concipito: Mars pater, quod illuc porco neque satisfactum est, te hoc porco piaculo.* Symmachus, lib. 1. epist. 49. *Impendio angor animi; quod sacrificiis multiplicibus necdum Spoletinum piatur ostentum, Nam & Jovem vix propitiavit octava mactatio.* Plaut. Pœn. act. 2. sc. 5.

Nam ego hodie infelix Diis meis iratissumis
Sex immolavi agnos, nec potui tamen
Propitiam Venerem facere ut esset mihi.

Livius, lib. 45. *Senatus majoribus hostiis, usque ad litationem* Sacrificari *jussit.* Apud Virgilium Trojani sacra repetunt, cum prima displicuisse, prodigiis indicatum esset. 3. Æneid. v. 231.

Instruimus mensas, arisque reponimus ignem.

Cæsar, quo die interfectus est, ne centum quidem hostiis perlitare potuit. *Flor. lib.* 4. *cap.* 2. de P. Æmylio & Augusto habet Saubertus *de sacrif. cap.* 19. Hinc hostiæ succidaneæ dictæ, quæ prioribus, si non esset litatum, succedebant, & cædebantur: & proverbium: δεύτερα ἀμείνω. de quibus eodem loci agit Saubertus.

Deos his nugis placatos esse intelligebant, si mala, quæ metuebant, non evenissent. Jul. Obseq. cap. 10. *Urbe lustrata pax domi forisque fuit.*

cap.

cap. 11. *Urbe lustrata, nihil triste accidit.* cap. 51: *Lustrationibus prospere expiatum: nam totus annus domi forisque tranquillus fuit.* Alias Dii ἐπιφανεῖς, item somniis, oraculis, de quibus cap. 11. gratum sibi fuisse cultum illum ostenderunt. Præterea ex ipsi hostiis signa quædam colligebantur, ex quibus Deorum iram vel gratiam præsagiebant. Ex apparatu: Cum Galba, somnium expiaturus, præmisisset, qui rem divinam appararent, ipse nihil invenit, præter tepidam in ara favillam, atratumque juxta senem, in catino vitreo thus tenentem, & in calice fictili merum. *Sueton. Galb. cap.* 18. Inter prodigia Neroni mortem denuntiantia, id. cap. 46. *Kal. Jan. exornati lares, in ipso sacrificii apparatu, conciderunt.* Ducebatur hostia, non trahebatur, stabat, non fugiebat, si boni quid ab ea sperandum. 2. Georg.

Et ductus cornu stabit sacer hircus ad aram.

Æneid. 9. v. 627. *Et statuam ante aras aurata fronte juvencum.*

Festus: *Piacularia auspicia appellabant, quæ sacrificantibus tristia portendebant; cum aut hostia ab ara profugisset, aut percussa mugitum dedisset, aut aliam in partem corporis, quam oporteret, decidisset.* Inter sacrificandum ab ipsis Adami filiis signa quædam vel iræ vel gratiæ Dei observata fuisse credibile est. Potuit enim Deus acceptare hostiam Abelis, Caini repudiare apud se, non ostendens palam, quod tamen factum esse patet, quia a Caino est animadversum. Si Cainus deprehendere potuit sacrificium suum non placuisse, fratris placuisse Deo, potuit & Abel. Hieron. quæst. in Genesin. *Unde scire poterat Cain, quod fratris ejus munera suscepisset Deus, & sua repudiasset, nisi illa interpretatio vera esset, quam Theodotio posuit: Et inflammavit Dominus super Abel, & super sacrificium ejus, super Cain vero & sacrificium ejus non inflammavit? Ignem autem ad sacrificium devorandum solitum venire de cœlo, & in dedicatione templi sub Salomone legimus, & quando Elias in monte Carmelo exstruxit altare.* Mercerus: *Hebræi credunt, quod igne cœlitus delapso devorata sint Abelis sacrificia, inde intellectum, quod ea accepta haberet, sicut in holocaustis Salomonis, in dedicatione templi postea est factum, & in sacrificiis Eliæ. 1. Reg. 18. & alias deinceps sæpe. Sed hic comminisci miraculum, cum Scriptura non exprimat, incommodum videtur. Adde quod ignis, sacrificia, quæ comburebantur, utpote animalia, e cælo devorabat, non sacrificia cibaria, quæ non comburebantur, ut erant Habeli. Quare videntur divinare, & temere quidem, Hebræi. Ego ex successu rerum suarum id quidem putem eos cognovisse, quod Cain sibi res male cedere, fratri prosperrime videret, aliquo visibili & præsenti signo id tum Deum declarasse,*

ut videmus ethnicos, licet idolis sacrificarent, intellexisse cum litassent. Sed id signum scriptura nobis non exprimit. Certe Deum puto visibili aliquo signo id tum declarasse, ut & postea legis tempore, ubi manifesta signa sui favoris & suæ pacationis exhibebat. Quicquid sit verum est quod ait Apostolus: *μαρτυροῦντος ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ.* Diabolus autem, ut & hic Deum æmularetur, signa quædam in sacrificiis sibi oblatis edidit, quibus aut iram aut favorem suum manifestavit, quæ observata fuerunt tum in sacrificiorum mactatione, tum in eorum combustione.

In mactatione exta animalium observabant, hæc enim notis quibusdam a Diis signari, varieque moveri, ac quasi animari credebant. Tibull. lib. 2. eleg. 4.

Tuque regis sortes, per te præsentit haruspex
Lubrica signavit cum Deus exta notis.

Huc facit Stratagema Alexandri Macedonis, qui sacrificaturus inscripsit medicamento aruspicis manum, quam ille extis erat suppositurus: literæ significabant victoriam Alexandro dari, quas cum jecur calidum rapuisset, & a Rege militi esset ostensum, auxit animum, tanquam Deo spondente victoriam. *Frontin. Stratag. lib. 1. cap. 11. ex. 14.* Hoc de Agesilao narrat Plutarchus in apophth. Laconicis. Statius 4. Theb.

—— Et in nullis spirat Deus integer extis.

Arnob. lib. 2. *Semicruda cæpistis, & leviter animata porricere.* Zeno Veronensis, de Jona: *Non aris fœtentibus funestos excitant ignes, non thura cremant, non merum profundunt, nec pecudum inexspectata morte rapti jecoris spirantes consulunt fibras.* Manil. lib. 4.

Hinc in tanta fidem petimus, quam sæpe volucres
Accipiunt, trepidæque suo sub pectore fibræ. Dido, 4. Æneid.
—— Pecudumque reclusis Pectoribus inhians, spirantia consulit exta.

Dæmonibus hoc adscribit Minucius Felix in Octavio: *Dum nonnunquam extorum fibras animant.* Exemplum insigne est apud vatem Ezechielem, cap. 21. ubi exta consulit Nebucadnezar. Item apud Livium, lib. 41. cap. 14. *Cn. Cornelius Cos. evocatus a viatore, quum templo egressus esset, paulo post rediit confuso vultu; & exposuit Patribus conscriptis, bovis sescenaris, quem immolavisset, jecur defluxisse, id se victimario nuncianti parum credentem, ipsum aquam effundi ex olla, ubi exta coquerentur, jussisse, & vidisse cæteram integram partem extorum, jecur omne inenarrabiliter absumtum. Territis eo prodigio patribus, & alter consulum curam adjecit: qui se, quod caput jecinori defuisset, tribus bubus per-*

perlitasse negavit. Senatus majoribus hostiis, usque ad litationem sacrificari jussit. Saluti Petillium perlitasse negant. Lucan. lib. 1.

Nec cruor emicuit solitus, sed vulnere largo
Diffusum rutilo nigrum pro sanguie virus.
Palluit attonitus sacris feralibus Aruns:
Atque iram Superum raptis quaesivit in extis.
Terruit ipse color vatem: nam pallida tetris
Viscera tincta notis, gelidoque infecta cruore
Plurimus asperso variabat sanguine livor.
Cernit tabe jecur madidum: venasque minaces
Hostili de parte videt, pulmonis anheli
Fibra latet, parvusque secat vitalia limes.
Cor jacet: & saniem per hiantes viscera rimas
Emittunt: produntque suas omenta latebras.
Quodque (nefas) nullis impune apparuit extis,
Ecce videt capit fibrarum increscere molem
Alterius capitis, pars aegra & marcida pendet:
Pars micat, & celeri venas movet improba pulsu.
His ubi concepit magnorum fata malorum,
Exclamat: vix fas, superi, quaecunque monetis
Prodere me populis: neque enim tibi summe litavi
Jupiter hoc sacrum: caesique in viscera tauri
Inferni venere Dei, non fanda timemus;
Sed venient majora metu: Dii visa secundent,
Et fibris sit nulla fides, sed conditor artis
Finxerit ista Tages. flexu sic omina Tuscus
Involvens, multaque tegens ambage canebat.

Lege & Senecam, in Oedipode; v. 345 —— 383. Quibus artibus popae & victimarii supstitiosos luserint, animadvertas ex ἀλαζονεία coqui qui apud Athen. lib. 9. cap. 6. primus furandi artem se reperisse jactat, & nunc jecur, nunc cor ex sacrificio scite subducebat. Hic ex veteribus consulendus Cicero, ex recentioribus Peucerus, qui de divinationibus sunt commentati.

In victimarum combustione & altare, & τὰ ἐπάνω αὐτοῦ respiciebantur. In ipso altari motus cum crepitu si observaretur, Deum Deamve adventasse credebant. Senec. Med. 4. 2.

Sonuistis arae, tripodas agnosco meos
Favente commotos Dea. Ovid. 9. metam.

 Visa

Visa Dea est movisse suas (& moverat) aras,
Et templi tremuere fores, imitataque lunam
Cornua fulserunt, crepuitque sonabile sistrum.

In illis quæ super altare erant, sive ἐν τοῖς ἐπάνω αὐτῆ ut loquitur Servator, *Matt.* 23. 20. ignem observabant & fumum. Ignis ex cineribus vel sponte erumpebat, vel alio quodam adminiculo excitatus. Sponte: apud Appianum in Syriac. inter signa futuræ Seleuci potentiæ recensetur, ἡ ἑστία αὐτῆ ἡ πατρῴα, ὐδενὸς ἅψαντος, ἐκλαμψάσα πῦρ μέγα. Inter ostenta, quæ Tiberio imperium portendebant, hoc accidit, ut apud Philippos sacratæ olim victricium legionum aræ, sponte subitis collucerent ignibus. *Sueton. Tib. cap.* 14. Virg. 7. Æneid.

Præterea castis adolet dum altaria tedis,
Et juxta genitorem adstat Lavinia virgo,
Visa (nefas) longis comprendere crinibus ignem:
Atque omnem ornatum flamma crepitante cremari,
Regalesque accensa comas, accensa coronam
Insignem gemmis: tum fumida lumine fulvo
Involvi, ac totis Vulcanum spargere tectis.
Id vero horrendum ac visu mirabile ferri.
Namque fore illustrem fama fatisque canebant
Ipsam, sed populo magnum portendere bellum.

Statius, 4. Theb. —— *Atque ipse sonantia flammis*
Virgulta, & tristes crepuisse ut sensit acervos
Tiresias (illi nam plurimus ardor anhelat
Ante genas, impletque cavos vapor igneus orbes.)

Idem, 10. Theb. —— *Pone eja altaria virgo,*
Quæramus superos. facit illa, acieque sagaci
Sanguineos flammarum apices, geminumque per aras
Ignem, & clara tamen media fastigia lucis
Orta docet, tunc in speciem serpentis inanem
Ancipiti gyro volvi, frangique ruborem
Demonstrat dubio, patriasque illuminat umbras.

Senec. Tragic. Oedip. v. 307--327.
Tir. *Quid flamma? largas jamne comprendit dapes?*
Mant. *Subito refulsit lumen, & subito occidit.*
Tir. *Utrumne clarus ignis, & nitidus stetit,*
Rectusque purum verticem cœlo tulit,
Et summam in auras fusus explicuit comam;

An

An latera circa serpit incertus via,
Et fluctuante turbidus fumo labat?
Man. *Non una facies mobilis flamma fuit;*
Imbrifera qualis implicat varios sibi
Iris colores, parte qua magna poli
Curvata picto nunciat nimbos sinu:
Quis desit illi, quisve sit dubites color:
Cœrulea fulvis mista oberravit notis:
Sanguinea rursus; ultimum in tenebras abit
Sed ecce pugnax ignis in partes duas
Discedit, & se scindit unius sacri
Discors favilla. genitor, horresco intuens.

Ut autem clarius flamma eluceret, vinum igni infundebant, quo adminiculo excitabatur. Octavio Augusti patri, cum per secreta Thraciæ exercitum duceret, in Liberi patris luco, barbara ceremonia de filio a Sacerdote affirmatum est, eum Dominum orbis futurum, quod infuso super altaria mero, tantum flammæ emicuisset, ut supergressa fastigium templi, ad cœlum usque ferretur: uni que olim omnino Magno Alexandro, apud easdem aras sacrificanti, simile provenisset ostentum. *Sueton. Aug. cap.* 94. Georg. 4.

Ter liquido ardentem perfudit nectare Vestam,
Ter flamma ad summum tecti subjecta reluxit,
Omine quo firmans animum, &c.

Contra fœdum in sacrificio Didonis omen, 4. Æneid.

Vidit thuricemis cum dona imponeret aris
(Horrendum dictu) latices nigrescere sacros,
Fusaque in obscœnum se vertere vina cruorem.

Ex fumo καπνομαντεία versabatur circa ejus motum; scrutabantur enim, quas vertigines faceret, quantum se attolleret, & quo motu, rectone an obliquo, vel in orbes contorto ac complicato, agglomeratione quadam in tortiles spiras. *Peucerus.* Ovid. 5. Trist. eleg. 6.

Adspice ut aura tumens fumos e thure coortos,
In partes Italas, & loca dextra ferat.
Sensus inest igitur nebulis quas exigit ignis:
Consilium fugiunt cætera pene meum.
Consilio commune sacrum cum fiat in ara
Fratribus, alterna qui periere manu:
Ipsa sibi discors, tanquam mandetur ab illis,

quoddam collegium Sacerdotum , qui Lupercalia celebrarent institutum idque Julium vocatum fuit.

Urbes lustrabantur a Peristiarchis. Aristoph. ἐκκλησιαζούσαις. sc. 2. ὁ περιστίαρχος περιφέρειν χρὴ τὴν γαλῆν. *Peristiarchum circumferre decet mustelam. Scholiast. Aristoph. pag.* 488. περιστίαρχος ὁ τῶν καθαρσίων προηγούμενος ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐκαλεῖτο. περίστια γὰρ τὰ καθάρσια. Hinc apud Pollucem, lib. 8. cap. 9. sect. 24. pro περὶ ἑστιάρχων, legi quidam volunt περιστιάρχων, quasi alterum περὶ excidisset. Hesychius: κάθαρμα, τὸ χοιρίδιον, ᾧ τὴν ἑστίαν ἐκάθαιρον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ὁ δὲ ἐπιτελῶν δημοσίως περιστίαρχος ἐλέγετο. Suidas in καθάρσιον. τοῦτο δὲ ἐποίουν οἱ λεγόμενοι περιστίαρχοι, ὀνομασθέντες οὕτως, ἢ ἀπὸ τοῦ περιΐσχειν, ἢ ἀπὸ τῆς ἑστίας. *Hoc vero peragebant illi, quos vocant peristiarchos, sive a circumeundo, sive a foco:* unde ἑστίαρχαι. Pollux loco supr: cit. quasi circitores dicas: dicut Peripolos in re militari dicunt, qui custodiæ causa circumeunt munimenta. *C. Rhodig. lib. 6. cap.* 12.

Strufertarii, teste Festo, sacrificia quædam faciebant ad arbores fulguritas, a ferto quodam sacrificii genere: *Ferctum, genus libi, dictum quod crebrius ad sacra ferebatur, nec sine strue, altero genere libi, quæ qui adferebant, struferctarii appellabantur.* Idem Festus: *Strues genera liborum sunt, digitorum conjunctorum non dissimilia, qui superjecta panicula in transversum continentur.*

Fulminum procuratio plerunque ad Pontifices, ex senatusconsulto, rejecta, ut patet ex hac inscriptione, quæ est apud Gutherium de jure man. lib. 1. cap. 5. JOVI. FULMIN. FULG. TONANTI. RUSTIUS. L. F. ÆPIO. PONT. EX. S. C. DEDICAVIT.

Hi Bidentales dicti, & in decuriam redacti. Lapis apud Gutherium, ibid. SEMONI. SANCTO. DEO. FIDIO. SACRUM. SEX. POMPEIUS. S.P. F. COL. MUSSIANUS. QUINQUENNALIS. DECUR. BIDENTALIS. DONUM. DEDIT.

In sacris Eleusiniis ὑδρανός. Hesychius: ὑδρανὸς ὁ ἁγνιστὴς τῶν Ἐλευσινίων. In sacris Isidis *Pastophori* sacra ministrabant. *Apul.* 11. *metam.* Homicidæ a Sacerdotibus Κόιαις lustrabantur. Hesychius: Κόης, ἱερεὺς Καβείρων, ὁ καθαίρων φονέα: οἱ δὲ κόης. Quæ voces quin sint ab Hebr. כהן dubitare non sinunt tum sonus, tum significatio, Sacerdotem enim notant, ut & cognatum κοιόλης, & κοιᾶται, ἱερᾶται apud Hesychium.

Psycha-

Psychagogi, animarum curatores, manes cæsorum sollicitabant, & ab orco revocabant, ut quemadmodum placari vellent, ab eis ediscerent. Ita fere Etymolog. ψυχαγωγία (f. ψυχαγώγια) ὄνομα τέλυς, ἐφ' ἧ οἱ μάντεις ἐπὶ ψυχῶν μαντευόμενοι, ἀναφέρουσι τὰς ψυχὰς τῶν νεκρῶν. Aristoph. Avib. sc. οἵμοι τάλας. λίμνη τις ἐς ἄλυτος, ἧ ψυχαγωγεῖ Σωκράτης, &c. *quo animas ducit Socrates*. Pausanias in Lacon: de puella a Pausania interfecta locutus: τοῦτο τὸ ἄγος, inquit, οὐκ ἐξεγένετο ἀποφυγεῖν Παυσανίαν, καθάρσια παντοῖα, καὶ ἱκεσίας δεξαμένῳ Διὸς φυξίου, καὶ δὴ ἐς Φυγάλειαν ἐλθόντι τὴν Ἀρκάδων, παρὰ τοὺς ψυχαγωγούς. *Ab hoc piaculo absolvi Pausanias non potuit, quibuscunque etiam lustrationibus adhibitis Jovi confugio, vel Profugorum Præsidi, cum Phygaleam Arcadiæ venisset ad Psychagogos.* Apud Persas nullum sine Magis sacrificium. *Herodot. lib.* 1.

Apud Athenienses Rex & Regina sacra obibant: Libera autem civitate huic rei tamen Rex est creatus, ejusque uxori sacris operanti præsto erant γεραίραι, ministræ lustratæ & juratæ: Demosth. Orat. in Neæram: τὰς δὲ θυσίας ἁπάσας ὁ βασιλεὺς ἔθυε, καὶ τὰς σεμνοτάτας καὶ ἀρρήτους ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἐποίει, εἰκότως, βασίλισσα οὖσα. ἐπειδὴ δὲ Θησεὺς συνῴκισεν αὐτοὺς, καὶ δημοκρατίαν ἐποίησε, καὶ ἡ πόλις πολυάνθρωπος ἐγένετο τὸν μὲν βασιλέα οὐδὲν ἧττον ὁ δῆμος ᾑρεῖτο ἐκ προκρίτων καὶ ἀνδραγαθίαι χειροτονῶν, τὴν δὲ γυναῖκα αὐτοῦ, νόμον ἔθετο, ἀστὴν εἶναι, καὶ μὴ ἐπιμεμιγμένην ἑτέρῳ ἀνδρὶ, ἀλλὰ παρθένον γαμεῖν, ἵνα κατὰ τὰ πάτρια θύηται τὰ ἄρρητα ἱερὰ ὑπὲρ τῆς πόλεως, καὶ τὰ νομιζόμενα γίγνηται τοῖς θεοῖς εὐσεβῶς, καὶ μηδὲν καταλύηται, μηδὲ καινοτομῆται. *Sacra autem Rex obibat omnia: eorumque religiosissima & arcana uxor ejus curabat, idque merito, cum regina esset. Postquam autem Theseus cives in unum congregavit, liberamque Remp. instituit, & urbs multitudine incolarum frequentari cœpit, populus nihilominus Regem creabat, delectu e viris præstantissimis habito. Uxorem autem ejus lege sanxit esse civem, & non alteri commistam viro, sed virginem ducendam, ut patrio ritu arcana sacra pro Republica immolarentur; & justa Diis pie solverentur, utque nec deseretur nec innovaretur quicquam.* Eodem modo Romani, Regibus exactis, Regem & Reginam sacrorum crearunt. *vid. Rosin. antiq. lib.* 3. *cap.* 25. Paucis interjectis Demosthenes, de ministris γεραιραῖς agens, quæ ad canistra & aram lustrabantur, priusquam sacra attingerent, illarum solenne juramentum subiicit: Ἁγιστεύω, καὶ εἰμὶ καθαρὰ, καὶ ἁγνὴ ἀπὸ τῶν ἄλλων, τῶν οὐ καθαρευόντων, καὶ ἀπ' ἀνδρὸς συνουσίας, καὶ τὰ θεοίνια, καὶ ἰοβάκχεια γεραίρω τῷ Διονύσῳ κατὰ τὰ πάτρια, καὶ ἐν τοῖς καθήκουσι

θήκαισι χρόνοις. *Pia & pura & munda sum a cæteris immundis, & a viri congressu, & divinum natalem, & Iobacchea celebro Baccho, patrio ritu, & legitimis temporibus.*

In brutis quibusdam animalibus quædam observata sunt, quæ ὁμωνύμως lustrationes dici possent. Avis Porphyrion, teste Athenæo, *dipnos. lib. 9. cap. 10.* Non prius cibum capit, quam commodum sibi locum nactus, spatiatus fuerit, & post ambulationem illam in pulvere volutatus laverit: tum denique cibari. De Diomedis avibus mirabile est, quod refert Solinus, rer. memor. cap. 9. *Ædem*, inquit, *sacram omni die celebrant studio ejusmodi: aquis imbuunt plumas, alisque impendio madefactis confluunt rorulentæ. Ita ædem excusso humore purificant: tunc pennulis superplaudunt: inde discedunt, quasi peracta religione.* Quod dæmonum instinctu fieri ait Augustinus, *lib. 18. de Civ. Dei. cap. 16. & 18.* De Columbis, Ælianus, *var. hist. lib. 1. cap. 15.* Pullis columbarum exclusis, ὁ ἄῤῥην ἐμπτύει αὐτοῖς, ἀπελαύνων αὐτῶν τὸν φθόνον, φασὶν, ἵνα μὴ βασκανθῶσι, δι' ἄρα τοῦτο. *Masculus sputo eos aspergit, invidiam avertens, inquiunt, ne fascinationi sint obnoxii.* Elefantos aqua se lustrare, & orientem Solem adorare ex Plinio & Æliano scribit Lipsius, *cent. 1. epist. 50.* Manilius, *lib. 2. astron.* generatim de animalibus inquit.

Corporaque ad Lunæ crescentis cornua lustrant.

Ubi Scaliger præter jam dictos Dionem etiam allegat. Gallina, post ovum editum, circumacta, & sese, & ovum festuca aliqua purificat. Plut. Sympos. 2. probl. 7. οἷός ἐστιν τῶν ἀλεκτορίδων, ὅταν τέκωσι, περικαρφισμός. Solet & Alauda, peculiari quodam amuleto nidum suum lustrare impositis graminis ramulis, quemadmodum Aquila Callitricho, cornix verbenaca supina, turdus myrto, lauro palumbes, uti Zoroastræ magi auctoritate lib. 15. γεωπονικῶν legitur.

Baptas in ultimum locum rejicio propter eorum turpitudinem ab Eupolide Comico exagitatam. Nomen lustrationem quandam innuere videtur, aut tinctionem. Hi Cotyttia celebrarunt, sacra impudica. Juven. sat. 2.

Talia secreta coluerunt Orgia tæda
Cecropiam soliti Baptæ lassare Cotytto.

Eupolidis fabulam laudant Athenæus, *lib. 4. cap. 25. & lib. 9. cap. 2.* Themistus in πενταετηρικῷ. *vid. Polit. miscell. cap. 5. & Hospin. de festis.*

CAPUT XIV.

Dei φιλανθρωπία ex ipsius natura, & hominis conscientia demonstratur. Eum foedis peccatis placare studuerunt gentiles: etiam sacrificiis. Utrum sacrificia sint juris naturalis, an ex hominum ἐθελοθρησκεία primitus instituta, an vero ipsius Dei verbo mandata? quid litare? sacrificiorum repetitio. hostiæ succedaneæ. Signa Dei placati. ex apparatu, ex ipsa hostia. testimonium Dei de sacrificio Abelis. Extispicium. Signa in altari, igne, fumo, nidore. Post sacrificium flamma, serpentum apparitio.

NOn frustra hæ ceremoniæ a gentilibus instituebantur; hac enim ratione Deos suos sibi propitios reddere conati sunt. Deum peccatoribus irasci, supra, cap. 5. demonstravi: placabilem vero esse ratio non minus dictat, si & Dei & hominis naturam paulo consideremus penitius. Dei quidem natura talis est, ut illi sola ira tribui non possit, quod nec Philosophi ulli dixerunt, hac ratione non judicem ex Deo, sed tortorem ac carnificem fieri facile videntes. Verum si ira illi tribuenda, gratia pariter tribuenda, aut utrumque pariter detrahendum. Si enim irascitur peccatis, tanquam operibus Diaboli propriis, annon amaret etiam suam imaginem, quæ, quamvis valde obscurata & corrupta, aliqua tamen in homine restat? Bonus Princeps subditos suos in officio continere studet, non tam pœnarum terrore: tyrannica enim vox est; *Oderint dum metuant*; sed amore potius ac liberalitate, ut merito *delitiæ generis humani* audire possit. Quam pulchrum est a subditis amari! Sed hic amor amando provocandus est: Hic vero activus amor tanto est præstantior, quanto objectum ex se amore magis indignum, ex amantis benevolentia ac dignatione ad eam dignitatem atque excellentiam promovetur, ut deinceps amore non indignum judicetur. Beatius enim est dare quam accipere. Quicquid

quid uſpiam in rerum natura boni eſt, objectum eſt amoris perfectiſſimi, nempe divini, qui in omni bono, ſuam imaginem, adeoque ſeipſum amat. In eccleſia Dei elucent immenſæ bonitatis incomprehenſibilia opera, quæ inprimis in miſſione Filii Dei unigeniti inclareſcit. Joh. 3. 16. Sed & gentiles hujus φιλανθρωπίας fructus abunde ſenſerunt, teſtimonium dante etiam ipſorum conſcientia, quæ illas anathematum ἐπιγραφὰς illis dictavit; *Bonorum Deorum*: quamvis autem hanc inſcriptionem rideret Dionyſius Siciliæ Tyrannus, ut narrat Cicero, *3. de nat. Deor.* illi tamen qui hoc donum dedicarant, ex divinæ bonitatis ſenſu hoc feciſſe judicandi ſunt. Quid Deum beatiſſimum, cujus natura ἀνυλάρχης

Ipſa ſuis pollens opibus, nihil indiga noſtri,

Movit, ut totum hoc univerſum ex nihilo crearet? Nonne ejus bonitas? ut haberet quibus immenſos ejus theſauros communicaret. Cur mundi hoc ſyſtema infinita ſua potentia, quaſi manu ſuſtentat ac conſervat? cur res omnes, etiam minimas, tam ſollicite curat, quaſi nihil aliud ageret? Nempe ut ubique ejus monumenta ac teſtimonia extarent. Quid? motus illi ſingulares & Heroici nonne eandem Dei bonitatem teſtantur? His enim ſæpiſſime utitur ad Reſpublicas novas erigendas, collapſas reſtituendas, bonos defendendos, malos puniendos: ne humana ſocietas in belluinam degeneret, & ſeipſam conſumat.

Verum ſi homo ſe ipſum ſcrutetur ac penitus excutiat naturam ſuam, non minoris ponderis argumenta inveniet. Eſt ſane excellentiſſima Dei noſtri natura, cujus præſtantia per ſe, ad ſui cultum, verum ſapientem excitat; verum hæc pietas multo elicitur magis, cum homo ab illo Deo, ſibi boni aliquid proventurum eſſe intelligit. Fateor inveniri tales, qui Dæmonas colunt, ne noceant, quos & κακοδαίμονας vocarunt: Sed & iidem δαίμονας quoſdam ἀγαθοὺς eſſe ſenſerunt, quos, propter plurima in genus humanum merita, honore dignos eſſe judicarunt. Quamvis autem Deum placabilem eſſe intelligerent, in eo tamen miſere errarunt gentiles, quod præter, imo extra ac contra unum illud ἱλαστήριον a Deo ipſo nobis propoſitum, alia ſibi quæſiverint. qua in re τὰ νοήματα τοῦ σατανᾶ perſpicimus manifeſto. Hoc enim non leve momentum ipſi viſum fuit, ad dilatanda regni ſui pomœria, ſi hoc modo latenter vitiorum ſemina hominum animis inſtillaret, larva tamen religionis ornata, abſque qua eſſet, horrorem potius incuterent, quam amorem elicerent. Chærea Terentianus exemplo Jovis adulteri,

ri fucum Danaæ per imbrem aureum facientis, ad audacter peccandum fuit ſtimulatus: Sic & horum ſacrorum cultores, Deorum ſuorum, quos placare ſtudebant inſtinctu, in quævis peccata præcipitarunt. *Satius erat*, ait Auguſtinus de Civ. Dei, lib. 2. cap. 27. *tales Deos irritare temperantia, quam placare luxuria: & eos honeſtate ad inimicitias provocare, quam tanta deformitate lenire.* & poſt: *Hanc talium numinum placationem petulantiſſimam, impuriſſimam, impudentiſſimam, nequiſſimam, immundiſſimam, cujus actores, laudanda Romana virtutis indoles honore privavit, tribu movit, agnovit turpes, fecit infames: hanc, inquam pudendam, veraque religionis averſandam ac deteſtandam talium numinum placationem, has fabulas in Deos illecebroſas, atque criminoſas, hac ignominioſa Deorum facta, ſcelerate turpiterque conficta, vel ſceleratius turpiuſque commiſſa, oculis & auribus publicis tota civitas diſcebat: hac commiſſa numinibus placere cernebat, & ideo non ſolum illis exhibenda, ſed ſibi quoque imitanda credebat.* Hæc de Floralium celebritate ſcribit Auguſtinus, quæ in honorem proſtibuli alicujus inſtituta eſſe narrat Lactantius. *lib.* 1. *cap.* 20. contra quem tamen de horum origine diſputat Voſſius, *de idolol. lib.* 1. *cap.* 12.

Cum autem ſacrificiis ſe placari diabolus hominibus perſuaſiſſet, certatim ad ea illi offerenda, quaſi ſigno dato, concurrit ſtulta gentilitas. Ea quidem Heraclitus anima pharmaca nuncupare ſolebat, quia a morbis animam expurgent, ideoque & luſtrationis vocabulum pro expiationis ſacrificio dixit Columella, lib. 2. cap. 22. Verum Superſtitio ea in animæ venenum convertit. Cum enim ſacrificia eam ob cauſam a Deo O. M. inſtituta eſſent, ut rei oblatæ per Sacerdotes, legitimoſque miniſtros deſtructione, fideles peccata ſua faterentur, ſeipſos tali mactatione ac deſtructione dignos eſſe ſolenni ritu proteſtantes, fide ſua in eum, qui harum umbrarum corpus erat, reſpicerent: qui per ſpiritum æternum ſeipſum inculpatum Deo obtulit, ut conſcientias noſtras a mortuis operibus purgaret ad ſerviendum Deo vivo. Gentiles myſtico hoc ſenſu plane neglecto, non tantum culpæ gratiam per ſacrificia ſibi impetrare, ſed ipſam etiam peccati maculam eluere atque expurgare voluerunt. Cum interim ſacrificium improborum Deo ſit abominationi. *Prov.* 21. 27. qui non *opus operatum*, ſed fidem ſacrificantis reſpicit: quæ cauſa fuit, quod ſacrificium Abelis Deo fuerit gratius, quam illud quod offerebat Cainus. Heb. 11.

De ſacrificiorum origine acriter inter ſe Theologi digladiantur. Sunt enim qui eam ex lumine naturæ, atque ex inſtinctu divinitus nobis ingeni-

genito arcessunt. Sed conatu irrito. Nobis non argumenta coacervare, sed breviter audire libet Christianum Schotanum, qui in Bibliotheca historiæ sacræ, ubi de prima mundi ætate, ac sacrificiis Abelis ac Caini agit, contra Hug. Grotium, Socinianis faventem, sic
„ disputat: Sed quis eos (Adami filios) sacrificare docuit? Parens abs-
„ que omni dubio, & hic mos nunc recens non erat. Quis autem pa-
„ rentem? Grotius hic: *Non ullo Dei jussu, sed dictante ratione, hono-*
„ *rem Deo etiam conspicuum habendum, idque optime fieri posse, datis Deo*
„ *iis, quæ homini sunt carissima. vide responsum ad orthodoxos inter Justini*
„ *opera* 119. *& quæ nos ad librum V. de veritate religionis Christianæ.* In
„ libro V. de veritate religionis Christianæ sic: Præcipuum & quod
„ maxime in oculos incurrit, sunt sacrificia, de quibus multi Hebræi
„ sentiunt prius ab hominum ingenio ea cogitata, quam a Deo jussa.
„ Laudat Chrysostomum XII. de statuis de Abele locutum, οὐ γὰρ πα-
„ ρά τινος μαθὼν, οὐδὲ νόμου περὶ ἀπαρχῶν διαλεγομένου ταῦτα ἀκούσας, ἀλλ'
„ οἴκοθεν καὶ παρὰ τοῦ συνειδότος διδαχθεὶς τὴν θυσίαν ἐκείνην ἀνήνεγκε. Alia
„ talia apud eundem aliis locis. Melius tamen dixit Lyra. *Adam*
„ *enim docuerat filios colere Deum per oblationes.* Quod explicat Naucle-
„ rus: *Creditur autem Adam, qui & Prophetiæ dono florebat, docuisse de-*
„ *cimas & primitias offerre Deo vel sacrificia.* *** Si autem Lex naturalis
„ docet, quemadmodum cum suo Episcopio, & aliis Socinismi incru-
„ statoribus Grotius vult, Deo esse honorem conspicuum habendum
„ idque ex rebus quæ nobis sunt carissimæ, nulla ratio efficere potest,
„ ut post Christum non sint offerenda sacrificia, id est, ut non sit ha-
„ bendus Deo honor conspicuus de rebus gratissimis. Cur non fecisti,
„ Groti, quod recta ratio dictat? qui non facit hoc, quod recta dictat
„ ratio, Dei voluntati & præcepto immutabili facit contraria. Vide
„ quomodo jus naturale definieris, de jure belli & pacis, lib. 1. cap. 1,
„ §. 10. *Jus naturale est dictatum rectæ rationis* (agnosce hic eadem ver-
„ ba) *actui alicui ex ejus convenientia, aut disconvenientia cum ipsa natura*
„ *rationali, inesse moralem turpitudinem aut necessitatem moralem, ac con-*
„ *sequenter ab ipso auctore naturæ Deo talem actum aut vetari aut præcipi.*
„ Consequenter doces, quædam esse juris proprie, quædam reductio-
„ ne, quibus scilicet jus naturale non repugnet. Hoc de sacrificiis
„ erit proprie de jure naturali, quia dixisti dictari a recta ratione. Dein-
„ de per abusionem non appellabitur juris naturalis, tanquam melius
„ oppositis, quamvis in se indebitum. quia dictat ratia esse habendum
„ conspicuum honorem, eoque debitum. Non etiam dato alio, con-
„ sequi-

,, ſequitur, quia dictat ratio hoc ſine introductione & ſuppoſitione
,, rei. De jure naturali pronuntiaſti, eſſe adeo *immutabile*, *ut ne a*
,, *Deo quidem mutari queat.* Sic & hodie ſacrificia offerri oportet.
,, Si offerantur, poſſe Deo grata eſſe, ut fuit Abeli, neceſſum eſt.
,, Cur igitur apud moratiores gentes omnes ſacrificari deſitum eſt?
,, *Juris naturalis* (ſic & tu loqueris) *eſſe colligitur id, quod apud omnes*
,, *gentes moratiores tale eſſe creditur.* Judicant omnes hodie non opor-
,, tere Deo ſacrificari. Sane dictat ratio non eſſe talibus colendum
,, Deum, nec poſſe coli. Cic. lib. 2. de nat. Deor. *Cultus autem De-*
,, *orum eſt optimus idemque caſtiſſimus atque ſanctiſſimus, pleniſſimuſque*
,, *pietatis, ut eos ſemper pura, integra, incorrupta mente & voce vene-*
,, *remur.* Et ut intelligas eam religionem eſſe ſolam ſic Seneca:
,, *Colitur Deus non taurorum opimis corporibus contrucidatis, non auro, non*
,, *argento, non in theſauros ſtipe infuſa, ſed pia & recta voluntate.* Si
,, olim id bonum & laudabile fuit, hodie conveniens non eſt, opor-
,, tet a voluntate mutabili eſſe profectum, moralem neceſſitatem illi
,, non ineſſe. A voluntate humana quod proficiſcitur, ſine dictami-
,, ne rectæ rationis, exiguis terminis contineatur. Quia aliis mori-
,, bus aliud receptum eſt. Nec univerſalis effectus eſſe poteſt, niſi
,, ab univerſali cauſa. Ubique & apud omnes gentes recepta ratio ſa-
,, crificiorum indicat univerſalem cauſam, quæ non poteſt eſſe alia
,, præter Dei voluntatem revelatam. Revelatam ſuis, quam Dæ-
,, monia gentes imitari juſſerint, aut deducta a Patriarchis traditio.
,, Præterquam quod ἐθελοθρησκεία ſemper a Deo damnata eſt. Jeſ. 29.
,, 13. Matt. 15. 9. Col. 2. 23. Deut. 12. 8. profanum eſt Deo of-
,, ferre quod non poſtulat, cultum præſtare quem non inſtituit. Le-
,, gimus enim Abel fide meliorem hoſtiam obtuliſſe. Fides aſſenſus
,, eſt teſtimonio Dei & promiſſo adhibitus. *** Grotius dicebat
,, dictari a recta ratione externum cultum, quem haberi oporteat,
,, optime poſſe fieri datis Deo iis, quæ nobis ſunt cariſſima. Con-
,, trarium docet Sp. S. Pſ. 50. Deum non poſſe coli dandis iis rebus,
,, quia non egeat talibus, & ſint ipſius. In ſequenti David etiam
,, profitetur ſe honorem Deo gratum non poſſe præſtare ſacrificiis:
,, ὅτι εἰ ἠθέλησας θυσίαν, ἔδωκα, ὁλοκαυτώματα οὐκ εὐδοκήσεις. & Pſ.
,, 40. corpus umbrarum talium proclamaverat. θυσίαν καὶ προσφο-
,, ρὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι, ὁλοκαύτωμα, καὶ περὶ ἁμαρ-
,, τίας οὐκ ᾔτησας. *Hactenus Schotanus.* vid. Heidegg. de Patriarch.
part. 1. exerc. 3. §. 52. & exerc. 5. §. 14, 15, 16. Saubert.

 de

de ſacrific. cap. 2. Cloppenb. ſchol. ſacrific. Outram. de ſacrif. lib. 1. cap. 1.

Hiſce conſideratis non difficile erit judicium de ſacrificiis gentilium, quæ non divino mandato & fide: ſed humana ἐθελοθρησκείᾳ, & vaniloquis dæmoniorum oraculis, infirmis ſane fulcris nituntur. His tamen ſuperſtitionibus, tanto cum ardore, Deorum ſuorum placationem ambiebant, ut ſi qua ratione intelligerent Deos nondum eſſe placatos, non quieſcerent, uſque dum hunc ſibi propoſitum finem adepti eſſent. quod Græcis erat καλλιερεῖν, Lat. *Litare*, quod antiqui *Lutare* dixerunt, frequentativa forma, ἀπὸ τῦ *Lucere*; Proprie enim ſolvere eſt. Litant homines Diis, ut debitores creditoribus, ſolvunt. Litantur hoſtiæ & ſacrificia Diis, ut pecunia ac debitum ſolvitur creditoribus. Nam & ſacra litari Diis, hoſtiæque dicuntur, & Deo litari: Sed & Dii litari dicebantur, id eſt, placari, ut creditores liberari, nam liberare creditorem in jure dicitur qui ſeſe liberat a creditore, eumque placat. Si ergo una victima litatum non eſſet, repetebantur Ceremoniæ. Cato de re ruſt. cap. 141. *Si minus in omnes litabit, ſic verba concipito: Mars pater, ſi quid tibi in illiſce ſuovetaurilibus lactentibus neque ſatisfactum eſt, te hiſce ſuovetaurilibus piaculo. Si uno duobuſve dubitaverit, ſic verba concipito: Mars pater, quod illuc porco neque ſatisfactum eſt, te hoc porco piaculo.* Symmachus, lib. 1. epiſt. 49. *Impendio angor animi; quod ſacrificiis multiplicibus necdum Spoletinum piatur oſtentum, Nam & Jovem vix propitiavit octava mactatio.* Plaut. Pœn. act. 2. ſc. 5.

Nam ego hodie infelix Diis meis iratiſſumis
Sex immolavi agnos, nec potui tamen
Propitiam Venerem facere ut eſſet mihi.

Livius, lib. 45. *Senatus majoribus hoſtiis, uſque ad litationem* Sacrificari *juſſit*. Apud Virgilium Trojani ſacra repetunt, cum prima diſplicuiſſe, prodigiis indicatum eſſet. 3. Æneid. v. 231.

Inſtruimus menſas, ariſque reponimus ignem.

Cæſar, quo die interfectus eſt, ne centum quidem hoſtiis perlitare potuit. *Flor. lib.* 4. *cap.* 2. de P. Æmylio & Auguſto habet Saubertus *de ſacrif. cap.* 19. Hinc hoſtiæ ſuccidaneæ dictæ, quæ prioribus, ſi non eſſet litatum, ſuccedebant, & cædebantur: & proverbium: δεύτερα ἀμείνω. de quibus eodem loci agit Saubertus.

Deos his nugis placatos eſſe intelligebant, ſi mala, quæ metuebant, non eveniſſent. Jul. Obſeq. cap. 10. *Urbe luſtrata pax domi foriſque fuit.*

cap.

cap. 11. *Urbe lustrata, nihil triste accidit.* cap. 51: *Lustrationibus prospere expiatum: nam totus annus domi forisque tranquillus fuit.* Alias Dii ἐπιφανεῖς, item somniis, oraculis, de quibus cap. 11. gratum sibi fuisse cultum illum ostenderunt. Præterea ex ipsi hostis signa quædam colligebantur, ex quibus Deorum iram vel gratiam præsagiebant. Ex apparatu: Cum Galba, somnium expiaturus, præmisisset, qui rem divinam appararent, ipse nihil invenit, præter tepidam in ara favillam, atratumque juxta senem, in catino vitreo thus tenentem, & in calice fictili merum. *Sueton. Galb. cap.* 18. Inter prodigia Neroni mortem denuntiantia, id. cap. 46. *Kal. Jan. exornati lares, in ipso sacrificii apparatu, conciderunt.* Ducebatur hostia, non trahebatur, stabat, non fugiebat, si boni quid ab ea sperandum. 2. Georg.

Et ductus cornu stabit sacer hircus ad aram.

Æneid. 9. v. 627. *Et statuam ante aras aurata fronte juvencum.*

Festus: *Piacularia auspicia appellabant, quæ sacrificantibus tristia portendebant; cum aut hostia ab ara profugisset, aut percussa mugitum dedisset, aut aliam in partem corporis, quam oporteret, decidisset.* Inter sacrificandum ab ipsis Adami filiis signa quædam vel iræ vel gratiæ Dei observata fuisse credibile est. Potuit enim Deus acceptare hostiam Abelis, Caini repudiare apud se, non ostendens palam, quod tamen factum esse patet, quia a Caino est animadversum. Si Cainus deprehendere potuit sacrificium suum non placuisse, fratris placuisse Deo, potuit & Abel. Hieron. quæst. in Genesin. *Unde scire poterat Cain, quod fratris ejus munera suscepisset Deus, & sua repudiasset, nisi illa interpretatio vera esset, quam Theodotio posuit: Et inflammavit* Dominus *super Abel, & super sacrificium ejus, super Cain vero & sacrificium ejus non inflammavit? Ignem autem ad sacrificium devorandum solitum venire de cœlo, & in dedicatione templi sub Salomone legimus, & quando Elias in monte Carmelo exstruxit altare.* Mercerus: *Hebræi credunt, quod igne cœlitus delapso devorata sint Abelis sacrificia, inde intellectum, quod ea accepta haberet, sicut in holocaustis Salomonis, in dedicatione templi postea est factum, & in sacrificiis Eliæ. 1. Reg. 18. & alias deinceps sæpe. Sed hic comminisci miraculum, cum Scriptura non exprimat, incommodum videtur. Adde quod ignis, sacrificia, quæ comburebantur, utpote animalia, e cælo devorabat, non sacrificia cibaria, quæ non comburebantur, ut erant Habeli. Quare videntur divinare, & temere quidem, Hebræi. Ego ex successu rerum suarum id quidem putem eos cognovisse, quod Cain sibi res male cedere, fratri prosperrime videret, aliquo visibili & præsenti signo id tum Deum declarasse,*

 ut

ut videmus ethnicos, licet idolis ſacrificarent, intellexiſſe cum litaſſent. Sed id ſignum ſcriptura nobis non exprimit. Certe Deum puto viſibili aliquo ſigno id tum declaraſſe, ut & poſtea legis tempore, ubi manifeſta ſigna ſui favoris & ſua pacationis exhibebat. Quicquid ſit verum eſt quod ait Apoſtolus: μαρτυροῦντος ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Diabolus autem, ut & hic Deum æmularetur, ſigna quædam in ſacrificiis ſibi oblatis edidit, quibus aut iram aut favorem ſuum manifeſtavit, quæ obſervata fuerunt tum in ſacrificiorum mactatione, tum in eorum combuſtione.

In mactatione exta animalium obſervabant, hæc enim notis quibuſdam a Diis ſignari, varieque moveri, ac quaſi animari credebant. Tibull. lib. 2. eleg. 4.

Tuque regis ſortes, per te præſentit haruſpex
Lubrica ſignavit cum Deus exta notis.

Huc facit Stratagema Alexandri Macedonis, qui ſacrificaturus inſcripſit medicamento aruſpicis manum, quam ille extis erat ſuppoſiturus: literæ ſignificabant victoriam Alexandro dari, quas cum jecur calidum rapuiſſet, & a Rege militi eſſet oſtenſum, auxit animum, tanquam Deo ſpondente victoriam. *Frontin. Stratag. lib. 1. cap. 11. ex. 14.* Hoc de Ageſilao narrat Plutarchus in apophth. Laconicis. Statius 4. Theb.

—— Et in nullis ſpirat Deus integer extis.

Arnob. lib. 2. *Semicruda cœpiſtis, & leviter animata porricere.* Zeno Veronenſis, de Jona: *Non aris fœtentibus funeſtos excitant ignes, non thura cremant, non merum profundunt, nec pecudum inexſpectata morte rapti jecoris ſpirantes conſulunt fibras.* Manil. lib. 4.

Hinc in tanta fidem petimus, quam ſæpe volucres
Accipiunt, trepidæque ſuo ſub pectore fibræ. Dido, 4. Æneid.
—— Pecudumque recluſis Pectoribus inhians, ſpirantia conſulit exta.

Dæmonibus hoc adſcribit Minucius Felix in Octavio: *Dum nonnunquam extorum fibras animant.* Exemplum inſigne eſt apud vatem Ezechielem, cap. 21. ubi exta conſulit Nebucadnezar. Item apud Livium, lib. 41. cap. 14. *Cn. Cornelius Cos. evocatus a viatore, quum templo egreſſus eſſet, paulo poſt rediit confuſo vultu; & expoſuit Patribus conſcriptis, bovis ſeſcenaris, quem immolaviſſet, jecur defluxiſſe, id ſe victimario nuncianti parum credentem, ipſum aquam effundi ex olla, ubi exta coquerentur, juſſiſſe, & vidiſſe cæteram integram partem extorum, jecur omne inenarrabiliter abſumtum. Territis eo prodigio patribus, & alter conſulum curam adjecit: qui ſe, quod caput jecinori defuiſſet, tribus bubus per-*

perlitasse negavit. Senatus majoribus hostiis, usque ad litationem sacrificari jussit. Saluti Petillium perlitasse negant. Lucan. lib. 1.

Nec cruor emicuit solitus, sed vulnere largo
Diffusum rutilo nigrum pro sanguie virus.
Palluit attonitus sacris feralibus Aruns:
Atque iram Superum raptis quaesivit in extis.
Terruit ipse color vatem: nam pallida tetris
Viscera tincta notis, gelidoque infecta cruore
Plurimus asperso variabat sanguine livor.
Cernit tabe jecur madidum: venasque minaces
Hostili de parte videt, pulmonis anheli
Fibra latet, parvusque secat vitalia limes.
Cor jacet: & saniem per hiantes viscera rimas
Emittunt: produntque suas omenta latebras.
Quodque (nefas) nullis impune apparuit extis,
Ecce videt capit fibrarum increscere molem
Alterius capitis, pars aegra & marcida pendet:
Pars micat, & celeri venas movet improba pulsu.
His ubi concepit magnorum fata malorum,
Exclamat: vix fas, superi, quaecunque monetis
Prodere me populis: neque enim tibi summe litavi
Jupiter hoc sacrum: casique in viscera tauri
Inferni venere Dei, non fanda timemus;
Sed venient majora metu: Dii visa secundent,
Et fibris sit nulla fides, sed conditor artis
Finxerit ista Tages. flexu sic omina Tuscus
Involvens, multaque tegens ambage canebat.

Lege & Senecam, in Oedipode; v. 345—— 383. Quibus artibus popae & victimarii supstitiosos luserint, animadvertas ex ἀλαζονείᾳ coqui qui apud Athen. lib. 9. cap. 6. primus furandi artem se reperisse jactat, & nunc jecur, nunc cor ex sacrificio scite subducebat. Hic ex veteribus consulendus Cicero, ex recentioribus Peucerus, qui de divinationibus sunt commentati.

In victimarum combustione & altare, & τὰ ἐπάνω αὐτῆς respiciebantur. In ipso altari motus cum crepitu si observaretur, Deum Deamve adventasse credebant. Senec. Med. 4. 2.

Sonuistis arae, tripodas agnosco meos
Favente commotos Dea. Ovid. 9. metam.

 Visa

Visa Dea est movisse suas (& moverat) aras,
Et templi tremuere fores, imitataque lunam
Cornua fulserunt, crepuitque sonabile sistrum.

In illis quæ super altare erant, sive ἐν τοῖς ἐπάνω αὐτῦ ut loquitur Servator, *Matt.* 23. 20. ignem obſervabant & fumum. Ignis ex cineribus vel ſponte erumpebat, vel alio quodam adminiculo excitatus. Sponte: apud Appianum in Syriac. inter ſigna futuræ Seleuci potentiæ recenſetur, ἡ ἑςία αὐτῦ ἡ πατρῴα, ὐδενὸς ἅψαντος, ἐκλαμψάσα πῦρ μέγα. Inter oſtenta, quæ Tiberio imperium portendebant, hoc accidit, ut apud Philippos ſacratæ olim victricium legionum aræ, ſponte ſubitis collucerent ignibus. *Sueton. Tib. cap.* 14. Virg. 7. Æneid.

Præterea castis adolet dum altaria tædis,
Et juxta genitorem adstat Lavinia virgo,
Visa (nefas) longis comprendere crinibus ignem:
Atque omnem ornatum flamma crepitante cremari,
Regalesque accensa comas, accensa coronam
Insignem gemmis: tum fumida lumine fulvo
Involvi, ac totis Vulcanum spargere tectis.
Id vero horrendum ac visu mirabile ferri.
Namque fore illustrem fama fatisque canebant
Ipsam, sed populo magnum portendere bellum.

Statius, 4. Theb. —— *Atque ipse sonantia flammis*
Virgulta, & tristes crepuisse ut sensit acervos
Tiresias (illi nam plurimus ardor anhelat
Ante genas, impletque cavos vapor igneus orbes.)

Idem, 10. Theb. —— *Pone eja altaria virgo,*
Quæramus superos. facit illa, acieque sagaci
Sanguineos flammarum apices, geminumque per aras
Ignem, & clara tamen media fastigia lucis
Orta docet, tunc in speciem serpentis inanem
Ancipiti gyro volvi, frangique ruborem
Demonstrat dubio, patriasque illuminat umbras.

Senec. Tragic. Oedip. v. 307--327.

Tir. *Quid flamma? largas jamne comprendit dapes?*
Mant. *Subito refulsit lumen, & subito occidit.*
Tir. *Utrumne clarus ignis, & nitidus stetit,*
Rectusque purum verticem cœlo tulit,
Et summam in auras fusus explicuit comam;

An

An latera circa serpit incertus via,
Et fluctuante turbidus fumo labat?
Man. *Non una facies mobilis flammæ fuit;*
Imbrifera qualis implicat varios sibi
Iris colores, parte quæ magna poli
Curvata picto nunciat nimbos sinu:
Quis desit illi, quisve sit dubites color:
Cærulea fulvis mista oberravit notis:
Sanguinea rursus; ultimum in tenebras abit
Sed ecce pugnax ignis in partes duas
Discedit, & se scindit unius sacri
Discors favilla. genitor, horresco intuens.

Ut autem clarius flamma eluceret, vinum igni infundebant, quo adminiculo excitabatur. Octavio Augusti patri, cum per secreta Thraciæ exercitum duceret, in Liberi patris luco, barbara ceremonia de filio a Sacerdote affirmatum est, eum Dominum orbis futurum, quod infuso super altaria mero, tantum flammæ emicuisset, ut supergressa fastigium templi, ad cœlum usque ferretur: uni que olim omnino Magno Alexandro, apud easdem aras sacrificanti, simile provenisset ostentum. *Sueton. Aug. cap.* 94. Georg. 4.

Ter liquido ardentem perfudit nectare Vestam,
Ter flamma ad summum tecti subjecta reluxit,
Omine quo firmans animum, &c.

Contra fœdum in sacrificio Didonis omen, 4. Æneid.

Vidit thuricemis cum dona imponeret aris
(Horrendum dictu) latices nigrescere sacros,
Fusaque in obscœnum se vertere vina cruorem.

Ex fumo καπνομαντεία versabatur circa ejus motum; scrutabantur enim, quas vertigines faceret, quantum se attolleret, & quo motu, rectone an obliquo, vel in orbes contorto ac complicato, agglomeratione quadam in tortiles spiras. *Peucerus.* Ovid. 5. Trist. eleg. 6.

Adspice ut aura tumens fumos e thure coortos,
In partes Italas, & loca dextra ferat.
Sensus inest igitur nebulis quas exigit ignis:
Consilium fugiunt cætera pene meum.
Consilio commune sacrum cum fiat in ara
Fratribus, alterna qui periere manu:
Ipsa sibi discors, tanquam mandetur ab illis,

Scin-

Scinditur in partes atra favilla duas.
Hoc (memini) quondam fieri non posse loquebar,
Et me Battiades judice falsus erat.
Omnia nunc credo, cum tu non stultus ab Arcto
Terga vapor dederis, Ausoniamque petas.

Scilicet & Ovidius & Battiades, id est, Callimachus respiciunt historiam, quæ est apud Pausaniam in Boeoticis: dum Oedipi filiis adoletur, fumum ex flamma emissum in duas partes discedere. De ea re lusit Bianor epigrammate in Eteoclem & Polynicem, quod legitur *lib. 3. antholog. Gr.* titulo εἰς ἥρωας. Statius, lib. 12. Thebaidos:

Ecce iterum fratris primos ut contigit artus
Ignis edax, tremuere rogi, & novus advena bustis
Pellitur, exundant diviso vertice flammæ,
Alternosque apices abrupta luce coruscant.

Senec. Oedip. v. 325.

Libata Bacchi dona permutat cruor,
Ambitque densus regium fumus caput,
Ipsosque circa spissior vultus sedet,
Et nube densa sordidam lucem abdidit.

Item circa nidorem, quo redolerent sacrificia, alienone, an eo, qui ex carnibus ustis effumarat, hoc enim delectari Deos putabant. Min. Felix in oct. *nidore altarium, vel hostiis pecudum saginati.* Arnob. lib. 6. *Nidoribus atque fumo suffita*, & lib. 7. *Ex aris ardentibus nidorem consectatur & fumos.* Tertull. apolog. cap. 22. *pabula propria nidoris & sanguinis procuret.* Item: *Numen de nidore concipiunt.* & de idolol. cap. 6. *Spiritus vilissimi nidoris.* Clem. Alex. admon. ad gentes: Ζεὺς δὲ εἰ θεὸς ἦν, τάχα που τῆς κνίσσης τῶν ὀπτωμένων κρεῶν μεταλαβὼν, ἧς δὴ τὸ γέρας λαχεῖν ὁμολογοῦσιν οἱ θεοί. Homer. Iliad. Α

Ἔρδον δ' Ἀπόλλωνι τεληέσσας ἑκατόμβας
Ταύρων ἠδ' αἰγῶν παρὰ θῖν' ἁλὸς ἀτρυγέτοιο.
Κνίσση δ' οὐρανὸν ἷκεν ἑλισσομένη περὶ καπνῷ.

—— *Irati placabant numina Phoebi,*
Mactantes teneras per littora curva capellas,
Eximiosque boves, quorum de carnibus ustis
Æthereas nidor se sustulit ater in auras.

In ipsis sacrificantibus bonum omen sternutatio: Plutarchus *Themist.* de tribus captivis Themistocli sacrificanti oblatis: Τούτους μὲν ἰδὼν Εὐφραντίδης ὁ μάντις, ὡς ἅμα μὲν ἀνέλαμψεν ἐκ τῶν ἱερῶν μέγα καὶ περιφανὲς

νὲς

νὲς πῦρ, ἅμα δὲ πταρμὸς ἐκ τῶν δεξιῶν ἐσήμηνε. *Quos contuitus vates Euphrantides, ut simul & magnam hostiam & lucidam flammam ediderant, ac bonum omen sternutamento a dextra datum*, &c. vide supra cap. 12. & quæ collegit Ouzeelius ad Minucium Felicem occasione Genii Socratis, quem quidam sternutationem tum ipsius, tum aliorum esse putarunt.

Post sacrificium observabatur ignis e cineribus erumpens. Ecl. 8.

Aspice, corripuit tremulis altaria flammis
Sponte sua, dum ferre moror, cinis ipse, bonum sit.

Ubi Servius: *Hoc uxori Ciceronis dicitur contigisse; cum post peractum sacrificium libare vellet, in cinere visa est flamma, qua flamma eodem anno consulem futurum ostendit ejus maritum.* Metam. 10. postquam Pygmalion Veneri sacra fecisset, eamque orasset:

Sensit, ut ipsa suis aderat Venus aurea festis,
Vota quid illa velint: & amici numinis omen
Flamma ter accensa est, apicemque per aera duxit.

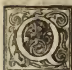
Serpentes sæpe victimas libarunt, ut ex Virg. 5. Æneid. Supr. cap. 12. ostendimus.

Val. Flacc. 3. Argon.——*Et summas frondentibus intulit aris*
Libavitque dapes, placidi quas protinus angues
Umbrarum famuli, linguis rapuere coruscis.

Triste tamen fuit hoc prodigium sacrificanti Graccho, apud Livium, *lib.* 25. *cap.* 16. ad exta, sacrificio perpetrato, angues duo ex occulto allapsi edere jecur, conspectique repente ex oculis abierunt. id cum, aruspicum monitu, sacrificium instauraretur, atque intentius extares ollæ servarentur; iterum ac tertium venisse tradunt, libatoque jocinore intactos angues abiisse. Quum aruspices, ad imperatorem id pertinere prodigium, præmonuissent, & ab occultis cavendum hominibus consultisque; nulla tamen providentia fatum imminens moveri potuit.

CAPUT XV.

Purgatio animæ. Ejus Principium τὸ θεῖον in homine. Corpus animæ, Angelorum. Γνώμη ἡνίοχος. Purgationum πρόοδοι, gradus apud Muhammedanos. Abstinentia, θεσμός. Purgatio ipsa intellectus. θεουργία, Mors pretiosa. Voluntatis in exercitio virtutum. Purgatio animæ post hanc vitam, ex sententia Pythagoræ, Platonis, Poetarum. Finis ut homo sit τετράγωνος. Christiani καθαροί. Hæretici καθαροί.

Uoniam autem Deum, mentem puram, castam sanctamque esse, ipsa ratione dictante, intelligebant gentiles, se cum eo communionem colere se posse, nisi ipsi essent similes facile colligebant. Itaque animæ purgationem præcipuam esse religionem cordatissimi quique inter eos judicabant. Plin. paneg. ad Traj. *Animadverto etiam Deos ipsos, non tam accuratis adorantium precibus, quam innocentia & sanctitate lætari; gratioremque existimari, qui delubris eorum puram castamque mentem, quam qui meditatum carmen intulerit.* Pers. sat. 2.

Quin damus id superis, de magna quod dare lance
Non possit magni Messallæ lippa propago.
Compositum jus fasque animi, sanctosque recessus
Mentis, & incoctum generoso pectus honesto?
Hoc cedo, ut admoveam templis & farre litabo.

Alia insignita sagaciorum gentilium dicta adduxit H. Grotius, *annotatis ad cap. 4. de verit. relig. Christ.*

Hoc scilicet sub lustralibus ceremoniis latebat μυστήριον. ut enim mores emendarent, hominumque vitam corrigerent, sacra hæc a majoribus instituta sunt. Arrianus, in dissertationibus Epicteti, lib. 3. cap. 20. ipsum inducit hæc dicentem: οὕτως ὠφέλιμα γίνεται τὰ μυστήρια. οὕτως εἰς φαντασίαν ἐρχόμεθα, ὅτι ἐπὶ παιδείᾳ καὶ ἐπανορθώσει τοῦ βίου κατε-

καλεσάθη πάντα ταῦτα ὑπὸ τῶν παλαιῶν. Lucian. Cronosol. τῇ δὲ πρὸ τῆς ἑορτῆς, καθάρσιον μὲν τι περιφερέσθω, καὶ ὑπ' αὐτῶν ἐξελαυνέσθω ἐκ τῆς οἰκίας μικρολογία, καὶ φιλαργυρία, καὶ φιλοκερδία, καὶ ὅσα τοιαῦτα ἄλλα σύνοικα τοῖς πλείστοις αὐτῶν. *Cæterum ante solennitatem porcellus circumagitor, atque ex ædibus ejiciantur sordes, avaritia & quæstus, & si quæ id genus alia plerisque domestica.*

Hujus autem sanctitatis & interioris καθάρσεως principium, non aliunde nisi cœlitus tantum arcessiverunt. Quod docet Socrates per inductionem, Dialogo qui vulgo Platoni inscribitur: περὶ ἀρετῆς εἰ διδακτόν; *An virtus doceri possit?* Si enim hoc fieret, a viris bonis esset discenda. Sed a viris bonis non docetur, quia multi boni, neque præceptores bonos, neque discipulos, & ne filios quidem tales habuerunt. Aut igitur doceri non potest, aut illi propter invidiam non docuerunt, quæ in bonos viros non cadit, his enim prodest inter multos sui similes agere, quod reliquis obest. Reliquum est, ut aut natura nobis tribuatur virtus, aut alio modo. Non natura: res enim natura bonas malasve aliqua arte dignoscimus, ut equos & canes probos aut pravos. Homines autem an boni malive sint nulla arte discernimus. Tandemque concludit: οὕτως ἔοικεν οὔτε διδακτὸν εἶναι, οὔτε φύσει ἀρετὴ, ἀλλὰ θείᾳ μοίρᾳ παραγίνεται κεκτημένοις. *Sic apparet virtutem non disciplina, neque natura, sed divina sorte sui possessoribus contingere.* Cum etiam hæc tum vulgi, tum Poetarum sit consuetudo, si quem magnifice collaudare velint eum θεῖον. i. l. divinum appellare: ut de Lacedæmoniis ait Aristoteles, *ethic. Nicom. lib. 7. cap. 1.* Præclare Cicero, 2. de nat. Deor. *Multos præterea & nostra civitas & Græcia tulit singulares viros: quorum neminem, nisi juvante Deo, talem fuisse credendum est. Quæ ratio Poetas, maximeque Homerum impulit, ut Principibus Heroum, Ulyssi, Diomedi, Agamemnoni, Achilli, certos Deos, discriminum & periculorum comites adjungeret.* Postea concludit: *Nemo igitur vir magnus sine aliquo afflatu divino unquam fuit.* De Poetis notu est illud πολυθρύλλητον.

Est Deus in nobis, agitante calescimus illo,
Impetus hic sacræ semina mentis habet.

Aristoteles τῆς εὐτυχίας principium nobilius, quam sit *Ratio*, in homine agnovit, quod non sit φύσις *Natura*, neque νοῦς *Ratio*, sed δαίμων ἀγαθὸς κυβερνήτης, *Genius bonus gubernator.* Eth. Eudem. lib. 7. cap. 17. Iterum, ibid. cap. 18. Proposita quæstione, τίς ἡ τῆς κινήσεως ἀρχὴ ἐν τῇ ψυχῇ; *Quid sit motus principium in anima?* Hæc sequitur responsio: Δῆλον δὲ, ὥσπερ ἐν τῷ ὅλῳ, θεὸς, καὶ πᾶν ἐκείνῳ· Κινεῖ

γὰρ πῶς πάντα τὸ ἐν ἡμῖν θεῖον. λόγε δ' ἀρχὴ ὁ λόγος, ἀλλά τι κρεῖττον. τί οὖν ἂν εἴη κρεῖττον καὶ ἐπιστήμης, πλὴν θεός; *Manifestum igitur, quod sit quemadmodum in universo est Deus, & vicissim cuncta in illo. Nam & illud ipsum Numen quod in nobis est, aliquo saltem modo omnia movet. Principiumque Rationis Ratio non est, sed quiddam præstantius. Quid autem scientia præstantius esse potest, nisi Deus?* Quem Aristotelis locum considerans Julius Scaliger, *de subtil. exercit.* 307. *sect.* 25. in hanc interrogationem erumpit: *Quid ais, divine vir? Estne in nobis aliquid divinum, quod sit præstantius ipsa ratione? An tibi quoque noti fuerunt ipsi radii Spiritus sancti? &c.* Decantatissimus est Deus Socratis, de quo Apulejus.

Purgationis autem interioris organum Philosophia est, cui vim καθαρτικὴν tribuerunt sapientissimi gentiles. Cicero, 5. Tusc. *O vitæ Philosophia dux, O virtutis indagatrix, expultrixque vitiorum, quid non modo nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuisset? tu urbes peperisti; tu dissipatos homines in societatem vitæ convocasti: tu eos inter se primo domiciliis, deinde conjugiis, tum literarum & vocum communione junxisti: tu inventrix legum, tu magistra morum, & disciplinæ fuisti, ad te confugimus, a te opem petimus: tibi nos, ut antea magna ex parte, sic nunc penitus, totosque tradimus. Est autem unus dies bene & ex præceptis tuis actus, peccanti immortalitati anteponendus. cujus igitur potius opibus utamur, quam tuis? quæ & vitæ tranquillitatem largita nobis es, & terrorem mortis sustulisti.* Sic Cebes in tabulæ suæ enarratione τῇ παιδείᾳ virtutem tribuit καθαρτικὴν ad vitiorum expulsionem, virtutumque introductionem. Hierocles autem commentario in aurea Pythagoræ carmina Philosophiam sic descripsit: φιλοσοφία ἐστὶ ζωῆς ἀνθρωπίνης κάθαρσις, καὶ τελειότης. Κάθαρσις μὲν ἀπὸ τῆς ὑλικῆς ἀλογίας, καὶ τοῦ θνητώδους σώματος. τελειότης δὲ τῆς οἰκείας εὐζωίας ἀνάληψις πρὸς τὴν θείαν ὁμοίωσιν ἐπανάγουσα. *Philosophia est humanæ vitæ purgatio & perfectio. Purgatio quidem a materiali brutalitate, & corpore mortali; Perfectio autem, propriæ beatitudinis recuperatio, ad divinam similitudinem reducens.* Atque hac ratione virtutem doceri posse peculiari libello Plutarchus docuit.

Versabatur hæc Philosophia circa animam purgandam de cujus ratione Hieroclis, in aurea carmina Pythagoræ, vestigia legendo, sic Philosophari lubet. Corpus homini tributum est non unius generis: Unum quidem est σῶμα θνητὸν πρὸς τὴν ἐπὶ γῆς διαγωγὴν ὄργανον ἡμῖν δοθέν. *corpus mortale, ad vitam in terris agendam instrumentum no-*

nobis datum. Alterum σῶμα αὐγοειδὲς, ψυχικὸν, ipsi animæ συμφυὲς. Ita ut anima, sive ὐσία λογικὴ, neque corpus sit, neque sine corpore. Ipsa quidem incorporea, in corpus tamen species ejus & figura desinit. Atque hæc vitæ fons est origo, qua corpus illud θνητὸν vivit & spirat. ζωὴ γάρ ἐςὶ τὸ ἄυλον σῶμα, καὶ ζωῆς ἐνύλȣ γεννητικον, δι' ἧς τὸ θνητὸν ἡμῶν σῶμα συμπληρȣ̃ται, ἐκ τῆς ἀλόγȣ ζωῆς, καὶ τȣ̃ ὑλικȣ̃ σώματος συγκείμενον. *Vita enim est corpus immateriale: & vitam materialem generat, per quam corpus nostrum mortale perficitur, ex vita irrationali, & materiali corpore compositum.*

Ex tali Philosophia sine dubio orta est veterum Christianorum sententia, quæ animæ humanæ, quin & Angelis corpus quoddam adscrip-„ sit. de qua ita Vossius, *lib.* 3. *de idolol. cap.* 40. Veterum multis pla-„ cuit spiritum dici, quia sit corpus ita subtile, ut oculorum fugiat con-„ spectum. Nec enim, Christo testante, habet carnem & ossa. Sic „ intellexit B. Hieronymus in cap. 10. Matth. ubi propterea, cum di-„ xisset, *Anima invisibilis & incorporalis est*, continuo subjungit: *secun-„ dum crassiorem corporis nostri substantiam*, Unde lucem capit illud Hi-„ larii, in comment. in Matt. cap. 5. *Nihil est quod non in sua substan-„ tia, & creatione corporeum sit: & omnium sive in cælo, sive in terra, si-„ ve visibilium, sive invisibilium elementa formata sunt. Nam & animarum „ species, sive obtinentium corpora, sive corporibus exulantium, corpoream „ tamen natura sua substantiam sortiuntur: quia omne quod creatum est, in „ aliquo sit, necesse est.* Etiam sic, vel aliter restringendum, quod „ Johannes Episcopus Thessalonicensis ait, synodo Nicæna II. initio „ actionis V. *De Angelis, & Archangelis, & eorum potestatibus, quibus „ & nostras animas adjungo, ipsa catholica Ecclesia sic sentit, esse quidem in-„ telligibiles, sed non omnino corporis expertes, verum tenui corpore prædi-„ tos, aereo, sive igneo.* Ac postea: *Nemo vel angelos, vel dæmones, „ vel animas dixerit incorporeas.* Nec ea Johannis verba ab aliis rejiciun-„ tur, qui Synodo intererant. Hæc Vossius.

Atque hoc corpus ψυχῆς λεπτὸν ὄχημα, *anima tenue vehiculum* vocatur. Illi vehiculo præficiendus erat auriga, qui qui Pythagoræ γνώμη ἡνίοχος dicitur, hoc versu:

Ἡνίοχον γνώμην σήσας καθύπερθεν ἀρίςην.

Γνώμη quidem, quia est δύναμις λογικὴ, ἡνίοχος autem, quoniam corpori præest, quod si minus recte officio suo fungatur, & ab affectibus in avia se rapi sinat,

—— *Frustra retinacula tendens*

Fertur equis auriga, nec audit currus habenas.

Sic Isocrates ad Demon. ὅταν ὁ νοῦς ὑπὸ οἴνου διαφθαρῇ, ταὐτὰ πάσχει τοῖς ἅρμασι, τοὺς ἡνιόχους ἀποβάλλουσιν. *Cum vino mens corrupta fuerit, idem ei, quod curribus evenit, e quibus auriga sunt excussi*: Isid. Pelus. lib. 2. epist. 189. ὅταν ὁ θυμὸς τὰς ἡνίας τοῦ ἡνιοχοῦντος λογισμοῦ ἀποῤῥήξῃ, ἔξω τῶν τῆς φύσεως ὅρων ἀπάγει πολλάκις τοῦ ἀνθρώπου τὸ φρόνημα. *Cum iracundia rationis, quæ auriga munere fungitur, habenas infregit, hominis mentem extra naturæ terminos plerunque transversam agit.* Basil. item Seleuc. Orat. 4. de Davide scribit, quod diabolus eum ad adulterium impulerit, θεασάμενος τὸν παθῶν ἡνίοχον νοῦν οὐκ ἀκριβῶς τὰς ἡνίας διεζωσμένον, *conspicatus mentem, passionum aurigam, indiligenter frenis succinctam.* Quibus loquendi modis hanc Pythagoræ doctrinam respexerunt, quam etiam tradit Boethius, lib. 3. de consol. Phil.

Tu causis animas paribus, vitasque minores
Provehis, & levibus sublimes curribus aptans
In cœlum terramque seris.

Animæ autem purgationes tum in hac vita, tum post eam institutas fuisse crediderunt.

In hac quidem vita gradatim procedebant. Muhammedani ab exterioribus inchoantes, in interiora penetrant. Gradus munditiei quatuor statuunt: Scilicet Mundatio prima exterioris est corporis ab inquinamentis, rebusque spuriis ac superfluis. Deinde membra corporis a sceleribus & illicitis patrandis cohibent. Tum corpsum a moribus vituperio, & vitiis odio dignis mundant. Quam tandem intimorum etiam cordis affectuum purgatio sequitur. *Pocock. not. ad Abulfarajum.*

Pythagoræi Purgationibus antecedentibus, ad sequentes & perfectiores viam sibi sternebant. Prima πρόοδος erat abstinentia ab illis, quæ voluptatem animo adferebant, & τὸ θνητὸν σῶμα ad Venerem incitabant. Huc præcepta illa symbolica spectabant, quæ præter externum illud abstinentiæ officium, aliud μυστικὸν in recessu continebant. In aureis carminibus:

Ἀλλ' εἴργου βρωτῶν, ὧν εἴπομεν.

Quibus non tantum generatim frugalitatem, injunxisse sed etiam speciatim esum animalium, ac fabarum inprimis prohibuisse Pythagoras videtur. De faba vero lectu dignissima scripsit Windetus, *de vita functor. statu. sect.* 5.

Secunda πρόοδος erat purgatio corporis ψυχικοῦ, καὶ αὐγοειδοῦς, quæ fiebat καθαρμοῖς, ἱεροῖς θεσμοῖς, καὶ ἱερατικαῖς τέχναις, quibus terrenæ ac ὑλι-

ὑλικαὶ φανλασίαι amputabantur, & anima quaſi corporeis vinculis ſolvebatur. Unde ait Pythagoras: ἔν τε καθαρμοῖς, ἔν τε λύσει ψυχῆς. λύσις ſolutio, τῇ δέσει ligationi opponitur, quod in magicis obtinuit. Ciborum quorundam uſus, quos animæ in puritate ſua conſervandæ parum idoneos judicavit Pythagoras, pro vinculis animæ ab eo deputabantur. Ergo ut in eorum uſu animæ veluti δέσις conſtituta ab illis ſapientibus, ita λύσις in eorundem abſtinentia. Sed præterea καθαρμοὶ quidam tralatitii ad λύσιν ψυχῆς inſtituti Pythagoræ ac Pythagoræis ſolennes fuerunt, tum publice, tum privatim. De publicis teſtatur Jamblichus, *vit. Pythag. cap.* 19. Καὶ προβαλὼν, ὡς λόγος, καθαρμούς τε ἐπετέλει, καὶ λοιμοὺς ἀπεδίωκε, καὶ ἀνέμους ἀπὸ τῶν εἰς τοῦτο ἀξιούσων βοηθὸν αὐτὸν γίνεσθαι. Λακεδαίμονα γοῦν παρειλήφαμεν μετὰ τὸν ὑπ' ἐκείνου γενόμενον καθαρμὸν, μηκέτι λοιμώξαι, πολλάκις πρότερον τούτῳ τῷ παθήματι περιπεσοῦσαν. *Et cum ad ſingula loca appelleret, & luſtrationes, ut fama eſt, faciebat, & peſtem ventoſque noxios ab illis urbibus averruncabat, quæ eum in hoc ſibi adjutorem rogare ac vocare dignabantur. Sic Lacedæmonem accepimus, luſtratione ab eo ſibi facta, peſte laborare deſiiſſe, cum ante frequens hoc malo conflictaretur.* De privatis hic verſus intelligendus eſt: ἔν τε καθαρμοῖς, ἔν τε λύσει ψυχῆς. Præcedunt autem καθαρμοὶ, in quibus certorum ciborum abſtinentiam præſcripſit Pythagoras, quo anima purgatior, & ſic ſolutior, liberiorque exiſteret: ex iis ſequitur λύσις ψυχῆς, quæ illorum καθαρμῶν cauſa & finis. Figura eſt ἓν διὰ δυοῖν, quia καθαρμοὶ, λύσιν ψυχῆς procurabant. Aut forte per λύσιν ψυχῆς, privatos intellexit καθαρμοὺς, quibus ſingulorum animæ purgabantur: per καθαρμοὺς publicas luſtrationes, in quibus obeundis ὁ καθαρτὴς cibis quibuſdam ex præſcripto Pythagoræ abſtinebat. Sane Empedocles, & ipſe Pythagoræus, καθαρμοὺς, id eſt, ritus καθαρμῶν ſcripſerat. *Salmaſ. præfat. ad Cebet. tab. & Paraphr. Arabicam, aureorum Pythagoræ carminum.*

His autem purgationibus non rite factis, animæ non purgatæ, poſt diſceſſum e corpore circa ſepulchra errare credebantur. Plato in Phædone: περὶ ἃ (μνήματα) δὴ καὶ ὤφθη ἄττα ψυχῶν σκιοειδῆ φαντάσματα, οἷα παρέχονται αἱ τοιαῦται ψυχαὶ εἴδωλα, αἱ μὴ καθαρῶς ἀπολυθεῖσαι, ἀλλὰ τοῦ ὁρατοῦ μετέχουσαι, διὸ καὶ ὁρῶνται. *Circa ſepulchra viſa ſunt ſpectra quædam animarum, quæ umbris ſunt ſimilia, qualia ſimulachra exhibent illæ animæ, quæ non pure ſunt ſolutæ; ſed corporis viſibilis participes ſunt, ideoque, & videntur.* Dido, 4. *Æneid.* Non ſatis purgata, quia ante diem, ſubitoque accenſa furore moriebatur, quamvis anima eſſet apud manes, tamen has apparitiones Æneæ minatur:

——Se-

—— Sequar atris ignibus absens,
Et cum frigida mors anima seduxerit artus
Omnibus umbra locis adero, dabis improbe pœnas,
Audiam, & hac manes veniet mihi fama sub imos.

Post has προόδυς ipsa purgatio sequitur. Sicut autem Aaronis λόγιον includebat in se *Urim* & *Thummim*; tum lumen intellectus, tum puritatem ac integritatem voluntatis & affectuum; quæ binæ sunt alæ, quibus anima a rebus terrenis se subducens in cœlum evolare nititur: Ita hæc purgatio duabus quoque partibus absolvitur, quarum una oculo, altera manui assimilatur. Oculus (θεωρία) veritatis campum contemplatur: Manus vero (πρᾶξις) σῶμα illud ἐμφυὲς regit, cohibet atque ad seipsum convertit, ut tota anima Deum contempletur, & divinam adipiscatur similitudinem. Hierocles: ταῦτα δὲ πέφυκεν ἀρετῇ καὶ ἀληθέια μάλιςα ἀπεργάζεσθαι ἡ μὲν τὴν ἀμετρίαν τῶν παθῶν ἐξορίζυσα, ἡ δὲ τὸ θεῖον εἶδος ἐυφυῶς ἔχυσα προσκλωμένη. *Hac autem virtute ac veritate perficitur maxime. Illa quidem affectuum exorbitantiam determinams: hac vero divinam speciem apte habens adjunctam.*

Oculus ergo, sive prima hujus purgationis pars in rerum contemplatione versatur, in qua γνώμης sive λογικῆς ψυχῆς perfectio sunt μαθημαλικαὶ ἐπιςῆμαι, ἡνιόχυ vero est λύσις illa, quæ est λογικὴ τῶν ὄν των ἐπόπλεια. Plato in Phædro, docet animam ad inferiora prolapsam, pennarumque confractionem passam, per contemplationem erigi, scilicet ἀνακύψασαν ἐις τὸ ὄνλως ὄν, *ad id quod vere est rursus oculorum aciem convertentem.* Addit: διὸ δὴ δικάιως μόνη πλερῦται ἡ τῦ φιλοσόφυ διάνοια. πρὸς γὰρ ἐκείνοις ἀέι ἐςι μνήμη καλὰ δύναμιν, ὄισπερ ὁ θεὸς ὢν θεῖός ἐςι. τοῖς δὲ δὴ τοιύτοις ἀνὴρ ὑπομνήμασιν ὀρθῶς χρώμενος, τελέυς ἀεὶ τελέτας τελύμενος, τέλεος ὄνλως μόνος γίνελαι. *Quocirca sola Philosophi cogitatio recuperat alas. Nam in illis quantum fieri potest, memoria semper obversatur, in quibus, ut divinis nimirum, ille qui versatur divinus est. His autem commonefactionibus qui recte usus fuerit, perfecta semper mysteria peragens, solus revera perfectus est.* Hæc est illa *vita contemplativa*, quam *Mortem pretiosam* Hebræi & Academici vocitarunt. quam sapientibus appetendam esse docuit Plato. *Macrob. lib. 1. in somn. Scip. cap. 13.* Cujus ea est vis, ut ingenium acuat, & hominem ab homine sejungat: quod cum adeptus est, non modo rerum naturalium arcana videt, sed etiam pernicibus alis in cœlum purgata mente fertur, rerumque divinarum scientia repletur. Post a Deo immortali subornatus, res arduas & admirabiles ignaris hominibus revelat. Plato in Phædone:

τῦτο

τοῦτο θάνατος ὀνομάζεται, λύσις καὶ χωρισμὸς ψυχῆς ἀπὸ σώματος. *Hoc mors vocatur, ſolutio & ſeparatio animæ a corpore.* Et poſt: λύειν δὲ γε αὐτὴν, ὥς φαμεν, προθυμοῦνται ἀεὶ μάλιστα, καὶ μόνοι οἱ φιλοσοφοῦντες ὀρθῶς, καὶ τὸ μελέτημα αὐτὸ τοῦτο ἐστὶ τῶν φιλοσόφων, λύσις καὶ χωρισμὸς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος. *Solvere autem illam, ut diximus, illi deſiderant maxime & ſoli, qui recte philoſophantur: Hæc ipſa Philoſophorum meditatio eſt, ſolutio & ſeparatio animæ a corpore.* Ideoque mortem non timet φιλόσοφος, quia non eſte φιλοσώματος:

Quique metus omnes, & inexorabile fatum.
Subjecit pedibus ſtrepitumque Acherontis avari. vid. Macrob. libr. I. in ſomn. Scip. cap. 7. Tales celebrat Ovidius, I. Faſt.

Felices animæ, quibus hæc cognoſcere primum,
Inque domos ſuperas ſcandere cura fuit.
Credibile eſt illos pariter vitiiſque, jociſque
Altius humanis exeruiſſe caput.
Non Venus, & vinum ſublimia pectora fregit,
Officiumque fori, militiæque labor.
Nec levis ambitio, perfuſaque gloria fuco,
Magnarumque fames ſollicitavit opum.
Admovere oculis diſtantia ſidera noſtris,
Aetheraque ingenio ſuppoſuere ſuo.

Hanc felicitatem Philoſophia promittit Boethio, lib. 4. conſol. Philoſ.

Sunt etenim pennæ volucres mihi,
Quæ celſa conſcendant poli:
Quas ſibi cum velox mens induit,
Terras peroſa deſpicit,
Aeris immenſi ſuperat globum,
Nubeſque poſt tergum videt.
Quique agili motu calet ætheris,
Tranſcendit ignis verticem,
Donec in aſtriferas ſurgat domos,
Phœboque conjungat vias:
Aut comitetur iter gelidi ſenis,
Miles coruſci ſideris:
Vel quocunque micans nox pingitur,
Recurrat aſtri circulum,
Atque ubi jam exhauſti fuerit ſatis,
Polum relinquat extimum,

Dorsaque velocis premat ætheris,
Compos verendi luminis.
Hic Regum sceptrum Dominus tenet,
Orbisque habenas temperat,
Et volucrem currum stabilis regit,
Rerum coruscus arbiter.
Huc te si reducem referat via,
Quam nunc requiris immemor,
Hæc, dices, memini, patria est mihi,
Hinc ortus, heic sistam gradum.
Quod si terrarum placeat tibi
Noctem relictam visere,
Quos miseri torvos populi timent,
Cernes tyrannos exsules.

Ut autem hæc perfectior esset animæ purgatio, & contemplatio sublimior, ad θεουργίαν, Magiæ speciem processerunt Philosophi. August. de Civ. Dei lib. 10. cap. 9. *Porphyrius quandam quasi purgationem animæ per theurgiam, cunctanter tamen, & pudibunda quodammodo disputatione promittit: reversionem vero ad Deum hanc artem præstare negat, ut videas eum inter vitium sacrilegæ curiositatis & philosophiæ professionem sententiis alternantibus fluctuare. Nunc enim hanc artem tanquam fallacem, & in ipsa actione periculosam, & legibus prohibitam cavendam monet: nunc autem, velut ejus laudatoribus cedens, utilem dicit esse mundandæ parti animæ, non quidem intellectuali, qua rerum intelligibilium percipitur veritas, nullas habentium similitudines corporum: sed spirituali qua corporalium rerum capiuntur imagines. Hanc enim dicit per quasdam consecrationes theurgicas, quas teletas vocant, idoneam fieri, atque aptam susceptione spirituum, & angelorum ad videndos Deos. Ex quibus tamen theurgicis teletis fatetur intellectuali animæ nihil purgationis accedere, quod eam faciat idoneam ad videndum Deum suum, & perspicienda ea, quæ vera sunt. Ex quo intelligi potest, qualium Deorum, vel qualem visionem fieri dicat theurgicis consecrationibus, in qua non ea videntur, quæ vera sunt. Denique animam rationalem, sive quod magis amat dicere intellectualem in superna dicit posse evadere, etiam si quod ejus spirituale est nulla theurgica fuerit arte purgatum. Porro autem a theurgo spiritualem purgari hactenus, ut non ex hoc ad immortalitatem æternitatemque perveniat.* Pluribus de hac arte agit Augustinus, *lib. eod. cap.* 10. *&* 16. Sed hæc instituto nostro sufficiunt.

Ad Manum progredimur, quæ voluntatem & affectus dirigit, quorum

rum perturbatio magnam animæ purgationi remoram injicit, ut apud Boethium, lib. 1. consol: Philosophia versibus canit.

Nubibus atris
Condita nullum
Fundere possunt
Sidera lumen.
Si mare volvens
Turbidus Auster
Misceat æstum
Vitrea dudum
Parque serenis
Unda diebus,
Mox, resoluto
Sordida cœno
Visibus obstat.
Quique vagatur
Montibus altis
Defluus amnis,
Sæpe resistit
Rupe soluti
Objice saxi.
Tu quoque si vis
Lumine claro
Cernere verum
Tramite recto
Carpere callem;
Gaudia pelle,
Pelle timorem;
Spemque fugato,
Nec dolor adsit.
Nubila mens est,
Vinctaque frenis,
Hæc ubi regnant.

Ut ergo huic malo medicina fieret, Philosophi & inprimis Socrates Philosophiam e cœlo devocavit, in urbibus collocavit, in domos etiam introduxit, de vita & moribus, rebusque bonis & malis quærere coegit. qua in re & urbanitatem multam, & lenitatis adhibebat plurimum. Vitium enim ut tolleret, id quod vitio est simillimum commendabat. Sicut amorem cum induxit, ut amorem tolleret, quemadmodum cum in Symposio, Charmide, Protagora & aliis, verum esse amatorem se ostendit. Quod qui non viderunt execrandum sancto viro impegerunt crimen. Ita se lenonem hominum in Xenophontis convivio vocat. Eadem ratione, si quem voluptati videt addictum, veram voluptatem; si quem opibus, veras opes apud Platonem commendat: qua suavissima agendi ratione, non tam trahit homines, quam ducit; neque eradit vitia, sed eluit. Stoicorum agendi ratio est a contrario. Maxima enim ex hominibus ut tollant vitia, nec minima admittunt. Imo paria esse volunt omnia, quod & Cicero in parodoxis, ex mente Stoicorum disputavit. Ut autem a peccando absterrerent, ne affectus quidem permittebant, quos tamen ad habitum virtutis, ratione quadam salutari, alii perducebant.

Sic in hac vita hæ purgationes procedebant, donec per mortem anima vinculis corporeis plane liberata, quasi deificetur. Pythag. aur. carm.

Ἢν δ' ἀπολείψας σῶμα εἰς αἰθέρ' ἐλεύθερον ἔλθῃς,
Ἔσσεαι ἀθάνατος, θεὸς ἄμβροτος, οὐκ ἔτι θνητός.
Quod si relicto corpore in purum æthera perveneris
Eris immortalis Deus, incorruptibilis, nec amplius mortalis.

Post hanc vitam purgari credebantur animæ, vel extra infernum, vel in illo.

Extra infernum fiebat, juxta Pythagoram, per Μετεμψύχωσιν, quam eleganter Tertullianus, *de anima*, *cap.* 28. vocat animarum recidivatum, revolubilem semper, ex alterna mortuorum atque viventium suffectione. quam sententiam Pythagoras, apud Ovidium. 15. *metam.* sic eloquitur:

Morte carent animæ, semperque priore relicta
Sede, novis domibus vivunt, habitantque receptæ.
Ipse ego, nam memini, Trojani tempore belli
Panthoides Euphorbus eram, cui pectore quondam
Hæsit in adverso gravis hasta minoris Atridæ:
Cognovi clypeum lævæ gestamina nostræ
Nuper Abanteis templo Junonis in Argis.

Libet hic cum Lactantio, *lib.* 3. *cap.* 18. exclamare: ***O miram & singularem Pythagoræ memoriam! o miseram omnium nostrum, qui nescimus, quid ante fuerimus!*** Ausonius in Marcum quendam, hominem impurum, impuro corpore & domicilio dignum, juxta hoc Pythagoræ dogma, sic lusit:

Pythagora Euphorbi, reparas qui semina rerum,
Corporibusque novis das reduces animas.
Dic, quid erit Marcus, jam fata novissima functus,
Si redeat vitam rursus in aeriam?
Non taurus, non mulus erit, non hippocamelus,
Non caper, aut aries; sed scarabæus erit.

Triplex autem hæc erat purgatio: notante Servio, *ad 6. Æneid.* Aut enim in terrena corpora animæ transibant, quæ nempe corporalibus blandimentis nimis deditæ fuerunt; & hæc per ignem fieri dicitur, qui idem ac terra: Aut in corpora marina, si paulo melius vixerint: aut in corpora aeria, si satis bene vixerint. Sententiam suam Pythagoras a Pherecyde Syro hausit, hic autem e Theologia Phœnicum, unde eam quoque habuerunt Judæi, *Voss. de idolol. lib.* 3. *cap.* 41. *Hoornb. contr. Judæos. pag.* 541. 542. 543. Pharisæos autem Μετεμψύχωσιν docuisse negat Camero, *tom.* 3. *pag.* 26. *& seqq.* Inter gentiles longe lateque fuit dispersa. Crediderunt eam Ægyptii ante Pythagoram. *Herodot. lib.* 2. Crediderunt deinceps Druides Gallorum, Cæsare & Lucano testibus: Germani apud Appianum Alexandrinum. Indorum Brachmanes. *Philostr. de vit. Apollon. lib.* 3. *Voss. de Philos. lib.* 2. Sinenses. *Spizel. de re liter. Sinens. pag.* 274. *& seqq. Mendoz. hist. Chin. part.* 1. *lib.* 2. *cap.* 6. Tartari, *id. ibid. lib.* 1. *cap.* 1. Legatur etiam, qui lingua

gua Belgica hodierni gentilismi historiam collegit Godefr. Carolinus, *part. 1. cap. 13.*

Tandem Acheronta movebimus tum Philosophicum, tum Poeticum.

Philosophorum simplicior doctrina & clarior: Quid de statu nec perfecte justorum, nec penitus impiorum, sed mediocrium senserint veteres tum Hebræi tum Græci, vide apud Windetum, de vita functorum statu, *sect.* 8. Platonicis quidem hanc sententiam adscribit Augustinus, *de Civ. Dei. lib.* 21. *cap* 13. quasi nullas pœnas æternas, sed purgatorias fore omnes assererent, & tandem finem accepturas. Plato autem aliter docuit; diversa scilicet esse ut peccatorum, sic pœnarum genera. Eos vero qui scelerate vixerint, tandem in Tartarum conjici, unde evadere nunquam possint. Sub finem Gorgiæ apud inferos hominum crimina, quædam expiabilia, quædam inexpiabilia describit; illa quidem *ἰάσιμα ἁμαρτήματα* vocat, de his vero inquit: *οἳ δ᾽ ἂν τὰ ἔσχατα ἀδικήσωσι, καὶ διὰ τοιαῦτα ἀδικήματα ἀνίατοι γένωνται, ἐκ τούτων τὰ παραδείγματα γίγνεται. καὶ οὗτοι αὐτοὶ μὲν οὐκέτι ὀνίνανται οὐδὲν, ἅτε ἀνίατοι ὄντες. ἄλλοι δὲ ὀνίνανται οἱ τούτους ὁρῶντες, διὰ τὰς ἁμαρτίας τὰ μέγιστα, καὶ ὀδυνηρότατα, καὶ φοβηρότατα πάθη πάσχοντας τὸν ἀεὶ χρόνον.* *Qui autem peccata maxime commiserunt, & propterea insanabiles facti sunt, ex illis hæc exempla statuuntur. Et ipsi quidem nullam inde percipiunt utilitatem, utpote insanabiles. Alii vero utilitatem capiunt, qui eos propter peccata maxima, molestissimas &, terribilissimas dare pœnas in æternum, vident.* Similia ipsis Platonis verbis habent Justinus Martyr, exhortatorio ad gentes, & Eusebius, *de præpar. Euang. lib.* 11. *cap.* 20. *& lib.* 12. *cap.* 5.

Poetæ philosophiam hanc fabulis involventes, animas in inferno pro ratione delictorum, & sordium in hac vita contractarum, variis pœnis affligi finxerunt, donec plene purgatæ in campos Elysios emitterentur, qui inde fortasse nomem sortiti, quasi *ἀπὸ τῆς λύσεως*, notante Servio, *ad.* 5. *Æneid. v.* 735. a dissolutione animæ a vinculis corporis: Celsus apud Origenem, *lib.* 7. *contra Celsum*, Elysium ait esse quasi *ἐλύσιον, ἀπὸ λύσεως, τῶν ἔνθεν κακῶν.* addito versu 563. ex Odyss. Δ.

Ἀλλά σ᾽ ἐς ἠλύσιον πεδίον, καὶ πείρατα γαίης
Ἀθάνατοι πέμψουσι —— τῇ περ ῥηΐστη βιοτὴ ——
In nemus Elysium post hæc, sedesque beatas
Ab Jove mitteris, in quo suavissima vita est.

Plenius Anchises, apud Maronem, 6. Æneid.

Quin & ſupremo cum lumine vita reliquit,
Non tamen omne malum miſeris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt peſtes, penituſque neceſſe eſt
Multa diu concreta modis inoleſcere miris.
Ergo exercentur pœnis, veterumque malorum
Supplicia expendunt: aliæ panduntur inanes
Suſpenſæ ad ventos: aliis ſub gurgite vaſto
Infectum eluitur ſcelus, aut exuritur igni.
Quiſque ſuos patimur Manes. exinde per amplum
Mittimur Elyſium, & pauci læta arva tenemus,
Donec longa dies perfecto temporis orbe
Concretam exemit labem, purumque reliquit
Æthereum ſenſum, atque aurai ſimplicis ignem.
Has omneis, ubi mille rotam volvere per annos,
Lethæum ad fluvium Deus evocat agmine magno;
Scilicet immemores ſupera ut convexa reviſant,
Rurſus & incipiant in corpora velle reverti.

Cujus opinionis abſurditatem Porphyrius, apud Auguſtin. *de Civ. Dei, lib.* 10. *cap.* 30. demonſtrat: quoniam revera credere ſtultum eſt, ex illa vita, quæ beatiſſima eſſe non poterit, niſi de ſua fuerit æternitate certiſſima, deſiderare animas corporum corruptibilium labem,& inde ad iſta remeare, tanquam hoc agat ſumma purgatio, ut inquinatio requiratur. Si enim quod perfecte mundantur hoc efficit, ut omnium obliviſcantur malorum; malorum autem oblivio facit corporium deſiderium, ubi rurſus implicentur malis: profecto erit infelicitatis cauſa, ſumma felicitas: & ſtultitiæ cauſa, perfectio ſapientiæ: & immunditiæ cauſa, ſumma munditia.

Totius autem hujus Philoſophiæ finis erat, ut Mens humana ad Deum adſcenderet, & ſummæ ſanctitati eſſet quam ſimillima. Plato in Phædro: ἡ μὲν ἀρίστη θεῷ ἑπομένη καὶ εἰκασμένη. *Quæ optime Deum ſecuta, & ad ejus ſimilitudinem conformata eſt.* Hinc Porphyrius, apud Auguſtinum, *de Civ. Dei. lib.* 19. *cap.* 23. *Inquiſitio purgat: imitatio deificat ad ipſum operando.* Sicut enim animæ humanæ originis ſunt divinæ; ſic ad ſuum principium rurſus convertuntur, in quo quieſcant. Boeth. de conſol. Phil. lib. 3.

Quas lege benigna
Ad te converſas reduci facis igne reverti.

Qui ad hunc ſcopum non collineat, veram animæ purgationem fruſtra deſi-

desiderat. Sic Arrianus, ex mente Epicteti, lib. 2. cap. 16. τὰ σαυτοῦ κάθαιρον κακά. ἐντεῦθεν ἐκ τῆς διανοίας ἔκβαλε λύπην, φόβον, ἐπιθυμίαν, φθόνον, ἐπιχαιρεκακίαν, μαλακίαν, ἀκρασίαν. ταῦτα δ' οὐκ ἔστιν ἄλλως ἐκβαλεῖν, εἰ μὴ πρὸς μόνον τὸν θεὸν ἀποβλέποντα, ἐκείνῳ μόνῳ προσπεπονθότα, τοῖς ἐκείνου προστάγμασι καθωσιωμένον. *Tua ipsius mala purgato: ex animo ejice dolorem, timorem, cupiditatem, invidiam, malevolentiam, avaritiem, mollitiem, intemperantiam. Hæc vero aliter ejici non possunt, nisi ad solum respicias Deum, eique soli sis addictus, & illius mandatis initiatus.*

Atque hinc oritur illa animi tranquillitas, qua homo Dei instar est, qui, ut ait Aristoteles, Ethic. Nicom. lib. 7. cap. 14. ἀεὶ μίαν καὶ ἁπλῆν χαίρει ἡδονήν, *una semper & simplici gaudet voluptate.* Talis vir bonus τετράγωνος Philosopho dicitur, *Ethic. Nicom. lib. 1. cap.* 10. eodem semper vultu, ut de Socrate narratur, constans & sui similis:

Si fractus illabatur orbis
Impavidum ferient ruinæ.

In Ecclesia autem Christiana, dum Philosophi frustra in tenebris palpant, fons aquæ vivæ contra immunditiam apertus est. Fons sanguinis Filii Dei qui nos καθαρίζει ab omni peccato. Fons aquæ spiritualis, qua regeneramur, *Ezech.* 36. Ideoque καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, monente Apostolo, 2. *Cor.* 7. Talibus vera beatitudo parata est. Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ· ὅτι αὐτοὶ τὸν θεὸν ὄψονται. *Matth.* 5. 8.

Hæretici καθαροὶ Christianismum falso dogmate inquinarunt, de quibus legendus Epiphanius, aliique rerum Ecclesiasticarum scriptores.

CAPUT XVI.

Luſtrabantur ſacris initiandi. Studioſi *Athenis.* Interpretes *72. 5. Scripturæ. Templa ingreſſuri. Oraturi. ſacrificaturi. Jeſus Chriſtus ſacerdos noſter purificatus. Junonia celebraturæ, ludos ſeculares ſpectaturi. Deorum reſponſa per ſomnia petentes. Luſtrationes Magicæ. Quæ cortinæ forma apud Delphos? Luſtrationes ante mercaturam, Venerem. Poſt homicidium, Venerem, ſomnum, ejectionem* καθαρμάτων. *Propter funera luſtrabantur, qui in domo funeſta, qui funus vidiſſent, qui proſecuti eſſent.*

Orporumergo luſtratio ſymbolica fuit ceremonia interiorem animæ purgationem adumbrans:. Verum gentiles corticem tantum lambentes ipſam rei veritatem, & ſanctitatis nucleum ſatis oſcitanter neglexerunt. Hæ autem ceremoniæ vel Præcedaneæ erant, vel Succedaneæ.

Præcedaneas voco eas luſtrationes, quæ fiebant, quoties ſe ad aliqua ſacra peragenda accingerent, ut ſeipſos, his ritibus purificatos, quaſi caſtiores & Diis ſuis gratiores ſiſterent. ubi primum locum ſibi vendicant, quæ ipſam religionem propius tangebant homineſque ad eam intromittebant.

Luſtrabantur ergo inprimis illi, qui ſacris erant initiandi: Plut. Theſ. *Hercules ante initiationem luſtratus, ut ei ob certa facta ſua, quæ inconſulte admiſerat, opus erat.* Clemens Alex. lib. 5. ſtrom: τῶν μυστηρίων τῶν παρ᾽ ἕλλησιν ἄρχει μὲν τὰ καθάρσια, καθάπερ καὶ τοῖς βαρβάροις τὸ λοῦτρον. *Luſtrationes inchoant myſteria apud Græcos, ſicut lavacrum apud barbaros. Et lib. 6. ſtrom:* ἐπεὶ καὶ πρὸ τῆς τῶν μυστηρίων παραδόσεως καθαρμοὺς τινὰς προσάγειν τοῖς μυεῖσθαι μέλλουσιν ἀξιοῦσιν, ὡς δέον τὴν ἄθεον ἀποθεμένους δόξαν, ἐπὶ τὴν ἀληθῆ τρέπεσθαι παράδοσιν. *Quoniam etiam ante myſteriorum traditiones volunt ut initiandis purgationes quædam adducantur, ut illos decet, qui impiam opinionem deſerentes ad veram convertuntur doctrinam.*

Olym-

Olympiodorus: ἐν τοῖς ἱεροῖς ἡγοῦντο μὲν αἱ πάνδημοι καθάρσεις. εἶτα ἐπὶ ταύταις αἱ ἀπορρητότεραι μετὰ ταύτας, συστάσεις· καὶ ἐπὶ ταύταις μυήσεις· ἐν τέλει δ' ἐποπτεῖαι. *In sacris præcedebant publicæ purgationes: deinde has excipiebant aliæ reconditiores: post has aggregationes: tum sequebantur initiationes: ad extremum epoptiæ, sive sacrorum omnium plena participatio.* Hos quinque gradus idem repetit, sic scribens: ἀναλογοῦσιν αἱ ἠθικαί τε καὶ πολιτικαὶ ἀρεταὶ τοῖς ἐμφανέσι καθαρμοῖς· αἱ δὲ καθαρτικαὶ, ὅσαι ἀποσκευάζονται πάντα τὰ ἐκτὸς τοῖς ἀπορρητοτέροις· αἱ δὲ περὶ τὰ νοητὰ θεωρητικαὶ ἐνέργειαι ταῖς συστάσεσιν· αἱ δὲ τούτων συναιρέσεις εἰς τὸ ἀμέριστον ταῖς μυήσεσιν· αἱ δὲ ἁπλαῖ τῶν ἁπλῶν εἰδῶν αὐτοψίαι ταῖς ἐποπτείαις. *Virtutes morales & civiles rationis similitudinem habent cum his quæ palam fiunt lustrationibus: Purgativæ, quæ externa amoliuntur reconditioribus illis respondent: Facultates autem contemplativæ, quæ circa intelligibilia, aggregationibus: Initiationibus similes sunt horum in indivisibile contractiones: Simplices denique simplicium visiones perfectis sacrorum perceptionibus respondent.* Nonnus in synagoga historiarum, ad orat. 1. steliteut. Gr. Nazianzeni, cap. 47. primum ex initiamentis sacrorum Mithræ ponit διανήξασθαι ἐπὶ πολλαῖς ἡμέραις ὕδωρ πολύ: *complures dies per multum aquæ natare.* Tertull. de baptis. cap. 5. *Sed enim nationes extraneæ ab omni intellectu spiritualium potestatum, eadem efficacia idolis suis subministrant; sed viduis aquis sibi mentiuntur: Nam & sacris quibusdam per lavacrum initiantur, Isidis cujusdam aut Mithræ.* Et de præscriptionibus cap. 40. *Tinguit & ipse diabolus quosdam, utique credentes & fideles suos: expiationem delictorum de lavacro repromittit, & sic adhuc initiat Mithræ.*

Apulejus Isidis sacris initiandus etiam lustratus est. metam. lib. 11. *Jamque tempore, ut ajebat Sacerdos, id postulante, stipatum me religiosa cohorte deducit ad proximas balneas; & prius sueto lavacro traditum, præfatus Deum veniam, purissime circumrorans abluit: rursumque ad templum reductum, jam duabus diei partibus transactis, ante ipsa Deæ vestigia constituit secretoque mandatis quibusdam, quæ voce meliora sunt, idque plane cunctis arbitris præcipit, decem continuis illis diebus cibariam voluptatem coercerem, neque ullum animal essem, & invinius essem.* In sacris Osiridis: Plut. de Iside & Osir. τῶν ἱερῶν ἀεὶ προπομπεύει τὸ ὑδρεῖον ἐπὶ τιμῇ τοῦ θεοῦ. *Ante sacra in pompa semper præcedit vas aquarium, in honorem Dei.* Hoc & videtur innuere Antiphanes apud Pollucem, lib. 10. cap. 18. Καὶ τὸ χερνίβιον τοῦτο πρῶτον ἡ πομπῆς. *Et malluviolum illud erat primum pompæ.* Vide Vossium, de idolol. lib. 9. cap. 39. Casaubonum in Athenæum, lib. 6. cap. 15.

Qui Athenis literarum ſtudiis operaturi erant, aut ad honorum gradus in Academia promovendi, ſolenniter lavabantur. Ritus non diſſimilis depoſitionibus Academicis apud Germanos frequentatis, quos carmine deſcripſit Fr. Widebramus. Nazianzenus, orat. funebri in laudem Baſilii: *Per forum ducitur cum pompa, quæ talis eſt: ii qui adoleſcentis ad balneum ſunt præcurſores ſeipſos in ordinem redigunt, ſecundum cognationes ſeriatim, cum vero appropinquant, multo utuntur clamore. ſaltantque tanquam inſanientes: jubet autem vox illa, eos non ultra progredi, ſed conſiſtere tanquam balneum eos minime capere velit, ſimulque portas calcibus pulſant, ſtrepitu juvenem perterrentes, deinde ingreſſum concedentes: ita jam libertatem præſtant. Ac ex balneo honore æqualem, & tanquam unum ex eis ſuſcipiunt.* Sic novitiorum faſtum retundere volebant.

Ariſtæas de LXXXII. Interpretibus ſcribit, eos in tranſlatione legis occupatos, quotidie mane, ſalutato Rege, antequam ad opus interpretationis ſe accingerent, manus ex mari laviſſe, & vota Deo ſolviſſe; cauſamque rogatos reſpondiſſe: fieri hoc in argumentum nullius ſceleris perpetrati, quoniam manibus univerſa opera exerceantur.

Qui templa ingreſſuri, Deoſque propius adituri erant, hac ceremonia prius defungebantur. Juſtin. Mart Apolog. 2. *id lavacrum, quia dæmones ex prophetis didicerant, ut qui adeunt templa ſeipſos adſpergant, priuſquam offerant illis gratos nidores atque libamina, aut etiam totos ſe abluant, antequam ſubeant delubra eorum.* Arnob. lib. 7. adv. gentes: *Templa cum adire diſponitis, ab omni vos labe puros, lautos, caſtiſſimoſque præſtatis.* Apud Plautum, *Rudent. act. 3. ſc. 3.* mulieres petunt, ut ſibi, pace Veneris, in templo ejus eſſe liceat, quod Neptuni opera elautæ ſint. Plutarchus *in Ariſtide* refert Euchidam Delphis ſacrum ignem allaturum luſtrato primum corpore, & lympha aſperſo ad aram acceſſiſſe, Euripides Ione:

Ἀλλ' ὦ Φοίβου Δέλφοι θέραπες
Τὰς κασαλίας ἀργυροειδεῖς
Βαίνετε δίνας· καθαραῖς δὲ δρόσοις
Ἀφυδρανάμενοι, στείχετε ναοὺς
Sed o Delphici Phœbi minſtri,
Caſtaliæ limpidos
Ite ad vortices, pura vero aqua
Abluti ite in templum.

Heliod. Æthiop. lib. 2. Κασαλίαν αὐτὴν, ἣν δὴ καὶ περιῤῥαντήριον ἐποιησάμην, ἐπὶ τὸν νεὼν ἔσπευδον. *Et ipſo Caſtalio fonte, ex quo me etiam adſperſi*

sperſi ad templum feſtinabam. Perſæ nonniſi nudi circa brachia & pedes, & puriſſime abluti templa intrant, *ex Tyſtandro Keckerm. diſp. 1. de moribus Perſarum.* Litgovius, itinerarii parte 1. narrat in Creta ruinoſum eſſe templum, hanc ſupra oſtium inſcriptionem habens: *Purga pedes, lava manus, & ingredere.* Brachmanes templum ingreſſuri foetenti aqua ſe lavant. *Carolin. ethnic. part. 1. cap. 19.* Apollonius Tyanæus, & Iarchas, corporibus nudatis γλευκώδει φαρμάκῳ capita perunxerunt, quod eorum corpora adeo caleſcecit, ut vehementer fumarent, ſudarentque non ſecus ac ſi igne lavarentur. Poſt hæc aqua ſe lavere, lotique ad templum acceſſerunt coronati. *Philoſt. vit. Apoll. lib. 3.*

Religionem hanc diabolus cum præſentiſſimo vitæ periculo hominibus injecit. Nota eſt Actæonis fabula. Scribit Pauſanias in Arcadicis, ædem fuiſſe Neptuni equeſtris in luco Cereris, a cujus aditu homines, non ullius obicis oppoſitu, ſed laneo duntaxat funiculo prohibebantur. Sive quod ſolo Deum metu locum ſatis ſacroſanctum putarent; ſive quod funiculo vis occulta ad arcendos homines ineſſet. Æpytus Hippotæ filius, cum neque ſubiiſſet neque tranſiluiſſet, ſed filum conſcidiſſet, ubi primum templum intravit, vi aquæ marinæ, e ſacris ſcatebris erumpentis ſubito excœcatus, neque multo poſt fato oppreſſus eſt. Sic a ſacris ſuis procul eſſe voluerunt gentiles illos homines, qui ſacris initiati non erant. unde illud: ἑκὰς ἔστε βέβηλοι. Athenis duo juvenes Acarnanes per initiorum dies non initiati, templum Cereris, imprudentes religionis, cum cætera turba ingreſſi ſunt. Facile eos ſermo prodidit, abſurde quædam percunctantes: deductique ad antiſtites templi quam palam eſſet per errorem ingreſſos; tanquam ob in ſcelus infandum interfecti ſunt. *Liv. lib. 31. cap. 14.* Cicero violationem religionis bonæ Deæ a Clodio factam non uno loco exaggerat.

In hunc luſtrationis uſum, vaſa aquam continentia, in templis collocabantur. Scipio Africanus, notante Livio, *lib. 37. cap. 3.* ante fornicem, quam in Capitolio dedicavit, duo labra marmorea poſuit. Tale fuit Athenis in Eleuſinio, quod Meurſius, Ceram. gem. cap. 15. probat ex Lyſiæ Oratione in Andocidem: εἰσῆλθεν εἰς τὸ Ἐλευσίνιον, ἐχερνίψατο ἐξ ἱερᾶς χέρνιβος. *Ingreſſus eſt Eleuſinium, lavit e ſacro malluvio.* Aſcon. Pædian. in divin. *Delubra dicunt ea templa, in quibus ſunt labra corporum abluendorum, mortuorum, ut Dodonæi Jovis, aut Apollinis Delphici, in quorum delubris lebetes, tripodeſque viſuntur.* Iſidorus Orig. lib. 15. cap. 4. *Delubra veteres dicebant templa fontes habentia, quibus ante ingreſſum diluebantur, & appellata delubra a diluendo.* Confer Saubert. de ſacrific. cap. 11.

 Orati-

Orationibus ſuis Deos adibant hæc prævia ceremonia Æneas, 8. Æn.

—— Rite cavis undam de flumine palmis
Suſtulit, ac tales effudit ad æthera voces.

Claudia, apud Ovidium, 4. Faſt. matrem Deum oratura, ſe luſtrat:

Hæc ubi caſtarum proceſſit ab agmine matrum,
Et manibus puram fluminis hauſit aquam:
Ter caput irrorat, ter tollit ad æthera palmas.

Priamus, Iliad. ω. jubet ancillam

χερσὶν ὕδωρ ἐπιχεῦαι ἀκήρατον, ἡδὲ παρέστη
χέρνιβον ἀμφίπολος προχοόν θ᾽ ἅμα χερσὶν ἔχουσα.
Νιψάμενος δὲ, κύπελλον ἐδέξατο ἧς ἀλόχοιο,
Εὔχετ᾽ ἔπειτα στὰς μέσῳ ἕρκει, λεῖβε δὲ οἶνον,
Οὐρανὸν εἰσανιδὼν, καὶ φωνήσας ἔπος ηὔδα.

Hoc eſt, interprete Eobano Heſſo: —— *undas*

Juſſa tulit manibus puras, pelvimque tenebat.
Tum calicem fulgentem auro, Bacchoque repletum
Accipiens manibus, Lenæum libat honorem,
Sublatis in cœlum oculis, ſic deinde precatur.

Clemens Alex. lib. 4. ſtrom. ταύτῃ τοι λελουμένους φασὶ δεῖν ἐπὶ τὰς ἱεροποιίας, καὶ τὰς εὐχὰς ἰέναι καθαροὺς καὶ λαμπροὺς, καὶ τοῦτο μὲν συμβόλου χάριν γίνεσθαι, τὸ ἔξωθεν κεκοσμῆσθαι τε καὶ ἡγνίσθαι. ἁγνεία δέ ἐστι, φρονεῖν ὅσια, καὶ δὴ καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ βαπτίσματος εἴη ἄν, καὶ ἡ ἐκ Μωϋσέως παραδεδομένη τοῖς ποιηταῖς ὧδέ πως·

Ἡ δ᾽ ὑδρηναμένη καθαρὰ χροῒ εἵματ᾽ ἔχουσα

ἡ Πενελόπη, ἐπὶ τὴν εὐχὴν ἔρχεται· Τηλέμαχος δὲ

χεῖρας νιψάμενος πολιῆς ἁλὸς, εὔχετ᾽ Ἀθήνῃ.

ἔθος τοῦτο Ἰουδαίων, ὡς καὶ τὸ πολλάκις ἐπὶ κοίτῃ βαπτίζεσθαι. *Sic lotos dicunt ad ſacrificia oportere & preces accedere puros & nitidos, & hoc quidem ſymboli cauſa fieri, extrinſecus & ornatum & caſtum eſſe. Caſtitas autem eſt ſapere ſancta. Et hæc ſane imago ſit Baptiſmi, quæ ex Moſe hoc modo poetis tradita eſt. Penelope*

Aquis lota, corpore geſtans veſtimenta pura

ad precationem accedit, Telemachus vero

Manus lavans e cano mari ſupplicavit Palladi.

hæc Judæorum conſuetudo, adeo ut ſæpe in lecto baptizentur: Quod de Judæis dicit confirmatur hiſtoria Judithæ, cap. 12. quæ antequam oraret, ἐβαπτίζετο ἐπὶ τῆς πηγῆς τοῦ ὕδατος ἐν τῇ παρεμβολῇ. Superſtitioſos Phariſæorum baptiſmos notat Servator. *Marc.* 7. Tertullianus, *de orat.*

cap.

cap. 11. contra Christianos ἡμεροβαπτιστὰς agere videtur, qui ad omnem orationem, etiam cum lavacro totius corporis, aquam sumebant.

Ante sacrificiorum solennitatem inprimis lustrabantur. Lactant. lib. 5. cap. 20. *Pie se sacrificasse opinantur, si manus laverint,* Plaut. aulul. act. 3. sc. 6. *Ego, nisi quid me vis, eo lavatum, ut sacrificem.* Apud Senecam, Herc. fur. act. 4. sc. 1. Herculem sacrificaturum monet Amphityron:

—— Nate manantes prius
Manus cruenta cade, & hostili expia.

Androtioni, apud Plutarchum, quæst. Rom. 4. Cornelius mandat, λύσασθαι πρὸ τῆς θυσίας, ἀπὸ τοῦ θύμβρεως. Νενόμισαι γὰρ οὕτω τοὺς καλλιερεῖν. Festiva est historia: Bos in Sabinis nata erat miranda magnitudine ac specie; & cecinere vates, cujus civitatis eam civis immolasset Dianæ, ibi fore imperium, idque carmen venerat ad Antistitem fani Dianæ. Sabinus, ut primus apta dies sacrificio est visa, bovem Romam actam ad fanum Dianæ, & ante aram statuit. ubi Antistes Romanus, cum eum magnitudo victimæ celebratæ fama movisset, memor responsi, Sabinum alloquitur. Quidnam tu, hospes, paras inceste sacrificium Dianæ facere? quin tu ante vivo perfunderis flumine? infima valle præfluit Tyberis. Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, ex templo descendit ad Tyberim. Interea Romanus immolat Dianæ bovem. *Liv. lib.* 1. *cap.* 45.

Sacerdotes Idololatriæ, *Jes.* 66. 17. dicuntur se mundare, id est præparare ad operandum sacris suis. מתקדשים והמטהרים Interpp. 72. ἁγνιζόμενοι καὶ καθαριζόμενοι. De Jesu Christo æterno Sacerdote nostro dicitur, Jes. 53. 10. יהוה חפץ דכאו החלי *Dominus volut contere eum, in infirmitate*, quod LXXII. reddunt: καὶ κύριος βούλεται καθαρίσαι αὐτὸν τῆς πληγῆς, *Dominus voluit eum purificare a plaga*, quasi respexerint ad Chaldaicum דכא quod est ex Hebræo זכה *purum, mundum esse*: & in Pahel, *mundare, purificare*, quomodo dici potest Dominus mundasse Christum, id est, præparasse ad sacrificium offerendum per plagas. Quo sensu scriptor Epistolæ ad Hebræos, cap. 10. v. 29. ait, τὸ αἷμα τῆς διαθήκης ἐν ᾧ ἡγιάσθη, subintellige ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, qui & sanctificatus est a Patre, ut dicitur Joh. 10. 36. ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε, καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν κόσμον. Joh. 17. 19. ipse ait: ἁγιάζω ἐμαυτόν. Sanctificatus est tum ut Sacerdos, tum ut victima. Sicut enim Sacerdotes sanctificabantur, & consecrabantur, ut Sacerdo-

tio rite fungerentur, Exod. 28. 1, 2, 3, 41. & cap. 30. 30. cap. 40. 13, Lev. 8. 12, 30. Sic & victimæ, atque ita illud ἁγιάζειν est victimam offerere, ut קדש idem quod προσφέρειν. Lev. 22. 2, 3. Deut. 15. 9. 1. Chron. 23. 13. & Chrysostomus verba illa ἁγιάζω ἐμαυτὸν explicat: προσφέρω σοι θυσίαν.

Græci hecatomben sacrificaturi, Iliad. A.

χερνίψαντο δ' ἔπειτα, καὶ οὐλοχύτας ἀνέλοντο.
Tum postquam lavere manus, ac more sacrorum
Farrea spargentes multo sale liba tulerunt.

Et Iliad. γ. fœdus feriendum sacrificio inchoaturis Græcis & Trojanis

ἀτὰρ βασιλεῦσιν ὕδωρ ἐπὶ χεῖρας ἔχευαν.
Tum manibus lymphas Regum fudere recentes.

Mirum quod hac occasione contigit Atheniensibus in Delo sacrificantibus: puero aquam lavandis manibus hauriente, cum urnam demersisset, ac e phiala simul cum aqua piscem effudisset, oraculum ipsis a Deliacis vatibus redditum, maris fore dominos. *Athen. dipnos. lib. 8. cap. 1.* Simile quid contigit Augusto Imperatori. *Plin. lib. 9. c. 16.* Homerus, Iliad. Z.

χερσὶ δ' ἀνίπτοισι Διὶ λείβειν αἴθοπα οἶνον ἅζομαι.
Nec manibus libare Jovi me ardentia vina
Sanguine fœdatis æquum est. Euripid. Electr.

λουτρ' ὡς τάχιστα τοῖς ξένοις τις αἰρέτω,
ὡς ἀμφὶ βωμὸν στῶσι χερνίβων πέλας.
Ἀλλ' εἶπ' Ὀρέστης, ἀρτίως ἡγνίσμεθα
λουτροῖσι καθαροῖς ποταμίων ῥείθρων ἄπο.
Εἰ δὲ ξένους ἀστοῖσι συνθύειν χρεών,
Αἴγισθ', ἕτοιμοι, κοὐκ ἀπαρνούμεσθ' ἄναξ.
Lavacra quam celerrime quis hospitibus ferat,
Ut pone aram stent, prope malluvia.
Sed ait Orestes: modo lustrati sumus
Lavacris puris, ex undis fluvialibus.
Sin autem fas sit peregrinos sacrificare cum civibus
Ægisthe, promti sumus, neque id, o Rex, renuimus.

Huc facit præceptum Hesiodi, ἔργ. lib. 2.

Μηδέ ποτ' ἐξ ἠοῦς Διὶ λείβειν αἴθοπα οἶνον
χερσὶν ἀνίπτοισι, μηδ' ἄλλοις ἀθανάτοισιν.

Hinc proverbia: ἀνίπτοις χερσὶ, vel ποσὶ, de quibus Erasmus. Camerarius *hor. subcis. part. 2. cap. 1.* in domo Adriani de Gulielmo se vidisse ait tabellam marmoream vetustam, quæ Neapoli conspiciatur, in

qua vetus ſacrificantium mos expreſſus: ara rotunda, cui adſtat Sacerdos manus lavans ex vaſe, quod in manibus geſtat puella alata. Sacrificiorum appendices convivia a lotionibus inchoabantur, de quibus lege Stuckii antiquitates conviviales.

Nec ludi ſine luſtrationibus erant. Junonia ſive ἡραῖα celebraturæ fœminæ, & Eleorum ædiles nullam attingunt munerum ſuorum partem, priuſquam ſe piaculari ſue, & aqua ad Pieran fontem luſtraverint. *Pauſan. lib.* 5. Perpaucis diebus antequam *Ludi ſeculares* Romæ peragerentur, in Capitolio, temploque Palatino xv.viri ſedentes in ſuggeſtu, luſtralia populo diſtribuebant, faces, ſulphur, & bitumen. *Zoſim. hiſtor. lib.* 2.

Tandem inſignis eſt eorum luſtratio, qui ex antro Trophonii oracula petituri erant, quæ deſcribitur a Pauſania in Bœoticis. Qui vero futurorum ſcientiam per ſomnia petebant, quaſi Deos non extra ſed intra ſe conſulturi, ceremoniis quibuſdam ſe purificabant. Pauſanias, in Atticis, narrat de illis qui Amphiarai oraculum conſulebant, eos omnes luſtrari, re divina facta tum Amphiarao tum cæteris, quorum nomina eidem aræ erant inſcripta. Deinde ariete immolato, ejus ſubſtratæ pelli indormientes nocturna viſa expectabant. Et in Fauni oraculo idem obtinuit. 7 Æneid.

Hinc Italæ gentes, omniſque Oenotria tellus
In dubiis reſponſa petunt, huc dona Sacerdos.
Cum tulit, & cæſarum ovium ſub nocte ſilenti
Pellibus incubuit ſtratis, ſomnoſque petivit:
Multa modis ſimulachra videt volitantia miris,
Et varias audit voces, fruiturque Deorum
Colloquio, atque imis Acherunta affatur Avernis.
His & tum pater ipſe, petens reſponſa, Latinus,
Centum lanigeras mactabat rite bidentes:
Atque harum effultus tergo, ſtratiſque jacebat
Velleribus: ſubita ex alto vox reddita luco eſt.

Ovid. 4. Faſt. *Veſper ubi eſt, tectum ſupra ſua vellera corpus*
Ponit, adorato per ſua verba Deo.
Interea placidam redimita papavere frontem
Nox venit, & ſecum ſomnia nigra trahit.
Faunus adeſt, oviumque premens pede vellera duro
Edidit a dextro talia verba thoro.

Feſtus ex Sinnio Capitone narrat; Sabinos, quotieſcunque ſacrificium pro-

propter viam fieret, hominem Sabinum ad id adhibere solitos, qui promittebat se pro illis somniaturum. Hic postquam e somno evigilasset, narrabat omne quicquid in quiete vidisset, quod quidem esset e sacrificii religione. unde venit in proverbium: *Sabinos quod vellent somniare.* Sed quia propter aviditatem bibendi quædam anus id somnium captabat, vulgatum est illud quoque: *Anus, quod volt, somniat.* Eustathius in Iliad. Π. pag. 386. χαμαὶ γὰρ φασὶ δοραῖς ἐγκοιμώμενοι, οἱ ὀνείρων τοῖς χρωμένοις χρηματίζουσιν ἐκ διὸς, καθὰ καὶ λυκόφρων ἱστορεῖ. *Humi enim pellibus indormientes per somnia consulentibus oracula ab Jove reddunt, sicut & Lycophron scribit.* Hac superstitione dementati, qui Lacedæmoniis præerant, non contenti vigilantibus curis, in Pasitheæ fano, per urbem somniandi causa incubabant. *Cic. 2. de divin.* Lauri folio, si noctu pulvino subjecta fuerint, somniorum veritatem conciliare putabantur. *Gyrald. vit. Hesiod.*

Magi nefanda sua sacra castissime tractare videri volebant, ideoque ea peracturi seipsos, & incantandos, & locum etiam sacrorum lustrabant. Qui sacris dæmonis אוב OB, ἐγγαστριμύθῳ initiabantur, manibus virgam myrteam tenentes suffumigabantur, quod ex Rabbinis notat Schedius, *de Diis Germ. syngr. 2. cap. 47.* Val. Flaccus 3. Argonaut.

Jamque sopor mediis tellurem presserat horis,
Et circum tacito volitabant somnia mundo,
Cum vigil arcani speculatus tempora sacri,
Ampycides, petit adversis Æsapia sylvis
Flumina, & æquoreas pariter descendit ad undas:
Hic sale purpureo, vivaque nitentia lympha
Membra novat, seque horrificis accommodat actis.

Apul. lib. 3. *priusquam apparatu solito instruit feralem officinam, omne genus aromatis, & ignorabiliter laminis literatis, &c.* Post: *tunc decantatis spirantibus libris litat vario latice, nunc rore fontano, nunc lacte vaccino, nunc melle montano libat & mulsa. Sic illos capillos in mutuos nexus obditos, atque nodatos cum multis odoribus, dat vivis carbonibus adolendos.* Iterum, eodem libro: *Specta quam parvis, quamque futilibus ea res procuretur herbulis. Anethi modicum cum lauri foliis immixtum rore fontano datur lavacrum & poculum.* Medea, apud Ovidium, 7. metam. seipsam primo lustrat:

Ter se convertit, ter sumtis flumine crinem
Irroravit aquis. Deinde incantandum:
——— *Sparsis Medea capillis*

Bacchan-

Bacchantum ritu flagrantes circuit aras,
Multifidasque faces in fossa sanguinis atra
Tingit, & infestas geminis accendit in aris
Terque senem flamma, ter aqua, ter sulphure lustrat.

Tibull. lib. 1. el. 2. *Et me lustravit tædis, & nocte serena*
Concidit ad magicos hostia pulla Deos.

Tiresias, apud Statium, 4. Theb. manes consulturus, Regem Thebanum, vaticinium petentem purgat:

—— Parat ante ducem, circumque bidentum
Visceribus laceris, & odori sulphuris aura
Graminibusque novis, & longo murmure purgat.

De loco: Babylonius Magus, apud Lucianum in Philopseude, θείῳ καὶ δᾳδὶ καθαγνίσας τὸν τόπον, *sulphure ac face lustrato loco,* in orbem ter obambulat. Horat. Epod. 5.

At expedita Sagana per totam domum
Spargens avernales aquas.

Sic apud Am. Marcell. *lib.* 29. ubi Hilarius, qui de successore Imperatoris per Magicas artes quæsiverat, fatetur se in medio *domus*, *emaculata odoribus Arabicis*, collocasse mensulam, ad similitudinem cortinæ Delphicæ constructam, & multis imprecationibus ritualiter consecratam. De hujus mensulæ sive cortinæ forma variant antiquarii, eam cum delphino superincumbente, infra vero corvo exhibet Ez. Spanhemius; *de usu numism. pag.* 197. Eleganter eam descripsit Gassendus in „ vita Peireskii, his verbis: Anno 1630. tripus ad Julii forum fuit eru-„ tus, non multum pedali procerior, is existimabatur fuisse ex votivis „ per templa dispositis, instar illius præcipui, cui Phœbas insistens, & „ ex subjecto antro spiritum ducens bacchabatur, credebaturque oracula „ fundere. Baseos illius triquetræ medium foramen erat triangulare, „ ex circularibus lineis: extrema autem empusas fulciunt, sustentantes „ scaphidium; sed ita, ut cum omnia simplici attactu cohæreant, motu „ minimo collabantur. Scilicet illo spiritu agitante, corruere debe-„ bant omnes tripodes facta aliqua partium concussione. Cortina autem „ erat non illud vas (nec enim Pythonissa eo conscendebat) sed hemi-„ sphærium aliud superficiei quasi squammosæ (ut imitaretur Pythonis „ serpentis ab Apolline interfecti exuvium) quo memoratum mox fo-„ ramen obtegebatur: adeo ut Sacerdos haberet cortinam suppositam, „ & imminens scaphidium. Hæc Gassendus.

Mercatores, rerum suarum præsidem, Mercurium, venerantes & seip-

seipsos, & merces aqua Mercuriali lustrabant. Ovid. 5. Fast.

Est aqua Mercurii porta vicina Capena,
Si licet expertis credere, numen habet
Huc venit incinctus tunica mercator, & urna
Purus suffusa, quam ferat, haurit aquam.
Uda fit hinc laurus, lauro sparguntur ab uda
Omnia quæ dominos sunt habitura novos.
Spargit & ipse suos lauro rorante capillos,
Incipit & solita dicere voce preces.

Actui Venereo lustrationem præmittendam ἀλληγορικῶς docet Hesiod. ἔργ. lib. 2.

Μηδέ ποτ' ἀενάων ποταμῶν καλλίρροον ὕδωρ
Ποσσὶ περᾶν, πρίν γ' εὔξῃ ἰδὼν ἐς καλὰ ῥέεθρα,
χεῖρας νιψάμενος, πολυηράτῳ ὕδατι λευκῷ.
Ὃς ποταμὸν διαβῇ κακότητι χεῖρας ἄνιπτος
Τῷδε θεοὶ νεμεσῶσι, καὶ ἄλγεα δῶκαν ὀπίσσω.
Nec unquam perennium fluviorum limpidam aquam
Pedibus transito, priusquam oraveris respiciens pulchra fluenta,
Manus lotus amœna aqua limpida.
Qui fluvium transierit, malitia vero manus illotus,
Ei succensent dii, & damna dant in posterum.

Id eo dici ab Hesiodo tradit Proclus, quod opinarentur veteres, omnem quidem aquarum naturam, quæ alendi augmentandique vim possident, sacram esse Diis, quos ζωογόνους vocanr. Præcipue vero perennes fluvios putasse divinos, quia indeficientem, æternamque Deorum substantiam imitentur. Johannes vero Grammaticus allegorice intelligendum putat. nam fluvii nomine uxorem putat accipendam, perpetuo habitantem cum viro. Monere aute Poetam, uxori non congrediendum ante fusas Diis preces, ut seminis profusioni adsit volens & propitius, quam vocat καλλίρ'ροον ὕδωρ, ὡς καθαρὰν καὶ νόμιμον, id est, puram legitimamque. *Cæl. Rhodig. lect. antiq. lib. 27. cap. 5.*

Succedunt lustrationes succedaneæ, quæ post actiones, quibus se contaminari putabant, peragebantur.

Homicidium maxime inhumanum & abominandum & merito visum est: ideoque hujus expiandi curam accurate gesserunt gentiles. Tertull. de baptis. cap. 5. *Penes veteres quisquis se homicidio infecerat, purgatrice aqua se expiabat.* Ex Anticlide locum habet Nat. Comes, mythol. lib. 1. cap. 10. ἔθος γὰρ ἦν τοῖς παλαιοῖς, ὅπερ καὶ νῦν ἀκμάζει, ὅταν

ὅταν ἢ φόνον, ἀνθρώπου, ἢ καὶ ἄλλας σφαγὰς ἐποίουν, ὕδατι ἀενάῳ τὰς χεῖρας ἀπονίπτειν, εἰς τοῦ μιάσματος κάθαρσιν. *Erat enim mos antiquorum, qui nunc etiam servatur, ut qui cædem hominum, vel aliorum animalium commisissent, perenni aqua manus abluerent, ad commissi piaculi lustrationem.* Ovid. 2. Fast.

Omne nefas, omnemque mali purgamine causam
Credebant nostri tollere posse senes.
Græcia principium moris dedit: illa nocentes
Impia lustratos ponere facta putat.
Actoriden Peleus, ipsum quoque Pelea Phocii
Cæde per Æmonias solvit Adrastus aquas.
Vectam frenatis per inane draconibus Ægeus
Credulus immerita Phasida fovit ope.
Amphiaraides Naupacteo Acheloo
Solve nefas dixit, solvit & ille nefas:
Ah! nimium faciles qui tristia crimina cædis
Fluminea tolli posse putatis aqua.

Sic Crœsus Adrastum fratris cæde pollutum expiavit. *Herodotus, lib. 1.* Memphitæ homicidii reum in patriam non recipiebant, nisi a Gymnosophistis expiatum, qualem Apollonius Tyanæus, peragens mysteria a Pythagora & Empedocle tradita, quasi rite expiatum dimisit. *Philost. de vit. Apollon. lib. 6.* Æneas a cæde hostium veniens Deos penates Anchisæ patri commendat his verbis:

Tu genitor cape sacra manu, patriosque penates,
Me bello a anto digressum, & cæde recenti
Attrectare nefas, donec me flumine vivo
Abluero. Et Turnus, 9. Æneid. in fine:
Tum demum præceps saltu sese omnibus armis
In fluvium dedit; ille suo cum gurgite flavo
Accepit venientem, & mollibus extulit undis,
Et lætum sociis, abluta cæde, remisit.

Plaut Mostell: act. 2. sc. 2. *Occidisti hercle. —— omnes tuos. —— metuo te atque istos expiare ut possies.* Apud Statium, lib. 10. Theb. Thyodamas se sic purgat:

Phœbe, tibi exuvias monstrata præmia noctis,
Nondum ablutus aquis (tibi enim hæc ego sacra litavi)
Trado ferus miles, tripodum fidusque Sacerdos.

Achilles interfecto Strambelo, vel Trembelo, rege Lelegum lustravit se fon-

fonte quodam Mileti, cujus aqua profluens dulcissima est, quod vero in imo fundo resedit, salsum. Incolæ Achilleum nominarunt. *Athen. dipnos. lib. 2. cap. 6.* Apud Athenienses fortuitæ cædis damnatum, ad certum tempus exulare leges jubebant, dum aliquem ex peremti familia exorasset. Tum vero redire concesserunt, certo quodam ritu, non fortuito ac temere: ἀλλὰ καὶ θῦσαι, καὶ καθαρθῆναι καὶ ἄλλάττα * δὴ εἴρηκεν ἃ χρὴ ποιῆσαι. *Sed rem divinam facere, & expiari, & alia quædam, ordine ac diligenter sancita, præstanda erant.* Demosth. adv. Aristocr. qui paulo post addit: Καὶ τὸ τὸν κατιόνθ' ὅσιεν, καὶ καθαίρεσθαι νομίμοις τισὶ, &c. præclare constitutum legibus esse, vult dicere Orator, homicidam ab exilio redeuntem expiari, & certis ritibus purgari. Apud Apollonium, lib. 4. Argon. dicitur Hercules Νιψόμενος παίδων ὀλοὸν φόνον. *Lustraturus liberorum miserabilem cædem.* Apud Senecam Hercules furens, act. 5. sic ait:

Quis Tanais, aut quis Nilus, aut quis Persica
Violentus unda Tigris, aut Rhenus ferox,
Tagusve Ibera turbidus gaza fluens,
Abluere dextram poterit? Arctoum licet
Mæotis in me gelida transfundat mare.
Et tota Tethys per meas currat manus,
Hærebit altum facinus.

L. Catilina, cum & fratrem, & M. Marium quendam occidisset, hujusque caput ad Syllam in foro sedentem retulisset, ad amylam Apollinis propinquam se contulit, & manus abluit. *Plutarch. in Sylla.* Scitum est quod de Neleo, Codri filio narrat Ælianus, *var. hist. lib.* 8. *cap* 5. Is cum tempestatibus in mari agitaretur, vatesque consulti responderent, δεῖν καθαρθῆναι τὸ στρατόπεδον, tanquam multi simul navigarent, qui contaminatis essent manibus, reliquos sanguine pollutos detexit: simulans enim puerum a se occisum, & καθαρμοῦ purgationis indigere, illis qui sibi conscii erant, ut idem facerent, persuasit. Insignis olim fuit lustratio Orestis, quem sanguine matris Clytemnestræ pollutum nemo Trœzeniorum tecto recipere voluit, sed in cella quadam consistere jusserunt, quod deinde tabernaculum Orestis appellatum est, ibique qui ei lustrationi præfuerunt, cum eo epulati sunt, donec rite expiatus esset. unde mos deinceps mansit, ut illorum posteri, statis diebus, eodem in loco cœnitent. *Pausan. lib.* 2. De hac lustratione Varro, lib. 10. rer. hum. *Juxta Rhegium fluvii sunt continuo septem, in his a matris nece dicitur purgatus Orestes.* Cato, lib. 3. Orig. apud

apud Probum in Bucol. Virg. *In eorum agro fluvii sunt sex, septimus fines Rheginorum atque Taurinorum dispescens. Fluvio nomen esse* Taccolico. *Orestem cum Iphigenia, atque Pylade dicunt maternam necem expiatum venisse, & non longinqua memoria est, cum in arbore viderint, quem Orestes abiens reliquerit.* Lampridius autem in Heliogabalo, apud tria flumina circa Hebrum Orestem expiatum ait.

Solebant autem cædis affines prius lustrari, quam inter supplices reciperentur. Apud Apollon. Argon. 4. cum Iason cædis reus una cum Medea ad Circem supplex confugisset: Circe id quod erat subodorata, v. 700.

Ὀπιζομένη ζηνὸς θέμεν ἱκεσίοιο
Ῥέζε θυηπολίην. ὅιη τ' ἀπολυμαίνονται
Νηλειεῖς, ἱκέται ὅτ' ἐφέσιοι ἀντιόωσιν.
Reverens Jovis jus supplicium Præsidis,
Peragebat sacrificium, quo expiantur
Abominabiles, si supplices in domum advenerint.

Mox illa sacrificavit συὸς τέκος ἀτρέπτοιο λυτήριον φόνοιο *foetum suis immutabilis cædis expiationem.* —— Αὖτις δὲ καὶ ἄλλοις
Μείλισσεν χύτλοισι καθάρσιον ἀγκαλέουσα
Ζῆνα παλαμναίων τιμήορον ἱκεσιάων.

Rursus autem & aliis placabat lustrationibus, expiatorem invocans Jovem vindicem & ultorem supplicum cæde contaminatorum. Non enim hic simplex est ἱκεσία, sed παλαμναῖος; & ἱκέται quidem sed νηλεεῖς *supplices accusabiles.* Apud Herod. lib. 1. ob fratrem interemtum exul Crœsi ἐπίστιος, *hospes.* Crœsus autem eum expiavit. Hinc post dicitur, Crœsum invocasse quidem Δία καθάρσιον, sed etiam ἐπίστιον καὶ ἑταιρήιον. &c. *Jovem expiatorem, sed & hospitalem ac familiarem.*

Etiam sanguine expiabantur homicidæ. Eustath. Odyss. X. circa finem: ὅτι δὲ καὶ δι' αἵματος ἦν κάθαρσις, αἱ ἱστορίαι δηλοῦσιν. ὁποῖα καὶ ἡ τῶν φονέων, οἱ αἵματι νιπτόμενοι, καθάρσιον εἶχον αὐτό. *Quod etiam per sanguinem purgatio fiat, historiæ testantur, qualis homicidarum, qui sanguine loti hanc lustrationem habent. Herodot. Polymn.* Cum Darius legatos Athenas, Spartamque misisset, terram & aquam petitum: his in barathrum aut puteum dejectis, ut illinc terram aquamque peterent, ira Thalthybii, cujus templum Spartæ est, ex tristibus extis animadversa, edicto quæsivere Lacedæmonii, si quis pro patria mori vellet. Obtulerunt se Sperthius & Buris, quibus ad Regem profectis, quamvis non interfectis, iram Thalthybii se expiasse credebant Lacedæmonii.

X 3. The-

Theseus interfectis latronibus ad aram Jovis Melichii, occiso Pallante Troezene expiatus est. *Pausan. in Attic.* Julius Pollux, lib. 8. cap. 10. inter Atheniensum δικαστήρια recenset τὸ ἐπὶ δελφινίῳ: ἱδρύθη μὲν, inquit, ὑπὸ τοῦ Αἰγέως, λέγεται δὲ Ἀπόλλωνι Δελφινίῳ, καὶ Ἀρτέμιδι Δελφινίᾳ. ἐκρίθη δὲ ἐν αὐτῷ πρῶτος Θησεὺς, ἀφοσιούμενος τὸ ἄγος τῶν ὑπ᾽ αὐτοῦ ἀνῃρημένων λῃστῶν, καὶ τῶν παλλαντίδων. *vid. & Plutarchum in Theseo.* Carmanor Apollinem de Pythonis cæde purgavit. *Pausan. in Corinth.* quod in fluvio Peneo factum ait Ælianus, *var. hist. lib. 3. cap. 1.* Cylon Atheniensis, cum regnum affectaret, ab Atheniensibus in fugam est conjectus, socii ejus Supplices ad aram in arce confugerunt, ubi in ipso templo quidam interfecti sunt, alii fame expirarunt. Hoc scelus deinde expiavit Epimenides, quo etiam suadente Athenienses fecerunt Contumeliæ fanum & Impudentiæ. *Herodot. lib. 5. Thucyd. lib. 1. Pausan. in Atticis. Plutarch. Solone. Cicero, 2. de legg.* Cum Lacedæmonii Pausaniam exitium patriæ molientem in templo Palladis Chalcidoniæ fame necassent, jussu oraculi Delphici, duas ex cera statuas Palladi consecrarunt, geniumque Epidoten venerati sunt, putantes ab eo averti omnem numinis offensionem, quæ ex contemta Pausaniæ deprecatione existere potuerit. *Thucyd. lib. 1. Pausan. lib. 3.*

Apud Romanos Horatius Curiatiorum victor, cum sororem interfecisset, atque a populo magis admiratione virtutis, quam jure causæ absolutus esset, quia tamen manifesta cædes erat, aliquo piaculo luendum videbatur, itaque imperatum patri, ut filium expiaret pecunia publica. Is quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt, transmisso per viam tigillo, capite adoperto, velut sub jugum misit juvenem. *Liv. lib. 1. cap. 26.*

Sicut ante, sic & post actum Venereum tum viri, tum mulieres se purificabant, Pers. sat. 2.

—— Tiberino in gurgite mergis
Mane caput, bis, terque: & noctem flumine purgas.

Ubi nox & tenebras & nocturnum notat concubitum. Suetonius *August. cap.* 94. Atiam refert in templo Apollinis obdormisse, draconem repente irrepsisse ad eam, pauloque post egressum: illamque expergefactam, quasi a concubitu mariti se purificasse. Venus postquam cum Vulcano cubuit, aqua se lavit, ex qua deinceps herba *lychnis* nata dicitur. *Athen. dipnos. lib. 15. cap. 8.* Ceres autem a Neptuno compressa, primo quidem iracunde tulit, postea tamen placabilior facta, in Ladone lavisse dicitur, unde *Lusia* dicta. *Pausan. in Arcad.* Cicero pro

Cœlio:

Cœlio: *Ideone aquam adduxi, ut ea tu inceste uterere?* Lucianus in Asino, apparatum illius palæstræ describens: τραπέζα δὲ τῇ κλίνῃ παρειστήκει ποτήριον ἔχουσα, καὶ ὕδωρ ἕτοιμον καὶ ψυχρὸν καὶ θερμόν. *Mensa juxta lectum sita, & in ea calix, una cum frigida calidaque aqua.* Martialis de fellante: *Qua tibi parte opus est, Lesbia, sumis aquam.* Hinc fœdissima *Aquaria provincia*: & Aquarioli mulierum impudicarum sordidi asseclæ. *Paulus Festi Epitomator.* Et Priapus iter ad fontem monstrare dicebatur, quod qui quæve viros experirentur, lotione opus haberent. Auctor obscœni carminis:

Falce minax, & parte tui majore, Priape,
Ad fontem, quæso, dic mihi qua sit iter?
Vade per has vites, quarum si carpseris uvas,
Quas aliter sumas, hospes habebis aquas.

Ovidii amica dicis causa se lavit. lib. 3. amor. eleg. 6.

Neve sua possent intactam scire ministra,
Dedecus hoc sumta dissimulavit aqua.

A sacris inprimis abstinebant qui propter dormierant, nisi ante lustrati essent. Ægyptii & Babylonii in templis non cocunt, & a Venere nisi ablutis templa adire nefas, quod alii tamen facere non verentur, pecudum volucrumque exemplis se defendentes. *Herodot. lib. 2.* Ovid. 3. amor. eleg. 6.

A tenera quisquam sic surgit mane puella,
Protinus ut sanctos possit adire Deos. Euripid. Ion.

χρυσέων δ' ἐκ τευχέων ῥίψω	*Ex aureis vero vasis projiciam*
γαίας παγὰν	*Terra fontem*
ἂν ἀποχεύονται κασταλίας	*Quem effundunt Castalia*
δίναι, νότερον ὕδωρ	*Vortices, humidam aquam*
βάλλων, ὅσιος ἀπ' εὐνᾶς ὤν.	*Projiciens, purus existens a lecto.*

Profanis quoque non lustrati abstinebant. De Babyloniis & Arabibus, Herodot. lib. 1. ὁσάκις δ' ἂν μιχθῇ γυναικὶ τῇ ἑωυτοῦ ἀνὴρ Βαβυλώνιος περὶ θυμίημα καταγιζόμενον ἵζει. ἑτέρωθι δὲ ἡ γυνὴ τὠυτὸ ποιεῖ. ὄρθρου δὲ γενομένου λοῦνται ἀμφότεροι. ἄγγεος γὰρ οὐδενὸς ἅψονται, πρὶν ἂν λούσωνται. ταυτὰ δὲ ταῦτα καὶ Ἀράβιοι ποιέουσι. *Quotiescunque vir Babylonius propria uxori mixtus fuerit, suffimentum purificans igni collocat. Alibi idem mulier facit. Mane autem ambo lavantur: nullum enim vas tangunt, antequam loti fuerint Arabes.* Columell. de re rust. lib. 12. cap. 4. de pistoribus, cocis, cellariis: *His autem omnibus placuit, qui earum rerum offi[illegible]n susceperit, castum esse continentemque oportere, quoniam totum in*

eo sit, ne contrectarentur pocula, vel cibi, nisi ab impube, aut certe abstinentissimo rebus Veneris, quibus si fuerit operatus, vel vir vel fœmina debere eos flumine aut perenni aqua priusquam penora contingant, ablui. propter quod his necessarium est pueri vel virginis ministerium, per quos promantur quæ usus postulat. Huc facit illud Hesiodi in ἔργ. v. 731.

Μηδ᾽ αἰδοῖα γονῇ πεπαλαγμένος ἔνδοθεν οἴκω
Ἑστίῃ ἐμπέλαδον παραφαινέμεν, ἀλλ᾽ ἀλέασθαι.
Neque pudenda semine pollutus intra domum
Focum juxta revelato, sed caveto.

Hoc ad Christianos quoque derivatum est, quibus non licuit sacris operari. si cum uxoribus consuevissent. Gregor. Magnus, resp. ad quæst. 10. August. Angl. Episc. *Vir cum propria uxore dormiens, intrare Ecclesiam non debet, sed neque lotus intrare statim debet.* Paulo post: *Et quamvis de hac re diversæ hominum nationes diversa sentiant, atque custodire videantur, Romanorum tamen semper, atque ab antiquioribus, usus fuit, post admixtionem propriæ conjugis, & lavacrii purificationem, ab ingressu ecclesiæ paulatim reverenter abstinere.* confer Baronium ad A. C. 57. num. 110. quid antiquæ ecclesiæ doctores de his rebus cognata ῥύσει νυκτερινῇ senserint, legere est in Hoornbeeckii theol. pract. lib. 4. cap. 1. Recte & sapienter Theano Pythagoræ uxor, cum consuleretur, quando post concubitum mysteriis interesse liceret, mulieri respondit; si cum tuo marito rem habuisti, statim: si cum alieno nunquam. *Theo, progymn. cap.* 5. Ægyptii si vel transeundo suem attigissent, cum ipsis vestimentis in flumine se lavabant. *Herodot. lib.* 2.

Lustrabantur & veteres post somnum: tum conservandæ bonæ valetudinis causa: Tacit. de mor. Germ. *Statim e somno, quem plerunque in in diem extrahunt, lavantur, sæpius calida, ut apud quos plurimum hyems occupat.* tum etiam lustratione sacra: Virg. 8. Æneid. —— *Nox Æneam somnusque reliquit.*

Surgit, & ætherei spectans orientia Solis
Lumina, rite cavis undam de flumine palmis

Sustulit. —— Apul. lib. 11. *Confestimque discussa pigra quiete, alacer exurgo meque purificandi studio, marino lavacro trado.* quo etiam respexisse videtur Propertius, lib. 3. el. 9. *At primum pura somnum tibi discute Lympha.*

Ejus rei duas omnino causas reddi posse video, quarum prior a nocte, altera ab ipso somno petatur. Noctem quod attinet, Servius, ad locum Virgilii modo dictum, notavit eam vel solo somno polluere: Sed

& tenebris mundum a nocte pollui idem alibi notavit. unde *nox a nocendo* nomen accepit, eodem Servio teste, ad I. Æneid. v. 93. & Varrone, lib. 5. de ling. Lat. multis enim vaporibus aer noctu inficitur, qui interdiu Solis ardore consumuntur. Plutarch. de Isid. & Osir. cap. 94. *Aer, quo assidue utimur, non eodem semper affectus est modo: sed noctu densatur, corpus comprimit, animamque compellit ad moestitiam quandam & sollicitudinem, veluti caligine ei quadam & gravedine inducta. ideoque Ægyptiorum Sacerdotes, statim ut a somno surrexere, resinam adolent, reficientes aerem, & secretione purgantes, spiritumque, qui concretus cum corpore, languorem contraxit, resuscitantes. Sic & meridie, sentientes Solem e terra attrahentem, vi sua, admodum gravem vaporem, & aeri admiscentem, myrrham suffiunt.* Nec Physica tantum hæc est contagio, sed vel maxime ethica: quare & peccata, opera tenebrarum appellantur a Paulo. *Eph.* 5. 11. Hoc indicare voluit Hesiodus, cum in theogonia horrendam sane noctis sobolem descripsit: verissimum est illud:

Nox, & Amor, vinumque nihil moderabile suadent,
Illa pudore vacat, Liber, Amorque metu.

Alteram rationem ab ipso somno petendam dixi, qui Hesiodo inter noctis filios censetur, & a Virgilio *Consanguineus lethi, sopor* dicitur.

Stulte, quid est somnus, gelida nisi mortis imago?

Si ergo Nox, si mors inquinat, quidni & somnus, qui tam arcte illis conjunctus est? Hesiod.

Ὕπνος καὶ θάνατος δεινοὶ θεοί.

Fortasse hæc lustratio post somnum in honorem Solis facta est, quem inter Deos καθαρσίους, cap. 4. retulimus.

Ipsa etiam religione peracta lustrabantur, non quod ea se inquinatos putarent, sed quod ejus actiones circa tales res versarentur: quæ aliquam contagionem continerent. Sic, qui καθάρματα in trivia projecerant, quoniam illis sordes, & ipsas inquinationes inhærere credebant, non ante domum redibant, quam vestem & corpus aqua vel fluviali vel fontana purgassent. Porphyrius, lib. 2. §. 54. πάντες τοῦτο ὡμολόγησαν οἱ θεόλογοι, ὡς οὔτε ἅπτεον ἐν ταῖς ἀποτροπαίοις θυσίαις τῶν θυομένων, καθαρσίοις τε χρηστέον· μὴ γὰρ ἴοι τὶς εἰς ἄστυ, μηδὲ εἰς οἶκον ἴδιον, μὴ πρότερον ἐσθῆτα καὶ σῶμα ποταμοῖς ἢ πηγῇ ἀποκαθήρας. *Omnes in hoc consenserunt Theologi, quod in sacrificiis, qua ad avertendum malum fiunt, ea qua immolantur non sunt comedenda, sed expiatoriis utendum sit. Nemo enim in urbem eat, nec in propriam domum, nisi prius veste & corpore fluviis aut fonte mundatis.* Inprimis qui humano sanguine sacrificaverant, per-

acto se expiabant. Sisimithres, apud Heliodorum, *lib.* 10. *Æthiop.* Si Theagenem Hydaspes ex inveterata Æthiopum consuetudine sacrificasset, καθαρσίων expiatione indigere affirmat.

Funera sacra erant, eorumque cura ad religiones pertinebat, hæc tamen homines inficiebant, adeo ut lustrationibus purgandi fuerint, qui aliquo modo funesti erant. quales Familiares defuncti, qui aliquo necessitatis gradu eum tangebant. Lucianus de Dea Syria: αὐτῶν δὲ οἰκίων τοῦ νεκύος ἕκαστος φυλάξαντες ἀριθμὸν ἡμερέων τριήκοντα, καὶ τὰς κεφαλὰς ξυράμενοι ἐσέρχονται. πρὶν δὲ τάδε ποιῆσαι, οὐ σφίσι ἐσιέναι ὅσιον. *Eorum autem qui sunt ex familia mortui, unusquisque non nisi post triginta dierum numerum, rasoque capite ingreditur. Antea vero quam hoc fecerunt, illis introire fas non est.* Consuetudo Romana fuit; notante Servio, ad Æneid. 11. v. 2. ut polluti funere minime sacrificarent. Si tamen contingeret, ut uno eodemque tempore funestaretur quis, & cogeretur operam dare sacrificiis, elaborabat, ut ante sacra compleret, quam funus agnosceret. Nam, ut ait Plinius, *lib.* 28. *cap.* 2. Ostentorum vires in nostra potestate sunt, ac prout quæque accepta sunt, ita valent. In augurum certe disciplina constat, neque diras, neque ulla auspicia pertinere ad eos, qui quamque rem ingredientes observare se ea negaverint. Flaminius exercitu lustrato, cum contra Annibalem legiones duceret, ipse & equus ejus concidit, nec eam rem religioni habuit. Cæsar, teste Suetonio, cap. 59. nulla religione ab incepto absterritus unquam, vel retardatus est. Cum immolanti aufugisset hostia, profectionem adversus Scipionem & Jubam non distulit. Prolapsus etiam in egressu navis verso in melius omine, *Teneo te*, inquit, *Africa.* Cum Samnites vociferarentur, se in auctoritate Tarentinorum manere, nec descendere in aciem, Accipere se omen consules ajunt, & eam precari mentem hostibus, ut ne vallum quidem defendant. Horatio Pulvillo, Capitolium dedicanti, postemque jam tenenti, foedum inter precationem Deum nuntium inimici cum incuterent, mortuum ejus filium esse, funestaque familia dedicare eum templum non posse. Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit incertum, nihil aliud ad eum nuntium a proposito aversus, quam ut cadaver efferri juberet, tenens postem, precationem peragit, & dedicat templum. *Liv. lib.* 1. Sic.

Æneas (quanquam & sociis dare tempus humandis
Præcipitant curæ, turbataque funere mens est)

Attamen, *Vota Deum primo victor solvebat Eoo.*

Huc

Huc facit illa de Xenophonte historia, apud Ælian. *var. hist. lib. 3. cap. 3.* qui cum serto redimitus rem sacram faceret, illique nuntiatum esset, filium in prælio occubuisse, demto de capite serto, quo pacto mortuus esset, quæsivit: cum audivisset strenue pugnantem, multisque hostibus interemtis tandem & ipsum cecidisse, corollam in caput reposuit, hoc facto se funus illud non agnoscere testatus, sed ne quidem illachrymans in sacrificio pergit, hæc, ut quidam ajunt, verba prolocutus: Sciebam me genuisse mortalem.

Qui cadaver aliquod vel aspexissent, lustrabantur. Lucianus de Dea Syria ἢν μὲν τις αὐτέων νέκυν ἴδηται, ἐκείνην τὴν ἡμέρην, ἐς τὸ ἱρὸν οὐκ ἀπικνέεται· τῇ ἑτέρῃ δὲ, καθήρας ἑωυτὸν, ἐσέρχεται. *Si quis ipsorum cadaver aliquod adspexerit, illo die ad templum non accedit; postero autem ubi seipsum purgando lustravit, ingreditur.* Apud Statium, lib. 8. Thebaid. cum Pallas cadaver Tydei adspexisset

Non prius astra subit, quam mystica lampas, & insons
Ilissos, multa purgavit lumina lympha.

Ideoque si quis in cadaver aliquod incidisset, sine piaculo præterire non poterat, quin simplicissimo saltem sepulturæ genere, glebam illi objiceret. qui omisisset, Cereri porcam mactare tenebatur, antequam novas fruges gustarit. *Festus in Præcidanea.* Hinc Archytas Tarentinus apud Horat. lib. 1. od. 28.

Quanquam festinas, non est mora longa, licebit
Injecto ter pulvere curras.

Præterea, qui in eodem cum cadavere loco versabantur. Miseni cadaver totam Æneæ classem polluebat. 6. Æneid.

Præterea jacet exanimum tibi corpus amici,
(Heu nescis) totamque incestat funere classem.

Ipso autem sepulto Chorineus —— *ter socios pura circumtulit unda,*
Spargens rore levi, & ramo felicis olivæ,
Lustravitque viros.

Ne ergo quis imprudens talia loca ingressus contaminaretur, institutum fuit, ut indicia quædam foribus domus funereæ apponerentur, ut apud Romanos cypressus, quæ semel cæsa renasci nescit, ut ait Servius, ad 3. Æneid. v. 630. ideoque mortis symbolum est: nam

Soles occidere, & redire possunt,
Nobis cum semel occidit brevis lux,
Nox est perpetuo una dormienda.

Apud Græcos, capilli de ipsis defuncti capite secti, foribus appendeban-

bantur. Eurip. in Alcest.

πυλῶν πάροιθεν δ' οὐχ' ὁρῶ
πηγαῖα θ' ὡς νομίζεται
γε χέρνιβ' ἐπὶ φθιτῶν πύλαις
χαίτα τ' οὔτις, ἐπὶ πρόθυρα τόμαι-
ος, ἃ δὴ νεκρῶν πένθεσι πιτνεῖ.

Non video ante portam Fontana, ut lex est, Lavacra pro mortuis in porta, Nulla coma pracisa est in vestibus, Qua accidunt in luctu mortuorum.

Nam & moris fuit (notavit hæc Casaubonus, ad Theophr. charact. cap. 16.) ut ad fores privatarum ædium, tantisper dum illæ funestæ essent, & dum fieret ἡ πρόθεσις ejus qui obierat, vas magnum statueretur, aqua lustrali plenum, quæ esset e domo non funesta allata, qua aqua quisquis exiens se adspergeret, qui exequias venerat, idque vas figlinum fuit, & ἀρδάνιον proprie nuncupabatur. auctor Pollux, lib. 8. cap. 7. Aristophani dicitur ὄστρακον. Καὶ παράθου τοὔστρακόν πρὸ τῆς θύρας. Hesychio γάστρα duobus locis. B. Chrysogonius, homil. 12. ad Ephesios: ἴδοις ἕλληνα ἀπὸ νεκροῦ λουόμενον. Fuit & apud Judæos similium lavationum & purificationum usus, quas auctor Ecclesiastici, cap. 34. v. 30. βαπτισμὸς ἀπὸ νεκροῦ, ablutiones post contrectatum mortuum appellat. quæ Casauboni animadversio, ad explicationem loci Paulini, 1. Cor. 15. 29. non parum facit. Thalmudicis טבול על מת, vel טובל על מת. Nec ab ea abludit Coccejus, in epist. ad Hebr. cap. 9. §. 9. & 63.

De funere pollutorum lustratione Jul. Pollux, lib. 1. Καὶ οἱ ἐπὶ τὴν οἰκίαν τοῦ πενθοῦντος ἀφικνούμενοι, ἐξιόντες ἐκαθαίροντο, ὕδατι περιρραινόμενοι. *Qui lugentis domum intraverint, egressi aqua adspersa lustrabantur*: Festus: *Funus prosecuti redeuntes ignem supergrediebantur adspersi, quod purgationis genus vocabant suffitionem.* De Græcis ex Suida & Aristophanis Scholiaste probat Kirchmannus, *de funeribus Rom. lib. 3. cap. 9.*

C A-

CAPUT XVII.

Purgationis genera tria. Ex aqua generatio & regeneratio. Aqua limpida, unde Ibis biberat. Sacri fontes, fluvii: Nilus, Ganges, Callirrhoe, Eleutheria, Juturna, Virgo, Numicus. fons Camoenarum. Anien. Aqua Mercurii. Avernus. Aqua marina. Aqua ritibus quibusdam consecrata. Simulata pro veris adhibita. ut animalia in sacrificiis, & Aqua. ἑκατόμβη ψευδώνυμος.

Res in omnibus sacris purgationes adhiberi tradit Servius, *ad 6. Æneid.* nam aut tæda purgantur, & sulphure, aut aqua abluuntur, aut aere ventilantur. Terra autem in his ad ignem refertur, quod infra docebitur.

Nobis ab aqua initium erit, cujus sane elementi usus per omnem vitam humanam patet latissime. Sine eo nil generat natura,

Namque ubi temperiem sumsere humorque calorque,
Concipiunt, & ab his oriuntur cuncta duobus.

Spiritus Dei in primæva creatione incubabat aquis, motu & fotu suo vitalem illis infundens auram, unde prima hinc prodierunt viventia. quam rationem reddit Tertullianus, quare in baptismo ex ea regneremur, de baptism. cap. 3. *Primus liquor quod viveret edidit, ne mirum sit, si in baptismo aquæ animare credantur.* Owenus:

Unde *renascuntur mortales* unda *vocatur*
A qua *nascuntur cuncta vocatur* aqua.

Eleganter Ambrosius in Lucam lib. 10. cap. 91. *Nam de aqua quid loquar? Super aquam, ante ipsos mundi natales, sanctus, ut legis, Spiritus ferebatur. O aqua, quæ humano adspersum sanguine, ut præsentium lavacrorum figura præcederet, orbem terrarum lavisti: O aqua, quæ sacramentum Christi esse meruisti: quæ lavas omnia, nec lavaris. tu incipis prima, tu comples perfecta mysteria. A te principium, in te finis: vel potius tu facis, ut finem nesciamus. Per te foetor tabidæ carnis aboletur: & pereuntia situ viscera, adsperso sale, in multam servantur ætatem. Per te arentibus aestu cor-*

corporibus dulcis ad gratiam, salutaris ad vitam, suavis ad voluptatem potus infunditur. Tu nomen Prophetis & Apostolis, tu nomen Salvatori dedisti, illi nubes cœli, illi Sal mundi; ille fons vitæ est. Quæ montibus pressa non clauderis: quæ scopulis illisa non frangeris: quæ terris infusa non deficis: sed intimis scaturiens venis, aut spiritum inclusa vitalem inhalas, aut succum diffusa fertilem præstas, aut rigatum superfusa ad commodum subministras, ne siccatis exanimata vitalibus solemnes neget terra proventus. Omnium elementorum substantia, cœlum, aer, mare, & terra te reddunt. te prophetico percussa tactu, ut sitientium rigares corda populorum, vomuit petra: te, cum de latere Salvatoris erumperes percussores viderunt & crediderunt: & ideo regenerationis nostræ de tribus una es testibus: tres enim testes sunt, Aqua, sanguis, & Spiritus. Aqua ad lavacrum, sanguis ad pretium, Spiritus ad resurrectionem.

In lustrationibus Aqua adhibenda imprimis simplex & limpida, ne lustrandi inquinarentur. Sacerdotes Ægyptiorum, referente Plutarcho, *de Iside, & Osir. cap.* 89. qui maxime sunt legum observantes, lustrandi sui causa aquam inde petunt, unde Ibis biberit: hæc enim maxime limpida est, quoniam Ibis insalubrem, & infectam aquam non bibit, imo illam ne accedit quidem. Ælian. lib. 7. de animal. cap. 45. οἱ ἐν τῇ Αἰγύπτῳ ἱερεῖς, ἑαυτὰς περιῤῥαίνουσιν, ὀ παντὶ ὕδατι, ἀλλ᾽ ἐκείνῳ, ἐξ οὗ πεπιστεύκασιν ὅτι ἄρα καὶ Ἶβις πέπωκεν. *Sacerdotes in Ægypto, non omni se aqua lustrant, sed ea unde credunt Ibin bibisse.*

Aqua ergo utebantur in lustrationibus non qualibet, sed sacra: Talis autem credebatur vel natura, vel ex ritu quodam ac instituto.

Naturaliter sacri credebantur Fontes ac Fluvii, quibus Deos, Genios, Nymphas præsides esse putabant, ut Vossius lib. 2. de idololatria gentilium, multis capitibus docet, & Saubert. de sacrif. cap. 5. circa finem. Adeo ut quibusdam etiam ex religione abstinerent. Pausan. in Atticis: *Apud Oropios fons templo proximus, quem Amphiarai vocant, ad quem neque rem divinam faciunt, neque aut ad lustrandum, aut ad manus lavandas aqua ea uti fas putant.* Sic Nero apud Tacitum, *annal.* 14. *cap.* 22. fontem aquæ Martiæ ad urbem deductæ nando incesserat: videbaturque potus sacros, & ceremoniam loci toto corpore polluisse: secutaque anceps valetudo iram Deum affirmavit.

In quibusdam natare, in aliis navigare nefas: de Clitumno Plin. lib. 8. epist. 8. *Pons terminus sacri profanique: in superiori parte navigare tantum, infra etiam natare concessum.* idem lib. eodem. epist. 20. de Lacu Vadimonis: *Nulla in hoc navis (sacer enim est) sed innatant insulæ herbidæ.* Seneca

neca epist, 41. de his cerimoniis: *Magnorum fluminum capita veneramur, subita ex abdito vasti amnis eruptio aras habet: coluntur aquarum calentium fontes, & stagna quædam vel opacitas, vel immensa altitudo sacravit.*

Neque eadem aqua in Superorum & Inferorum sacris utebantur. Superorum sacra tum majoribus tum minoribus fluviis celebrabantur. Inter Majores Nilus & Ganges principem locum tuentur. De Nilo, Servius ad 2. Æneid. v. 116. *In templo Isidis aqua sparsa de Nilo esse dicebatur.* Juven. sat. 6.

> —— *Si candida jusserit Io*
> *Ibit ad Ægypti finem, calidasque petitas*
> *A Meroe portabit aquas, ut spargat in æde*
> *Isidis, antiquo quæ proxima surgit ovili.*

Filia Regis Ægyptii, quæ Mosen ex aqua extrahi jussit, venit ad fluvium λυτροῖς καὶ περιῤῥαντηρίοις χρησομένη, ut se lavaret & adspergeret. *Clem. Alex. strom. lib.* 1. hujus tamen lotionis fortasse religio causa non fuit, sed liberorum ac foecunditatis desiderium, ut idem Clemens existimat. Nam ex Nili potu mulieres Ægyptiacas ad πολυτοκίαν aptiores fuisse ostendit Wendelinus, *de admir. Nili, cap.* 24.

De Gange, Indorum opinio est eum expiatorium esse, qui aquis ejus se abluentes ab omnibus mundet peccatis. Unde hoc vulgo persuasum est, nullo modo salvum posse fieri, qui hoc se flumine non abluat; quam ob causam ex tota India & universo Oriente maximus gentium ad Gangem confluxus est: & peregrinationes ad illum frequentes instituunt. Foedera pacturi jurare solent, si scientes fallant, ut habeantur æque ac si vaccam vel hominem apud Gangem fluvium occidissent. Ægri & moribundi eo deferri cupiunt, vel mortuorum cineres in eum conjiciunt, quo certius salventur. Quibus autem eum adire non contingit, vel aqua ejus per omnes terrarum partes advehi solita, se lavare: aut, si neque id liceat, saltem Gangis meminisse solent, & cupere *Gangesianam*, Gange ablui, ut ne fructu ablutionis destituantur. Hunc e cœlis descendisse putant, illique equis & tauris nigris (quem colorem præ aliis æstimant, album præsertim leprosorum esse judicantes) Rex sacrificat. *Hoornb. de convers. Ind. lib.* 1. *cap.* 2. Hæc superstitio falsæ hypothesi originem debet, quæ est & apud Indos, & apud nostri quoque coeli viros quosdam doctos, Gangem e paradiso egredi. Cui & inde robur accessit, quod Gangis accolæ reliquis mortalibus vivaciores essent. Ex iis vir quidam Anno 1536. Lusitanis oblatus est, quem ante

ante annos 335. nactum esse certis constabat indiciis. *Wendel. admir. Nili cap. 7. §. 18.* Athenienses novis nuptis lavacra deferebant ex Callirrhoe, vel Enneacruno, alibi vero undecunque. Pollux, cap. *περὶ μνηστείας γαμῶν*, &c.

Aqua Eleutheria quindecim stadiorum spacio a Mycenis fluxit, qua ad arcanas templi & sacrorum expiationes utebantur, Pausan. Corinthiac.

De aliis fluviis quibuscunque, scriptorum loca sunt innumera. Æneas *donec se flumine vivo* abluisset, sacra attrectare nefas ait. Dido, 4. Æneid.

Dic, corpus properet fluviali spargere lympha.

Ad Orestem lustrandum & alia februorum genera adhibita, & aqua ex *Hippocrene* apud Troezenem, qui alius a Boeotio fons est. *Pausan. Corinth.*

Ex Juturna, fonte juxta Numicum fluvium celeberrimo, aqua petebatur ad depellendos morbos, unde a juvando illi nomen inditum, & Juturnas ferias celebrant, qui artificium aqua exercent. Lutatius Catulus primum ei templum fecit in campo Martio, prope aquam Virgineam in regione Flaminia, ut est apud P. Victorem, & Ovid. 1. Fast.

Te quoque lux eadem, Turni soror, æde recepit,
Hic ubi Virginea campus obitur aqua.

Hæc est Aqua illa Virgo, qua pulverem & sudorem abluebant illi, qui in campo Martio exercebantur. Ov. 3. Trist. eleg. 12.

Nunc, ubi perfusa est oleo labente juventus,
Defessos artus Virgine tingit aqua.

Ex hoc Juturnæ fonte, Romam ad omnia sacrificia aqua adferri consueverat, notante Servio *ad 12. Æneid. v.* 139.

Vestæ non nisi ex Numico fluvio libari solebat. *Serv. ad 7. Æneid. v.* 150. Plutarchus in Numa, Camoenarum fontem Vestalibus sacratum esse dicit, cujus aqua quotidie penetralia lustrarent atque adspergerent. Hinc ergo aquam quoque petiisse videtur Rhea Sylvia, Romuli Remique mater. 3. Fast.

Sylvia Vestalis (quid enim vetat inde moveri?)
Sacra lavaturas mane petebat aquas.
Ventum erat ad molli declivem tramite ripam,
Ponitur e summa fictilis urna coma.

Talia vasa Persius, sat. 2. *Vestales urnas & Tuscum fictile* vocavit. Vas scilicet & *fictile* & *futile*, a fundendo dictum; lato ore, fundo angusto. quia aqua ad sacra Vestæ in terra non ponitur, quod si fiat, piaculum est, ideo

ideo excogitatum est vas, quod stare non posset, sed positum statim effunderetur.

Aqua Mercurii ad portam Capenam lustrabant se Mercatores, ut *cap. sup.* dictum est. De Aqua Anienis: Fragmentum ex Catone *quam Anienem in sacrarium inferri oportebat.* De Ilisso. Polyænus Stratag. 5. in Heraclide: *Hæc*, inquit, *transigebant* παρὰ τὸν Ἴλισσον, ὃ τὸν καθαρμὸν τοῖς ἐλάττοσι μυστηρίοις: *ad Ilissum, ubi lustratio fieri consuevit minoribus mysteriis.* De Ilisso Pausan. p. 41. vide Lucian de domo. tom. 2. pag. 791.

In sacris Inferorum, aqua ex lacu Averno adhibebatur, quia circa eum Inferni ingressum esse putabant: unde tam teter odor exhalabat, ut eo tacti aves supervolantes deciderent: quod tamen alii non propter odorem, sed propter ipsarum avium pondus accidere dixerunt, quia vapori sulphureo aer cedit, adeoque aves sustinere nequit. *Serv. ad 6. Æneid. v.* 239. unde Avernus, q. ἄορνος dictus. Aristoteles autem, *de admir. audit. cap.* 97. eum avibus carere negat, magnam enim cygnorum copiam in ipso oriri oculatos testes retulisse. & aquam ejus adeo pellucidam esse & sinceram, ut contem plantes maximo stupore afficiantur.

Totum mare gentilibus sacrum fuit: videatur Vossius, de idol. lib. 2. cap. 77. & aqua marina lustrationibus adhibita. Tacit. annal. 15. c. 44. *unde* (ex mari proximo) *hausta aqua, templum & simulachrum Deæ* (Junonis) *prospersum est.* Cœlius Rhodig. lect. antiq. lib. 11. cap. 22. occasione verborum Ciceronis: *Mari cætera quæ violata sunt expiari putantur;*
„ sic scribit: Ambiguitatem habet nec contemnendam, scioque non pau-
„ cos in eo corrugaturos frontem. Quid ergo ad ejus obscuritatis illustra-
„ tionem promimus? An doctissimum credimus Oratorem ad id allusisse,
„ quod scribit Aristophanis interpres super eo Comici versiculo: *Plut.*
„ *act.* 3. *sc.* 2.

„ πρῶτον μὲν αὐτὸν ἐπὶ θάλατταν ἤγομεν, Ἔπειτ' ἐλοῦμεν.

„ hoc est, *primo quidem ad mare ipsum produximus, mox & lavimus.* Mos
„ erat, inquit, veteribus illic καθαίρειν τοὺς ἀφωσιωμένους, id est, expiare
„ pollutos Homerus.

„ Καὶ εἰς ἅλα λύματ' ἔβαλλον.

„ id est, *in mare sordes rejiciebant.* Quin Platonem item ferunt, in Ægy-
„ ptum ad Sacerdotes & Prophetas se conferentem, ut eorum sapientiæ
„ placita perdisceret, secum habuisse Euripidem quoque, quem morbo
„ implicitum, posteaquam est maris aqua incolumitati restitutus Sacer-
„ dotum opera, mox id verbis ita testatum:

„ Θάλασσα κλύζει πάντα τῶν ἀνθρώπων κακά.

 „ hoc

„ hoc est, *cuncta mortalium mala prorsus abluit mare*. Quin & eadem rati-
„ one potest Lycophron in Alexandra, *ἁγνίτην ἅλα* dixisse id est, *lustralem*
„ *salem*, etiamsi ad hospitalem amicitiam id referendum interpres putat,
„ quod initio apponeretur sal, ut qui hospitali jungerentur jure, sic expur-
„ garentur. Addit tamen, arbitrari alios maris aquam dulcibus censeri
„ purgationibus aptiorem. At, inquit, mihi id non arriserit satis. Scribit
„ Plutarchus, Aristidem, cum pro Atheniensibus Græcos sacramento
„ adegisset, inter imprecationes mydros, id est, ferri ignitas pilas in ma-
„ re conjecisse: veluti tamdiu jusjurandum manere apprecarentur, quam-
„ din latuissent illi sub aquis: id quod apud Sophoclem in Antigone Gram-
„ matici annotarunt. Verum ut addubitatio eximatur omnis, si qua eti-
„ amnum reliqua sit; ad purificationem scribit Proclus sulphur adhiberi, &
„ maris aquam. meminit Iliados primo Eustathius Euripidis senten-
„ tiæ, cujus usum non providit vir, meo judicio, alias eruditus: nam
„ fluctuantibus verbis Poetæ sensum perlicit, nec assequitur tamen, ut
„ qui in lubrico gradum sistere nitatur. Ex iis, quæ promsimus, li-
„ quere amplius potest. Sed & eadem opera enarratur Catullianum
„ carmen ad Gellium, de profano quodam & incesto, quod inscite ni-
„ mis ac oscitanter aut prætereunt interpretes aut nesciunt:

„ *Quid facit is, patruum qui non finit esse maritum,*
„ *Ecquid scis quantum suscipiat sceleris?*
„ *Suscipit, o Gelli, quantum non ultima Thetys,*
„ *Nec genitor Nympharum abluit Oceanus.*

Hæc Rhodiginus. De aqua sale mixta locus est in Theocr. idyll. 25. quod ἡρακλίσκος inscribitur:

—— Καθαρῷ δὲ πυρώσατε δῶμα θεείῳ
πρῶτον, ἔπειτα δ᾽ ἅλεσσι μεμιγμένον (ὡς νενόμισται)
θάλλῳ ἐπιῤῥαίνειν ἐστεμμένον ἀβλαβὲς ὕδωρ.

Puro lustrate domum sulphure
Primum, deinde sale mixta (ut consuetum est)
Ramoque virenti coronata aspergite pura aqua.

Apud Plutarchum, 1. *Sympos. quæst.* 9. Themistocles Stoicus ex Theone Grammatico quærit, cur Homerus Nausicaam fecerit in fluvio, non in mari lavantem, quod tamen in propinquo erat, calidius item, pellucidius, ac majore tergendi vi præditum. Virtutis simulachrum, ex oraculis Sibyllinis, ad mare deportatum, ibique aqua marina lustratum, apud Dionem, lib 48. Val. Flacc. 2. Argon.

—— *Sine foedatum te funere pontus Expiet* ——

Aqua

Aqua autem naturaliter sacra deficiente, alia utebantur, sed ritibus quibusdam ac cærimoniis consecrata. Erat ad fores templorum aquiminale quoddam magnum, quales fere tinctorum cortinæ, in quod mergebant titionem ardentem, ab ara sumtum, quando victima adoletur, eaque se adspergebant, aut a sacrificulis adspergebantur, Eurip. Herc. fur. v. 928, 929.

Μέλλων δὲ δαλὸν χειρὶ δεξιᾷ φέρειν.
Ἐις χέρνιβ' ὡς βάψειεν Ἀλκμήνης γόνος.
Cum autem torrem manu dextra laturus esset
Filius Alcmenæ, ut intingeret in aquam lustralen.

Athenæus lib. 9. cap. 18. quid sit χέρνιψ explicans: ἐστὶν, inquit, ὕδωρ, εἰς ὃ ἀνέβαπτον δαλὸν ἐκ τοῦ βωμοῦ λαμβάνοντες, ἐφ' οὗ τὴν θυσίαν ἐπετέλουν, καὶ τούτῳ περιῤῥαίνοντες τοὺς παρόντας ἥγνιζον. i.e. χέρνιψ *est aqua, in quam titionem ex ara sumtum tangebant, & quam ad perficiendum sacrum adhibebant, & illa conspersos purificabant eos, qui adessent.* Aqua rosacea se lustrant hodierni Peguani. *Carolin. ethnicis. part. 1. cap. 22.*

Alias autem simulatis aquis utebantur, si ea deficeret, quam sacrorum ratio requirebat. Dido, 4. Æneid.

Sparserat & latices simulatos fontis Averni.

In aliis sacris hoc quoque frequentatum. Cum de animalibus haud adeo ubique obviis sacrificandum, de pane vel cera fiebant. Athenienses, ait Thucydides, lib. 1. in honorem Jovis Melichii Dialia olim celebrarunt extra urbem, ubi totius populi conventu plerique non veras sed commode assimulatas victimas obtulerunt. inde Μηλίχιος dictus, quod pauperes poma pro bubus dederint. Idem Herculi factum Jul. Pollux, lib. 1. refert, cui Bœoti arietem immolaturi, serius victimam adducentes, ab Asapo fluvio, subito, ne transire possent, accrescente excluduntur. Itaque pueri juxta aram arreptum malum, cui ramos, pedum vice, subdiderunt quatuor, duosque cornuum loco, ad arietis formam Deo immolarunt, quem eo magnopere delectari credebant. Alii hæc contigisse scribunt, cum bos immolandus rupto fune profugisset. *vid Erasm. Adag. Hercules Pomarius: & Malum Hercules.*

Ex farina bovem immolavit Pythagoras, cum reperisset latus subtensum trianguli, rectanguli lateribus continentibus æquivalere: quod in ejus vita narrat Porphyrius. huic non dissimile est apud Athenæum, lib. 1. cap. 3. & *Philostr. lib. 1. de vit. Apollon.* de Empedocle. qui, victor in certamine Olympico, cum esset Pythagoricus animatisque cibis abstineret, e myrrha, thure, pretiosisque aliis odoribus fictum bo-

vem distribuit illis, qui in eo totius Græciæ conventu occurrebant. Cyziceni Proserpinæ quotannis nigram bovem immolabant. in nummis M. Aurelii, apud Patinum, p. 238. bos cernitur, cum inscr. KYZIKHN. NEΩKOP. cum autem a Mithridate obsiderentur, οἱ μὲν οὐκ ἔχοντες ἔπλαττον ἀπὸ σίτου, qui bovem sibi comparare nequirent, ex frumento illam effinxerunt. *App. Alex. in Mithrid. Plutarch. in Lucullo.* Apud Ægyptios qui Lunæ sacrificaturi erant οἱ πένητες αὐτῶν ὑπ' ἀσθενείης βίου στεατίνας πλάσαντες ὗς, καὶ ὀπτήσαντες ταύτας θύουσι, *qui sunt inopes propter tenuitatem facultatum, assimilatos quosdam sues coquunt, quos immolent*, Herodot. Euterpe. In Elapheboliis cervus ex farina, melle ac sesamo fiebat. ex *Athen. lib.* 14. *cap.* 14. in Buphoniis popanôn pro bove oblatum. *Hesych.*

Porcam auream & argenteam dici ait Capito Attejus, quæ etsi e numero hostiarum non sint, nomen tamen earum habere. alteram ex auro, alreram ex argento factam adhiberi sacrificio Ceriali: *Festus.* Cervaria ovis, quæ pro cerva immolabatur. *Idem* Simulabantur etiam loci sacri. Serv. ad 2. Æneid. v. 178. *Ne Dux ab exercitu diutius abesset, Si Romam ad renovanda auspicia de longinquo revenisset, constitutum ut unus locus de captivo agro Romanus fieret in ea provincia, in qua bellabatur, ad quem, si renovari opus esset auspicia, Dux rediret.* In lustrationibus simulati homines. Val. Flacc. 3. Argon.

Quin etiam truncas nemorum effigiesque virorum
Rite locat quercus, simulataque supligat arma.
Huc Stygias transire minas, iramque severi
Sanguinis, his orat vigiles incumbere curas.

Atque hinc explicari posset, quid sit ἑκατόμβη ψευδωνύμως sic dicta. Non, ut judicat Casaubonus *in Athen. lib.* 1. *cap.* 3. sacrificium ex centum ovibus & bove uno, quod Βούπρωρον Hesychio dicitur, tale enim sacrificium ex veris animalibus fiebat. nec ex Hesychii loco colligi potest hæc denominatio: sed tale, quod ex simulatis fiebat, non veris animalibus. Huc pertinet illa sacrificiorum emendatio, in Saturnalibus, cum pro hominibus oscilla & cereos substituerunt, & pro mactatis pueris effigies Maniæ suspensæ pro singulorum foribus, periculum si quod immineret familiis, expiabant. *Macrob. lib.* 1. *Saturn. cap.* 7.

C A-

CAPUT XVIII.

Ventilatio per vannum, quæ inter instrumenta cæremoniarum Bacchi *&* *Minervæ. Caper* Baccho *immolatus, & ejus exta. quare? Etiam sus.* Liba. *Atheniensium* ἀσκωλιασμός. *Hæretici* ἀσκοδρομῖται. *Oscillatio, unde dicta. quis lusus? ejus ratio: tum ex Latio, tum ex Græcia adducta.*

Ustrationes quæ per Aerem fiebant, vel Ventilatione, vel Oscillatione peragebantur. Ventilatio per Vannum fiebat, quæ propterea inter cæremoniarum instrumenta sacra adhiberi solebat. Apul. lib. 11. in descriptione pompæ Isiacæ: *Quintus auream vannum aureis congestam ramulis ferebat.* Virg. 1. Georg.

——*Mystica vannus Iacchi.* Ubi sic Servius: *Mystica Iacchi, ideo ait, quod Liberi Patris sacra ad purgationem animæ pertinebant: & sic homines ejus mysteriis purgabantur, sicut vannis purgantur frumenta. Hinc est quod dicitur Osiridis membra a Typhone dilaniata, Isis cribro supposuisse. Nam idem est Liber Pater in cujus mysteriis vannus est, quia, ut diximus, animas purgat. unde Liber ab eo quod liberet dictus, quem Orpheus a Gigantibus dicit esse discerptum. Nonnulli Liberum Patrem* λικμητὴν *dici asserunt. Vannus autem apud eos* λικμὸς *appellatur, ubi de more positus esse dicitur, postquam utero matris est editus. Alii mysticam sic accipiunt, ut vannum vas vimineum latum dicant in quod ipsi Optiti* * *capacitatem congerere rustici primitias frugum soleant & Libero & Liberæ sacrum facere. Inde mystica.* Apud Athenæum, lib. 5. cap. 7. in pompæ Bacchicæ descriptione recensentur mulieres τὰ λίκνα φέρουσαι. Audiamus & Vossium, lib. 2. de idol. „cap. 14. Bacchi, inquit, λικμητοῦ meminit & Plutarchus de Iside & „ Osiride. Indeque *vannifer* λικνοφόρος Demostheni, oratione contra „ Ctesiphontem. Sic enim isthic, non λιχνοφόρος scribendum esse colli- „go ex Harpocratione in λικνοφόρος, ubi & legas, τὸ λίκνον πρὸς πᾶ- „σαν τελετὴν, καὶ θυσίαν ἐπιτήδειόν ἐστιν. *Vannus ad omnia initia, & „sacrificia commoda est.* Quid mirum de τελεταῖς sive initiis, cum his

„ cx

„ ex eo nomen ſit datum, quod initium ſint vitæ melioris ac vitæ hujus
„ finis & perfectio? Quippe ea nequit eſſe, niſi animæ prius purificentur.
„ cujus rei ventilabrum erat ſignum, ut diximus. Nec mirum magis
„ de ſacrificiis, quæ fierent ad mentes expurgandas, ac ſæpe urbem
„ totam vel exercitum expiandum. Neque in ſolis Iacchi ſacris vannum
„ adhibitam, ſed Minervæ etiam indicat Vetus Poeta, apud Plutar-
„ chum, & Clem. Alex. admon. ad gentes:

„ Βαῖτ' ἐις ὁδὸν δὴ, πᾶς ὁ χειρώναξ λεὼς
„ Οἱ τὴν Διὸς Γοργῶπιν, ἐργάτιν θεὸν
„ Στατοῖσι λίκνοις προτρέπεσθε.
„ *Ite in viam, omnis popule, manu victum parans,*
„ *Gnatam Jovis, Gorgopin, Ergatin Deam*
„ *Statuto adorans ventilabro.* —— Hactenus Voſſius.

Oſcillationem purgationis genus eſſe, & quidem maximum quo animæ aere purgentur, notavit Servius, ad 2. Georg. v. 389. & 6. Aneid. v. 740. quomodo autem oſcillatio in ſacris Bacchi facta ſit, docet Virgilius, 2. Georg.

Non aliam ob culpam Baccho caper omnibus aris
Caditur, & veteres ineunt proſcenia ludi,
Præmiaque ingentes pagos, & compita circum
Theſeidæ poſuere; atque inter pocula læti
Mollibus in pratis unctos ſaliere per utres.
Nec non Auſonii, Troja gens miſſa, coloni
Verſibus incomtis ludunt, riſuque ſoluto:
Oraque corticibus ſumunt horrenda cavatis,
Et te, Bacche, vocant per carmina læta, tibique
Oſcilla ex alta ſuſpendunt mollia pinu.

Habemus hic ſacrificium in honorem Bacchi: habemus & ludos ſacrificio junctos. In ſacrificio, Baccho caper immolatur, quæ ei victima peculiaris: Nam cum Numinibus cæteris, ut ait Servius, varie pro qualitate regionum ſacrificetur, ut Veneri Paphiæ tantum de thure; Genitrici vero, id eſt, Romanæ, etiam de victimis: Libero ubique caper immolatur. Obſervandum tamen, Ægyptios, feſto Dorpiorum, Baccho ſuem immolaſſe. Herodot. Euterp. τῷ δὲ Διονύσῳ τῆς ὁρτῆς τῇ Δορπίῃ χοῖρον πρὸ τῶν θυρέων σφάξας ἕκαστος, διδοῖ ἀποφέρεσθαι τὸν χοῖρον τῷ ἀποδομένῳ τῶν συβωτέων. id eſt, *Dionyſo, die ſolemnitatis Dorpiæ, ſuem ante fores ſinguli jugulantes reddunt ſubulco illi, qui attulerat ipſam ſuem.* Cauſa hujus infortunii capro fuit, quod venenato

nenato suo morsu vitibus noceat. Ovid. 1. Fast.

Rode, caper, vitem, tamen hinc, cum stabis ad aram,
In tua quod spargi cornua possit, erit.

Quos versus ex Græci Poetæ Eueni disticho factos esse observat Politianus, misc. cap. 26. quod tale est:

Κἤν με φάγης ἐπὶ ῥίζαν, ὅμως ἔτι καρποφορήσω,
Ὅσσον ἐπισπεῖσαι σοι, τράγε, θυομένῳ.

Cujus pulcherrima est *παρῳδία* apud Suetonium in Domitiano, qui, ut edicti de excidendis vineis gratiam faceret, non alia magis re compulsus creditur, quam quod libelli sparsi cum his versibus erant:

Κἤν με φάγης ἐπὶ ῥίζαν, ὅμως ἔτι καρποφορήσω,
Ὅσσον ἐπισπεῖσαι Καίσαρι θυομένῳ.

Quod enim vitis capro, hoc parodia Cæsari minitabatur: *vel si me ad radicem comederis, tantum tamen vini producam, quantum Cæsari immolando possit infundi.*

Capri mactati exta verubus colurnis torrebantur. ut deinde ait Virgilius:

Pinguiaque in verubus torrebimus exta colurnis.

ut & caper post mortem pœnas daret, & corylus quæ vitibus quoque nocet, unde idem:

Neve inter vites corylum sere ——

In ipso sacrificio carmina canebantur, liba offerebantur. Virg. ibid.

Ergo rite suum Baccho dicemus honorem.
Carminibus patriis, lancesque & liba feremus.

Liba, quia Bacchus mellis repertor. Ovid. 3. Fast.

Liba Deo fiunt, succis quia dulcibus idem,
Gaudet, & a Baccho mella reperta ferunt.

Apud Athenienses sacrificio additus fuit Ἀσκωλιασμὸς, saltationis ludicræ genus, ipso præsertim Ascoliorum festo, quod parvorum Bacchi mysteriorum pars fuisse videtur. Utres (ἀσκὺς) unctos inflatosque humi ponebant, ut in eos uno tantum pede insilientes facilius prolapsi risum circumstantibus moverent. quod hic ait Poeta:

inter pocula læti
Mollibus in pratis unctos saliere per utres.

Sic de miseri capri pelle ludebatur. Saltandi peritior præmium accipiebat vinum. Zezes comm. in Hesiod. Ἐγένετο δὲ τὰ ἀσκώλια οὕτως· Ἀσκὺς πεφυσημένυς, καὶ πνεύματος πεπληρωμένυς τιθέντες κατὰ γῆς, ἑνὶ ποδὶ ἐφαλλόμενοι, ἄνωθεν τύτων ἐφέροντο, καὶ πολλάκι καταλισθαίνοντες

ὑς

εἰς γῆν ἐπιπλον, τοῦτο δὲ ἐποίουν τιμῶντες τὸν Διόνυσον, ὁ γὰρ ἀσκὸς δέρμα ἐςὶ τράγε. ὁ δὲ τράγος τὰς θαλλὰς τῆς ἀμπέλε τρώγων, λυμαίνεται ταύτην. *Fiebant autem hoc pacto Ascolia. Utres inflatos ventoque plenos humi deponentes, altero pede insiliebant, atque super iis ferebantur: tum sæpius labantes, in terram decidebant: faciebant autem id in honorem Dionysi, quoniam uter pellis est hirci, qui pampinos vitium comedens, illis obest plurimum.* Eosdem ritus describit Aristophanis Scholiastes in Plutum, pag. 52. Similis videtur ille Romanorum ludus, de quo Varro lib. 1. de vit. Pop. Rom. citante Nonio Marcello, lib. 1. cap. 1. §. 76. *Etiam pelles bubulas oleo perfusas percurrebant, ibi cernuabant, A quo ille versus est in carmine: Sibi pastores ludos faciunt, cernui consualia.* Vel: *Ibi Pastores ludos faciunt coriis cernualia*, ut Scaliger ad Festum corrigit.

Ineptissimum hoc sacrum a gentilibus mutuati sunt Christiani quidam hæretici, qui ab eo cursu ἀσκοδρομῖται dicti sunt, vel, ut Philastrius scribit, ἀσκοδρογῖται. In Galatia hi fuerunt, utrem inflatum contegentes, bacchantes circuibant, non capientes illud Christi, *Matth.* 9. 17. quasi scilicet ipsi essent euangelici utres novi, bono vino repleti.

Romani in hoc Bacchi sacro incomta carmina, hoc est, antiqua lingua Romana composita, adeoque tunc ridicula canebant, faciem larvis obtegebant ne agnoscerentur qui hæc ludicra exercebant, ut & a mimis in theatro factitatum ad excitandum risum, quando

—— redit ad pulpita notum
Exodium, cum personæ pallentis hiatum
In gremio matris formidat rusticus infans.

Accedebant tandem *Oscilla*, quæ ex arbore suspendebantur. De vocis
„ ἐτύμῳ hæc habet Salmasius, ad Tertull. de pallio. pag. 130. Oscil-
„ lum, libratio, αἰώρα. Significat etiam personam & larvam. Cum
„ σομάτιον, aut προσωπεῖον, significat, diminutivum est ab os. Sic enim Os
„ osculum, oscillum: ut vas, vasculum & vascillum. unde oscillorum,
„ ludicrum, quod σοματίων Græci dicunt, apud Ausonium: & σομάτιον
„ eburneum apud Ennodium. At cum αἰώραν & librationem designat,
„ aliam habet originem. Κῖνος Græce est κίνησις. ut δῖνος, ἡ δίνησις: & μῖμος,
„ ἡ μίμησις. Latini, ut Mimum ex Græco τὴν μίμησιν dixere. Glossæ: Ci-
„ nus, τὸ νεῦμα. Isidoro Cini sunt indecentes oris tortiones motitationes,
„ a voce cinus ὑποκοριστικῶς cillus, ut vinum villum: arvina arvilla: fritinus
„ fritillus, etc. a cillus autem verbum cilleo antiquum, pro moveo vel
„ inclino. Inde furcillas veteres Grammatici dictas interprepantur,
„ quod his frumenta cilleantur, id est, moveantur. Inde compositum

„ ver-

„ verbum obscilleo, quod oscilleo postea dixere: ut ostendo, pro ob-„ stendo, ostentum pro obstentum, & ostentare pro obstentare. A „ verbo oscillo vel oscilleo nomen oscillum: ut gubernum a guberno, „ monstrum a monstro, pandum τὸ περιπέτασμα a pando, quod post-„ eadictum est bandum. Oscilla apud Vir„ gilium sunt αἰώραι, κινήσεις. Hæc ex Salmasio. Alii componunt ex *os* & verbo *celo* quod os celare personis sint soliti, qui hoc genere lusus utebantur. Alii, quod ora hostiarum in summis perticis figerentur. Alii tandem ab Oscis accessunt, qui hos ludos exercuisse, & per Italiam sparsisse dicuntur. confer Vossii Etymol: in *Oscillum*.

Oscillatio vero lusus erat, quo impositi transverso tigno de arbore suspenso, alternis se mutuo extollebant & submittebant. Unde ducta metaphora; Tertullianus, de pallio: *Arietem, oscillum penduli impetus* vocat. Item mundum ex axe pendentem, *oscillum universitatis.* cap. 12. de anima. quomodo de terra Ovid.

Terra pilæ similis, nullo fulcimine nixa,
Aere sublimi tam grave pendet onus.

Quod in libro Jobi, cap. 26. c. 7. dicitur: *Suspendit terram super nihilum.* Oscilla alii dixerunt esse membra virilia, de floribus facta, quæ suspendebantur per intercolumnia, ita ut in ea homines, acceptis clausis personis impingerent, & ea ore cillerent, id est moverent, ad risum populo commovendum. Hoc in Orpheo lectum esse ait Servius. Hujus Lusus causam alii ex Latio, alii ex Græcia arcessiverunt. Ex Latio quidem, quia, juxta Festum, Latinus Rex, prœlio, quod ei fuit adversus Mezentium, Cæritum Regem, nusquam apparuerit, judicatusque sit Jupiter factus Latiaris. Itaque per sex eos dies feriatos, liberos servosque requirere eum, non solum in terris, sed etiam qua videretur cœlum posse adiri per oscillationem, velut imaginem quandam vitæ humanæ, in qua altissima ad infimum, interdum infima ad summum feruntur. atque ideo memoriam quoque redintegrari initio acceptæ vitæ per motus cunarum, lactisque alimentum, quia per eos dies feriarum, & Oscillis moveantur, & lactata potione utantur. Eobanus Hessus a Virgilio hic tangi judicat morem sacrificandi antiquissimum, quo Diti & Saturno olim in Italia fiebat, de quo Macrob. Saturn. lib. 1. cap. 7. Cum enim Saturno humanis prius hostiis litassent, & Diti humana capita obtulissent, juxta oraculum:

Καὶ κεφαλὰς κρονίδῃ, καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα.

Hercules alium & faustiorem sacrificandi ritum indicavit, nempe ut non capitibus humanis, sed oscillis ad similitudinem humanorum capi-

tum factis, Ditem placarent, & Saturno non viros, sed accensa lumina, utraque enim φῶτα vocant Græci, offerrent. Plut. quæst. Rom. 30. Ovid. Fast. 5.

Fama vetus, tunc, cum Saturnia terra vocata est,
Talia fatidici dicta fuere senis:
Falcifero libata Seni duo corpora gentes
Mittite, quæ Tuscis excipiantur aquis.
Donec in hæc venit Tirynthius arva, quotannis
Tristia Leucadio sacra peracta Deo.
Illum stramineos in aquam misisse Quirites,
Herculis exemplo corpora falsa jaci.

Verum Oscillatio non in Saturni aut Ditis, sed in Bacchi sacris usitata fuit: ideoque hæc Herculis sacrificandi ratio huc nihil facit.

Qui vero ex Græcia hujus Lusus originem derivant, fabulam, quam enarrat Servius, afferunt: „ Icarius Atheniensis Pater Erigones, „ quum acceptum a Libero Patre vinum mortalibus indicaret, occi- „ sus est a rusticis, qui cum plus æquo potassent, inebriati Venenum se „ accepisse crediderant. Hujus canis reversus est ad Erigonen filiam, „ quæ, cum ejus comitata vestigia, pervenisset ad Patris cadaver, „ laqueo vitam finivit. Hæc, Deorum voluntate, inter astra relata „ est, quam vocant Virginem. Canis quoque ille est inter sidera col- „ locatus. Sed post aliquantum tempus, Atheniensibus morbus im- „ missus est talis: ut eorum virgines, furore quodam, compelleren- „ tur ad laqueum; responditque oraculum: sedari posse pestilentiam „ illam, si Erigones & Icari cadavera requirerentur: quæ cum diu quæ- „ sita nusquam invenirentur, ad ostendendam suam devotionem Athe- „ nienses, ut etiam ea in alieno quærere viderentur elemento, suspen- „ derunt de arboribus funem: ad quem se tenentes homines, hac atque „ illac agitabantur, ut quasi etiam per aerem illorum cadavera quære- „ re viderentur. Sed cum inde plerique caderent, inventum est, ut „ formas ad oris sui similitudinem facerent, & eas pro se suspensas moverent. Atque huc facit festum illud Atheniensium Ἀιώρα dictum, quod institutum fuit vel in honorem Erigonos Icarii filiæ: vel alterius Erigonæ, Ægisthi & Clytemnestræ filiæ. *Meurs. Græc. fer. Ouzeel. ad Min. Fel. pag.* 125. Concludit tamen Servius: Prudentiores dicere, sacra Liberi Patris ad purgationem animæ pertinere; Per oscilla autem maximum purgationis genus, videlicet aeris, intelligendum esse. Scripsit etiam Varro, citante Servio, suspendiosis, quibus justa fieri jus non

non sit, suspensis oscillis, veluti per imitationem mortis, parentandum esse. ad 12. Æn. v. 603.

CAPUT XIX.

Vesta terram & ignem veteribus notavit. Lustrationes per terram ab igne denominantur. Mundi purgatio per ignem, Purgatio animæ per ignem Spiritus Sancti. Ejus symbolum ignis θεοπετής. Sacra Molochi. Hirpini per ignem ambulantes. Galli, & incolæ insulæ Carolinæ vivos homines comburebant. Probatio per ignem apud Christianos. Lustrationes per fumum sulphuris, tædarum, verbenarum, roris marini, Sabinæ, præsertim lauri, Kyphi, thuris, fœni, stipularum, & strobi.

Ntiquissima antiquorum Romanorum Dea Vesta Terram simul & ignem significabat. Numa Pompilius, teste Plutarcho, Vestæ ædem fecit orbicularem, in cujus medio ignis esset æternus. Ovid. 6. Fast.

Nec tu aliud Vestam, quam vivam intellige flammam,

Sed & deinde: *Stat vi terra sua, vi stando Vesta vocatur.*

Terræ autem ignem subesse indicatur eodem libro:

Vesta eadem est & terra: subest vigil ignis utrique,
Significant sedem terra focusque suam.

Hujus rei tres ex antiquis rationes producit Vossius, de idolol. lib. 2. cap. 65. quarum prima; quod ignes coelestes, quos sidera dicimus, vaporibus alantur, quos terra emittit. Secunda; quia terra ignes continet subterraneos, quos aperte arguunt Ætna, Vesuvius, Hecla, aliique montes etiam in America reperti. Tertia; quod ignis elementum sit permixtum aquis, aeri, & inprimis terræ. Nec enim terra tantum profert ustilia, ut ligna, carbones fossiles, inprimis tessellas illas ustiles apud Batavos, de quibus elegans est Casparis Barlæi ænigma:

Dic, ubi terrarum pereant sua rura colonis,
Ipsaque concepto fomite flagret humus:

Et mox effossi vectentur navibus agri,
Naiadesque natent hic ubi Vesta stetit?

Verum etiam ignis per totam terram se diffundit; argumento vel hoc sit, quod terra si eam hyberno tempore effodias fumare soleat; quodque nix, quæ in agro recens inarato ceciderit, cito liquefiat. Non mirum ergo si lustrationes terreæ comprehendantur sub illis lustrationibus quæ per ignem fiebant. Serv. ad 6. Æneid. v. 742. *Animæ terra purgantur, quæ nimis oppressæ sordibus fuerint, deditæ scilicet corporalibus blandimentis, id est, transeunt in corpora terrena: & hæc igni dicuntur purgari. Ignis enim ex terra est, quo exuruntur omnia, nam coelestis nihil perurit.* Ab igne autem hæ lustrationes denominabantur, quia hoc in eis elementum prædominatur maxime. Ex Aqua & igni omnia nasci, cap. 17. dixi; unde alterum foemininum vocatur a Lactantio, *lib.* 2. *cap.* 10. Heraclitus, Parmenides, & omnis Stoa hoc rerum omnium principium statuebant: non sine causa ergo mundi novissimam purgationem Igne peragendam esse crediderunt. Hoc enim non ex sacris tantum literis manifestum est, siquidem, Petro, 2. ep. 3. 7. *qui nunc sunt coeli & terra asservantur igni in diem damnationis.* Sicut enim aqua diluvii foedum libidinis ardorem exstinxit: Sic ignis ultimæ conflagrationis mundi charitatis teporem ulciscetur. Verum nec gentiles penitus ignorarunt. Jupiter, apud Ovid. 1. metam.

Esse quoque in fatis reminiscitur, affore tempus
Quo mare, quo tellus, correptaque regia coeli
Ardeat, & mundi moles operosa laboret.

Panætius, ut ait Cicero, 2. *de nat. Deor.* eventurum addubitabat, ut ad extremum omnis mundus ignesceret, cum humore consumto, neque terra ali posset, neque remearet aer, cujus ortus aqua omni exhausta, esse non posset, ita relinqui nihil præter ignem, a quo rursus animante ac Deo renovatio mundi fieret, atque idem ornatus oriretur. Cæsi in acie Pharsalica, apud Lucan. lib 7.

Hos, Cæsar, populos si nunc non usserit ignis,
Uret cum terris, uret cum gurgite ponti:
Communis mundo superest rogus, ossibus astra Misturus. ——

Certa autem temporum revolutione, & magni anni Platonici periodo, ex contrariorum incremento diluvia & incendia fieri putabant, quod docet Cicero in somnio Scipionis, &, qui illud explicavit, Macrobius, *lib.* 2. *cap.* 10. An autem ignis ille ex septentrionalibus locis sit exarsurus, ubi terræ globus magis prominet, atque ubi cometarum ignes multo facilius oriuntur, ut docent Physici; Item an hunc ignem ultimæ mun-

mundi conflagrationis, quadraginta annorum ficcitas fit præ cessura, quo temporis tractu Iris in coelo non fit videnda? inter curiosas otiosorum quæstiones referimus. Non enim erit ignis ille qualem nos, sed qualem Deus novit..

Non minorem ergo Ignis quam aqua purgandi vim habet. Aurum, aliaque metalla per eum sane purgantur. Spiritus Sanctus, cujus divino afflatu a peccatis purgamur indies, igni se assimilat. quare Johannes Bapt. non minus igne quam aqua nos baptizandos esse clamat. *Matt. 3.* non sensu quorundam hæreticorum, qui baptizandis quoque stigma inurebant: Sed igne coelesti, Spiritu S. qui est Spiritus judicii, Spiritus incendii, atque exustionis, *Jes. 4.* qui veteres peccati reliquias in anima nostra hærentes exurit, atque expellit; non secus ac agris

—— Omne per ignem
Excoquitur vitium, atque exudat inutilis humor.

Ideoque per visibile Ignis symbolum sæpiuscule se manifestavit Ecclesiæ. Designatus enim est per Ignem θεοπετῆ, in summi Sacerdotis Aharonis inauguratione victimas comburentem. *Lev. 6.* Designatus est per ignem eodem modo coelitus delapsum, cum Salomo templum a se extructum dedicaret. 2. *Chron.* 7. Designatus denique est per continuum sacrificiorum ἐμπυρισμὸν super altare. Qui enim altare victimam sanctificare posset, nisi aliquid sit ἐπάνω αὐτῦ, quod & ipsum altare & victimam sanctificet? ut Christus innuit, *Matt.* 23. 19, 20. Deus enim totam Veteris Testamenti παιδαγωγίαν noluit esse θρησκείαν σαρκικὴν, sed spiritualem λογικὴν pro modulo ætatis, & oeconomia sub Vet. Testamento. Ignis quoque symbolum erat externum, quo se initio Novi Testamenti, in Pentecostes celebritate exhibere voluit. *Act.* 2. Hæc & similia æmulatus Dæmon, suos quoque cultores in divinationibus, in sacrificiis, maxime autem in lustrationibus igne uti voluit.

Lustrationes per ignem vel flamma peragebantur, vel fumo.

Ad primum genus pertinent nefanda Molochi sacra, in Palæstina & circumjacentibus regionibus, etiam a Judæis celebrata, qui in valle filii Hinnomi; quam a tympanorum sono, ne puerorum morientium ejulatus exaudirentur, excitato, *Tophet* denominarunt. De his sacris Judæorum Magistri dissentiunt, utrum februati tantum fuerint pueri, an vero præterea cremati? Ex multis scripturæ locis videre est, liberos a parentibus per ignem esse traductos. Lev. 18. 21. *De semine tuo ne des ad transducendum Molocho.* Deut. 18. 10. *Ne reperiatur inter vos, qui filium aut filiam per ignem traducat.* quod inter peccata Regis Me

nas-

nassæ numeratur. 2. *Reg.* 21.5. Josias autem hunc Molocho exhibendum honorem impedivit. 2. *Reg.* 23.10. hæc traductio non erat crematio liberorum; sed februatio, hoc est, purgatio sive expiatio quædam, qua per spatium inter duos ingentes ignes intermedium, vel a Camaris sive Sacerdotibus, vel ad eorum præscriptum a parentibus ipsis, aut ducebantur aut gestabantur infantes. Ritus illius traductionis describuntur a Maimonide, de idolol. cap. 6. §. 5. כיצד היו עושין מדליק אש גדולה ולוקח מקצת זרעו ומוסרו לכומרים עובדי האש ואותן הכומרים נותנין הבן לאביו אחר שנמסר בידן להעבירו באש ברשותו ואבי הבן הוא שמעביר בנו על האש ברשות הכומרים ומעבירו ברגלין מצד זה לצד אחר בתוך השלהבת לא שהוא שורפו למולך כדרך ששורפין בניהם ובנותיהם לעכו״ם אחרת אלא בהעברה בלבד היתה עבודה זו ששמו מולך *Quomodo (id fiebat?) Accenso igne magno, partem sui accipiebant seminis, quam dein Sacerdotibus igni servientibus tradebant. At Sacerdotes ubi filium accepissent, eum patri restituebant, quo ipse ex sententia sua eum per ignem traduceret. Igitur pater filium, permissu sacerdotum per ignem agebat. Pedibus autem jubebat transire, donec, flammæ quicquid erat, emensus foret. Non enim Molocho eum comburebant, quomodo liberos suos aliis exurebant Diis: sed cultus ille Molochi tantum in transitu consistebat.*

Aliis autem Scripturæ locis docemur, hanc superstionem in sola februatione non stetisse, sed vivicomburium fuisse. Ps. 106. 37. *Immolaverunt* (יזבחו) *filios suos & filias suas dæmoniis.* Idem. 2. Reg. 17. 31. *Illi qui erant de Sepharvaim, comburebant filios igni, Adramelech, & Anamelech, Diis Sepharvaim.* Quæ numina ad Molochum facile reducuntur. Nempe ut *Adramelech* magnificum ac fortem Molochum sive Regem: At *Anamelech* responsum sive oraculum Molochi signet. Quæ discrepantia facile tolletur, si quis discedat in sententiam Joh. Gerh. Vossii, qui existimat, ubi traductionis solius meminit scriptura, signari non cremationem, sed tantummodo deductionem duos inter ignes. Fatetur tamen, præter hanc februationem, quæ in familiis omnibus, rebus etiam prospere fluentibus, obtineret fuisse etiam vivicomburium carissimorum pignorum, & quidem ex flore populi; quo in magnis calamitatibus placari Deum posse arbitrabantur. *Voss. de idolol. lib. 2. cap. 5. Sched. de Diis Germ. syngr. 2. cap. 33.*

Hujus cultus non unam imaginem, ait Coccejus, *ad Sanhedr. pag.* 63. nobis Rabbini ex archivo traditionum, aut conjecturarum suarum deprom-

proferunt : דרך העברה היכי דמי אמר אביי שרגא דליבני במיצעי נורא מהאי גיסא ונורא מהאי גיסא רבא אמר כמשוורתא דפוריא;
id est : *per modum traductionis. Cujusmodi illa est ? Ait Rabbi Abhai, Ordo laterum in medio erat. Ignis hinc inde ardebat. Rabba ait : ut qui saltant in festo sortium.* Ne ambulet sed saliat, quemadmodum pueri in festo sortium solent, trans foveam in igne subter accenso, saltare.

Imago Molochi, pro numero Planetarum, septem habebat conclavia : quorum in primum offerebant similam, in alterum turturem, in tertium ovem, in quartum arietem, in quintum vitulum, in sextum bovem, in septimum filium. Postremum hoc proprie Solis erat, ut Numinis excellentissimi, & reliquorum moderatoris. unde& honos redibat ad Solem, in quocunque conclavi offerretur : sed proprius ille honos cum homo immolaretur. Summo enim Deo summa convenit victima. An autem Saturnus aut Venus per Molochum intelligendi, vide disputantem Vossium, loco citato. Item Seldenum de Diis Syris : & Interpretes veteres ac recentiores in locum Act. 7. 43. ac Saubertum de sacrif. cap. 21. Leusd. Philos. mixt. dissert. 42.

Hæc superstitio ad alias quoque gentes transiit. Plin. lib. 7. cap. 2. *Haud procul urbe Roma, in Faliscorum agro, sunt paucæ familiæ, quæ Hirpiæ vocantur, quæ sacrificio annuo, quod fit ad montem Soractem Apollini, super ambustam ligni struem ambulantes non adurantur, & ob id perpetuo Senatus-consulto, militiæ, omniumque aliorum munerum vacationem habent.* Apud Virgilium. 11. Æn. Aruns precatur :

Summe Deum, sancti custos Soractis Apollo,
Quem primi colimus, cui pineus ardor acervo
Pascitur, & medium freti pietate per ignem
Cultores multa premimus vestigia pruna.

Sil. Italicus, lib. 5. p. 74. Flaminius Cos. Æquanum Soracte satum noscens,

——Patrio cui ritus in arvo,
Dum piger arcitenens accensis gaudet acervis ;
Exta ter innocuos late portare per ignes,

Sic alloquitur :

Sic in Apollinea, semper vestigia pruna
Inviolata teras, victorque vaporis ad aras
Dona serenato referas solemnia Phœbo.

Quod autem a Virgilio pietate facere freti dicuntur, ad illud Servius ex Varro-

Varrone notavit: Hirpinos per ignem ambulaturos medicamento quodam plantas ungere.

Apud alias gentes sacra etiam & simulachra fuerunt Molochi sacris simillima. De Gallis, Cæsar, lib. 6. de bell. Gall. refert, eos habere simulachra immani magnituidne, quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complere soliti fuerint, quibus succensis circumventi flamma homines exanimentur. Ab Hispanis orbem lustrantibus reperta est insula, quam a Carolo Carolinam dixerunt, in qua frequentes viderunt statuas Deorum cereas, quibus illi infantes & puerulos, quos immolare statuebant, inclusos, igne admoto, crudelitate nefaria necarunt Hæc narrat Stuckius, de sacrif. gentil. fol. 42. hunc falli putat Hornius, Orig. Americ. pag. 125. 126. Eandem tamen historiam habet Vives ad Augustin. de Civ. Dei. lib. 7. cap. 19. &. Hospinianus de Orig. monach. fol. 167.

Ex gentilismo hoc cacoethes ad Christianismum quoque dimanavit. Patres Concilii Constantinopolitani sexti, in Trullo habiti, can. 65. quem allegat Dion. Vossius, in locum Maimonidis paulo ante recitatum, sic loquuntur: τὰς ἐν ταῖς νυμενίαις ὑπὸ τινῶν, πρὸ τῶν οἰκείων ἐργαστηρίων ἢ οἴκων ἀναπτομένας πυρκαϊὰς, ἃς καὶ ὑπεράλλεσθαί τινες, κατὰ τὶ ἔθος ἀρχαῖον, ἐπιχειρῦσιν ἀπὸ παρόντος καταργηθῆναι προστάσσωμεν. hoc est: *Qui in noviluniis a quibusdam ante officinas & domos accenduntur, rogos (supra quos etiam antiqua consuetudine transilire audent) cessare jubemus.*

Huc referri posset probatio innocentiæ quæ per ferrum candens vel manibus versatum, vel pedibus calcatum multis populis usitata fuit. cujus memorabile exemplum, quod Othoni III. Imp. contigit, narratur Lipsio, monit. et exempl. Polit. lib. 2. cap. 9. videantur præterea, Delrio disquis. magic. lib. 4. quæst. 4. Camer. hor. subcis. cent. 2. cap. 18. Loccen, antiq. Suecogoth. lib. 1. cap. 7. Dempst. ad Rosin, antiq. lib. 8. in fine.

Lustrationes per fumum variæ fuerunt: talibus enim odoramentis solis olim faciebant gentiles, quod proprie est θύειν, ut ostendit Cl. Grævius, ad Hesiod. v. 337. varietas autem hæc orta est ex materia vel pabulo quo ignis nutriebatur quod vel ex mineralibus fuit, vel ex herbis.

Mineralia erant Sulphur & tædæ: quæ conjungit Juvenalis, sat. 2.

—— Cuperent lustrari, si qua darentur
Sulpura cum tædis. ——

Sulphur in religionibus locum habet ad expiandas suffitu domos. *Plin. lib.* 35.

*lib.*35. *cap.*15. hæc ratio est quare Græci θέειον, id est, divinum denominaverint. Eustath. ad Iliad. Π. pag. 386. Θέειον ἢ τὴν θέαφον λέγει, ἢ λέπτην αἰθάλην πυρὸς, καθά τισι τῶν παλαιῶν δοκεῖ. ἢ καὶ εἶδόν τι θυμιάματος, ὃ ἐπὶ καθαρμῷ καὶ ἀποτροπιασμῷ μεταχειρίζοντο, διὸ θεῖον αὐτὸ εἶναι ἐδόκει. καὶ ἐντεῦθεν ἐκλήθη, πλεονασμῷ τοῦ ε. Theocr. Id. 25.

—— Καθαρῷ δὲ πυρώσατε δῶμα θεείῳ

Homer. od. χ. Οἶσε θέειον γρηῦ κακῶν ἄκος, οἶσε δέ μοι πῦρ,
Ὄφρα θεειώσω μέγαρον.

Porta sulphur anus, malorum medelam. porta autem mihi ignem; Ut fumigem domum. Ubi Eustath. θέειον, θυμιάματος εἶδος, καθαίρειν δοκοῦντος τοὺς μιασμοὺς, διὸ καὶ διαστείλας, κακῶν ἄκος αὐτὸ φησιν ὁ ποιητής. & in fine: ἔτι δὲ θεῖον ἐστιν ἐνταῦθα νοῆσαι, καὶ τὸν θέαφον τὸ λεγόμενον δηλαδὴ θεῖον ἄπυρον, δηλοῦσιν οἱ παλαιοί. Καὶ θεῖον μεν, ἴσως διὰ τὸ καινὸν τῆς αὐτοῦ ἐνεργείας καὶ τεράστιον. ἢ διὰ τὸ ἀνάγεσθαι ἔνθα τὰ θεῖα. ἢ καὶ διὰ τὸ θεόθεν εἶναι, μετὰ προσθήκης δὲ θεῖον ἄπυρον, τὸ ὀλιγόπυρον. βραχὺ γὰρ ψαῦσαν πυρὸς ἀνάπτεται. ἢ ὅτι οὐ χρὴ ἁπλῶς πυροῦσθαι αὐτὸ διὰ τὸ δύσοδμον.

Deinde Ulysses rursus:

πῦρ νῦν μοι πρώτιστον ἐνὶ μεγάροισι γενέσθαι.
Ignis nunc mihi primum in domibus fiat.

Postea autem nutrix Euryclea

Ἤνεγκεν δ' ἄρα πῦρ καὶ θήιον, αὐτὰρ Ὀδυσσεὺς
Εὖ διεθείωσεν μέγαρον, καὶ δῶμα, καὶ αὐλήν.
Portavit ignem & sulphur; At Ulysses
Bene fumigavit cœnaculum, & domum, & aulam.

Ovidius, 4. Fast. de lustratione ovilium Palilibus instituta:

Cærulei fiant puro de sulfure fumi,
Tactaque fumanti sulfure balet ovis.

Causam indicat P. Lotichius, Poetarum Germaniæ, sui seculi, suavissimus, qui Ecl. 5. sic canit:

Spargite coeruleos mihi, sulfura, spargite fumos.
— *Sulphuris in terræ gremio diffusilis humor,*
Gignitur, & rerum causas custodit, & ortus:
Idem etiam magicis tactas suffitibus herbas
Adjuvat, & coecos quibus uritur implicat ignes.

Tædas Matth. Martinius, in Etymologico, ait esse morbum peculiarem pini sylvestris, qui etiam, sed raro, accidat, larici; quando non tantum cor arboris, sed & reliqua ejus substantia in pinguitudinem est mutata. Nos Belgæ **Kijnhout** vocamus. Hæc ligna aliis fortasse regioni-

Bb

gionibus incognita, nobis hic sunt notissima. In agro enim Zutfaniensi sub terra inveniuntur illis locis, ubi rustici tessellas ustiles, quas *turfos* vocant, magna copia effodiunt, quare inter mineralia eis locum assignavi. Florus, lib. 3. cap. 3. in tractu Venetiæ Italiam mollissimam esse ait: talis est & ille tractus ubi hæ ustiles tessellæ, & simul tædæ incendio aptæ eruuntur: Nos veenen appellamus, quæ vox a Venetiæ appellatione quam minimum distat. Effodiuntur autem talium tædarum non tantum fragmenta, radices, rami, trunci; sed integræ arbores, quod sæpe mirati sumus cum causam ignoremus. Hæc ligna in ignem conjecta, non modo luculentum faciunt focum, lucemque de se spargunt clarissimam, adeo ut *Nec nocturna quidem carpentes pensa puellæ*, alia ex candelis luce egeant, neque adeo dependeant *lychni laquearibus altis Incensi, ut noctem flammis funalia vincant*: Verum etiam de se gatissimum quaqua versum spargunt odorem, ut mirum videri non debeat tales tædas in lustrationibus adhibitas fuisse.

Inter herbas primum locum obtinent *Verbenæ* virgulta semper virentia, jucundi odoris, tales enim quæ ustalatæ quoque odorem de se spargerent in lustrationibus adhibebantur. Ecl. 8. *Verbenasque adole pingues.* —— Et quævis virgulta religioni apta *verbenæ* dicebantur. *Hierabotane*: hoc est, herba sacra, qua Feciales & Pater patratus coranabantur. Hac Jovis mensa verrebatur, domus purgabantur, lustrabanturque. *Plin. lib.* 25. *cap.* 9. Servius ad Ecl. 8. innuit quosdam per verbenas ramos olivarum intelligere, quia pingues, sed & hoc de palma ac lauro dici posse. Alios autem rorem marinum. sed multo clarius ad illa, 12. Æneid. *Verbena tempora vincti. Verbena*, inquit, *proprie est herba sacra, ros marinus, ut multi volunt, id est*, λιβανωτὶς, *sumta de loco sacro Capitolii, qua coronabantur Feciales & Pater patratus fœdera facturi, vel bella indicturi. Abusive tamen verbenas vocamus omnes herbas sacratas, ut est laurus, oliva, vel myrtus. Terentius*: Ex ara sume hinc verbenas. *Nam myrtum fuisse Menander testatur, de quo Terentius transtulit.* Sic hunc locum correxit Vossius in Etymolog. voce *Verbenæ*. Nam *Licutagonis* plane corruptum ex *Libanotis*, & pro *ros maximus*, legendum esse *ros marinus*, cum vox Libanotis indicat satis, tum ex ejusdem Servii verbis ad Ecl. 8. manifestum est. Sic sentit Vossius; Verum cum hanc herbam Apul ejus cap. 3. de virtu herb: *lustraginem* vocet, sine dubio ejus in sacris usum indicans quin pro *Liettagonis* legendum sit *Lustraginis*, retenta apud Servium voce λιβανωτὶς dubitari non potest.

Rorem marinum ab Ovid. 4. Fast. quidam indigitari volunt illo versu,

Ure

Ure mare oleas, tadamque herbasque Sabinas,
Et crepet in mediis laurus adusta focis.

Ubi pro *mares oleas* legi volunt *maris rores.* de herba Sabina, videatur Plinius lib. 24. cap. 11. aliique rei herbariæ scriptores. Propert.

Flore sacella tego, verbenis compita velo,
Et crepat ad medios herba Sabina focos.

Sabinam & laurum conjungit Ovid. 1. Fast.

Ara dabat fumos herbis contenta Sabinis,
Et non exiguo laurus adusta foco.

Laurus sanguinis purgandi vim habere creditur, dicta quasi *lautus* a lavo. Festus: *Laureati milites sequebantur currum triumphantis, ut quasi purgati a cæde humana intrarent urbem, Itaque eandem laurum omnibus suffitionibus adhiberi solitum erat: vel quod medicamento siccissima sit: vel quod omni tempore viret, ut similiter resp. vireat.* Plin. lib. 15. c. ult. *Suffimentum cædis hostium & purgatio. Adeoque in profanis usibus pollui laurum & oleam fas non est, ut ne propitiandis quidem numinibus accendi ex his altaria aravé debeant.* Phoebo sacra fuit: omitto Poetarum μύθους. Plutarchus, *in libro de EI apud Delphos*, Apollinem dicit Phoebum nominari, quia hoc vocabulo antiqui omnia casta & pura designaverunt. Sicut Thessali Sacerdotes, nefastis diebus privatim & extra templa degentes φοιβονομεῖσθαι, id est, lustrari dicuntur. Scilicet puro Deo pura arbor recte dicata est. Divini aliquid in hac arbore latere veteribus persuasum fuit. Credebant illi vim inesse malum averruncandi; patet ex proverbio, quod ex Suida refert Erasmus: *δαφνίνην φορῶ βακτηρίαν, lauream baculum gesto*; quomodo loquuntur, qui insidiis appetiti feliciter periculum effugerunt. Fulmine eam non tangi adeo verum credidit Tiberius Imp. ut propterea nunquam non lauream coronam gestaret. *Suet. Tib. cap. 69.* Experientia contrarium tamen docet. Superstitiosi laurum in os capere solebant: ait Theophrastus, charact. cap. 16. ubi hæc notavit Casaubonus: „Nescio an huic similis superstitio sit, quam apud Hieronymum in Marcellæ viduæ epitaphio annotavimus, Sic ille: *Nec mirum si in plateis, & in foro rerum venalium, fictus ariolus stultorum verberet nates, & obtorto fuste dentes mordentium quatiat.* Nam ariolorum consuetudo (colligi potest ex Seneca de vita beata) laurum gestare, cum per urbem incederent, quam fustem videtur Hieronymus vocare, quia erat, credo, „virga majuscula e lauro. Hesychius: Ἰθυντήριον, ὃ φέρουσιν οἱ μάντεις σκῆπτρον ἀπὸ δάφνης. Sane Poetæ dicuntur *laurum mordere* Juvenali & „Cassandra δαφνηφάγος a Lycophrone appellatur: quod quomodo cri-

„ tici explicent non eſt obſcurum. Apud Æſchylum in Agamemnone ha-
„ bitus vatis eſt, ut amictus veſte vatum propria, quam Poeta appellat
„ χρηστηρίαν, manu ſcipionem geſtet, & coronam collo appenſam:
„ Nam ait Caſſandra ſe habere Καὶ σκῆπτρα, καὶ μαντεῖα περὶ δέρῃ στέφη.
Hæc Caſaubonus. Sibylla apud Tibull. lib. 2. eleg. 6.

Vera cano, ſic uſque ſacras innoxia laurus
Veſcar, & æternum ſit mihi virginitas.

Præterea laurus igni injecta crepitum edit, cujus rei cauſas in natura latentes inveſtigavit Scaliger adverſ. Cardan. exerc. 180. §. 3. ſed hoc ipſo crepitu vaticinari credebatur. ſi non ederet ſonum, mali index erat. Propert. lib. 2. eleg. 28.

Et tacet extincto laurus aduſta foco.

Contra autem ſi creparet vehementius, Tibull. lib. 2. eleg. 6.

Et ſuccenſa ſacris crepitet bene laurea flammis,
Omine quo felix & ſacer annus eat.
Laurus ubi bona ſigna dedit, gaudete coloni,
Diſtendet ſpicis horrea plena Ceres.

Plin. lib 15. cap. ult. *Laurus manifeſto abdicat ignes crepitu & deteſtatione.* Alciatus, embl. 22.

Præſcia venturi laurus fert ſigna ſalutis,
Subdita pulvillo ſomnia vera facit,

Hinc Poetis bene ominatur Owenus:

Laurus in igne crepat, vivunt in funere Vates.
Fallor? an hinc vatum gloria laurus erat.

Adde Paſchalium de coronis, lib. 8. cap. 10. —— 14. Plutarchus, *in libro de Iſide & Oſiride*, 4. *ultimis capp.* herbas quaſdam enumerat aliaque, quibus Ægyptii fuffitiones faciebant, quibuſque accenſis, propter flammæ vim diſſipantem ac diſſolventem, aerem attenuari ac purgari credebant: qualia reſina, myrrha, quam Ægyptii *Bal* nominant, quod deliratіonis amolitionem notat: & ligna odorata, ut cupreſſi, juniperi, piceæ. Inprimis vero illis celebratur *Kyphi*, quæ eſt mixtura ſedecim rerum in unum compoſita, mellis, vini, uvæ paſſæ, cyperi, reſinæ, myrrhæ, aſphalathi, ſeſelis, junci odorati, bituminis, folii ficulni, rumicis, juniperi utriuſque, (duos enim nominant, majorem & minorem) cardamomi & calami. Harum vero rerum compoſitionem ac mixtuam non temere, ſed religioſe admodum fieri ſcribit idem Plutarchus; Seplaſiariis enim, dum hæc miſcent, ſacræ literæ recitantur. Sed & in ipſo harum ſpecierum numero latere quid credebant. Tandem uſum

hujus

hujus Kyphi in animi præsertim purgationibus ostendit, sive odore, quem exhalet, sive etiam si ad bibendum temperetur.

Thus ad placandos Deos adhibitum esse manifestum est, vide Saubert. de sacrif. cap. 24. Inter προθύματα ad se lustrandum thure usus est Hercules sacrificium auspicaturus. Ovid. 6. metam. *Thura dabat primis & verba precantia flammis.* in aliis lustrationibus ejus quoque usus fuit. Plaut. amphit. act. 2. sc. 2. v. 107, 108.

Sed, mulier, postquam experrecta es, prodigiali Jovi
Aut mola salsa hodie, aut thure comprecatam oportuit.

Palilibus, festo Romanorum antiquissimo, accendebantur *fœni ac stipularum* acervi, quorum fumo pastores se lustrabant. unde Persius, sat. 1, *fumosa Palilia fœno.* Tibull. lib. 2. el. 6.

At madidus Baccho sua festa Palilia pastor
Concinet a stabulis tunc procul este lupi.
Ille levis stipulæ solennes potus acervos
Accendet, flammas transilietque sacras.

Propert. *Cumque super raros fœni flammantis acervos*
Trajicit immundas ebria turba dapes.

Ovid. 4. Fast. *Moxque per ardentes stipulæ crepitantis acervos*
Trajicias celeri strenua membra pede.

De Strobo, Plin. lib. 12. cap. 17. *In Carmanos Strobum arborem ad suffitus petunt, perfusam palmeo vino accendentes.*

CAPUT XX.

Lustratio per ignem & aquam simul, in nuptiis: post funera: Palilibus: quæ ratio? Mel aquæ loco adhibitum. Aqua sanguine mixta in supplicum expiatione.

ELementa singula in lustrationibus adhibita vidimus: Sæpius autem eadem, aquam præsertim & ignem conjunxerunt. Nonius in vocabulo *Puriter*, ex Nævio, Virgine prægnante: *Sequere me, puriter volo facias, igni atque aqua volo hunc accipere.* idque præsertim in Nuptiis: Ovid. 2. de arte:

Quos facient justos ignis & unda viros.

Festus: *Facem in nuptiis in honorem Cereris praeferebant, aquaque spargebatur nova nupta: sive ut casta puraque ad virum veniret: sive ut ignem atque aquam cum viro communicaret.* Idem in *Aqua. Aquam accipiunt nuptae & ignem, quia hae duae res humanam vitam maxime continent.* Var. lib. 4. de L. lat. *nascendi causa duplex ignis & aqua. ideo ea nuptiis in limine adhibentur, quod ibi semen, & aqua femina, quod foetus ab ejus humore, & eorum junctione sumit Venus.* Servius ad 4. *Æn. v.* 167. *Varro dicit, Aqua & igni mariti uxores ducebant, unde hodieque & faces praelucent, aqua petita per felicissimum puerum aliquem, de puro fonte, interest nuptiis, de qua nubentibus solebant pedes lavari.* Plutarch. Probl. Rom 1. etiam hanc rationem reddit: διότι τὸ πῦρ καθαίρει, καὶ τὸ ὕδωρ ἁγνίζει, Δεῖ δὲ καθαρὰν καὶ ἁγνὴν διαμένειν τὴν γαμηθεῖσαν. *Quia ignis purgat, & aqua mundat, oportet etiam puram & mundam permanere nuptam.* Val. Flaccus, ib. 8. Argon.

Inde ubi sacrificas cum conjuge venit ad aras
Æsonides, unaque adeunt, pariterque precari
Incipiunt, ignem Pollux undamque jugalem Praetulit. ——

Post funera idem fiebat. Festus in Aqua: *Funus prosecuti redeuntes ignem supergrediebantur aqua dispersi, quod purgationis genus vocabant suffitionem.* Sic & festo Palilium. 4. Fast.

Certe ego de vitulo cinerem, stipulamque fabalem
Saepe tuli plena februa tosta manu.
Certe ego transilii positas ter in ordine flammas,
Virgaque rorales laurea misit aquas.

Et postea: *Pastor oves saturas ad prima crepuscula lustret,*
Unda prius spargat, virgaque verrat humum.
Frondibus & fixis decorentur ovilia ramis,
Et tegat ornatas longa corona fores.
Caerulei fiant puro de sulfure fumi
Tactaque fumanti sulfure balet ovis, &c.

Postea iterum: —— *vivo perlue rore manus:*
Moxque per ardenteis stipulae crepitantis acervos
Trajicias celeri strenua membra pede.

Deinde rationes conjunctionis horum duorum elementorum subjungit:
1. *Omnia purgat edax ignis, vitiumque metalli*
Excoquit: idcirco cum duce purgat oves.
2. *An quia cunctarum discordia semina rerum*
Sunt duo discordes ignis & unda Dei,

Jun-

Junxerunt elementa patres, aptumque putarunt
Ignibus, & sparsa tingere corpus aqua.
2. *An quod in his vita causa est*: 4. *hac perdidit exul*:
5. *His nova fit conjux, hac duo magna putant.*
Vix equidem credo. 6. *Sunt qui Phaetonta referri*
Credunt, & nimias Deucalionis aquas.
7. *Pars quoque cum saxis pastores saxa feribant,*
Scintillam subito prosiluisse ferunt.
Prima quidem periit: stipulis excepta secunda est.
Hoc argumentum flamma Palilis habet.
8. *An magis hunc morem pietas Æneia fecit.*
Innocuum victo cui dedit ignis iter?
9. *Hoc tamen est vero propius, cum condita Roma est*
Transferri jussos in nova tecta Lares,
Mutantesque domum tectis agrestibus ignem
Et cessatura supposuisse casa.
Per flammas saluisse pecus, saluisse colonos,
Quod fit natali nunc quoque Roma, tuo.

In mysteriorum lustratione juxta ignem Mel requirebatur, sed quod hic loco aquæ erat. Porphyrius. lib. de antro Nymph. Ὅταν μὲν οὖν τοῖς τὰ λεοντικὰ μυουμένοις εἰς τὰς χεῖρας ἀνθ' ὕδατος μέλι νίψασθαι ἐγχέωσι καθαρὰς ἔχειν τὰς χεῖρας παραγγέλλουσιν, ἀπὸ παντὸς λυπηροῦ, καὶ βλαπτικοῦ, καὶ μυσαροῦ. Καὶ ὡς μύστῃ καθαρτικοῦ ὄντος τοῦ πυρὸς οἰκεῖα νίπτρα προσάγουσι, παραιτησάμενοι τὸ ὕδωρ ὡς πολεμοῦν τῷ πυρί.

In supplicum expiatione aqua sanguine expiandi miscebatur. Athenæus, lib. 9. circa finem, ex Dorotheo hoc in supplicum expiatione statutum esse ait: Ἔπειτα ἀνιψάμενος αὐτὸς, καὶ οἱ ἄλλοι οἱ σπλαγχνεύοντες, ὕδωρ λαβὼν κάθαιρε, ἀπόνιζε τὸ αἷμα τοῦ καθαιρομένου, καὶ μετὰ τὸ ἀπόνιμμα ἀνακινήσας εἰς ταὐτὸ ἔγχεε. *Cum laveris manus, & qui viscerationis participes sunt, ejus qui expiatur, sanguinem, aqua sumta purifica & ablue, ac post eam ablutionem agitatum & in unum coactum affunde.* Brachmanes Calecutani populum aqua candidi galli gallinacei sanguine mixta expiant. Carolin. hodiern. gentil. *part.* 1. *cap.* 22. Aqua rosacea, Peguani. ibid. Guinenses se filiosque suos aqua, cui innatat lacerta, lustrant. ibid. *part.* 2. *cap.* 4. De aliis hodiernorum gentilium lustrationibus agit idem; *lib.* 1. *cap.* 11. *sect.* 4. De Russis. *part.* 3. *cap.* 2.

CAPUT XXI.

Ovum in Lustrationibus adhibitum. In eo elementa omnia. Mystice mundum significabat, in Orgiis Bacchi. Κυάμα nomine ovum intellexit Pythagoras. Similia apud Japonenses, Sinenses. Ovum ex Nocte genitum. Oes. Chaos. Bau. ventus Colpia. Spiritus Dei ferebatur super aquas. Gen. 1. Ovum in Circensibus. Castores & Helena ex ovo. Selenetides. Fabula Brachmanum.

OVum in lustrationum cærimoniis adhibitum esse, liquidum est. Ovid. 2. art.

Et veniat quæ lustret anus lectumque, locumque
Præferat & tremula sulphur & ova manu.

Juven. sat. 6. ——*Nisi se centum lustraverit ovis.*
Lucian. in Catapl. ᾠὰ καθάρσια vocat. Item in νεκρικοῖς: ᾠὸν ἐκ καθαρσίου. Apul. lib. 11. metam. *Ibi dum simulachris Deum rite dispositis navem faberrime factam picturis miris Ægyptiorum circumsecus variegatam summus Sacerdos tæda lucida, & ovo, & sulfure solemnissimas preces de casto præfatus ore, quam purissime purificatam Deæ nuncupavit, dedicavitque.*

Quæ enim elementa singula in Lustrationibus adhibita fuisse diximus, ea in ovo συλλήβδην contineri, & in tam parva re mundi permixtionem intelligi veteribus fuit persuasum. Putamen testaceum siccum & frigidum est terra: albumen ut aqua humidum & frigidum: quod inest spirituosum calens humensque aerem refert: vitellus in meditullio calidus & siccus, ignis instar, quem etiam colore exprimere videtur. Quæstio est inter Philosophos jam olim valde agitata, priusne fuerit ovum an gallina? qua ratione æternitatem mundo adscribere sunt conati. *vid. Macrob. lib. 7. cap. cap. ult. Plutarch. sympos. lib. 2. quæst. 3.* „ Per ovum autem mystice mundum, ovalis scilicet figuræ, intellexerunt. Oromasdem dicunt fecisse stellas, & bonos Deos, inque „ ovo posuisse. Hinc Thebaidos incolæ (verba sunt magni Vossii, lib. 1.

„ de

„ de idolol. cap. 5.) Deum mundi opificem repræsentare volentes, ef-
„ formabant eum ore ovum effundentem. Etiam in Orgiis Liberi Patris,
„ quæ ab Orpheo instituta, Ovum mundi erat symbolum, ut docent
„ Plutarchus & Macrobius locis modo citt. Unde Proclus in Timæum
„ eadem esse ait τὸ Ὀρφικὸν ᾠὸν, καὶ τὸ πλάτωνος ὄν, Orphei O-
„ vum, & Platonis quod est. Cum ovo mundum etiam comparat
„ Varro in Logistorico, qui Tubero, sive de origine humana inscribitur:
„ *Coelum est testa, item vitellum terra. inter illa duo humor quasi ilicinus* (lege
„ in sinum, vel limum) *clusus aeri, in quo calor.* Ovum igitur, hoc
„ est, mundum fecerat Oromasdes. Sed Arimanius cum malos genios
„ condidisse dicitur, tum ovum illud perforasse, atque ita bona per-
„ miscuisse malis, mala bonis. hinc exortas esse inimicitas inter Oro-
„ masden & Arimanium, atque alterum alterius opus demoliri: sed
„ fatum affore cum Oromasdes Arimanium vinçat: imo prorsus aboleat:
„ hominesque tum demum beate pacificeque victuros. Ex quibus fa-
„ bulis non obscuræ Noachicæ doctrinæ reliquiæ apparent, tum de Deo
„ mundi opifice, tum de Satana aeris ac caliginis principe, omnis mali
„ fonte & auctore, quo æternis tenebris addicto, beatem homines cum
„ Deo vitam degent. *Hæc ex Vossio.* Nonnulli Pythagoram κυάμων no-
mine Ovum intellexisse arbitrantur, quod in eo fit ἡ τῶν ζώων κύησις,
animalium fœtura, referente Cœlio Rhodig. *lect. antiq. lib.* 27. *cap.* 17.
Eusebius, de præpar. Euang. lib. 1. cap. 7. Phœnices statuisse ait, e
complexu rerum, qui Cupido erat, limum extitisse, sive aquosæ mix-
turæ putredinem, e qua creaturarum semina, tum animalia bruta, ra-
tioneque prædita in ovi figuram conformata, provenerint.

Sed nec in hodierno gentilismo hæc opinio exolevit, quod Belgica-
rum ad Japonenses Legationum historiæ testantur. Narrant enim in
urbe Miaco templum esse, in quo bos æneus, gibbosus, aureo ac gem-
mato torque ornatus, qui cornibus in Ovum impetum facit. Quod
Ovum pedibus quidem anterioribus sic apprehendit. ut etiam posterio-
ribus pedibus solo, ex terra & lapide conflato, insistat. Sub ovo,
& solo lapideo ingens aquæ multitudo rupi inclusa, quæ nititur altari
oblongo quadrangulari, cujus podium literis Japonicis inscriptum. Hæc
Bonzii sic interpretantur: Ante creationem mundus Ovo erat inclusus,
cujus cortex ex metallo: una in & cum hoc ovo mundus aquis superna-
tabant. Tandem Luna ex fundo maris, penetrabili suo lumine, solum
quoddam sursum evexit, quod ex terra & lapide coalescebat, hic hæ-
sit ovum quod cum bos ille invenisset, cornu suum ita cortici illisit, ut

ex rupto cortice mundus prodierit. In isto illisionis impetu vehementer admodum bos spiravit, Spiritus vasi vimineo inclusus est, ex quo natus homo. Bonzii vas illud *Pou*, hominem *Pouranus* vocant, quod vasi illi suam debeat originem. Ovum autem illud a quindecim Diis minoribus fabricatum esse asserunt. Similia fere habet Spizelius, *de re literaria Sinensium*, quamvis per omnia non conveniant, prout mendacium est multiplex. Sinenses enim & Cochinenses mundum credunt Ovum quoddam fuisse, cujus testa seu cortex in cœlum, albumen in aerem, vitellus in terram abierit. idque media nocte, sub illud tempus, quo astra cœlum exornantia solstitiali brumalique revocatione vertuntur: primo loco perfectos esse cœlos, stabilitam deinde terram, tum Spiritus, postremo hominem extitisse.

De Ovi hujus genesi & progenie hæc philosophatur Aristophanes in Avibus:

Χάος ἦν καὶ Νὺξ Ἔρεβός τε μέλαν πρῶτον, καὶ Τάρταρος εὐρύς·
Γῆ δ' οὐδ' ἀὴρ, οὐδ' οὐρανὸς ἦν. Ἐρέβους δ' ἐν ἀπείροσι κόλποις
Τίκτει πρώτιστον ὑπηνέμιον Νὺξ ἡ μελανόπτερος ᾠόν,
Ἐξ οὗ περιτελλομέναις ὥραις ἔβλαστεν Ἔρως ὁ ποθεινὸς,
Στίλβων νῶτον πτερύγοιν χρυσαῖν, εἰκὼς ἀνεμώκεσι δίναις.
Οὗτος δὲ χάει πτερόεντι μιγεὶς νυχίῳ, κατὰ Τάρταρον εὐρὺν
Ἐνεόττευσε γένος ἡμέτερον, καὶ πρῶτον ἀνήγαγεν ἐς φῶς.
Πρότερον δ' οὐκ ἦν γένος ἀθανάτων, πρὶν Ἔρως συνέμιξεν ἅπαντα,
Ξυμμιγνυμένων δ' ἑτέροις ἐγένετ' οὐρανὸς, ὠκεανός τε,
Καὶ γῆ, πάντων τε θεῶν μακάρων γένος ἄφθιτον.

Chaos erat, & Nox, Erebusque niger primum, & Tartarus latus,
Terra autem, neque aer, neque cœlum erat; Erebi autem infinitis in finibus
Parit primum ventosum nox nigra-penna Ovum:
Ex quo, perfectis temporibus, pullulavit Amor desiderabilis,
Splendidus humero alis aureis, similis ventosis velociter revolutionibus.
Hic autem Chao alato mixtus nocturno in Tartaro lato
Fecit genus nostrum, & primum reduxit in lucem.
Prius autem non erat genus immortalium: antequam Amor commiscuit omnia.
Commixtis autem alteris, factum est cœlum Oceanusque.
Et terra, omniumque Deorum beatorum genus incorruptibile.

Ex primitivo Ovo prodiisse referunt *Oën*, quod nomen ex *Oanne* contractum vid tur, qui cætera quidem piscis membra habuerit: verum caput, pedes ac manus humanas, qui astronomiam ac literas docuerit. Ortus autem hujus argumentum, infirmum sane, ex nomine deducunt. Nomen

men enim Græcum putarunt esse ex ὠόν, in quo falsi sunt. Est enim Oes idem qui Oanes vel Euanes, de quo Vossius, de idolol. lib. 2. cap. 76. Schot. Biblioth. sacr. de prim. mundi ætat. pag. 158, 159. Græculi vero ad ovum suum, sive Chaos respexerunt, quod primum illis principium. Hesiod. Θεογ.

Ἤτοι μὲν πρώτιστα χάος γένετ'.

Quomodo ex chao, tanquam ex ovo omnia sunt genita describit Ovid. 1. metam. Nomen autem ex Oriente est. χάος enim, antiquis *Cohum* dicebatur, sive a *Tohu* sive a *Bohu*, unius literulæ facili mutatione. Hinc inchoo, sive incoho, utrovis modo recte scribitur. Paulus ex Festo: *Cohum Poeta cœlum dixerunt a Chaos: ex quo putabant cœlum esse formatum.* A *Tohu* quoque factus est *Teuth*, qui ab Ægyptiis cultus est, a quo & mensem θώθ appellarunt. Hinc & *Theutones*, qui Deorum maxime Mercurium colucrunt, *Tacit. de mor. Germ.* Hunc Woden appellarunt. *Cambd. Brit. pag.* 72. Hic Teutates, τάαυτος, Θωύτ. *Boxhorn. Orig. Gallic. cap.* 2. Ex *Bohu* etiam Deum fecit Diabolus: Phoenices tradunt, ex vento *Colpia* nuncupato, & ex muliere *Bau*, quod noctem significet, seculum & primogenitum natum esse. *Euseb. de præpar. Euang. lib.* 1. *cap.* 7. Unde illud *Bau* nisi ex *Bohu*? Cur autem ventus ille Colpia vocetur, non constare ait Hornius. *hist. Philos. lib.* 2. *cap.* 11. Grotius vero in annotatis, *ad lib.* 1. *de relig. Christ.* ventum hunc Κολπίαν dicit esse קול - פי - יה *Vocem oris Dei.* Quid si & ego hic conjecturam adferam? quæ si rejiciatur, cicum non interduim: Scio nomina in veteri Phoenicum Theologia ex Oriente petita esse; hoc autem ex Græcia arcessere libet, ex loco scilicet Aristophanis modo recitato: in quo Nox, ex infinitis (κόλποις) sinibus Erebi Ovum generasse dicitur. *Colpia* ergo a κόλπος. Ventum ex fluminibus, aut ex convallibus, aut ex aliquo sinu elatum Græci ἐγκολπίαν dixerunt. *Senec. quæst. nat. lib.* 5. *cap.* 7. 8. Ventus hic Colpia a Mose vocatur רוח מרחפת quæ metaphora ab avibus sumta est, quæ quasi sinu suo & incubatu ova animant: Sic Spiritus Dei superficiei aquarum incubasse dicitur, Thalmudistæ sic explicant: כיונה מרחפת על בניה ואינה נוגעת *Instar columba qua incubat pullis suis, neque tangit vel tangendos eos lædit.* Deus curam suam paternam in fovendo Israelem eodem simili explicat: Deut. 32. 11. כנשר יעיר קנו על גוזלין ירחף *sicut aquila excitat nidum suum, pullis suis incubat.* Hinc & alas Amoris effinxit Simmias: Ipsum autem Spiritum Sanctum Amorem vocant Patres, & ex illis P. Lombardus, *lib.* 1. *dist.* 10. Sed & Deus Amor est S. Johanni. 1. *ep.* 3.

ep. 3. 8. Nec Syri ab hac interpretatione discedunt. Basilius homil. 2. in hexaem. Syri cujusdam sententiam proponit, qui hoc dictum sic interpretatus sit: τὸ ἐπεφέρετο, ἀντὶ τοῦ συνέθαλπε, ἐζωογόνει. *Ferebatur, pro confovebat, vitalemqne foecunditatem aquarum natura infundebat, ad similitudinem avicula incubantis; vimque vitalem imprimentis in ea, qua ab ipsa foventur.* Nigidius apud Scholiasten Germanici: *Ibi ovum invenisse mira magnitudinis. quod volventes ejecerunt in terram, atque ita columbam insedisse, & post aliquot dies exclusisse Deam Syria, qua vocatur venus.* L. Ampelius lib. ad Macrin. *Dicitur & in Euphratis fluvio ovum piscis columba adsedisse dies plurimos, & exclusisse Deam benignam & misericordem hominibus ad bonam vitam.* Hinc ovum ἀρχὴ γενέσεως *initium genitura* in Orphicis memorante Plutarcho sympos. 2. cap. 3. & Athenagora. Et *ovorum progenies, Dii Syri* apud Arnobium. quæ notavit Grotius, *ad.* 1. *de relig. Christ.* Non mirum ergo, Ovum in sacris gentilium tantæ dignitatis habitum, ut & in pompa Cereali primo loco fuerit, teste Varrone, de re rust. lib. 1. cap. 7. & in ludis Circensibus curriculorum finem demonstraverit; in honorem nempe Castorum, indicante Tertulliano, de spectac. cap. 8. quoniam illi ovo editi dicuntur, ut & eorum soror Helena, quod in Poetarum fabulis est.. Hoc ovum in sylvis inventum esse notatum est: ideoque verisimile Helenam nihil aliud fuisse olim quam δρυάδα, forte ab אלה *quercus.* Chald. *Ilana.* Platanus Theocriti Helenæ sacrata, cum hac inscriptione: Σέβου μ', Ἑλένας φυτὸν εἰμί. *Heins. Arist. sacr. cap.* 1. Non sine ratione ergo Ova in lustrationibus locum sibi non sane ultimum vindicarunt: Antiquæ enim puritatis: & puræ antiquitatis symbolum erant commodissimum. unde & proverbium: ἐξ ὠοῦ ἐξῆλθεν, de illis qui supra modum puri essent ac nitidi, instar Helenæ scilicet, ob cujus pulchritudinem

Græcia barbariæ lento est collisa duello.

Mulieres Selenetides, contra naturam aliarum foeminarum, ova parere, unde nascentes homines quinquies decies nobis ampliores esse, merito inter vanissima commenta recenseas. vid. Athen. dipnos. lib. 2. cap. 16. Omittendum non est, quod narrat Abrah. Rogerius de vita, moribus & religione Brachmanum, part. 2. cap. 4. *Ditis* foemina sanctissima, a *Kaddrouwa* in servitutem asserta, hoc solamen miseriæ accepit, se filios parituram. Peperit ova duo: expectavit dum excluderentur, verum diu frustra fatigata, alterum fregit, prodiit inde filius *Annura*, sed imperfectus; propter importunam enim matris festinationem superiore tantum corporis parte absolutus erat; ideoque matrem graviter reprehendit,

dit, quingentorum annorum servitutem denuntiavit, ut alterius Ovi exclusionem patienter expectaret, hortatus. Ex hoc ovo prodiit *Garouda*, qui matrem in libertatem vindicavit, & plura, quæ recensere pretium operæ non est. His fabulis involvi historiam Mosis, Israelem ex Ægyptiaca servitute asserentis, opinio est interpretis. Brachmanum fabulas de Ovo, ex quo mundus vel mundi exclusi sunt, vide apud Carolinum de hodierno gentilismo, part. 1. cap. 12.

CAPUT XXII.

Lustrationes per sanguinem humanum. Vulnera Sacer*dotum* Baalis, *Ægyptiorum*, Bellonæ, *Cybeles.* Mors *sontium, vicariorum pro aliis:* φαρμακοὶ, καθάρματα, *synonyma Græca.* ἀντίψυχοι. *Privatim, publice: pro* Principe, *pro populo: Decii* Pater *& Filius. Menœceus. Devotio Exercituum, urbium, familiarum, & posterorum.* Καθάρματα. *Sinon. Apud* Massilienses, *Gallos. Paulus.* I. *cor.* 4. *Christiani. Jonas.* Captivi. *Exules.* Gladiatores. *Homo sacer.*

Lterius progressa est Lustrationum superstitio: Hominum enim sanguinem maxime sitivit ille, qui est ἀνθρωποκτόνος ἀπ' ἀρχῆς. Illo itaque effuso dæmonia sua placare studuerunt gentiles. Fiebat hoc vel vulneribus, vel morte. Vulnera aut ipsi sibi infligebant, aut ab aliis excipiebant.

Seipsos vulnerarunt Baelitæ. 1. Reg. 18.28. clamabant voce magna, & incidebant sese, pro ratione religionis ipsorum, gladiis & spiculis, usque adeo ut perfunderent se sanguine. quod vetuit Deus, *Deut* 14. 1. *Lev.* 21. 5. *Jerem.* 41. 5. Apud Ægyptios, teste Herodoto, lib. 2. καιομένων τῶν ἱρῶν τύπτονται πάντες. *Dum sacrificium ardet omnes verberantur.* Iterum, ibid. τύπτονται γὰρ μετὰ τὴν θυσίαν πάντα, καὶ πᾶσαι, μυριάδες πολλαὶ ἀνθρώπων. *Verberantur enim post sacrificium omnes viri & foeminæ,* *mul-*

multa sunt hominum millia. In sacris Bellonæ ipsi Sacerdotes non alieno, sed suo cruore sacrificant. Sectis namque humeris, & utraque manu districtos gladios exserentes currunt, efferuntur, insaniunt. *Lactant. lib. 1. cap. 21.* De iisdem Tertull. apolog. cap. 9. *Hodie istic Bellonæ sacratus sanguis de femore proscisso in palmulam exceptus suis datur signatis.* Minuc. in Octav. *Bellonam sacrum suum haustu humani cruoris imbuere.* Alia aliorum loca enotavit Dempsterus ad Rosin. antiq. lib. 4. cap. 10. quem erroris insimulat Ouzeelius ad Minucii loc. cit. quod ex Lampridio, in vita Commodi cujus hæc verba: *Bellonæ servientes vere exsecare brachium præcepit, studio crudelitatis*, colligat, Commmodum veram sectionem abolevisse, simulatam instituisse: cum verba Lampridii contrarium præ se ferant. Dici posset, veram membrorum sectionem primis temporibus obtinuisse, postea vero simulatam successisse, Commodum eam instaurasse.

Vulnerabant etiam seipsos Galli Cybeles Sacerdotes, tum virilia sibi Samia testa exsecantes, tum etiam brachia & lacertos ferro cruentantes. Loca hunc morem liquido probantia descripsit Saubertus, *de sacrif. c.* 27. Ouzeelius, *ad Minuc. Octav. pag.* 27. inprimis legendus Vossius, *de Idolol. lib. 2. cap.* 53. Adde August. de C. D. lib. 6. cap. 10. Lucianus de Dea Syria: ἐν ῥητῇσι δὲ ἡμέρῃσι, τὸ μὲν πλῆθος ἐς τὸ ἱρὸν ἀγείρονται. Γάλλοι δὲ πολλοὶ, καὶ τοὺς ἔλεξα, οἱ ἱροὶ ἄνθρωποι τελέουσι τὰ ὄργια, τάμνονταί τε τοὺς πήχεας, καὶ τοῖσι νώτοισι πρὸς ἀλλήλους τύπτονται. *Diebus autem hisce solennibus multitudo quidem ad templum congregatur, Galli autem frequentes, & ii, quos dixi, homines sacrati peragunt sacrificia vulnerantur que cubitis, & in terga a se mutuis verberantur.* Nec enim seipsos tantum, sed & alios his modis demulcebant. Petron. satyr. *Itaque ut tutela navis expiaretur, placuit quadragenas utrisque plagas imponi. Nulla ergo fit mora. Aggrediuntur nos furentes nautæ cum funibus, tentantque vilissimo sanguine tutelam placare. Et ego quidem tres plagas Spartana nobilitate concoxi, &c.*

Vulneribus non contenta diabolica crudelitas, mortem ipsam hominis expetiit. Neque hoc observavit solum, ut caput noxa sequeretur, unde sibi justitiæ laudem assereret cacodæmon: Sed & alii in aliorum vicem exitio devovebantur, ut in eorum caput ea mala expeterent, quæ aliis eventura erant, ideoque *Vicarii* dicebantur, item φαρμακοὶ, quasi aliis sanandis ipsi mortem subirent: præsertim in urbium lustrationibus. Eustath. Odyss. X. circa finem: καὶ μάλιστα οἱ τὰς πόλεις καθαίροντες φαρμακοὶ ἀττικῶς ἐλέγοντο, καθὰ δηλοῖ καὶ ὁ Δημοσθένης. Aristophanes, ran.

act. 2. sc. 6. queritur peregrinos, servos, pessimumque hominum genus Rempublicam gerere, eos denique οἷσιν ἡ πόλις πρὸ τοῦ οὐδὲ φαρμακοῖσιν εἰκῇ ῥᾳδίως ἐχρήσατ' ἄν, Interp: *quibus civitas ne quidem usa fuisset pro unguentariis.* Verum Scholiastes: φαρμακοῖσιν δὲ τοῖς λεγομένοις καθάρμασιν. hoc est, *quibus civitas non facile usa fuisset piacularibus.* Κάθαρμα enim est, explicante Ulpiano, in Orat. Demosth. de fals. legat. τὸ καθαιρόμενον, καὶ ὃ ἂν ἀποσείσαιτό τις. *quod expurgatur, & quod quis a se amolitur.* Hebr. סחי Thren. 3. 45. Jes. 5. 25. ubi 72. ὡς κοπρία.

Græcis vocantur ἀποτρόπαιοι, προστρόπαιοι, μιάσματα, κατάρατοι, ἐπάρατοι, ἐναγεῖς, ὅσιοι, ἀραῖοι, τῇ ἀρᾷ ἔνοχοι, τῇ ἀρᾷ ἐνεχόμενοι, βδελύγματα, ἀλιτήριοι, ἔνοχοι, ἀλάστορες, παλαμναῖοι, ἐξάγη, ἄγη, ἀναθέματα, κήλεις, περιψήματα, &c. qui non tantum in aliorum commodum & utilitatem, sed quod hic maxime considerandum est, aliorum loco cædebantur; quod recte a Theologis in doctrina de satisfactione Christi contra Socinum observatur, & ex usu vocabulorum, ὑπὲρ, ἀντὶ, pro, & similium demonstratur. *vide Grotium de satisfactione Christi, pag. 115. & 134. Outram. de sacrific. lib. 1. cap. 22.* Sic ἀντίψυχοι dicebantur, qui animam suam pro alterius anima darent. Aristides in sacris Orat. ὅτι φιλουμένη ψυχὴν ἀντὶ ψυχῆς, καὶ σῶμα ἀντὶ σώματος ἀντέδωκε. Ignat. epist. 1. ad Mariam Cassiobolitem: ἀντίψυχός σου γενοίμην ἐγώ. Vetus interpres vertit: *Faxit Deus, ut tui similis sim.* quam versionem retinuit Hieron. Vairlenius, edit. Platin. an. 1572. Male. Qui enim τὰ ἀρεστὰ Θεοῦ ποιεῖ πάντοτε, quod de se scribit Ignatius ad Ephesios, qui potuit optare, ut vitam haberet ad exemplum fœminæ quamlibet piæ compositam? Nec ista vis vocabuli Græci. ideoque rectius idem Vairlenius, in Bibliotheca Patrum, cui has epistolas inseruit Margarinus de la Bigne, hæc verba sic interpretatus est: *Faxit Deus, ut animæ tuæ vicem subeam.* Similia sunt enim ejusdem Ignatii vota: in Epist. ad Polycarpum: σοῦ ἀντίψυχος ἐγώ, καὶ τὰ δεσμά μου, ἃ ἠγάπησας, ubi interpres recte: *utinam pro tua hanc meam animam commutem, & hæc mea vincula, quæ amasti.* in epist. ad Tarsenses: ἀντίψυχος ἐγὼ τῶν φυλαττόντων πάντων τὴν εὐταξίαν· ad Smyrnæos; ἀντίψυχον ὑμῶν τὸ πνεῦμά μου. ad Ephesios: εἴην ὑμῶν ἀντίψυχος. & alibi.

Substitutio hæc vel privatim fiebat vel publice.

De privatis exemplum est in Oleno, qui uxoris crimen in se transtulit. Ovid 10. metam.

Quique in se traxit crimen, voluitque videri
Olenus esse nocens. Plaut. Amphitr.

Men'

Men' piacularem oportet fieri ob ſtultitiam tuam,
Ut meum tergum tua ſtultitia ſubdas ſuccidaneum?

Plin. lib. 3. epiſt. 9. *Nec potentiſſimi quique, viliſſimo quoque, quaſi piaculari dato, elaberentur.* Ita ferunt Adrianum Imp. curaſſe immolandum delicium ac Ganymedem ſuum Antinoum, quem deinceps non inter Heroas tantum, ſed etiam inter Deos retulit. Prudent. in Symmachum.

Quid loquar Antinoum coeleſti ſede locatum?
Illum delicias nunc divi Principis? illum
Purpureo in gremio ſpoliatum ſorte virlli?
Adrianique Dei Ganymedem, non cyathos diis
Porgere, ſed medio recubantem cum Jove fulcro,
Nectaris ambroſii ſacrum portare Lyaeum,
Cumque ſuo in templis vota exaudire marito.

Vide præter Spartianum, Tertullianum *in apolog. de coron. mil. contr. Marcion.* aliosque veteres, hos recentiores, Voſſ. de idolol. lib. 1. cap. 12. & 31. C. Rhodig. lect. antiq. lib. 11. cap. 5. Et qui hanc hiſtoriam veteribus nummis illuſtrant, Patinum numiſm. Impp. pag. 199. & 208, 209. Ezech. Spanh. de uſu numiſm. p. 652——657. Occon. pag. 166.

Publice hæc ſubſtitutio vel ſerio fiebat, vel per ludum.

Serio ſtatuebantur vel a ſeipſis, vel ab aliis.

A ſeipſis vel pro Principe, vel pro populo.

Pro ſalute Principis C. Caligulæ aliqui ſe devoverant, quos etiam ſerio perire ipſe voluit. *Sueton. Calig. cap.* 27. vid. ſupr. cap. 6. & infr. cap. 30.

Pro ſalute populi devoverunt ſe multi tum apud Græcos, tum Romanos.

In Græcorum hiſtoria occurrunt Sperchius & Buris, quorum Plutarchus in apophth. Laconicis meminit, ipſam autem hiſtoriam ex Herodoto ſupra, *cap.* 16. narravimus. Cratinus Athenienſis, Epimenide Atticam luſtrante, pro patria ultro ſe devovit, interficiendumque obtulit: poſt eumque diem obiit ejus amator Ariſtodemus; quorum interitu terra expiata eſt *Athen. dipnoſ. lib.* 13. Scholiaſtes Demoſthenis, *in Orat. de falſa legat.* ex Philochoro tradit: Athenienſibus diuturno bello preſſis oraculum fuiſſe redditum, fore ut belli mala tandem deſinerent, ſi quis ſe ipſum pro urbe interfeciſſet, quo audito Agraulus ſua ſponte e muro in præceps corpus vitamque abjecit, & ſtatim belli ſtetit rabies. Pro Thebarum ſalute devovit ſe Menoeceus, apud Statium, *lib.* 10. *Thebaid.* ſic precatus: *Ar-*

Armorum Superi, tuque o, qui funere tanto
Indulges mihi Phoebe mori, date gaudia Thebis,
Quæ pepigi, & toto quæ sanguine prodigus emi.
Ferte retro bellum, captæque impingite Lernæ
Relliquias turpes, confixaque terga foventes
Inachus indecores pater aversetur alumnos.
At Tyriis templa, arva, domos, connubia, natos
Reddite morte mea. si vos placida hostia inivi,
Si non attonitis vatis consulta recepi
Auribus, & Thebis nondum credentibus hausi
Hæc Amphioniis per me persolvite terris:
Ac mihi deceptum, precor, exorate parentem.
Sic ait, insignemque animam mucrone corusco
Dedignantem artus pridem, mœstamque teneri
Arripit, inque uno quæsitam vulnere rumpit.
Sanguine tunc spargit turres. & mœnia lustrat.

Et apud Euripidem in Phoenissis:

Ἀλλ' εἶμι, καὶ στὰς ἐξ ἐπάλξεων ἄκρων,
σφάξας ἐμαυτὸν σηκὸν ἐς μελαμβαθῆ
Δράκοντος, ἔνθ' ὁ μάντις ἐξηγήσατο
Ἐλευθερώσω γαῖαν. εἴρηται λόγος.
Sed abeo, & stans extra moenia
Interficiens me ad atrum specum
Draconis ubi vates dixit,
Liberabo terram. dixi sententiam.

Apud Romanos licebat sane Consuli, Dictatorique & Prætori cum legiones hostium devoveret, non utique se, sed quem velit ex legione Romana scripta civem devovere. Si is homo, qui devotus est, moritur, probe factum videbatur: ni moritur, tum septum pedes altum aut majus in terram defodiebatur, & piaculum hostia cædebatur. Ubi illud signum defossum erat, eo Magistratum Romanum descendere nefas. Sin autem sese devovere volet somnio admonitus atque incitatus: ni moritur, neque suum, neque publicum divinum pure faciet, qui sese devoverit. Vulcano arma, sive cui alii divo vovere volet, sive hostia, sive quo alio volet: sus erat. Telo, super quod stans Consul precatus est, hostem potiri fas non est; si potiatur, Marti Suovetaurilibus fiebat. *Livius lib. 8. cap. 10.* Cum itaque bello Latino, utrique Consuli, Decio Patri, & T. Manlio, in quiete eadem species visa esset viri majoris

Joris quam pro humano habitu. augustiorisque dicentis: *Ex una acie Imperatorem, ex altera exercitum Diis Manibus, Matrique terræ deberi: utriusque exercitus Imperator legiones hostium, superque eas se devovisset, ejus populi partisque victoriam fore.* Nocturnos visus inter se consules contulerunt; placuit averruncandæ Deum iræ victimas cædi: simul ut si extis eadem, quæ somno visa fuerant, portenderentur, alteruter consulum fata impleret. Ubi responso aruspicum insidenti jam animo tacitæ religioni congruerunt, cum adhibitis legatis, tribunisque & imperiis Deum propalam expositis, ne mors voluntaria consulis exercitum in acie terreret; comparant inter se, ut ab utra parte cedere Romanus exercitus coepisset, inde se consul devoveret, pro populo Romano, Quiritibusque. *Ibid. cap. 6. Deorum*, inquit, *ope, Valeri, opus est, agedum Pontifex publicus populi Rom. prai verba, quibus me pro legionibus devoveam.* Pontifex eum togam prætextam sumere jussit, & velato capite, manu subter togam ad mentum exserta, super telum pedibus stantem, sic dicere: *Jane, Jupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, Divi Novensiles, Dii Indigetes, Divi quorum est potestas nostrorum hostiumque, Diique Manes, vos precor, veneror, veniam peto, feroque, uti populo Romano Quiritium vim victoriamque prosperetis, hostesque populi Romani Quiritium terrore, formidine, morteque afficiatis. Sicut verbis nuncupavi, ita pro populo Romano Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis, populi Romani Quiritium, legiones auxiliaque hostium mecum Diis* Manibus *Tellurique devoveo.* Deinde incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit, ac se in medios hostes immisit. Conspectus ab utraque acie aliquanto augustior humano visu, sicut cœlo missus, piaculum omnis Deorum iræ, qui pestem a suis aversam in hostes ferret. *cap.* 9.

Decius filius, bello Gallico, M. Livium Pontificem præire verba jussit, quibus se legionesque hostium, pro exercitu populi Romani devoveret, devotus inde eadem precatione, eodemque habitu quo Pater Decius ad Veserim bello Latino se jusserat devoveri: secundum solennes precationes adjecit: *Præ se agere sese formidinem, ac fugam, cædemque ac cruorem: cœlestium, infernorum iras: contacturum funebribus diris signa, tela, arma hostium, locumque eundem suæ pestis, & Gallorum ac Samnitium fore. Liv, lib.* 10. Hanc rem, ut raram ac mirabilem, memoria dignam judicarunt Romani: *durat immenso exemplo*, ait Plin. lib. 28. cap. 2. *Deciorum, Patris, Filiique, quo se devovere carmen.*

Ab aliis devovebantur vel multi simul, vel unus & singularis

Multi ut Urbes, Exercitus, Familiæ. In bello sacro, Athenienses

ses & Amphictyones, ut est in oratione Æschinis contra Ctesiphontem, jurejurando se obstrinxerunt, se neque araturos esse eam terram, neque passuros arare quenquam, sed defensuros Deum ac sacram terram manibus, ac omnibus viribus, addita hac imprecatione: Εἴ τις τάδε παραβαίνοι, ἢ πόλις, ἢ ἰδιώτης, ἢ ἔθνος, ἐναγὴς ἔστω τοῦ Ἀπόλλωνος, καὶ τῆς Ἀρτέμιδος, καὶ Λητοῦς, καὶ Ἀθηνᾶς προνοίας. Καὶ ἐπεύχεται αὐτοῖς μηδὲ γῆν καρποὺς φέρειν, μηδὲ γυναῖκας τέκνα τίκτειν γονεῦσιν ἐοικότα, ἀλλὰ τέρατα· μηδὲ βοσκήματα κατὰ φύσιν γονὰς ποιεῖσθαι, ἧτταν δὲ αὐτοὺς εἶναι πολέμου καὶ δικῶν καὶ ἀγορῶν, καὶ ἐξώλεις εἶναι αὐτοὺς, καὶ οἰκίας, καὶ γένος τὸ ἐκείνων, καὶ μή ποτε ὁσίως θύσαιεν τῷ Ἀπόλλωνι, μηδὲ τῇ Ἀρτέμιδι, μηδὲ τῇ Λητοῖ, μηδ' Ἀθηνᾷ προνοίᾳ, μηδὲ δέξαιτο αὐτοῖς τὰ ἱερά. *Si quis hac non servaverit, sive civitas, sive privatus, sive gens, piaculum sit Apollini & Latonæ, & Minervæ Pronææ. ne ipsis terra fruges ferat, neque uxores liberos similes parentibus pariant, sed monstrosos: neque pecudes naturales foetus edant; & succumbant in bellis, judiciis, & foro: & funditus pereant ipsi, & domus & gens ipsorum, & nunquam queant sacrificare Apollini & Dianæ, Latonæ, Minervæ Pronææ, neque illi sacrificia eorum recipiant.*

Hæreditarium piaculum fuit in familiis Athamantis & Cytissori, apud Herodot. *lib.* 7. Cum enim Athamas de interficiendo Phryxo consilia agitasset: Achæi, ex oraculo, ei, qui in eo genere maximus natu esset, aditu prytanei interdixerunt. Si ingressus esset, egredi nisi mactandus non poterat, quare multi in alias regiones profugerunt: qui deprehensi erant, coronis ornati cum pompa ad mactationem ducebantur. Cytissori autem posteri eadem patiebantur, qui, cum Achæi, regionem expiaturi, Athamantem mactare vellent, eum liberavit, quo facto iram Dei in suam familiam attraxit.

Cleomenes, apud eundem historicum *lib.* 5. Clisthenem Athenis per nuncium ejecit, & præterea septingentas Atheniensium familias, tanquam piaculo Cylonio contaminatas, relegavit. Thucydides, *lib.* 1. de iisdem agens: Καὶ ἀπὸ τούτου ἐναγεῖς καὶ ἀλιτήριοι τῆς θεοῦ ἐκεῖνοί τε ἐκαλοῦντο, καὶ τὸ γένος τὸ ἀπ' ἐκείνων. *Exinde impii & piaculares Deæ illi vocati sunt & ab eis progeniti.* quos vivos tum Athenienses ipsi, tum Cleomenes urbe ejecerunt, mortuorum etiam ossa refodientes & abjicientes.

Judæi & se, & posteros eorum Pilato devoverunt. *Matt.* 27. 24. τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν. ad quem locum Grotius notavit, non Hebræis tantum, sed & gentilibus hanc fuisse opinionem, magnis sceleribus etiam posteritatem obstringi. In fœdere Smyrnæorum:

rum: ἐπιορκοῦντί γε ἐξώλεια καὶ αὐτῷ, καὶ γένει τῷ ἐξ αὐτοῦ. Addit & Seneca, Rufum optasse, ut quod male erat ominatus, in se & filios suos recideret.

Romanorum Dictatores Imperatoresque soli urbes & exercitus devovere poterant, numinibus jam evocatis: carmen recitat Macrobius, lib. 3. Sat. cap. 9. *Dis Pater, sive Jovis manes, sive quo alio nomine fas est nominare, ut omnes illam urbem Carthaginem, ex ercitumque quem ego me sentio dicere, fuga, formidine, terrore compleatis: quique adversus legiones exercitumque nostrum arma telaque ferent, uti vos eos exercitus, eos hostes, eosque homines, urbes, agrosque eorum, & qui in his locis regionibusque, agris, urbibusque habitant, abducatis, lumine supero privetis: exercitumque hostium, urbes, agrosque eorum devotas consecratasque habeatis, illis legibus, quibus quandoque sint maxime hostes devoti: eosque ego vicarios, pro me, fide, magistratuque meo, & populo Rom. exercitibus legionibusque nostris do, devoveo: ut me meamque fidem, imperiumque, legiones, exercitumque nostrum qui in his rebus gerundis sunt, bene salvos sinatis esse. Si hæc ita faxitis, ut ego sciam, sentiam, intelligamque, tunc quisquis votum hoc faxit, ubi faxit, recte factum esto, ovibus atris tribus, Tellus mater, Teque Jupiter obtestor.* Cum Tellurem dicit, manibus terram tangit; cum Jovem dicit, manus ad cœlum tollit: cum votum recipere dicit, manibus pectus tangit. Hoc modo oppida intra Italiam devota sunt, Stonii, Fregellæ, Gabii, Veji, Fidenæ. Præterea extra Italiam Carthago & Corinthus. Sed & multi exercitus, oppidaque hostium Gallorum, Hispanorum, Afrorum, Maurorum, aliarumque gentium, quas prisci loquuntur annales.

Unus a multis devotus, loco multitudinis stabat, omniumque peccata in ipso expiabantur, reliqui reatu se liberatos credebant. Sinon, 2. Æneid. cum Græcis essent

Sanguine quærendi reditus, animaque litandum
Argolica, aræ destinatus scilicet a Calchante,
—— *Et quæ sibi quisque timebat*
Unius in miseri exitium conversa tulere.

Leucadii in Apollinis sacrificio quotannis hominem maleficum devovebant. *Strabo.* Temessenses quotannis virginem devoverunt formosissimam, quod sacrum sustulit Euthymus cum genio depugnans. *Pausan. lib. 6. Ælian. var. hist. lib. 8. cap. 18.* Massilienses, ut ex Petronio notavit Servius, *ad 3. Æneid.* quoties pestilentia laborabant, unus se ex pauperibus offerebat alendus anno integro, publicis & purioribus ci-

bis

bis. Hic postea ornatus verbenis & vestibus sacris circumducebatur per totam civitatem, cum exsecrationibus ut in ipsum reciderent mala civitatis & sic projiciebatur. quam Gallorum consuetudinem notavit quoque Statii scholiastes ad 10. Thebaid. Tales apud Athenienses καθάρματα vocabantur. Scholiast. ad Plutum: Καθάρματα ἐλέγοντο οἱ ἐπὶ τῇ καθάρσει λοιμοῦ τινος, ἢ τινος ἑτέρας νόσου θυόμενοι τοῖς θεοῖς. *Illi καθάρματα appellabantur, qui ad pestem aliumve morbum ullum avertendum Diis immolabantur.* Idem ad Equites: ἔτρεφον γάρ τινας Ἀθηναῖοι ἀγεννεῖς καὶ ἀχρήστους, καὶ ἐν καιρῷ συμφορᾶς τινος ἐπελθούσης τῇ πόλει (λοιμοῦ λέγω, ἢ τοιούτου τινὸς) ἔθυον τούτους ἕνεκα καθαρθῆναι τοῦ μιάσματος, οὓς καὶ ἐπωνόμαζον καθάρματα. *Alebant enim Athenienses quosdam valde ignobiles & inutiles, quos cum malum ullum civitati impenderet, (pestis scilicet aut tale quicquam) ad piaculum expiandum immolabant, quos etiam καθάρματα appellabant.* Suidas: ὑπὲρ καθαρισμοῦ πόλεως ἀνῄρουν ἐστολισμένον τινὰ, ὃν ἐκάλουν κάθαρμα. Quo respexit B. Paulus, 1. *Cor.* 4. 13. ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν. quo dicto odium mundi in Apostoles, omnesque Christianos expressit. reputabantur enim piacula mundi, & succidaneæ pro populo victimæ. Si Tiberis ascendit in moenia, si Nilus non ascendit in arva, si cœlum stetit, si terra movit, si fames, si lues, statim Christianos ad Leonem, ut ait Tertullianus, *apolog. cap.* 40. quod vero addit Paulus se quoque factum περίψημα πάντων, id σχετικῶς capiendum esse vult D. Heinsius, pro eo, qui comparatione alterius pro nihilo habendus, sicut *Tobiæ*, 5. 24. ubi Anna: ἀργύριον ἀργυρίῳ μὴ φθάσαι, ἀλλὰ περίψημα τοῦ παιδίου ἡμῶν γένοιτο, *Utinam fœnus nunquam cura nobis, sed præ filio nostro rejectaneum fuisset.* ubi περίψημα παιδίου, ex Heinsii opinione, ut apud Paulum, περίψημα πάντων.

ı Publice devotus est Alcibiades, sed & resecratus ab iisdem Eumolpidis sacerdotibus. Videatur *Justinus*, *Corn. Nepos in ejus vita*, *Plutarchus*, &c.

· Crasso in Parthos profecturo obstitit Atejus Trib. Pl. cumque intercessionibus nihil proficeret ad portam præcurrit, ubi accenso foco, quum eo Crassus pervenisset: suffitibus injectis, libaminibus, diras capiti ejus atroces & horrendas imprecatus est. Ad hæc immanes Deos & tetros ibi invocavit. Has Romani arcanas & vetustas devotiones ea vi præditas ferunt, ut nemo adversus quem conceptæ sint, illas evitare queat, nec etiam bene cedant eas concipientibus. Unde neque qualibet de causa has, neque inultos imprecari. Ac tunc quoque Atejum reprehenderunt, quod cujus Reip. gratia Crasso infensus erat, devotioni-

 ni-

nibus eam tanta religione obstrinxisset. *Plutarch. in Crasso.*

Captivi pro victimis urebantur cum illis, qui in bello occubuerant. 10. Æneid.

Quatuor hic juvenes, totidem quos educat Ufens
Viventes rapit inferias, quos immolet umbris,
Captivoque rogi perfundat sanguine flammas.

Et. lib. 11. *Vinxerat & post terga manus, quos mitteret umbris*
Inferias, caeso sparsurus sanguine flammas.

Exules apud gentes barbaras huic fato destinati. Cato Orig. lib. 4. apud Priscian. lib. 19. *Exules duo lege publica exsecrati.* Quis illaudati nescit Busiridis aras? Ovid 1. de art:

Dicitur Ægyptus caruisse juvantibus arva
Imbribus, atque annos sicca fuisse novem.
Cum Thrasylus Busirin adit, monstratque piari
Hospitis effuso sanguine posse Jovem.

De Diana Taurica, Ovid. 3. de pont. eleg. 2.

Sacrifici genus est (sic instituere parentes)
Advena virgineo caesus ut ense cadat.

Seneca in fine Octav. *Hospitis illic caede litatur Numen superum.* Eodem modo hospites excepit Diomedes. vid. Erasm. prov. *Diomedea necessitas.* Æthiopes, teste Diodoro Sic. *lib.* 2. *cap.* 55. per homines exteros regionem suam lustrabant, quos naviculae impositos, ex oraculi monitu, in fortunatam miserunt insulam. Credunt enim si hospites hi eam incolumes contigissent, suam quoque gentem IↃC. annorum pace ac beatitudine fruituram. sin longitudine maris territi cursum retroverterent, tanquam impii & perniciales toti nationi, poenas dabant gravissimas. Hos coronis redimitos, festo in littore celebrato, hostiisque immolatis ad expiationem perficiendam emittebant.

Haec res in ludum tandem ac voluptatem abiit, cum ad oblectandos spectatorum oculos ἀνθρωποθυσία exercebatur. Lactant. lib. 6. cap. 20. *Hos ludos vocant, quibus humanus sanguis effunditur. Adeo longe ab hominibus secessit humanitas, ut cum animas hominum interficiant, ludere se opinentur, nocentiores iis omnibus, quorum sanguinem voluptati habent.* Hac ratione animas defunctorum placare se credebant. Tertull. de spectac. cap. 12. *Munus dictum est ab officio, quoniam officium etiam muneris nomen est. officium autem mortuis hoc spectaculo facere se veteres arbitrabantur, posteaquam illud humaniore atrocitate temperaverunt. Nam olim quoniam animas defunctorum humano sanguine propitiari creditum erat, captivos, vel malo ingenio ser-*

servos mercati in exequiis immolabant. Itaque quos paraverant armis, quibus tunc & qualiter poterant, eruditos tantum ut occidi discerent: mox edicto die inferiarum, apud tumulos erogabant: ita mortem homicidiis consolabantur. Hac muneris origo sed paulatim provecti ad tantam gratiam, ad quantam & crudelitatem, quia ferrum voluptati satis non faciebat, nisi & feris humana corpora dissiparentur. Quod ergo mortuis litabatur, utique parentationi deputabatur. De variarum gentium ἀνθρωποθυσίᾳ, lege Grotium de satisfact. Christi, pag. 131 —— 135. Nat. Com. mythol. lib. 1. cap. 18. Schedium de Diis Germ. syngr. 2. cap. 31. Saubert. de sacrif. cap. 21. aliosque.

Non aliena hic videtur quæstio, quæ est apud Macrobium, *lib. 3. Saturn. cap.* 7. cur, cum cætera sacra violari nefas sit, hominem sacrum jus fuerit occidi? Ejus rei hæc ratio redditur: Veteres nullum animal sacrum in suis finibus esse patiebantur, sed abigebant ad fines Deorum, quibus sacrum esset: animas vero sacratorum hominum, quos Græci ζωάνας vocant diis debitas existimabant. Quemadmodum igitur quod sacrum ad Deos ipsos mitti non poterat, a se tamen dimittere non dubitant: sic animas, quas sacras in coelum mitti posse arbitrati sunt, viduatas corpore quam primum illo ire voluerunt. *Adde C. Rhodig. lect. antiq. lib.* 12. *cap.* 11. *& Scalig. in Fest. voce* Sacer mons.

Horrendæ huic superstitioni certatim se opposuerunt primitivæ Ecclesiæ doctores. Audiamus unum Lactantium, instit. lib. 1. cap. 21. *O dementiam insanabilem! quid illis isti Dii amplius facere possent, si essent iratissimi, quam faciunt propitii? cur suos cultores parricidiis inquinant, orbitatibus mactant, humanis sensibus spoliant? quid potest esse his hominibus sancti? aut quid in profanis locis facient, qui inter aras Deorum summa scelera committunt?* Nempe

Tantum relligio potuit suadere malorum,
Quæ peperit sæpe scelerosa, atque impia facta.

CAPUT XXIII.

Lustrationes per porcos, feles, canes, leones. Hostiæ, animales. sacrificiorum genera ἐυχαῖα. χαριστήρια. *Hostiæ integræ, & lectæ: eximiæ. majores, minores. Genio olim hostiis incruentis factum, deinceps etiam cruentis.* Hecatombe. *Suovetaurilia. Versacrum. Canis & ovis. omnis generis animalia. Bos & capra. Animalium pelles, lingua, os sacrum, carnes, sanguis.* ἐπιβόθρια ἱερά. *Sanguis equi, cinis, pisces, serpentes.*

SIc ergo hominem, animal illud sanctius, mentisque capacius altæ, diabolicæ crudelitati obnoxium vidimus: Verum & universa κτίσις vanitati huic subjecta fuit, tum animata tum inanimis.

Animata quidem ratione carentia lustrationibus adhibita vel viva atque integra, vel sacrificiis destructa.

Viva circumferranea erant ut Porci, feles, canes, Leones.

De porcis: Lucianus, Cronosol: inter leges Saturnalium: τῇ δὲ πρὸ τῆς ἑορτῆς, καθάρσιον μέν τι περιφερέσθω. *Ante festivitatem porcellus circumagitor.* καθάρσιον enim χοιρίδιον. *vid. infra finem cap.* 28. Feli purgandi vim inesse crediderunt Athenienses: ideo in concionibus circumferri jubebant: Aristoph. ἐκκλησιαζ. sc. 11.

ὁ περιστίαρχος περιφέρειν χρὴ τὴν γαλήν.

Peristiarchum circumferre decet felem.

Canes circum corpus lustrandi circum ferebantur. περισκυλακισμὸν vocabant. Plutarch. in Romulo: & quæst. Rom. 66. τῷ δὲ κυνὶ πάντες, ὡς ἔπος εἰπεῖν, Ἕλληνες ἐχρῶντο καὶ χρῶνταί γε μέχρι νῦν ἔνιοι σφαγίῳ πρὸς τοὺς καθαρμούς. Καὶ τῇ Ἑκάτῃ σκυλάκια μετὰ τῶν ἄλλων καθαρσίων ἐκφέρουσι, καὶ περιματτοῦσι σκυλακίοις τοὺς ἁγνισμοῦ δεομένους, περισκυλακισμὸν τὸ τοιοῦτον γένος τῶν καθαρμοῦ καλοῦντες. *Omnes fere Græci cane usi sunt, & adhuc usque*

utun-

utuntur victima ad lustrationes. Et Hecatæ catellos cum aliis purgamentis efferunt. & expiandos catulis abstergunt, hoc februationis genus περισκυλακισμὸν appellantes. ubi notandum discrimen inter κυνοκλασίαν quæ canum mactatio est, unde & Hecate κυνοσφάγος dicta, *vid. Saubert. de sacrif. cap.* 23. & περισκυλακισμὸν qui sola circumlatione fiebat. Fuit & *Canis* vinculi genus, quod, ut furcam, gestabant facinorosi. Plaut. Casin. act. 2. sc. 6. *Ut quidem tu hodie canem & furcam feras.* nisi cum vett. codd. *camum* hic legere malis. *Vid. Voss. etymolog. in* camus. Festus. *Catulus, genus quoddam vinculi, qui interdum canis appellatur.* Unde Gollo-Belgicum *canaille*, & pœna canem circum ferendi apud Germanos, de qua Lipsius, *cent. 3. ad Belg. epist* 44. Camer. hor. subcis. *cent.* 2. *cap.* 95.

Meles Sardium Rex primus, Leonem, ex pellice sua genitum, per muros urbis circumtulit, quia Telmisses judicaverant, ea parte Sardeis fore inexpugnabiles, qua Leo ille circumlatus fuisset. Cum autem ea pars, quæ ad Tmolum fluvium vergit, tanquam ipsa natura inexpugnabilis prætermissa esset, ea deinde urbs a Cyro capta est. *Herodot. lib.* 1.

Mactatis animalibus lustrabant se gentiles in sacrificiis, quæ lustrationum nomine etiam censentur. Columell. lib. 2. cap. 22. *Lustrationem, cæterorumque sacrificiorum, quæ pro frugibus fiunt, morem priscis usitatum.* Porphyrius *de abstin. lib. 4. cap.* 24. inter sacrificiorum caussas κακῶν ἀποτροπὴν *malorem aversionem* numerat. Præter sacrificia, quibus Deorum voluntas exquirebatur, de quibus supra *cap.* 14. egimus, Alia erant, quibus Deos placabant, quod fiebat vel sola anima, vel toto animali.

Sola anima Deo sacrabatur in hostiis animalibus, quas ita vocabant Aruspices. Sic Entellus Eryci taurum mactans, 5. Æneid. ait:

Hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis Persolvo——

Ipso nomine usus est, ut animalis hostiæ caussas expleret: & ut nuncupata vota significaret, ait *persolvo*, quod de voto proprie dicitur. Deinde Diis persolutum tum ostendit dicens: *Sternitur*, exanimisque *tremens procumbit humi bos.* sic & animalis hostiæ mentionem facit 2. Æneid.

Sanguine *placastis ventos, & virgine cæsa,*
Cum primum Iliacas Danai venistis in oras,
Sanguine *quærendi reditus,* animaque *litandum Argolica.*

Nam & *animam*, id est hostiæ nomen posuit, & *litare*, verbo ponti-

cali usus est, quod significat sacrificio facto numen placare. *Servius ad Virgilii loco laudata. Macrob. Saturn. lib. 3. cap. 5.* Ad avertendas Striges porca cædebatur addita hac precatione: apud Ovid. 6. Fast.

Atque ita, noctis aves extis puerilibus, inquit,
Parcite, pro parvo victima parva cadit.
Cor pro corde precor, pro fibris sumite fibras,
Hanc animam *vobis pro meliore damus.*

Arnobius Animalem hostiam vocat sacrificium, quo aliquod animal sacrificatur, opponitque sacrificiis inanimatis, aut ex thure: aut ex visceribus crematis, lib. 7. adv. gentes: *Aut enim*, inquit, *thus datur, & liquefactum carbonibus disperit: aut animalis est hostia, & ab canibus abliguritur sanguis, aut si aliquod viscus aris fuerit traditum, ratione ardescit pari, & dissolutum in cinerem labitur.*

Reliqua sacrificia vel χαριστήρια erant, quæ præteriti temporis beneficia respiciunt: vel ex institutore denominantur, ἀπὸ μαντείας si ab oraculo moniti, vel ἐυκταῖα si voto obstricti sacrificarent hi superstitiosi. Deianira apud Sophoclem, Trach: ἐυκταῖα φαίνων, ἢ πὸ μαντείας τινος; Ἐυκταῖα triplicia, apud Saubertum, *de sacrif. cap. 3.* His enim vel bona apprecabantur, vel mala deprecabantur, vel Deos testes vocabant, quorum media species proprie expiatoria est. Definitur a Cornelio Agrippa, lib. 3. de occult. Philos. citante Sauberto, *cap. 1. qua expurgabantur civitates fame aut pestilentia, aut alia quavis horrenda calamitate laborantes.* Quæ descriptio totam rei naturam non exhaurit, non enim civitates tantum, sed & homines, agri, exercitus &c. expiabantur: nec tantum calamitate pressi, sed & eam timentes, atque ex signis augurantes sacrificiis Deorum iram avertere, eosque placare conabantur.

In his tum corporis integritas, tum ætas spectabatur.

Integra voluit Deus O. M. *Mal. 1. vers.* 8, 9, 13, 14. Similia ab idololatris suis postulavit Dæmon. Aristoph. in Acharn. de sucula:

Δικ. ἀλλ᾽ ἐδὲ θύσιμός ἐστιν ἀυτὴ. Μεγ. σαμὰν,
Πᾶ δ᾽ ἐχὶ θυσίμός ἐστι; Δικ. χέρκον ἐκ ἔχει.
Dic. *sacrificari isthæc nequit.* Meg *quidum nequit*
Sacrificari? cedo! Dic. *quia caudam non habet.*

Adeo suis membris integra esse oportebat, ut nec cauda carerent. Scholiast. ad hunc loc. τὰ γὰρ κόλκρα ἐν ταῖς ἱεργίαις ἐ θύελαι, καὶ καθόλε, ὅπερ ἢ μὴ τέλειον, καὶ ὑγιὲς ἐ θύελαι τοῖς θεοῖς. *In sacrificiis non mactantur, quæ cauda truncantur. Et in universum, quod integrum non est, atque*

sa-

sanum, Diis non mactatur. Hinc victimas probandi mos extitit, id quod refert Lucianus de sacrificiis: στεφανώσαντες τὸ ζῶον, καὶ πολύ γε πρότερον ἐξετάσαντες εἰ ἐντελὲς, ἵνα μηδὲ ἀχρήστων τι κατασφάττωσι, προσάγουσι τῷ βωμῷ, καὶ φονεύουσιν ἐν ὀφθαλμοῖς τοῦ θεοῦ. i. e. *sertis coronant pecudem, multoque ante explorant, an legitima sit, & sacris idonea, ne quid forte mactent ex eis quæ religio repudiat: deinde ad aram adducunt, & sub oculis Dei jugulant.* Hunc morem docet Virgilius, 4. Æneid. *mactant lectas de more bidentes.* ubi Servius: *Non vacat* lectas: *Moris enim fuerat, ut ad sacrificia eligerentur oves, quibus nihil deesset.* Sic 6. Æneid.

Nunc grege de intacto septem mactare juvencos
Præstiterit, totidem lectas de more bidentes.

Ubi idem Servius: Intacto, i. e. *indomito, ut* intacta totidem cervice juvencas. Lectas de more bidentes: *De more, antiquo scilicet, quem prætermisit, ut omnibus notum; id est, ne habeant caudam aculeatam, ne linguam fissam, ne aurem nigram.* Ovid. 15. metam. v. 130.

Victima labe carens, & præstantissima forma, Sistitur ante aras. Sic porci eximii. Donat. ad Terent. Hecyr. act. 1. sc. 1. v. 9. *Eximia pecora dicuntur, quæ a grege excepta sunt ad usus dominorum suorum, ut uberius pascantur.* Sed *proprie* eximii *sunt* porci majores, *qui ad sacrificandum excepti liberius pascuntur Etenim* boves *qui ad hoc electi sunt,* egregii *diuntur, & oves* lectæ, ut Virg,

Mactant lectas de more bidentes. *ita & porci* eximii.

Macrob. Saturn. lib. 3. cap. 5. *Eximii quoque in sacrificiis vocabulum, non poeticum ἐπίθετοις, sed sacerdotale nomen est. Veratius enim in Pontificalibus quæstionibus docet, eximias dictas hostias, quæ ad sacrificium destinatæ eximantur a grege, vel quod eximia specie, quasi offerendæ numinibus eligantur. Hinc ait:* Quatuor eximios præstanti corpore tauros. *ubi, quod eximuntur, eximios: quod eliguntur, præstanti corpore monstravit.*

Ætatem quoque respiciebant. Lege prisca sancitum fuisse ex Androtione ait Athenæus, lib. cap. 4. μὴ σφάττειν πρόβατον ἄπεκτον ἢ ἄτοκον. *ne ovis intonsa, aut priusquam peperisset, occideretur.* Varro de re rust. lib. 2. cap. 4. *qui a partu decimo die habentur puri, ab eo appellabantur ab antiquis sacres, quod tum ad sacrificium idonei dicuntur primum. Itaque apud Plautum in Menæchmis, cum insanum quem putat, ut pietur in oppido Epidamno interrogat, Quanti hic porci sunt sacres?* Hinc discrimen oritur inter hostias majores & minores; quod ætatis esse manifestum est ex Livio, lib. 22. cap. 1. *Decretum ut ea prodigia partim majoribus hostiis, partim lactentibus procurarentur.* Item ex Servio, ad 12. Æneid. v. 170. *In*

rebus quas volebant finiri celerius, senibus & jam decrescentibus animalibus sacrificabant. in rebus vero, quas augeri & confirmari volebant, de minoribus & adhuc crescentibus immolabant. Ascanius Jovi majorem vovet. Æneid. 9.

Et statuam ante aras aurata fronte juvencum
Candentem, pariterque caput cum matre ferentem,
Jam cornu petat, & pedibus qui spargat arenam.

Ovium autem ætas, quam sacrificiis aptam judicabant, biennio determinata erat. neque minores neque majores hostias dare licebat. hæ *bidentes* appellabantur, propter duos eminentiores dentes inter octo, qui non nisi circa bimatum apparent, nec in omnibus, sed in his, quæ sunt aptæ sacrificiis, inveniuntur: *Serv. ad* 4. *Æneid. v.* 57.

Prodigia sæpe majoribus hostiis procurata. Liv. libb. 24, 26, 27, 40. *ob prodigia* xx. *majoribus hostiis sacrificatum*, & alibi sæpe. Etiam genio quinque majores hostias cæsas esse idem *lib.* 21. *cap.* 52. notavit: qua in re Censorino adversari videtur, qui *lib. de die natal. cap.* 2. Genio ἀναίμακτον θυσίαν sacrificari affirmat. Et veteres qui, natali die, huic inprimis sacra faciebant, se recte facturos credebant, si manum a cæde & sanguine abstinerent, ne die, qua lucem ipsi accepissent, aliis eriperent. Sic Romani Palilibus, urbis natali, hostiam non cædebant, nec primo Quinquatrium die pugnabatur. 3. Fast.

Sanguine prima vacat, nec fas concurrere ferro,
Causa, quod est illa nata Minerva die.

Hæc difficultas temporum distinctione facile tollitur. Mortalium antiquissimi, ut omnes suos Deastros, sic & Genium, colebant simplicius: vino scilicet, unguento, thure, libis, pulte fritilla: quod canit Horatius, lib. 2. epist. 1.

Agricolæ prisci, fortes, parvoque beati,
Condita post frumenta, levantes tempore festo
Corpus, & ipsum animum spe finis dura ferentem,
Cum sociis operum, & pueris & conjuge fida
Tellurem porco: Sylvanum lacte piabant:
Floribus, & vino Genium memorem brevis ævi.

Persius, sat. 2. *Funde merum Genio.* Tibull. lib. 1. eleg. 7.

Huc ades, & centum ludos, Geniumque choreis
Concelebra, & multo tempora funde mero.
Illius e nitido stillent unguenta capillo,
Et capite, & collo mollia serta gerat.
Sic venias hodierne: tibi dum thuris honores,

Liba & Mopsopio dulcia melle feram.

Plin. lib. 18. cap. 8. *Et hodie sacra prisca, atque natalium pulte fritilla conficiuntur.* Sequioribus vero temporibus, superstitione & impietate simul crescentibus, cruentas etiam hostias in sacris natalitiis Genio mactarunt. Tempore Augusti hoc jam frequentatum. Horat. lib. 4. od. 11. —— *ara castis*

Vincta verbenis avet immolato Spargier agno.

Lampridius, in Alex. Severo: *Cum ejus natalem Aruspices commendarent, dixerunt eum summam rerum tenturum, idcirco quod hostiæ de ea villa, quæ esset Severi Imp. adducta essent.* Et inter omina mortis ejusdem Imp. idem scriptor: *cum natalem diem commendaret, hostia cruenta effugit. Spartian.* in Ant. Geta: *Cum infantis Getæ natalem Severus commendare vellet, hostiam popa, nomine Antoninus, percussit.*

Præterea Censorinus, dicto loco, de privato, & anniversario Genii cultu agit, qui die natali cujusque instituebatur: Livius autem de cultu Genii extra ordinem indicto, quo una cum aliis Diis, hostiis majoribus placatus est, propter prodigia facta, nuntiata, & credita.

Animalia in lustratoriis sacrificiis adhibita vel erant unius speciei, vel plurium.

Ex una specie vel victimæ erant vel hostiæ.

Victimæ de majoribus animalibus dicebantur, hoc est, armentis, etiamsi lactentes essent.

Hostiæ de minoribus, etiamsi opimæ, καὶ τέλειαι. Inter victimas taurus præstabat, inter hostias ovis, ut docet Scaliger in Festum. *vide Saubertum de sacrif. cap.* 18. In lustratoriis maxime adhibebantur porcelli. Pausan. lib. 1. Eliac. ait, χοῖρον ἐπιτήδειον εἶναι πρὸς καθαρμόν. *Porcum esse ad expiationem idoneum*, Aristoph. in Pace: εἰς χοιρίδιόν μοι νῦν δάνειδον τρεῖς δραχμάς. Δεῖ γάρ μυηθῆναί με πρὶν τεθνηκέναι. *Tres fœnera drachmas ad porcuus mihi, Namque ante mortem oportet sim initiatus.* Reliqua animalia enumerare hujus instituti non est, & fecit hoc Saubertus, *de sacrif. c.* 22. *&* 23.

Ex diversis speciebus sacrificia erant longe plurima, inter quæ primum locum tuentur *Hecatombæ*: sic dictæ, vel ex ἑκατὸν & βοῦς, vel ex ἑκατὸν & βάσις, id est, πούς, ex viginti quinque animalibus quadrupedibus, quæ simul habent pedes centum, ut notavit Didymus, ad Iliad. A. v. 65. Heliod. lib. 3. Æthiop. ὁ δὲ ἀριθμὸς ἀκριβῶς ἑκατόμβη, καὶ εἰς ἀλήθειαν τὸ ὄνομα πληροῦντες. *Numero autem exacto Hecatombe, & revera nomen implentes.* Sæpe enim idem est quod θυσία πολυτελής, numerum centenarium sumendo pro infinito, quod notat Eustathius ad

idem Homeri carmen. hoc autem ſacrificium nunc ex una animalium ſpecie inſtituebatur, ut ex Agnis, Iliad Δ. v. 119. 120.

Εὔχετο δ' Ἀπόλλωνι λυκηγένεϊ κλυτοτόξῳ.
Ἀρνῶν πρωτογόνων ῥέξειν κλειτὴν ἑκατόμβην.
Vovit autem Apollini in Lycia genito, inclyto jaculatori
Ex agnis primigenis ſe ſacrificaturum claram hecatomben.

Ex ſuibus. 1. Æneid. —— *Magnorum horrentia centum*
Terga ſuum, pingues centum cum matribus agnos.

Aliiſque: Julius Capitol. in Max. & Balb. *Centum aræ uno in loco ceſpititiæ exſtruuntur, & ad eas centum ſues, centum oves mactantur: jam ſi imperatorium ſacrificium ſit, centum Leones, centum aquilæ, & cætera hujuſmodi animalia centena feriuntur.* Alias ex diverſis: Ex tauris & capris hecatombe mactata Apollini. Iliad. A. v. 315, 316.

Ἔρδον δ' Ἀπόλλωνι τελήεσσας ἑκατόμβας
Ταύρων, ἠδ' αἰγῶν παρὰ θῖν' ἁλὸς ἀτρυγέτοιο
Sacrificabant Apollini perfectas hecatombas
Taurorum & caprarum juxta littus maris indomiti.

Item ex centum ovibus & bove uno, quod *βούπρωρον* vocabatur. Heſychius: *βούπρωρον, θυσία τις ἐξ ἑκατὸν προβάτων, καὶ βοὸς ἑνός.*

Erant præterea *Suovetaurilia*; quæ ex *ſue, ove, tauro* nomen ſortita. Gloſſæ: *θυσία ἐκλὸς, κριὸς καὶ ταῦρος.* Alias *Solitaurilia*. Feſtus: *Solitaurilia hoſtiarum trium diverſi generis immolationem ſignificant, tauri, arietis, verris, quod omnes eæ ſolidi integrique ſint corporis.* Poſt: *Harum hoſtiarum omnium inviolati ſunt tauri, quæ pars ſcilicet caditur in caſtratione. ſunt qui putent ex tribus hoſtiis præcipue nomen incluſum, cum ſolido tauri, quod ampliſſima ſit earum. quidam dixerunt omnium trium vocabula confuſa, ſuis, ovis, tauri, adfeciſſe id quod uno modo appellarentur univerſæ.* Hæc mactabantur cum luſtrum condebatur. *Liv. lib. 1. cap.* 44. & in agrorum luſtratione. *Cato, de re ruſt. c.* 141. A Græcis Romani didiciſſe videntur: Sane Tireſias ſic ait Ulyſſi, apud Homerum, Odyſſ. λ. v. 129, 130.

Ῥέξας ἱερὰ καλὰ Ποσειδάωνι ἄνακτι
Ἀρνειὸν, ταῦρόν τε, συῶν τ' ἐπιβήτορα κάπρον.
Faciens pulchra ſacra Neptuno Regis,
Arietem, taurumque, ſuumque maritum verrem.

Qui vero Græcorum *τριττὺν* putant eſſe Solitaurilia, eos falli ait Brodæus *miſcell. lib. 6. cap. ult.* Hæc enim ex ſue, ove, tauro: at apud Athenienſes illa ex ſue, ariete, hirco fiebant, ut docet Ariſtophanis commentator. *C. Rhodig. lect. antiq. lib. 12. cap. 1.*

Ce-

Celebre inprimis fuit *Ver Sacrum*, sic dictum vel quod religiosum, vel quod vitabile & exsecrandum esset. *Non. Marc.* Festus: *Ver sacrum, vovendi mos fuit Italis, magnis enim periculis adducti vovebant, quacunque vere proximo nata essent apud se animalia, immolaturos. Sed cum crudele videretur pueros & puellas interficere, perductos in adultam ætatem velabant, atque ita extra fines suos exigebant.* Inde *Sacrani* dicti, quod cum aliquando pestilentia laborarent, ver sacrum voverunt: ut ait Servius, *ad 7. Æneid. v.* 796. Vovendi formulam, cap. 6. exhibuimus: Adde Brisson. formul. pag. 98, 99. Et Sabini quondam feruntur vovisse, si res communis melioribus locis constitisset, se ver sacrum facturos. *Sisenna apud Nonium*: in ver sacrum.

Robigalibus *Canis & ovis*, addito thure & vino Robigini, ut segetibus parceret, immolabatur. Canem autem mactabant ob nomen ipsi & sideri Caniculæ commune: 4. Fast.

Flamen in antiqua lucum Rubiginis ibat,
Exta canis flammis, exta daturus ovis.

Post: *Thura focis, vinumque dedit, fibrasque bidentis,*
Turpiaque obscœna vidimus exta canis.

Ratio redditur: *Est canis (Icarium dicunt) quo sidere moto*
Tota sitit tellus, præripiturque seges.
Pro cane sidereo canis hic imponitur aræ,
Et quare fiat nil nisi nomen habet.

Plinius, lib. 29. c. 4. causam esse dicit canum puritatem: *Catulos,* inquit, *lactentes adeo puros existimabant ad cibum, ut etiam placandis numinibus, hostiarum vice, uterentur his.* Festus: *Catularia porta Romæ dicta est, quia non longe ab ea, ad placandum caniculæ sidus, frugibus inimicum, rufæ canes immolabantur, ut fruges flavescentes ad maturitatem perducerentur* Idem *Rutilæ canes, id est, non procul a rubro colore immolantur, ut ait Atejus Capito, canario sacrificio, pro frugibus, deprecandæ sævitiæ causa sideris caniculæ.* Adde Plutarch. quæst. Rom. 606. Asini caput Tages addidit. Columell. lib. 10. de re rust.

Hinc mala rubigo virides ne terreat herbas
Sanguine lactentis catuli placatur, & extis.
Hinc caput Arcadici nudum cute fertur aselli
Tyrrhenus fixisse Tages in limite ruris.

Argivi, immissam ab Apolline, ob cædem Psamathes, & Linum suum e Psamathe filium a canibus laniatum, pestem averti posse, si cæsos placarent oraculo moniti, non solum fœminas & virgines ad Linum de-

deplorandum miserunt, sed & sacrificium eidem & festum diem, *Ἀρνίδα* dictum, mensem etiam *ἀρνεῖον*, quod inter agnos educatus esset Linus, vocantes instituere: mactaruntque eo die, quotquot usquam reperire poterant canes. quam veram τῆς κυνοφόντιος ἑορτῆς historiam esse judicat Th. Reinesius, *var. lect. lib. 1. cap. 15. vid. Athen. dipnos. lib. 3. cap. 21. Rhodig. lect. antiq. lib. 17. cap. 27.*

Messenii, in æde Curetum, cujusvis generis animalia, boves, capras, aves in flammas porriciunt & immolant. Patrenses in honorem Dianæ Laphriæ intra aræ septum viventia animalia conjiciunt, aves esculentas, & cujusvis generis victimas, apros, cervos, capreas, luporum & ursorum catulos, prægrandes etiam & adultas feras. Addunt & pomiferarum cujusvis generis arborum fructus. *Pausan. in Messenicis & Achaicis.*

Porca & *Mus* apud Orientales inter februa adhibebantur. 1. Sam. 6. 4. Jes. 66. 17. *vid. Schedium de Diis Germ. syngr. 1. cap. 4. Saubert. de sacrif. cap. 23.*

Bove & *Capris* factum apud Livium, lib. 25. cap. 12. *SCtum factum est, ut decemviri sacra Græco ritu facerent, iisque hostiis: Apollini bove aurato, & capris duabus albis auratis. Latonæ bove fœmina aurata.* Hinc *bos ambiegna.* Varr. lib. 6. de ling. Lat. *Ambiegna bos apud Augures, quam circum aliæ hostiæ constituuntur.* Paulus ex Festo: *Ambiegni bos & vervex appellabantur, cum ad eorum utraque latera agni in sacrificium ducebantur.*

Animalium etiam partes in lustrationibus adhibitæ.

Pelles. Lustrandos ἀριστερῷ ποδὶ institisse διὸς κωδίῳ Hesychius auctor est, in quo διοσκώλιον legitur male. Κωδίον enim, eodem explicante, est δέρμα προβάτε χωρὶς σώματος. *Pellis ovina a corpore separata.* Demosthenes orat. de corona, Æschini objicit quod noctu, cum alios lustraret, fuerit νευρίζων, quod Ulpianus in accessionibus explicat, Νεβρίδα περικείμενος, νευρίζων ὁ διασπῶν τὰς νεβρὰς, κατά τινα λόγον ἄῤῥητον. οἱ μὲν ὡς τῦ τελῦντος νεβρίδα ἐνημμένα, καὶ τὰς τελεμένας διαζωννύντος. Hoc est, interprete H. Wolfio: *Pelle hinnuli indutus, discerpens hinnulos occulta quadam ratione. Alii, quasi initiator pelle hinnuli indutus initiandos succingeret.*

Lingua Diis eloquentiam curantibus sacra erat. Pallas, Odyss. γ. v. 332. Ἀλλ' ἄγε, τάμνετε μὲν γλώσσας. *Sed agite, dividite linguas.* ubi notat Didymus: ἔθος ἦν τρεπομένοις πρὸς τὸ καθεύδειν, τῶν ἱερείων τὰς γλώσσας ἀποτέμνειν, καὶ καίειν τοῖς θεοῖς τὰς λόγας ἐπιμελομένοις.

Con-

Consuetudo erat iis qui dormitum ibant, sacrificiorum linguas exscindere, & in honorem Deorum, sermones curantium, comburere. Homerici Heroes, apud Athenæum, *dipnos. lib. 1. cap. 14.* σπένδεσι, καὶ ἐπὶ ταῖς γλώσσαις ἐκ τῶν δείπνων ἀπιόντες. *soliti facere libationes super linguis, cum e convivio discederent.* ubi Casaubonus: linguas intellige, quas Mercurio adolebant veteri instituto. castigatque illos, qui ἐπὶ γλώσσαις vertunt, *ob linguæ commercium*, quod non meminerint versiculi istius maximi Vatum: Γλώσσας δ' ἐν πυρὶ βάλλον, Ἀνιστάμενοι δ' ἐπέλειβον. quid est ἐπιλείβειν, ait, nisi σπένδειν ἐπὶ γλώσσαις. Confer *Cæl. Rhodig. lect. antiq. lib. 13. cap. 5.* Erasm. in prov. *Lingua seorsim inciditur.* Arist. Pace.

Os sacrum in homine sunt qui conjectent, non tam de magnitudine fuisse nuncupatum, quam quod Diis offerri soleret. Ex quo & Menander: οἱ δὲ τὴν ὀσφὺν ἄκραν θύσαντες *Rhodig. lect. antiq. lib. 13. cap. 12.*

De carnium partibus Festus: *Caviares hostiæ dicebantur, quod caviæ, id est, pars hostiæ cauda tenus diceretur, & ponebatur in sacrificio pro collegio Pontificum, quinto quoque anno.* Talis erat Offa penita. idem Festus: *Penitam offam Nævius appellat absegmen carnis cum coda.* Huc pertinent Albegmina vel Ablegmina, quæ juxta Festum, *partes extorum, quæ Diis immolabant*: quæ porriciæ, profecta, prosegmina. Proficiæ, Glossis, αἱ τῶν θυμάτων ἀπαρχαί. Tertull. apolog. cap. 13. *Volo & ritus vestros recensere: non dico quales sitis in sacrificando, cum enecta & tabidosa quæque mactatis, cum de opimis & integris supervacua quæque truncatis capitula & ungulas, quæ domi quoque pueris vel canibus destinassetis.*

Inprimis vero *sanguine* se purgari credebant. Ex lege divina σχεδὸν ἐν αἵματι πάντα καθαρίζεται, καὶ χωρὶς αἱματεκχυσίας οὐ γίνεται ἄφεσις. *Omnia fere sanguine purgantur, & absque sanguinis effusione non fit remissio.* Heb. 9. 22. Hinc & idololatriæ ansam arripuit diabolus. 4. Fast.

Sanguis equi suffimen erit. Festus: *October Equus appellatur, qui in campo Martio mense Octobri immolatur quotannis Marti. *** Ejus cauda tanta celeritate fertur in regiam, ut ex ea sanguis destillet in focum, participandæ rei divinæ gratia.* Idem in Panibus: *Equus potius quam bos immolabatur, quod hic bos frugibus pariendis est aptus. Caput autem hujus equi immolati panibus redimebant, quia sacrificium fiebat ob frugum eventum.*

Præ cæteris insignis est Pontificum inauguratio per sanguinem, quæ ἐπιβόθρια ἱερὰ vocantur, quod in scrobe peragerentur. *Aristid. serm. sacr. 2.* Ambros. ad Valent. Imp. lib. 5. epist. 31. *Sacrificium vestrum ritus est bestiarum cruore respergi.* Romanus Martyr, apud Prudentium

Peristeph. hymno 10. gentilibus hæc sacra exprobrat:

Summus Sacerdos nempe sub terram scrobe
Acta, in profundum consecrandus mergitur,
Mire infulatus, secta vittis tempora
Nectens, corona tum repexus aurea
Cinctu Gabino sericam fultus togam.
Tabulis superne strata texunt pulpita,
Rimosa, rari pegmatis compagibus,
Scindunt subinde, vel terebrant aream,
Crebrove lignum perforant acumine,
Pateat minutis ut frequens hiatibus.
Huc taurus ingens, fronte torva, & hispida,
Sertis revinctus, aut per armos floreis,
Aut impeditus cornibus deducitur:
Nec non & auro frons coruscat hostia,
Setasque fulgor bractealis inficit.
Hic ut statuta est immolanda bellua,
Pectus sacrato dividunt venabulo,
Eructat amplum vulnus undam sanguinis
Ferventis, inque texta pontis subditi
Fundit vaporum flumen, & late astuat
Tum per frequentes mille rimarum vias
Illapsus imber, tabidum rorem pluit,
Defossus intus quem Sacerdos excipit,
Guttas ad omnes turpe subjectans caput,
Et veste, & omni putrefactus corpore.
Quin os supinat, obvias offert genas,
Supponit aures, labra, nares objicit,
Oculos & ipsos perluit liquoribus,
Nec jam palato parcit, & linguam rigat,
Donec cruorem totus atrum combibat.
Postquam cadaver sanguine egesto rigens,
Compage ab illa Flamines retraxerint,
Procedit inde Pontifex visu horridus,
Ostentat udum verticem, barbam gravem,
Vittas madentes, atque amictus ebrios.

A ritu Paschatis, in Ægypto ab Israelitis primo mactati, manasse vult Epiphanius, *hæres.* 18. morem apud Ægyptios observatum, ut quo-

quotannis principio veris, quo tempore olim pascha celebratum fuerat, minio oves suas, nec non & arbores, ut ficus, & cætera ejusmodi inficerent: Cujus quidem ritus, tametsi causam nesciant, istud tamen vulgo jactitabant: Illo die universum terrarum orbem incendio conflagrasse, eujus calamitatis avertendæ vim quandam, sive ἀλεξιτήριον in cruore illo, atque colore igneo esse positam, quibus vero de causis sibi non esse compertum.

Nec *cineres* sacris inutiles esse judicarunt, ut legem a Deo, *Num.* 19. latam diabolica *κακοζηλία* imitaretur. inprimis combustorum vitulorum: 4. Fast.

Sanguis equi suffimen erit, vituli que favilla.

Iterum: *Igne cremat vitulos quæ natu maxima virgo est,*
Luce Palis populos purget ut ille cinis.

Pisces immolatos esse tum a Græcis, tum a Romanis, contra Plutarchi sententiam probat Vossius, *de idolol. lib.* 9. *cap.* 7.

Serpentes Baccho immolati, & dentibus lacerati. Prudent. in Symm:

His nunc pro meritis Baccho caper omnibus aris
Ceditur, & virides discindunt ore chelydros
Qui Bromium placare volunt. quod & ebria jam tunc
Ante oculos Regis Satyrorum insania fecit:
Et fecisse reor stimulis furialibus ipsas
Manadas, inflammante mero in scelus omne rotatas.

Ophiophagia, festum Bacchi, quo ejus mysteria serpentum dilacerationibus celebrabantur idque dentibus. Nec mirum hoc impune factum esse, cum hodie quoque non pauca videamus a præstigiatoribus hoc genus fieri. Facile enim fuit potenti istorum hominum malo spiritui vino antidotum miscere. *vid. Barth. adverf. lib.* 11. *cap.* 15.

Coronidis loco sit huic capiti locus Julii Firmici Materni, qui profanarum religionum errores redarguens sic scribit: *Neminem apud idola profusus sanguis juverit. Et ne cruor pecudum miseros homines aut decipiat, aut perdat. polluit sanguis iste, non redimit, & per varios casus homines premit in mortem. Miseri sunt, qui profusione sacrilegi sanguinis cruentantur.* Tauribolium *vel* Criobolium *scelerata te sanguinis labe perfundit. Laventur itaque sordes istæ quas colligis. Quære fontes ingenuos, quære puros liquores, ut illic te post multas maculas cum Spiritu Sancto Christi sanguis incandidet.*

CAPUT XXIV.

Lustrationes per vegetabilia. fruges. ἀγνὰ θύματα. *per rorem marinum. legumina, myrtum,* Scillam, *trifolium, Allium, porrum, apium, rosas, panem. De fabis. Pythagoricum* κυάμων ἀπέχεσθαι. *incendium* τῶν πιτύρων. *Arbutus & spina alba.* Helleborus. *mola salsa. Absque farina non est Lex.* Sal *sacrum.*

Rogredior ad ea, quæ vilissima anima, vegetante scilicet, prædita, non minori religione in lustrationibus usurpata fuerunt. Non omnino male, ex gentili, in qua vivebat, superstitione, judicavit Seneca, lib. 1. de benef. cap. 6. *Nec in victimis quidem*, inquit, *licet opimæ sint, auroque præfulgeant, deorum est honos, sed pia ac recta voluntate venerantium: Itaque boni etiam farre ac fritilla religiosi sunt; mali rursus non effugiunt impietatem, quamvis aras multo sanguine cruentaverint.*

Atque hic simplex sacrificandi modus primæva illa & simplici ætate in usu fuit 1. Fast.

Ante Deos homini quod conciliare valeret,
Far erat, & puri lucida mica salis.
Nondum pertulerat lacbrymatas cortice myrrhas
Acta per æquoreas hospita puppis aquas.
Thura nec Euphrates, nec miserat India costum,
Nec fuerant rubri cognita fila croci.
Ara dabat fumos herbis contenta Sabinis,
Et non exiguo laurus adusta sono.
Si quis erat factis prati de flore corollis
Qui posset violas addere, dives erat.
Hic qui nunc aperit percussi viscera tauri,
In sacris nullum culter habebat opus.

Hæc ἀγνὰ θύματα, *pura sacrificia.* Plato. 6. de legg. τοὐναντίον ἀκούομεν

μεν ἐν ἄλλοις, ὅτε ἐδὲ βοὸς ἐτολμῶμεν γεύεσθαι, θύματά τε ἐκ ἦν τοῖς θεοῖσι ζῶα, πέλανοι δὲ καὶ μέλιτι καρποὶ δεδευμένοι, καὶ τοιαῦτα ἄλλα ἁγνὰ θύματα. σαρκῶν δ' ἀπείχοντο, ὡς ἐχ' ὅσιον ὂν ἐσθίειν, ἐδὲ τὲς τῶν θεῶν βωμὲς αἵματι μαίνειν. *Contrarium audimus in aliis, quando nec bovis carnem gustare audebamus, sacrificiaque Deorum non animalia, sed placentæ erant ex simila confectæ, frugesque melle delibutæ, & alia id genus* pura sacrificia: *a carnibus vero abstinebant, ac si nefas esset vesci, & aras Deorum sanguine polluere.* In Delo ara fuit Apollinis Γεννήτορος *Genitoris*, quæ nunquam imbuta victimarum sanguine. Diogenes Laert. lib. 8. de vitis Philos. tradit: πυρὲς καὶ κριθὰς, καὶ τὰ πέπανα μόνα τίθεσθαι ἐπ' αὐτῦ ἄνευ πυρὸς, ἱερεῖον δὲ μηδέν. *Fruges & hordeum, solasque placentas sine igne illi, nullum vero imponi animal.* Macrob. lib. 3. Saturn. cap. 6. ex Cloatio Vero docet, apud aram illam hostiam non cædi, sed preces tantum fundi, quam Pythagoras velut inviolatam adoraverit. Clem. Alex. lib. 7. τὸν μὲν ἀρχαιότατον βωμὸν ἐν Δήλῳ ἁγνὸν εἶναι τεθρυλλήκασι. πρὸς ὃν δὴ μόνον καὶ πυθαγόραν προσελθεῖν φασι, φόνῳ καὶ θανάτῳ μὴ μανθέντα. *Vetustissimam in Delo aram puram esse jactitarunt. ad hanc solam accessisse Pythagoram nulla cæde & morte inquinatam.* Æneas apud Virgil. 3. Æneid. in Delum delatus, non cædit hostiam, sed statim inchoat precem, & ut *genitorem* expressius nominaret, ait: *Da*, Pater, *augurium.* Cyrillus, lib. 9. contra Julianum, Deliacum illiud altare *Piorum aram* vocat: & Jamblichus, cap. 5. de vit. Pythag. ἀναίμακτον *incruentatum* indigitari significat. Philostr. lib. 1. de vit. Apollonii, refert Pythagoræ sacrificia esse, μὴ αἱμάττειν τὲς βωμὲς, ἀλλ' ἡ μελιττῦσα, καὶ ὁ λιβανωτὸς, καὶ ὁ ἐφυμνῆσαι. *non cruentare aras, verum mellita placenta, & thus, & hymnus, hæc ab illo ad Deos adscendere.* Athenienses Deæ Εἰρήνη victimam ἀναίμακτον sacrarunt. Aristoph. in Pace: ἐχ' ἥδεται δήπυθεν εἰρήνη σφαγαῖς, ἐδ' αἱματῦται βωμός. *Non certe pacem cæsa juvat victima: nec ara cruentatur.* vide Scholiast. 101.

Græcos imitati Romani Deo Termino animalia non immolabant. Plut. quæst. Rom. & in Numa: ὡς ἐπίσκοπον καὶ φύλακα φιλίας καὶ εἰρήνης, ᾤετο δεῖν αἵματος καὶ φόνυ καθαρὸν καὶ ἀμίαντον διαφυλάττειν. *tanquam inspectorem, & amicitiæ pacisque auctordem, a sanguine purum impollutumque servandum existimabat.* Dion. Halic. lib. 2. θεὲς τε ἡγῦνται τὲς τερμῶνας καὶ θύυσιν αὐτοῖς ἔτι τῶν μὲν ἐμψύχων ἐδέν. ἐ γὰρ ὅσιον αἱμάττειν τὲς λίθὲς. πελάνὲς δὲ Δήμητρος, καὶ ἄλλας τινὰς καρπῶν ἀπαρχάς. *Nam & Terminos pro Deis habent, & adhuc illis non quidem anima-*

 lia,

lis, nefas enim lapides sanguine inficere, sed placentas sacrificant Cereales, & alias quasdam frugum primitias. Numæ institutum non semper Romanis servatum: 2. Fast.

Spargitur & cæso communis terminus agno,
Nec queritur lactens cum sibi porca datur.

Rore marino veteres, antequam thus sciretur, Deos placabant. *Apulejus de virtut. herb. cap.* 79.

Apud Athenæum, dipnos. lib. 3. cap. 5. e Pherecratis dramate dicitur: oculos puerorum recenti ficu fricandos. Germanus huic mos a Zoroastre 11. Geoponic. docetur: Spondebat ille magus, oculos integro anno illi non dolituros, qui conspectæ primum rosæ tribus calycibus eos detersisset. *vid. Casaub. in Athen. lib. 1. cap. 2. & lib. 3. cap. 5.*

Allium: Pers. sat. 5 fin. —— *Si non*
Prædictum ter mane caput gustaverit alli.

Porrum & Apium: Petron. satyr. *Infra manus meas camellam vini posuit, & cum digitos pariter extensos porris apioque* lustrasset. pollutos scilicet cæde anserina.

Persæ tum alias herbas, tum maxime trifolium hostiarum elixis carnibus substernunt, *Herodot. lib.* 1.

Aristereon: Eustath. in Odyss. X. circa fin. Ἰστέον δὲ ὅτι οὐ μόνον διὰ θείου ἐγίνοντο καθαρμοὶ, ἀλλὰ καὶ φυτά τινα εἰς τοῦτο χρήσιμα ἦν. Ἀριστερεὼν γοῦν, φυτὸν κατὰ Παυσανίαν, ἐπιτήδειον εἰς καθαρμόν. Ἀριστερεὼν autem verbena est, περιστερεὼν Dioscoridi, de qua *cap.* 19.

Panis: Athen. dipnos. lib. 4. c. 13. Μετὰ δὲ τὸ δεῖπνον σπονδὰς ἐποιοῦντο, οὐκ ἀπονιψάμενοι τὰς χεῖρας, ἀλλ' ἀποματτόμενοι τοῖς ψωμοῖς, καὶ τὴν ἀπομαγδαλίην ἕκαστος ἀπέφερε. τοῦτο ποιοῦντες ἕνεκα τῶν ἐν ταῖς ἀμφόδοις γιγνομένων νυκτερινῶν φόβων. *Coenati Diis libant manibus illotis, sed frusto panis abstersis, Apomagdaliam vocant, quod abiturus quisque secum portat. Id fiebat ob nocturnos in compitis pavores.* vid Erasm. in Adag: *Canis vivens e magdalia.*

In Delphorum lustratione, quæ singulis novenniis fiebat, farina tantum adhibita, quæ cum leguminibus distribuebatur a Rege solio insidente, simul imaginem Charilæ cujusdam colapho excipiebat, quoniam ea, in rei frumentariæ inopia, talem injuriam a Rege sibi factam cum concoquere non posset, laqueo vitam finierat. *Plut. quæst. Græc.* 12.

Ervo utebantur Tralliani, *Plut. quæst. Græc.* 46. Minyæ & Leleges Trallianos finibus ejecerant, eorumque regionem occupaverant. Hi autem resumtis viribus Leleges acie vicerunt, quorum fugientium cum nul-

nulla haberetur ratio, utrum viverent an morerentur, edictum fuit: Si quis Trallianus Lelegem aut Minyam interfecisset, ervorum modio interfecti parentibus soluto a cæde purgandum esse.

Myrtus Veneri sacra, de qua Plinius, lib 15. cap. 25. *Traditur myrtea verbena Romanos Sabinosque, cum propter raptas virgines dimicare voluissent, depositis armis purgatos in eo loco, qui nunc signa Veneris Cluacinæ habet. Cluere enim antiqui purgare dicebant. Et in ea quoque arbore suffimenti genus habetur, ideo tum electa, quoniam conjunctioni & huic arbori Venus praeest.*

De lauro: Plin. *lib.* 15. *cap. ult.* Festus *in Laureati*, & supr. *cap.* 19.

De Scilla, idem Plinius, *lib.* 20. *cap.* 9. inter alia refert, tradidisse Pythagoram, scillam in januæ limine suspensam malorum medicamentorum introitum pellere. Theophr. charact. cap. 17. inter superstitiosi signa ponit: *ἱερείσας καλέσας σκίλλῃ ἢ σκύλακι κελεῦσαι αὐτὸν περικαθᾶραι. Piatricibus adscitis jubet se scilla circumlatione purgari.* Ubi notat Casaubonus: Artemidorus *ἐνοδίῳ: ἡ σκίλλα καθάρσιος εἶναι νενόμισται.* Lucianus: *ἐπισκοποῦντες ἐκάθηρέ τε με, καὶ ἀπέμαξε, καὶ περιήγνιζε δᾳδὶ καὶ σκίλλῃ, καὶ ἄλλοις πλείοσι.* Dio Chrysost. orat. 48. *Ἀλλὰ μοὶ δοκεῖ περικαθάραντας τὴν πόλιν μὴ σκίλλῃ, μηδὲ ὕδατι, ἀλλὰ καθαρωτέρῳ χρήματι λόγῳ κοινῇ πράττειν.* Plura Clemens Alex. 7. Strom. & Theocriti Scholiastes in Thalysiis. Hæc Casaubonus. Hac expiabantur qui mentis erant parum sanæ. Auson:

Scillato decies si cor, purgeris aceto,
Anticipesque tuum Samii Lucumonis acumen.

Unde *σκίλλας ἀπὸ σήματος τίλλειν* jubebantur, quod proverbium ab Erasmo explicatum, Heinsio tamen in lectionibus Theocriteis contradicente.

Fabarum quoque usus in Lustrationibus fuit. In eum usum fabam repositam protulit Enothea in Satyrico Petronii. Nonius cap. 2. §. 513. ex Varrone de vita Pop. Rom. *Quibus temporibus fabam jactant noctu, ac dicunt se Lemure domo extra januam ejicere.* Festus: *Fabam nec tangere nec nominare Flamini Diali licet, quod ea putatur ad mortuos pertinere. Nam & Lemuralibus jacitur Larvis, & parentalibus adhibetur sacrificiis, & in flore ejus luctus litera apparere videntur.* Ovidius 5. Fast. Lemuralia sic describit:

Nox ubi jam media est, somnosque silentia prabent,
Et canis, & variæ conticuistis aves.
Ille memor veteris ritus, timidusque Deorum,

Sur-

Surgit, habent gemini vincula nulla pedes.
Signaque dat digitis medio cum pollice junctis,
Occurrat tacito ne levis umbra sibi.
Cumque manus pura fontana perluit unda,
Vertitur, & nigras versat in ore fabas.
Aversusque jacit: sed dum jacit, Hac ego mitto,
His, inquit, redimo meque meosque fabis.
Hac novies dicit, nec respicit, umbra putatur
Colligere, & nullo terga vidente sequi:
Rursus aquam tangit, Temesaaque concrepat ara,
Et petit ut tectis exeat umbra suis.
Cum dixit novies, manes exite paterni,
Respicit, & pure sacra peracta putat.

Pythagoras, κυάμων ἀπέχεσθαι *a fabis abstinere* præcepit. Causam ex Aristotele memorat Laertius, quod faba inferni portis similis esset. Sola enim faba ἀγόναλος, geniculorum expers est, ejusque scapi cavitas, nullo prorsus geniculo, quasi obice obturata est: Sic etiam inferni porta, nunquam oppessulata, animalibus εἰς γένεσιν καλιόσαις in generationem descendentibus perpetuo patet. Consule Windetum, de vita functorum statu. sect. 5. *Stipula fabalis* in Palibibus. 4. Fast.

Certe ego de vitulo cinerem, stipulamque fabalem,
Sæpe tuli plena februa tosta manu.

Rursus ibid. *Sanguis equi suffimen erit, vitulique favilla,*
Tertia res duræ culmen inane fabæ.

Furfures & paleæ quoque adhibebantur. Demosthenes pro corona: Καθαίρων τοὺς τελουμένους, καὶ ἀπομάττων τῷ πηλῷ καὶ τοῖς πιτύροις. Incendii τῶν πιτύρων mentio est in epistola Baruchi, quæ Jeremiæ prophetæ falso adscribitur, cap. 6. v. 42. αἱ γυναῖκες περιθέμεναι σχοινία ἐν ταῖς ὁδοῖς ἐγκάθηνται θυμιῶσαι τὰ πίτυρα. Sunt qui scelerum expiandorum gratia mulieres in viis Babyloniis vel furfur, vel ossa olivarum, vel paleam cremasse putant. Vulg. Versio sic habet: *Mulieres circumdatæ funibus, sedent in viis, succendentes ossa olivarum.* Perperam. Nam textus non habet πιτυρὶς, quod significat olivæ ossiculum, sed πιτυρὸν. At Montanus & Tigurini; *Furfures.* Junius: *Accendentes acus eorum.* in margine notavit *glumam, paleas & quisquilias minutas junci, quas ad præcinctionem suam videbant ineptas esse, quod genus Latini veteres Titivillitium nominabant.* Belgæ: Om teuck-werck van semelen te offeren. Est enim τὸ πίτυρον palea, furfur, capitis sordes, & farinæ purgamentum. Non autem

autem fuit hoc aliquod Lustrationis genus, sed potius incantamentum amatorium apud Assyrios usitatum, ad animos in amorem pelliciendos. Hunc sensum suggerit Theocritus in Pharmaceutria, ubi Simoetha venefica, quæ Delphidem juvenem deperibat, dum illum magicis carminibus ad se trahere conatur, sic ait: Νῦν θύσω τὰ πίτυρα. *Nec succendam, aut sacrificabo* πίτυρα. Et sub Idyllii finem fatetur, se illas magicas incantationes ab Assyrio vel Babylonio hospite didicisse:

Ἀσσυρίῳ, δέσποινα, παρὰ ξείνοιο μάθοισα.

Atque hæ erant illæ artes, quas ejus epistolæ auctor, Judæis Babylone cavendas hortatur. vide Delrio disq. magic. pag. 323, 324, 325. edit. in 4°.

Arbutus & *Spina alba* contra Striges pueros in cunis lædentes. Ovid. 6. Fast.

Sic fatus, spinam qua tristes pellere posset
A foribus noxas, hæc erat alba, dedit.

Et Post: *Protinus arbutea postes ter in ordine tangit*
Fronde, ter arbutea limina fronde notat.

Deinde: *Virgaque Janalis de spina sumitur alba,*
Qua lumen thalamis parva fenestra dabat.
Post illud neque aves cunas violasse feruntur,
Et redit puero, qui fuit ante, color.

Varro in Ætiis: apud Sosipatrum lib. 1. *Fax ex spina alba præfertur, quod Purgationis causa adhibetur.*

Est *Hellebori genus* nigrum, *Melampodion* vocant (*Plin. lib.* 25. *cap.* 5.) quo domos suffiunt purgantque spargentes & pecora cum precatione solenni. hoc & religiosius colligitur. Primum enim gladio circumscribitur: dein qui succisurus est ortum spectat: & precatur ut id liceat sibi concedentibus Diis facere: observatque aquilæ volatus, fere enim secantibus interest, et si prope advolavit, moriturum illo anno qui succidat, augurium est. Reliqua de plantarum arborum fructuumque in sacrificiis usu pete ex Sauberto de sacrif. cap. 24.

Miscebantur etiam frumenta cum Sale in mola salsa. Græci οὐλοχύτας vocarunt. Didymus Homeri interpres sic describit: Εἰσὶ δὲ κριθαὶ μεθ' ἁλῶν μεμιγμέναι, ἃς ἐπέχεον τοῖς ἱερουργουμένοις ζώοις, πρὸ τοῦ θύεσθαι. *Hordeum sale mixtum, quod sacrificandis animalibus ante mactationem superfundebant.* quibus sane verbis ipsa Lustratio indicatur. Rationem deinceps addit duplicem, quarum prior est, ne avara manu sacrificare viderentur: πολυπληθείας χάριν. Altera, propter memoriam

riam vitæ priscorum mortalium, cum nondum fruges molere noverant: *ἢ μνήμην ποιούμενοι τῆς ἀρχαίας βρώσεως, ὡς γάρ φησι Θεόφραστος, ἐν τῷ περὶ εὑρημάτων, πρὶν ἢ μάθωσιν οἱ ἄνθρωποι ἀλεῖν τὸν δημητριακὸν κάρπον, οὕτω σώας οὐλὰς ἤσθιον, ὅθεν ὔλας αὐλὰς φησὶν ὁ ποιητής.* Scilicet q. ὄλας, quia non molebatur hordeum, *Rhodig. lib.* 12. *cap.* 1. Hinc apparet Græcorum consuetudinem a Romana fuisse diversam: Græci enim hordeo non molito sed solido utebantur; Romani contra spicis adoreis a Virginibus Vestalibus rite tostis, molitis, pistis usi sunt, ut apud Festum in *Muries*, aliosque a Sauberto, *cap.* 18. nominatos scriptores, videre est. Sane Farina, tanquam symbolo Pythagoras a mundis, mente candida ac expurgata conscientia sacrificandum esse significabat, hac lege: *Μὴ θύειν ἄτερ ἀλφίτων. Saubert. cap.* 26. Cui simile quod de celeberrimo Judæorum Magistro, Davide Kimchio usurpatur: אין קמח אין תורה *Absque farina non est Lex.* Alluditur ad Rabbini nomen, קמחי quasi *Farinaceum* dicas. Alii idem esse volunt dicto R. Eliezeris, in Pirke Aboth, cap. 3. §. 17. אם אין תורה אין דרך ארץ אם אין דרך ארץ אין תורה *ubi non est Lex, ibi non est vita politica: ubi non est vita politica, ibi non est Lex.* Scilicet ubi Reip. & vitæ communi male prospicitur, religionis ac pietati honor suus constare non potest. Et cum non est visio nudatur populus. *Prov.* 29. 18. Alii de gravissimo paupertatis onere capiunt, quo pressi studio Legis vacare vix possunt: *Haud facile emergunt quorum virtutibus obstat*

Res angusta domi. —— Aliciatus in emblematis sic lusit:

Dextra tenet lapidem, manus altera sustinet alas,
Ut me pluma levat, sic grave mergit onus.
Ingenio poteram superas volitare per arces,
Me nisi paupertas invida deprimeret.

Altera hujus mixturæ pars est SAL, qui duas inprimis virtutes possidet, quarum prior est, quod a corporibus vita destitutis putrefactionem ac tabem arcet, morti, quasi animæ vice fungatur resistens. ideoque æternitatis symbolum, ideo Sal fœderis Num. 18. 19. quo Dei fœdus quasi salitur, ut sanctum & inviolatum maneat. Omnia etiam sacrificia sale condienda Deus præceperat. *Lev.* 2. Altera est, quod vim quandam gignendi habeat, seminalem enim vigorem acuit, ideoque qui canibus alendis operam dant, eos salsis carnibus ac salsamentis pascunt, quo ad Venerem reddantur alacriores. Accedit quod e navibus marinis immensa murium vis enasci soleat. Neque desunt qui dicant, qui tamen fidem non merentur, mulieres, etiam citra virilem operam, gra-

vi-

vidas fieri, si salem lingant. Hec voluerunt Poetæ, qui Venerem, genituræ principem ἁλιγενῆ finxerunt, Deosque marinos fœcundos,& plurimorum Liberorum patres. Neque est ullum aliud animal neque terrestre, neque volatile perinde fœcundum, ut sunt omnia marina. Verissimum itaque illud: Nihil divinius SOLE & SALE. Certum est, ex Tacito, *ann.* 15. majores nostros Cattos & Hermunduros olim credidisse, locos sale foecundos maxime propinquare cœlo, precesque mortalium a Deis nusquam propius exaudiri. Nec tantum molæ miscebatur, sed & in ignem sacrum conjecta est *puri lucida mica salis*. Imo mense Februario, Lupercalibus cum Roma lustraretur, *Salem calidum* tulerunt, quod *Februm* appellarant, teste Censorino, *de die nat. cap.* 21.

CAPUT XXV.

In lustrationibus adhibitum æs: quod ferro purius. cultri ænei. Æris tinnitus, præsertim in magicis, & eclipsi Lunæ. Nitrum, bitumen. Vinum purum, Inferum. Cum frugibus: melle & lacte. Nuptias Cereri celebrare. Lens. Lactis usus in Palilibus, eo fiebat Semonibus. Mel. Saliva ad avertendum fascinum: expiandas. cædes: abominandos morbos: aversanda dira quaque; quare?

Es anima carentes, quas in lustrationibus suis adhibuerunt veteres, ortum suum vel Terræ debent, vel rebus anima præditis. Ex terra petuntur Mineralia, inter quæ præcipuum locum obtinet Æs, quod in Lustrationibus adhibitum fuisse, ex Theocriti Scholiaste ad pharmaceutriam, tum Hortibonus, *in lect. Thocr. cap.* 2. tum Coelius Rhodig. *lib.* 19. *lect. antiq. cap.* 10. docent. quoniam hoc metallum est ἀπελαστικὸν τῶν μιασμάτων, id est *pollutionum expiatorium*, ideoque utile πρὸς πᾶσαν ἀφοσίωσιν, καὶ ἀποκάθαρσιν, *ad omnem purificationem*, ut in libro de Diis scripsit Apollodorus. Macro-

crobius quoque *lib.* 5. *cap.* 19. ad rem divinam pleraque ænea adhiberi solita docet, maxime in illis sacris, quibus delinire aliquos aut devovere, aut denique morbos exigere volebant. Æs autem ferro credebatur esse purius, adeoque vim quandam purgandi, & putredini resistendi habere. Rationem inquirit Coelius Rhodig. *lib.* 29. *cap.* 6. An quia stypticitatis plurimum adest illi materiæ? indicio esse ajunt medicamenta, quæ substringendi vim habeant ejus metalli rubigine a Medicis potissimum concinnari. Quin & in fodinis æris, quæ χαλκορύχια vocant oculos immorantum exientiumque juvari insigniter memorant. Nec non quibus defluxerint palpebrarum pili, egregie restitui. Videtur enim aspergo, sive vapor ex chalcitide exhalans palpebrasque & oculos contingens, occulte rheumata sistere, sive fluxiones lachrymasque manantes retundere. Proinde memoriæ ab eruditis proditum, Ἐυήνορα καὶ νώροπα χαλκὸν ab Homero nuncupari: Nam Euenor bene afficientem viros indicat, aut potentem. Norops autem splendidi rationem habet. Autor quoque Aristoteles est, vulnera quæ cuspide ærea, quam ἐπιδορατίδα vocant, fuerint illata, vel gladio minus minusque adferre doloris, facilius vero etiam persanari, διὰ τὸ φαρμακῶδες ἔχειν τι τὸ χαλκὸν ἐν ἑαυτῷ. *quod medicam vim quandam in se obtineat æs*, quam in vulnere statim relinquat. Atque ex his clavum æneum proverbii loco usurpatum explicat Rhodiginus, pro eo, cui firmi innitimur, & quod tanquam malorum amuletum e collo gestamus.

Usus æris in sacris tum in materia spectabatur, tum in sonitu. In materia quidem, quia ex ære sacrorum organa fiebant, cultri, lebetes. Medea herbas magicas, 7. metam. ——*partim radice revellit*,

Partim succidit curvamine falcis ahenæ.

A Didone, 4. Æneid. *Falcibus & messæ ad Lunam quæruntur ahenis*

Pubentes herbæ, nigri cum lacte veneni.

Ubi non tantum æneis falcibus, sed etiam ad Lunam metuntur herbæ, id est, vel noctu vel ad Lunæ, quæ humoribus dominatur, observationem: quæ Virgilium ex Sophocle hausisse ait Macrobius, *lib.* 5. *cap.* 19. cujus tragœdia est, quæ inscribitur ῥιζοτόμοι, in qua Medeam describit maleficas herbas secantem, sed aversam, ne vi noxii odoris ipsa interficeretur, & succos quidem herbarum in æneos cados refundentem, ipsas autem herbas æneis falcibus exsecantem. Æneum lebetem adhibet 7. metam. v. 262.

Interea calido positum medicamen aheno Fervet.

In aliis quoque sacris æs usurpatum, quod Macrobius ex Carminii, curio-

curiosissimi & doctissimi viri lib. 2. de Italia, probat, ejusque hæc refert verba: *Prius itaque & Tuscos aneo vomere uti, cum conderentur urbes, solitos in Tageticis eorum sacris invenio, & in Sabinis ex are cultros, quibus Sacerdotes tonderentur.*

Alter usus æris in sonitu erat. Tinnitu enim lustrabantur. unde illud:

Nec te progenitum Cybeleius are sonoro
Lustravit Corybas. 5. Fast. in descriptione Lemurium:
Rursus aquam tangit, Temesaaque concrepat ara,
Et petit ut tectis exeat umbra suis.

Alexander Aphrodisæus, *lib. 2. probl.* 47. Æris sono malos genios sive dæmonas depelli ait, atque hanc esse causam, quare in defectu Lunæ æra moveantur, adeoque tinnitu isto aer lustrabatur, & a malis geniis purgabatur. sicut in sacris magicis ad præsentiam Lunæ æs pulsabatur. Theocr. *Φαρμακ.*

Ἁ Θεὸς ἐν τριόδοισι, τὸ χάλκων ὡς τάχος ἄχει.
Dea adest in triviis, vas aneum quam primum pulsa.

Credebant scilicet Magos suis carminibus Lunam e cœlo posse detrahere. Virg. ecl. 8.

Carmina vel cœlo possunt deducere Lunam.

Quare Lunarem eclipsim καθαίρεσιν nominarunt. *vid. Voss. de idol. lib. 2. cap. 20.* Apud Aristophanem in Nubibus, lepide admodum ex Socrate percontatur Strepsiades senex obæratus, nunquid expediat, Thessalicæ mulieris opera Lunam e coelo detrahere, quo pacto se jam ab usuris solvendis immunem fore, quas alioqui singulis noviluniis solvere teneatur. Colloquentium hæc sunt verba:

Στ. ἔχω τόκου γνώμην ἀποστερητικήν.
Σω. Ἐπίδειξον αὐτήν. Στ. εἰπὲ δὴ νῦν μοι. Σω. τὸ, τί;
Στ. Γυναῖκα φαρμακίδ' εἰ πριάμενος Θετταλὴν,
Καθέλοιμι νύκτωρ τὴν Σελήνην· εἶτα δὴ
Αὐτὴν καθείρξαιμ' ἐς λόφειον στρογγύλον,
Ὥσπερ κάθοπτρον, κᾆτα τηρόιην ἔχων;
Σω. τί δῆτα τοῦτ' ἂν ὠφελήσειε σ'; Στ. ὅτι
Εἰ μηκέτ' ἀντέλλοι σελήνη μηδαμοῦ,
Οὐκ ἂν γ' ἀποδοίην τοὺς τόκους. Σω. τίη τί δή;
Στ. Ὅτι ἡ κατὰ μῆνα γ' ἀργύριον δανείζεται.

Hoc est: *Habeo commentum, quo usuras fraudavero.*
So. *Commonstra.* St. *Age, dic hoc primum.* So. *quid dicam tibi?*

St. *Si Thessalicam mihi quandam emam veneficam,*
Et nocte Lunam ipsam deripiam coelitus,
Atque in rotundum loculum includam, velut
Speculum, ac postea sic asservans custodiam.
So. *quid vero hoc commodaverit tibi?* St. *quia*
Si Luna nusquam terra oriatur amplius,
Nulli persolvam usuras. So. *quid ita? mi senex.*
St. *quia argentum secundum mensem foenerat.*

Ne ergo Luna incantatricum murmura exaudiret, æris tinnitu aures percelli credebant. Tibull. lib. 1. eleg 8.

Cantus & e curru Lunam deducere tentat,
Et faceret si non æra repulsa sonent.

Buchananus recentior quidem, cum veteribus tamen merito conferendus, lib. 5. de sphæra sic hac de re canit:

Vana superstitio miseras compleverat urbes,
Posse Deos cogi magicis parere susurris,
Et Solem obduci tenebris, cantusque veneno
Æmonii plenæ vultum expallescere Lunæ.
At victricis anus ne carmine tacta Deorum
Numina succumbant, coelumque invita relinquant
Æra sonant cunctis frustrà auxiliaria terris.

Nitro quoque usos veteres in sacrificiorum purgationibus ac probationibus ait Hortensius ad Virg. 4. Æneid. v. 61. *Candentis vaccæ media inter cornua fundit.* *Saubert cap.* 18. De Bitumine ἀσφάλτῳ Diphilus apud Clem. Alex. lib. 7. Strom.

Θείῳ τ᾽ ἀσφάλτῳ τε πολυφλοίσβοιο θαλάσσης
Ἐξ ἀκαλαῤῥείταο βαθυῤῥόου ὠκεανοῖο.
Jungitur & sulphur pariter, pariterque bitumen,
Oceanique frementis & alti jungitur unda.

Et vero res anima vegetante, sentiente, ratiocinante agitatæ multa suppeditarunt, quorum usus, vel potius abusus in lustrationibus magnus fuit. Ubi primo occurrit Vinum γέννημα τῆς ἀμπέλου dictum Christo, Matt. 26. 29. quo puro adspergebantur sacrificia. 1 Fast.

Rode caper vitem, tamen hinc, cum stabis ad aram,
In tua quod spargi cornua possit, erit.

7. Metam. *Admoti quoties templis, dum vota Sacerdos*
Concipit, & fundit purum inter cornua vinum.

Vide Saubertum, pag. 433. 434. Hic & illud Numæ ex Plutarcho ob-

observandum : Μὴ σπένδειν θεοῖς ἐξ ἀμπέλων ἀτμήτων. *Ne libate Diis ex vitibus non amputatis.* quod in recessu hoc notat : Nihil gratum esse superis, quod non purum sit atque purgatum. desumtum videtur ex Lege : Lev. 19. 23.

Vinum autem Diis consecratum *Inferium* dicebatur, ab *inferendo*, ut id exciperent, quod in cellis & apothecis, unde istud promtum erat, servabatur. Arnob. lib. 7. adv. gentes : *Opera pretium est etiam verba ipsa depromere, quibus, cum vinum datur, uti ac supplicare consuetudo est.* Mactus hoc vino inferio esto. *Inferio, inquit Trebatius, verbum ea causa est additum, eaque ratione profertur, ne vinum omne omnino, quod in cellis atque apothecis est conditum, ex quibus illud, quod effunditur, promtum est esse sacrum incipiat & ex usibus eripiatur humanis. Addito ergo hoc verbo, solum erit, quod inferetur, sacrum, nec religione obligabitur caeterum.* Festus autem : *Inferium vinum, id quod in sacrificando infra paterae labrum ponebatur.*

Alias cum Frugibus vinum miscebatur. Fiebat hoc Feralibus, quae a ferendis epulis, auctore Festo, dicuntur, ad placandos Deos Manes. 2. Fast.

Tegula porrectis satis est velata coronis,
Et sparsae fruges, parvaque mica salis.
Inque mero mollita Ceres, violaeque solutae,
Haec habeat media testa relicta via.

Alias Melle & Lacte, in sacris Cereris. 1. Georg.

Cui tu lacte favos, & miti dilue Baccho.

Macrobius lib. 3. cap. 11. de hoc loco sic ait : *Poeta aeque in rebus doctrinae ac in verbis sectator elegantiae, sciens Cereri mulso libari, adjecit*, miti Baccho favos dilue, *scilicet, mitescere vinum dicens, mulsum cum coeperit fieri. Nam mite hic vinum ita dixit, ut alibi ait domitum* : Et durum Bacchi domitura saporem. Nec Virgilio Plautus est contrarius, qui siccas Cereri nuptias tribuit. Aulul. act. 2. sc. 6. *Cererine, Strobile has facturi estis nuptias? Qui? Quia temeti nihil allatum intellego.* Macrobius per mitem Bacchum non temetum sed mulsum intelligi dicit, addítque quod a. d. 12. Kal. Jan. Herculi & Cereri sacrificatum sit sue praegnante, panibus & mulso. Servius autem nuptias a sacrificio distinguit. In nuptiis vinum adhiberi nefas, quae Orci nuptiae dicebantur, quas praesentia sui Pontifices ingenti solennitate celebrabant, Vossius, de „ idolol. lib. 5, cap. 39. Sane, ait, in sacrificio id pontificalibus libris „ non esse interdictum, testis etiam Cato, cap 134. *Exta Cereri & vi-*
„ *num*

„ *num dato.* Orci vero nuptiæ, ut puto, celebratæ in memoriam raptæ „ ab Orco, sive Plutone, Proserpinæ Cereris filiæ. Ubi non conveniebat Bacchus lætitiæ dator, cum Ceres tum filiam moesta per orbem quæreret, & raptam lugeret. Ideo & in Thesmophoriis, quæ „ eadem, ut puto, ac Orci nuptiæ, abstinebant coronis floreis, teste „ Scholiaste Sophoclis Oedipi Colonei. nam & hæ lætitiæ fuissent „ argumentum. Etiam Clemens Alexandr. auctor est in eodem festo „ non comedisse grana mali Punici. nempe quia hoc solum in causa fuit, „ cur Proserpina non posset redire ad superos, quod Ascalapho indice „ cognitum fuit, eam tria, vel, ut alii malunt, novem grana mali „ punici degustasse. At Jupiter promiserat restitutionem filiæ; sed ea „ conditione, si nihil eorum degustasset, quæ apud inferos forent.

Aliter hæc conciliari posse Servius notavit: ut *miti Baccho* sit dativi casus, & sic duo nomina intelligamus Liberi & Cereris; ut sit sensus: *Cui Cereri, & miti Baccho favos lacte dilue*, id est sacrifica melle & vino permistis. quæ ratio a vero non adeo abludit, cum duo hæc Numina conjungantur, Ecl. 5.

Ut Baccho Cererique, tibi sic vota quotannis Agricolæ facient

Progressu enim temporis Cerealia Liberalibus juncta sunt. Ovid. 5. Fast.

Luce sua ludos uvæ commentor habebat:
Quos cum tædifera nunc habet ille Dea.

Hoc quoque dici potest: Alios etiam Deos una cum Cerere hoc sacro esse honoratos, Janum, Jovem, Junonem, *Cato, de re rust. cap.* 134. Nymphas adjungit Virgilius, Ecl. 5.

—— Et cum solennia vota
Reddemus nymphis, & cum lustrabimus agros.

Jovem terrestrem. Hesiodus: ἐργ. v. 463, 464.

Εὔχεσθαι δὲ Διὶ χθονίῳ, Δημήτερι δ' ἁγνῇ,
Ἐκτελέα βρίθειν Δημήτερος ἱερὸν ἀκτήν.
Supplica vero Jovi terrestri, Cererique castæ,
Proventum ut impleant, Cereris sacrum munus.

Ut ergo maxime abstemia esset Ceres, reliquis tamen licuit spumantes haurire pateras, & se invitare largius. Melle & Lacte in sacris Magicis utebantur, adi Bourdelotium, *ad Heliod. Æthiop. pag.* 107.

Mira tandem de Lente! Menander apud Clem. Alexandr. Strom. lib. 7. περιμαξάτωσαν σ' αἱ γυναῖκες ἐν κύκλῳ, Καὶ περιθέτωσαν ἀπὸ κρουνῶν τριῶν ὕδατι περιῤῥᾶναι, ἐμβαλῶ ἅλας, φακοὺς. *Si te fœminæ lustrent*

in

in orbem, fontibus lavent tribus, jungantque lentem pariter, & multum salem,

Lactis usus in lustrationibus varius fuit. Plinius, præfat. hist. natur. *Verum & Diis lacte rustici, multaque gentes supplicant & mola tantum salsa litant, qui thura non habent.* Horat. lib. 2. epist. 1.

Sylvanum lacte piabant.

Tibull. lib. 1. el. 1. *Hic ego pastoremque meum lustrare quotannis,*
Et placidam soleo spargere lacte Palem.

Ovid. 4. Fast. *Sylvicolam tepida lacte precare Palem.*

Palilibus, inter lustrandum, Lac potabant. Ovid. ibid.

Dum licet apposita, veluti cratere, camella,
Lac niveum potes, purpureamque sapam.

Lacte, non vino supplicabatur Mercurio in vico sobrio, quî hinc nomen habuit. *Festus.*

Diis quoque —— Semonibus Lacte fiebat. Nonius l. 2. §. 756. *Varro, Cato, vel de liberis educandis: Hisce Manibus lacte fit, non vino: Cunina propter Rumam, id est, prisco vocabulo, mammam, a quo subrumi etiamnunc dicuntur agni.* Lectionem hanc vanitatis accusat Lipsius, lect. antiq. lib. 2. cap. 18. Diis enim vino fiebat. Virgilius, 5. Æneid. ab Ænea facit Anchisæ manes placari vino:

Hic dua rite mero libans carchesia Baccho Fundit humi.

Festus: *Resparsum vinum dixerunt, quia vino sepulcrum spargebatur.* Præterea Cunina & Rumina non in Diis Manibus, sed in superis censebantur, ideoque scribendum judicat *His Semonibus*, vel *Diis Semonibus.* Nam Varro eo libro, quo educationem liberorum edocuit, inter cætera sollicite præcepit quibus Divis pro pueris, & quomodo faciendum esset, Extat aliud fragmentum apud Nonium in Edusa: *Cum primore cibo & potione initiarent pueros, sacrificabantur ab Edulibus Edusæ, a potione Potinnæ nutrices.* Itaque & hoc loco monet Cuninæ & Ruminæ, utpote Diis Semonibus, lacte tantum non vino faciendum esse. Veteri quippe religione hi minores & quasi Semipagani Dii non victimis aut vino, sed lacte duntaxat, libo & frugibus in patella appositis, placabantur, nec illis Jovem comitari licebat μεϑ' ἀμύμονας Αἰϑιοπῆας. Itaque perite ad hunc morem Virgilius: *Sinum lactis & hæc te liba, Priape, quotannis Expectare sat est.* Et Priapus apud Catullum caute sileri jubet, quod villicus illi interdum hirco aut capella faceret, ne hunc extraordinarium honorem alii Dii inviderent:

Sanguine hanc etiam mihi (sed tacebitis) aram

Barbatus linit hirculus cornipesque capella.

Atque adeo de hac ipsa Rumina in *Romulo*, *& quæst. Rom.* 57. tradidit, Lacte ei fieri sine vino.

Diis vero Manibus Lacte quoque, sed & vino, imo & sanguine fiebat. 3. Æneid. v. 66.

Inferimus tepido spumantia Cymbia lacte.

5. Æneid. *Hic duo rite mero libans carchesia Baccho*

Fundit humi, duo lacte novo, duo sanguine sacro.

Mel aquæ loco cum igne in Lustrationibus adhibitum supra, cap. 20. docui. Etiam in sacris Hecates, Apollon. Argonaut. lib. 3.

Μουνογενῆ δ' Ἑκάτην Περσηΐδα μειλίσσοιο.

Λείβων ἐκ δέπαος σιμβλήϊα ἔργα μελισσῶν.

Unigenitamque Hecatem Perseiam placa

Libans ex patera alvearensia opera apum.

Inter hominum excrementa SALIVÆ multas vires tribuerunt superstitiosi, ut videre est apud Plinium, *lib.* 28. *cap.* 4. Lustralem autem vim habere credebatur ad avertendum fascinum, quare Persius, sat. 2. *Lustrales salivas* vocavit. Theocr. Idyll. 6.

Ὡς μὴ βασκανθῶ δὲ τρὶς εἰς ἐμὸν ἔπτυσα κόλπον.

Lucian. Necyomant. Μετὰ γοῦν τὴν ἐπῳδὴν τρὶς ἄν μου πρὸς πρόσωπον ἀποπτύσας. Tibull.

Ter cane, ter dictis despue carminibus

Petron. satyr. *Mox turbatum sputo pulverem medio sustulit digito, frontemque repugnantis signavit. hoc peracto carmine, ter me jussit exspuere.* Juven. sat. 7.

Conspuiturque. ubi interpres: *Propter fascinum verborum ter sibi in sinum spuunt, & videntur fascinum arcere.*

Præterea ad expiandas cædes: Sic Iason a cæde Absyrti sese expiavit. Apoll. 4. Argon.

Ἥρως δ' Αἰσονίδης ἐξάργματα τάμνε θανόντος

Τρὶς δ' ἀπέλειξε φόνου, τρὶς δ' ἐξ ἄγος ἔπτυσ' ὀδόντων.

Ἣ θέμις αὐθέντῃσι δολοκτασίας ἱλάεσθαι.

Tum Jason heros primitiis ea cadaveris obtuncatis

Ter delingit sanguinem occisi, ter dentibus exspuit februa.

Prout fas est percussori clandestinam expiare cædem.

Ritum hunc fusius paulo descripsit Scholiastes: τῶν ἀποθανόντων οἱ δολοφονοῦντες ἀρχαίως ἀκρωτηριάσματά τινα ἐποίουν τοῦ ἀναιρουμένου. καὶ ταῦτα λαβόντες ἐξήρτων τοῦ τραχήλου αὐτῶν. τῶν δὲ καλουμένων ἀκρωτηριασμάτων ἀπει-

ἄπειρα καὶ πολλὰ ἐξάργματα. ἔπειτα τοῦ αἵματος αὐτοῦ λαβόντες τρὶς εἰς τὸ στόμα ἔπτυον. τοῦτο δὲ ἐποίουν πρὸς τὸ ἐξιλάσασθαι τὴν δολοφονίαν.

Nec minus ad morbos abominandos: Plin. lib. 28. cap. 4. *Despuimus comitiales morbos, hoc est, contagia regerimus.* Plaut. Capt. act. 3. sc. 4. *Et illic isti, qui sputatur morbus, interdum venit.* Marcell. de medicam. *Varulis remedium sale facies: Annulos digitis eximes, & digitis tribus oculum circum tenebis, & ter despues.* Idem: *Cum hæc dixeris, tribus digitis terram tanges, & despues, idque ter.* Theophr. Charact. Μαινόμενον δὲ ἰδὼν, ἢ ἐπίληπτον φρίξας εἰς κόλπον πτύσαι. *Rabiosum vero videns aut caduco laborantem morbo, exhorrens in sinum despuit.*

Tandem ad aversanda dira quæque & horribilia. Senec. consol. ad Marc. cap. 9. *Quis non si admoneatur, ut de suis cogitet, tanquam dirum omen respuat, & in capita inimicorum aut ipsius intempestivi monitoris abire illa jubeat.*

Sacrum scilicet putabant caput hominis, adeoque, & inde promanantem salivam, inprimis jejuni. An vero in ipsa sputi inquinatione ac turpitudine superstitionis causa quærenda est? Certe Plutarchus, sympos. 5. probl. 7. res turpes & inhonestas adversus fascinum adhiberi ait, ut earum intuitu malus oculus eludatur. διὸ καὶ τὸ τῶν προβασκανίων γένος οἴονται πρὸς τὸν φθόνον ὠφελεῖν, ἑλκομένης διὰ τὴν ἀτοπίαν τῆς ὄψεως, ὥστε ἧττον ἐπερείδειν τοῖς πάσχουσι. Varro lib. 6. de ling. Lat. *Potest vel ab eo quod pueris turpicula res in collo quædam suspenditur, ne quid obsit bonæ scævæ causa.* An potius illudere mortalibus, & vera Christi Salutificatoris miracula eludere voluit Diabolus? narrat enim historia Euangelica sputo quosdam a Christo sanatos. *Joh.* 9. *Marc.* 7. Apud Epiphanium κατὰ σκαμψαίων inter instrumenta miraculorum est ὁ σίελος τῶν πνευμάτων. narrat Suetonius, *Vespas. cap.* 7. quendam luminibus orbatum, postquam inspuisset Vespasianus Imperator, oculorum usum recepisse. Is tamen neque unquam, neque postea tale aliquid fecisse narratur, quasi divino auxilio miracula illa fecerit, statim cum divino impulsu Christianum sanguinem vindicasset.

CAPUT XXVI.

Lustrationes Deorum: Junonis, Palladis, in apotheosi. Statuarum Junonis, Cybeles, Virginis cœlestis, Minervæ, Veneris, Musarum, Virtutis, Draconum *Bacchi. Fidejussores pro reditu Deorum. Geniorum lustratio. Brachmanum.*

AD res Lustrationibus purgandas accedo propius. Ubi initio Deorum gentilium ingens apparet miseria, cum nec hi lustrationum ceremonias evitare potuerint: quod eis exprobrat Arnobius, lib. 7. adv. gentes. *Sordescunt enim Divi, & ad sordes eluendas lavantibus aquis opus, & adjuncta antiqua cineris frictione.* & Tertull. de baptis. cap. 5. *Ipsos etiam Deos suos lavationibus efferunt.*

Dii ipsi apud Poetas se lustrant, quasi ex conversatione & contactu aliorum sordium aliquid contraxissent. Ab inferis furiarumque conspectu 7. metam.

Læta redit Juno, quam cœlum intrare parantem
Roratis lustravit aquis Thaumantias Iris.

Eadem in thalamum Jovis itura, Iliad. Ξ. v. 170.

Ἀμβροσίῃ μὲν πρῶτον ἀπὸ χροὸς ἱμερόεντος
λύματα πάντα κάθηρεν.

Ambrosia primum corpus, speciosaque membra
Tingit odorifera, mendas cutis abluit omnes.

Imo Junoni, quotannis in fonte Canatho lotæ, virginitas redditur, quod ex Pausania narrat Vossius, de idol. lib. 2. cap. 25. addita interpretatione mythologica.

Pallas, Stat. lib. *Non prius astra subit, quam mystica lampas, & insons*
Ilissos, multa purgavit lumina lympha.

Ipsa ἀποθέωσις lustratione peragebatur. Numicus, 14. metam.

Quicquid in Ænea fuerat mortale repurgat:
Et respersit aquis: pars optima restitit illi:
Lustratum genitrix divino corpus odore

Un-

Unxit, & ambrosia cum dulci nectare mista
Contigit os, fecitque Deum. Glaucus, 13. metam.
Dii maris exceptum socio dignantur honore,
Utque mihi, quacunque feram mortalia, demant
Oceanum, Tethynque rogant, Ego lustror ab illis
Et purgante nefas novies mihi carmine dicto,
Pectora fluminibus jubeor supponere centum.
Nec mora: diversis lapsi de partibus amnes
Totaque vertuntur supra caput aquora nostrum.
Qua postquam redeunt alium me corpore toto,
Ac fueram nuper, nec eundem menta recepi.

De Hercule, Statius, lib. 3. sylv. 1.
—— Ceu tadis iterum lustratus honesti
Ignis, ab Oetaa conscenderis athera flamma.

Ovid. 9. metam. *Interea quodcunque fuit populabile flamma*
Mulciber abstulerat: nec cognoscenda remansit
Herculis effigies, nec quicquam ab imagine ductum
Matris habet, tantumque Jovis vestigia servat.
Utque novus serpens posita cum pelle senecta
Luxuriare solet, squamaque nitere recenti:
Sic ubi mortales Tirinthius exuit artus
Parte sui meliore viget, majorque videri
Cœpit, & augusta fieri gravitate verendus.

De statuis Deorum lotis lustratis, exempla non ex Poetarum figmentis, sed historiæ veritate obvia sunt. De statua Junonis, Tacit. annal. 15. cap. 44. *Propitiata Juno per matronas primum in Capitolio, deinde apud proximum mare: unde hausta aqua templum & simulachrum Dea prospersum est.* Junonis statua in Samo a Caribus rapta, & præ metu restituta, ab Admeta vinculis expedita & purificata & loco restituta est. Ἀδμήτην λύσασαν αὐτὸ, ἁγνίσαι καὶ σῆσαι πάλιν ἐπὶ τῦ βάθρυ. Athen. lib. 15. c. 4.

Lavatio Cybeles Matris Deum solenniter celebrabatur VI. Kal. *April. in fluvio* Almone, qui non procul urbe Tiberi miscetur. Vibius Sequester de nom. fluvior. *Almo Roma, ubi mater Deum VI. Kal. April. lavatur.* Arnob. adv. gent. lib. 7. *Lavatio matris Deum est hodie.* Lucan. 1. *Et lotam parvo revocant Almone Cybellen.* Val. Flacc. 8. Argon.
Sic ubi Mygdonios planctus sacer abluit Almo,
Lataque jam Cybele, festaque per oppida tada.

Mart. lib. 3. epig. 47. *Capena grandi porta qua pluit gutta*

Phrygiaque matris Almo qua lavit ferrum.

Prudentius, hymno in Romanum martyrem describit plenius:

Nudare plantas ante carpentum scio
Proceres togatos matris Idaea sacris.
Lapis nigellus evehendus essedo,
Muliebris oris clausus argento sedet:
Quem dum ad lavacrum praeundo ducitis,
Pedes remotis atterentes calcis
Almonis usque pervenitis rivulum.

Kal. vetus, Mense Martio, post Qninquatria; LAVATIO. Amm. Marcellin. lib. 23. *Ad diem VI. Kal. quo Romae Matri Deorum pompae celebrantur annales, & carpentum quo vehitur simulachrum Almonis undis ablui perhibetur.* Lipsius, *cent. miscell. epist.* 75. festi initium ad IX. Kal. Apriles refert, qui dies *sanguinis* dicebatur: Is enim tristis, & planctus tunc suos Galli orbiebantur, atque adeo corporum sectiones. Trebell. Pollio in Claudio: *Cum esset nuntiatum IX. Kal. Apriles, ipso in sacrario Matris*, Sanguinis die, *Claudium Imp. factum, neque cogi Senatus, sacrorum causa, posset.* Tertullianus in carmine ad Senatorem idem de Gallis affirmat:

Mente fremunt, lacerant corpus, funduntque cruorem,
Quale sacrum est, vero quod fertur nomine, SANGUIS.

Caussam etiam ibi nominis habes, quia tunc sanguinem incipiunt fundere, ac perseverant, usque ad diem illum Ammiano notatum, VI. Kalendarum, quo lavatio instituitur, & luctus suos ponunt. Statius, 5. Sylv.

Est locus ante urbem, qua primum nascitur ingens
Appia, quaque Italo GEMITUS Almone Cybelle
Ponit, & Idaeos jam non reminiscitur amnes.

Itaque dies ille non funesti ominis, sed laeti potius fuit, & vulgo HILARIA dicebatur. Leges in Lampridii Alexandro, *Hilaria matris Deum.* Haec Lipsius, explicans Suetonium in Othone, *cap.* 8. qui expeditionem inchoavit, *die quo cultores Deum matris lamentari & plangere incipiunt*, quod mali ominis. Hunc diem dicit fuisse IX. Kal. Apriles: Lavationem autem institutam VI. Kal. April. qui scilicet *Hilaria* diceretur. Ubi hoc tamen monendum existimo, Macrobium, 1. *Saturn. c.* 21. notasse, celebratum fuisse laetitiae exordium, ad Octavum Kal. April. atque eum diem *Hilaria* appellatum, quo primum tempore Sol diem longiorem nocte protendit.

Hu-

Hujus ceremoniæ originem aliqui a Claudia Vestali arcessunt, quæ incestus accusata, ut se miraculo purgaret, navem, qua mater Deum Pessinunte advecta erat, vado hærentem, nullaque humana vi mobilem sola traxit. Verum Ovidius, 4. *Fast.* ait, Sacerdotem, Claudia hæc moliente, Matrem Deum, illo ipso quo jam appulerat, loco, lavisse:

Est locus, in Tiberim qua lubricus influit Almo,
Et nomen magno perdit in amne minor.
Illic purpurea canus cum veste Sacerdos
Almonis Dominam sacraque lavit aquis.

Apud Germanos, Terra mater, quam Herthum appellant, a Sacerdotibus secreto lacu abluebatur. Servi ministrantes eodem statim lacu hauriebantur. *Tacit. de mor. Germ.*

Virgo Cœlestis Deorum Matri jungitur ab Augustino. lib. 2. de Civ. Dei, cap. 4. Cœlesti Virgini, inquit, & Berecynthiæ matri Deorum omnium, ante ejus lecticam, die solenni lavationis ejus, talia per publicum cantitabantur a nequissimis scenicis &c. Hæc ab Afris maxime culta, quænam fuerit incertum est. Cœlestis cognomine decoratur Diana Inscriptio, apud Ald. Manitium, *de rat. Orthogr. p.* 124. quæ Tibure ad D. Mariæ.

DIANÆ. CAELESTI.
SACRUM.
Q. CORNELIUS.
TEOPHILUS.
CUM. QUINTIA. M. F.
LUPERCA.

Item Venus: Veneris Cœlestis templum memoratur a Pausania, *lib. 6.* Apul. metam. lib. 11. *Cœlestis Venus, quæ primis rerum exordiis sexuum diversitatem generato amore sociasti.* Inscriptio Sæpini, apud Manutium, lib. cit. p. 125.

VENERI. CÆLESTI.
AUGUSTÆ. SACR.
NUMMIA. C. F. DORCAS.
S. P. F. C.
EADEM. QUE. DEDICAVIT.
L. D. D. D.

Regina cœli ab Idololatris culta, Jer. 7. 18. & 44. 17. quam aliqui Solem esse volunt qui etiam fœminino genere ab Hebræis שֶׁמֶשׁ dicitur. Alii Lunam, Vid. Voss. *de idol. lib.* 2. *cap.* 21. *&* 24. Coquæum, *ad August. de civ. Dei, lib.* 2. *cap.* 4. *lit.* *x.*

Mi-

Minervæ lotionem Callimachus hymno celebravit, quem hoc insignivit lemmate: εἰς λοῦτρα τῆς παλλάδος. *In lavacra Palladis.* Eum Latio donavit Angelus Politianus, *miscell. cap.* 80. ad ejus initium notavit Scholiastes: ἔν τινι ἡμέρᾳ ὡρισμένῃ ἔθος εἶχον αἱ Ἀργεῖαι γυναῖκες λαμβάνειν τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ τὸ Διομήδους, καὶ ἄγειν ἐπὶ τὸν Ἴναχον, κἀκεῖ ἀπολούειν. Lotio hæc in alterius lotionis memoriam instituta videtur, quo pulverem prælio collectum absterſit: quod innuit Callimachus his versibus:

Οὐ ποκ' Ἀθαναία μεγάλως ἀπενίψατο πάχεις,
 Πρὶν κόνιν ἱππείαν ἐξελάσαι λαγόνων.
Οὐδ' ὅκα δὴ λύθρῳ πεπαλαγμένα πάντα φέροισα
 Τεύχεα τῶν ἀδίκων ἦνθ' ἀπὸ γηγενέων.
Ἀλλὰ πολὺ πράτιστον ὑφ' ἅρματος αὐχένας ἵππων,
 Λυσσαμένα παγαῖς ἔκλυσεν ὠκεανῶ.
Ἱδρῶ καὶ ῥαθάμιγγας· ἐφοίβασεν δὲ πάγεντα
 Πάντα χαλινοφάγων ἀφρὸν ἀπὸ στομάτων.
Non prius ingentes lavit sibi Diva lacertos,
 Ilia quam absterſit pulvere cornipedum
Nec tum quando armis multa jam cæde cruentis
 Venit ab injustis horrida terrigenis.
Tumquoque equum subducta jugis fumantia collia
 Perfudit largis fontibus Oceani.
Dum sudor, guttaque putres, dumque omnis abiret
 Spuma oris, circum mensa lupata rigens

Aut voluptatis forte causa, in Hippocrene, cum aliis nymphis se lavit: addente Callimacho:

Ἵππω ἐπὶ κράνᾳ ἑλικωνίδι καλὰ ῥεοίσᾳ
 Λῶ το· μεσαμβρινὰ δ' εἶχ' ὄρος ἁσυχία.
Ἀμφότεραι λώοντο· μεσαμβριναὶ δ' ἔσαν ὧραι,
 Πολλὰ δ' ἁσυχία τῆνο κάτειχεν ὄρος.
Dum lavat in lymphis Heliconidis Hippocrenes,
 Vtque die vacuus mons tacet in medio.
Dum lavat ergo utraque, & media sunt tempora lucis,
 Dumque est in toto plurima monte quies.

Hac occasione nudam eam conspexit Tiresias, cui propterea oculis capto, in solatium damni, vaticinandi facultas concessa est. Propert. lib. 4. eleg. 10.

Magnam Tiresias aspexit Pallada Vates,

For-

Fortia dum posita Gorgone membra lavat.

Venus lavabatur ipsis Kal. April. quod mari emergens myrteto se occultaverit, Ovid. 4. Fast. prout ex vetustis codd. legendum docuit Nic. Heinsius:

Rite Deam colitis Latiæ matresque nurusque,
Et vos quis vitta, longaque vestis adest.
Aurea marmoreo redimicula demite collo,
Demite divitias, tota lavanda Dea est.
Aurea siccato redimicula reddite collo,
Nunc alii flores, nunc nova danda rosa est.

Deinde ratio redditur:

Littore siccabat sudantes rore capillos,
Viderunt Satyri, turba proterva, Deam.
Sensit, & apposita texit sua tempora myrto,
Tuta fuit facto. vosque referre jubet.

Hanc Veneri ἀναδυομένης historiam elegantissime olim pinxerat Apelles, elegantissimo epigrammate illustravit Politianus, *lib.* 5. *epist.* 7.

Musæ lotæ: Hesiod. θεογ.

Καὶ τε λοεσσάμεναι τέρενα χρόα περμησσοῖο
Ἢ ἵππυκρήνης, ἢ Ὀλμειῦ ζαθεοῖο.
Atque abluta tenero corpore in Permesso,
Aut Hippocrene, aut in Olmio sacro.

Virtutis statua cum in faciem procidisset, libris Sibyllinis inspectis, eam populo succensere xv. viri pronuntiarunt: simulachrumque ejus ad mare deportandum, atque ibi lustrandum esse. id cum fieret, Dea, cum longe adhuc a mari abesset, a terra in id progressa, ac aliquandiu ibi morata est, vix sero tandem rediit. *Dio, lib.* 48.

De Baccho: Val. Flacc. 2. Argon. ——*sine fœdatum te funere pontus*
Expiet, & referam lotos in templa dracones.

Dracones, signa & vexilla in templo Bacchi interpretatus est Lud. Carrio, scholiis ad ult. Flacci librum, edit. Plant. 1565. in aliis editionibus non inveni. Super hoc loco a me consultus vir Cl. Joh. Georgius Grævius, literatorum nostri seculi antesignanus, pro solita humanitate, literis ad me Prid. Id. Maj. CIƆCLXXIV. datis ita respon-
,, dit: Ludovicus Carrio non intellexit locum Valerii Flacci, non
,, enim sunt signa & vexilla in templo Bacchi, quod ille vult, sed sunt
,, illi serpentes, sive dracones, qui sacri Baccho sunt, de quibus Cle-
,, mens Alex. in parænetico: σημεῖον ὀργίων βακχικῶν ὄφις ἐστὶ τετελεσμέ-

 ,, νος

,, *vos. Symbolum Bacchicorum Orgiorum est serpens mysteriis initiatus.* Iis
,, incingebantur Bacchæ; & euntes cum mysteria celebrarent. Catull.
,, Argon.

,, *Horum pars tecta quatiebant cuspide thyrsos,*
,, *Pars e divulso jactabant membra juvenco,*
,, *Pars sese tortis serpentibus incingebant.*

,, Arnob. lib. 5. *Bacchanalia etiam prætermittamus immania, quibus nomen*
,, *omophagiis Græcum est: in quibus furore mentito, & sequestrata pectoris*
,, *sanitate, circumplicatis vos anguibus.* vide & Euripidem in Bacchis,
,, v. 694. In eadem fabula docet, Parcas, Baccho in cunis jacenti,
,, imposuisse coronam anguineam, indeque id mænades quoque facere.
,, Præterea in cistis illis mysticis, quæ in Orgiis circumferebantur ser-
,, pens erat inclusus. Clem. Alex. in Paræn. Ἐισὶ δὲ καὶ κίσαι αἱ μυστι-
,, καί; δεῖ γὰρ ἀπογυμνῶσαι τὰ ἅγια αὐτῶν, καὶ τὰ ἄῤῥητα ἐξειπεῖν. ὐ ση-
,, σαμαῖ ταῦτα, καὶ πυραμίδες, καὶ τολύπαι, καὶ πόπανα πολυόμφαλα,
,, χόνδροί τε ἁλῶν, καὶ δράκων ὄργιον Διονύσου Βασσάρου. Hæ sunt illæ cistæ
,, tacita formidine plenæ, de quibus idem Valerius, eodem loco, pau-
,, cis versibus ante git:

,, *Serta patri, juvenisque comam, vestesque Lyæi*
,, *Induit, & medium curru locat, æraque circum*
,, *Tympanaque & plenas tacita formidine cistas.*

,, Hoc itaque dicit Poeta, Bacchi officium esse, ut se cum suis serpenti-
,, bus, & omni apparatu lustret & expiet. Hastenus Grævius. In Alexandri M. numismate (apud Patinum, in numism. Imp. Rom. pag. 13.) anguis e cista caput exserens mysteria Bacchi arguit, quibus ita dedidit se Olympias, ut cicuratos angues thyrsis intortos gestare solita sit. hac superstitione sic tentavit animum Philippi, ut eam tanquam ἔνθεον, & Deo plenam, nunquam, nisi timens & raro sit aggressus. Ipsa confessa viro, se, dum cum magno angue volutatur, Alexandrum concepisse. hunc postmodum non ut Regem, sed ut Deum militibus in expeditionem Asiaticam proficiscentibus commendavit.

Hoc vero ingentis scilicet gentilium prudentiæ fuit, quid Deos ad lavacrum aut Lustrationem deducentes fidejussores pro reditu exigerent teste Plutarcho, *quæst. Rom.* 61. Reditum a Pallade petit Callimachus, hymno ante laudato:

Χαῖρε, καὶ ἐξελάοισα, καὶ ἐς πάλιν αὖτις ἐλάσσαις
Ἵππως, καὶ Δαναῶν κλᾶρον ἅπαντα σάω.

Salve hinc abscedens, iterumque huc flecte jugales,

Ac rebus Danaum ſis, precor, auxilio.

Verebantur forte miſelli, ne Diis accideret, quod ſtatuæ Dianæ Tauricæ, apud Euripidem, *Iphig. in Tauris.* hanc, utpote manibus Oreſtæ matricidæ contrectatam, adeoque pollutam, purificandam eſſe dicebat Iphigenia:

Ἀγνιστέον μοι χοὐ τό τῆς θεοῦ βρέτας.
Purificanda mihi eſt & Deæ ſtatua.

Cauſam ſubjicit Thoas, conſilii illius conſcius:

Εἴπερ γε κηλῖς ἔβαλέ νιν μητροκτόνος.
Siquidem macula matricidæ polluit eam.

Verum illi correptam ſtatuam, in Græciam fugientes abſtulerunt.

Genios etiam peccatorum pœnas luere ait Empedocles apud Plutarch. de Iſid. & Oſir.

Αἰθέριον μὲν γάρ σφι μένος πόντον δὲ διώκει.
Πόντος δ' ἐς χθονὸς οὖδας ἀπέπτυσε γαῖα δ' ἐς αὖθις
Ἠελίου ἀκάμαντος, ὁ δ' αἰθέρος ἔμβαλε δίναις
Ἄλλος δ' ἐξ ἄλλου δέχεται, στυγέουσι δὲ πάντες.
In mare namque illos adigit vis ætheris urgens,
Exſpuit in terræ pontus ſola: terraque in almi
Lampada propellit Solis: Sol ætheris illos
Verticibus celer immittit, ſic ordine longo
Unus poſt alium exoſos ſcelerum excipit ultos.

Addit: Ἄχρις οὗ κολασθέντες οὕτω καὶ καθαρθέντες αὖθις τὴν κατὰ φύσιν χώραν καὶ τάξιν ἀπολάβωσι. *Donec ſuppliciis expiati ac luſtrati, priſtinæ naturæ, locoque ſuo reſtituantur.* Atque hinc abſque dubio Origenis miſericordia, qui & ipſum diabolum atque Angelos ejus poſt graviora pro meritis, & diuturniora ſupplicia, ex illis cruciatibus eruendos, atque ſociandos ſanctis Angelis credidit. *Auguſt. de Civ. Dei, lib. 21. cap. 17.*

Brachmanes & ſeipſos & Deos ſuos aqua, quam *Tiertum* vocant, luſtrant. *Carolin. gentiliſ. hodierni part. 1. cap. 14.* Idem Calecutani circa idolum ſuum *Deumo* appellatum agitant. *id. ibid. cap. 7.*

CAPUT XXVII.

Luſtrationes infantum, Dies luſtrici, Nominalia, *ἀμφιδρόμια ὑστερόποτμοι. Luſtrationes mulierum.* Luſtra*bantur caput, manus, Sacerdotes,* Cadavera. *Μυστήρια μικρά.*

X cœlo in terras, a Diis ad homines tranſimus; circa quos his ceremoniis ſuperſtitioſi occupati fuerunt, dum in cunis vagiunt infantes. Hiſce enim natis amicæ ad puerperam gratulatum venientes, per hebdomadam Junoni ſacra faciebant, ut eſt apud Tertullianum, *de anima, cap.* 39. Ultima die qui octavus, luſtrabantur infantes, eiſque nomina imponebantur. Dies ille *Luſtricus* appellabatur eratque apud Latinos puellis quidem octavus, pueris vero nonus: unde & *Nundina* Romanorum Dea, a nono naſcentium die nuncupata. *Macrob. Satur. lib.* 1. *cap.* 16. Feſtus in *Luſtrici dies.* Sueton. Neron. cap. 6. *Die Luſtrico Neroni nomen Claudii impoſitum eſt, quod infelicitatis præſagium fuit.*

Quæ autem cauſa, cur citius fœmellæ quam maſculi luſtrarentur? An qnod fœmina citius augeatur, ad vigorem perveniat atque abſolvatur quam mas? Quare autem dies poſt ſeptimam ſumitur? An quia ſeptima infantibus periculoſa eſt, cum alias, tum quod ea die umbilicus decidit, quod antequam fit, plantæ, quam animali ſimilior eſt infans? *Plutarch. quæſt. Rom.* 102.

Apud Græcos vero quinto die fiebat. Plaut. Trucul. act. 2. ſc. 4.

Diis ſacrificare hodie pro puero volo,
Quinto die quod fieri oportet.

Septimo die nomina pueris imponi ſolita teſtatur, Ariſtoteles *lib.* 7. *hiſt. animal. cap.* 12. Intra triceſimum diem fieri voluit M. Antonimus Imp. *Capit. in ejus vita.* Hunc *Luſtratus ſolennitatem* vocavit Symmachus: *Nominalia* Tertullianus, *de idol. cap.* 16. *ὀνομαστήρια* Gr. Nazianzenus. Ἀμφιδρόμια quoque dicebantur, quia natum puerum circum focum ferebant, propinquique, & amici dona dabant. *vide Stuck. antiq. conviv. lib.* 1. *cap.* 16. *Ἀμφιδρόμια. ἡμέρα τὶς ἤγετο, ἐν νεογνοῖς παιδίοις,* ait Harpocra-

pocration, ἐν ᾗ τὸ βρέφος περὶ τὴν ἑστίαν ἔφερον τρέχοντες κύκλῳ· καὶ ἐπετίθεσαν αὐτῷ ὄνομα. ὅταν ὑπὸ τῶν οἰκείων, καὶ φίλων δῶρα ἐπέμπετο. Suidas Amphidromia a Nominalibus distinguit, & illa die quinto, hæc autem decimo celebrata esse dicit: Ἀμφιδρόμια, ἣν πέμπτην ἄγουσιν ἐπὶ τοῖς βρέφεσιν. ἐν ᾗ ἀποκαθαίρονται τὰς χεῖρας αἱ συναψάμεναι τῆς μαιώσεως, τὸ βρέφος περιφέρουσι τὴν ἑστίαν τρέχοντες. τῇ δεκάτῃ δὲ τοὔνομα τίθενται.

Elegans diei lustrici hypotyposis est apud Persium, sat. 2.

Ecce avia, aut metuens divum matertera cunis
Exemit puerum, frontemque atque uda labella
Infami digito, & lustralibus ante salivis
Expiat, urentes oculos inhibere perita.
Tunc manibus quatit, & spem macram supplice voto
Nunc Licini in campos, nunc Crassi mittit in ædes;
Nunc optent generum Rex & Regina; puellæ
Hunc rapiant; quicquid calcaverit hic rosa fiat.

Prima scilicet cura erat amoliendi fascini, qua de causa, puero cunis exemto, superstitiosa mulier frontem & labia saliva expiat, idque infami degito, Plin. lib. 29. cap. 4. *Extranei interventu, aut si dormiens spectetur infans, a nutrice terna aspui.* Præterea vota ab amicis concipiebantur, ut infanti omnia prospera evenirent, quod Tertulliano, *de anima, cap. 39.* est fata *scribunda*, vel ut alii malunt, *scribundo* advocare. Sic Virg. Ecl. 4.

Talia secla suis dixerunt, currite, fusis,
Concordes stabili fatorum numine Parcæ.

Ovid 8. metam. Ubi de Meleagro:

Stipes erat quem cum partus enixa jaceret
Thestias, in flammam triplices posuere sorores,
Staminaque impresso fatalia pollice nentes,
Tempora, dixerunt, eadem lignoque tibique,
O modo nate, daums. quo postquam carmine dicto
Excessere Deæ; flagrantem mater ab igne
Eripuit ramum, sparsitque liquentibus undis, &c.

Infantibus accensemus ὑστεροπότμους, de quorum morte ac sepultura fama vulgo sed falso credita fuerat, hi reduces instar infantum recens natorum expiati. De his agit Plutarchus, quæst. Rom. 5. Romani eos per ostium in domum non admittebant. Varro hanc reddit rationem: Cum bello apud Siciliam magnum navale prælium commissum fuisset, multosque fama periisse mentiretur, superstites domum reversi, intra

breve tempus, mortem obierunt. Unus ex illis, cum forte fortuna domus suæ ostium occlusum invenisset, neque aperire potuisset, ante fores obdormivit, per quietem a spectro monitus, ut se de tecto in domum demitterent, ei consilio paruit, longamque vitam feliciter exegit. Plutarchus fabulam esse credit: hanc autem veram causam: Nefas esse existimarunt, eos, quos semel sepultos esse creditum sit, per ostium ingredi, per quod sacrificatum itur, & a sacro reditur. Voluerunt itaque eum deorsum ex aere in atrium sub dio positum demitti, quod omnes fere expiationes sub dio peragi soleant. Græci autem eos, quibus ut defunctis funus ac sepulchrum factum fuerat, profanos habebant, neque iis se permiscebant, nec ad sacrificia eos admittebant. Aristinus quidam hac religione obstrictus, Delphos misit, qui pro se deprecarentur, ut se aliqua, his difficultatibus, quibus legum auctoritate implicitus erat, extricaret: cui a Pythia responsum:

Ὅσσα περ ἐν λεχέεσσι γυνὴ τίκτουσα τελεῖται,
Ταῦτα πάλιν τελέσαντα θύειν μακάρεσσι θεοῖσι.
Ordine perfectis quacunque purpera servat.
Coeliculum sacras animalibus imbuat aras.

Aristinus igitur oraculo probe intellecto, quasi renatus, mulieribus se lavandum, vinciendum, lactandum præbuit. Hoc reliqui, quos idem casus exceperat, imitati. Morem tamen hunc multi Aristino antiquiorem crediderunt.

Mulieribus quædam lustrationes peculiares fuerunt. Ipsis Kal. Aprilis lavabantur apud templum Fortunæ virilis, in ripa Tiberina. 4. Fast.

Vos quoque sub viridi myrto jubet ipsa lavari.

Refert & Plutarchus in Numa. Causam reddit Poeta, quod Venus ἀναδυομένη myrteto tecta sit: addit & alteram, quod Fortuna virilis caveat, ne illa quæ pulcritudinem violare possent, appareant.

Discite nunc quare Fortunæ thura virili
Detis, eo gelida qui locus humet aqua.
Accipit ille locus posito velamine cunctas,
Et vitium nudi corporis omne videt.
Ut tegat hoc, celetque viros Fortuna virilis
Præstat, & hoc parvo thure rogata facit.

Nec semper necesse fuit totum lustrari corpus, illas modo partes, quas quotidie non velatas gestamus, lustrari satis judicarunt: caput scilicet & manus. De capite, Pers. sat. 2.

Hac sancte ut poscas, Tiberino in gurgite mergis

Mane

Mane caput bis terque, & noctem flumine purgas.

Juven. sat. 6. *Ter matutino Tiberi mergetur, & ipsis*
Verticibus timidum caput abluet.

Apul. lib. 11. *Confestumque discussa pigra quiete alacer exsurgo, meque protinus purificandi studio marino lavacro trado, septiesque submerso fluctibus capite,* &c. De manibus. 4. Fast. *Vivo perlue rore manus.*

Apud Pharisæos erat πυγμῇ νίπ]εϑαι, Marc. 7. 3. quomodo autem hoc factum sit, utrum pollice & digitorum extremitatibus junctis, an vero ad cubitum usque, consulendi ejus loci interpretes. Circe Iasonem & Medeam porco expians manus abluit. Apollon. Argon. lib. 4. v. 704 ——

Πρῶτα μὲν ἀτρέπ]οιο λυ]ήριον ἦγε φόνοιο
Τεινάμενη καθύπερθε, συὸς τέκος, ἧς ἔτι μαζοὶ
Πλήμμυρον λοχίης ἐκ νηδύος, αἵμα]ι χεῖρας
Τέγγεν, ἐπι]μήγουσα δέρην· αὖτις δὲ καὶ ἄλλοις
Μείλισσεν χύτλοισι καθάρσιον ἀγκαλέουσα
Ζῆνα παλαμναίων τιμήορον ἱκεσιάων.
Καὶ τὰ μὲν ἀθρόα πάν]α δόμων ἐκ λύμα]' ἔνεικαν
Νηϊάδες πρόπολοι, ταί οἱ πόρσυνον ἕκαστα.
Ἡ δ' ἔισω πελάνους μείλικ]ρά τε νηφαλίῃσι
Δαῖεν ἐπ' εὐχωλῇσι παρέστως, ὄφρα χόλοιο
Σμερδαλέας παύσῃσιν ἐρίννυας, ἠδὲ καὶ αὐ]ὸς
Εὐμειδής τε πέλοι]ο, καὶ ἤπιος ἀμφο]έροισιν
Εἴ]' οὖν ὀθνείῳ μεμιασμένοι αἵμα]ι χεῖρας,
Εἴ]ε καὶ ἐμφυλίῳ προσκηδέες ἀν]ιόωσιν.

Ac primo quidem ista consulta lustramentum cædis
Super extendit, catulum ejus suis, cui rumæ adhuc
Scatebant effæto ab utero: tum sanguine manus
Imbuit, cervice incisa, tum aliis etiam
Pacificat libamentis piaminis, præstitem invocans
Jovem, parricidalium vindicem suppliciorum.
Ac omnia quidem illa purgamina domibus depromserunt
Najades famulæ, quæ ei ministrabant singula.
Hæc vero intus liba & placamina sobriis
Precibus combussit ante focum, ut ab ira
Horrendas compesceret erinnyas, & ipse adeo
Placabilis ambobus mitisque redderetur.
Sive alieno temeratis sanguine manibus,
Sive consanguineo solliciti supplicaverint.

Ad

Ad primi versus vocem λυτήριον notat Scholiastes: *τὸ καθάρσιον λέγει. ὅ ἐστι χοιρίδιον μικρὸν, ὅπερ οἱ ἁγνίζοντες θύσαντες, τὰς χεῖρας τοῦ ἁγνιζομένου τῷ αἵματι αὐτοῦ βρέχουσι. Porci catulus, quo mactato expiantes lustrandi manus ejus sanguine imbuunt.*

Inprimis autem sacris addicti lustrabantur: Herodotus in Euterpe: *Ægyptii Sacerdotes: qui Isidi maxime consecrati erant, quotidie interdiu ter, noctu bis lavabantur.* De lustratione Pontificis M. apud Romanos, cap. 23. dixi.

Ipsa quoque cadavera igne lustrari ac purificari credebant. Euripides in Oreste, Clytemnestræ corpus igne post mortem depuratum esse divit: *πυρὶ καθήγνισαι δέμας.*

Apud Athenienses *μικρὰ μυστήρια* in honorem Proserpinæ instituta, lustrationes erant, & initiationes, quibus ad *μεγάλα*, Cereri sacra, præparabantur. Aristoph. Pluto: Μῶν οὖν οὐκ ἐμυήθης δῆτ' ἐν αὐτοῖς τὰ μεγάλα. Ubi Scholiastes, *pag.* 42. Ἔστι τὰ μικρὰ (μυστήρια) ὥσπερ προκάθαρσις, καὶ προάγνευσις τῶν μεγάλων. Qui ad parva recepti Μύσται, qui ad magna Ἐπόπται dicebantur. *vid. Ouzeel. ad Min. Fel. pag.* 91 —— 94.

CAPUT XXVIII.

Lustratio sacrificiorum per aquam, molam salsam, ignem. templorum recenter ædificatorum, & refectorum. templa liberare, sistere, terminare. lustrabantur aræ, foci, cultri, pocula, tubæ, luci, arbores, theatra.

Personis a ad res sacras progredior, ubi primum locum tuentur sacrificia, quorum lustratio Aqua, mola salsa, igne peragebatur.

Dea qua: Pyladen & Orestem mactandos (3. de pont. eleg. 2.)

Spargit aqua captos lustrali Graja Sacerdos
Ambiat ut fulvas infula longa comas.

Idem consilium Iphigenia Oresti suggerit apud Euripidem, Iphig. in Tauris:

ὡς οὐ θέμις, λέξομεν, θύειν θεᾷ.
Quod non fas sit, dicemus sacrificare Deæ.

De-

Deinde rationem ab impuritate subjicit: ὡ καθαρὸν ὄντα. τόνδ' ὅσιον δώρῳ φόνῳ. *Dicam te esse pollutum, purificatum vero interficiendum.* Postea Thoanti inquit, se Pyladen & Orestem loturam:

> Ἁγνοῖς καθαρμοῖς πρῶτα νιν νίψαι θέλω.
>
> *Puris purificationibus prius eos lavare volo.*

In descriptione sacrificii apud Dionisium *lib. 7. cap. 71.* Consules sacrificantes & ipsi manus lavant, & pura aqua victimam lustrant; ac Cereris fructibus illarum capita spargunt. Sic Iphigenia apud Euripidem in Aulide mactanda:

Κανᾶ δ' ἐναρχέσθω τις, αἰθέσθω δὲ πῦρ	*Aliquis sumat flores ex calatho, &*
Προχύταις καθαρσίοισι, καὶ πατὴρ ἐμὸς	*accendatur ignis*
	Placentis lustricis, & pater meus
Ἐνδεξιούσθω βωμὸν, ὡς σωτηρίαν	*Teneat aram, quia salutarem*
Ἕλλησι δώσουσ' ἔρχομαι νικηφόρον.	*Græcis victoriam datura venio.*
Ἄγετέ με τὰν Ἰλίου	*Ducite me Ilii*
Καὶ Φρυγῶν ἑλέπτολιν.	*Et Phrygum expugnatricem.*
Στέφεα περίβολα δίδοτε, φέρε-	*Date coronas contextas, affer-*
τε, πλόκαμος ὅδε καταστέφειν.	*te, ut coronetur mea coma.*
Χερνίβων τε παγαῖσιν	*Et fontanis lavacris*
Ἑλίσσετ' ἀμφὶ ναὸν,	*Vocate ad templum*
Ἀμφὶ βωμὸν Ἄρτεμιν,	*Ad aram Dianam,*
Τὰν Ἄνασσαν Ἄρτεμιν,	*Dianam reginam,*
Τὰν μάκαιραν.	*Divam,*
Ὡς ἐμοῖσιν, εἰ χρεὼν,	*Quia meo, si opus erit,*
Αἵμασι, θύμασί τε	*Sanguine, & mactatione*
θέσφατ' ἐξαλείψω.	*Delebo oracula.*

Paulo post chorus accinit:

Ἰὼ. ἰὼ. ἴδεσθε τὰν Ἰλίου	*Io, Io, videte Ilii*
Καὶ Φρυγῶν ἑλέπτολιν	*Et Phrygum expugnatricem*
Στείχουσαν, ἐπὶ κάρα στέφη	*Euntem, coronam supra caput*
Βαλλομέναν, χερνίβων τε παγαῖς	*Ponentem, cum aqua lavacrorum*
βωμόν γε δαίμονος θεᾶς,	*Ad aram Deæ*
Ῥανίσιν αἱματοῤῥύτοις	*Guttis stillantibus sanguine*
θανοῦσαν, εὐφυῆ τε σώματος	*Morituram, & generosam corporis*
Δέρην σφαγεῖσαν, ἔνδροσοι πηγαὶ	*Cervicem interficiendam: conspersiones*
Πατρῷαι μένουσί σε, χέρνιβές τε.	*Patris, & lavacra expectant te. (roscida*

In hanc rem etiam mola salsa adhibita: Sinon de se mactando, 2. Æneid

 — *Mihi*

—— Mihi sacra parari
Et salsæ fruges, & circum tempora vittæ.

De libis sacris: Varro de vita pop. R. apud Nonium, cap. 2. §. 355. *In eorum etiam sacris liba cum sint facta, incerni solent farris semine, ac dicere se ea februare, id est, pura facere.* Nestore Minervæ sacra facturo. Odyss. γ.

Βοῦν δ' ἀγέτην κεράων Στράτιος καὶ δῖος Ἐχέφρων
Χέρνιβα δὲ σφ' Ἄρητος ἐν ἀνθεμόεντι λέβητι
Ἤλυθεν ἐκ θαλάμοιο φέρων· ἑτέρῃ δ' ἔχεν οὐλὰς
Ἐν κανέῳ. Postea: γέρων δ' ἱππηλάτα Νέστωρ
Χέρνιβά τ' οὐλοχύτας τε κατήρχετο, πολλὰ δ' Ἀθήνῃ
Εὔχετ' ἀπαρχόμενος, κεφαλῆς τρίχας ἐν πυρὶ βάλλων.
Bovem duxerunt cornibus Stratius, & divus Echophron,
Aquam vero ad lavandas manus ipsis Aretus in florido lebete
Venit ex thalamo ferens: altera vero manu gestabat molas
In canistro. Postea: *senex vero eques Nestor*
Aquamque molasque spargere primus cœpit; multis autem Minerva
Supplicavit, primus primitias offerens: ex capite pilos in ignem jaciens.

Quamvis autem tota victima igne non lustraretur, Ἀπαρχαὶ tamen, sive primitiæ in eum conjectæ totam victimam purificatam esse significabant. Scilicet Εἰ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία, καὶ τὸ φύραμα, juxta Paulum, Rom. 11. 16. ideoque & culter resecans ἁγνίζειν & ignis pilos resectos comburens ἁγνὸς dicitur. De cultro, Eurip. Alcest.

Στείχω δ' ἐπ' αὐτὴν ὡς κατάρξωμαι ξίφει.
Ἱερὸς γὰρ οὗτος τῶν κατὰ χθονὸς θεῶν,
Ὅτου τόδ' ἔγχος κρατὸς ἁγνίζει τρίχα.
Accedo ad eam ut gladio primitias resecem,
Iste fit sacer Diis inferis,
Cujus hic culter consecrat capillum capitis.

Morientes enim tanquam Orci victimæ quædam sunt. *Macrob. l. 5. c. 19.* De igne, idem Electr. ἐκ κανοῦ δ' ἑλὼν
Αἴγισθος ὀρθὴν σφαγίδα, μοσχίαν τρίχα
Τεμὼν, ἐφ' ἁγνὸν πῦρ ἔθηκε δεξιᾷ
quæ sic vertit Xylander: *Ex canistro*
Sumto deinde acuto cultro Ægisthus, vitulinos pilos
Exscindens, lustrali eos igni imponit dextera.

Ignes sacros appellavit Maro. 6. Æneid.
Et summas carpens media inter cornua setas.

Ig-

Ignibus imposuit sacris, libamina prima.

Hostiæ mactandæ igne explorabantur, num essent mundæ, adeoque Diis, quibus destinabantur, dignæ. Heliod. lib. 10. Æthiop. Καθαρὰν εἶναι τὴν προσκομιζομένην τῇ θεῷ (σεληναίᾳ) καθάπερ οὖν καὶ τὸν Ἡλίῳ τοῦ νόμου κελεύοντος, ἐπὶ δὲ τῆς Διονύσου θυσίας ἀδιαφοροῦντος. *Cum lex mundam esse eam, quæ offertur Deæ (Lunæ) sicuti & Soli jubeat. de Bacchi vero sacrificiis sit indifferens.* Paulo post ipsa per ignem exploratio subjicitur: παιδάρια τοίνυν ἄνηβα συλλαβόντες ἐκ τοῦ πλήθους οἱ ὑπηρέται (μόνοις γὰρ τοῖς τοιούτοις ἀβλαβῶς θιγγάνειν ἔνεστιν) ἐκόμιζόν τε ἐκ τοῦ νεῷ, καὶ εἰς μέσους προυτίθεσαν, ἐπιβαίνειν ἕκαστον τῶν αἰχμαλώτων κελεύοντες, τῶν δε, ὅστις ἐπιβαίη, παραυτίκα τὴν βάσιν ἐφλέγετο, οὐδὲ τὴν πρώτην, καὶ πρὸς ὀλίγον ψαῦσιν ἐνίων ὑποστάντων, χρυσοῖς μὲν ὀβελίσκοις τῆς ἐσχάρας διαπεπλεγμένης, πρὸς τοῦτο δὲ ἐνεργείας τετελεσμένης, ὥστε πάντα τὸν μὴ καθαρὸν, καὶ ἄλλως ἐπιορκοῦντα, καταίθειν. τῶν δὲ ἀπεναντίων ἀλύπως προσίεσθαι τὴν βάσιν. *Collectis igitur pueris impuberibus, ministri (solis enim ejusmodi sine detrimento attingere licet) efferebant e templo & in medio collocarunt, conscendere quemlibet captivum jubentes. Ac ex his quicunque conscenderant, statim in planta adurebantur, cum ne primum quidem, & ad exiguum tempus, contactum quidam sustinuissent; aureis quidem verubus foco intertexto: porro ad eam efficaciam elaborato, ut quem libet immundum, & alioqui eum, qui pejerasset, adureret: ut e contra eorum, qui secus ætatem egissent, sine ullo detrimento gressum admitteret.*

Post sacrificia sequantur templa quæ tum recenter ædificata, tum post clades restituta ceremoniis quibusdam solenniter inaugurabantur, lustrabantur, dedicabantur. Gente Valeria frustra invidente a M. Horatio Pulvillo dedicatum est Jovis Capitolini templum, qui inter ceremonias nuntiata filii morte a solennitatibus se absterreri passus non est. *Liv. lib. 2. cap.* 8. Templorum neglectum magnis cladibus Dii vindicarunt. Horat. lib. 3. od. 6.

Delicta majorum immeritus lues,
Romane, donec templa refeceris,
Ædesque labentes Deorum, &
Fœda nigro simulachra fumo.

Ideoque de iis restituendis & expiandis magna cura. Cum Romæ ingens esset pestilentia, ex libris Sibyllinis responsum est, eam esse ejus causam, quod plurimas ædes sacras privati tenerent, quæ ad sedandam luem tum diligenter repetitæ fuerunt, ac reparatæ. *August. de Civ. Dei, lib. 3. cap.* 17.

Ejectis ex urbe Gallis SCtum factum est, ut fana omnia, quod ea hostes possedissent, terminarentur, expiarenturque: expiatio eorum in libris per duumviros quæreretur. *Liv. lib. 5. cap. 50.*

Insignis est restitutio templi Jovis Capitolini sub Vespasiano facta, apud Tacitum, lib. 5. hist. c. 53. *Curam restituendi Capitolii in L. Vestinum confert, equestris ordinis virum, sed auctoritate famaque inter proceres. ab eo contracti haruspices monuere, ut reliquiæ prioris delubri in paludes aveherentur, templum iisdem vestigiis sisteretur. nolle Deos mutari veterem formam. Undecimo Kalendas Julias, serena luce, spacium omne quod templo dicabatur, evinctum vittis coronisque. Ingressi milites quibus fausta nomina, felicibus ramis. Dein Virgines Vestales, cum pueris puellisque patrimis, matrimisque, aqua rivis & fontibus, amnibusque hausta perluere. Tum Helvidius Priscus prætor, præeunte Plauto Æliano Pontifice, lustrata bove taurisque area, & super cespitem redditis extis, Jovem, Junonem, Minervam, Præsidesque imperii Deos precatus, uti cœpta prosperarent, sedesque suas, pietate hominum inchoatas, divina ope attollerent. Vittas, quibus ligatus lapis, innexique funes erant, contigit. Simul cæteri magistratus & Sacerdotes, & Senatus, & Eques, & magna pars populi, studio lætitiaque connixi saxum ingens traxere: passimque injectæ fundamentis auri argentique stipes, & metallorum primitiæ nullis fornacibus victæ, sed ut gignuntur. Prædixere haruspices, ne temeraretur opus saxo aurove in alind destinato. Altitudo ædibus adjecta. id solum religio annuere, & prioris templi magnificentiæ defuisse creditum, quo tanta vis hominum retinenda erat.*

Tria hic acta sunt: liberatio, terminatio, lustratio sive Consecratio.

Liberatio est loci purgatio, qua reliquiæ prioris delubri ejectæ, ut locus non amplius sacer, sed religione liberatus videri posset. *Desanare* vocat Arnobius, lib. 4. circ. fin. *spatiola desanata.* Cicero, *orat. de resp. harusp.* contendit domum suam, judicio Pontificum religione liberatam. ideo sacra inde evocabantur. Camillus, apud Livium, lib. 5. cap. 54. populo suadens ne Roma Vejos migret: *Hic*, inquit, *cum augurato liberaretur Capitolium, Juventas, Terminusque maximo gaudio patrum, moveri se non passi.* Ulpianus, π. lib. 1. tit. 8. *Sacrarium etiam in ædificio privato esse potest, & solent, qui liberare eum locum religione volunt, sacra inde evocare.* Inde locus purus in quo nec sacrum nec sepulchrum, quod illato cadavere sacrum fiebat. Ex inscriptione Neapolitana, apud Manutium, de rat. Orhogr. p. 57. 58.

Locumque. purum. pro. eo. opere. reddito. eidem. sacella. aras. signaque. quæ.

quæ. in. campo. sunt. quæ. demonstrata. erunt. ea. omnia tollito. deferto. componito. statuitoque. ubei. locus. demonstratus. erit. &c.

In alia inscriptione Neapol. apud eundem Manutium. p. 204, 205, 206. *In. his. ædificiis. &. locis. puris. adjacentibus.* &c. ibid. *Ædificia. solo. puro. posita. deprehenderim. neque. ullo. sepulchro. superposita. vel. conjuncta.* in ead. inscript: *Locum. purum. in. quo. nulla. sepul. jacta. super. neque. conjuncta. apparent.*

Terminatio est spatii templo dedicati designatio. hoc Tacito est *sistere templum*. Schedæ Festi ex Bibliotheca Farnesiana: *Sistere fana cum in urbe condenda dicitur, significat loca in oppido futurorum fanorum constituere.* hoc liberationi junxit Cicero, 2. de legg. *Urbemque, & agros, & templa liberata & effata habento.* Liv. lib. 10. *Fanum tantum, id est, locus templo effatus, jam consecratus erat.* Terminare; in inscript. apud Manut. p. 138.

L. CALPURNIUS. PISO.
M. SALVIUS.
PR. ÆR.
AREAM. EX. S. C. A. PRIVATIS.
PUBLICA. PECUNIA.
REDEMPTAM. TERMINAVER.

Aliæ inscriptiones Romanæ, apud eundem Manutium. de rat. Orth. pag. 611.

TI. CLAUDIUS.
DRUSI. F. CAISAR.
AUG. GERMANICUS.
PONT. MAX. TRIB. POT.

VIIII. IMP. XVI. COS. IIII.
CENSOR. P. P.
AUCTIS. POPULI. ROMANI.
FINIBUS. POMERIUM.
AMPLIAↃIT. TERMINAↃITQ.

Et 2.

C. MARCIUS. L. F. L. N.
CENSORINUS. ET. C. ASI
NIUS. C. F. GALLUS. COS.
EX. S. C.
FIN. POMER. TERMIN.

Sic Pomeria terminata, nec dissimiliter circa loca sacra & templa factitatum credibile est.

Tandem lustratio, sive ipsa consecratio ac dedicatio. *Fanare* dixit Varro, lib. 5. de ling. Lat. *quod sacrificio quodam fanatur, id est, ut fani lege*

lege fit, id dicitur. Ritus a Tacito deſcribuntur. *vid. Plin. epiſt.* 49. *lib.* 10.

Etiam aliis inſtitutis ſuppliciis, templorum quoque luſtrationes factæ. Tacit. annal. 15. cap. 44. *Templum Junonis, aqua ex mari hauſta, ad Deam propitiandam, profperſum eſt.* Poſt pugnam, qua in veſtibulo templi P. Valerius Cos. interfectus eſt, Capitolium luſtratum. *Liv. lib.* 3. *cap.* 18.

Inſtrumenta quoque ſacrorum luſtrabantur: Aræ, ligna, foci, cultri Tubæ, Luci, aliaque.

Aræ Taurobolio Criobolioque dedicatæ. Ex Inſcriptione Romana apud Manut. *de rat. Orthogr. p.* 300. 301. hæc ad probandum ſufficiunt:

——— DEI. SOLIS. INVICTI. MITHRÆ. HIEROFANTA. HECATÆ. DEI. LIBERI. ARCHIBUCOLUS. TAUROBOLIO. CRIOBOLIOQ. IN. ÆTERNUM. RENATUS. ARAM. SACRAVIT. DD. NN. VALENTE. V. ET. VALENTINIANO. IUN. AUGG.

CONSS. IDIB. AUGUSTIS.

Elegantiſſima eſt perantiqua Aræ dedicatio, quam ex ruinis Salonæ, urbis Delmatiæ eruit, & ad ſtudioſæ poſteritatis ſolatium, luculenter inſtauravit *Joh. Baptiſta Rhamnuſius*, Venetus, quem deſcripſit Aldus Manutius, *de rat. Orthogr. p.* 444. 445. eam hic exhibere operæ pretium eſſe putavimus:

L. ÆLIO. CÆSARE. IMP. P. COELIO. P. F. BALBINO. VIBULLIO. PIO. COSS. VII. IDUS. OCTOBRES.

CN. DOMITIUS. VALENS. II. VIR. I. D. PRÆEUNTE. C. IULIO. SEVERO. PONTIFIC. LEGEM. DIXIT. IN. EA. VERBA. QUÆ.

INFRA. SCRIPTA. SUNT.

IUPPITER. OPTIME. MAXIME. QUANDOQUE. TIBI. HODIE. ARAM. DABO. DEDICABOQUE. OLLIS. LEGIB. OLLIISQUE. REGIONIBUS. DABO. DEDICABOQUE. QUAS. HIC. HODIE. PALAM. DIXERO. UT. INFIMUM. SOLUM. HUJUS. ARÆ. EST. SI. QUIS. HIC. HOSTIA. SACRUM. FAXIT. QUOD. MAGMENTUM. NEC PROTOLIAT. ITCIRCO. TAMEN. PROBE. FACTUM. ESTO. CE... RA. LEGES. HUIC. ARÆ. EÆDEM. SUNTO. QUÆ. ARÆ. DIANÆ. SUNT. IN. AVENTINO. MONTE. DICTÆ. HISCE. LEGIB. HISCE. REGIONIB. SICUTI. DIXI. HANC. TIBI. ARAM. IUPPITER. OPT. MAX. DICO. DEDICOQUE. UTI. SIS. VOLENS. PROPITIUS. MIHI. COLLEGISQ. MEIS. DECURIONIB. COLONIS. INCOLIS. COLONIÆ. MARTIÆ. IULIÆ. SALONÆ. CONIUGIBUS. LIBERISQUE. NOSTRIS.

De

De lignis, Vossius, *de idolol. lib.* 3. *cap.* 13. ex Plutarcho docet: ligna, quibus nubes arcu insignis impluisset, hac ratione, quasi lustrata, magis idonea, ut honori crementur divino, habita fuisse.

De focis, & cultris: Servius, ad 2. Æneid. *Mola salsa & frons victima & foci adspergebantur, & cultri.* Senec. Thyest. act. 1. v. 686. *Tangensque salsa victimam culter mola.*

De Tubis, argumento est festum Tubilustria, mense Aprili, ultimo Quinquatriorum die celebratum: quo non ipsa urbs tubis lustrabatur, ut aliqui colligunt ex versibus Ovidii, 3. *Fastor.* sic male lectis:

> *Summa dies de quinque tuba lustrare canora*
> *Admonet, & forti sacrificare Deæ.*

Urbe enim Feralibus circa finem Februarii lustrata, vero simile non est, tales ceremonias Aprili mense repetitas esse. Verum ipsæ Tubæ sacrorum in atrio sutorio lustrabantur. *Varro lib.* 5. *de ling. Lat.* Ex Festi ruderibus colligitur, lustrationem hanc agna factam esse: *Tubilustria, quibus diebus adscribi tum in factis est, cum in atrio sutorio tuba agna lustrantur, ab his tubos appellant, quod genus lustrationis ex Arcadia Pallanteo translatum esse dicunt.* Qui lustrationes peragebant *Tubicines* dicebantur. Festus iterum: *Tubicines etiam ii appellantur, qui Sacerdotes, viri speciosi, publice sacra faciunt tubarum lustrandarum gratia.*

Vulcanalibus idem fiebat, qui dies x. Kal. Junias, 5. Fast.

> *Proxima Vulcani lux est, Tubilustria dicunt,*
> *Lustrantur pura, quas facit ille, tuba.*

Versum ergo, ex Ovidio paulo ante citatum, rectius sic legeris:

> *Summa dies de quinque tubas lustrare canoras Admonet.*

Quæ religio injecta videtur, quod in funeribus efferendis etiam tubæ usus fuerit. Qui enim majoris ætatis erant ad tubas: minoris vero ad tibias efferebant. *Serv. ad* 4. *Æneid. v.* 138.

De lucis & Arboribus: Lucanus, *lib.* 3. de exciso circa Massiliam luco,

> *Omnis & humanis lustrata cruoribus arbos.*

☞ Nec Veteres ullis ad cibum potumve capiendum Vasis utebantur, nisi ante ex iis libatione Diis facta lustrata essent, quod proprie est imbuere. *vid. Gravium ad Hesiod. v.* 748. Exemplum est Iliad. π. v. 225. & seqq.

ἔνθα

Ἔνθα δὲ οἱ δέπας ἔσκε τετυγμένον, οὐδέ τις ἄλλος
Οὔτ' ἀνδρῶν πίνεσκεν ἀπ' αὐτοῦ αἴθοπα οἶνον
Οὔτε τέῳ σπένδεσκε θεῶν, ὅτε μὴ Διὶ πατρί.
Τό ῥα τότ' ἐκ χηλοῖο λαβὼν, ἐκάθηρε θεείῳ.
Πρῶτον, ἔπειτα δὲ νίψ' ὕδατος καλῇσι ῥοῇσι.
Νίψατο δ' αὐτὸς χεῖρας, ἀφύσσατο δ' αἴθοπα οἶνον
Hæc inter ſyphus illi incrat gravis ære micanti
Arte laboratus mira, quem nemo ſolebat
Poturus captare manu, niſi ſolus Achilles:
Quo nulli (niſi vina Jovi) libare Deorum
Idem erat aſſuetus. prolatum hunc ergo reculſo
Scriniolo, purgatque recentique abluit unda.
Tum lotis manibus Lenæi muneris implet Nectare.

Tandem theatra & conciones luſtrabantur. Pollux, lib. 8. cap. 9. ſect. 24. ἐκάθαιρον χειριδίοις (lege χοιριδίοις) ἤτοι τὴν ἐκκλησίαν, καὶ τὸ θέατρον. Καθάρσιον δὲ τοῦτο, καὶ χειρίδιον (l. rurſus χοιρίδιον) ἐκαλεῖτο. Expiabant hi Heſtiarchæ *parvis porculis concionem & theatrum. Victima autem luſtratoria porculus ille dicebatur.* Suidas in Καθάρσιον. ἔθος ἦν Ἀθήνησι καθαίρειν τὴν ἐκκλησίαν, καὶ τὰ θέατρα μικροῖς πάνυ χοιριδίοις, ἅπερ ὠνόμαζον καθάρσια. *Mos erat Athenis luſtrare concionem & theatra parvis admodum porcellis, quæ vocabant* καθάρσια *piacula.* Plutarchus in præceptis Politicis de Athenienſibus rradit, τὸν δὲ ἐν Ἄργει πυθόμενοι σκυταλισμὸν, ἐν πεντακοσίους καὶ χιλίους ἀνῄρηκσαν ἐξ αὐτῶν οἱ Ἀργεῖοι περιενεγκεῖν καθάρσιον περὶ τὴν ἐκκλησίαν ἐκέλευσαν. *De Scytaliſmo Argis exorto, in quo Argivi e ſuis mille quingentos interfecerant, certiores facti piaculum circum eccleſiam ferre juſſerunt.* Ariſtoph. Acharn. act. 1. ſc. 2. ubi præco: πάριτ' εἰς τὸ πρόσθεν πάριθ' ὡς ἂν ἐντὸς ἦτε τοῦ καθάρματος. h. e. interprete Friſchlino: *Procedite ulterius, procedite, ut intra luſtratum ſitis locum.* Mox: τίς ἀγορεύειν βούλεται. Scholiaſt. pag. 263. Εἰώθασιν οἱ Ἀθηναῖοι σφάζειν δέλφακα, καὶ ῥαίνειν τὰς καθέδρας τῷ αἵματι αὐτοῦ, εἰς τιμὴν τῆς Δήμητρος, ἐπειδὴ τοὺς καρποὺς αὐτῆς βλάπτει. Ἄλλως· ὅτι καθαίρονται οἱ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, σφαζομένου, Καὶ ὁ ῥήτωρ φησὶν, ἐπειδὰν τὸ καθάρσιον περιενεχθῇ, καὶ ὁ κῆρυξ τὰς πατρίους εὔξηται, τότε δὴ κελεύει δημηγορεῖν. τὸ δὲ θυόμενον χοιρίδιον ἐπὶ καθάρσει τῶν τόπων, κάθαρμα ἐκαλεῖτο, ὁ δὲ περικαθαίρων καθαρτής. Αἰσχίνης δὲ ἐν τῷ κατὰ Τιμάρχου, καθάρσιον καλεῖ. Ex ipſius Æſchinis verbis hæc clare pateſcent, qui oratione in Timarchum, de Solone ejuſque legibus, ſic loquitur: Καὶ πῶς δὲ κελεύει τοὺς προέδρους χρηματίζειν; Ἐπειδὰν τὸ καθάρσιον περιενεχθῇ. καὶ ὁ κῆρυξ

τὰς

τὰς πατρίους εὐχὰς εὔξηται. προχειροτονεῖν κελεύει τοὺς προέδρους περὶ ἱερῶν τῶν πατρίων, καὶ κηρύκων, καὶ πρέσβεων καὶ ὁσίων. καὶ μετὰ ταῦτα ἐπερωτᾷ ὁ κῆρυξ· τίς ἀγορεύειν βούλεται τῶν ὑπὲρ πεντήκοντα ἔτη γεγονότων. Hoc eſt: *Et quo pacto jubet Præſides de publicis negotiis agere? Ubi luſtralia circumgeſtata fuerint, & præco patria vota peregerit, inprimis decernere jubet Præſides de patriis ſacris, & caduceatoribus, & legatis, & publicis negotiis. Deinde rogat præco, quis eorum, qui annum ætatis quinquageſimum exceſſerint, verba facere velit?*

CAPUT XXIX.

Luſtrationes ovium agrorum. Ambarvalia privata, publica. Cur porca Cereri factum? Porca præcidanea. Porca contracta. Religio ſepulturæ. Animæ non ſepultorum in campos Elyſios non admiſſæ. Animas eorum qui mari ſuffocaetur, interire. Luſtratio pagorum.

HOc capite de luſtrationibus ruſticis agam, quibus oves, agri, pagi expiabantur. Oves luſtrabantur Palilibus. Vetus Kalendarium ruſticum: *Menſe Aprili*, OVES LUSTRANTUR. 4. Faſt.

Paſtor oves ſaturas ſub prima crepuſcula luſtret,
Unda prius ſpargat virgaque verrat humum.
Frondibus, & fixis decorentur ovilia ramis,
Et tegat ornatas longa corona fores.
Cærulei fiant puro de ſulphure fumi,
Tactaque fumanti ſulphure balet ovis.

Agri Ambarvalibus luſtrabantur: ſic dictis quod victima ambiat arva, quod notat Servius, ad Ecl. 3. *Cum faciam vitula pro frugibus.* Macrobius, lib. 3. cap. 5. ex Feſto ait: *Ambarvalis hoſtia, quæ rei divinæ cauſa, circum arva ducitur ab his qui pro frugibus faciunt.* dicitque hujus ſacrificii mentionem fieri in Bucolicis, ubi de apotheoſi Daphnidis:

Hæc tibi ſemper erunt, & cum ſolennia vota
Reddemus nymphis, & cum luſtrabimus agros.

Ambarvalia vel privata erant, vel publica. Privata a Patresfamilias peragebantur. De his Tibullus, lib. 2. eleg. 1.

Quisquis adest, faveat: fruges lustramus & agros,
Ritus ut a prisco traditus extat avo.

Postea: *Dii patrii, purgamus agros, purgamus agrestes,*
Vos mala de nostris pellite limitibus.

Cato, de re rust. cap. 141. *Argum lustrare sic oportet: Impera suovetaurilia circumagi cum divis volentibus, quodque beue eveniat mando tibi Mani, uti illace suovetaurilia agrum, fundum, terramque meam, quota ex parte sive circumagi, sive circumferenda censeas, uti cures lustrare. Janum Jovemque vino præfamino, sic dicito: Mars pater, te precor, quæsoque uti sies volens propitius mihi, domo, familiæque nostræ, cujus rei ergo, agrum, terram, fundumque meum suovetaurilia circumagi jussi, uti tu morbos visos invisosque, viduertatem, vastitudinemque, calamitates, intemperiasque prohibessis, defendas, averruncesque. utique tu fruges, frumenta, vineta, virgultaque grandire, beneque evenire sinas, pastores, pecuaque salva servassis, duisque bonam salutem valetudinemque mihi domo familiæque nostræ. Haruncce rerum ergo fundi, terræ, agrique mei lustrandi, lustrique faciendi ergo, sicuti dixi, macte hisce suovetaurilibus lactentibus immolandis esto. Mars pater ejusdem rei rei ergo macte hisce suovetaurilibus lactentibus esto. Item cultro facito struem, & fertum uti adsiet. Inde obmoveto. Ubi porcum immolabis, agnum vitulumque, sic oportet. Ejusque rei ergo macte hisce suovetaurilibus immolandis esto. nominare vetat Martem, neque agnum vitulumque. Si minus in omnes litabit, sic verba concipito: si quid tibi in illisce Suovetaurilibus lactentibus neque satisfactum est, te hisce Suovetaurilibus piaculo. Si uno, duobusve dubitaverit, sic verba concipito: Mars pater, quod tibi illuc porco neque satisfactum est, te hoc porco piaculo.* In his rusticorum precationibus, Martem non alium esse quam Sylvanum, notavit Scaliger in Festum. *pag.* 88.

Publica Ambarvalia Cereri a fratribus Arvalibus porca fiebant, mense Majo. Vetus Kalendarium rusticum: *Mense Majo*: SEGETES LUSTRANTUR. Festus: *Ambarvalis hostia appellabantur, quæ pro arvis, a duobus fratibus sacrificabantur*, ubi pro *duobus*, legendum esse *duodecim* judicant eruditi: tot enim membrorum erat Collegium Arvalium, qui de agrorum terminis cognoscebant. Sic lustra missa suovetaurilibus a Fratribus Arvalibus, inscriptione legitur. fol. 121. 112. Legitima precationis verba, his an privatis lustrationibus usitata, legas apud Festum in Pesestas. *Avertas morbum, mortem, impetiginem*, cui *Pesestatem*, hoc est, pestilentiam adjungebant. Totam pompam describit Virgili-

gilius, 1. Georg.

Cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret,
Cui tu lacte favos, & miti dilue Baccho,
Terque novas circum felix eat hostia fruges,
Omnis quam chorus, & socii comitentur ovantes,
Et Cererem clamore vocent in tecta, necante
Falcem maturis quisquam supponat aristis,
Quam Cereri, torta redimitus tempora quercu,
Det motus incompositos, & carmina dicat.

Hostiam hanc sæpe porcum foecundam & gravidam fuisse Servius ad hunc locum docet. Cur autem Cereri Porca fiat duplex omnino ratio reddi potest. Prior est utilitas, quam ex hoc animali in humanum genus redundare videmus. Primum enim arandi artem hominibus ostendisse videtur, quare porca Ægytiis sacra, *Plutarch. 4. sympos. quæst. 5.* imo hominem quotidie meliora sperare docet, nunquam enim retrogreditur; ut cancer; sed pascens progreditur. Eleganter hoc Alciatus expressit:

Rostra novo mihi setigeri suis obtulit anno,
Hacque cliens, ventti xenia, dixit, habe.
Progreditur semper, nec retro respicit unquam,
Gramina cum pando proruit ore vorax.
Cura viris eadem est, ne spes sublapsa retrorsum
Cedat, & ut melius sit quod & ulterius.

Altera ratio est, quod pauperiem fecerit, damnumque segetibus intulerit. 1. Fast.

Prima Ceres avidæ gavisa est sanguine porcæ,
Ulta suas merita cæde nocentis opes.
Nam sata, vere novo, teneris lactentia succis,
Eruta setigeræ comperit ore suis.

Item. 15. metam. —— *& prima putatur*
Hostia sus meruisse mori, quia semina pando
Eruerit rostro, spemque interceperit anni.

Æschylus. apud Athen. lib. 9. cap. 4.

Θύσας δὲ χοῖρον τόνδε τῆς αὐλῆς ὗος
Ἦ πολλὰ γ' ἐν δόμοισιν εἴργασαι κακὰ,
Δονοῦσα καὶ τρέπουσα τύρβ' ἄνω κάτω

Item quare hoc animal sacra cretensibus id. ibid. *Callimachus hymno in Dianam:* σύες ἔργα, σύες φυτὰ λυμαίνονται. *Sues opera agriculturæ, sues plantas vastant.* Porca hæc, *præcidanea* dicebatur, quia eam antequam novam frugem præciderent, immolabant, ut Fe-

Festus, & Agellius, *lib.* 4. *cap.* 6. censent. vel a præcedendo, ut feriæ præcidaneæ, ut ibidem ex Attejo Capitone Agellius. de ejus mactatione Cato, de re rust. cap. 134. *Priusquam messim facies, porcam præcidaneam hoc modo fieri oportet. Cereri porca præcidanea, porco fœmina, priusquam hasce fruges condantur, far, triticum, ordeum, fabam, semen rapicium, thure, vino, Jano, Jovi, Junoni præfato. Priusquam porcum fœminam inmolabis Jano struem commoveto sic. Jane pater, te hac strue commovendo bonas preces precor, uti sies volens propitius mihi, liberisque meis domo, familiæque meæ. Ferctum Jovi moveto & mactato sic: Jupiter te hoc fercto obmovendo bonas preces precor, uti sies volens propitius mihi, liberisque meis, domo, familiæque meæ mactus hoc fercto. Postea Jane pater, uti te strue commovenda bonas preces bene precatus sum, ejusdem rei ergo macte vino inferio esto. Postea Iovi sic: Iupiter macte fercto esto, macte vino inferio esto. Postea porcam præcidaneam immolato. Ubi exta prosecta erunt, Iano struem commoveto, mactatoque item uti prius feceras Iovi ferctum obmoveto, mactatoque item uti prius feceras. Item Iano vinum dato, & Iovi vinum dato, ita uti prius datum ob struem obmovendam, & ferctum libandum. Postea Cereri exta, & vinum dato.*

Sed quid hæ ceremoniæ ad lustrationes? Docet Agellius, loco supra laudato. *Porca præcidanea,* inquit, *appellata, quam piaculi gratia, ante novas fruges fieri captas, immolari Cereri mos fuit, si qui familiam funestam aut non purgaverant, aut aliter eam rem, quam oportuerat, procuraverant.* Festus: *Præcidanea porca, quæ Cereri mactabatur ab eo, qui mortuo justa non fecisset, id est, glebam non objecisset, quod mos erat eis facere, priusquam novas fruges gustarent.* Marius item Victorinus citatus M. Martinio in Etymologico, voce Præcidaneus & Turnebo, advers. lib. 17. c. 20. *Qui justa defuncto non fecerunt, aut in faciendo peccaverunt, tris porca contrahitur, quam omnibus annis immolari oporteat, antequam novam quasi dapem mereant de segete capere. præcidaria dicta, quod ante caditur, quam frugem capiant. Præcidariam* vocat quam alii *præcidaneam.* & *præsentaneam* quæ præsente defuncto immolatur. Sed in *præcidaria* mendum esse suspicatur Turnebus, qui & huc refert locum Ciceronis, 2. de ll. *Quæque in porca contracta jura sunt.* ubi vocem *contracta* (pro qua olim *confracta* lectum) non cum *jura*, sed *porca* jungit. Estque porca contracta, cum quis anniversarium hoc piaculare sacrum peccato contraxit, ut ipsi quotannis hoc solvere sit necesse, pontificio Romanorum ritu.

Maximam enim religionem in sepulturæ ceremoniis gentiles ponebant, adeo ut eam negligere summum esset piaculum. Cic. Philipp. 9.

Majores quidem nostri statuas multis decreverunt, sepulchra paucis. sed statuæ intereunt tempestate, vi, vetustate: sepulchrorum autem sanctitas in ipso solo est, quod nulla vi moveri, neque deleri potest: atque ut cætera extinguuntur, sic sepulchra sanctiora fiunt vetustate. Isocrates in Panathen. legem de sepulturis vocat παλαιὸν ἔθος, καὶ πάτριον νόμον ᾧ πάντες ἄνθρωποι χρώμενοι διατελοῦσι, οὐχ ὡς ὑπ' ἀνθρωπίνης κειμένῳ φύσεως, ἀλλ' ὡς ὑπὸ δαιμονίας προστεταγμένῳ δυνάμεως. Qui etiam de pietatis generibus scripserunt, primum locum in sepultura esse voluerunt. Unde cum Pontificibus nefas esset cadaver videre, tamen magis nefas fuerat, si visum insepultum relinquerent: ut scribit Servius, ad 6. Æneid. v. 176. Scholiastes Sophoclis: οἱ γὰρ νεκρὸν ὁρῶντες ἄταφον, καὶ μὴ ἀναμησάμενοι κόνιν ἐναγεῖς εἶναι ἐδόκουν. *qui enim mortuum cernunt insepultum, neque pulverem adspergunt, exsecrabiles habentur.* Hæc Atheniensibus lex quoque scripta fuit, teste Æliano, lib. 5. var. hist. cap. 14. ὃς ἂν ἀτάφῳ περιτύχῃ σώματι ἀνθρώπου, πάντως ἐπιβάλλειν αὐτῷ γῆν, θάπτειν δὲ πρὸς δυσμὰς βλέποντας. *Si quis in insepultum cadaver hominis incidat, saltem e terram injiciat, & ita sepeliat, ut ad occasum spectet.* Quintilian. declam. 5. *Hinc & ille venit affectus, quod ignotis cadaveribus humum congerimus, & insepultum quodlibet corpus nulla festinatio tam rapida transcurrit, ut non quantulocumque veneretur aggestu.* & declam. 6. *Nobis vero adversus exanimes genuit non solum miserationem, quæ cogitationi nostræ subit, sed etiam religionem. Inde ignotis quoque corporibus transeuntium viatorum collatitia sepultura, inde injecta ab alienis humus.* Hoc officium ab Ænea petebat Palinurus, 6. Æneid. v. 365. *Aut ut mihi terram Injice.*

Archytas Tarentinus, apud Horatium, lib. 1. od. 28.

Quanquam festinas, non est mora longa, licebit
Injecto ter pulvere curras.

Phocyl: v. 96. Γαῖαν ἐπιμοιρᾶσθαι ἀταρχύτοις νεκύεσσι.

Terram impartire insepultis mortuis.

Credebant enim, priusquam sepeliatur corpus, animæ quietem non contingere. 6. Æneid.

Nec ripas datur horrendas, nec rauca fluenta
Transportare prius quam sedibus ossa quierunt.

Theagenes, apud Heliodorum, *lib. 2. Æthiop.* duabus de causis Charicleam, quam interfectam esse falso putabat, supra teraam adhuc ferri ait: Primo quod a tali corpore, & ex quo per vim expulsa, sine molestia discedere non posset; Deinde, quod insepulta ab umbris infernalibus arceretur.

Si quis fulmine ictus esset, quid de eo faciendum legibus Numæ Pompilii cautum erat, quas habet Festus in *Occisum*: Si hominem fulminibus occisit, ne supra janua tollito. Homo si fulmine occisus est, ei justa nulla fieri oportet. Que sic legit Scaliger: „ SEI. HOMINEM. „FULMIN. JOBIS. OCCISIT. EM. SUPRA. GENUA. TOLLITO. „HOMO. SEI. FULMINE. OCCISUS. ESIT. EI. IUSTA. NULLA. „ FIERI. OPORTETO. *Et addit*: ubicunque fulmen hominem „ occiderat, ibi sepeliebatur. *Artemidorus*: οὐ γὰρ οἱ κεραυνωθέντες, μετατίθενται, ἀλλ' ὅπου ἂν ὑπὸ τοῦ πυρὸς καταληφθῶσιν, ἐνταῦθα θάπτονται, „ Plinius in catholicis fulgurum: *Hominem ita exanimatum cremari fas* „ *non est, condi terra religio tradit.* Sepeliebantur autem ab Aruspicibus. „ Senec. de clem. lib. 1. *Ecquis Regum erit tutus, cujus non membra Aru-* „ *spices colligant. Quod si Dii placabiles & aqui delicta potentium non statim* „ *fulminibus persequuntur* &c. Hactenus Scaliger. Lucas Fruterius, epistola ad Muretum, quæ inter hujus epistolas, lib. 1. legitur, de hac Numæ lege, sic scribit: Videtur mos fuisse olim, qui & nunc Galliæ quibusdam in partibus est, ut restibus quibusdam, vel lineis mantilibus pheretro circumvolutis, earumque extremitatibus manui obvolutis, funus ultra genu sustollerent, sic in locum communem Mettia porta transferrent. In prima lege illud, *Super Genua Tollere*, Gutherius, *lib. 1. de jure manium, cap. 3.* interpretatur locò movere, quo ei proximiores officia ultima præstarent, ungerent, lavarent. Ex ritu enim prisco funeris, soror vel mater mortui, quæ Funera dicebatur corpus genibus sublevabat, quia forte iis inest vitalitas. *Plin. lib. 11. cap. 45.* vel quod illa misericordiæ sint consecrata. *Serv. Ecl. 6.* Sicque corpus illud sinu fovebat, & complectebatur. Pædo Albinovanus de morte Drusi:

At miseranda parens suprema neque oscula fixit,
Frigida nec movit membra tremente sinu.

Quod Pedo sinum, Virgilius complexum dixit, Ecl. 5.

Cum complexa sui corpus miserabile nati
Atque Deos, atque astra vocat crudelia mater.

Gremium Arnobius vocat, lib. 5. *Ac ne medio gremio diffluerent, sic soli, priusquam veste velaret ac tegeret, lavit utique balsamis, & unxit.*

De altera Numæ lege idem Gutherius: *Ne justa ei fiant qui fulmine occisus* est, ἔθιμα, Charis. lib 1. consueta vel ex consuetudine solennia. Nec enim icti fulmine, qui ἱεροὶ νεκροὶ, lavabantur, ungebantur, producebantur, urebantur, nec iis inferiæ solvebantur, sed ibi humo tra-

tradendi, ubi occidissent. Rationem legis eam adfert Artemidorus: *lib. 2, c. 8.* quod nullus fulmine ictus infamis, aut ignominiosus existat, qui etiam velut Deus colebatur. οὐδεὶς γὰρ κεραυνωθεὶς ἄτιμος ἐςίν. ὅθεν γε καὶ ὡς θεὸς τιμᾶται. Diis enim nec justa fiebant, nec illi lugebantur. Sic M. Aurelio mortuo, tantus illius amor, die regii funeris, claruit, ut nemo illum lugendum censuerit, certis omnibus, quod a Diis commodatus ad Deos rediisset. *Capitolin.* Altera ratio probabilior est, justa fulmine ictis non fieri, quod inter prodigia illi haberentur. Liv. lib. 20. *Annus prodigiis solicitus, in exercitu Appii Claudii nuntiatum est plerosque fulminibus ictos.* Ut in Catilinariis prodigiis numeratur M. Herennius, *Plin. lib. 2. cap.* 51. qui sereno die fulmine ictus est. Et post Agrippinæ parricidium prodigia crebra, *Tacit.* 14. *Annal.* inter quæ mulier in concubitu mariti exanimata. Quæ quidem prodigia cum certo sacrificii genere procuranda expiandave essent, vel ex libris Sibyllinis vel ex Aruspicum Pontificumve responso: nullo alio ritu solvi justa potuerunt, sed prodigii solum procuratio danda piaculari sacro: quare fulguritos condi terra religio vetuit, *Senec.* 1. *de clem. cap.* 7. membraque vel ossa ab Aruspicibus colligi ut ex Varrone colligitur, in libro περὶ ἀρετῆς, καὶ φύσεως. *Illud vero*, inquit, *quondam egi, ut ego non metuam fulmen, non Aruspicem tristem.* quem *Fulguratorem* vocat Cato de moribus Neronis, apud Nonium. Hos quidem fulguris ictus non ad honorem retulerunt, sed ad pœnam vitæ impurioris, quæ divinis honoribus post fata coli non debuit, ut Artemidorus Ὀνειροκρίτης somniavit. Leges Numæ tandem, a potentioribus, temporis lapsu violatæ aut immutatæ. Nam Strabo M. Pompeji pater, occisus fulmine, indictivo funere elatus est. *Plut. in Pomp.* & fulmine icti corpus universum concremandum in eo loco, ubi occidisset, antiqui Rhetores loquuntur. *Quintil. declam.* 274.

Qui de infelici arbore suspensi erant, eorum corpora relinquebantur, ut *pascerent in cruce corvos*, ut ait Horatius, lib. 1. epist. 16. aut *nuda præberent ursis pectora*, quemadmodum apud Martialem, lib. spect. epigr. 7. *non falsa pendens in cruce Laureolus*: aut *de Solis unguine & Jovis lavacro*, uti Tertullianus loqui amat, *lib. de anima, cap.* 46. membra in cruce tabescerent, quod Polycrati crucifixo accidisse testis est Val. Maximus, *lib.* 6. *cap.* 9. unde etiam custodia cruci affixis apposita, ne quis reorum corpora detraheret, & sepulturæ mandaret, quod de Cleomene factum Plutarchus in ejus vita tradidit, & in lepida illa matronæ Ephesinæ historia Petronius in satyrico. Bomilcar de summa cruce, veluti de tri-

tribunali concionatur. *Justin. lib. 22. cap. 7.* Lysimacho Regi crucem minitanti Theodorus Cyrenæus ait: *Terribilia hæc purpuratis sit tuis: mea quidem nihil interest, humine an sublime putrescam.* Cic. quæst. Tuscul. lib. 1. V. Max. lib. 6. cap. 2. Quin etiam apud Ægyptios idem fuit observatum, uti Josephus prædixit pistorum præfecto, *Gen.* 40. fore, ut carnem in cruce suspensi volucres dilacerarent. Imo vero, quod miretur aliquis, apud Hebræos etiam lex ista de sepultura suspensorum, quæ legitur, *Deut.* 21. 23. non semper fuit observata, nam de septem filiis Saul, Domino in Gibea crucifixis, testatur Scriptura, quod aliquot dies insepulti manserint. 2. *Sam.* 21. 10.

Insepulti abjiciebantur Sacrilegi, proditores, &c. Themistoclis ossa clam in Attica ab amicis sepulta esse, ait Corn. Nepos, quoniam legibus non concederetur, quod proditionis esset damnatus; cum alias apud Athenienses lege cautum esset: si quis in insepultum cadaver hominis incidisset, terram ei injiceret, & ita sepeliret, ut ad occasum spectaret. *Ælian. var. lib. 5. cap. 14.* Phocenses, bello sacro, ut sacrilegi dimersi. *Diod. Sic. lib. 16. cap. 35.*

Apud Lacedæmonios, qui ad supplicium dati erant ad *καιάδας* sepeliebantur. quod factum Pausaniæ. Scholiast. ad Thucyd. lib. 1. *τόπος ὁ καιάδας ὁ ὠρυγμένος ἐν λακωνικῇ, ὅπου τοὺς κακούργους εἰώθασι ῥίπτειν.* Tales apud Romanos scalæ Gemoniæ, *vid. Guther. de jur. man. lib. 1. cap. 11.*

De illis qui in mari moriuntur dubitari posset. A plerisque anima voragine demersa penitus interire, nec ad campos Elysios unquam pervadere credebatur, ut Synesius, *in epist.* 4. de sociis Alexandriam navigantibus tradit, qui, tempestate oborta, sicas manibus exseruerunt, ut animæ, alioqui moritur, gladio viam aperirent in aere. idque ex Homero probat, qui verbo ἐξαπόλωλεν, animam demersi hominis interiisse significat:

Αἴας σ' ἐξαπόλωλεν, ἐπεὶ πίεν ἅλμυρον ὕδωρ.

Ajax interiit postquam salsam bibit undam.

Nullum enim alium ait ἐξαπολωλέναι. sed, Odyss. *γ.* v. 21. 24.

ἕκαστος ἀποθνήσκων ἅιδός τε βέβηκει.

Unusquisque obiens descendit ad orcum.

Proinde in duabus mortuorum recensionibus Ajax nusquam introductus est: quasi ejus animus in orco non esset. Et Achilles vir generosissimus, & periculorum amantissimus, mortem in aqua reformidat, quam quidem etiam θάνατον λευγαλέον *mortem tetram* vocat. Palinurus, 6. Ænea

Ænea petit, quod non in mari mersus perierit, sed a Veliensibus interemtus sit. Ovidius imminens naufragium metuens, 1. Trist. eleg. 2. *Opprimet hanc animam fluctus.* Et post:

Non lethum timeo, genus est miserabile lethi,
Demite naufragium, mors mihi munus erit.

Hæc causa Aristippo, in marina tempestate, tantum metum incussisse videtur, ut sociis eum reprehendentibus responderit, se periclitari περὶ τῆς εὐδαιμονίας. *Ælian. var. hist. lib.* 9. *cap.* 20. qua scil: intereunte anima frustandus esset. Hinc Æneæ querela, 1. *Æneid*, cum gravissima tempestas oborta præsentem ipsi sociisque mortem intentaret:
O tesque quaterque beati
Queis ante ora patrum, Trojæ sub mœnibus altis
—— Contigit oppetere.

Hesiod. ἔργ. v. 685. Δεινὸν δ' ἐστὶ θανεῖν μετὰ κύμασιν. *Miserum vero est mori in fluctibus.* Eumolpus in Petronii satyrico *turpem exitum* vocat. *Foede* tales *interiisse* dicit Livius, *lib.* 28. *cap.* 30. Hinc miseri juvenis ad patrem preces, apud Quintilianum, declam. 5. *Has tantum reliquias commendate piratis, ne mersus profundo, & projectus in fluctus exitum faciam hominis, ad quem non venerit pater.*

Horum tamen sepulturam curarunt. Orelius, Romani exercitus Dux, apud Athen. *lib.* 5. *cap.* 14. cum Athenienses, ducibus Athenione ac Appelliconte rebellantes, domuisset, tropæum circa Delum erexit, cum hac inscriptione:

Τοὺς δὲ θανόντας ἔχει ξεῖνους τάφος, οἳ περὶ Δῆλον
Μαρνάμενοι, ψυχὰς ὤλεσαν ἐν πελάγει.
Defunctos hoc sepulchrum peregrinos habet, circa Delum,
Qui pugnantes in mari vitam amisere.

Erasinides aliique Atheniensum Duces, rei facti, quod navali prælio ad Arginusas commisso, illos, qui perierant, e fluctibus sepeliendos non sustulissent. *Athen. lib.* 5. *cap.* 18. Romanarum religionum Antistites hunc casum porca expiandum decreverunt. Cicero. 2. de legg. *Itaque in eo qui in mari necatus, deinde in mare projectus esset, decrevit P. Mucius familiam puram, quod os supra terram non extaret, porcam heredi esse. Contra censet habendas triduum ferias, & porca fœmina piaculum pati: si in mari mortuus esset, eadem præter piaculum & ferias.* Si autem ob in

cursum fluminis vel metum, corpus jam perpetuæ sepulturæ traditum esset, solennibus redditis sacrificiis, per noctem in alium locum transferri poterat. *Jul. Paul. sentent. lib. 1. tit. 21. vid. Guther. de jure manium. lib. 1. cap. 9.*

Atque de Agris hactenus: De Pagorum lustratione Varro, lib. 5. de L. L. *Paganicæ agriculturæ causa susceptæ, ut haberet in agris omnis pagus.* Ovid. 1. Fastor.

Pagus agat festum, pagum lustrate coloni,
Et date paganis annua liba focis.
Placentur frugum matres, Tellusque Ceresque,
Farre suo, gravidæ visceribusque suis.

Siculus Flaccus de conditionibus agrorum, sub finem: *Sed & pagi sæpe significanter finiuntur, de quibus non puto quæstionem futuram, quorum territoriorum ipsi pagi sint, sed quatenus territoria. Quod tamen intelligi potest ex hoc, magistri pagorum, quod* (quo) *pagos lustrare soliti sint, uti trahamus, quatenus lustrarent.* Cujus loci hic sensus est: Territoria pagorum, si de horum finibus quæratur, inde præsumi, æstimari, atque eatenus, seu eousque regi ducique oportere, quousque magistri pagorum pagos lustrare ambarvali sacro, seu lustro facto solent. *Jacob. Gothofr. ad Constit. Constant. M. leg. 5. Cod. Theodos. de Episcopis, Eccles. & Clericis.*

C A-

CAPUT XXX.

Amburbialia. Lustratio Athenarum mense Thargelione. Alia in honorem Thesei. Ὀσχοφόρια. *Expiatio Corinthi, Deli. Romæ lustrum conditum. Compitalia.* Paganalia. Fontinalia. *Septimontium.* Lustratio *Vicorum*, Curiarum. *Fordicidia. Stultorum feriæ.* Sacra *privata: Familiarum, sive Gentilitia. Senes coemtionales differunt ab illis, qui ad coemtiones faciendas. Ad sacra privata admittebantur uxor, liberi naturales, & adoptivi: Absolvebantur emancipati. Sacra singulorum, natales: vitæ, Imperii, Christianorum.* Nominalia. *Fulgurum susceptiones. Togæ puræ solennitas. Nuptialia, parentatio, Denecales. Extra ordinem urbes, domusque lustrabantur sæpissime.*

Ure nos in urbes conferimus: quarum Lustrationes *Amburbialia* dicebantur, quæ itidem hostiarum quaquaversum, ante mactationem, circumductione, fiebant. Jul. Obseq. de prod. cap. 43. *Urbs lustrata, capra cornibus ardentibus per urbem ducta.* Apul. 3. metam. *Tandem pererratis plateis omnibus, in modum eorum, qui lustralibus piamentis minas portentorum hostiis circumforaneis (circumferraneis* legendum judicat Gutherius, *de jur. man. lib. 2. cap. 7.) expiant angulatim.* Mantinæi post discessum Cynætensium, sceleratissimorum hominum, καθαρμὸν τῆς πόλεως ἐποιήσαντο, σφάγια περιαγαγόντες κύκλῳ τῆς χώρας ἁπάσης. i. e. civitatem expiarunt, victimas circa ejus situm, quacumque ambitus patebat, circumducentes, *Athen. lib. 14. cap. 5. Polyb. lib. 4.*

Urbium lustrationes, vel statæ erant & ordinariæ; vel extra ordinem certis quibusdam occasionibus institutæ.

Stata & Anniversaria erat Athenarum lustratio sexta die mensis θαργηλιῶνος. Euseb. Olymp. 46. Ἐπιμενίδης Ἀθήνας καθαίρει. ubi Scaliger. *Epimenides Athenas lustrat. Puto* ἕκτῃ θαργηλιῶνος, *Nam ab eo tempore* καθαρμὸς τῆς πόλεως *eo die quotannis fiebat.* Laert. in vita Socratis: θαργηλιῶνος ἕκτῃ, ὅτε καθαίρουσι τὴν πόλιν Ἀθηναῖοι. Hic dies ob prosperiorum quarundam rerum eventum non Atheniensibus tantum, sed aliis etiam auspicatissimus fuit, ut scribit C. Rhodig. *lect. antiq. lib.* 17. *cap.* 30. Illud vero primum felicitatis argumentum, quod eo in lucem prodiisse narratur Socrates hominum sapientissimus. Inde Persarum afflicta potentia, quo nomine Atheniensibus receptum τῇ ἀγροτέρᾳ capras trecentas immolare, Miltiade voti damnato. Rursum apud Plateas prælio nobili superata gens eadem hoc ipso die. cujus item donum apud Mycalen comparatum decus. Quin & Persis esse fatalis quodammodo dies hæc visa, quando ea quoque ab Alexandro traduntur concisæ opes. Sed & Alexandrum eadem editum ferunt, & ex humanis item concessisse. *Ælian. var. lib.* 2. *cap.* 25,

Duos autem viros tum temporis immolabant Athenienses, unum pro viris, alterum pro fœminis. Harpocration in φαρμακός. Δύο ἄνδρας Ἀθήνησιν ἐξῆγον καθάρσια ἐσομένους τῆς πόλεως, ἐν τοῖς θαργηλίοις, ἕνα μὲν ὑπὲρ τῶν ἀνδρῶν, ἕνα δὲ ὑπὲρ τῶν γυναικῶν. Hi non tantum φαρμακοὶ & καθάρματα, sed & σύμβακχοι dicebantur. Helladius Chrestomath. lib. 3. apud Photium in Bibliotheca: ἔθος ἦν ἐν Ἀθήναις φαρμακοὺς ἄγειν δύο, τὸν μὲν ὑπὲρ ἀνδρῶν, τὸν δὲ ὑπὲρ γυναικῶν, πρὸς τὸν καθαρμόν. καὶ ὁ μὲν τῶν ἀνδρῶν μελαίνας ἰσχάδας περὶ τὸν τράχηλον εἶχε, λευκὰς δ' ἅτερος. Σύμβακχοι δὲ, φησὶν, ὠνομάζοντο. Alii virum & fœminam immolatos tradunt, singulos scilicet, pro suo sexu. Hesychius: φαρμακοὶ, καθαρτήριοι, περικαθαίροντες τὰς πόλεις, ἀνὴρ καὶ γυνή. Quid φαρμακοὶ supra *cap.* 22. diximus. Etymologicum magnum de his obscurius: φαρμακὸς, ὄνομα κύριον. ὅτι δὲ ὄνομα κύριόν ἐστι, Λυσίας φησὶν. ὁ φαρμακὸς ἱερὰς φιάλας τοῦ Ἀπόλλωνος κλέψας, ἁλοὺς ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Ἀχιλλέα κατελεύσθη, καὶ τὰ τοῖς θαργηλίοις ἀγόμενα τούτων ἀπομιμήματά ἐστιν, ὡς Ἴστρος ἱστορεῖ. Hoc vult; Pharmacum fuisse nomen proprium sacrilegi cujusdam, quo capto, & propter sacrilegium male mulctato, deinceps in ejus memoriam, mense Thargelione, Athenis hæc sacra peracta fuerint.

Fuit & alia Athenarum lustratio, quæ quotannis circa Delia celebra-

batur, ut colligere est ex Xenophonte, *lib. 4. de dictis & factis Socratis.* Horum tempus incertum esse judicat Hospinianus: Si autem ea quæ de Pyanepsiis, & Oschophoriis scribuntur conferas, ad mensem πυανεψιῶνα non inepte referas. Hujus celebritatis longe alia est. Fiebat enim in honorem Thesei, qui, occiso Minotauro, gravi incommodo urbem liberaverat. ideoque quotannis navis in Delum insulam mittebatur, urbs lustrabatur, & ante ejus navis reditum de damnatis supplicium sumi legibus erat prohibitum. *Suidas in* θεωρὶς. *Ælian. var. hist. lib. 1. cap. 16.* Plato in Phædone eadem sic narrat: Τοῦτό ἐστι τὸ πλοῖον, ἐν ᾧ Θησεύς ποτε εἰς Κρήτην τοὺς δὶς ἑπτὰ ἐκείνους ᾤχετο ἄγων, καὶ ἔσωσέ τε, καὶ αὐτὸς ἐσώθη. τῷ οὖν Ἀπόλλωνι εὔξαντο, ὡς λέγεται, τότε εἰ σωθεῖεν, ἑκάστου ἔτους θεωρίαν ἀπάξειν εἰς Δῆλον, ἣν δὴ ἀεὶ καὶ νῦν ἔτι ἐξ ἐκείνου κατ' ἐνιαυτὸν τῷ θεῷ πέμπουσιν. Ἐπειδὰν οὖν ἄρξωνται τῆς θεωρίας, νόμος ἐστὶν αὐτοῖς, ἐν τῷ χρόνῳ καθαρεύειν τὴν πόλιν, καὶ δημοσίᾳ μηδένα ἀποκτιννῦναι πρὶν ἂν εἰς Δῆλον ἀφίκηται τὸ πλοῖον, καὶ πάλιν δεῦρο. Hæc ergo navis cum rediisset, Socrates cicutam bibit. Hujus autem Thesei beneficii tam grata Atheniensibus recordatio fuit, ut præter hujus festi celebrationem, ipsum etiam Thesei navigium, ad Demetrii usque Phaleræi ætatem conservaverint, veteri materiæ aliam integram sufficientes, itaque coagmentantes, ut disputandi materia fuerit Philosophis, aliis eandem, aliis diversam navem esse contendentibus. *Plutarch. in Theseo.* quæ etiam quæstio inter Hermolaum Barbarum, & Alexandrum ab Alexandro super cœnam agitata fuit. vide hujus dies geniales *lib. 3. cap. 1.* Hinc & festum ὀσχοφορίων a Theseo institutum. vide Hospinian. *de festis.*

Corinthii liberis Medeæ, non a matre (quod in Poetarum fabulis est) sed ab ipsis Corinthiis interfectis ἐναγίζουσι *expiatoria sacrificia offerunt*, ea quasi tributum referentes. *Ælian. var. hist. lib. 5. cap. 21.*

☞ Roma quotannis Lupercalibus ac Feralibus, mense Februario, lustrabatur.

Fuerunt & Statæ lustrationes post aliquot annorum periodum celebratæ, inprimis post quinquennium.

Insulæ Deli lustratio primo quidem fuit anniversaria, a Theseo, teste Plutarcho, instituta. Hic enim, e Creta in Delum solvens, chorum instituit, quem Delii deinceps observarunt, circuitus, atque exitus labyrinthi imitantem, & numeris quibusdam alternis orbibus orbes impedientem, quem γέρανον nuncuparunt. Celebratus est circa aram ceratonem ex sinistris caprearum cornibus concinne structam. de

qua vide Politian. *misell. cap.* 52. Hæc antiquitus quidem apud Delum agitata esse ex Homero probat Thucydides, *lib.* 3. *bell. Peloponn.* sed cum sensim exolescerent, Athenienses belli Peloponnesiaci anno sexto, lustrata penitus & expiata Delo, quinquennalia festa Delia vel instituerunt, vel instaurarunt. Verba Thucydidis: Τȣ̃ δ' αὐτȣ̃ χειμῶνος καὶ Δῆλον ἐκάθηραν Ἀθηναῖοι, κατὰ χρησμὸν δή τινα. ἐκάθηρε μὲν γὰρ καὶ πεισίστρατος ὁ τύραννος πρότερον αὐτὴν, ȣ̓χ᾽ ἅπασαν, ἀλλ᾽ ὅσον ἀπὸ τȣ̃ ἱερȣ̃ ἐφεωρᾶτο τῆς νήσȣ τότε, δὲ πᾶσα ἐκαθάρθη τοιῷδε τρόπῳ· θῆκαι ὅσαι ἦσαν τῶν τεθνεώτων, πάσας ἀνεῖλον, καὶ τὸ λοιπὸν προεῖπον, μήτε ἐναποθνήσκειν ἐν τῇ νήσῳ, μήτε ἐντίκτειν· ἀλλ᾽ εἰς τὴν ῥήνειαν διακομίζεσθαι. ἀπέχει δὲ ἡ ῥήνεια τῆς Δήλȣ ȣ̓́τως ὀλίγως, ὥστε πολυκράτης ὁ Σαμίων τύραννος, ἰσχύσας τινὰ χρόνον ναυτικῷ, καὶ τῶν τε ἄλλων νήσων ἄρξας, καὶ τὴν ῥήνειαν ἑλὼν, ἀνέθηκε τῷ Ἀπόλλωνι τῷ Δηλίῳ, ἁλύσει δείσας πρὸς τὴν Δῆλον, καὶ τὴν πεντετηρίδα τότε πρῶτον μετὰ τὴν κάθαρσιν ἐποίησαν οἱ Ἀθηναῖοι τὰ Δήλια. *Eadem hyeme Delum expiavere Athenienses ex oraculo quodam. Nam & Pisistratus Tyrannus eam prius expiaverat, sed non omnem, verum quatenus a templo despectus patebat. Tunc autem omnis expiata est, idque ad hunc modum: quæcunque in Delo extitere defunctorum monumenta omnia sustulerunt, & in posterum edixeruut*, ne quis in insula aut moreretnr, aut nasceretur, *sed in Rheniam transportarentur insulam, tam parum a Delo distantem, ut Polycrates Samiorum Tyrannus, cum aliquando & classe polleret, & aliis insulis imperitaret, captam Rheniam catena annecteret Delo, Delioque Apollini consecraret. Tunc quoque primum post lustrationem Athenienses festum quinquennale Delia fecerunt.*

Roma singulis quiquenniis a Censoribus lustrabatur. Hoc primo factum a Servio Tullio Rege, qui censu perfecto, edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis in campo Martio, prima luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem Suovetaurilibus lustravit, idque lustrum conditum appellatum, quia in censendo finis factus esset. *Liv. lib*, 1. *cap.* 44. Idem refert Dionysius Halicarn. *lib.* 4. Nempe Regem Servium, censu peracto, civibusque in Ordinem digestis, taurum, arietem, & hircum, ter circum exercitum jussisse circumagi; deinde Marti campi præsidi immolasse, atque ita populum expiasse. Hinc subjicit: τȣ̃τον τὸν καθαρμὸν ἕως τῶν κατ᾽ ἐμὲ χρόνων Ῥωμαῖοι καθαίρονται, μετὰ τὴν συντέλειαν τῶν τιμήσεων, ὑπὸ τῶν ἐχόντων τὴν ἱερωτάτην ἀρχὴν λȣ̃στρον ὀνομάζοντες. *Romani autem ad meam usque ætatem, hac lustratione, peracto censu, lustrantur a sacratissimo magistratu, eamque* lustrum *appellant.* vide Varronem, *lib.* 5. *de ling.*

Lat.

Lat. §. 9. Hinc Romanæ Indictiones deinceps ortæ videntur.

Aliquando partes tantum urbium expiatæ. ut: compita, pagi, montes, fontes, vici, curiæ.

Compitalia antiquitus magna frugalitate celebrata. Propert. lib. 4. el. 1.

Parva saginati lustrabant compita porci.

a Servio Tullio ad Deam Maniam Larium matrem, Laresque placandos instituta: cum enim, ex præcepto Apollinis, capitibus pro capitibus supplicandum esset, Brutus Cos. Regibus pulsis, capitibus alii & papaveris supplicari jussit, ut scelere remoto, de nomine capitum Apollini satisfieret. *Macrob. lib 1. cap. 7.* Festus: *Pilæ, effigies viriles & muliebres ex lana Compitalibus suspendebantur in compitis, quod hunc diem festum esse Deorum inferorum, quos vocant Lares, putarent, quibus tot pilæ, quot capita servorum; tot effigies, quot essent liberi, ponebantur, ut vivis parcerent, & essent his pilis & simulachris contenti.* quo respexit, Plautus prol. capt. *Dii nos quasi pilas homines habent.* vide & lege Hospinianum, de festis, *fol.* 50.

Paganalia a Paganicis distinguenda. Hæc enim in agris, quod ex Varrone discimus: illa in urbe fiebant a *paganis*, id est, qui sunt ejusdem *pagi*, qui ad eandem παγὰν aquatum ibant. sicut, *ἀπὸ τῦ φρέατος a puteo*; phratriæ dictæ. Junguntur Montanis, qui Romæ in iisdem montibus habitabant, a Varrone, *lib. 5. de ling. Lat.* Cicero, orat. pro domo: *Nullum est in hac urbe collegium, nulli* pagani, *aut* montani, *qui de mea dignitate non decernant.* Horum feriæ etiam *Septimontium*, propter septimum montem urbi additum. *Varr. ibid. Sueton. Domit. cap. 4. Fest. in Septimontium. Tertullian. de idolol. cap. 10. Hospin. de fest.*

Fontinalia, dicta a fonte, *Varro lib. 5. de ling. Lat.* quod is dies feriæ ejus; ab eo autem tum & in fontes coronas jaciebant, & puteos coronabant, Scaliger in conjectaneis addit: *Ejus scil. fontis, cujus delubrum fuit juxta portam Capenam; unde & ipsa Fontinalis dicta est,* Festus: *Fontinalia, fontium sacra; unde & Roma Fontinalis porta.* Kalend. Rom. III. EID. Octob. Font. NP. hoc est: *Fontinalia, Nefastus primo.*

Vicorum lustratio Atheniensibus oraculo mundata. Demosth. Orat. adv. Midiam: χορῦς ἱςᾶναι κατὰ τὰ πάτρια, κνισσᾶν ἀγυιάς. *choros ritu patrio instituere, vicos lustrare*· Ulpianus explicat, θύειν τοῖς ἑρμαῖς. Ἀγυιὰς γὰρ τὺς ἕρμας ἐκάλυν κατὰ στέρησιν, διὰ τὸ μὴ χεῖρας ἔχειν, μηδὲ πόδας. γῦια δὲ τὰ μέλη. *Sacrificare ad statuas Mercuriales.* Ἀγυιὰς *enim vocabant Mercurios, per privationem, eo quod neque manus neque pedes haberent.*

γῦια

γυῖα enim membra ſunt. idem paulo poſt. [*κνισσᾶν ἀγυιὰς*] *κνίσσης, καὶ θυμάτων πληρῶν τὰς ὁδὰς. Nidore & victimis complendos vicos.*

Athenienſium populus univerſus, tributim diſtinctus diviſusque ad publicas ſolennitates conveniebat, ubi, non niſi mactata hoſtia, actionis fiebat initium. unde inter tribus de victimarum præſtantia æmulatio atque contentio: cujus exemplum eſt apud Theocritum, idyllio 4.

Λεπτὸς μὰν χ' ὡ ταῦρος ὁ πύῤῥιχος· εἴθε λάχοιεν
Τοὶ τᾶ Λαμπριάδα τοὶ δαμόται, ὄκκα θύοντι,
Τᾷ Ἥρᾳ, τοιόνδε. κακοχράσμων γὰρ ὁ δᾶμος.
Macilentus quidem & iſte rufus taurus eſt. utinam ſortiantur
Lampriadæ tribules, quando ſacrificant
Junoni, talem: improbus enim eſt populus.

Ad Romanorum Curias accedo, non illas ubi Senatus curat res civiles, ſed ubi Sacerdotes divinas. Tales *Curiæ Veteres*, ubi cura ſacrorum publica. *Varro. lib. 4. & 5. de ling. Lat.* Feſtus: *Novæ Curiæ proxime compitum Fabricium ædificatæ ſunt, quod parum amplæ erant Veteres a Romulo factæ, ubi is populum & ſacra in partes triginta diſtribuerat, ut in iis ea ſacra curarent, quæ cum ex veteribus in novas evocarentur, ſeptem curiarum per religiones evocari non potuerunt. Itaque Forienſis, Raptæ, Vallenſis, Velieræ res divinæ fiunt in veteribus curiis.* Iterum Paulus ex Feſto: *Curia locus eſt ubi publicas curas gerebant. Calabra curia dicebatur, ubi tantum ratio ſacrorum gerebatur, quales ſunt eæ, in quas Romulus populum diſtribuit numero triginta (quibus poſtea additæ ſunt quinque) ut in ſua quiſque curia ſacra publica faceret, feriaſque obſervaret. hiſque curiis ſingulis nomina Curiarum Virginum impoſita eſſe dicuntur, quas Virgines quondam Romani de Sabinis rapuerunt.* Hinc *Curiales Flamines*, Curiarum Sacerdotes, Curiones Varroni: *Curiales menſæ*, in quibus immolatur Junoni, quæ Curis eſt appellata. *Curionia ſacra*, quæ in Curiis fiebant. *Curionium æs*, quod dabatur Curioni ob ſacerdotium Curionatus.

Curiæ Fordicidiis expiabantur, quæ, juxta Varronem. *lib. 5. de ling. Lat.* a fordis bubus ferendis dicta ſunt. *Bos forda, quæ fert in ventre, quod ea die immolantur publice boves prægnantes in curiis complures.* Eædem & *hordæ* vocabantur. Varro. lib. 2. de ruſt. cap. 5. *Vacca prægnans horda appellatur. Ab ea in faſtis dies hordicalia nominantur, quod tunc hordæ boves immolabantur.* Feſtus: *Horda prægnans, unde dies, quo gravidæ hoſtiæ immolabantur, Hordicidia.* A Numa tempore ſterilitatis inſtituta. 4. Faſt.

Forda

Forda ferens bos est, fœcundaque dicta ferendo,
Hinc etiam foetus nomen habere putant.
Nunc gravidum pecus est, gravida quoque semine terra,
Telluri plena victima plena datur.
Pars cadit arce Jovis: ter denas curia vaccas
Accipit, & largo sparsa cruore madet.
Ast ubi visceribus vitulos rapuere ministri,
Sectaque fumosis exta dedere focis.
Igne cremat vitulos, quæ natu maxima virgo est,
Luce Palis populos purget ut ille cinis.

Deinceps: *Rege Numa, fructu non respondente labori,*
Irrita decepti vota colentis erant.

Faunus consultus his ambagibus Fordicidia postulavit:
Morte boum tibi, Rex, Tellus placanda duarum,
Detque sacris animas una juvenca duas.
Exta bovis gravidæ dantur, fœcundior annus
Provenit, & fructum terra pecusque ferunt.

Qui verò solenni hoc die rem divinam neglexerant Quirinalibus sacrificabant, quæ ideo *stultorum feriæ* dicebantur. Plut. quæst. Rom. 89. & Festus. Ovid. 2. Fast.
Lux quoque cur eadem Stultorum festa vocetur,
Accipe, parva quidem causa, sed apta, subest.

Postea: *Curio legitimis tunc Fornacalia verbis*
Maximus indicit, nec stata sacra facit.
Inque foro multa circum pendente tabella,
Signatur certa curia quæque nota.
Stultaque pars populi quæ sit sua curia nescit,
Sed facit extrema sacra relicta die.

Sequuntur *Sacra Privata*, eaque duplicia: Sunt enim ea vel Gentis ac familiæ, vel Personarum propria.

Gentilitia ac Familiaria eadem esse puto, quamvis enim Gentem ac familiam aliqui distinguant accuratius; non desunt tamen scriptores probati, qui familiam pro tota gente posuerunt. vid. Ez. Spanh. de usu numism. p. 498. 499.

Horum meminit Cicero, *Orat. de resp. Arusp.* Macrob. Saturn. lib. 1. cap. 16. *Sunt præterea feriæ propriæ familiarum, ut Claudiæ familiæ, vel Æmyliæ, seu Juliæ, sive Corneliæ, & si quas ferias proprias quæque familia ex usu domesticæ celebritatis observat.* Cic. pro domo sua; *Sacra Clodiæ*

gentis cur intereunt, quod in te est? Festus: *Propudianus porcus dictus est, ut ait Capito Attejus, qui in sacrificio gentis Claudiæ, velut piamentum & exsolutio omnis contractæ religionis est.* Tale fuit *Statum Fabiæ gentis sacrificium*, apud Valerium M. lib. 1. cap. 1. Camillus apud Livium, lib. 5. cap. 52. *Festus, inter Gallica tela, digressus ex arce, solenne Fabiæ gentis in colle Quirinali obiit. An gentilitia sacra ne in bello quidem intermitti, publica sacra & Romanos Deos etiam in pace deseri placet? Et Pontifices, Flaminesque negligentiores publicarum religionum esse, quam privatus in solenni gentis fuerit?* Aurelia familia a Solis sacrificio nomen adepta. Festus: *Aureliam familiam ex Sabinis oriundam a Sole dictam putant quod ei publice a populo Rom. datus sit locus, ubi sacra facerent Soli, qui ex hoc Auselii dicebantur.*

Magna fuit gentilibus circa horum sacrorum institutionem & conservationem superstitio & deligentia.

Instituebantur non nisi publica auctoritate. Solebant enim Romani, teste Arnobio, *lib. 3. adv. gentes*, religiones urbium superatarum partim privatim per familias spargere, partim publice consecrare. Adeoque nulli privato licebat sibi novos Deos fingere: sic enim habent leges XII. tabb. *Separatim nemo habessit Deos, neve novos, sive advenas; nisi publice ascitos, privatim colunto.* Festus in Sacer Mons: *Quod privati, suæ religionis causa, aliquid earum rerum dedicent, id Pontifices Romanos non existimare sacrum, at si qua sacra privata suscepta sunt, quæ ex instituto Pontificum stato die, aut certo loco facienda sunt, ea sacra appellari tanquam sacrificium.*

Nec ipsi Imperatori sine Senatus auctoritate, quenquam consecrare licebat, cui & Tiberius circa cultum Servatoris nostri cesserunt. Tertull. apolog. cap. 5. *Vetus erat decretum, ne qui Deus ab Imperatore consecraretur, nisi a Senatu probatus. ut M. Æmylius de Deo suo Alburno. Facit & hoc ad causam nostram, quod apud vos de humano arbitratu divinitas pensitatur. Nisi homini Deus placuerit, Deus non erit: homo jam Deo propitius esse debebit. Tiberius ergo, cujus tempore nomen Christianum in seculum, introivit, annuntiatum sibi ex Syria Palæstina, quod illic veritatem illius divinitatis revelaverat, detulit ad Senatum, cum prærogativa suffragii sui. Senatus, quia non in se probaverat, respuit. Cæsar in sententia mansit, comminatus periculum accusatoribus Christianorum.* Qualia etiam leguntur in Eusebio, *hist. Eccles. lib. 2. cap. 2.* Nec mirandum est, Senatum Romanum hunc Deum respuisse, cum solus coli velit, nec ferat rivalem, ideoque hoc recepto reliqui facile conciderent. *vid. August. de cons. Euang. lib. 1. cap. 18.* Cir-

Circa Conservationem Legibus XII. tabb. de his sacris sic cautum erat: *Sacra privata perpetua manento.* quo pertinent illa Ciceronis, 2. de legg. *Hac jura Pontificum auctoritatem consecuta sunt, ut ne morte Patris familias sacrorum memoria occideret, & iis esset ea adjuncta, ad quos ejusdem morte pecunia venerit.* Hinc multæ nata sunt quæstiunculæ, de quibus ex jure Pontificio & civili a Cicerone, eo loco, plenius disputatur.

Ad hæredes ergo hæc sacra transibant, quibus ea conservandi cura incumbebat. Apud Valerium M. *lib.* 2. *cap.* 6. mulier Cæa, præsente S. Pompejo, venenum publice servatum hauriens, sacra domestica majori filiæ tradidit. *Plin. panegyr. Non passuri erant homines abradi aliquid bonis, qua sanguine, gentilitate, sacrorum denique societate meruissent.* Quod autem hæc sine sumtu administrari non possent, hinc Plauto, Captiv. act. 4. sc. 1. *Sine sacris hæreditas* dicitur, explicante Festo, *quæ est sine ulla incommoda appendice.* Cicero, *Orat. pro Murana*, ICtos exagitat, quod horum sacrorum interimendorum causa, hanc artem excogitarint: sc. senes ad coemtiones faciendas, qui a senibus coemtionalibus multum diversi. Hi enim, apud Plautum, *Bacchid. act.* 4. *sc.* 9. & Ciceronem, *lib.* 7. *famil. ep.* 29. sunt mancipia veterana & attrita, quæ per se emtorem non inveniunt, nec nisi adjiciantur aliis mancipiis ac rebus vendibilibus: quæ mancipia resve vendibiles non addicantur sine tali accessione. Senes autem ad coemtiones faciendas erant senes orbi, qui per coemtionem matrimonium contrahebant, qua ratione accidebat, ut eorum uxores, sacrorum sociæ, suæ illis hæredes essent: mortuis senibus uxores alteri nubentes, in aliena sacra hæreditatem deferebant, ut eo modo sacra prioris mariti interimerentur, ac onera sacrorum levarentur. Lege Gronovium, *de pec. vet. lib.* 4. *cap.* 8. & notas variorum, ad. ll. 12. tabb. *in calce corporis J. civ. edit. Elzevir.* 1663. *in fol.*

Ad sacra hæc privata uxores admittebantur & liberi.

De Uxoribus: Plutarch. præcept. conj. cap. 10. *Eosdem quos maritus nosse Deos, & colere solos uxor debet, supervacaneis autem religionibus, & alienis superstitionibus fores occludere. nulli enim Deum grata sunt sacra, quæ mulier clanculum & furtim facit.* Sic leg. 4. Cod. de crimine expil. hæred. *Uxor socia rei humanæ & divinæ domus suscipitur.* Item, l. 1. ff. de rit. nupt. *Nuptiæ divini & humani juris communicatio.* Hinc illa Patrum querela apud Livium *l.* 4. *c.* 2. Cum C. Canulejus, Trib. Pleb. rogationem de connubio Patrum & plebis promulgasset, unde oriturum & hoc augurabantur incommodum? illum qui ex tali connubio natus

 esset,

esset, non tantum cujus sanguinis, sed etiam quorum sacrorum esset, ignoraturum. Certamen, inter utriusque ordinis matronas narrat idem, *lib.* 10. *cap.* 23. Virginiam Auli filiam, patriciam plebejo nuptam, L. Volumnio cos. matronæ, quod e patribus enupsisset, sacris arcuerant. Brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit. Cum se Virginia & patriciam & pudicam, in Patriciæ Pudicitiæ templum ingressam, & uni nuptam, ad quem virgo deducta esset: nec se viri honorumve ejus, ac rerum gestarum pœnitere, vero gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit: in vico longo, ubi habitabat, ex parte ædium, quod satis esset loci modico sacello exclusit, aramque ibi posuit, & convocatis plebejis matronis conquesta injuriam patriciarum, *Hanc ego aram*, inquit, *Pudicitiæ Plebejæ dedico: vosque hortor, ut, quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc Pudicitiæ inter matronas sit: detisque operam, ut hæc ara, quam illa, si quid potest, sanctius, & a castioribus coli dicatur.* Eodem ferme ritu & hæc ara, quo illa antiquior, culta est, ut nulla nisi spectatæ pudicitiæ matrona, & quæ uni viro nupta fuisset, jus sacrificandi haberet. Vulgata dein religio a pollutis, nec matronis solum, sed omnis ordinis fœminis, in oblivionem venit.

Liberi admittebantur tum naturales, tum adoptivi.

De Naturalibus, qui in patria potestate sunt, eos esse in sacris paternis docetur *l.* 2. *cod. de bonis quæ lib.* Item, *l.* 10. *§.* 1. *cod. de adoptionibus.*

Adoptivi in adoptantis familiam ac sacra transibant. In formula adoptionis sive arrogationis, apud Fl. Vopiscum in Aureliano, sic legitur: *Sitque Aurelianus hæres sacrorum, nominis & bonorum, totiusque juris.* M. Annejus in Sufenatis familiam ac sacra transiit. *Val. Max. lib.* 7. *cap.* 7. Sic, teste Cicerone, *orat. pro domo sua*, a Pontificum collegio quæri solebat, non tantum quæ cuique adoptioni causa sit, quæ ratio generum ac dignitatis, sed etiam *sacrorum.* Cn. Aufidius, & M. Puppius, summa senectute, alter Orestem, alter Pisonem adoptavit, quas adoptiones, sicut alias innumerabiles, hæreditates nominis, pecuniæ, sacrorum, secutæ sunt. tum sic Clodium alloquitur: *Tu, neque Fontejus es, qui esse debebas, neque patris hæres, neque amissis sacris paternis in hæc adoptiva venisti. Ita* perturbatis sacris, *contaminatis gentibus, & quam deseruisti, & quam polluisti, jure Quiritum legitimo tutelarum & hæreditatum relicto, factus es ejus filius contra fas, cujus per ætatem, pater esse*

po-

potuisti. Ideoque negat Cicero adoptionem Clodii jure Pontificio esse factam; hoc enim exigit, ut ne quid aut de dignitate generum, aut de sacrorum religione minuatur, quæ Clodius neglexit.

Absolvebantur, & e sacris paternis dimittebantur filii emancipati. *leg. 13. §. 1. cod. de legit. hæred.* Item, leg. 31. cod. de fideicomm. *Quidam filium suum e sacris paternis remisit.*

Qui ex illegitimo concubitu nati erant, lege Mosaica, in re sacrorum a cæteris segreges esse jubentur. *Deut. 23. 2.* Apud Athenienses in Cynosarges coibant, atque ibi sacra faciebant. Plutarch. in Themist. τῶν νόθων εἰς κυνόσαργες συντελούντων (τοῦτο δ' ἐστιν ἔξω πυλῶν γυμνάσιον Ἡρακλέους, ἐπεὶ κἀκεῖνος οὐκ ἦν γνήσιος ἐν θεοῖς, ἀλλ' ἐνείχετο νοθείᾳ διὰ τὴν μητέρα θνητὴν οὖσαν) ἔπειθέ τινας &c. *Cum nothi in Cynosarges coirent (gymnasium id Herculis est extra moenia: quod nec ille justus Deus, sed nothus ex genitrice esset mortali) induxit nonnullos*, &c. meminit & in ἐρωτικῷ. Item Demosth. contra Aristocratem. Hic erant παράσιτοι, Viri Epulones, quotannis in eum ordinem e spuriis, aut spuriorum liberis cooptati: si quis jure vocatus non obtemperaret, de eo ad concilium judicum referebat sacerdos, ut colligere est ex Athenæo, *lib. 6. cap. 6.* Extat etiam apud Isæum lex, qua arceantur nothi ab omnibus sacris gentilitiis, ea sic habet: Μηδὲ νόθῳ, μηδὲ νόθῃ ἀγχιστείαν εἶναι μήθ' ἱερῶν, μήθ' ὁσίων ἀπ' Εὐκλείδου Ἄρχοντος. Lege Solonis etiam a paterna hæreditate excludebantur, ea est apud Aristophanem in Avibus: Ἐρῶ δὲ δὴ καὶ τὸν Σόλωνός σοι νόμον, Νόθῳ δὲ μὴ εἶναι ἀγχιστείαν, παίδων ὄντων γνησίων. ἐὰν δὲ παῖδες μὴ ὦσι γνήσιοι, τοῖς ἐγγυτάτω τοῦ γένους μετεῖναι τῶν χρημάτων. *Dico jam & Solonis tibi legem, Spurio autem non esse affinitatem, filiis existentibus legitimis; si autem filii non sunt legitimi his proximo genere participationem esse rerum.*

Hactenus sacra gentilitia. sequuntur Sacra privata Personarum, sive Singulorum, quæ varia. Macrob. Saturn. lib. 1. cap. 16, *Sunt feriæ propriæ singulorum, ut natalium, fulgurumque susceptiones: Item funerum atque expiationum.* Festus: *Privatæ feriæ vocantur sacrorum propriorum, velut dies natales, operationis, denecales.* Tertullianus, de idol. cap. 16. addit solennitates *togæ puræ, sponsalium, nuptialium, nominalium.*

Horum sacrorum quædam semel tantum, quædam sæpius celebrabantur.

Semel celebrata sunt in cujusque infantia Nominalia, de quibus supra initio capitis 27. egimus, quæ hic repetere non est necesse: In ado-

adolescentia autem, circa annum ætatis 17. togæ puræ sive virilis solennitas ceremoniis quibusdam celebrata est. Dies tyrocinii Neronis Drusi congiario plebi dato (*Sueton. Tiber. cap.* 54.) Caligulæ vero sine ullo honore (*idem. Calig. cap.* 10.) ut & Claudii, (*cap.* 2.) celebrati. Senec. epist. 4. *Tenes utique memoria, quantum senseris gaudium, cum prætexta posita sumsisti virilem togam, & in forum deductus es.* Fiebat hoc Liberalibus Baccho sacris. causas recitat Ovidius. 3. Fast.

Restat, ut inveniam quare toga libera detur
Luciferis pueris, candide Bacche, tuis.
Sive quod ipse puer semper, juvenisque videris,
Et media est ætas inter utramque tibi:
Seu quia tu pater es, patres sua pignora natos
Commendant curæ, numinibusque tuis:
Sive quod es Liber, vestis quoque libera per te
Sumitur, & vitæ liberioris iter.
Aut, quia cum colerent prisci studiosius agros,
Et faceret patrio rure Senator opus:
Et caperet fasces a curvo Consul aratro,
Nec crimen duras esset habere manus.
Rusticus ad ludos populus veniebat in urbem,
Sed Diis, non studiis ille dabatur honos.
Luce sua ludos uvæ commentor habebat,
Quos cum tædifera nunc habet ille Dea.
Ergo ut Tyronum celebrare frequentia posset,
Visa dies dandæ non aliena togæ.

Quæ sæpius celebrata sunt erant vel stata & anniversaria; vel indefinita: & oblata occasione suscepta.

Anniversaria erant Natalitia, quæ quisque vel sibi celebrabat, vel aliis.

Proprios natales nulli non celebrarunt. Tibull. lib. 2. eleg. 2.

Dicamus bona verba: venit natalis ad aras,
Quisqvis ades, lingua vir mulierque fave.
Urantur pia thura focis, urantur odores,
Quos tener e terra divite mittit Arabs.
Ipse suos adsit Genius visurns honores,
Cui decorant sanctas florea serta comas.
Illius puro destillent tempora nardo,
Atque satur libo sit, madeatque mero.

Ovi-

Ovidius, 4. Trist. Eleg. 10. de seipso & fratre suo:

Lucifer amborum natalibus adfuit idem,
Vna celebrata est per duo liba dies.

3, Trist. eleg. 13. *Scilicet exspectas solitum tibi moris honorem?*
Pendeat ex humeris vestis ut alba meis?
Fumida cingatur florentibus ara coronis?
Micaque solenni thuris in igne sonet?
Libaque dem pro te genitale notantia tempus?
Concipiamque bonas ore favente preces?

De Persis Herodotus, lib. 1. ἡμέρην δὲ ἁπασέων μάλιστα ἐκείνην τιμᾷν νομίζουσι, τῇ ἕκαστος ἐγένετο. ἐν ταύτῃ δὲ πλέω δαῖτα τῶν ἄλλων δικαιεῦσι προστίθεσθαι. ἐν τῇ οἱ εὐδαίμονες αὐτῶν, βοῦν, καὶ ἵππον, καὶ κάμηλον, καὶ ὄνον προτιθέαται ὅλους ὀπτοὺς ἐν καμίνοισι. οἱ δὲ πένητες αὐτέων τὰ λεπτὰ τῶν προβάτων προτιθέαται. *Ex omnibus diebus pracipue colendum censent suum quisque natalem, die quo plus aliis aquum censent ciborum apponere. Ditiores integros boves, equos, camelos, asinos, eosque in fornace tostos apponunt. Pauperes autem natalem minoribus pecoribus honorant.* Ipse Epicurus, qui animæ immortalitatem negabat, quasi tamen post mortem aliquid sentiret, testamento cavit, ut Amynomachus & Timocrates hæredes ejus, de Hermaci sententia darent, quod satis esset ad diem agendum natalem suum, quotannis mense Gamelione. *Cic. 2. de fin.* Sic. Virg. Ecl. 3.

Phyllida mitte mihi, meus est natalis, Iola.

Huc facit quod Marcianus notat ad l. 23. π. de ann. leg. *Cum quidam decurionibus divisiones dari voluisset die natalis sui, Divi Severus & Antoninus rescripserunt, non esse vero simile testatorem de uno anno sensisse, sed de perpetuo legato.* Divisiones vocat viscerationem, crustula & mulsum, quæ viritim convivis dividebantur, ut ex inscriptione apparet, quæ Spoleti est:

TRIB. MILIT. LEG. XV. APOLLINARIS. ET. LEG. V. MACED. HIC. LEGAVIT. TESTAMENTO. MUNICIPIBUS. HS. LXVI. G. MONET. UT. EX. REDITU. EIUS. SUMMÆ. QUOT. ANNIS. VII. IDUS. NOVEMB. NATALE. SUO. MUNICIPIB. EPULUM. ET. CRUST. ET. MULSUM. DARETUR.

Aliorum natales, vel ex amore celebrabantur, vel ex veneratione.

Amori conjugis hoc tribuit amoris magister, 5, Trist. eleg. 6.

Annuus assuetum domina natalis honorem

Exi-

Exigit; ite manus ad mea sacra meæ.
Sic quondam festum Laertius egerat heros,
Forsan in extremo conjugis orbe diem.
Lingua favens adsit nostrorum oblita malorum,
Quæ puto dedidicit jam bona verba loqui.
Quæque semel toto vestis mihi sumitur anno,
Sumatur fatis discolor alba meis.
Araque gramineo viridis de cespite fiat,
Et velet tepidos nexa corona focos.
Da mihi thura, puer, pingues facientia flammas,
Quodque pio fusum stridat in igne merum.

Hoc præceptum lena dabat meritici apud Ovid. 1. amor. eleg. 8.

Cum tibi deficient poscendi munera causa,
Natalem libo testificare tuum.

Venerationis fuit, quod Silius Italicus Virgilii Poetarum Regis natalem religiosius quam suum celebravit, ut ait Plinius, *lib. 3. epist. 6.* Huc faciunt solennitates Natalitiæ Regum & Imperatorum tum vitæ, tum Imperii.

De Natalibus vitæ: Equites Rom. sponte atque consensu Augusti natalem biduo semper celebrarunt. *Suet. Aug. cap.* 57. Sperabat Augustus Cajum nepotem suum celebrasse quartum & sexagesimum natalem suum. *Agell. lib.* 15. *cap.* 7. Quid his Imperatorum Natalibus actum sit, docet Tertullianus, *apolog. cap.* 35. Focos & thoros in publicum educebant, vicatim epulabantur, civitatem tabernæ habitu abolefaciebant, vino lutum cogebant, catervatim cursitabant ad injurias, ad impudentias, ad libidinis illecebras, acclamabant:

De nostris annis tibi Jupiter augeat annos.

Qualis & προσφώνησις summo Judæorum Sacerdoti a populo fiebat, scil: אנו כפרתך *Nos tibi piamento*, id est: Utinam omne malum quod tibi incumbit in nos derivari, & nos tibi succidaneos esse daretur. *Cocc. Sanhedr. cap.* 2. *§.* 1. Partem scilicet vitæ sibi adimere, iisque quibus bene volebant addere se posse putabant. vide Lipsium, *ad Senec. de brevit. vit. cap.* 8. Maximus Taurin. Episc. serm. in vigil. nat. Dni. *Lætitia quanta sit, quantusque concursus, cum Imperatoris mundi istius natalis celebrandus sit, bene nostis. quemadmodum Duces, ac Principes ejus omnes, etiam militantes, accurati sericis vestibus, operosis cingulis accincti, auro fulgente preciosis, ambiant solito nitidius in conspectu Regis incedere.* Hoc etiam a servis exigebant Domini: Sic Geta servus munere ferien-

riendus dicitur, ubi puero herili natalis dies esset. *Terent. Phorm. act. 1. sc. 1.*

Natalis Imperii is erat, quo quisque eam dignitatem erat adeptus, *Dies Regis*, יום המלך dicitur Hos. 7. 5. Hellenistis: ἡμέρα βασιλέως. Sic Raschi, Abenezra, Kimchi: יום שהיו ממליכים מלך שהיו קוראים היום יום מלכנו *Die quo creabant Regem, quem & diem Regis nostri dicebant.* Ab hoc natali annos supputabant, ut tot annos nati dicerentur, quot regnassent. Sic, 1. *Sam.* 13. 1. Saul υἱὸς ἐνιαυτοῦ, בן במלכו *filius anni*, cum annum, nec amplius regnasset. Tunc primum natus videbatur, cum in Regem unctus, & in alium virum mutatus esset. 1. *Sam.* 10. Sic aliqui capiunt Natalem Herodis, *Matt.* 14. quo ipse clausula legis & prophetarum, nec Prophetes, sed Angelus dictus, contumeliosa cæde truncatur, in puellæ saltica lucar, ut ait Tertullianus *scorp. adv. gnost. cap.* 8. & locum Ps. 2. 6, 7. sic Theologi quidam explicant: *Unxi te in Regem super Zion montem sanctitatis meæ, hic est dies natalis, id est, unctionis tuæ. Pete a me, & dabo gentes in possessionem tuam, & fines terræ jus possessionis tuæ.* De die solennis manifestationis interpretatur Justinus Martyr. colloq. cum Tryphone Judæo: *Vox de cælis venit, quæ & per Davidem ex persona Patris enuntiata fuerat:* Filius meus es tu, ego hodie genui te: *tunc natum dicens hominibus, quando cœpit eis innotescere.*

De Persicorum Regum festivitate Natalitia Herodotus, lib. 9. τοῦτο τὸ δεῖπνον παρασκευάζεται ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ, ἡμέρῃ τῇ ἐγένετο ὁ βασιλεὺς, ὄνομα δὲ τῷ δείπνῳ περσιστὶ μὲν Τυκτὰ· κατὰ δὲ τὴν ἑλλήνων γλῶσσαν, τέλειον. τότε δὲ καὶ τὴν κεφαλὴν σμᾶται μόνον βασιλεὺς, καὶ πέρσαις δωρέεται. *Hæc cœna quotannis semel, quod die Rex creatus est, instruitur. Cœnæ autem nomen Persice est Tycta: Græce,* τέλειον, *id est, Perfecta. in qua Rex solus caput ornatur, Persisque strenas donat.* quod festum occasionem præbuit infandæ crudelitati Amestris Reginæ, quam Herodotus ibidem enarrat.

Apud Romanos dies ἀναῤῥήσεως *Electionis* Imperatorum Natalis dicebatur. Balsam. ad Photii Nomocan: Νατάλια δὲ εἰσὶ τὰ τῶν βασιλέων γενέθλια, καὶ ἡ τούτων ἀνάῤῥησις. Adrianus Imp. III. Id. Augusti, natalem imperii constituit celebrandum. *Spartian.* Constantinum Naissi Daciæ natum, Britannias, *illic oriendo*, id est, Constantino Chloro Patri succedendo, nobiles fecisse Panegyristes notavit. Sic Sacerdotii sui natalem dixit Ambrosius, ad Lucam, lib. 8. cap. 76. *quotannis*

enim quasi de integro videtur incipere sacerdotium, quando temporum renovatur ætate. Confer quæ notat Lindenbrog. ad. Censor. de die natali, cap. 2.

Veteres Christiani diem mortis sanctorum pulchre vocarunt Natales. Petrus Chrysol. serm. 129. *Natalem sanctorum cum auditis, charissimi, nolite putare illum dici, quo nascuntur in terram de carne; sed quo de terra in cœlum, de labore in requiem, de cruciatibus ad delicias.* Prudent. pass. Hippol.

Jam cum se renovat decursis mensibus annus,
Natalemque diem passio festa refert.

Christianorum enim ut vita nobilior, ita quoque non simplex natalis est. Nascuntur ut omnes filii Adami: Renascuntur ex aqua & spiritu, ut filii Dei: Corpus mortale exuunt in morte, gloriosam vitam inchoantes, donec in παλιγγενεσίᾳ resurrectionis fiant perfecti filii Dei, quia sunt filii resurrectionis, *Matt.* 19. 28. *Luc.* 20. 36. Quadruplicem hunc Christianorum natalem Rev. parens meus, hoc, quod inter schedas ejus reperi, carmine, celebravit; quod ejus manibus, filius postumus ego parentaturus, cum lectoris venia adjiciam, gavisurus si ex hac digressiuncula aliquam quis aut utilitatem, aut delectationem capiet. Est autem tale:

E tenebris infans materna prodit ab alvo,
Et venit in lucem, Lucide Phoebe, tuam.
E tenebris mentis, depulso errore, revixit,
Donatusque Dei cognitione fuit.
Quicunque in Domino vivit; nescivit uterque
Se nasci, vitam novit uterque suam.
Angustis venit ille locis eductus; & iste
Angusta mentis cognitione venit.
Ille ex angustis augusta palatia mundi;
Hic augusta Dei fœdera natus init.
Ille venit plorans; lachrymis se proluit iste:
Debilis ille venit; debilis iste venit.
Is quoque qui Domino moritur (quæ tertia vita est)
Nascitur, & cœli natus in astra venit.
Et venit e nostri densa caligine mundi,
Inque polos vera luce beandus abit.
Tunc summo cœli spectans e vertice Lunam,
Et Solis tenebras dixerit esse viam.

Nasci-

Nascitur & nescit, summoque infertur Olympo
Inscius, illatum sentit, & astra videt.
Astra videt spatioque infra se currere tanto,
Quanto se supra viderat ante stupet.
Sic ex angustis angusta palatia cœli
(Quid possit terris arctius esse?) subit.
Et quo nobilior vita est, lachrymosior ortus,
Et cum tristitia, morte, dolore, venit.
Quartum cum toto tandem simul orbe renascar,
Et vita totus non pereunte fruar.
Qui me olim puerum produxit matris ab alvo,
Et verbi gignis cognitione tui:
Qui sine me facis hæc, sine me mihi gaudia confer
Cœlica, redde animæ mortua membra meæ.

Quæ autem sacra a singulis personis oblata occasione suscepta sunt, varia fuerunt, ut expiationes & operationes, ubi se iis indigere pro sua superstitione judicabant. De fulminibus, eorumque susceptionibus ante egimus, *cap.* 10. Supersunt ea quæ circa matrimonium, & circa funera exercebantur.

Circa matrimonium erant Sponsalia & Nuptialia.

Sponsalia Nuptiis prævia auspicato fiebant, videatur Rosinus *antiq. Rom. lib.* 5. *cap.* 37. & ibi Dempsterus, quos describere non lubet: inibi etiam de nuptiis earumque ritibus agitur. Ubi inprimis lustratio aqua & igni fiebat, ut & supra, *cap.* 20. diximus. Et additum sacrificium: Polyænus lib. 4. Ταύτην Νικαῖαν Ἀντίγονος τῷ υἱῷ Δημητρίῳ μνηστεύεται, ἡ δὲ ἀσμένη μειρακίῳ βασιλεῖ, καὶ πρὸς γάμον αὐτὴν ἐπέδωκεν: ἦν θυσία μεγαλοπρεπὴς, καὶ πανήγυρις ἑλληνική. *Hanc Nicæam Antigonus filio Demetrio in uxorem postulat, quæ se libenter adolescenti Regi in matrimonium tradidit. Sacrificium erat magnificum, & panegyris Græcorum.* Achilles, apud Euripidem. Iphig: in Aulide, Agamenonis & Calchantis fraudes circa nuptias detestans, ait:

Πικρὰς δὲ προχύτας τ' ἀνάξεται.
Κάλχας ὁ μάντις.
Noxias placentas & aquam qua manus abluuntur auferet
Calchas vates.

Agamemnon autem Iphigeniæ nuptias cum Achille simulans, ibidem:

Ἔκπεμπε παῖδα δωμάτων πατρὸς μέτα,
Ὡς χέρνιβες πάρεισιν ηὐτρεπισμέναι,

 Προ-

Προχύται τε βάλλειν πῦρ καθάρειον ἐκ χερῶν
Μόσχοι τε πρὸ γάμων ὡς θεᾷ πεσεῖν χρεὼν
Ἀρτέμιδι, μέλανος αἵματος φυσήματα.
Mitte filiam cum Patre ex ædibus,
Quia sacra aqua adest parato,
Et placenta ut conjiciantur in ignem lustralem,
Et juvencæ quas ante nuptias oportet mactari Deæ
Dianæ, halitus nigri sanguinis.

Varro, de re rust. lib. 2. cap. 4. *Nuptiarum initio antiqui Reges ac sublimes viri in Etruria, in conjunctione nuptiali, nova nupta & novus maritus primum porcum immolant. Prisci quoque Latini, & etiam Græci in Italia idem factitasse videntur. nam & nostræ mulieres maxime nutrices, naturam, qua fœmina sunt, in virginibus, appellant porcum, Græce χοῖρον, significantes esse dignum insigni nuptiarum.* In his sacris bilem victimæ juxta aram defodiebant, iram a nuptiis abesse oportere significantes. *Plut. præcept connub. Euseb. lib. 3. præpar. Euang.*

Sacra privata ex occasione funerum vel Semel tantum, vel Sæpius fiebant.

Semel tantum fiebant *Parentalia*, quæ quod domus, unde mortuus erat elatus, certo scoparum genere ab Everriatore purgaretur, Exverræ, & a dierum numero Novendialia dicebantur. *Festus in* exverriator. *Serv. ad 5. Æneid. 64.* quo tempore parentatio sive funeris solennia concludebantur. Hæc autem privatim fiebant. Festus in schedis Pomponii Læti: pag. 6. *Mensæ in ædibus sacris ararum vicem obtinent, quia legibus earum omnium sacratæ quoque mensæ sunt: ut velut in ararum vel pulvinaris loco sint. privati quoque in primis* (privis) *ipsis locis habere solent, ubi sacras* (sacra) *habituri sunt, cujusmodi est parentatio, non sacrificium.*

Sæpius sacra privata hæc fiebant vel dietim, vel annuatim.

Dietim fiebat Laribus, quod narrat Lar familiaris apud Plautum, Aulularia:

Huic filia una est: ea mihi quotidie
Aut thure, aut vino, aut aliqui semper supplicat:
Dat mihi coronam.

Quod dicit *aliqui*, eo respicit, quod supplicantes pauxillum cibi de mensa in focum deferebant, præsertim ex inanimatis quia Genii sive Lares vitæ, non mortis auctores, *vid. supr. cap. 23.* Tibullus sic Lares compellat. *lib. 1.* eleg. 1.

Adsitis divi, nec vos e paupere mensa

Dona

Dona nec e puris spernit e fictilibus.

Pers. sat. 3. —— *Cultrixque foci secura patella.*

Ubi vetus Interpres: *cultrix foci, quia delibandæ dapes in ea positæ ad focum feruntur.* Nempe ut ibi adoleantur. Nam homini eas gustare nefas, igni absumebantur. *Plutarch. de fort. Rom.* De corona autem Laribus dicata, *vid. Cat. de re rust. cap.* 143. *Plin. lib.* 21. *cap.* 3. *Dempst. ad Rosin. lib.* 4. *cap.* 9.

Annuatim celebrabantur feriæ Denecales. De his Cicero, 2. de legg. *Nec vero tam Denicales, quæ a nece appellatæ sunt, quia residentur mortui, quam cæterorum cœlestium quieti, dies feriæ nominarentur, nisi majores eos qui ex hac vita migrassent, in Deorum numero esse voluissent. Eas in eos dies conferre jus, quibus nec ipsius, nec publicæ feriæ sint.* Videmus hic rationem nominis a denecando scilicet, vel a Gr. νεκὺς, quod mortuum notat, ut ait Festus in *Denecales.* Deinde in quorum gratiam celebratæ fuerint, mortuorum scilicet, quod majores in Deorum numero esse voluissent. Item eos sedendo & quiescendo coli. de hujus loci lectione critici laborant. Salmasius sic legendum judicat, *quia residentur mortuis.* Residere enim ferias dicebant pro feriari, quia resides manebant per feriarum tempus, nec quicquam operis faciebant. Hoc modo idem Salmasius legit in Plauti Epidico, act. 3. sc. 4. *Tuas residebit faxo mulier ferias.* id est, tua erit, & sacra tua domestica celebrabit. quomodo *Venter gutturque*, dicuntur *residere ferias esuriales*, apud Plaut. in Capt. act. 3. sc. 1. idem, agitare ferias esuritioni dicatas, cessare ab edendo, & bibendo. Tandem ex supra posito Ciceronis loco liquet sacrum hoc quotannis factum esse: cui qui obstringeretur haut quemlibet ei diem poterat præstituere; sed necesse erat aliquem eligere, quo nullæ essent ejus familiæ feriæ aliæ, ac multo minus publicæ. Lege porro Gutherium, *de jure man. lib.* 1. *cap.* 16.

Extra ordinem non tantum homines polluti, sed maxime etiam urbes domusque lustratæ sunt, si quid accidisset, quod ea cura ac religione dignum videri posset. Si prodigia essent nuntiata, quod in Livio occurrit passim. Sic Aruns vates, apud Lucanum, lib. 1.

Mox jubet & totam pavidis a civibus urbem
Lustrari, & festo purgantes moenia lustro
Longa per extremos pomœria cingere fines. &c.

Post exactos Reges Brutus & Collatinus primi coss. urbem lustrarunt, cæsisque victimis, primi ipsi super extis stantes, jurarunt &c. *Dion. Halic. lib.* 5. *cap.* 1. Deletis etiam conjuratis, qui Tarquinios reduce-

re tentarunt, ex SCto, tota civitas lustrata est, quod necessitate coacta esset civilis cædis auctor fieri, neque ante Senatus ad sacra Eucharistica, ludosque accessit, quam facinus expiatum, luesque solitis lustrationibus ac ceremoniis abolita esset, *ibid. cap.* 58. Ejectis Roma Gallis Camillus sacris operatus urbem lustravit præeuntibus Pontificibus. *Plut. in Camillo.* Sic postquam Annibal urbem reliquisset, apud Silium Ital. lib. 12.

Corpora nunc viva sparguntur gurgitis unda,
Nunc Anienicolis statuunt altaria nymphis,
Tum festam repetunt lustratis mœnibus urbem.

Insigne est, quod narrat Philostratus, *de vit. Apollonii, lib.* 4. Apollonius Tyanæus Ephesiis promiserat, se pestem, qua laborabant depulsurum, populumque ad theatrum duxit, ubi Herculis ἀποτροπαίου statua erecta erat. Hic senem quendam mendicanti similem invenere, qui arte quadam oculis connivebat, peramque paniceis frustis refertam gestabat, lacera veste amictus, totoque corpore sordidus. Hunc, ut Deorum inimicum lapidibus obruere jussit Apollonius, Ephesiis mirantibus, & hominem peregrinum misere viventem interficere crudele censentibus, humillime etiam pro salute deprecantem, instabat Apollonius ne illum diutius vivere permitterent. Cumque jam aliqui lapides in illum jacerent, igne plenos oculos illum habere monstravit Apollonius, quo viso Ephesii Dæmonem esse agnoverunt: brevique temporis spatio ingentem lapidum cumulum super ipsum coacervarunt. Paulo post Apollonius lapides auferri jussit, quo facto mendicus quidem evanuerat; canis autem, tanquam Molossus, conspiciebatur tanta magnitudine, quanta Leonum maximi esse solent, spumam instar canis rabidi ore emittens. Ephesii expiati & morbo liberati, eo loco, ubi hoc φάσμα lapidibus obrutum fuerat, statuam Herculi ἀποτροπαίῳ erexerunt. Hoc magiæ exemplum ab Hierocle aliisque gentilibus, veris Jesu Christi miraculis oppositum fuit, ut hujus gloriam obscurarent. Frustra; cum vera lux divina fallacissimas has tenebras facile vicerit, ut eventus docuit. *vid. Euseb. in Hierocl. lib.* 4.

Domus lustratæ: Demosth. in Euergum: Domi ejus, qui Euergum falsi testimonii accusat, nutrice liberta interfecta, Juris-consulti & hoc suadent, ὑπὲρ σεαυτοῦ καὶ τῆς οἰκίας ἀφοσιωσάμενος, ὡς ῥᾷστα φέρειν, *ut facta pro te & familia expiatione, quam æquissimo animo calamitatem feras.*

ras. Sequitur: *ἃ μὲν ὑπὲρ τῆς οἰκίας προσῆκέ μοι πράξαι —— ἐποίησα.* *Ea quæ ad expiationem ædium pertinerent, feci.* Apud Maronem. 6. Æneid. *Lustravitqueviros* Donatus legit: *Lustravitque domos*: Et aquæ purificationem hominum & domorum fuisse dicit: de hominibus ante *Idem ter socios, &c.* scripserat. Tertull. de baptis. cap. 5. *Cæterum villas, domos, templa, totasque urbes aspergine circumlata aquæ expiant passim.* Post procos Penelopes interfectos Ulysses domum suam lustravit, apud Homerum. Odyss. X. Propter servum homicidam: Plato, de legibus, lib. 11. de redhibitione mancipiorum agens, *ἐὰν δὲ ἀνδροφόνον ἀποδῶται τίς τινι, εἰδῶτι μὲν εἰδὼς, μὴ τυγχανέτω ἀναγωγῆς τῆ τοιέτε τῆς πράσεως. Μὴ εἰδῶτι δὲ τὴν μὲν ἀναγωγὴν εἶναι τότε, ὅταν τὶς αἰσθηται τῶν πριαμένων. ἐν πέντε δὲ τῶν νομοφυλάκων τοῖς νεωτάτοις εἶναι τὴν κρίσιν. εἰδὼς δὲ ἂν κριθῇ, τὰς τε οἰκίας τῆ πριαμένε καθηράτω κατὰ τὸν τῶν ἐξηγητῶν νόμον. τῆς τιμῆς τε ἀποδότω τῷ πριαμένῳ τὸ τριπλάσιον.* *Si quis autem servum, qui cædem commisit, cui vendiderit sciens scienti, redhibendi jus non habeat, nescienti vero redhibere liceat; simul atque id emtor senserit. Id autem juniores de legum custodibus quinque cognoscant. Ac si scivisse comperietur, domos emtoris expiato ex lege interpretum sacrorum, deinde pretii triplum emtori reddito.* Sic ob hominem impurum. Lucian. Pseudol. *αὐτίκα ἐξελάσαι τῆς οἰκίας, καὶ καθάρσιόν γε, ὡς φασὶ, περιενεγκὼν ἐπὶ τῇ σῇ ἐξόδῳ.* *Statim cum te ædibus ejecit, eas expiamentis quibusdam lustravit post exitum tuum.* Cynthia apud Propertium. lib. 4. eleg. 9.

Dein quemcunque locum externæ tetigere puellæ
Suffiit, & pura limina tergit aqua.

Narrat Busbequius, *Epist. Turc.* 1. Asiaticum quendam hominem in cujus domo Suleimannus Imp. pernoctaverat, ubi Princeps migrasset, lustralibus aquis, multoque suffitu, & certo ceremoniarum ritu, domum suam, ut contagione talis hospitis pollutam expiasse. quod ubi Suleimanno innotuit, hominem interfici, domumque solo æquari jussit.

CA-

CAPUT XXXI.

Lustrationes exercituum: Judæ Maccabæi, Xerxis, Macedonum, Græcorum, Romanorum, ante & post pugnam. armilustrium. Decursio, Sacrificium. Lustratio classium.

A Toga & umbra tum urbana tum domestica, ad sagum & pulverem bellicum progredimur: ubi in militia & terrestri & navali lustrationes lustrabimus. Apud Hebræos lex divinitus lata fuit cæsis Midianitis, ut & homines, & vestimenta, & reliqua instrumenta, aut igne, aut aqua lustrarentur, *Num.* 31. 19 —— 24. De Juda Maccabæo narrat scriptor apocryphus, 2. *Maccab. cap.* 12. Jamnia oppidum est Palæstinorum idolis deditum: Judæi milites hoc direpturi, quædam idolis consecrata ex spoliis sibi vindicarant contra Dei edictum, qui, *Deut.* 7. anathemata sibi devota & exe-crabilia esse voluerat.

Cum autem hi milites in prælio occubuissent, hæc anathemata sub eorum vestibus inventa sunt. Hinc cladis causam Judas agnovit, quare ad preces conversus, viritim etiam 2000. ut aliis placet, 12000. drachmarum collegit, & Hierosolymam misit, non pro peccatis mortuorum, ut in vulgata versione legitur, sed ut in Græco est περὶ ἁμαρτίας, sacrificium pro peccato, vivorum scilicet: ut castra hoc sacrilegio polluta lustrarentur, ne illis accideret quod Josuæ & populo Dei, *Jos.* 7. propter sacrilegium Achanis.

De Gentilibus generatim observat Scholiastes Euripidis in Orest. Ἐιώθασιν οἱ βασιλεῖς, εἰς πόλεμον μέλλοντες ἐξιέναι, θύειν τοῖς θεοῖς. *Reges ad bellum ituri Diis sacrificare solent.* Xerxes exercitum in Græciam ducturus humano sanguine, crudelissime necato Pythii hospitis filio, illum lustravit. *Senec. lib.* 2. *de ira*, *cap.* 17. *Herod. lib.* 7.

Græci, post Cyri minoris interitum, in patriam redeuntes, tum Xenophontis hortatu, tum ex haruspicum responsis, exercitum lustrarunt. *Xenoph lib.* 5. ἀναβα. 6

De Macedonibus: Curtius, lib. 10. *Macedonum Reges ita lustrare soliti*

ſoliti erant milites, ut diſciſſa canis viſcera, ultimo in campo, in quem deduceretur exercitus, ab utraque abjicerentur parte. Intra id ſpatium armati omnes ſtarent, hinc milites, hinc equites, illinc phalanx. Et Livius, l. 40. cap. 6. *Forte luſtrandi exercitus venit tempus, cujus ſolenne eſt tale: Caput mediæ canis præciſæ, & prior pars ad dexteram cum extis, poſterior ad lævam viæ ponitur. Inter hanc diviſam hoſtiam copia armata traducuntur: præferuntur primo agmini inſignia omnium ab ultima origine Macedoniæ Regum, deinde Rex ipſe cum liberis ſequitur, proxima eſt regia cohors, cuſtodeſque corporis: poſtremum agmen Macedonum cætera multitudo claudit.* Poſtea: *Mos erat luſtrationis, ſacro peracto, exercitum decurrere, & diviſas bifariam acies concurrere ad ſimulachrum pugnæ.*

De Græcorum ad Trojam exercitu. Iliad. A.

Λαοὺς δ' Ἀτρείδης ἀπολυμαίνεσθαι ἄνωγεν,
Οἱ δ' ἀπελυμαίνοντο, καὶ ἐς ἅλα λύματ' ἔβαλλον.
Ἔρδον δ' Ἀπόλλωνι τελήεσσας ἑκατόμβας
Ταύρων ἠδ' αἰγῶν, παρὰ θῖν' ἁλὸς ἀτρυγέτοιο.
Populos vero Atrides luſtrari juſſit:
Illi vero luſtrabantur, & in mare ſordes abjiciebant:
Sacrificabant etiam Apollini perfectas hecatombas
Taurorum & caprarum, juxta littus maris indomiti.

Romani exercitus ſuos & ante & poſt pugnam luſtrarunt. Apud Silium Italic. lib. 14. —— *Armat*
Marcellus pubem luſtratis rite maniplis.

Priorem luſtrationem καθάρσιον πρὸ τῶν ἀγώνων γιγνόμενον vocat Dio, *lib.* 47. ubi eandem hiſtoriam narrat, quam Plutarchus *in Bruto*, & Appianus, lib. 4. bell. civil. *Cæſar & Antonius exercitum intra vallum luſtrantes, aliquantulum frumenti, & quingenos aſſes viritim ad ſacrificium diviſere. Brutus & Caſſius contemta illorum inopia & ſordibus, primum in campo luſtraverunt ſolenni more exercitum. Deinde victimarum magnum numerum per centurias, & aſſes in capita quingenos largiti, benevolentia & alacritate exercitus præcelluerunt. In qua luſtratione infauſtum omen Caſſio oblatum: Nam coronam ei lictor inverſam obtulit.* Sic Plutarcho teſte, Cum Caſſius ſolenni ſacrificio exercitum luſtraret, exta ab aruſpice porrecta manibus exciderunt. Dion. Halic. lib. 9. cap. 7. *T. Quintius Capitolinus, Q. Servilius Priſcus coss. luſtrato exercitu, contra hoſtes, profecti ſunt.* Aliud exemplum apud Livium, *lib.* 25. *cap.* 16. *&* 17. T. Gracchus, cui triſtia prodigia facta erant, aruſpicum monitu quingentos paſſus a caſtris progreſſus, uti puro loco ea prodigia procuraret a

Numidis circumventus est. Sic Turnus, 9. Æneid. —— *ad undam*

Processit, summoque hausit de gurgite lymphas,
Multa Deos orans, oneravitque æthera votis.

Ut & Marius ante pugnam cum Cimbris. Plutarchus in Mario: ἐνταῦθα νιψάμενος ὁ Μάριος τὰς χεῖρας, καὶ πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀνασχὼν, ηὔξατο τοῖς θεοῖς κατὰ ἑκατόμβης. *Ibi lautas manus Marius ad cœlum tendens Diis vovit immolaturum se centum boves.*

Post pugnam Armilustrium institutum, quod est armorum lustratio. Vetus Lexicon: *Armilustrium*, ὁπλοκαθάρσιον, ὁπλοκάθαρμος. *vid. Turneb. adv. lib.* 21. *cap.* 27. Varro, de ling. Lat. lib. 5. *Armilustrium ab eo quod in armilustrio sacra faciunt. Nisi locus potius dictus ab his, sed quod de his prius, id abluendo, & lustro, id est, quod circumibant ludentes, ancilibus armati.* Locus ille est *Vicus Armilustri* in Aventino, XIII. regione urbis. *P. Victor.* Apud Livium, *lib.* 1. *cap.* 28. Tullus Hostilius castra Albanos Romanis castris jungere jubet, sacrificium lustrale in diem posterum parat. Marius post victoriam de Teutonis, amplum fecit sacrificium. *Plut. Mar.*

Observat Plutarchus, *in Mario*, magnis fere præliis largas succedere pluvias. Vel quod Deus aliquis tellurem puris & cœlestibus aquis lustret, abluatque: vel quod cruor & sanies humidum & crassum exhalet vaporem, qui aerem versatilem, atque ex levissima occasione in grande momentum mutatu promtum coagulet.

Sacra hæc ad placandos eorum, qui in præliis occubuerant, manes instituta. sic debellatis Latinis Romani *humatis primo cadaveribus suorum*, tum lustrato exercitu triumphantes in urbem redierunt. *Dion. Halic. l.* 6. *cap.* 14. Duabus autem constabant partibus: Decursione & sacrificio. Trojani, 11. Æneid.

Ter circum accensos cincti fulgentibus armis
Decurrere rogos, ter mæstum funeris ignem
Lustravere in equis, ululatusque ore dedere.

Deinde: *Multa boum circa mactantur corpora morti:*
Setigerosque sues, raptasque ex omnibus agris
In flammam mactant pecudes.

Patrocli funus his sacris decoratum describit Homerus. *Iliad.* ψ. quod ridicule imitatus est Antoninus Caracalla, apud Herodianum, *lib.* 4.

Heliod. lib. 3. Æthiop. τὸ μνῆμα τοῦ Νεοπτολέμου περιεστοιχήσατο ἡ πομπὴ, καὶ τρίτον οἱ ἔφηβοι τὴν ἵππον περιήλασαν. *Sepulcrum Neptolemi pompa circuivit, & tertio ephebi equis sunt circumvecti.* quod etiam ad Achillis tumu-

tumulum fecit Alexandr. *Plut. in Alex.* De funere Pompeji Lucan. l. 8.

Non preitiosa petit cumulato thure sepulchra
Pompejus, fortuna, tuus: non pinguis ad astra
Ut ferat e membris Eoos fumus odores,
Ut Romana suum gestent pia colla parentem,
Praferat ut veteres feralis pompa triumphos,
Ut resonent cantu tristi fora, totus ut ignem
Projectis mœrens exercitus ambiat armis.

Germanicus veterem aram Druso positam, sed disjectam restituit, honorique Patris cum legionibus decucurrit. *Tacit. ann. 2. cap. 7.* quotannis hoc stato die factum ait *Sueton. Claud. cap. 1.* Tib. Graccho ab Annibale in vestibulo Punicorum castrorum rogus exstructus est, armatus exercitus decurrit cum tripudiis Hispanorum, motibusque armorum & corporum suæ cuique genti assuetis: ipso Annibale omni rerum verborumque honore exsequias celebrante. *Liv. lib. 25. cap. 17.* Sic Iason apud Val. Flacc. 2. Argon.

Vos, age, funereas ad littora volvite sylvas
Et socios lustrate choros, date debita casis
Munera. —— quod factum deinceps,
Inde ter armatos Minyis referentibus orbes
Concussi tremuere rogi, ter inhorruit ather
Luctificum clangente tuba.

Statius, 6. Theb. *Tunc septem numero turmas (centenus ubique*
Surgit eques) versis ducunt insignibus ipse
Grajugena Reges, lustrantque, ex more, sinistro
Orbe rogum, & stantes inclinant pulvere flammas.
Ter curvos urgere sinus, illisaque telis
Tela sonant, quater horrendum pepulere fragorem.
Arma, quater mollem famularum brachia planctum.
Semianimes alter pecudes, spirantiaque ignis
Accipit armenta. tum jussu vatis:
—— *Dextro gyro & vibrantibus hastis*
Hac redeunt, raptumque suis libamen ab armis
Quisque jacit, seu frena libet, seu cingula flammis
Mergere, seu jaculum, seu summa cassidis umbram.

Hæc de terrestris exercitus lustratione: De classium autem lustratione laboris nobis compendium fecit Schefferus, *lib. 3. cap. 3. de milit. nav. veterum*: cujus verba huc transscribere cur erubescerem? Sic ergo ille:

„ Post conscensionem lustratio & sacrificia fiebant: nam, ut testis est „ Sabinus, antiqui priusquam navigarent, semper sacrificabant. Et „ primum quidem consultæ aves. unde Horat. Epod. 10.

„ *Mala soluta navis exit alite*

„ & epod. 16. ——*secunda*

„ *Ratem occupare quid moramur alite.*

„ Meminit & Aristophanes in avibus p. m. 569. Igitur P. Claudius col- „ lega Junii cum auspicia neglexisset, & tempestate amisisset classem, „ publice ob eam causam accusatus, damnationem morte voluntaria „ prævenit, uti docent Maximus Valerius, *lib.* 1. *cap.* 2. & Marcus „ Tullius, *de divin.* 1. Neque enim navigari fas erat, prohibentibus „ ita legibus publicis, nisi addixissent aves. Quod si vero addixissent, „ tum cætera lustratio peragebatur. Livius lib. 36. *C. Livius præfectus* „ *Rom. classis cum ab Rheginis Locrisque & ejusdem juris sociis debitas exe-* „ *gisset naves, lustrata classe ad Licinium, altum petit.* Fiebat autem in „ hunc modum, uti refert Appianus: Altaria stabant in extremo litto- „ re undis alluentibus: naves plenæ classiariis ordine ea circumdabant „ cum altissimo silentio. Sacrificuli stantes in mari mactabant, mox- „ que in Scaphis ter circum classem exta lustralia circumferebant, na- „ vigantibus una etiam ducibus, precantibusque in ea lustramina a „ classe avertantur infausta omina. divisis deinde extis, partem in mare „ porriciebant, partem adolebant in altaribus, fausta ominante mul- „ titudine. Sed hæc singula paulo accuratius examinabimus. Extrue- „ bantur aræ in littore cæruleæ. In his sacrificia fiebant tauris, vittis „ cæruleis redimitis, Neptuno potissimum ac Apollini. Flaccus lib. 1. „ Arg.

„ *Tum læti statuunt aras, tibi, rector aquarum,*

„ *Summus honor, tibi cæruleis in littore vittis*

„ *Et Zephyris Glaucoque bovem.* ——

„ *Dejicit Ancæus, non illo certior alter*

„ *Pinguia letifera perfringere colla bipenni.*

„ Sic apud Virgilium lib. 3. Æn. Anchises, cum jam profecturi essent, „ ut poeta canit

„ ——*Meritos mactavit honores*

„ *Taurum Neptuno, taurum tibi, pulcer Apollo.*

„ Post hos etiam ventis sacrificia oblata, teste Lucretio *lib.* 5. & ex „ his, adversis primum, ut tempestatibus, deinde & secundis, ut „ Zephyris. His alba victima, agna potissimum, ut navigationem „ adju-

„ adjuvarent; illis vero nigra, ne ipsam impedirent. Virgilius præ-
„ dicto loco.

„ *Nigram Hyemi pecudem, Zephyris felicibus albam.*

„ & lib. 5.

„ *Tres Eryci vitulos, & tempestatibus agnam*
„ *Cadere deinde jubet, solvique ex ordine funem.*

„ Donatus ad hunc locum: *Sacrificium fieri Eryci fratri ex tribus juvencis*
„ *jussit, & ventis, ne violenti existerent, agnam immolari.* Per hyemem,
„ cui supra sacrificia oblata dixit, non anni tempus, sed ventorum im-
„ briumque violentiam intelligit, qualis esse solet eo tempore. Sic
„ alias usurpavit locis plurimis, Græcorum imitatione, ut censet Ser-
„ vius, quibus χειμὼν vocatur. Ita autem is ad 3. Æn. ubi Poeta: *no-*
„ *ctem hyememque ferens. Pluviam cum obscuritate. Hyemem autem*
„ *Græce dixit, nam χειμὼν etiam tempestas dicitur a Græcis.* Hanc ergo
„ hyemem a priscis sicut Deam cultam annotamus, Unde & a Statio
„ lib. 3. Silu. sub Æoli regiminine, velut minor Dea, esse. dicitur.
„ Ubi sic de Æolo:

„ *Cui varii flatus, omnisque per æquora mundi*
„ *Spiritus, ac Hyemes, nimbosaque nubila parent.*

„ Solebant & syderibus (Castori fors, ac Polluci, ut Horat. l. 1. C.
„ *od.* 3.) rem divinam facere. Petronius: *Adoratisque sideribus intro na-*
„ *vigium.* Ad postremum mari tranquillo, quemadmodum testatur
„ Appianus, *lib.* 5. *B. C.* Nearchum, præfectum classis Alexandri
„ Magni, antequam proficisceretur, sacrificium & ludos gymnicos
„ fecisse Διὶ σωτῆρι, Jovi servatori, ex Arriani Indicis cognoscimus.
„ Facto deinde per præconem silentio imperator summus, seu præfe-
„ ctus classis oleaginea corona circum tempora redimitus capiebat exta,
„ eaque cum vino e prora prætoriæ porriciebat in fluctus, postquam ter,
„ ut Appianus indicat, circum classem navigasset, una cum sacrificis, &
„ pronunciasset preces, ut dii deæque maris, portuum, & ventorum
„ felicem expeditionem esse juberent. Livius lib. 29. cap. 37. *Ubi*
„ *illuxit, Scipio e prætoria nave silentio per præconem facto, Dii deæque, inquit,*
„ *&c.* secundum eas preces cruda exta, cæsa victima, uti mos, in mare
„ porricit. Silius Italicus 17. ver. 48. de eodem.

„ *Ipse alacer Sicula descendens Scipio terra*
„ *Abscondit late propulsis puppibus æquor:*
„ *Cui numen pelagi placaverat hostia taurus,*
„ *Jactaque cæruleis innabant fluctibus exta:.*

 „ Vis

„ Virgilius de Anchise, lib. 5.

„ *Ipse caput tonsæ foliis evinctus olivæ*
„ *Stat procul in prora, pateram tenet, extaque salsos*
„ *Porricit in fluctus ac vina liquentia fundit.*

„ Justinus de Alexandro lib. 11. cap. 5. *Priusquam ulla navis littore excederet, hostias cædit, petens victoriam bello.* Appianus lib. 5. B. C. „ Ὁ δὲ Καῖσαρ ἐκ Δικαιαρχείας θύων ἅμα καὶ ἀπὸ τῆς ναυαρχίδος νεὸς ἐν τὸ πέλαγος ἀνέμοις καὶ ἀσφαλείῳ ποσειδῶνι, καὶ ἀκύμονι θαλάσσῃ, συλλήπτορας αὐτῷ κατὰ ἐχθρῶν πατρῴων γενέσθαι. *Cæsar cum prius e prætoria nave porrectis extis in mare, litasset ventis serenis, tutelari Neptuno, & tranquillo mari, ut propitii sibi contra parricidas essent, proficiscitur.* Post „ prætorem, apud Græcos præcipue, reliqui quoque duces militesque „ singulis ex navibus libabant diis. Testis est Thucydides lib 6. *Ubi in naves*, inquit, *ascensum, impossitaque essent omnia, quæ secum laturi erant, tuba silentium factum tum solennia ante profectionem vota nuncupata non per singulas naves, sed per præconem. interea exercitus omnis aurea argenteaque pocula miscet & libat.* Quod & a Christianis fieri oportere Leo ait: *Priusquam*, inquit, *ad classem procedas, precibus ac piis votis se mutuo milites Deo commendant, & bonum prosperumque iter adversus hostes precantur.* Neque ipsi modo faciebant olim, sed & multitudo „ spectantium, stans in littore, quæ simul fausta omnia precabatur abituris: idem auctor in sequentibus: *simul autem vota faciebat & cætera turba, quæ erat in littore tam civium, quam aliorum, si quis benevolus ipsis aderat.* Et Diodorus Siculus l. 13. Triremes statione sua portum „ spectabant, exornatis proris militum armatura. Universus portus acer„ ris craterisque argenteis conspicuus erat. ex his aureis hausta scyphis li„ bamenta Diis obferebant, venerantes orantesque suppliciter, ut fe„ lix esset expeditionis successus. Respexit ad hunc morem Fabius „ Quintilianus, quando ait: *permittamus vela ventis, & oram solventibus bene precemur.* Idem Propertius lib. 4. de bel. Actiaco, ubi canit:

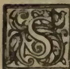
„ *Solve metu patriam, quæ nunc te vindice freta*
„ *Imposuit proræ publica vota tuæ.*

„ Et Achilles Tatius lib. 3. παιανισμὸς ἦν καὶ πολλή τις εὐχή. θεοὺς σωτῆρας καλοῦντες, εὐφημοῦντες αἴσιον τὸν πλοῦν γενέσθαι. *Plausus excitatus, multaque Deis servatoribus, quo prospera navigatione uti liceret, preces effusæ sunt.* Emittebatur tum columba, ut ex Asclepiade observavit Scholiastes Apollonii, *lib.* 2. Arg. Credo ut omen esset reditus. Solet enim hæc avis sollicite ad domicilium vetus redire. Hæc Schefferus:

Ca-

CAPUT XXXII.

Lustrationum modi XII. apud Muhammedanos. Gentilium jejunia in honorem Cereris. *Xerophagiæ. quid Castus? in sacris Isidis,* Cybeles, *in Bacchanalibus. abstinentia per dies decem, mensem. Abstinentia a Venere festis Cereris,* Isidis, *aliorum. usus rutæ. quid* ἁγνος? *hypocrisis Xenocratis.*

Superest ut ad lustrationum sacerrimos ritus ac ceremonias progrediamur. A Muhammedanis quidem lustrationum ritus recensentur duodecim, quorum quinque caput spectant: *Gargarizatio, sive oris collutio: Narium aqua adspirata purgatio: Mystacis tonsura: capillorum discriminatio: Dentium fricatio.* Tres ad manus & pedes pertinent, nempe, *unguium refectio: articulorum digitalium ablutio: & unguium extremorum mundatio.* Quatuor reliqui ad reliquas corporis partes: *Mundatio ab excrementis emissis: pilorum axillarium evulsio: Rasura pubis: Circumcisio.* Pocok. not. ad Abulfar. pag. 303. Sed nobis cum veteribus gentilibus res est, quorum ceremonias, pro variis Diabolorum affectibus, varias fuisse auctor est Apulejus de Deo Socratis: *Nonnulli sunt,* inquit, *ex hoc Deorum numero, qui nocturnis vel diurnis, promtis vel occultis, lætioribus vel tristioribus hostiis, vel cerimoniis, vel ritibus gaudeant: uti Ægyptia numina ferme plangoribus, Græca plerumque choreis, Barbara autem strepitu cymbalistarum, & tympanistarum, & choraularum. Itidem pro regionibus & cætera in sacris differunt, longa varietate pomparum agmina, mysteriorum silentia, sacerdotum officia, sacrificantium obsequia, item Deorum effigies, & exuviæ, templorum religiones, hostiarum cruores & colores.*

Hi ritus ac ceremoniæ partim ipsam lustrationum spectant essentiam, partim circumstantias. Priores vel communes sunt, vel proprii. Ritus communes omnibus vel plerisque saltem lustrationibus adhibebantur. Atque hi vel στερητικοὶ erant sive privativi: vel ποιητικοὶ, id est, Activi. Privativi in illarum rerum abstinentia consistebant,

quas

quas ad necessitatem vel etiam ad delectationem natura homini concessit, atque hæ fuerunt quasi παρασκευαὶ ad sacra majora.

Abstinentia a necessitate est Jejunium: Homo cibo vinoque gravis ad res sacras est ineptior, contra eorum abstinentia Diis suis se placere eosque placare posse existimabant. Longinianus, Philosophus paganus hac de re ad Augustinum scribit, epistola, quæ inter Augustini epistolas legitur, 21. *Via est, qua purgati antiquorum sacrorum piis præceptis, expiationibusque purissimis, & abstemiis observationibus decocti, anima & corpore constantes deproperant.* Liv. lib. 36. *Prodigiorum causa, ex libris sibyllinis decemviri renuntiarunt, jejunium instituendum. Cereri esse, id quinto quoque anno servandum.* Fiebat ergo in honorem Cereris, quæ Proserpinam, jejuna quæsivit. 4. Fast.

Sub Jove duravit multis immota diebus,
Et Lunæ patiens, & pluvialis aquæ.

Nec interdiu edebant, sed noctis initio, quod tunc primum Dea jejunium solvisset. ibid.

Illa soporiferum parvos initura penates
Colligit agresti lene papaver humo.
Dum legit oblito fertur gustasse palato,
Longamque imprudens exoluisse famem.
Quæ quia principio posuit jejunia noctis,
Tempus habent mensæ sidera visa sibi.

Atheniensium mulieres in Thesmophoriis jejunantes humi sedebant. Plutarch. Themist. θεσμοφορίων ἡμέραν ἄγουσι παρὰ τῷ θεῷ νηστεύουσαι. & in Isid: Καὶ γὰρ Ἀθήνησι νηστεύουσιν αἱ γυναῖκες ἐν θεσμοφορίοις χαμαὶ καθήμεναι. Ea scilicet, quæ Cereri contigerant, imitantes: vel quod olim penuria laborantes, ut sementem facere possent in honorem Cereris, omni cibo abstinuerunt, ut refert Gyrald. *syntag. 13. de Diis.*

Aliquando non ab omnibus, sed a certo ciborum genere abstinebant. Sic orthodoxi Montanistas accusabant apud Tertull. de jejun. cap. 2. *Xerophagias novum affectati officii nomen & proximum ethnicæ superstitioni, quales castimoniæ Apim, Isidem, & magnam matrem certorum eduliorum exceptione purificant.* Arnob. l. 5. adv. gentes: *Quid temperatus ab alimonio panis, cui rei & nomen dedistis castus?* Castum scilicet appellabant hanc abstinentiam a verbo *careo*: unde *cassus*, & literarum μεταβολῇ *castus*. Hieron. lib. 2. contra Jovin. *De ciborum sibi placent abstinentia; quasi non superstitio gentilium castum,* (non cassum) *matris Deum observet & Isidis.* Rationem reddat idem Hieronymus epist. ad Lætam: *Faciunt hoc*

hoc cultores Isidis & Cybeles, qui gulosa abstinentia Phasidis aves & fumantes turtures vorant, ne scilicet Cerealia dona contaminent. Hanc castimoniam aliquando per dies decem, alias integrum mensem servabant. Apul. lib. 11. metam. *Ergo igitur cunctis affatim præparatis, rursus decem diebus inanimis contentus cibis, insuper etiam de Serapis principalis Dei orgiis illustratus.* &c. Postea: *Inanimæ protinus castimonia jugum subeo, & lege perpetua præscriptis illis decem diebus, spontali sobrietate multiplicatis instructum teletæ comparo.* Et ante: *Non secus quam cultores cæteri cibis profanis ac nefariis jam nunc temperare; quo rectius ad arcana purissimæ religionis secreta pervaderem.* Iterum: *Decem continuis illis diebus cibariam coercerem voluptatem, neque ullum animal essem, & invinius essem.* Apud Livium, lib. 39. Duronia mater filio P. Ebutio Bacchanalium initia suadens, ait: *Decem dierum castimonia opus esse, decimo die cœnatum, deinde pure lautum in sacrarium deducturam.* Festus: Denariæ ceremoniæ *dicebantur,* & Tricenariæ, *quibus sacra adituris, decem continuis diebus, vel triginta, certis quibusdam rebus carendum erat.* Idem: Puri menstruo *esse dicuntur, qui sacrorum causa,* toto mense *in ceremoniis sunt, id est, puri sunt certis rebus carendo.*

Hæc in Ecclesiam, juxta Pauli vaticinium. 1. Tim. 4. mature jam irrepserunt. multi enim occinebant. Col. 2. 21. Μὴ ἅψῃ, μηδὲ γεύσῃ, μηδὲ θίγῃς. *Ne esitaveris* (Sic enim verbum ἅπτεσθαι, notante ad hunc locum Calvino, apud Græcos capitur) *ne gustaveris, ne contrectaveris.* Hæc enim non a Judaizantibus tantum, & circumcisionem urgentibus, v. 11. Sed etiam a Philosophis profecta esse versus 8. docet. Ac præter Montanistarum somnia, *Manichæi quoque Deum bonum & verum dicebant cum tenebrarum gente pugnasse, & partem suam tenebrarum principibus miscuisse, eamque toto mundo inquinatam & ligatam, per cibos Electorum suorum (qui carnibus non vescebantur, ut illi qui Auditores appellabantur) ac per Solem ac Lunam purgari asseverabant; & quod purgari de ipsa parte Dei non potuerit in fine seculi æternus ac pœnali vinculo colligari.* August. epist. 74.

Altera est abstinentia a Venere, quam priori junxit Ovidius, 4. Fast.

Usus abest Veneris, nec fas animalia mensis Ponere. ——

Cœlibes enim quasi cœlites judicabant, & a Venere continentes puriores & ceremoniis aptiores. Juven. sat. 6.

Ille petit veniam quoties non abstinet uxor
Concubitu, sacris observandisque diebus.

Tibull. lib. 2. el. 1. *Vos quoque abesse procul jubeo, discedite ab aris*

Queis tulit hesterna gaudia nocte Venus.

Ovid. 3. amor. el. 6. *A tenera quisquam sic surgit mane puella,*
Protinus, ut castos possit adire Deos.

Martialis, præfat. lib. 8. Librum Domitiani majestatem aditurum, a leoque non lascivum, ut alii, meminisse, ait, non nisi religionis purificatione lustratos accedere ad templa debere: intelligit autem abstinentiam a Venere, quod subjectum innuit epigramma:

Laurigeros Domini liber intrature penates,
Disce verecundo sanctius ore loqui.
Nuda recede Venus, non est tuus iste libellus,
Tu mihi, tu Pallas Cæsariana, Veni.

Demost. orat. contra Neæram: Ἁγιστεύω, καὶ εἰμὶ καθαρὰ καὶ ἁγνὴ ἀπὸ τῶν ἄλλων τῶν οὐ καθαρευόντων, καὶ ἀπ' ἀνδρὸς συνουσίας. *Sum pudica, & pura, & casta ab aliis puritati adversantibus, & a viri congressu.* A Venere abstinebant festis Cereris. Ovid. 3. amor. eleg. 9.

Annua venerunt Cerealis tempora sacri,
Secubat in vacuo sola puella thoro.

Et 10. metam. *Festa pia Cereris celebrabant annua matres,*
Primitias frugum dant spicea serta suarum,
Perque novem noctes Venerem, tactusque viriles In vetitis numerant.

In sacris Isidis. Propert. lib. 5. *Fac simules puros Isidis esse dies.*

& lib. 2. eleg. 33. *Tristia jam redeunt iterum solennia nobis,*
Cynthia jam noctes est operata decem
Atque utinam Nilo pereat, quæ sacra repente
Misit matronis Inachis Ausoniis.
Quæ Dea tam cupidos toties divisit amantes,
Quæcunque illa fuit, semper amara fuit.

Ovid. 1. amor. eleg. 8. *Sæpe nega noctem, capitis modo finge dolorem,*
Et modo quæ causas præbeat Isis erit.

Aliorum quoque Deorum sacris. Macrob. lib. 1. cap. 23. *Vehitur enim simulachrum Dei Heliopolitani ferculo, uti vehuntur in pompa Ludorum Circensium Deorum simulachra, & subeunt plerunque provinciæ proceres raso capite, longi temporis castimonia puri.*

Notissimum est Cybeles Sacerdotes Gallos Samia testa sibi genitalia secuisse. Fuit & in Phocide templum Herculis Mulierum Osoris, cujus Sacerdos toto anno Venere abstinebat. quare senibus fere ejus custodia demandata. Cum enim in adolescentem Sacerdotem, post convivium & choreas, quieti deditum, puella, quam amabat, irruisset, hic

ne

ne se pollueret eam interfecit. vide *Plutarchum*, *in libro*: Cur Pythia oracula carmine non reddat? *cap.* 26.

Ut autem hanc castitatem rectius servare possent, mediis quibusdam ad libidinis vim restinguendam usi sunt: quo in genere inprimis est ruta, quam initiati inter edulia, propter hanc rationem admittebant. unde & πήγανον dicta, παρὰ τὸ πηγνύειν τὴν γονὴν, quod urinam sistat genitalem. At Dioscorides rutæ utrumque genus causticum dicit, καὶ θερμαντικὸν, id est, excalfaciendi vim habere. Mox tamen idem, Semen, inquit, restinguit, vel esu sumtum, vel potu. *Cæl. Rhodig. lect. antiq. lib.* 11. *cap.* 15.

Eadem de causa viticis ramos sibi substernebant, quæ idcirco Græcis ἄγνος dicta est, quasi ἁγνὸς arbor casta, quamvis & spiritus, & accentus sedes mutata sit. Colligitur hoc ex Dioscoridis historia plantarum, lib. 1. cap. 136. ὠνόμασαι δὲ ἄγνος διὸ τὸ τὰς ἐν τοῖς θεσμοφορίοις ἁγνευούσας γυναῖκας εἰς ὑπόστρωμα χρῆσθαι αὐτῇ. Agnitas Æsculapii cognomentum est, quod simulachrum ejus ex agno (herba) conformatum esset. Pausan. Lacon. *Alii ἄγνον vocant, quoniam matronæ Thesmophoriis Atheniensium, castitatem custodientes his foliis cubitus sibi sternunt.* Plin. lib. 24. cap. 9. At Scholiastes Nicandri, agnoscit quidem & ipse ἄγνον in Thesmophoriis; verum ἄγνον quasi ἅγνον dictum ait, pro quo & spiritus facit, quo passim hæc vox notatur. Piperis arbori similem esse ait Philostratus, de vita Apollon. lib. 3.

Insignis fuit Xenocratis Chalcedonii superstitio, ne manum quidem ad pudenda, cum mejeret, admovere sustinentis, de quo Aristoteles, χεῖρες μὲν ἁγναὶ, φρὴν δ' ἔχει μιάσματα. *Castæ quidem sunt manus, sed mens habet piacula.* Athen. dipnos. lib. 12. cap. 7.

CAPUT XXXIII.

Preces lustrationibus additæ. Hæ concipiebantur verbis clare prolatis: confessione, petitione: oratione prosa, ligata. tibia in sacris. Exclamatio. ululatus. Pythagoræi clara voce orabant. Alii submissa. Battologia. Sedentes. circumacti. Ad solem orientem. Saltatio in sacris. Salii Martis. Saltat Senex, proverb. Genuflexio, osculum. Abominatio per verba: ipso facto. repulsione, desputatione.

Itus ποιητικοὶ vel Ore fiebant vel Opere. Ore vel reverentiam animi testabantur, vel detestationem exprimebant. Priorem illum animi affectum in precibus tum verbo, tum gestu expressis videre maxime licet.

Verba sæpe elata voce proferebantur, Branchus Vates, apud Clem. Alex, lib. 1. Strom. Milesios a fame expians, populumque lauri ramis aspergens, hymnum præivit.

Μέλπετε, ὦ παῖδες, ἑκάεργον καὶ ἑκαέργαν.

Cantetis, pueri, heus, Hecaergum & Hecaergam.

Cui populus succinuit: *Bedu, Zaps, Chthon, Plectrum, Sphinx, Knaxzbi, Chthuptes, Phlegmos, Drops*: quæ nomina mystica & ænigmatica Clemens ibidem explicat. Simile exemplum est apud Athenæum in fine lib. 9. ex Clidami exegeticis, qui de expiatione præfatus, hanc orationem addere jubet:

Ὑμῖν ἀπόνιμμ' οἷς χρὴ, καὶ οἷς θέμις.

Vobis lustrationem hanc offero, quibus oportet, & quibus fas est.

Huc pertinent quæ de victimis Ægyptiorum Herodotus lib. 2. prodit: θυσίη δέ σφι ἥδε καθέστηκε. ἀγαγόντες τὸ σεσημασμένον κτῆνος πρὸς τὸν βωμὸν, ὅκου ἂν θύσωσι, πυρὴν καίουσι. ἔπειτα δὲ ἐπ' αὐτοῦ οἶνον κατὰ τοῦ ἱρηΐου ἐπισπείσαντες, καὶ ἐπικαλέσαντες τὸν θεὸν σφάζουσι. *Sacrificandi autem is eis est ritus. Pecude, quæ obsignata est, ad aram adducta, pyram accendunt,*

Deinde

deinde vino pecudi, e regione templi, aſſuſo, deoque invocato, eam mactant. Plin. lib. 28. cap. 2. *Victimas cadi ſine precatione non videtur referre.*

Preces elata voce prolatæ præter Deorum encomia, ut in hymnis, ſæpiſſime peccatorum confeſſionem, bonorum petitiones, malorum deprecationes continebant.

Peccati ſaltem gravioris confeſſionem ab Antalcida poſtulavit Myſtagogus quidam, quod in apophthegmatis narrat Plutarchus, ſimile in Laconicis: *λάκωνά τινά τις μυςαγωγῶν, ἠςῶτα τί πςάξας ἑαυτῷ σύνοιδεν ἀσεβέςατον. Cum aliquis myſtagogus Laconem initiaret, interrogavit eum, cujus facinoris maxime impii ſibi conſcius eſſet.* Qui tamen Deo potius, quam Sacerdoti homini confiteri ſe malle profeſſi ſunt.

Bonorum petitio & malorium deprecatio deprecatio fere conjunguntur. in Palilium ſolennitate ſic precandum præſcribit Ovidius. 4. Faſt.

Conſule, dic, pariter pecori, pecoriſque magiſtro,
Effugiat ſtabulis noxa repulſa meis. &c.

Socii Iaſonis, Cyzico interfecto, poſtquam ſe luſtraſſent, his verbis precantur, apud Val. Flacc, 3. Argon. —— *Ite peremti,*

Ac memores abolete animas, ſint otia vobis
Sit Stygiæ jam ſedis amor, procul agmine noſtro,
Et procul eſte mari, cunctiſque abſiſtite bellis.
Vos ego nec Grajas unquam contendere ad urbes
Nec triviis ululare velim, pecorique ſatiſque
Nulla ideo peſtes, nec luctifer ingruat annus,
Nec populi, noſtrive luant ea facta minores.

Mercator, aqua Mercurii ſe luſtrans, preces addit: 5. Faſt.

Ablue præteriti perjuria temporis, inquit,
Ablue præterita perfida verba fide.
Sive ego te feci teſtem falſoque citavi,
Non audituri nomina vana Jovis.
Sive Deum prudens alium, Divamve feſelli,
Abſtulerint celeres improba verba Noti.
Et pereant veniente die perjuria nobis
Nec curent ſuperi, ſi qua locutus ero.
Da modo lucra mihi, da facto gaudia lucro,
Et face, ut emtori verba dediſſe juvet.

Verba autem vel diſtincte vel confuſe recitabantur.

Diſtincte ut fieret, & ſine hæſitatione, aut omiſſione. appoſitus cuſtos erat, qui præiret, & obſervaret. Plinius: lib. 28. cap. 2. *Vidimus*

certis precationibus obsecrasse summos Magistratus. Et nequid verborum prætereatur, aut præposterum dicatur, de scripto praire aliquem, rursusque alium custodem dari, qui attendat, alium vero præponi, qui faveri linguis jubeat: tibicinem canere, nequid aliud exaudiatur: utraque memoria insigni, quoties ipsa diræ obstrepentes nocuerint, quotiesve PRECATIO ERRAVERIT. Hunc custodem Tertullianus, apolog. cap. 30. *Monitorem* vocat: *Illuc*, inquit, *suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocuis; capite nudo, quia non erubescimus; denique sine MONITORE, quia de pectore oramus.* Scilicet, non utebantur Christiani verbis conceptis, & ordini scrupuloso adstrictis, sed quicunque opus habebant, Deum rogabant de corde & pectore. Si enim ædilis verbo aberrasset, ludos non recte factos esse ait Cicero, *de resp. arusp.* Idem ex Poetis docet Vossius, de idolol. lib. 9. cap. 8. *Primum*, inquit, *Sacerdos adducebat victimam ad aram, quam manu tenebat. Inde conceptis verbis hostiam sacrabant Numini.* Senec. in Thyeste:

Ipse est Sacerdos, ipse funesta prece
Lethale carmen ore violento canit.
Stat ipse ad aras, ipse devotos neci
Contrectat, & componit, & ferro admovet.

Juvenalis, sat. 6. —— *Dictataque verba*
Protulit, ut mos est, & aperta palluit agna

Verba ait dictata, quia semper erat, qui praireт, nequid vel omitteretur vel præpostere diceretur. Imo & alter addebatur, qui sedulo attenderet, alius item qui favere linguis juberet. Relegere, vocat Arnobius, *lib. 4. adv. gentes.*

Concipiebantur ergo vel prosa oratione vel ligata.

Prosæ exempla in Ambarvalibus, ex Catone de re rust. cap. 134. 141. in devotionibus ex Livio & Macrobio, *supra, cap. 22. & 29.* & alia alibi produximus.

Ligatæ orationis usus erat in antiquis carminibus, quæ in lustrationum solennioribus pompis canebantur, ut apud Livium, l. 27. c. 37. *Septem & viginti virgines longam indutæ vestem, carmen in Junonem reginam canentes ibant, illa tempestate forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens & inconditum, si referatur.* Talia & olim scilicet *Fauni Satyrique canebant*, cum esset quidem carmen, sed nulla carminis observatio, ut ait Quintilianus, *lib. 9. cap. 4.*

Nec tantum assa voce, sed adhibitis etiam instrumentis musicis talia agebantur. Ovid. 6. Fast.

Temporibus veterum tibicinis usus avorum
Magnus, & in magno semper honore fuit.
Cantabat fanis, cantabat tibia ludis,
Cantabat mæstis tibia funeribus.

Adeo suus religioni honor constare non videbatur, nisi magna cura revocarentur tibicines, qui aliquando levicula de causa offensi Tibur ex urbe discesserant: ut est apud Livium, *lib.* 9. *Ovid.* 6. *Fast. Val. Max. lib.* 2. *cap.* 5. Porro de usu Musices in sacris gentilium, & tibicinum collegio, vide Saubertum, *de sacrif. cap. ult.* In Bacchi sacris erant Tympana. &c. Ovid. 4. metam.

Quacunque ingrederis clamor juvenilis, & una
Fœmineæ voces, impulsaque tympana palmis,
Concavaque æra sonant, longoque foramine buxus.

Euripides in Bacchis βυρσότονον κύκλωμα vocat.

Confuse hoc fiebat per insanas exclamationes, quæ vel articulatæ erant, vel inarticulatæ.

Articulate in sacris Bacchi pompis εὐοῖ, σαβοῖ ingeminabant Demosthenes, orat. de st corona, Æschnii hæc objicit: ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις τοὺς καλοὺς θιάσους ἄγων διὰ τῶν ὁδῶν τοὺς ἐστεφανωμένους τῷ μαράθρῳ, καὶ τῇ λευκῇ, τοὺς ὄφεις τοὺς παρείας θλίβων, καὶ ὑπὲρ τῆς κεφαλῆς αἰωρῶν, καὶ βοῶν, εὐοῖ σαβοῖ, καὶ ἐπορχούμενος ὕης ἄττης, ἄττης ὕης. hoc est, Wolfio interprete: *Interdiu autem præclaros illos cætus per vias ducens fœniculo & populo redimitos, serpentes quas Parias vocant elidens, & supra caput efferens, & clamitans Euoe, Saboe, & interim saltitans Hyes, Attes, Attes, Hyes.* Huc faciunt modulata Neronis Carmina apud Persium, sat. 1.

Torva Mimalloneis implerunt cornua bombis,
Et raptum vitulo caput ablatura superbo
Bassaris, & Lyncem Mænas flexura corymbis
Euion ingeminat, reparabilis adsonat Echo.

Vox Εὐοῖ Non ab Euan, qui Bacchus est, ut vult Servius ad 6. Æneid. v. 515. Sed ab Eva, omnium viventium matre, quæ a serpente decepta est, derivatur. Syris serpens femina dicitur εὔα, unde formarunt εὐάζειν, ut est apud Clementem Alex. in Protrept. & Euseb. de præpar. Euang. lib. 2. cap. 3. cujus hæc verba: Διόνυσον Μαινόλην ὀργιάζουσιν βάκχοις ὠμοφαγίᾳ τὴν ἱερομανίαν ἄγοντες, καὶ τελίσκουσι τὰς κρεονομίας τῶν φόνων ἀνεστεμμένων τοῖς ὄφεσιν, ἐπολολύζοντες τὴν εὔαν ἐκείνην, δι᾽ ἣν ἡ πλάνη παρηκολούθησε, καὶ ὁ θάνατος ἐπηκολούθησε. καὶ σημεῖον ὀργείων Βακχικῶν ὄφις ἐστὶ τετελεσμένος. αὐτίκα γοῦν κατὰ τὴν ἀκριβῆ τῶν Ἑβραίων φωνὴν τὸ ὄνομα τὸ εὔα δασυνόμενον ἑρμηνεύεται ὄφις θήλεια. *Homines*

furo-

furoris oestro perciti Bacchum Manolem solennibus orgiis celebrant, crudarum carnium belluatione sacram insaniam peragentes, casarumque victimarum partes peragunt, serpentibus coronati: Euamque illam vastis ululatibus inclamantes, per quam janua est, non errori modo, sed ipsi quoque morti patefacta. Et sane cum Orgiorum Bacchicorum sit quasi insigne quoddam serpens arcano ritu consecratus, tum vero si accurate vocem Hebraicam interpretari velis, Heva cum aspiratione graviori serpentem fœminam significat. Ἐυάζειν ergo in sacris Bacchi est Evam omnium nostri parentem celebrare, quæ a Syris, serpentis fœminæ symbolo, exprimebatur, quia a serpente fuit decepta.

De voce Σαβοὶ, Deoque σαβαζίῳ legendus Vossius, de idolol. lib. 2. cap. 14.

Ἄττης ὕης, explicantur ab eodem Vossio, de idolol. lib. 2. cap. 52. Inarticulatus erat Ululatus sive ὀλολυσμὸς: qui Æschini in initiationibus exprobatur a Demosthene, Orat. de corona: ἐπὶ τῷ μηδένα πώποτε τηλικοῦτον ὀλολύξαι σεμνυνόμενος. Καὶ ἔγωγε νομίζω. μὴ γὰρ οἴεσθ' αὐτὸν φθέγγεσθαι μὲν οὕτω μέγα, ὀλολύζειν δ' οὐχ' ὑπέρλαμπρον. *Id tibi laudi ducens, quod nemo unquam tantum ululasset: idque & ego puto. Nolite enim credere, cum tam clare loquatur, eum non clarissime ululare.* Tales sonos edebat Erichtho apud Lucanum. lib. 6.

Tunc vox, Lethaos cunctis pollentior herbis
Excantare Deos, confundit murmura primum
Dissona, & humana multum discordia lingua.
Latratus habet illa canum, gemitusque luporum,
Quod trepidus bubo, quod strix nocturna queruntur,
Quod strident, ululantque fera, quod sibilat anguis,
Exprimit, & planctus illisa cautibus unda,
Sylvarumque sonum, fractaque tonitrua nubis.
Tot rerum vox una fuit. mox catera cantu
Explicat Hamonio, penetratque in Tartara lingua.

Alias etiam submissa voce precabantur. Julian. Misopog. πρέποι δ' ἂν ἀνδράσι σωφροσύνῃ κεκοσμημένοις, ἐύλυχῆ τε ἔυχεσθαι εἰδόσι, σιγῇ παρὰ τῶν θεῶν αἰτουμένοις τὰ ἀγαθὰ, τοῦτον οὖν ἀκροᾶσθαι τὸν νόμον ὁμήρου, Σιγῇ ἐφ' ὑμείων. *Decebat sane bonos & modestos viros, & fausta precari scientes, cum silentio bona a Diis petere, & hanc certe Homeri legem audire: Inter vos tacite.* Euripid. Electr. Δεσπότης δ' ἐμὸς τοὐναντίον ἐυχεῖ', οὐ γεγινώσκων λόγους. *Dominus vero meus contraria precabatur, non clare verba pronuncians.* Sophocl. Electr. Κλύοις ἂν ἤδη Φοῖβε προστατήριε κεκρυμμένην μου βάξιν. Qui orandi modus displicuit Pythagoræ, cujus inter præcepta est:

est: *Μετὰ φωνῆς εὔχεσθαι. Oportere clare & vocaliter precari.* Clem. Alex. 4. Strom. *τί τοίνυν οἱ πυθαγόρειοι βουλόμενοι, μετὰ φωνῆς εὔχεσθαι κελεύουσιν, ἐμοὶ δοκεῖ, οὐχ' ὅτι τὸ θεῖον ᾤοντο μὴ δύνασθαι τῶν ἡσυχῇ φθεγγομένων, ἐπαΐειν, ἀλλ' ὅτι δικαίας ἐβούλοντο εἶναι τὰς εὐχάς, ἃς οὐκ ἄν τις αἰδεσθείη ποιεῖσθαι πολλῶν συνειδότων. Quid igitur Pythagorei volunt, clara voce precari jubentes? Meo judicio non quia numen non possit audire tacite aut submisse precantes: sed quia censebant justas debere esse peces, & quas nemo vereretur palam concipere, multisque conscìis.* Cicero, orat. pro L. Manil. *Neminem unquam tam impudentem fuisse, qui a Diis immortalibus tot & tantas res tacitus auderet optare.* Plutarch. de defect. orac. *Apollinem alii de thesauris aut hæreditatibus, aut incestis nuptiis consulunt, ut plane refellatur Pythagoras, qui dixit, homines, quando Deos adeunt, fieri meliores. Illi vero, quos animi morbos, coram graviore aut atate maturo recondere & abnegare decebat, hos detectos & apertos ad Deum deferunt.* Scilicet sic loquendum cum hominibus, tanquam Dii audiant: sic cum Diis, tanquam homines audiant. quæ enim hæc dementia est, turpissima vota Diis insurrare, si quis admoverit aurem conticescere, & quod scire hominem nobis, Deo narrare? *Senec. epist.* 10. *Macrob. Saturn. lib.* 1. *cap.* 7. Talem hypocritam, aliud clara, aliud submissa voce proferentem describit Horatius, lib. 1. epist. 16.

Vir bonus, omne forum quem spectat & omne tribunal,
Quandocunque Deos vel porco, vel bove placat,
Jane Pater clare, clàre cum dixit Apollo;
Labra movet, metuens audiri: Pulchra Laverna,
Da mihi fallere, da justo sanctoque videri,
Noctem peccatis, & fraudibus objice nubem.

Et Persius: sat. 2. *Mens bona, fama, fides, hæc clare & ut audiat hospes,*
Illa sibi introrsum, & sub lingua murmurat: o si
Ebullit patrui præclarum funus. &c,

Usitatissimum fuit parvo murmure Deos precari. Ovid. metam.

Restitit, & parvo, faveas mihi, murmure dixit
Dux meus, & simili, faveas mihi, murmure dixi,

Lucian. Necyom. *ἐκάθηρέ τε με, καὶ ἀπέμαξε, καὶ περιήγνισε δαδὶ, καὶ σκίλλῃ, καὶ ἄλλοις πλείοσιν, ἅμα καὶ τὴν ἐπῳδὴν ἐκείνην ὑποτονθορύσας, εἶτα ὅλον με καταμαγεύσας, καὶ περιελθὼν, ἵνα μὴ βλαπτοίμην ὑπὸ τῶν φαντασμάτων. Purgavit me simul atque abstersit, faceque lustravit, & squilla, tum pluribus itidem aliis, & magicum simul illud carmen submurmurans, deinde totum me incantans, & ne a spectris læderer, circumiens.* Calasiris,

 apud

apud Heliod. lib. 4. Æthiop. Καὶ τοῦτο λιβανωτὸν ἐθυμίων, καί τινα δὴ-θεν ψιθύροις τοῖς χείλεσι κατευξάμενος, τὴν δάφνην ἐκ κεφαλῆς εἰς πόδας, ἄνω καὶ κάτω πυκνὰ τῆς Χαρικλείας ἐπεσόβουν. *Et thus adolebam, & quædam susurrantibus labris precatus laurum a capite ad pedes Chariclea sursum ac deorsum subinde commovebam.*

In his omnibus creberrima occurebat Battologia, & πολυλογία, quam in gentilibus reprehendit Servator, *Matt.* 6. 7. quæ proficiscebatur ex summa rerum divinarum ignorantia: quem enim potissimum deorum vel dearum orarent, nesciebant: omnes igitur precabantur vel certe plurimos. Servius ad 1. Georg. v. 21. *Post specialem invocationem transit ad generalitatem, ne quod numen prætereat. More Pontificum, per quos ritu veteri in omnibus sacris, post speciales Deos, quos ad ipsum sacrum, quod fiebat, necesse erat invocari, generaliter omnia numina invocabantur.* Adde quod Pagani crediderunt, Deos suos coacervatis elogiis & congestis capitulis. quam ob causam Poeta Callimachus inducit Dianam, petentem a Jove patre, cum dono virginitatis nominum ac titulorum multitudinem:

Δός μοι παρθενίην αἰώνιον ἄττα φυλάσσειν,
Καὶ πολυωνυμίην.

Existimabant ergo se μαγγανεύειν πρὸς τοὺς θεοὺς, id est, lenocinium & indecoras blanditias adhibendo, copiasque verborum, quasi agmine facto, a Diis, quod petebant impetraturos. Mirum, nisi importunæ istæ preces ad Baalem Sidonium fusæ, quas memorat S. Scriptura, 1 Reg. 18. 26. eundem ad modum conceptæ fuerint. Prophetæ ejus *a mane usque a meridiem, invocaverunt nomen Baal, dicentes, o Baal exaudi nos.* Continuo sex horarum spatio vix est, ut iisdem tantummodo, quæ lingua populari binæ tantum erant, vocibus, nempe הבעל עננו contenti acclamarent. Neque ea verba aliter, quam uti aliorum, quæ plurima erant, exemplum adduci, est iniquum. Tales sunt preces, quas in urbis periculo concipiunt apud Æschylum, in ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις, Thebanæ mulierculæ. Et apud Aristophanem in Thesmophoriazusis, ubi mulieres, in ludicro licet argumento, publicos mores sacrorum exprimunt, Sc: εὐφημ' ἔσω. Et chorus: ἄγε νῦν ἡμεῖς. Sic apud Ovidium, 4. metam.

—— Bacchumque vocant, Bromiumque Lyæumque
Ignigenamque, satumque iterum, solumque bimatrem,
Additur his Niseusque, indetonsusque Thyoneus.
Et cum Lenæo, genialis consitor uvæ,

Nyßi-

Nyctileusque, Eleleusque parens, & Iacchus, & Euan,
Et quæ præterea per Grajas plurima gentes
Nomina Liber habes. &c.

Gestus precibus additi vel totius erant corporeis, vel quorundam membrorum.

Totum corpus vel quiescebat, vel movebatur.

Quiescebant stando, vel sedendo.

Stabant durante sacrificio, quem habitum omnes nummi veteres, omnia alia monumenta ostendunt: notante Scheffero, *ad Jul. obseq. pag. 86.*

Sedentes autem orabant, ex Numæ, apud Plutarchum, præcepto: Καθῆσθαι προσκυνήσαντας. *Adoraturi sedeant.* Rex David sedit coram Domino. 2. *Sam.* 7. ubi Vatablus notat: *Nemini licere sedenti orare Deum, præterquam Regi.* Sedit tamen & Elias orans sub junipero. 2. *Reg.* 19. 4. Thucyd. lib. 1. ἱκέται καθεζόμενοι ἐς τὸ ἱερὸν ἱδρύοντο. Plaut. Rud. act. 2. sc. 3. *I sane in Veneris fanum huc intro,* Sedentem, *flentemque opprimes.* Propert. lib. 2. eleg. 28.

Ante tuosque pedes illa ipsa adoperta sedebit.

Sedentium enim animi tranquilliores sunt, quare Augures auguria captantes sedebant: ut & Senatus, cujus *consilia*, quasi *considia*. Serv. ad 9. Æneid. v. 4.

Sedebant etiam peractis sacris, ut ait in problematibus Plutarchus, apud quem etiam in vita Numæ, in Aldino exemplari non προσκυνήσαντας, sed προσκυνήσαντα lectum esse notat Erasmus in Adagiis.

Motus totius corporis vel Certus erat vel Vagus.

Prior vel in Orbem fiebat, vel ad Solem orientem.

In orbem adoraturi circumagebantur rursus ex Numæ præcepto: προσκυνεῖν περιφερόμενος. Cujus ritus tres a Plutarcho rationes assignantur: Prima est ab ipsius mundi motu circulari: ad imitationem cœli, quem Deum credebat antiquitas, perpetua vertigine circumacti. Altera est conversio ad orientem, de qua paulo post. Cum enim sacra exortum Solis spectent, qui adorat vertens se circumacto corpore ad orientem, videtur se ad Deum convertere orbem conficiens. Tertia est fortunæ instabilitas: quasi hac circumgyratione significare voluerint, cum omnia in rebus humanis sint inconstantia, se, quocumque Deus vitam nostram verterit ac volverit, ejus providentiam alacriter secuturos: quod & Ægyptii per rotas hieroglyphice notarunt. Motus hic dextrorsum fiebat. Plaut. Curcul. *Si Deos salutes, dextrovorsum*

censeo. Apud Athenæum, *lib.* 4. *cap.* 13. Possidonius de Celtarum moribus: τοὺς θεοὺς προσκυνοῦσιν, ἐπὶ τὰ δεξιὰ στρεφόμενοι. Plinius tamen ait Gallos religiosius credidisse, si in Lævum corpus circumegerint. *lib.* 28. *cap.* 2. Val. Flacc. lib. 8. Argon.

—— Ut dextrum pariter vertantur in orbem.

Marcellus tamen, teste Plutarcho, cum equus ejus ululatu hostium expavefactus retro cessisset, ne ea res a militibus in omen verteretur, in sinistram flexit, solemque adoravit. Stat. 6. Theb. de funebri decursione:

Lustrantque, ex more, sinistro Orbe rogum.

Conversio ad Solem orientem illustris est. Æneas se lustraturus, 8. Æneid.

Ætherii spectans orientia Solis
Lumina, rite cavis undam de flumine palmis Sustulit.

Lucian. Necyom. ἐλθὲ καθάγων ἐπὶ τὸν εὐφράτην, ἔωθεν πρὸς ἀνατέλλοντα τὸν ἥλιον. Cratinus in Chirone, citatus Nat. Comiti, Mythol. lib. 1. cap. 14.

Ἄγε δὴ πρὸς ἕω πρῶτον ἁπάντων ἵσω
Καὶ λάμβανε σχῖνον μεγάλην.
Age vero ad auroram primum omnium consiste;
Et cape manibus juncum magnum.

Hinc proverbium: πλείους προσκυνοῦσι τὸν ἀνατέλλοντα, ἢ τὸν δύνοντα. Plures scilicet sectantur *Spem surgentis Iuli.* quod Tiberius Macroni oggessit apud Dionem, lib. 58. fin. Εὖγε τὸν δυόμενον ἐγκαταλιπὼν, πρὸς τὸν ἀνατέλλοντα ἐπείγῃ. *Bene tu, qui Sole occidente relicto ad orientem properas.* M. Antoninus Philosophus, militum tribuno signum petenti, ibid. lib. 71. Ἄπελθε πρὸς τὸν ἀνατέλλοντα, ἐγὼ γὰρ ἤδη δύομαι. Sic Syllæ Pompejus, *Plut. in Pomp.* Plato. 10. de legg. Ἀνατελλόντος τε ἡλίου καὶ σελήνης, καὶ πρὸς δυσμὰς ἰόντων προσκυλίσεις ἅμα, καὶ προσκυνήσεις ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων πάντων. *Oriente Sole & Luna iisdemque occidentibus, inclinationes & adorationes sunt Græcorum & Barbarorum omnium.* ubi & Occidentis fit mentio, sic enim fiebat antiquis. Circe, 14. metam.

Tum bis ad occasum, bis se convertit ad ortum.

Hyginus de limitibus: *Antiqui architecti in occidentem templa recte spectare scripserunt. Postea placuit omnem religionem convertere, ex qua parte cæli terra illuminatur.* 12. Æneid.

Illi ad surgentem conversi lumina Solem.

Ipsa

Ipsa porro templa Orientem spectasse probat Nat. Comes, *mythol. l. 1. cap. 10.* Muhammedani, ex legislatoris sui præscripto, primo templum Hierosolymitanum oraturi spectabant: deinde, ut se majori discrimine a Judæis distinguerent, Meccam versus facies converterunt. *Hoornb. summ. controv. lib. 3.* Christiani in sacris suis orientem quoque prætulerunt, leviculis quibusdam ratiunculis moti, quas videre est apud *Guidonem de Monteroch. in manip. curat.* Thomam Aquin. 1. 2. *quæst. 102. art. 4. ad 5.* Baron. *ad A. C. 57. num. 103.* Schedium, *de Diis German. syng. 2. cap. 30.* Vossium, *de idolol. lib. 2. cap. 3.* Voetium, *disput. select. part. 3. pag. 269 —— 278.*

Motus totius corporis Vagus est Saltatio; Non lasciva illa, quæ non sobrii, sed insani est, extrema comes intempestivi convivii, amoeni loci, multarumque deliciarum: Verum rudis illa antiquorum, & religioni aptior. Ipse David Deo O. M. placuit non propter saltum, sed propter affectum, ut Bernardus loquitur.

Saltationem sacram ἀμφισβητουμένην vocat Plato, *6. de legg.* quia neque est πολεμικὴ, neque εἰρηνικὴ, quæ saltationum species ἀναμφισβητήτως id est, sine controversia ad Politicam pertinent. Matronæ, teste Servio, *(ad. 4. Æneid. v. 62.)* circa aras, faculas tenentes, ferebantur quasi cum quodam gestu: unde Sallustius: *Saltare elegantius, quam necesse est probæ*; quod scilicet Sempronia a genuina probitate ad levitatem in saltando deflexisset. Minusculum sacrum dicebant in sacrificii genere illo, quo veteres aras circuibant, revertebantur, & deinde consistebant. Sic Dido, 4. Æneid.

Aut ante ora Deum pingues spatiatur ad aras.

Ovid. 7. metam. —— *Sparsis Medea capillis*
Bacchantum ritu flagrantes circuit aras.

Horat. de art. Poet. v. 232. *Ut festis matrona moveri jussa diebus.*

Apul. lib. 11. *Per dispositas aras circumiens sacerdos rem divinam procurat.*

In pompa sacra, descripta Heliodoro, lib. 3. Æthiop. Τοσοῦτον δέ τι τῆς ἐμμελείας πρὶν ταῖς χόροις, καὶ οὕτω συμβαίνων ὁ κρότος τοῦ βήματος πρὸς τὸ μέλος, ἐρρυθμίζετο, ὡς τὸν ὀφθαλμὸν τῶν ὁρωμένων ὑπερφρονεῖν ὑπὸ τῆς ἀκοῆς ἀναπείθεσθαι μεταβαινούσαις ἀεὶ ταῖς παρθένοις τοὺς παρόντας, ὥσπερ ὑπὸ τῆς κατὰ τὴν ᾠδὴν ἠχοῦς ἐφελκομένους. *Tantum concinnitatis inerat in choreis, & sic strepitus saltationis ad cantum quadrabat, ut oculi in contemtum eorum quæ cernebantur ab auditu adducerentur: & ii, qui aderant, virgines semper transeuntes, tanquam a sono cantus pertracti, sequerentur.*

Verum antiqua ille simplicitas defecit paulatim. Primum enim sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu Ludiones ex Hetruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Thusco dabant. imitari deinde eos juventus, simul inconditis inter se jocularia fundentes versibus cœpere, nec absoni a voce motus erant. Accepta itaque res, sæpiusque usurpando excitata. Histriones non sicut ante Fescennino versu similem incompositum temere ac rudem alternis jaciebant: sed impletas modis satyras, descripto jam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. *Liv. lib.* 7. *cap.* 2. Insignis est pompa, quam describit Livius, lib. 27. cap. 2. *Ab æde Apollinis boves fœminæ albæ duæ porta Carmentali in urbem ductæ, post eas duo signa cupressea Junonis Reginæ portabantur. tum septem & viginti virgines, longam indutæ vestem, carmen in Junonem Reginam canentes ibant, illa tempestate forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens & inconditum si referatur. Virginum ordinem sequebantur decem viri coronati laurea, prætextatique. a porta Jugario vico in forum venere. in foro pompa constitit, & per manus reste data, virgines sonum vocis pulsu pedum modulantes incesserunt. inde vico Tusco, Velabroque per Boarium forum in clivum Publicium, atque ædem Junonis Reginæ perrectum. ubi duæ hostiæ ab decemviris immolatæ, & simulachra cupressea in ædem illata.*

Salii quoque Martis Sacerdotes Ancylia per urbem, canentes carmina, cum tripudiis, solennique saltatu ferebant: unde iis, ut & *Præsuli* nomen. 3. Fast.

> *Jam dederat Saliis (a saltu nomina dicta)*
> *Armaque, & ad certos verba canenda modos.*

De Ascoliasmo, *cap.* 18. dixi. Romani, cum teste Servio, *ad* 3. *Æneid.* *v.* 279. nec sacrificiis, nec ludis Matrem Deum placare possent, senex quidam statutis ludis Circensibus saltavit, unde proverbium: *Omina secunda, saltat senex*, Demosthenes, *orat. de corona*, Æschinem ὑπορχούμενον saltitantem, & Hyes Attes, Attes Hyes clamitantem describit. Lucianus dialogo περὶ ὀρχήσεως, saltationem Diis ac Heroibus Homericis gratam fuisse ait: sed & in sacris ejus usum fuisse ostendit: ὅτι τελετὴν ἀρχαίαν οὐδεμίαν ἐστὶν εὑρεῖν ἄνευ ὀρχήσεως, Ὀρφέως δηλαδὴ καὶ Μουσαίου, καὶ τῶν τότε ἀρίστων ὀρχηστῶν καταστησαμένων αὐτὰς, ὥς τι κάλλιστον, καὶ τοῦτο νομοθετησάντων σὺν ῥυθμῷ καὶ ὀρχήσει μυεῖσθαι. ὅτι δ' οὕτως ἔχει, τὰ μὲν ὄργια σιωπᾷν ἄξιον, τῶν ἀμυήτων ἕνεκα. ἐκεῖνο δὲ πάντες ἀκούουσιν, ὅτι τοὺς ἐξαγορεύοντας τὰ μυστήρια, ἐξορχεῖσθαι λέγουσιν οἱ πολλοί. Ἐν Δήλῳ δὲ γε οὐδὲ αἱ θυσίαι ἄνευ ὀρχήσεως, ἀλλὰ σὺν ταύτῃ, καὶ μετὰ

μυσικῆς ἐγίνοντο. Apud veteres nulla unquam celebratæ festivitates, aut ceremoniæ citra saltationem. quippe quas ab Orpheo & Musæo, optimis saltatoribus constitutas fuisse satis certe constat, qui & hoc, ut cætera omnia, velut honestissimum, legibus sanxerunt, initiari cum rhythmo & saltatione. Quod autem hoc ita se habeat, reticenda erant orgia, propter profanos nondum initiatos. Illud autem omnes audiunt, quod illi, qui mysteria enuntiassent, plerique eos desaltasse dictitarent. In Delo autem nulla sacra peragebantur sine saltatione, sed & cum illa & Musica fiebant. De saltatione in sacris insulæ Deli, meminit quoque Callimachus hymno in Delum, circa finem

Καὶ γναμπτὸν ἕδος σκολιῦ λαβυρίνθυ
Πότνια σὸν περὶ βωμὸν ἐγειρομένυ καθαρισμῦ
Κύκλιον ὠρχήσαντο χορῦ δ' ἡγήσατο Θησεύς.

Pergit deinde Lucianus: τί σοὶ τὺς ἕλληνας λέγω, ὅπυ καὶ Ἰνδοὶ ἐπειδὰν ἕωθεν ἀναστάντες, προσεύχωνται τὸν ἥλιον, ὐχ' ὥσπερ ἡμεῖς τὴν χεῖρα κύσαντες, ἡγύμεθα ἐντελῆ ἡμῶν εἶναι τὴν εὐχήν· Ἀλλ' ἐκεῖνοι πρὸς τὴν ἀνατολὴν στάντες ὀρχήσει τὸν ἥλιον ἀσπάζονται, σχηματίζοντες ἑαυτὺς σιωπῇ, καὶ μιμύμενοι τὴν χορείαν τῦ θεῦ. καὶ τῦτ' ἐστιν Ἰνδῶν καὶ εὐχὴ, καὶ χόροι, καὶ θυσία. διὸ καὶ τύτοις ἱλεῦνται τὸν θεὸν καὶ ἀρχομένης καὶ δυομένης ἡμέρας. *Quid vero Græcos dico, cum Indi quoque, postquam mane e strato surrexerint, Solem adorent, non sicut nos, manu deosculata, perfectam precationem arbitramur: verum illi ad orientem conversi, saltatione Solem salutant, silentio seipsos conformantes, Dei choream imitari conantur. Hæc Indorum precatio, & chori, & sacrificium. His Deum placare solent & mane & vesperi.* Deinde de sacris Dionysiacis ait: ὅτι ὄρχησις ἐκεῖνα πάντα ἦν. Ac tria esse dicit saltationum genera: κόρδακος, καὶ σικιννίδος, καὶ ἐμμελείας. Legatur & Cœlius Rhodig. *lib.* 5. *lect. antiq. cap.* 3. & 4. item Scaliger, *Poet. lib.* 1. *cap.* 18.

Quid autem in saltatione sacri? Docet id Servius, *ad Eclog.* 5. Volebant scilicet majores nullam esse partem corporis, quæ religionem non sentiret. Nam cantus ad animam, saltatio ad mobilitatem pertinet corporis. Atque hæc de totius corporis gestibus

Membris etiam quibusdam superstitiosam animi reverentiam expresserunt, ubi inprimis consideratur motus membri principalis, capitis scilicet, totius, & quarundam ejus partium.

Totum caput, comamque jactabant, rotabant. Apul. lib. 8. *Denique capite demisso, cervices lubricis intorquentes motibus, crinesque pendulos rotantes in circulum.* Lucianus in Asino dixit: τὴν κεφαλὴν κάτωθεν ἐκ

τῦ

τῶ ἀυχένος ἑλίσσειν. Theodoretus lib. 10. de orac. *Festa vero & sacrificia, ceu nefandos & horribiles quosdam dies, in quibus caro cruda comeditur, & distractiones corporum fiunt, cum jejuniis & fatigationibus, & ad sacra ipsa obscœna verba funduntur, aliaque fiunt insaniæ agentium se cum turbatione cervicisque jactatu.* Dio Chrysostomus orat. 1. de regno, ait consuetudinem esse τῶν λεγομένων ἐνθέων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἀσθμαίνειν, καὶ περιδινεῖν τὴν κεφαλὴν, καὶ πειρᾶσθαι δεινὸν ἐμβλέπειν, *virorum & mulierum, quæ dicantur Deo plenæ, anhelare, caput jactare, ad torvitatem vultum componere.* Hieron. in epitaph. Paulæ matris: *Cernebat ante sepulchrum sanctorum, ululare homines more luporum, vocibus latrare canum, fremere boum, sibilare serpentum, mugire: alios rotare caput. & post tergum terram vertice tangere.* Solenne hoc fuit Sacerdotum matris Deum, qui Galli dicti, non a Gallo Phrygiæ fluvio; sed ab Hebræo גלל quod volvere & rotare est, unde & Gilgal sortium est nomen, *Jos.* 5. 8. quod opprobrium Ægypti per circumcisionem esset devolutum ab Israele.

Inter capitis partes gestus oculorum & oris spectantur.

Oculi lachrymis Deos placabant. Apud Atheniensis ἐλέυς βωμὸς Misericordiæ ara sanguine indelibata. Statius, 12. Theb.

> *Parca superstitio, non thurea flamma, nec altus*
> *Accipitur sanguis, lachrymis altaria sudant.*

Lege Vossium, de idolol. lib. 8. cap. 14.

Ore osculabantur: Lucianus περὶ θυσιῶν ὅδε πένης ἱλάσσατο τὸν θεὸν, φιλήσας μόνον τὴν ἀυτῦ δεξιάν. Gestum ipsum expressit Apulejus, lib. 4. metam. *Et admoventes oribus suis dextram, priore digito, in erectum pollicem residente, ut ipsam prorsus Deam Venerem, religiosis adeo rationibus venerabantur.* Hoc est *adorare* item *basia jactare.* Sic intellige loca S. Scripturæ. 1. Reg. 19. 18. Job. 31. 27. videantur *Voss. de idolol. lib. 2. cap. 3. Lips. elect. lib. 2. cap. 6. Drus. observat. lib. 1. cap. 20. Saubert. de sacrif. cap. 12. Ouzeel. ad M. Felicem.*

Manibus, quoque religionem ostendebant: ararum ansas tenendo. Æneid. 6. v. 124.

> *Talibus orabat dictis arasque tenebat.*

Ovid. 1. amor. el. 4. *Tange manu mensam, tangunt quo more precantes.* Deos inferos demissis ad terram manibus invocabant. ut Althea mater Meleagri: Iliad. 1. v. 564.

> Πολλὰ δὲ καὶ γαῖαν πολυφόρβην χερσὶν ἀλοία,
> Κικλήσκυσ' Ἀΐδην, καὶ ἐπαινὴν περσεφόνειαν.
> *Multum autem, & terram multa nutrientem manibus pulsabat,*

In-

Invocans Plutonem, & gravem Proserpinam.

Cœlestes autem ad cœlum levatis: 1. Æneid.

Duplices tendens ad sidera palmas,

4. Æneid. *Multa Jovem manibus supplex orasse supinis.*

Horat. lib. 3. od. 23. *Cœlo supinas si tuleris manus.*

Nec minus Genibus. Althea apud Homerum loco supra dicto orat Πρόχνυ καθεζομένη. *In genua considens.* Senec. de vit. beat. cap. 27. *Cum aliqua genibus per viam repens ululat, laurumque linteatus senex, & medio lucernam die præferens conclamat iratum aliquem Deorum.* Tibull. lib. 1. eleg. 2.

Non ego tellurem genibus perrepere supplex.

Juven. sat. 6. *Totum Regis agrum nuda & tremebunda cruentis*
Erepet genibus.

Quin etiam abominatione verbis factisve indicata, putabant miselli gentiles signum aliquod triste eludi, & ostensum periculum evitari posse. Plin. lib. 28. cap. 2. *In Augurum disciplina constat, neque ulla auspicia pertinere ad eos, qui quamque rem ingredientes, observare se ea negaverint: quo munere divinæ indulgentiæ majus nullum est.* Hinc dicterium: εἰς κεφαλὴν σοι. *Incaput tuum*, sc. omen hoc redeat. 2. Æneid. *Quod Dii prius omen in ipsum Convertant.* Senec. consol. ad Marciam: *Quis non si admoneatur, ut de suis cogitet, tanquam dirum omen respuat, & in capita inimicorum, aut ipsius intempestivi monitoris abire illa jubeat?* vide Proverbium: *Hostibus eveniat*, a Junio & Brassicano explicatum: & *Brisson. form. pag.* 92. 93.

Reipsa etiam & factis insectantes detestabantur id, quod sinistrum aliquid portendebat. Si enim vel avis inebra, vel aliud infaustum animal occurrisset, periculo se defunctos arbitrabantur, si id lapidibus petissent ac feriissent. August. lib. 2. de doctr. Christ. cap. 20. *Si junctim ambulantibus amicis lapis, aut canis, aut puer medius intervenerit; atque illud quod lapidem calcant, tanquam diremtorem amicitiæ, minus molestum est, quam quod innocentem puerum colapho percutiunt, si pariter ambulantibus intercurrerit. Sed bellum est, quod aliquando pueri vindicantur a canibus: nam plerumque tam superstitiosi sunt quidam, ut etiam canem, qui medius intervenit, ferire audeant, non impune: namque a vano remedio, cito interdum ille percussorem suum ad verum medicum mittit.* Planissime Dio Chrysost. orat. 34. Ἀνὴρ Φρὺξ ἐπὶ κλήνας ἐβάδιζεν, ὡς δ' ἐθεάσατό τινα κορώνην, οἰωνισάμενος (οἱ γὰρ Φρύγες τὰ τοιαῦτα δεινοὶ) λίθῳ βάλλοι, καὶ πῶς τυγχάνει αὐτῆς. πάνυ ἥδη, νομίσας εἰς ἐκείνην τετράφθαι τὸ χαλεπόν. *Homo*

 Phryx

Phryx jumento vehebatur: qui cornice aspecta, ominis loco rem ducens (nam Phryges talium observatione excellunt) lapide cornicem petit. accidit, ut, quam petebat, feriret: ille gaudere supra modum, quod crederet in ipsam malum esse versum. Hinc mos ille veterum notatus Apulejo, lib. 3. metam. *Quid? quod & istas nocturnas aves, cum penetraverint Larem quempiam, sollicite prehensas foribus videmus adfigi; ut quod infaustis volatibus familiæ minantur exitium, suis luant cruciatibus.* Inter superstitiosi haracteres hoc refert Theophrastus, cap. 17. *Si viam felis eo ingrediente transcurrerit, non ante progredietur, quam alius prior transierit, aut ipse tres lapides trans viam miserit. quasi in felis caput malum rejiciens.*

Visorum nocturnorum, mali aliquid portendentium efficaciam impediebant respuendo, & procul a se amoliendo. exemplum est apud Tacit. annal. 1. c. 65. in istis de Cæcina: *Ducem terruit dira quies. Nam Quintilium Varum sanguine oblitum, & paludibus emersum cernere & audire visus est velut vocantem, non tamen obsecutus, & manum intendentis repulisse.* Postremis illis verbis causa redditur, quare hoc rerum exitu caruerit.

Huc facit & desputatio. Euripid. Hecub. circa fin.

> Ἀπέπτυσ'. αὐλῷ ταῦτα σοι δίδωμ' ἔχειν.
>
> *Respuo. tibi hæc tribuo habere.*

Vide supra cap. 25. Hoc adde ex Scholiaste Theocriti, qui refert etiam sua ætate eum morem fuisse mulierculis, ut invidiam abominantes in sinum expuant: adducto & versu callimachi:

> Δαίμων, τί κόλποισι ἐπιπτύουσι γυναῖκες;
>
> *O fortuna, sinum mulier cur conspuit omnis?*

Apud Judæos nomen Dei ad sputi ejaculationem non memoratur. *Cocc. sanh. p. 89. Outram. de sacrif. lib. 1. c. 3. §. 7.*

C A-

CAPUT XXXIV.

Vestes sacræ candidæ, lineæ, purpureæ. quid limus? vestis nigra in magicis. caput velatum. Crines effusi. caput rasum. ungues resecti. Vincula ligata: soluta. Vincula, i. calcei. Nudipedalia. Nudipedes hæretici. Pythagoræ & Lacedæmoniorum institutum. Vestis recincta. sine annulo. Fuga Hederæ. Aurum ante templum depositum. An de templo Hierosolymitano? Palla succincta. cinctus Gabinus. Luperci nudi. In sacris Veneris sexus vestibus mentitus. Lex vestiaria, Deut. 22. πηλάσεις.

Ctiones, quas Opere ipso exequebantur, partim antecedebant, partim consequebantur. Antecedentes quidem paucissimæ, præsertim circa vestitum, cujus considerabatur color, induendi ratio, ac tandem ipsa forma. Color placuit inprimis candidus: Ovid. 3. Trist. eleg. 13.

Scilicet expectas solitum tibi moris honorem,
Pendeat ex humeris vestis ut alba meis.

Tibull. lib. 2. eleg. 1. *Casta placent superis, pura cum veste venite,*
Et manibus puris sumite fontis aquam,

Talis ornatus epheborum festo die Jovis Cassii. Julian. Misopog. Ἀνέπλαττον παρ' ἐμαυτῷ πομπὴν, ὥσπερ ὀνείρατα ὁρῶν, ἱερεῖα, καὶ σπονδὰς καὶ χορὺς, καὶ θυμιάματα, καὶ τὺς ἐφήβυς ἐκεῖ περὶ τὸ τέμενος θεοπρεπέστατα μὲν τὰς ψυχὰς κατεσκευασμένυς, λευκῇ δὲ ἐσθῆτι καὶ μεγαλοπρεπεῖ κοσμυμένυς. *Deinde jam tacitus apud me magnificam aliquam pompam fingebam, & quasi somnians, victimas, libationes, choreas in Deum, thura, pueros in templo, tum animis dignissime Deo compositos, tum veste candida eleganti que illustres.* In sacra Isidis pompa apud Apulejum lib. 11. metam. *Influunt turbæ sacris divinis initiatæ, viri fœminæque omnis dignitatis, & omnis ætatis, lin-*

lintea vestis candore puro luminosi. „ In sacris enim non laneis usi sunt, sed „ lineis (Vossius, de idolol. lib. 9. cap. 12.) Unde Herodotus lib. 2. qui „ Euterpe dicitur: Εἵματα δὲ λίνεα φορέουσι ἀεὶ νεόπλυτα, ἐπιτηδεύοντες τοῦτο μάλιστα. *Linea ferunt vestimenta, semper recens abluta, huic rei maxime vacantes.* Hinc Ovid. 1. metam. Sacerdotes Isidis *turbam linigeram* vocat. Juven. sat. 6. *linigerum gregem.* Est & in secundo cata- „ lectorum, quos primus Scaliger publicavit:

„ *Carbaseo post hunc artus indutus amictu*
„ *Memphidos antiquæ sacra, Deamque colit.*

„ Atque hinc Deliam suam sic inter Isiacas considere optat Tibullus, „ lib. 1. eleg. 3. quæ ad Messallam:

„ *Et mea votivas persolvens Delia noctes,*
„ *Ante sacras lino tecta fores sedeat:*
„ *Bisque die resoluta comas tibi dicere laudes*
„ *Insignis turba debeat in Pharia.*

„ Cur tanto Isiacis in honore fuerit linum exponit Apulejus, apol. 1. „ *Purissimum est rebus divinis velamentum: quippe lana, segnissimi corporis* „ *excrementum pecori detracta, jam inde Orphei & Pythagoræ scitis* (idem „ apud Herodotem legas lib. 2.) *profanus vestitus est. Sed enim mundissima* „ *lini seges, non modo indutui & amictui sanctis Ægyptiorum Sacerdotibus:* „ *sed opertui quoque inde rebus sacris usurpatur.* Laneæ vestes e pilis fiunt, „ & pediculos generant. Linum contra mundum est, quia e terra nasci- „ tur immortali, & vestem exhibet, tum puram, tum tenuem & minime „ gravantem. Ita Plutarchus, lib. de Iside & Osiride. Ac verius omnino, „ quam cum ibidem legas, φορεῖν τὰ λῖνα διὰ τὴν χρόαν, ἣν τὸ λῖνον ἀνθοῦν ἀνίησι, τῇ περιεχούσῃ τὸν κόσμον αἰθερίῳ χαροπότητι προσεοικυῖαν. „ *Ferre vestimenta linea propter colorem, quem linum florens emittit, cæruleo* „ *colori, mundum æthereum circumdanti similem.* Sane similiter, cur lineum „ Sacerdotis Judaici vestimentum fuerit, hoc ipsum quod e terra nascen- „ tia sint pura, rationem esse censet B. Hieron. in cap. 8. Exod. & epist. „ ad Fabiol. quæ est de veste Sacerdotali. Hæc ex Vossio.

In primitiva Christianorum Ecclesia, recens baptizati candidis utebantur. Lactantius:

Candidus egreditur nitidis exercitus undis,
Atque vetus vitium purgat in amne novo.

Unde & *Dominica in Albis*, quæ Pascha sequitur, & *Quasimodo geniti* dicitur, propter initium sectionis. 1. *Pet.* 2. 2. Christianismo initiatis prælegi solitæ.

Ser-

Servius, ad Virg. 12. Æneid. v. 169. *puraque in veste Sacerdos*, utriusque coloris, & candidi, & purpurei rationem edisserit: *Impolluta & pura dicitur vestis, qua festis diebus uti sueverant sacra celebraturi. Ut neque funesta sit, neque fulgorata, neque maculam habet* Θ K *homine mortuo. Est autem linea & purpurea. Purpura maris vicem ad piandum prabet, linum vero fluminis, quia cum vere primum in Oriente flumen inundasset, sponte sua linum natum esse Plinius Secundus dicit. Ideo Magistratus & sacrificaturi togam pratextam habent, & manus ablutas detergere mantilibus curant. Quod & ipse de Aristeo ait*, 4. *Georg.* Oceano libemus, *Et* manibus liquidos dant ordine fontes Germanæ, tonsisque ferunt mantilia villis. *Ecce mentionem de lino, rursum purpura*: Purpureo velare comas adopertus amictu. *Item*, velati lino. *Ergo pura lintea vel purpurea bene potest intelligi.* Quod vero ultimo loco hic a Servio allegatur ex eodem libro 12. Æneid. *Velati lino*: Idem Servius monet Caprum & Iginum confirmasse hoc loco lectionem esse corruptam, & Virgilium ita reliquisse: *Velati limo*. Limus autem est vestis, qua ab umbilico usque ad pedes prope tegebantur, hæc autem vestis habet in extremo sui purpuram limam, id est, flexuosam, unde & nomen accepit; nam limum obliquum dicimus. Unde & Terentius limis dicit, id est, obliquis. Hactenus Servius. Sacerdos matrem Deum loturus purpuratus, 4. Fast.

Illic purpurea canus cum veste Sacerdos.

Festus: *Pura vestimenta Sacerdotes ad sacrificium habebant, id est, non obsita, non fulgurita, non funesta, non maculam habentia.*

In sacris vero inferorum nigra veste utebantur. Horatius Canidiam *nigra palla* succinctam vidit. lib. 1. Sat. 8. Apollon. 3. Argon.

Δὴ τότε μέσσην νύκτα διαμμοιρηθὰ φύλαξας,
Ἀκαμάτοιο ῥοῇσι λοεσσάμενος ποταμοῖο,
Οἶος, ἄνωθ᾽ ἄλλων ἐνὶ φάρεσι κυανέοισι
Βόθρον ὀρύξαθαι περιηγέα.
Tunc mediam noctem aquatam observans
Magni fluentis lotus fluvii,
Solus ab aliis in vestimentis atris
Foveam effode orbicularem.

Sequitur ratio has vestes induendi. Capite in sacris plerunque erant tecto, exceptis quæ Saturno, Herculi, Honori, Opi fiebant. Saturno, ut veritatis, quæ nuda est, cultori: Herculi, vel quia ipsius Dei, qui in æde operto est capite, habitum imitari non liceat: vel quia significare voluerunt, aram maximam Herculis, & vetustissimas

illius ceremonias jam fuisse ante adventum Æneæ in Italiam, qui ritum velandi capitis invenerit primus. Honori & Opi ex veteri instituto. *vid. Plutarch. quæst. Rom.* 10, 11, 13. *Macrob. lib.* 1. *cap.* 10. *& lib.* 3. *cap.* 6. *Alex. ab Alex. lib.* 2. *cap.* 22. *Cæl. Rhodig. lect. antiq. lib.* 20. *cap.* 12. *Schegk. præmess. epist.* 10.

Cur autem caput in sacris velandum? Rationem reddit Helenus, 3. Æneid.

> *Purpureo velare comas adopertus amictu,*
> *Ne qua inter sanctos ignes, in honore Deorum*
> *Hostilis facies occurrat, & omina turbet.*

Crines non ligati erant, sed effusi. Sic apud Poetas. 4. Æneid. *Crines effusa Sacerdos.* Medea apud Ovid. 7. Metam. *Nudo humeris infusa capillis.* Lucan. lib. 1.

> *Hæ lachrymis sparsere Deos, hæ pectora duro*
> *Afflixere solo, lacerasque in limine sacro*
> *Attonitæ fudere comas.*

Idem, lib. 6. *Vultusqe aperitur crine soluto.* Senec. Trag. Med. v. 750. *Tibi more gentis vinculo solvam comas.* Item apud Historicos, aliosque. Livius, lib. 3. cap. 7. *Strata passim matres, crinibus templa verrentes, veniam irarum cœlestium exposcunt.* Idem, lib. 26. cap. 9. *undique Matronæ in publicum effusæ, circa Deum delubra discurrunt, passis aras verrentes.* Polybius: αἱ δὲ γυναῖκες παραπορευόμεναι τοὺς ναοὺς, ἱκέτευον τοὺς θεοὺς πλυνοῦσαι ταῖς κόμαις τὰ τῶν ἱερῶν ἐδάφη. τοῦτο γὰρ ἔθος αὐταῖς ἐστὶ ποιεῖν, ὅταν τις ὁλόσχερος τὴν πατρίδα καταλαμβάνῃ κίνδυνος. Mamert. paneg. ad Maximian. *Matres Italæ pensa manibus abjecerunt, parvos liberos abreptos ad templa traxerunt, ibi ædes sacras passo capillo suo quæque verrebat.* Apulejus, lib. 5. metam. *Tunc Psyche uberi fletu rigans Deæ vestigia, humumque verrens crinibus suis.* Hoc præcepisse videtur Numa Pompilius lege illa, quæ est apud Festum in *Pellices*: *Pellex aram Junonis ne tangito. Si tanget Junoni crinibus demissis agnum fœminam cædito.* quam tamen legem Fruterius, epist. ad Muretum, in contrarium sensum explicat, dum hic crines legit non *demissos*, sed *demessos*: conjecturæ ejus hæc est ratio; quod hac lege non levis quædam pœna pellicibus imponatur. Præterea, quod Numa ut vir sapientissimus & πολιτικώτατος sanctissima conjugii fœdera temere violari omnino noluerit: quin imo graviter admodum in hujusmodi nuptiarum corruptelas animadverterit, jusseritque eas Junoni, quæ & ipsa pellex est, agnum fœminam crinibus demessis immolare. crinibus vero demessis, ut quod in fœminis honorificum

ficum est maxime, iis auferret, cum alioqui in sacris comtissimæ matronæ, & cultu fuerint lætissimo: ut Tibullus puellam suam Junoni sacrificaturam inducit, & Deæ commendat, sic scribens:

Natalis Juno, sanctos cape thuris acervos,
Quos tibi dat tenera docta puella manu.
Tota tibi est hodie, tibi se lætissima compsit,
Staret ut ante tuos conspicienda focos.

Quo in loco non *Tota*, sed *Lota* legi malit Fruterius. Crines autem demessos, sive calvitium etiam ad religionem pertinuisse patet ex illis quæ scribit Vossius, de idolol. lib. 9. cap. 2. „ de Sacerdotibus Isidos, qui „ calvi erant, unde de iis Juven. sat. 6.

„ *Qui grege linigero circumdatus, & grege calvo.*

„ Martial. lib. 12. ep. 29. *Linigeri fugiunt calvi, sistrataque turba.*

„ Calvi autem erant non natura, sed arte. Quippe depilabantur, quod „ Græcis πιττοῦσθαι, quia fieret hoc pice, sive resina: quomodo & Ve- „ nerei nepotuli se depilabant. Hinc Juven. sat. 8.

„ —— *Quid resinata juventus*
„ *Cruraque totius facient tibi lævia gentis?*

„ Et meretrices: unde Martialis, lib. 12. epigr. 31.

„ *Nec plena turpis matris olla resina,*
„ *Summœniana qua pilantur uxores.*

„ Ubi *pilari* est *depilari*: quomodo & (quod Scaligero jam diu ostensum) „ Isiacos *pilatos* dicit Martialis. Cur vero depilarentur Isiaci, rationem „ alii ab historia petunt: alii a morum exemplo. Prior istiusmodi est, „ quod Isis regina cum Copti urbe, tum Ægypti principe, mortem „ mariti sui Osiridos intellexisset, ut luctum faceret testatiorem, sese „ totonderit. Imo & ipsam Coptum inde dictam ajunt Græculi; vide- „ licet ἀπὸ τοῦ κόπτειν, quasi verisimile sit, Græcum esse nomen antiquis- „ simæ civitati, a qua & tota Ægyptus, Græcis Αἴγυπτος quasi αἶα „ κόπτου *terra Copti* dicta sit. Ἠθικὴ vero ratio est talis: Ajunt Sacerdotes „ Isidos caput radere, quia mortalium nullos, æque ac Sacerdotes, de- „ ceat tum mundities animi, cujus symbolum est illa corporis: tum „ nullis gravari curis sordidis, quales per capillos signantur. Præter- „ quam enim, quod capilli oblongi caput gravant, pili in universum, „ tum hominum, tum mutorum animantium nascuntur ex alimenti ex- „ cremento: quæ iccirco, ut immunditiem, aversari jubebantur: non „ quasi hic sistere oporteret, sed quia hoc symbolo monerentur casti- „ moniæ, utque pura Deum mente colerent. Atque hanc rationem

„ ad-

„ adducit etiam Plutarchus, libro de Iside & Osiride. Ac simile esse ait, „ quod Hesiodus jubet rem divinam facturos venire *unguibus* prius *re*- „ *sectis*, quo sic mundi ad sacra accedant. *Hactenus Vossius.*

Ac capite ad pedes devolvor. Dido quidem, 4. *Æneid.* inducitur *unum exuta pedem vinclis*, quoniam hoc agebat, ut ipsa amore solveretur, implicaretur autem Æneas, quo casu nihil non præligabant, ut Ecl. 8.

Necte tribus nodis ternos, Amarylli, colores,
Necte, Amarylli, modo, & Veneris, dic, vincula necto.

Alias autem pedes vinculis soluti erant. Val. Flacc. 3. Argon.

Delius hic longe candenti veste Sacerdos
Occurrit, ramoque vocat: jamque ipse recenti
Stat tumulo, placida transmittens agmina lauro:
Ducit & ad fluvios, & vincula solvere monstrat. Prima pedum.

Vincula vero calcei sunt. Ovid. *Arida de vinclis crura resolve tuis.*
Æneid. 8. *Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis.*
Vincula Tyrrhena sunt calcei Tyrrheni, explicante Servio, qui antiquitus Senatorum erant; & *mullei* vocabantur. *vid. Voss. de idolol. lib.* 4. *cap.* 5.

Nudis ergo pedibus Deos etiam placari posse credebant: ideoque cum stupebat cœlum, & arebat annus *Nudipedalia* denuntiabantur, ait Tertullianus, de jejunio, cap. 16. & apolog. cap. 40. Matronæ ædem Vestæ nudis pedibus adibant.
6. Fast. *Huc pede matronam nudo descendere vidi.*
Bello Gallico, Virgines ex sacerdotio Vestæ, *nudo pede* fugientia sacra comitabantur. *Flor. lib.* 1. *cap.* 13. de superstitiosa lustratrice, Juven. sat. 6.

Totum Regis agrum nuda *ac tremebunda* cruentis *Erepet* genibus.

In antiqua ecclesia *Nudipedes* Hæretici, abusi præcepto Mosi, *Exod.* 3. 5. & Josuæ, *Jos.* 5. 15. dato, ac exemplo Jesaiæ, qui, *cap.* 20. jussu Dei discalceatus incessit, nudis semper pedibus ambulabant. Imo hunc morem usitatissimum fuisse Christianis scribit Baronius, *ad A. C.* 57. *num.* 96.

Sed ad gentiles redeo: Quia calcei ex mortuorum animalium pellibus consuuntur, superstitiosis immundi videbantur, præsertim si ex pecudibus sua sponte mortuis fierent, ut Servius ac Festus testantur.

Inter Pythagoræ symbola hoc fertur: Ἀνυπόδητος θύε, καὶ προσκύνει, *sine calceis sacrificato, & adorato.* Hoc ab Hebræis, quorum sacris, ut quibusdam placet, initiatus fuit, hausit; illi autem a Mosis & Josuæ exem-

exemplo, ex quo sanctuarium calceatis ingredi non licuisse colligunt. Juven. sat. 6.

Observant ubi festa mero pede sabbatha Reges.

Hæc eo pertinebant, ut quisque Deum reverenter coleret.

Hic autem decori erant observantissimi, ne quid oculis non conspiciendum pateret: Sicut enim Deus præceperat, *Exod.* 20. 26. *Neque adscendito per gadus ad altare meum: ut detegantur pudenda tua ad illud.* Sic illud æmulati idololatræ: Flaminicam enim scalas, plus tribus gradibus, nisi Græcas adscendere non licebat, ne ulla pars pedum ejus crurumve conspiceretur, eoque nec pluribus gradibus, sed tribus, ut adscensu duplicis nisus non paterentur extolli vestem, aut nudari crura, nam ideo & Græcæ scalæ dicuntur: quia ita fabricantur, ut omni ex parte compagine tabularum clausæ sint, ne adspectum ad corporis aliquam partem admittant. ideoque Didonem piaculum admisisse ait Servius, ad 4. Æneid. v. 646. dum *Interiora domus irrumpit limina, & altos*

Conscendit furibunda rogos.

Neque enim altum potest esse, quod tribus tantum gradibus conscēditur.

Nunc reliqui corporis indumenta contemplemur. In sacris nihil præligatum esse solere, notavit Servius, *ad Æneid. v.* 518. ubi Dido sacra factura, *in veste recincta* producitur. Tibull. lib. 1. eleg. 5.

Ipse ego velatus filo, tunicisque solutis,
Vota novem Veneri nocte silente dedi.

Sic Themidis oraculum Pyrrhæ & Deucalioni cecinit. 1. metam.

Et velate caput, cinctasque resolvite vestes.

Medea, 7. Metam. *Egreditur tectis, vestes induta recinctas,*
Nuda pedem, nudos humeris infusa capillos.

Hac de causa *hederam* Flamini Diali neque tangere, neque nominare fas est: pro eo, quod edera vincit ad quodcunque se applicat. Sed ne annulum quidem ei gerere licebat solidum, aut aliquem in se habere nodum. *Paulus ex Festo. Agell. lib.* 10. *cap.* 15. Atque hinc fortasse natum proverbium: Μὴ φορεῖν στενὸν δακτύλιον. i. e. Arctum annulum ne gestato. *Ovid.* 4. Fast.

Usus abest Veneris, nec fas animalia mensis
Ponere, nec digitis annulus ullus inest.

Nisi annulos ad corporis ornatum referre malis. Plutarchus in præceptis Politicis scribit, templa quædam olim fuisse, quæ ingredi nefas fuerit nisi auro ante fores posito. Unde aliqui colligunt, antiquitatem, cujus judicium incorruptissimum fuit, delubra damnavisse quæ donariis

magnificis, & multo auro radiarent. Aliud autem voluisse Plutarchum verosimile est, nam evestigio addit, etiam ferrum eos deposuisse, ædem qui intrare vellent. Utriusque causa in promtu est, nam & sine auro nummisque aut ornatu operosiore adstare debuerunt, qui Diis supplices in loco augustissimo erant: & rursum magis sibi opem omnem in Numine esse positam intellexere, qui ferro armisque se nudaverant. An vero Plutarchus de templo Hierosolymitano cogitavit? Sic opinatur. P. Cunæus, lib. 2. de Rep. Hebr. cap. 12. quoniam hæc a Thalmudicis tradita sunt: *Nemo in montem templi veniat cum baculo, aut calceamentis pedum, sed neque cum mantica, aut pecuniis linteo involutis.* Confer ea quæ ex Maimonide notavit Outramus *de sacrif. lib. 1. cap. 3. §. 7.* Servator noster, *Marc.* 11. cum reducere priscum ac fugitivum morem vult, edicit: ἵνα μή τις διενέγκῃ σκεῦος διὰ τοῦ ἱεροῦ. i.e. Ne quis per templum eat, vasis ullis, instrumentisve, aut impedimentis onustus. Ita enim id, quod σκεῦος dicit, accipit Cunæus, ut ad loculos etiam & ascoperas, atque ad ea omnia pertineat, quæ oneri exuberant: Putatque Messiam, cum propter excellentem seculi perversitatem, vetus hoc institutum exolevisset, nummularias, atque eos, qui intenti distrahendis mercibus erant, procul a sacro limine abegisse.

Vestium solutioni contradicere videtur Horatius, qui *lib. 1. sat. 8.* Canidiam nigra palla succinctam vidit. Nisi hoc de palla tantum intelligas, quæ quod longior esset, succingi, id est, attolli debuit, ne gressum impediret, ut nihilominus cinctura deflueret, quod vel fibula fieri potuit. Sic, teste Festo, infibulati sacrificabant Flamines, idque propter usum æris antiquissimum, æreis fibulis. Apud Heliodorum, *lib. 2. Æthiop.* in pompa sacra Virgines Thessalæ καλλίζωνοί τε καὶ βαθύζωνοι, καὶ τὴν κόμην ἀνεῖοι, *pulchra & profunda cinctura, & capillis solutis.* Et paulo ante initiatis τὸ ζῶσμα ἑκάστῳ χιτῶνα λευκὸν εἰς ἀγκύλην ἀνέστελλε. *cinctura cuique vestem albam in nodum colligebat.* Imo cinctu Gabino insignes erant lustrationibus operantes. Decius Consul, cum pro legionibus Romanis se devovisset, ipse *incinctus cinctu Gabino*, armatus in equum insiluit. *Livius lib. 8.* Lucanus *lib. 1.* in descriptione sacri amburbialis:

Turba minor ritu sequitur succincta Gabino.

Hic cingendi mos ortus Gabiis Campaniæ civitate, ubi cum sacris operarentur cives, subito bello nuntiato, ab aris eo profecti, togis cincti victoriam obtinuerunt. Fiebat toga sic in tergum rejecta, ut una ejus lacinia revocata hominem cingeret. Vide de ea latius disserentem Ferrarium de re vestiaria. Vir-

Virgini Vestali sacrificanti lacinia togæ in humerum erat rejecta. *Festus in Armata.* De Sacerdotum porro vestitu agit Saubertus, *de sacrif. cap.* 9. 10. 11.

In Parvis Cereris mysteriis hic mos obtinuit, ut quam quis, dum initiaretur, vestem forte gestasset, eam ne unquam exueret, donec victa tempore fieret omnino ingestabilis. Hinc datus adagio locus: Vestimenta initiatorum, de iis, quæ attrita prorsus sunt, nullaque temporum vicissitudine variantur. *vide* C. *Rhodig. lect. antiq. lib.* 16. *cap.* 9. Hæc vestimenta etiam templis fuere dicata, quod Melanthius, libro de Mysteriis testatur. Πάτριόν ἐςι ταῖς θεαῖς ἀνιερῦν καὶ τὰς ςόλας τοῖς μύςαις, ἐν αἷς τύχοιεν μυηθέντες. Imo ex stolis ejusmodi initiatorum, quidam puerulorum fascias magna religionis opinione conficiebant. C. *Rhodig. ibid.*

Luperci nudi discurrebant. Ovid. 2. Fast.

Ipse Deus nudus, nudos jubet esse ministros,
Nec satis ad cursus commoda vestis erat.

Pellibus tamen caprinis cincti, quo habitu, ipsum Dei simulachrum, cætera nudum, amictum fuit. *Justin. lib.* 43. Ovid. 5. Fast.

Semicaper, coleris cinctutis, Faune, Lupercis,
Cum lustrant celeres vellera secta vias.

Æschines Demosthenis antagonista ipse hinnuli pelle indutus initiandos simili pelle succinxit, ut supra, *cap.* 23. diximus.

Senec. Oedipo. *Mænas Nebride sacra præcincta latus.* Antigone apud Euripidem, Phœniss. fin.

Καδμείαν ἃ ἡ νεβρίδα Στολιδωσαμένα ποτ' ἐγὼ
Σεμέλας θίασον ἱερὸν ὄρεσιν ἀνεχόρευσα.
Heu Cadmeis hinnulorum pellibus
Induta ego aliquando
In montibus Semeles saltavi sacrum tripudium.

Bacchus apud eundem in Bacchis, Ἀνωλόλυξα, νεβρίδ' ἐξάψας χροΐ,
Ululavi hinnuli pellem induens corpori. & chorus ibid.

Στικτῶν τ' ἐνδυτὰν νεβρίδων Στέφετε λευκοτρίχων πλοκάμων μαλλοῖς.
Et maculosorum vestem hinnulorum Circumdate candidorum capillorum Velleribus. & alibi in eadem tragœdia.

Superest vestium forma, in qua cum superstitione luxuria certavit. Apulejus, *lib.* 11. *Metam.* dum sacris Isidis initiatur, ornatum suum sic describit: *Mane factum est, & perfectis solennibus, processi duodecim sacratus stolis, habitu quidem religioso satis, sed effari de eo nullo vinculo prohibeor:*

hibeor: quippe quod tunc temporis videre præsentes plurimi. Namque in ipso ædis sacræ meditullio, ante Deæ simulachrum constitutum tribunal ligneum, jussus superstiti, byssina quidem, sed floride depicta veste conspicuus. Et humeris dependebat, pone tergum, talorum tenus, pretiosa chlamyda, quaqua tamen visceres, colore vario circumnnotatis insignibat animalibus. Hinc dracones Indici, inde gryphes Hyperborei; quos in speciem pinnatæ alitis generat mundus alter. banc Olympiacam stolam sacrati nuncupant. At manu dextra gerebam flammis adultam facem, & caput decora corona cinxerat, palmæ candidæ foliis in modum radiorum prosistentibus.

In sacris Veneris quo molliores haberentur, sexum quoque mentiti sunt. Julius Firmicus, *cap.* 4. Assyrios Venerem coluisse scribit: *cui aliter servire Sacerdotum suorum chorus non potest, nisi effœminent vultum, cutem poliant, & virilem sexum ornatu muliebri dedecorent.* Et paulo post: *Quod hoc monstrum est, quodve prodigium? negant se viros esse, & non sunt, Mulieres se volunt credi, sed aliud qualiscunque qualitas corporis confitetur.* Philochorus, apud Macrobium, *lib.* 3. *cap.* 8. Lunæ sacrificium ait facere viros cum veste muliebri, mulieres cum virili, quod eadem & mas æstimatur & fœmina: ideoque Carrenonum Sacerdotes pro Luna *Lunum* dixere. *vide Voss. de idolol. lib.* 2. *cap.* 5. Et Deum ἀνδρόγυνον somniavit Orpheus. *Lactant. lib.* 4. *cap.* 8, 9. qua de re multis egit idem Vossius, *lib.* 7. *de idolol. cap.* 6. Apud Argivos festum fuit ὑβριστικὸν, in quo mulieres insolentius in maritos agebant, virilibus indutæ vestimentis, in memoriam Patriæ ab hostibus sua fortitudine vindicatæ. *Plutarch. de virtutibus mulier. Pausan. in Corinth.* Apud Coos Sacerdos muliebri veste amictus, & mitra caput conatus Herculi sacrum facit: sicut in Attide viri ornatu muliebri, mulieres virili Veneri rem divinam faciunt. *Alex. ab Alex. lib.* 1. *cap.* 14.

Contra hunc idololatricum morem, Deum legem vestiariam, *Deut.* 22. 5. promulgasse, quorundam opinio fuit. Josephus ad disciplinæ militaris præcepta retulit, paulo liberius hunc in modum interpretatus: φυλάσσεσθε μάλιστα ἐν ταῖς μάχαις, ὥστε μήτε γυναῖκα ἀνδρικῇ σκευῇ χρῆσθαι, μήτε ἄνδρα στολῇ γυναικείῳ. Sed male: Habet enim divina ista Lex non tam in militia locum, quam domi & in pace, atque in omni reliqua vita. Nolebat enim sexus utriusque apparatum cultumque perverti aut confundi Deus, propterea quod maxime contrarium id honestati erat, ad quam ille nos fecit formavitque: Nec aliter censet Maimonides, qui lib. de idololatria, cap. 12. §. 8. per interpretem Dion. Vossium, sic ait: *Mulier ne se ornet virili ornatu; ut imponendo capiti ci-*

darim,

darim, aut galeam vel induendo loricam. Nec capillos virorum more pracidat. Similiter vir ne muliebri se decoret ornatu; ut indutu vestis versicoloris, vel monili aureo; iis imprimis locis, ubi sola mulieres sic ornantur. Omnia enim astimanda pro regionis more. §. 9. Vir qui muliebri, vel mulier qua virili se habitu ornavit, vapulat. Apud alias sane gentes muliebris ornatus ignominiæ pœnæque loco fuit. Charendas severissimus Imperator, milites suos, qui ordinem in acie deseruissent, per triduum pro concione stolatos destituit. *Diod. Sic. lib. 12. cap. 16.* Apud Romanos quo pacto ornatæ pro suis virtutibus fœminæ ambulaverint, quæ convictæ adulterii erant, vel ex illo Martialis joco manifestum est:

> *Thelin viderat in toga spadonem;*
> *Damnatam Numa dixit esse moecham.*

vid. Tertull. de pallio cap. 4.

Multiplex in sacris fuit coronarum usus, de quo legendus Cor. Paschalius, de coronis *lib. 4. capp.* 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19. Nullus tamen earum usus in Mithræ initiis, *vid. Tertull. de coron. milit. cap. 15.*

A corporis ornatu ad ejus inquinamenta transeo, quibus etiam se Diis suis gratificari credebat gentilitas: quo pertinent πηλώσεις καὶ καλαβορβορώσεις, quibus quidam utebantur κακοζηλίᾳ Judæorum, a quibus & σαββατισμοὶ in eundem censum relati: quos merito irridet Plutarchus, in libro de superstitione. Faciebant illi ex δειλίᾳ, quod sancti olim in luctu vel in castigationibus, insternentes cinerem, 2. *Sam.* 13. 19. *Est.* 4. 1. *Jer.* 6. 26. *Dan.* 9. 3. Vel substernentes, *Est.* 4. 3. *Jes.* 58. 5. *Jon.* 3. 6. *Job.* 2. 8. Tum ex humilitate, confitentes se nihil esse nisi cinerem & pulverem, *Gen.* 18. 27. *Job.* 42. 6. ostendentes calamitatis suæ magnitudinem. *Job.* 30. 19. invitantes miserationem Dei erga opus suum ex pulvere conflatum. *Ps* 103. 14. denique & spem suam significantes, quod eos ex pulvere aliquando resuscitaturus esset. *Job.* 19. 25.

CAPUT XXXV.

Circumlatio. Adſperſio. Malluvium. Περιῤῥαντήρια *in templis, in compitis. Aſpergillum ex lauro, oliva, rore marino, hyſſopo. quid* אזוב *De numero pari, impari, inprimis ternario, ſeptenario, etiam denario. Binarius infauſtus. quare Gen.* I. 8. *non legatur*: vidit Deus quod eſſet bonum. *De numero quaternario. Aquæ effuſio. Ludi. Scortatio, ſtipes.* V*eſtes. Supplicationes. Lectiſternia.*

VEnio ad illas actiones ſine quibus luſtrationum ſacra nullo modo conſtare poterant: talis inprimis erat circumlatio, quicquid enim vel rei luſtrandæ applicabant, id in orbem ducebant, unde præpoſitio περὶ, cum pleriſque huc pertinentibus vocabulis componitur: ut, περιςίαρχος, περιμάττεσθαι, περιθύεσθαι, περιαγνίζειν, περιθειῶν & περιθείωσις, περικαθαίρειν, περιβάλλεσθαι κάρφος apud Ariſtot. lib. 6. de hiſt. animal. cap. 2. de περικαρφισμῷ gallinarum. In his & ſimilibus ineſt circuitus quædam & ambitus ſignificatio. Ut & in Ambarvalibus, et Amburbialibus. 6. Æneid. -- *ſocios pura circumtulit unda.*
ubi hæc Servius: Circumtulit, *purgavit. Antiquum verbum eſt. Plautus:* pro Larvato te circumferam, *id eſt, purgabo. Nam luſtratio a circumlatione dicta eſt, vel tæda, vel ſulphuris.* Val. Flac. 3. Argon.

Tunc piceæ mactantur oves, proſectaque partim
Pectora, per medios, partim gerit obvius Idmon.
Ter tacitos egere gradus; ter triſtia tangens
Arma ſimul veſteſque virum.

Graphica hujus ritus deſcriptio eſt apud Claudianum, de ſexto Honorii Conſulatu:

Luſtralem

Lustralem sic triste facem, cui lumen odorum,
Sulphure cæruleo, nigroque bitumine fumat,
Circum membra rotat doctus purganda sacerdos,
Rore pio spargens, & dira fugantibus herbis:
Numina, terrificumque Jovem, Triviamque precatus.
Trans caput aversis manibus jaculatur in Austrum
Secum rapturas cantata piacula tædas.

Nec minus ad lustrationis essentiam pertinuit Aspersio, cui cognata Lotio. Qui enim Diis superis erant sacrificaturi, si fieri posset, toti lavabantur; sin autem, saltem manus: at litaturi Diis inferis, tenui aqua tantum irrorabantur, quod colligitur ex Servio, ad 6. Æneid. v. 230. Macrob. lib. 3. Saturn. cap. 1. Utriusque ergo eadem natura, eædem affectiones, imo & ritus promiscui. Nam Æneid. 6. v. 229. 230. describitur lustratio eorum, qui funere polluti erant, ideoque ad Deos inferos pertinebat, ritus autem ad superos, quod ex impare numero colligit Servius: *Licet enim*, inquit, *a funere contraxerint pollutionem, omnis tamen purgatio ad superos pertinet, unde & ait imparem numerum.* vid. ad Ecl. 8. v. 75. Occurrunt hic instrumenta, & actionis ipsius repetitio. Instrumenta aquam vel continent, vel applicant. Continebatur autem aqua malluvio. Festus: *Malluvium latum in commentarium sacrorum significat, manus qui lavet, a quo malluviæ dicuntur, quibus manus sunt lotæ.* idem quod χέρνιψ. supra *cap.* 16. Alias περιῤῥαντήριον, quam vocem tria significare indicat Bourdelotius, *ad Heliod. Æthiop. pag.* 53. Ipsum aquarium sive labrum: instrumentum aspersionis, sive aspergillum: & aspersionem ipsam. Labra non in templis tantum, sed & in foro erant. Locum ex Æschine adduxit Brodæus miscell. lib. 1. cap. 38. ὁ μὲν τοίνυν νομοθέτης τὸ ἀστράτευτον, καὶ τὸν δειλὸν, καὶ τὸν λιπόντα τὴν τάξιν, ἔξω τῶν περιῤῥαντηρίων τῆς ἀγορᾶς ἐξείργει. *Legislator solutum militia, & timidum, & qui ordinem deseruisset extra fori labra abigit.* Cum Catilina M. Marii, a se occisi, caput ad Syllam in foro sedentem attulisset e vestigio ex amula se lustravit, (*Plut. in Sylla*) quæ sane prope fuit. Erant & in triviis. Theophrast. charact. cap. 16. Καὶ ἐπὶ ταῖς τριόδοις ἀπελθὼν ἐπὶ κεφαλῆς λούζεσθαι. *Et in compitis antequam inde discedat, aqua in caput adspersa se lustrat.* Mendum hic vidit Casaubonus.

Instrumenta applicantia erant Aspergilla. Hæc ex lauro fiebant, quæ purificationibus adhiberi solebat, ut ait Plin. *lib.* 15. *cap. ult* Ovid. 5. Fast.

Uda fit hinc laurus, lauro sparguntur ab uda

Omnia

Omnia quæ dominos sunt habitura novos.

Spargit & ipse suos lauro rorante capillos, &c.

Et in magicis lustrationibus. locum ex Heliodoro supra, cap. 33. adnotavi. Idem, lib. 6. δάφνης ἀκρέμονι τοῦ αἵματος ἀποψήσασα, τὴν πυρκαϊὰν ἐψέκαζεν. *Lauri surculo, sanguine absterso, rogum conspergebat.* Medea autem, apud Apollonium. 4. Argon. Draconem incantatura, junipero utitur:

Ἡ δὲ μιν ἀρκεύθοιο νέον τετμηότι θαλλῷ
Βάπτουσ' ἐκ κυκεῶνος, ἀκήρατα φάρμακ' ἀοιδαῖς
Ῥαῖνε καὶ ὀφθαλμῶν.

Sed hæc ei noviter reciso juniperi ramo
Intincto venenis lethalibus, cum cantamine Conspersit oculos.

Chorinæus, 6. *Æneid.* socios non lauro, sed *ramo felicis olivæ* lustrasse dicitur. Servius hanc ex Donato rationem reddit: Virgilium scilicet hæc propter Augustum mutasse. Nam nata erat laurus in palatio, eo die quo Augustus natus est, unde triumphantes coronari consueverant: propter quam rem noluit dicere laurum ad officium lugubre pertinere. Non alienum ab hoc loco est quod narrant Plinius, *lib.* 15. *cap. ult.* & Suetonius, *Galb. cap.* 1. ramulum lauri, quem gallina alba, ab aquila rapta, rostro tenuerat, & in Liviæ gremium demiserat, cum pangi placuisset, tale lauretum provenisse, ut triumphaturi Cæsares inde laureas decerperent: Moremque fuisse triumphantibus, alias confestim eodem loco pangere: observatumque esse, sub cujusque obitum, arborem ab ipso institutam elanguisse) novissimo Neronis anno sylvam omnem exaruisse radicitus. Olivæ autem ramo Chorinæus usus est, quod ea pacis & Dei placati sit signum, quare primo Noacho a columba oblata, quæ historia, ut & ex sacris aliæ, inter gentiles non plane abolitæ, ideoque oliva velati oratores, 7. Æneid.

Centum Oratores augusta ad mœnia Regis
Ire jubet ramis velatos Palladis omnes.

Sic. 11. Æneid. *Jamque Oratores aderant ex urbe Latini,*
Velati ramis oleæ veniamque rogantes.

Hac etiam sacrificantes utebantur. 5. Æneid.

Ipse caput tonsæ foliis ornatus olivæ
Stans procul in prora pateram tenet, extaque salsos
Porricit in fluctus, & vina liquentia fundit.

Prætera hic olivæ ramus Trojanorum in Misenum pietatem exhibere videtur. Pietas pacis ac tranquillitatis mater; quod significatur nummo

mo argenteo L. Æmylii Pauli, & C. Terentii Varronis, Quæstorum Urbanorum, A. U. C. ɪↄcɪv. T. Quinctio Flaminio, & Manio Acilio Balbo Coss. cujus meminit Vossius, de idolol. lib. 9. cap. 39. In eo erat cujusdam Deæ effigies, cui appositum P. ea litera significat Pietatem. Est vero Dea insignis corona oleagina: sacraque in mensa, aversa nummi parte, itidem repositus frondosus oleæ ramusculus. Scilicet Pietas parit pacem, cujus olea signum est. Oliva a Virgilio felix adnominatur, ut infelici oleastro opponatur. 3. Georg.

Infelix superat foliis oleaster amaris.

Quid autem illud, quod præit; *Spargens rore levi?* Kirchmannus, *lib.* 3. *de funer. Rom. cap.* 9. rorem intelligit marinum, qua auctoritate nescio. Turnebus, *adv. lib.* 13. *cap.* 21. quanquam ad sensum accommodatius esse fateatur aquæ adspergine & rorem intelligere: tamen aspergillum ex oliva felici fuisse factum, partim ex rore marino, non inscitum existimat, cum & hæc herba ros appelletur. 3. Georg.

Vix humiles apibus casias, roremque ministrat.

Judæi in suis lustrationibus utebantur herba אזוב, hac sanguine agni paschalis tincta, signabant superliminare domuum suarum. *Exod.* 12. Hac Moses populum in fœderis promulgatione adspersit. *Exod.* 24. hac purgabantur leprosi. Lev. 14. 52. funere polluti. *Num.* 19. quæ respexit David. *Ps.* 51. 9. *Expiabis me* באזוב *& mundabor*, additis lignis cedrinis, & lana coccinea. conf. *Heb.* 9. 19. Cujus ritus & instrumenti rationem Judæi, quamvis alias satis curiosi, sibi non constare fatentur. *Hotting. Theol. Judaic. cap.* 8. *sect.* 2.

Ex hac herba, propter vocis convenientiam, hyssopum, fecerunt, quam expurgandi vim habere testantur Isidorus, Lemnius, Dodonæus. Rabbinos septem species enumerare ajunt. Junius ad *Exod.* 12. 21. a Tremellii interpretatione se discedere profitetur, cum enim antea muscum vertisset, nunc Hebræum אזוב & Tzathar Arabum, complecti dicit hyssopum, & omnia origani genera, & thymbram, & thymum, & saturejam. Salmasius, explicans locum Joh. 19. 29. ubi Legitur ὑσσώπῳ περιθέντες, cum Matthæus & Marcus habeant καλάμῳ, ex Judæis tria hujus plantæ genera esse dicit: Primam אזוב יון hyssopum Græcanicam, quæ inter עצים sive δένδρα recensetur. Alteram אזוב רומי hyssopum Romanam. Tertiam כוחלי id est, nigram, quod foliis sit nigricantibus. Primam hyssopi speciem intellexisse ait Josephum, cum dixit Salomonem dixisse παραβολὴν ab hyssopo ad Cedrum, καθ' ἕκαστον εἶδος δένδρου, ubi δένδρον idem quod עץ. Hanc

Schindlerus in Lexico, & Lemnius in explicatione herbarum Biblicarum, cap. 26. esse dicunt quæ alias adiantum, capillus Veneris, parietaria, ruta muraria, Belg. steenrupt / vocatur, quæ locis umbrosis & palustribus circa parietum aspergines, & fontium specus enascitur, quomodo & describitur 1. *Reg.* 4. 32. De ruta in genere scribit Plinius, *lib.* 19. *cap.* 8. eam apricis locis & siccis gaudere, & terra quam maxime lateraria.

Ex hac ergo herba apud Judæos aspergillum fiebat hoc modo, ut ait in Lexico Schindlerus: Fasciculus אזוב tribus cautibus constans, filo coccineo ad baculum cedrinum alligabatur. Baculus cedrinus cubiti, fasciculus vero Esob palmi unius longitudinem habebat. hoc adspergillo cum sanguis victimarum, tum aqua lustrationis aspergebantur. De Judæorum porro lustrationibus, vide Saubertum, *de sacrif. cap.* 11.

Actiones ipsæ non sine superstitione sæpius repetitæ fuerunt: quamvis enim nullam inesse efficaciam sapientibus manifesto constet, maximam tamen virtutem illis tribuerunt gentiles. Parem quidem numerum, ut infaustum abominati sunt, cum enim dividi possit, mortalem esse crediderunt, imparem contra immortalem, qua integer dividi non potest. Servius, *ad Ecl.* 8, Varronem testem laudat, qui dicat Pythagoreos putare imparem numerum habere finem; parem esse infinitum; ideo medendi caussa, multarumque rerum impares numeros servari. Hinc pastor Virgilianus *Numero Deus impare gaudet.* Parem imperfectum ac mali caussam existimabant. Apud Homerum superis paria, Inferis imparia traduntur. vide *Saubert. de sacrif. cap.* 18.

Numerus impar vel simplex est, vel compositus. Simplex, adeoque perfectissimus est Ternarius, qui simpliciter principio, medio & fine constat. *Plut.* 9. *sympos. cap.* 3. Imo, secundum Aristotelem, 1. de cœlo, τὸ πᾶν, καὶ τὰ πάντα τοῖς τρισὶ ὥρισαι. Omnia corpora trinas habent dimensiones. Post: *διὸ παρὰ τῆς φύσεως εἰληφότες, ὥσπερ νόμους ἐκείνης, καὶ πρὸς τὰς ἁγιστείας τῶν θεῶν χρώμεθα τῷ ἀριθμῷ τούτῳ. quapropter hoc a natura numero sumto, perinde, quadam illius lege, & in Deorum sacrificiis uti solemus.* Primus ternarius omnium reliquorum est principium, quia per seipsum auctus triangulum constituit parium laterum, quæ prima est earum figurarum, quæ pluribus constant lateribus. Deus O. M. ita se in verbo suo revelavit, ut tres in unitate divinitatis personas pari honore veneremur. Cujus rei manifestissima, in rerum natura, extant vestigia. Sed in ipsis gentilium sacris diabolus, ut Dei simia, hoc numero lusit: in Jovis fulmine trifido, Neptuni tridente

dente, Plutonis cane tricipite, adde

Tergeminamque Hecaten, tria Virginis ora, Dianæ.

quæ & τριπρόσωπος, triformis, trivia. Sic Tres Parcæ, Furiæ, & similia.

Non mirum ergo si in suis superstitionibus hunc numerum respexerint gentiles. Cæsarem Dictatorem, post unum ancipitem vehiculi casum, ferunt semper, ut primum consedisset, ter repetito carmine securitatem itinerum aucupari solitum. *Plin. lib. 28. cap. 2.*

In magicis: Ecl. 8. *Terna tibi hæc primum triplici diversa colore*
Licia circumdo, terque hæc altaria circum
Effigiem duco, numero Deus impare gaudet.

Iterum: *Necte tribus nodis ternos, Amarylli, colores.*

Theocr. Pharmaceutria.

Ἐς τρὶς ἀποσπένδω, καὶ τρὶς τάδε πότνια φωνῶ.

Ter libo, terque hæc pronuntio mystica verba.

In ipsis lustrationum adspersionibus. Propert. lib. 4. eleg. 9.

Terque meum tetigit sulphuris igne caput.

4. Fast. de Claudia: *Ter caput irrorat, ter tollit ad æthera palmas.*

Chorinæus, 6. Æneid. *Ter socios pura circumtulit unda.*

Medea, 7. metam. *Ter se convertit, ter sumtis flumine crinem*
Irroravit aquis, ternis & hiatibus ora Solvit.

Apud Athenæum, lib. 1. τρὶς δ' ἀπομαξαμένοισι θεοὶ διδόασιν ἄμεινον. quod de perfrictæ frontis hominibus dici autumat Erasmus, *prov. Faciem perfricare.* Similis illa superstitio, de qua Casaubonus, *ad Athen. lib. 1. cap. 2.* tergendi oculos tribus rosarum calyculis, quod auctor Geoponicorum dixit τρισὶ ῥόδων κάλυξιν ἀπομάξασθαι τὰ ὄμματα. In sacro ambarvali. 1. Georg.

Terque novas circum felix eat hostia fruges.

Ternarii numeri encomium comprehendit Ausonius illo grypho, qui est XI. idyll.

Numerus impar componitur etiam vel ex impariter imparibus, vel ex pari & impari. Ex impariter imparibus componitur novenarius, scilicet repetito ternario. In lustrationibus usitatissimus. Medea. 7. metam.

Terque senem flamma, ter aqua, ter sulphure lustrat.

Sic Glaucus mortalitatem depositurus 13. metam. -- *Ego lustror ab illis,*
Et purgante nefas, novies mihi carmine dicto,
Pectora Fluminibus jubeor supponere centum.

Religiosus hic numerus, & apud superos, propter novem orbes cœ-

lestes, & apud inferos, quibus:

Fata obstant, tristique palus inamabilis unda
Alligat, & novies styx interfusa coercet.

Hinc mortuorum Novendialia, tunc enim defunctis parentabant Romani. 5. Æneid.

Praterea si nona diem mortalibus almum.
Aurora extulerit, vid. Cœl. Rhodig. lect. antiq. lib. 22. cap. 8. Ex pari & impari componitur septenarius, qui & ipse in lustrationibus observatus. Apul. lib. 11. *Confestimque discussa pigra quiete, alacer exsurgo: meque protinus, purificandi studio, marino lavacro trado; septiesque submerso fluctibus capite; quod eum numerum pracipue religionibus aptissimum Pythagoras prodidit*, &c. Multa in hoc numero latentia mysteria enumerat Philo Judæus, libro περὶ κοσμοποιίας. Clemens Alex. lib. 5. Strom. Gentiles peculiarem in eo virtutem esse crediderunt. Macrob. lib. 1. in somn. Scipionis. cap. 6. Agell. lib. 3. cap. 10. Hieron. in Amos. cap. 5. Cœl. Rhodig. lect. antiq. lib. 22. cap. 12. Censor. de die natal. cap. 7.

Ex duobus numeris imparibus ternario & septenario oritur denarius, qui & in his ceremoniis celebris, ut ex ceremoniis denariis ex Festo liquet, *vid. supr. cap.* 32. de hujus perfectione multa differuntur a Philone Judæo, libro de decalogo, & Joach. Camerario, in commentario Græco, quam super aurea Pythagoræ carmina scripsit, & Ovidio, 3. Fastor.

Annus erat decimum cum luna repleverat orbem,
Hic numerus magno tunc in honore fuit. &c.

Numerum parem a sacris exclusissimum fuisse ante dixi: contra sentit Saubertus de sacrif. cap. 11. binarium in expiationibus perusitatum fuisse affirmans, ex Ovidio, 4. Fast.

Bis caput intonsum fontana spargitur unda,
Bis sua faginea tempora fronde tegit.

Imo hunc numerum duplicatum fuisse, ex eodem Ovidio judicat, qui sic canit:

His Dea placanda est, hac tu conversus ad ortus
Dic quater, & vivo perlue rore munus.

Verum hæc sententiæ nostræ ne tantillum quidem derogant. Numerum enim binarium infausti esse ominis, ipse Ovidius indicat, 1. amor. eleg. 12.

Ergo ego vos rebus, duplices pro nomine sensi,

Auspicii

Auspicii numerus non erat iste boni.

Duabus enim unitatibus constans, principium quidem ac finem habet, caret autem medio. Moses quidem, historiam creationis universi describens, operibus secundi diei non videtur addere solennem clausulam: *Vidit Deus hoc esse bonum.* Unde Judæi colligunt, hoc die diabolum cum angelis suis deseruisse suum principium, atque e cœlo cecidisse, adeoque eo ipso tempore infernum esse creatum. Hinc origo proverbii Belgis frequentati, quo ignari socordiam suam tegere conantur: **Maendaghs spoet / selden goet.** Gehennam hoc die factam esse videre se putant in Jesaia, cap. 30. v. 33. ubi *hesterna die* (*secundam* illi interpretantur) Tophet dicitur esse creatum. Aliam enim ejus loci mentem esse manifestum est: non enim de inferno, sed de valle Tophet agitur, quæ erat in conspectu Hierosolymorum, impurissimis Molochi sacris dicata, quæ palam ad portam urbis, maximo cum apparatu celebrabantur: Sic Regi Babylonio illustrissimum exitium minatur Vates, quod in oculis Ecclesiæ perficiendum conjugata & affini voce nominat, quo etiam tota ejus supplici descriptio addita spectat. Quod vero hoc *hesterna die* paratum dicitur, synecdoche frequens est, qua pars temporis proxima, pro toto sumitur, ut *Gen.* 31. 2, 5. Moses ait secundo die cœlum esse creatum, illi vero infernum: quæ nimium quantum distant B. Hieronymus dicebat, ideo secunda die illud de bonitate operis præteriri, quia binarius mystice malus est; in odium scilicet conjugii, quæ ratio merito ridetur. Quomodo enim homo binarium dicat esse malum, cum Deus ipse dicat, non esse homini bonum ut sit solus, eoque ei uxorem dederit adjutorium. Imo si textum Mosis recte consideres, solennem benedictionem diei secundæ revera additam videbis. Nam verba hæc versus 10. *Et vidit Deus quod esset bonum*, pertinent ad diem secundum. Ac pro eo quod nunc est versu. 9. *Et dixit*, rescribendum, *& dixerat*: quandoquidem satis constat, vocem Hebræam, & similes, nunc præteriti perfecti, nunc plusquam-perfecti habere significationem. Vel argumento fuerint illa seq. cap. vers. 7. 8. 9. ubi videas non perfecto sed plusquam-perfecto transferri: *Formaverat hominem: plantaverat hortum, & germinare fecerat.* Atque hæc Vossii sententia est, lib. 2. de idolol. cap. 67. Adeoque in S. Scriptura ne γρῦ quidem præsidii est huic superstitioni.

In loco Ovidii, quo Saubertus nititur, manifestum est, Numam duo instituisse sacrificia:

—— *Geminas Rex Numa mactat oves.*

Prima cadit Fauno, leni cadit altera Somno.

Ideoque bis se ad illa parare necesse erat. Non ergo numerus ille binarius, de binaria aspersione in una Lustratione; sed de duabus diversis lustrationibus propter geminum sacrificium capiendus est.

Pergo ad quaternarium, ex duobus binariis exsurgentem. Hic Pythagoricis mysticus fuit, per quem ipse juravit Pythagoras, quem perennem rerum fontem esse judicavit. unde in aureis carminibus, sub ejus nomine circumlatis:

Ναὶ μὰ τὸν ἁμετέρᾳ ψυχᾷ παραδόντα τετρακτὺν
Παγὰν ἀεννάου φύσεως.

Multi per *τετρακτὸν* nomen Dei *τετραγράμματον* intelligunt, quod Pythagoras a Judæis, præsertim Daniele Vate jam septuagenario, vel a Carmelitis, hoc est, Eliæ ac Elisæi disciplinam in monte Carmelo professis, didicerit. *vid. Voss. hist. Philos. lib.* 2.

In lustrationibus hunc numerum observatum fuisse non arguit Ovidii Carmen. Homines enim docti, qui multa hujus Poetæ exemplaria contulerunt, in plurimis sic legerunt:

Dic ter, & in vivo perlue rore manus.

quod ad hunc locum notavit Nic. Heinsius, qui & unica litera sublata, commode legi posse monet:

Dic ter, & i vivo perlue rore manus

quem loquendi modum non raro ab oscitantibus librariis interversum, erasum, corruptum multis exemplis idem docet: *ad* 3. *amor. eleg.* 3. *Heroid. epist.* 4. *v.* 127.

Eleganter Augustinus, lib. 11. de Civ. Dei, cap. 31. *Habenda est ratio moderationis atque gravitatis, ne forte, cum de numero multum loquimur, mensuram & pondus negligere judicemur.* quare multas ineptias, circa numeros antiquis excogitatas, prætérimus.

Aquæ effusio Lustrantibus quoque usitata. Sic filii Israel, 1. Sam. 7. 6. *Hauserunt aquam, & effuderunt in conspectu Domini, & jejunaverunt, ac dixerunt, peccavimus Domino.* qua ratione suam, coram Deo, humiliationem testati sunt, quasi essent tanquam aqua effusa, quæ conculcatur, diffluit, absorbetur. Sapiens illa Thekoitis, 2. Sam. 14. de luctu populi propter exilium Absalomi: *Futuri sumus veluti aqua diffluentes in terram, quæ non recipiuntur.* Ipse Messias, Ps. 22. 15. in statu humili: *Sicut aqua effundor.* hinc ducta metaphora, anima in orationibus effundi dicitur. 1. Sam. 1. 15. Ps. 62. 9. Thren. 2. 19.

Apud gentiles quoque usitata. Cratinus in Chirone apud N. Com. Mythol. lib. 1. cap. 14.

Ἄγε δὴ πρὸς ἠῶ πρῶτον ἁπάντων ἵςω,
Καὶ λάμβανε χερσὶ σχῖνον μεγάλην,
Χέε τάδε. τὸ ὕδωρ ἐκ τῶν κρατήρων χέε.
Age vero ad auroram primum omnium consiste,
Et cape manibus juncum magnum;
Funde hæc. aquam e crateribus funde.

Athenæus lib. 9. circa fin. ostendens *ἀπόνιμμα* etiam dici ἐπὶ τῶν τοὺς ἐναγεῖς καθαιρόντων, ex Clidami exegeticis, de lustratione hominum piaculo obstrictorum præfatus, hæc subdit:

Ὀρύξαι βόθυνον πρὸς ἑσπέραν τοῦ σήματος,
Ἔπειτα παρὰ τὸν βόθυνον πρὸς ἑσπέραν βλέπων
Ὕδωρ καταχέε, λέγων τάδε·
Ὑμῖν ἀπόνιμμ' οἷς χρὴ, καὶ οἷς θέμις.
Ἔπειτα αὖθις μύρον καταχέε.
Sub vesperam sepulchri fossam excava,
Deinde conversis in eam fossam oculis, sub vesperam
Aquam effunde, ac post, hæc eloquere:
Vobis lustrationem hanc offero, quibus oportet, & quibus fas est.
Unguento dehinc fossam adsperge.

Ludos Deorum placandorum causa institutos fuisse testis est Servius, ad 3. Æneid. v. 279. *Sciendum sane moris fuisse, ut piaculo commisso, ludi celebrarentur.* Prudent. lib. 1. in Symmachum:

Respice terrifici scelerata sacraria Ditis,
Cui cadit infausta fusus gladiator arena.
Heu male lustratæ Phlegetontia victima Romæ!
Nam quid vesani sibi vult ars impia ludi?
Quid mortes juvenum? quid sanguine pasta voluptas?
Quid pulvis caveæ semper funebris? & illa
Amphitheatralis spectacula tristia pompæ?
Nempe Charon, jugulis miserorum se duce dignas
Accipit inferias, placatus crimine sacro.
Hæ sunt deliciæ Jovis infernalis, in istis
Arbiter obscuri placidus requiescit Averni.

Livius, lib. 7. cap. 2. *Cum pestilentiæ vis, nec humanis consiliis, nec humana ope levaretur, victis superstitione animis, ludi quoque scenici, inter alia cælestis iræ placamina instituti dicuntur.* Ludi Apollinares voti & facti a P. Licinio Varo, Præt. urb. *Liv. lib.* 27. *cap.* 23. Apollini Delphico instituti ludi musici, ut placaretur ira ejus, qua putabant afflictas esse

esse sterilitate Græciæ regiones. *August. de civ. Dei, lib.* 18. *cap.* 12. Ludi Tauriii in honorem Deorum inferorum, regnante Tarquinio Superbo, instituti, cum in mulieres gravidas pestilentia, ex taurorum carne orta, incidisset. *Festus.*

Restituti ac instaurati Romæ ludi magni, ex somnio Titinnii, quod prioribus ludis præsultator Jovi displicuisset. *Liv. lib.* 2. Valerius Max. lib. 1. cap. 7. addit: *quæ res, nisi attenta ludorum instauratione expiata esset, secuturum non mediocre periculum.* Clarius Macrobius. lib. 1. cap. 11. *Ex Senatus itaque consulto, & Mavia lege ad* propitiandum Jovem, *additus est illis Circensibus dies is, qui* instauratitius *dictus est, non* ἀπὸ τοῦ σαυροῦ, *sed a redintegratione, juxta Varronem, qui instaurare ait esse instar novare.* Cicero, *de orat. aruss. resp.* Ludos minus diligenter factos, pollutosque, ex sententia Pontificum instaurari ac renovari debere censet. Lege & mirare insanas ludorum pompas ab Antiocho Epiphane, & Ptolemæo Philadelpho institutas apud Athenæum, *deipnos. lib.* 5.

Præ aliis, apud Romanos cum cura celebrati sunt *Ludi Seculares*, quos Augusti tempore, ejusque jussu insigni carmine illustravit Horatius. Ritus autem quibus pro populi Romani incolumitate defungebantur, & quæ sacrificia, quibus Diis mactata, ex oraculo Sibyllino describit Zosimus, *hist. lib.* 2. quem vide.

His theatri vanitatibus, ut privati impudicitiæ consistorii, ubi nihil probatur nisi quod alibi non probatur, ut ait Tertullianus, *de spect. cap.* 17. opposuit se ipse Seneca, *epist.* 7. & Ecclesiæ primitivæ patres: Tertullianus, Cyprianus, Lactantius, Arnobius, Chrysostomus, Augustinus *de C. D. lib.* 1. *cap.* 31. 32. *lib.* 4. *cap.* 1.

Imo ipsa Impudicitia & scortatione Deos placari credebant. Athan. adv. Gentes: Γυναῖκες γοῦν ἐν εἰδωλείοις τῆς Φοινίκης πάλαι προκαθέζοντο, ἀπαρχόμεναι τοῖς ἐκεῖ θεοῖς ἑαυτῶν τὴν τοῦ σώματος αὐτῶν μισθαρνίαν. νομίζουσαι τῇ πορνείᾳ τὸν θεὸν ἑαυτῶν ἱλάσκεσθαι, καὶ εἰς εὐμένειαν ἄγειν αὐτὸν διὰ τούτων. *Fœminæ in idolorum Phœniciæ templis se publice prostituebant; quæ corporis sui mercedem Diis suis offerebant, quod meretricia oblatione placari, propitiosque reddi sibi crederent Deos.*

Sed & Deos suos mendicos fecerunt stipem illis offerentes. Varro, lib. 5. de ling. Lat. *Institutum etiam nunc, Diis cum thesauros asses dant, stipem dicunt.* Seneca apud Lactantium, lib. 2. cap. 2. ubi de Deorum simulachris loquitur: *Illis stipem jaciunt, victimas cædunt.* Ipse lib. 7. de benef. cap. 4. *Tamen Diis posuimus donum, & stipem jecimus.* Cereri præ-

præsertim ac Proserpinæ hoc fiebat. Jul. Obseq. cap. 45. *Populus stipem, matronæ thesaurum & Virgines dona Cereri & Proserpinæ tulerunt.* & cap. 52. *Supplicatio fuit, populus Cereri & Proserpinæ stipem tulit.* Adde Lipsium, *ad Tacit. annal.* 14. *cap.* 15. Vossium, *de idolol. lib.* 2. *cap.* 53. Rosinum, *Antiq. lib.* 3. *cap.* 27. Sic & vestibus eorum signa ornabant, ut mulieres, (1. Æneid.) *ad templum non aquæ Palladis ibant*

Crinibus Iliades passis, peplumque ferebant.

Religionem hanc risit Dionysius Syracusanus, qui Jovi Olympio aureum detraxit amiculum grandi pondere, cavillatus æstate hoc grave esse, hyeme frigidum; eique laneum pallium injecit, quod ad omne anni tempus esset aptius. *Cic. de nat Deor. lib.* 3.

His tandem accesserunt Supplicationes & Lectisternia: cujus superstitionis monumentum: *Fortunam in lectisternio jacentem*, ex nummo exhibet Patinus, in nummis Impp. *pag.* 245. 246. Hoc primo factum, A. V. C. 354. *Liv. lib.* 5. *cap.* 13. Sæpissime apud Livium hæc religio occurrit. Unus nunc locus sufficiet, ex lib. 22. cap. 10. *Votis rite nuncupatis, supplicatio edicta. Supplicatumque iit cum conjugibus ac liberis non urbana multitudo tantum, sed agrestium etiam, quos in aliqua sua fortuna publica quoque contingebat. Curatum Lectisternium, & per triduum habitum, Xviris sacrorum curantibus, & pulvinaria in conspectu fuere: Jovi & Junoni unum, alterum Neptuno & Minervæ, tertium Marti ac Veneri, quartum Apollini ac Dianæ, quintum Vulcano ac Vestæ, sextum Mercurio ac Cereri.* Habent enim ut Arnobius ait, *lib.* 7. Dii lectos suos, atque ut stratis possint mollioribus incubare, pulvinorum tollitur atque excitatur impressio.

CAPUT XXXVI.

Lustratorum dimissio & felicitas. Purgamentorum, addita precatione projectio. Numen videre periculo plenum. Vultus aversio. Abjectio in mare, flumen. De fonte Clitorio. Abjectio in trivia. ὀξυθύμια. *Hircus Azazel. Exsecrati urbibus ejecti, scillis &c. petiti Callimachus.*

SAcris jam rite peractis, solennia quædam, tum circa personas, tum circa res, cum cura & religione facta, observata.

Populus in omnibus fere sacris per ILICET, & λαοῖς ἄφεσις dimittebatur. *vid. Saubert. de sacrif. cap. ult.* Sic in Lustrationibus: Hinc illud apud Sertorium Ursatum, de notis Rom. *pag.* 301. LUSTR. MISS. *Lustrum missum*, id est, purgatio facta.

Felicitatem suam testabantur lustrati clamantes: Ἔφυγον κακὸν, εὗρον ἄμεινον. Demosth. de corona: Καὶ καθαίρων τοὺς τελουμένους, καὶ ἀπομάττων τῷ πηλῷ, καὶ τοῖς πιτύροις, καὶ ἀνιστὰς ἀπὸ τοῦ καθαρμοῦ, καὶ κελεύων λέγειν, ἔφυγον κακὸν, εὗρον ἄμεινον. *Et expians* (Æschines) *eos qui initiabantur, & extergens luto & furfuribus, & cum surrexisses a lustratione dicere jubens: Effugi mala, reperi meliora.* Finem enim & fructum mysteriorum esse dicebant; quod initiati post mortem cum Diis essent habitaturi, cum non initiati in cœno & luto sese essent volutaturi. Plato in Phædone: Κινδυνεύουσιν οἱ τὰς τελετὰς ἡμῖν καταστήσαντες, οὐ φαυλοί τινες εἶναι, ἀλλὰ τῷ ὄντι πάλαι αἰνίττεσθαι, ὅτι ὃς ἂν ἀμύητος καὶ ἀτέλεστος εἰς ᾅδου ἀφίκηται, ἐν βορβόρῳ κείσεται· ὁ δὲ κεκαθαρμένος τε καὶ τετελεσμένος, ἐκεῖσε ἀφικόμενος, μετὰ θεῶν οἰκήσει. *Videntur illi qui hæc sacra nobis instituerunt non mali fuisse, sed reipsa olim significasse, quod qui non initiatus ad inferos descenderit, in luto hæsurus: qui vero purgatus perfectusque eo venerit, cum diis sit habitaturus.* Sic Cicero 2. de legg. *Mihi, ait, cum multa eximia divinaque videntur Athenæ tuæ reperisse, atque in vitam hominum attulisse; tum nihil melius illis mysteriis, quibus ex agresti*

agresti immanique vita, exculti ad humanitatem & mitigati sumus; initiaque, ut appellantur, ita revera principia vitæ cognovimus, neque solum cum lætitia vivendi rationem accepimus; sed etiam cum spe meliore moriendi. Quam vocat Tullius *rationem moriendi cum spe meliore*, eam Poetæ affirmant fuisse certam spem vivendi post mortem, si quis esset initiatus, quum non imbutos illis sacris mala apud inferos manerent:

Ὡς τρισόλβιοι
Κεῖνοι βροτῶν, οἳ ταῦτα δερχθέντες τέλη
Μόλωσ' εἰς ἅδου· Τοῖς δὲ γὰρ μόνοις ἐκεῖ
Ζῆν ἐστι· τοῖς δ' ἄλλοισι πάντ' ἐκεῖ κακά.

O Beatissimi
Illi mortalium, qui conspicati hæc sacra
Veniunt in infernum: His enim solis illic
Vivere licet: reliquis omnia illic sunt mala.

Eurip. Bacch.

Ὦ μάκαρ, ὅστις εὐδαίμων τελετὰς θεῶν
Εἰδὼς, βιοτὰν ἁγιστεύει,
Καὶ θιασεύεται ψυχὰν
Ἐν ὄρεσι Βακχεύων
Ὁσίοισι καθαρμοῖς.

O felix quicunque beatus sacra Deorum
Sciens, purificat vitam;
Et consecrat animam
In montibus Bacchans
Sacris purgationibus.

Quam utiliatem Platonicus quidam, nec sine verborum allusione sic describit: Σκοπὸς τῶν τελετῶν ἐστιν εἰς τέλος ἀναγαγεῖν τὰς ψυχὰς ἐκεῖνο, ἀφ' οὗ τὴν πρώτην ἐποιήσαντο κάθοδον, ὡς ἀπ' ἀρχῆς. *Scopus mysteriorum est reducere animas in illam conditionem, unde primo descenderunt.*

Tanti fœdissimæ ineptiæ a miseris gentilibus æstimabantur, quamvis etiam prudentiores nihili has facerent, quod de Leotychida narrat Plutarchus in Laconicis, qui Philippo ὀρφεοτελεστῇ, sed prorsus mendico, jactanti omnes a se initiatos post mortem beatos fore, respondit: *Cur non moreris quamprimum, quo infelicem tuam egestatem flere desinas.* Diogenes etiam ridiculum esse dixit, siquidem Agesilaus & Epaminondas, in cœno degerent, viles autem quique initiati in beatorum essent insulis.

In rebus ipsis hoc observatum, quod purgamenta, quibus sce-

 leris

leris & culpæ admiſſæ nefas, omnemque noxam inhærere credebant, abjicerentur, additis exſecrationibus & deteſtationibus. Ægyptii victimarum capita abjicientes addunt: Εἴ τι μέλλοι ἢ σφίσι τοῖσι θύουσι, ἢ Αἰγύπτῳ τῇ συναπάσῃ κακὸν γενέσθαι, εἰς κεφαλὴν ταύτην τραπέσθαι. *Si quid mali, aut ipſis immolantibus, aut univerſæ Ægypto futurum ſit, id in caput hoc convertatur. Herodot. lib. 2.* Plutarch. de Iſide & Oſiride: διὸ τῇ μὲν κεφαλῇ τοῦ ἱερείου καταρασάμενοι, καὶ ἀποκόψαντες, εἰς τὸν ποταμὸν ἐρρίπτουν πάλαι· νῦν δὲ τοῖς ξένοις ἀποδίδονται. *Itaque in caput victimæ exſecrati, amputatum in flumen abjiciebant antiquitus, nunc id dant peregrinis.*

In ipſa autem projectione vultum ſollicite avertebant. Numen enim oculis intueri periculo conjunctum eſſe Tireſciæ atque Actæonis fabulis perſuaſi, crediderunt. Ipſe Deus O. M. ſua manu Moſem velavit: Elias faciem texit, cum glorioſæ Dei præſentiæ ſignum perſentiſceret. Nec uxor Lothi impune reſpexit in Sodomæ excidio: Tale enim erat mandatum Angelicum: אל הביט אחריך LXXII. Μὴ βλέψῃς εἰς τὰ ὀπίσω. *Gen. 19.* Cujus rei ὑπόνοιαν facunde explicat Philo Judæus in libro de ſomniis circa finem. Servator autem paucis, Luc. 9. 62. οὐδεὶς ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' ἄροτρον, καὶ βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω, εὔθετός ἐστιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ. *Nemo qui manu ſua admota aratro reſpexerit ad ea quæ retro ſunt, appoſitus eſt ad regnum Dei.* Et in Pythagoricorum præceptis erat, εἰς τὸ ἱερὸν ἐπερχόμενος μὴ ἐπιστρέφου. quod Simplicius ad Epicteti enchiridion. cap. 74. ſic interpretatur: ὅτι τὸν εἰς θεὸν ὁρμηθέντα: οὐ χρὴ δίγνωμόν τι ἔχειν, καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἀντεχόμενον. *Qui ad Deum ſe contulerit, non ſit ancipiti animo, neque res humanas curet.* Apud Malchum extat ſimile Pythagoræ dictum: Ἀποδημοῦντα μὴ ἐπιστρέφεσθαι. Hac ergo ratione diabolus ſuis etiam ſacris majeſtatem conciliare voluit. Virg. Ecl. 8.

Fer cineres, Amarylli, foras rivoque fluenti,
Transque caput jace, ne reſpexeris.

Val. Flacc. 3. Argon. —— *Luſtramina ponto Pone jacit.* ——

Nemeſian. Ecl. 4. —— *Ter fronde ſacra, ter thure vaporo*
Luſtravit, cinereſque averſa effudit in amnem.

Claudian. de VI. Honorii conſulatu:

Trans caput averſis manibus jaculatur in Auſtrum
Secum rapturas cantata piacula tædas.

Euſtath. Odyſſ. x. circa finem: ἃ καὶ ἐξάγοντες τῶν οἴκων, μετὰ τὰς ἐθίμους ἐπαοιδὰς προσέρριπτον ἀμφόδοις, ἔμπαλιν τὰ πρόσωπα στρέφοντες, καὶ ἐπανιόντες ἀμεταστρεπτί. *quæ ex domibus educentes, poſt ſolitas incantationes,*

in

in trivia projiciebant, retro faciem vertentes, & sine conversione redeuntes. Sophocl. Oedip. in Colon.

> Αἰτοῦ σύγ' αὐτὸς, κεἴτις ἄλλ☉ ἀντὶ σοῦ,
> Ἄπυστα φωνῶν, μηδὲ μηκύνων βοὴν,
> Ἔπειτ' ἀφέρπειν ἄστροφ☉.
> *Pete tu ipse, & si quis alius loco tuo,*
> *Inaudita clamans, neque producens voce,*
> *Deinde autem reptando abi, sine conversione.*

Theocr. Heraclis.

> Ἠρι δὲ συλλέξασα κόνιν πυρὸς ἀμφιπόλων τὶς
> Ῥίψατο, εὖ μάλα πᾶσαν ὑπὲρ ποταμοῖο φέρουσα,
> Ῥωγάδας, ἐς πέτραν ὑπὲρ οὔριον, ἂψ δὲ νέεσθαι Ἄστρεπτ☉.
> *Sub auroram aliqua ex ancillis collectum cinerem*
> *Projiciat bene omnem, ad fluvium ferens,*
> *In petras praeruptas, in ventum secundum, statimque redeat*
> *Non respectans.*

Locum ex Æschylo habet Turnebus: *adverſ. lib.* 19. *cap.* 22. ἢ σίγ' ἀτίμως, ὥσπερ οὖν ἀπώλετο πατὴρ, τάδ' ἐκχέουσα γάποτον χύσιν σείχω, καθάρμαθ' ὥς τις ἐκπέμψα, πάλιν δικοῦσα τεῦχ☉, ἀστρόφοισιν ὄμμασιν. Addit ex Euripidis Andromacha: εἴθε δ' ὑπὲρ κεφαλᾶς ἔβαλεν κακὸν, ἅτις τέκεν ποτὲ πάριν. *Utinam abjecisset perniciem supra caput, quae peperit Parin.* Apollon. 3. Argon.

> Ἔνθα δ' ἔπειτα θεὰν μεμνημέν☉ ἱλάσσηαι.
> Ἂψ δ' ἀπὸ πυρκαιῆς ἀναχάζεο. μηδέ σε δοῦπ☉
> Ἠὲ ποδῶν ὀρσῃσι μεταστρεφθῆναι ὀπίσσω,
> Ἠὲ κυνῶν ὑλακὴ· μὴ πῶς τὰ ἕκαστα κολούσας.
> *Ubi vero Deum memor deinde placaveris,*
> *Iterum a rogo recede. ne vero te strepitus*
> *Sive pedum moveat, converti retro*
> *Seu canum latratus, ne totam rem hebetes.*

Ino, Odyss. E. Ἂψ ἀποδυσάμεν☉ βαλέειν εἰς οἴνοπα πόντον,

> Πολλὸν ἀπ' ἠπείρου, αὐτὸς δ' ἀπὸ νόσφι τραπέσθαι.
> *Rursus resolvens projice in nigrum pontum*
> *Longe a continente, ipse autem seorsum aversus sis.*

5. Fast. *Sic ubi libavit, projecta sub athere ponit,*

> *Quique adsint sacris respicere illa vetat.*

Apulejus (sic vulgo inscribitur) de virtutibus herbarum, cap. 7. *Si quis devotatus defixusque fuerit in suis nuptiis, sic eum resolves: Herba pedis leonis*

leonis frutices, numero septem, sine radicibus decoque cum aqua, Luna decrescente lavato eum, & teipsum qui facis, ante limen extra domum prima nocte: & herbam incende aristolochiam, & suffumigato eum, & redito ad domum, & ne post vos respiciatis, resolvisti eum. Hoc mandatum Orpheo, 10. metam.

Me flectat retro sua lumina, donec avernas
Exierit valles, aut irrita dona futura.

Prociebantur autem καθάρματα vel in Aquam, vel in terram.

In Aquam vero tum marinam, tum fluvialem.

In mare: ut Iliad. A. v. 313. 314.

Λαοὺς δ' Ἀτρείδης ἀπολυμαίνεσθαι ἄνωγεν,
Οἱ δ' ἀπολυμαίνοντο, καὶ εἰς ἅλα λύματ' ἔβαλλον.

Jul. Obseq. de prodig. cap. 43. *Hostiarum cinis per decemviros in mare dispersus.* Suidas: οὕτως ἐπέλεγον τῷ καθ' ἐνιαυτὸν συνέχοντι τῶν κακῶν· περίψημα ἡμῶν γένου, ἤτοι σωτηρία καὶ ἀπολύτρωσις. Καὶ οὕτως ἐνέβαλον τῇ θαλάσσῃ ὡσανεὶ τῷ Ποσειδῶνι θυσίαν ἀποθύννοντες. *Ei qui malis averunandis destinatus erat, sic imprecabantur: Sis* περίψημα *nostrum, id est, salus & redemtio. Et sic mari injecerunt, quasi Neptuno victimam mactantes.*

In flumina: Ægyptii capita devotarum pecudum & mactatarum, si in foro peregrinos emtores non invenirent, in flumen abjecerunt, ne ullus Ægyptiorum hoc degustaret: *Herodot. lib.* 2. Melampus Amithaonis filius in fontem Clitorium projecit ἀποκαθάρματα, postquam Prœti filias a βουμανία liberasset, unde hæc vis illi fonti inhæsit, ut abstemios faceret. Ovid. 15. metam.

Sive quod indigenæ memorant, Amithaone natus
Prœtidas attonitas postquam per carmen, & herbas
Eripuit furiis, purgamina mentis in illas
Misit aquas, odiumque meri permansit in illis.

Quæ Poeta sumsisse videtur de epigrammate, quod in lapide fontis inscriptum refertur apud Vitruvium, lib. 8. de Architect.

Ἀγρέτα σὺν ποίμναις τὸ μεσαμβρινὸν ἤν σε βαρύνῃ,
  Δίψος ἀν' ἐσχατιὰς Κλείτορος ἐρχόμενον.
Σῆς μὲν ἀπὸ κρήνης ἄρυσαι πόμα, καὶ παρὰ νύμφαις
  Ὑδριάσι, στῆσαν πᾶν τὸ σὸν αἰπόλιον.
Ἀλλὰ σὺ μήτ' ἐπὶ λουτρὰ βάλῃς χρόα, μή σε καὶ αὔρη
  Πημήνῃ τέρμης ἐνθ' ἐοντα μέθης.
Φεῦγε δ' ἐμὴν πηγὴν μισάμπελον, ἔνθα Μελάμπους
  Λουσάμενος λύσσης Προιτίδας ἀργαλέης,

Πάντα

Πάντα καθαρμὸν ἔκοψεν ἀπόκρυφον, εὖτ' ἂν ἀπ' Ἄργευς
Οὔρεα τρηχεῖης ἤλυθεν Ἀρκαδίης.

Latine hæc vertit Christoph. Longolius, suis ad Ovidii locum modo dictum annotationibus:

Si pecus ex medio torret sitis improba sole,
Clitoris unda tibi, pastor amice, subest.
Hinc haurire licet, stabulumque apponere fonti,
Sic memor & nymphas cætera posce Deas.
At tua ne medio purges cave corpora rore,
Ne pater Ignigenæ dona beata neget.
Odi ego, Bacche, tuas vites; sed causa Melampus,
Arcens hic rapida Prœtidas a furia.
Purgamenque mali liquidas immisit in undas,
Dum linquens Argos iret in Arcadiam.

Quæ in terram projiciebantur purgamenta, illis fere in triviis locus datus est. Petron. satyr. *Quod purgamentum in nocte calcasti in trivio?* Nefarium enim & inauspicatum habebatur ea vel calcasse, quia contagionem tangentibus tradere credebant gentiles. Eustathius: Φασὶν ὅτι δῖον ἐκάλουν ἱερεῖα τεθέντος Διὶ Μειλιχίῳ ἐν τοῖς καθαρμοῖς φθίνοντος Μαιμακτηριῶνος μηνὸς, ὅτε ἤγοντο τὰ πομπαῖα, καὶ καθαρμῶν ἐκβολαὶ εἰς τὰς τριόδους ἐγίνοντο. *Ajunt* Dion *apellari ovinam pellem victimæ Jovi Meilichio positæ in lustrationibus, mense Maimacterione præcipite, cum ducerentur pompæ, & purgamentorum in trivia ejectiones fierent.* Æschyli Scholiastes Choephoris: Παρ' Ἀθηναίοις ἔθος ὅτι καθαίροντες οἰκίαν ὀστρακίνῳ θυμιατηρίῳ ῥίψαντες ἐν ταῖς τριόδοις τὸ ὄστρακον ἀμεταστρεπτεὶ ἀνεχώρουν. *Atheniensibus usitatum, ut domum lustrantes thuribulo testaceo, illo in trivium projecto, non respicientes recederent.* Hæc purgamenta ὀξυθύμια appellabantur. Harpocration: Δίδυμος ἀνακλείδου λέξιν παραγράψας, ἐκ τῶν ἐξηγητικῶν φησὶ, ὀξυθύμια τὰ καθάρματα λέγεται, καὶ ἀπολύματα, ταῦτα γὰρ ἀποφέρεσθαι εἰς τὰς τριόδους, ὅταν τὰς οἰκίας καθαίρωσιν. Aristarchus autem ὀξυθύμια putat esse ligna quibus aliqui strangulabantur, dicta ἀπὸ τοῦ ὀξέως τοῦ θυμοῦ χρῆσθαι. Ea vero excidentes exterminabant, comburebantque. *C. Rhodig. lect. ant. lib. 6. cap. 12.*

Quæ in trivia sic projecta erant tangere, multo magis edere nefas. Porphyrius, lib. 2. §. 44. Πάντες ἐν τούτῳ ὡμολόγησαν οἱ θεόλογοι, ὡς οὔτε ἁπτέον ἐν ταῖς ἀποτροπαίοις θυσίαις τῶν θυομένων, καθαρσίοις τε χρηστέον. *Omnes in hoc consenserunt Theologi, quod in sacrificiis, quæ ad malum aliquod avertendum fiunt, ea quæ immolantur non sint tangenda, sed expiatoriis*

toriis

toriis sit utendum. Hæc ratio est, quod Diogenes, apud Lucianum inter Cynicorum cibos recenseat ἐκ καθαρσίων, quod scilicet ex lustrationibus rejectum ac relictum erat, conjungitque cum cœna Hecates, cui singulis mensibus in triviis sacrificantes, cœnam e cibis vilissimis instruebant, qui a pauperibus diripiebantur, iis nempe, qui eo usque mendicitatis & impudentiæ venerant, ut *e flamma cibum petere* non dubitarent. In Isidori Glossario *Lustramentum* exponitur *fœtor, putor, oletum, fœtulentia.* Nihil vero mali ex lustratione ovis illis inhærere ostendit Clemens Alex. *Strom. lib.* 7. quia talia ova, si fota fuerint, vivificantur.

Victimæ piaculares extra urbes hominumque consortium ejiciebantur.

Judæi fingunt in deserto esse montem quendam Azazel, quo ab alienigena deductus fuerit hircus ille, cui in festo כבורים idest, propitiationis obvenerat sors illa, qui ab eodem alienigena e sublimi loco præcipitatus ac neci datus sit. *Cun. de Rep. Hebr. lib* 2. *cap.* 6. Moses vero, *Levit.* 16. docet, hircum hunc tanquam emissarium ac oberrantem in deserto a Sacerdote fuisse expositum, ut libere sine custode vagaretur voce עזאזל composita ex עז *Caper*, & אזל *abiit.* quales sacras pecudes Græci ἄφετα ζῶα, LXX. Interpp. ἀποπομπαῖον vocant. Illa autem in vastam solitudinem abactio, an aliud quid, quàm mortem minime naturalem, aut ex fame, aut ex ferarum laniatibus minabatur? C. *Rhodig. lect. antiq. lib.* 7. *cap.* 31. *Grot. de satisfact. Christi pag.* 14. *Outram. de sacrif. lib.* 1. *cap.* 8. §. 2.

Massilienses peste laborantes unum ex pauperibus, anno integro saginatum, omnibus civitatis malis illi impositis, cum exsecrationibus ejiciebant, quod jam ante ex Servio a nobis relatum est. Leucadii in Apollinis sacrificio quotannis hominem maleficum, avium pennis, aut ipsis etiam avibus onustum, de sublimiori specula præcipitem dederunt, finibusque suis cum imprecatione, ut peccata eorum auferret, ejecerunt. *Strabo.* Festus in Mamertini: *Cum incessisset pestilentia, consultus Apollo respondit, non esse persolutum votum de vere sacro, ab iis factum, quod homines immolati non essent, quos si expulissent, certe fore, ut ea clade liberarentur, itaque ii patria decedere jussi.*

Creon apud Sophoclem: in Oedipo Tyranno:

Ἄνωγεν ἡμᾶς Φοῖβος ἐμφανῶς ἄναξ
Μίασμα χώρας, ὡς τεθραμμένον χθονὶ
Ἐν τῇδ᾽ ἐλαύνειν, μηδ᾽ ἀνήκεστον τρέφειν.

Οἰ. ποίῳ καθαρμῷ; τίς ὁ τρόπος τῆς συμφορᾶς;
Κρ. Ἀνδρηλατοῦντας, ἢ φόνῳ φόνον πάλιν
Λύοντας, ὡς τόδ' αἷμα χειμάζον πόλιν.

Phœbus Rex clare mandavit nobis Piaculum regionis, ut in hac terra educatum, Expellere, neque inexpiabilem nutrire. Oed. *Qua expiatione? qua ratio calamitatis?* Cr. *Si in exilium ejiciatur, aut cade cades rursus Luatur, quoniam hic sanguis quasi tempestate aliqua vexat civitatem.*

Apud Athenienses Archon quidem in publico, civium autem quivis domi suæ βελίμου ἐξέλασιν celebravit. Servorum aliquem viticeis verberantes ferulis per fores ejiciebant, additis his verbis: ἔξω βούλιμον, ἔσω δὲ πλοῦτον, καὶ ὑγίειαν. Foras bulimum, intro divitas ac sanitatem. *Plut. sympos. lib.6. quæst. 8.*

Ritum universum lustrationis solennis Athenarum, ex Meursii lectionibus Atticis, *lib. 4. cap. 22.* hic habes: „ Immolandis e col- „ lo caricæ suspendebantur; nigræ, illi qui pro viris, albæ, qui pro „ fœminis esset. Helladius Chrestom. lib. 3. apud Photium, in Biblio- „ theca: ἔθος ἦν ἐν Ἀθήναις φαρμακοὺς ἄγειν δύο. τὸν μὲν ὑπὲρ ἀνδρῶν, „ τὸν δὲ ὑπὲρ γυναικῶν πρὸς τὸν καθαρμόν. καὶ ὁ μὲν τῶν ἀνδρῶν μέλαινας ἰσχά- „ δας περὶ τὸν τράχηλον εἶχε. λευκὰς δ' ἅτερος. Præterea in manus dabant „ caseum, mazam, & caricas. Deinde septies colaphis, scillis, ficu- „ busque agrestibus, & aliis ejusmodi verberantes, igne cremabant, „ ex lignis infelicibus exstructo, cineresque in mare spargebant. Joh. „ Tzezes, Chil. 5. cap. 23.

„ Ὁ φάρμακος, τὸ κάθαρμα, τοιοῦτον ἦν τὸ πάλαι,
„ Ἂν συμφορὰ κατέλαβε πόλιν θεομηνία,
„ Εἴτ' οὖν λιμὸς, εἴτε λοιμὸς, εἴτε καὶ βλάβος ἄλλο,
„ Τῶν πάντων ἀμορφότερον ἦγον, ὡς πρὸς θυσίαν,
„ Εἰς καθαρμὸν, καὶ φάρμακον πόλεως τῆς νοσούσης,
„ Εἰς τόπον δὲ τὸν πρόσφορον στήσαντες τὴν θυσίαν
„ Τυρόν τε δόντες τῇ χειρὶ, καὶ μάζαν, καὶ ἰσχάδας,
„ Ἑπτάκις γὰρ ῥαπίσαντες ἐκεῖνον εἰς τὸ τότε
„ Σκίλλαις, συκαῖς ἀγρίαις τε, καὶ ἄλλοις τῶν ἀγρίων.
„ Τέλος πυρὶ κατέκαιον, ἐν ξύλοις τοῖς ἀγρίοις,
„ Καὶ τὴν σποδὸν εἰς θάλασσαν ἔῤῥαινον εἰς ἀνέμους,
„ Εἰς καθαρμὸν τῆς πόλεως, ὡς ἔφην, τῆς νοσούσης.

„ Quæ ille omnia collegit ex variis Hipponactis locis, quæ ibi repræ- „ sentat. De caricis, maza, & caseo sunt isti versus ejus:

„ Δεῖ δ' αὐτὸν εἴς τε φάρμακον ἐκποιήσασθαι,

„ Χ' ἀφῇ παρέζειν ἰσχάδας τε καὶ μάζαν,
„ Καὶ τυρὸν, οἷον ἐσθίουσι φαρμακοὶ,
„ Πάλαι γὰρ αὐτοὺς προσδέχουσι χάσκοντες,
„ Κράδας ἔχοντες, ὡς ἔχουσι φαρμακοί.
„ De colaphis, scillis & ficubus, ecce isti:
„ Βάλλοντες ἐν χειμῶνι, καὶ ῥαπίζοντες
„ Κράδησι, καὶ σκίλλῃσιν, ὥσπερ φαρμακοί.
„ Et rursum de ficubus:
„ Πόλιν καθαίρειν, καὶ κράδῃσι βάλλεσθαι.
„ A ficubus autem, quibus inter alia ὁ φαρμακὸς petebatur, etiam κρα-
„ δησίτης nuncupatus fuit. Hesychius: Κραδησίτης, φαρμακὸς, ὁ ταῖς
„ κράδαις βαλλόμενος. Præterea veste ornatiore induti erant. Suidas in
„ καθάραι. ὑπὲρ δὲ καθαρμοῦ πόλεως ἀνῄρουν ἐστολισμένον τινὰ, ὃν ἐκάλουν κά-
„ θαρμα. Ac deducebantur ad tibiæ cantum, cujus modulus κραδίης
„ νόμος dicebatur. Hesychius: Κραδίης νόμος. νόμον τινὰ ἐπαυλοῦσι τοῖς
ἐκπεμπομένοις φαρμάκοις. Hactenus Meursius.

In talem contemtum venerat Poeta Callimachus, propter opus αἰτίων, in quod morosa diligentia, historias ab omni cognitione remotas digesserat, (*vid. C. Rhodig. lect. antiq. lib. 12. cap.* 1.) Propertius vocat *somnia Callimachi*, quia Musas sibi scripturo per somnum affuisse finxit. vide epistolam Criniti, quæ inter epistolas Angeli Politiani legitur, *lib.* 12. *epist.* 20. Poeta ipse κάθαρμα vocatur in Anthologia Græc. epigr. lib. 1.

Καλλίμαχος τὸ κάθαρμα, τὸ παίγνιον, ὀξύλινος νοῦς,
Αἴτιος ὁ γράψας αἴτια Καλλιμάχου.
Callimachus piaculum, ludicrum, ligneum commentum,
Auctor qui scripsit aitia Callimachi.

C A-

CAPUT XXXVII.

Lustrationes quædam peculiares: Eorum, qui Trophonii oraculum consulturi. Item circa Insaniam: Fulmina: Somnia: Funera: Pestem: Tempestates: χαλαζοφύλακες. monstra.

TAndem spicilegium quorundam παραλειπομένων instituam. Fuerunt enim ritus quidam peculiares, qui a reliquis devi- antes, quibusdam casibus fuerunt proprii.

Trophonii oraculum si qui peterent, antequam in ejus antrum descenderent lustrabantur ritibus a Pausania in Bœoticis, descriptis: „ Primum dierum certum numerum est ei in ædicula quadam „ commorandum, quæ Bono Genio, & Fortunæ sacra. Illic & alia „ suscipit expiationum genera, & interdum calidis ex Ercyna Fluvio se „ abluit. Carnes ei de victimis large suppeditant. Immolat enim Tro- „ phonio & filiis: Præterea Apollini, Saturno, Jovi Regi, Junoni „ Heniochæ, Cereri Europæ, quam Trophonii nutricem fuisse per- „ hibent. Aruspex cæsarum hostiarum viscera inspectat, unde vatici- „ natur, num Trophonius placatus consultorem admissurus sit. Reli- „ qua exta pro nihilo ducuntur, præter ea quæ ea ipsa nocte, qua quis „ descendit, mactantur, ariete ad foveam cæso. Descendit autem hoc „ modo: Sacrificuli noctu eum ad Ercynam Fluvium deducunt, oleo „ perungunt pueri duo ex oppidanis annos ferme nati tredecim, quos „ Hermas, id est, Mercurios nuncupant, qui pro suo captu omnia „ ipsis ministrant. Hinc ad duos amnis fontes ducto bibenda est Lethes „ aqua, quo ei cunctorum contingat oblivio; deinde Mnemosynes, „ ut ne effluant ea, quæ intra penetralia viderit. Conspecto simulacro, „ quod a Dædalo factum, nulli nisi ad Trophonium accessuro, a Sa- „ cerdotibus ostenditur, votisque religiose nuncupatis, ad oraculum „ progreditur tunicam indutus lineam, tæniis incinctus, soleis populari- „ bus in pedes inductis. Quomodo autem oraculum audiatur, & consultor egrediatur, tum apud Pausaniam ipsum, tum apud Erasmum in proverbio: *In antro Trophonii vaticinatus* est, legi possunt.

Insanorum lustrationem ridet Diphilus, apud Clem. Alex. lib. 7. strom.

Προιτίδας ἁγνίζων κόρας, καὶ τὸ πατέρ' αὐτῶν
Προῖτον Ἀβαντιάδην, καὶ γραῦν πέμπτην ἐπὶ τοῖς δε,
Δαδὶ μιᾷ, σκίλλῃ τε μιᾷ, πόσα σώματα φώτων!
Θείῳ τ' ἀσφάλτῳ τε πολυφλοίσβοιο θαλάσσης
Ἐξ ἀκαλαρρείταο βαθυρρόου ὠκεανοῖο.
Ἀλλὰ μάκαρ ἀήρ, διὰ τῶν νεφέων διάπεμψον
Ἀντίκυραν, ἵνα τόνδε κόριν κηφῆνα ποιήσω.

Prœtidas expurgans nempe, ipsarumque parentem
Prœton Abantiaden, & anum quintam super illis,
Scilla una, tædaque una, quot corpora dixi?
Jungitur & sulphur pariter, pariterque bitumen,
Oceanique frementis & alti jungitur unda.
At tu, aer, has per nebulas mihi mitte precanti
Anticyram, ut cimicem hunc fieri faciam mihi fucum.

Et Menander apud eundem Clementem, dicto libro: Εἰ μὲν τὶ κακὸν ἀληθὲς εἶχες, φιλιάζειν ἀληθὲς φάρμακον, τοῦτο σ' ἔδει. Νῦν δ' οὐκ ἔχεις. κενὸν εὕρηκας τὸ φάρμακον, πρὸς τὸ κενὸν, οἰήθητι δ' ὠφελεῖν τί σε. περιμαξάτωσάν σ' αἱ γυναῖκες ἐν κύκλῳ. Καὶ περιθειωσάτων ἀπὸ κρουνῶν τριῶν ὕδατι περιῤῥᾶναι, ἐμβαλὼν ἅλας, φακοῦς. *Si verus tibi morbus quis esset, pharmaco vero foret opus. Sed ecce reperisti pharmacum inane, inani, quod tibi fingis, malo. Jam profuturum crede, si te fœminæ lustrent in orbem, fontibus lavent tribus, jungantque lentem pariter & multum salem.* Sophocles Ajace Mastigoph.

Ἀλλ' εἶμι πρός τε λουτρὰ, καὶ παρακτίους
Λειμῶνας, ὡς ἂν λύμαθ' ἁγνίσας ἐμὰ
Μῆνιν βαρεῖαν ἐξαλεύσωμαι θεᾶς.

Sed abeo ad lavacra, & littoralia
Prata, ut postquam sordes purgavero meas
Iram gravem effugiam Deæ.

Sacrificiis quoque lustrati insani. Plaut. Menæchm. act. 2. sc. 2.

Adolescens, quibus hic preciis porci veneunt
Sacres sinceri? Cy. nummo. Me. *eum a me accipe.*
Jube te piari de mea pecunia,
Nam ego quidem insanum esse te certo scio.

Horat. lib. 2. sat. 3. *Non est perjurus, neque sordidus: immolet aquis*
Hic porum Laribus; verum ambitiosus, & audax
Naviget Anticyram.

Hinc

Hinc *Lares Grundiles* dicti. Arnob. lib. 1. *Grundiles adorant Lares.* Veteres enim pro *Grunnio* dixerunt *grundio.* Lares autem grundiles in honorem porcæ quæ triginta pepererat, Romæ constituti. *Non. cap.* 2. §. 357. Quoniam vero Diana, sive Hecate, quæ Luna est, insaniæ causa videtur esse σεληνιαζομένοις, ideo illi *mana* pisce sacrificatur, nec alia quam alludentis vocabulie ratio quibusdam videtur. *Gesner. de piscibus. pag.* 522. Cum Calydonios ebrietati similis furor invasisset, Bacchus Coresi Sacerdotis, & Callirrhoes sanguine placatus est. *Pausan. in Achaicis.* Propter insaniam quandam matronis Romanis injectam clavus a Dictatore fixus est. *Liv. lib.* 8. *cap.* 18. Propter nimiam siccitatem Lapis Manalis in urbem protrahebatur. *Non. Marc. cap.* 15. §. 32. *Fest. Manalis.*

Fulmina procurabantur, vel antequam fierent, vel dum fierent, vel denique postquam facta essent.

Antequam fierent sollicite curabant, ut ejus incommoda prohiberent, quod vite alba, & suspensis bubonibus fieri putabant. Columell. de re rust. lib. 10.

Utque Jovis magni prohiberet fulmina Tarchon,
Sæpe suas cædes præcinxit vitibus albis.
Hinc Amythaonius docuit quæ plurima Chiron,
Nocturnas crucibus volucres suspendit, & altis
Culminibus vetuit feralia carmina flere.

Fulmina præsentia vel poppysmis vel pisciculis procurabantur.

De poppysmis: Plinius, lib. 28. cap. 2. *Fulgetras poppysmis adorare consensus gentium est.* Utrum vero ea voce notetur crepitus oris, quem labris coarctatis ac compressis, subitoque diductis edunt illi qui equis blandiuntur: an qui complosis fit manibus, incertum est. Prius verum esse judicat Politianus, *miscell. cap.* 32. Posterius Turnebus, *advers. lib.* 4. *cap.* 15. qui vocem putat esse fictitiam ad soni expressionem. Cum tamen ποππύζειν & ποππυσμὸς e pura puta Græcia profluxerint, & ποππύσματα Hesychio κολακίσματα dicantur. *vid. Guther. de jure man. lib.* 1. *cap.* 3.

Pisciculis fulmina procurare docuit Numa Pompilius, teste Plutarcho, lepidum autem ejus cum Jove colloquium describit & Ovidius, 3. Fast.

Cæde caput, dixit, cui Rex, parebimus, inquit,
Cædenda est hortis eruta cæpa meis.
Addidit hic hominis sumes: ait ille, capillos,

 Postulat

Postulat hic animam; cui Numa, piscis, ait.
Risit, & his, inquit, facito mea tela procures,
O vir, colloquio non abigende Deum.

Thraces autem, dum tonat fulguratque, Deo minitantes, sagittas in cœlum excutiunt. *Herodot. lib.* 4.

Post Fulmen fiebat expiatio & loci consecratio.

Expiatio sacrificio, & religiosa reliquiarum collectione fiebat, cui additæ preces & partium ignitarum sepultura. Sueton. Galb. cap. 4. *Avo ejus fulgur procuranti, aquila exta de manibus rapuit.* Apud Lucanum, lib. 1. Aruns:

———— dispersos fulminis ignes
Colligit, & terra mœsto cum murmure condit,
Datque locis nomen sacris, tunc admovet aris
Electa cervice marem.

Scilicet, dispersas ignis reliquias in unum redegit, deinde tacita ignotaque prece addita infra terram abscondidit, atque hic usitatum fuit, ut fulmina in lapides transfigurata, hoc est, lapides sumtos pro fulminibus, sepelirent. qui locus si accurate sciatur, nefas est integi, ita ut semper foramine ibi aperto cœlum pateat, ut in schedis Festi, a Fulvio Ursino editis, notatum est ad *Scribonianum puteal.*

Hinc tanta cura Arbores fulguritas, quas fanaticas vocabant. (*Festus in Fanatica*) coinquire & procurare solebant. Plauti servus nequam, *in Trinummo*, cum senem ab agri herilis dominio avertere conaretur, eumque dominis maximo damno fuisse perhiberet: *Apage*, inquit, *Senex, a me istum agrum.*

Serv. *Magis apage dicas, si omnia a me audieris:*
Nam fulgurita hic sunt alterna arbores.

Has collucare, coercere, coinquire necesse erat, id est ea parte ramos exscindere, qua de cœlo tactæ: Ab eo *projecta* dicta, quæ Messala in explicatione XII. tab. scripsit, depellendorum malorum fulgurum, vel bonorum causa fieri. *Fest. in Projecta.* Quod ex Catonis, *de re rust. cap.* 139. verbis apertius intelligi potest. *Lucum collucare Romano more sic oportet. Porco piaculo facito. Sic verba concipito. Si Deus, si Dea cujus illud sacrum est, uti tibi jus siet porco piaculo facere, illiusce sacri coercendi ergo. Harumque rerum ergo, sive ego, sive quis jussu meo fecerit, uti id recte factum siet. Ejus rei ergo te hoc porco piaculo immolando bonas preces precor, uti sies volens, propitius mihi, domo, familiaque mea, liberisque meis. Harunce rerum ergo, macte hoc porco piaculo immolando esto.* Quod dicit Cato, *si jussu*

jussu meo fecerit, de strufertariis intelligendum, de quibus supra, *cap.* 13. dictum est. Verba Catonis lucem veteri inscriptioni afferre, & ex illa mutuam accipere possunt:

VII. ID. NOV.

SÆNIUS. DONATUS. L. FABIUS. FORTUNATUS. FRATRES. ARVAL. IN. LUC. D. D. VIA. CAMP. APUD. LAP. V. CONV. PER. C. PORC. PRISCUM. MAG. ET. IBI. IMM. QUOD. VI. TEMPESTAT. ICTU. FULMIN. ARBOR. SACR. L. D. D. ATTACT. ARDUER. EARQ. ARBOR. ERUENDAR. FERR. PENDENDAR. ADOLENDAR. COMMOLENDAR. ITEM. ALIAR. RESTITUENDAR. CAUSA. OPERISQ. INCROANDI. ARÆ. TEMPORAL. SACR. D. D. REFICIEND. EJUS. REI. CAUSA. LUSTR. MISS. SUOVETAURILIB. MAJOR. ITEM. ANTE. ÆD. D. D. B. F. A. JUNCT. N. II. ITEM. AD. AR. TEMPOR. DIS. INF. S. S. JAN. PATR. ARIET. II. JOVI. VERBEC. II. MARTI. PATRI. ULT. N. ARIET. II. SIVE. DEO. SIVE. DEÆ. VERB. II. JUN. D. D. OV. N. II. VIRGINIB. DIV. OV. N. II. FAM. DIV. VERB. N. II. MATRI. LAR. OV. N. II. FONT. VERB. II. LARIB. VERB. II. FLOR. OV. N. II. SUMMAN. PATR. VERB. ATROS. II. VESTÆ. MATRI. OV. II. VESCOR. DEOR. DEARQ. OV. II. ITEM. ADOLEND. COINQ. OV. II. ET. ANTE. CÆSAR. GENIO. D. N. SEVERI. ALEXANDRI. AUG. T. A. ITEM. DIVIS. N. XX. VERBEC. XX.

Quæ sic extenduntur: *Fratres Arvales in Luco Deæ Diæ, via Campana, apud lapidem quintum convenerunt, per Cajum Porcilium Priscum magistrum, & ibi immolarunt. quod vi tempestatis, ictu fulminis, arbores sacri luci Deæ Diæ attactæ arduerint, earumque arborum eruendarum, ferrendarum, pendendarum, adolendarum, commolendarum, item aliarum restituendarum causa, operisque incroandi aræ temporales, sacra Deæ Diæ, reficiendæ. Ejus rei causa lustrum missum Suovetaurilibus majoribus. Item ante ædem Deæ Diæ, bovem fœminam ambiegnis junctis nefrendibus duabus. Item ad aram temporalem Diis Inferis, supra scriptis. Jano Patri, arietes duo. Jovi verbeces duo. Marti Patri Ultori arietes nefrendes duas. Familiæ Divæ, verbeces nefrendes duo. Matri Larium oves nefrendes duas. Fontibus, verbeces nefrendes duo. Floræ oves nefrendes duas. Summano Patri, verbeces atros duo. Vestæ matri oves duas. Vescorum Deorum Dearumque oves duas. Item adolendarum coinquiendarum oves duas. Et Cæsaris Genio Domini nostri Severi Alexandri Augusti taurum auratum. Item Diris nostris viginti, verbeces viginti.* Inscriptionem hanc notis illustravit Gutherius, *de jure man. lib.* 1. *cap.* 4. quem vide. Idem, *eodem libro, cap.* 5. aliud cujusdam inscriptionis fragmentum sic explet:

C. VICTORIUS. GETA. ET. CAND. M. VALERIUS. JUNIANUS. VOLUSIUS. SATURNINUS. P. CORNEL. HERACLEO. OPTIANUS. ISDEM. COS. IN. LUCO. DEÆ. DIÆ. TI. JULIUS. JULIANUS. ALEXAN-

XANDER. PER. PROMAGISTRUM. CONVENERE. CAUSA. LUCI. COINQUIENDI. ET. OPERIS. FACIUNDI. IBIQUE. VACCAM. HORNAM. IMMOLARUNT. IBIQUE. SACERDOTES. IN. TETRASTYLO. CONSEDERUNT. ET. EX. SACRIFICIO. SOLENNI. SPICIS. VITIATIS. LUCUM. DEÆ. DIÆ. SUMMOTO. ASCENDERUNT. IBIQUE. TI. JULIUM. JULIANUM. PRO FLAMINE. MAGNAS. OPIMAS. IMMOLARE. DEÆ. DIÆ. FECERUNT. DEINDE. CORONIS. INLATIS. SIGNISQUE. UNCTIS. C. VICTORIUS. CUM. COLLEGIS. IN. SATURNALIA. SECUNDA. MAG. ANNUUM. INTULERUNT. IBIQUE. IMMOLARUNT.

Procuratio Fulminis ad Aruſpices rejecta, a quibus proditum eſt in ſingulis arboribus, quot genera inſita ſint, uno ictu tot fulmina fieri in illud, quod fulmen concepit. *Varro de re ruſt. lib. 1. cap. 40.* Item ad Triumviros. Livius, lib. 25. cap. 7. *Comitia a Pratore Urbano de Senatus ſententia plebiſque ſcitu ſunt habita: quibus creati ſunt triumviri bini, uni ſacris conquirendis* (an coinquiendis?) *doniſque præſignandis: alteri reficiendis ædibus Fortunæ, & Matris Matutæ:* Quæ procuratio Fratribus Arvalibus commiſſa in lucis aut arboribus attactis, cum arvorum ſacerdotes eſſent, ſacraque publica ambarvalibus facerent. Cum ædes Jovis & Minervæ de cœlo tactæ eſſent, Nero ex Aruſpicum reſponſo Urbem luſtravit. *Tacit. annal. 13. c. 24.* Alias prodigia, ſpretis plerunque Aruſpicibus, ex libris Sibyllinis procurata aſſerit Varro, *lib. 1. de ſcenicis Originibus.*

Loci conſecratio in eo conſiſtebat, quod fieret ſtatim religioſus. Feſtus: *Fulguritum, id quod eſt fulmine ictum, qui locus ſtatim putabatur fieri religioſus, quod eum Deus ſibi dicaſſe videretur.* Quod Cæſarem Auguſtum impulit, ut aream in Palatio a ſe emtam conſecrarit, *Dio, lib. 49.* & Apollini conſecrarit, quod de cœlo tacta eſſet, ἐπειδὴ κεραυνὸς ἐς αὐτὸν κατέσκηψε. Bidental dictus eſt τόπος κεραυνοπλὴξ, κεραυνοβόλιον, quod bimæ pecudes immolentur. *Non. cap. 1. §. 264. & Feſt. in Bidental.* Obſtita & Fanatica quoque hæc loca dicebantur, quæ nec intueri nec calcari fas eſſe fulgurales pronuntiant libri. *Amm. Marcell. lib. 23.* Plut. in Pyrrho: τὰ καλαβαλλόμενα τοῖς κεραυνοῖς ἀνέμβατα μένειν χωρία. *Loca quæ fulmine afflantur manere inacceſſa.* ideoque ara ſuperimpoſita eſt, quæ Puteal, vel capitium, περιστόμιον, ἱερὸν φραγμὸς, ἱερὸς τόπος περικεκλεισμένος. *Gloſſ. vett.* Operculum vocat Ulpianus; leg. 13. §. fin. & leg. 14. D. de act. emt.

Somnia expiaturi Diis ea narrabant. Propert. lib. 2. eleg. 29.

Ibat & antiquæ narratum ſomnia Veſtæ,
Non ſibi, neve mihi quæ nocitura forent.

Eurip.

Eurip. Iphig. in Tauris: Ἃ καινὰ δ' ἥκει νὺξ φέρουσα φάσματα,
Λέξω πρὸς αἰθέρ' εἴ τι δὴ τόδ' ἔστ' ἄκος.
Jam quæ Nox attulit recentia visa
Dicam ad ætherem, si quod hoc est remedium.

Sic solent qui in luctu sunt, quos cum ipsa solitudine sæpe loqui delectat. ut illa apud Ennium nutrix, de qua Cicero 3. Tuscul.

Cupido cepit miseram nunc me, proloqui
Cœlo atque terræ Medeæ miserias.

Ex Euripidis Medea:

Ἐγὼ γὰρ εἰς τοῦτ' ἐκβέβηκ' ἀλγηδόνος
Ὥσθ' ἵμερός μ' ὑπῆλθε γῇ τε κοὐρανῷ
Λέξαι, μολούσῃ δεῦρο, Μηδείας τύχας.

Plaut. Merc. act. 1. sc. 1. *Non ego idem facio, ut alios in comœdiis*
Vidi facere amatores, qui aut nocti, aut die,
Aut Soli, aut Lunæ miserias narrant suas.

Theognetus apud Athenæum, lib. 3. & 15. πεφιλοσόφηκας γῇ καὶ οὐρανῷ λαλῶν. *Philosophatus es terræ ac cœlo loquens.*

Inprimis autem narrabant SOLI. Euripid. Electr:

Τοιαῦτα τοῦ παρόντος, ἡνίχ' ἡλίῳ
Δείκνυσι τοὔναρ, ἔκλυον ἐξηγουμένου.

Ad quæ Scholiastes: τοῖς παλαιοῖς ἔθος ἦν, ἀποτροπιαζομένους τῷ ἡλίῳ διηγεῖσθαι τὰ ὀνείρατα. *Veteribus mos fuit, ut Soli somnia narrarent averruncantes.* Sic agit Clytæmnestra in eadem Sophoclis Electra:

Ἃ γὰρ προσεῖδον νυκτὶ τῇδε φάσματα διοσῶν ὀνείρων. &c.

Ratio hujus superstitionis hæc esse videtur, quod Solem vivere ex perenni motu colligerent, imo eum ratione præditum, plurimi etiam Deum esse crediderunt. Præterea quemadmodum Sol sua luce tenebras fugat, mundumque illuminat: ita noctis species somniaque discutere, & irrita reddere putabatur. nox enim somniorum parens habebatur, cui radiatus & lucidus Sol contrarius est. *vid. Turneb. adv. lib. 7. cap. 26.* Alias autem sacrificiis somnia procurabant, ut supra, *cap. 9.* probatum.

Funera expiabant tum absentes, tum præsentes:

Absentes ad os hominis mortui sacra faciebant. Festus: *Membrum abscindi mortuo dicebatur, cum digitus decidebatur, ad quod servatum justa facerent, reliquo corpore combusto.* Fiebat hoc si in bello, aut peregre quis esset mortuus. molestum enim fuisset ad eum locum amico exsequiarum causa evocare, ubi quis bello occubuisset, vel ubi civis

Romanus inter peregrinos mortem obiisset. Legibus XII. tabb. sic cautum fuit: *Homini mortuo ne ossa legito, quo post funus faciat: Extra quam si militiæ aut peregre mortuus sit.* Hoc voluerunt Xviri; ut posteaquam crematum corpus est, ossa e cineribus legantur, statimque loco proximo in terram condantur, ne si in alium locum sepeliendi causa deportarentur, luctus & sumtus duplicarentur Excipitur autem hac lege, si quis in militia aut peregre sit mortuus, ubi scilicet funus ei fieri non licuerit, tum enim neque luctus, neque sumtus augetur. *Plutarch. quæst. Rom.* 73. Itaque in Pandectis in sumtus funeris probatur, cum peregre mortuus in suum transfertur. *l. etsi.* 14. *§. impensa. & l. Divi fratres.* 39. *D. de religios. & sumt. fun.*

Præsentes funera tum sanguine, tum cibis expiabant.

Sanguine vel alieno, vel proprio. Serv. ad 12. Æneid. v. 606. *Moris fuit apud veteres, ut ante rogos humanus sanguis emitteretur, vel captivorum, vel gladiatorum; quorum si forte copia non fuisset, laniantes genas suum effundebant cruorem, ut rogis illa imago constitueretur. Tamen sciendum cautum lege duodecim tabularum, ne mulieres carperent faciem, his verbis*: Mulier faciem ne carpito. De captivis & gladiatoribus supra cap. 22. dictum a nobis est. Idem Servius, ad 3. Æneid. v. 67. *Affirmantur animæ lacte & sanguine delectari. Varro quoque dicit, mulieres exsequiis & luctu ideo solitas ora lacerare, ut sanguine ostenso inferis satisfaciant. quare etiam institutuum est, ut apud sepulchra & victimæ cadantur. &c.*

Cibis: De lacte modo Servius: de Vino inferio, cap. 25. dictum. Celebre inprimis Silicernium. De vocis notatione vid. Junium, ad Tertull. apolog. cap. 13. & Vossium in etymologico. Usum indicat Festus: *Silicernium erat genus farciminis, quo fletu familia purgabatur.* Varro Meleagr. apud Nonium. cap. 1. §. 235. *Funus exsequiati laute ad sepulchrum antiquo more silicernium confecimus.* Arnob. lib. 7. adv. gentes. *Quid hæc sibi volunt, apexabones, silicernia, longavi? quæ sunt nomina, & farciminium genera, hirquino alia sanguine, comminutis alia inculcata pulmonibus.*

Propter Pestem præter alias lustrationes Clavus quoque a Dictatore fixus, Liv. lib. 7. cap. 3. *Cum medios forte ludos* (Deorum placandorum causa institutos) *circus Tiberi superfuso irrigatus impedisset, id vero, velut aversis jam Diis, aspernantibusque placamina iræ, ingentem terrorem fecit. Itaque C. Genutio, L. Æmylio Mamerco II. Coss. cum piaculo rum magis conquisitio animos, quam corpora morbi afficerent, repetitum ex seniorum memo-*

memoria dicitur, pestilentiam quondam clavo ab Dictatore fixo sedatam esse. Ea religione adductus senatus Dictatorem clavi figendi causa dici jussit. Iterum, *lib.* 8. cum de veneficiis primo Romæ quæreretur, ad hoc remedium, tanquam ad sacram anchoram Patres confugerunt.

Contra Tempestates & grandines Lustratio multiplex. Pallad. de re rust. lib. 1. cap. 53. *Contra grandinem multa dicuntur. panno roseo mola cooperitur, item cruentæ secures contra cœlum minaciter levantur. Item omne horti spacium alba vite præcingitur, vel noctua pennis patentibus extensa suffigitur.* Senec. quæst. natur. lib. 4. cap. 6. *Quosdam peritos observandarum nubium esse affirmant, & prædicere cum grando futura sit, & hoc intelligere usu ipso potuisse, cum colorem nubium notassent, quem toties grando insequebatur. Illud incredibile Cleonis fuisse publice præpositos* χαλαζοφύλακας *speculatores futuræ grandinis. Hi cum signum dedissent, adesse jam grandinem, quid expectas? ut homines ad penulas discurrerent aut ad scortea? Imo pro se quisque alius agnum immolabat, alius pullum. Protinus autem illæ nubes alio declinabant, cum aliquid gustassent sanguinis. Hoc rides. Accipe quod rideas. Si quis nec agnum, nec pullum habebat, quod sine damno fieri poterat, manus sibi afferebat. Et ne tu avidas aut crudeles existimes nubes, digitum suum bene acuto graphio pungebat, & hoc sanguine litabat. Nec minus ab hujus agello grando se avertebat, quam ab illo, in quo majoribus hostiis exorata erat.* Et cap. seq. addit, judicia constituta fuisse in eos, quibus delegata erat cura providendæ tempestatis, quod negligentia eorum vineæ vapulassent, aut segetes procidissent. Plutarch. sympos. lib. 7. cap. 7. *grando ab iis, qui ei observandæ sunt præfecti, sanguine talpæ, vel centonibus muliebribus avertitur.* Hos Magos fuisse ait Clemens Alex. strom. lib. 6. Αὐτίκα φασὶ τοὺς ἐν Κλεωναῖς μάγους φυλάττοντες τὰ μετέωρα τῶν χαλαζοβολήσειν μελλόντων νεφῶν, παράγειν τε ᾠδαῖς καὶ θύμασι τῆς ὀργῆς τὴν ἀπειλήν. ἀμέλει καὶ εἴποτε ἀπορία ζώου καταλάβοι, τὸν σφέτερον αἱμάξαντες δάκτυλον, ἀρκοῦνται τῷ θύματι. *Ajunt Magos, qui sunt Cleonis, observantes sublimia nubium, quæ erant grandines ejaculatura, canticis & sacrificiis irarum minas depellere. quod si forte eis quandoque defuerit animal, cruento suo digito sacrificant.* Apud Amm. Marcell. *lib.* 19. dum Tertullus apud ostia in æde sacrificat Castorum, tranquillitas mare mollivit. Horat. Epod. 10.

Libidinosus immolabitur caper,
Et agna tempestatibus.

Si autem monstrosa fuisset tempestas, ut lapidibus pluerit Novendiale sacrum instituebatur, quod primo Tullo Hostilio Romæ regnante

 factum

factum est. Utrum autem monitu vocis cœlestis, an aruspicum responso susceptum sit, dubium est. *Liv. lib.* 1.

Monstrosi partus e conspectu hominum abjiciebantur, igne cremabantur: Aruns apud Lucan. lib. 1.

> *Monstra jubet primum, quæ nullo semine discors*
> *Protulerat natura, rapi, sterilique nefandos*
> *Ex utero fœtus infaustis urere flammis.*

Jul. obseq. *L. Furio, Attilio Sarrano Coss. puer ex ancilla quatuor pedibus, manibus, auribus, & duplici obscœno natus, aruspicum jussu crematus, cinisque ejus in mare dejectus.* Alibi idem sæpe: *Androgynus natus in mare deportatus.* Liv. lib. 27. cap. 37. *Liberatas religione mentes turbavit rursus nuntiatum. Frusinone infantem natum esse quadrimo majorem: nec magnitudine tam mirandum, quam quod is quoque ut Sinuessæ biennio ante, incertus mas an fœmina esset, natus erat. id vero haruspices ex Hetruria acciti fœdum ac turpe prodigium dicere: extorrem agro Romano procul terræ contactu, alto mergendum, vivum in arcam condidere, provectumque in mare projecerunt.* Quid Christianis tali occasione faciendum doceant Danæus, *eth. Christ. lib.* 2. *cap.* 13. Schonbornerus, *lib.* 1. *Politic. cap.* 6. Voetius, *disp.* 8. *de creat. vol.* 1. *dispp. select. p.* 751.

CAPUT XXXVIII.

Τελεστήριον. *Lustrationes sub dio. Porta piacularis. Manes ad sepulcra placati.* Ψυχοπόμπειον. *Lustrationis tempus. Februarius. Lupercal. Anthesterion. Noctu inferis fiebat. Dardanenses:*

Restant non adeo multæ loci ac temporis circumstantiæ, quæ præcedentibus haud satis commode inseri potuerunt.

Τελεστήριον Græcis fuit locus in quo fiebat initiatio. *Hesych. & Plutarchus in Pericle.* Lustrationibus is locus maxime idoneus visus, qui nudo sub æthere, sive sub dio esset. Plut. quæst. Rom. 4. ubi de ὑπερθυρίοις. Καὶ γὰρ τοὺς καθαρμοὺς ἐπιεικῶς πάντας

ἐν

ἐν ὑπαίθρῳ ποιοῦσι. Expiationes enim omnes solent fere sub dio peragere. sic quæst. Rom. 36. Διὰ τί τῷ ἱερεῖ Διὸς οὐκ ἔξεστιν ἐν ὑπαίθρῳ ἀλείφεσθαι;

Romæ fuit porta piacularis, sic appellata, propter aliqua piacula, quæ ibidem fiebant; vel, ut ait Cloatius, cum ex sacro per aliquem piaculo solvitur, ut aliqua piandi propitiandique causa immolatur. *Fest.*

Si defunctorum manes placandi essent, eo loco lustrationes instituebantur, ubi animæ his sacris adesse posse judicabantur. Circa sepulcrum eas hærere, donec duraret corpus, sibi persuaserunt. Ideoque Ægyptii condita diutius servabant cadavera, ut anima multo tempore corpori obnoxia, non cito ad aliud transiret. Romani contra cadavera comburebant, ut anima statim in generalitatem, id est, in suam rediret naturam. *Serv. ad 3. Æneid. v. 67.* ideoque apud sepulcra hæc sacra celebrata. sic Polyxena Achillis defuncti manes placatura

Hostilem ad tumulum, Troja sub manibus altis
Jussa mori. Helena apud Euripidem in Oreste:

Ὦ τέκνον ἔξελθ' Ἑρμιόνη δόμων πάρος,
Καὶ λάβε χοὰς τάς δ' ἐν χεροῖν, κόμας δ' ἐμὰς
Ἐλθοῦσα δ' ἀμφὶ τὸν κλυταιμνήστρας τάφον,
Μελίκρατ' ἄφες γάλακτος, οἰνωπόν τ' ἄχνην.
Καὶ στᾶσ' ἐπ' ἄκρου χώματος, λέξον τάδε·
Ἑλένη σ' ἀδελφὴ ταῖς δε δωρεῖται χοαῖς,
Φόβῳ προσελθεῖν μνῆμα σὸν, ταρβοῦσά τε
Ἀργεῖον ὄχλον· εὐμενῆ δ' ἄνω γέ νιν
Ἐμοί τε, καὶ σοὶ, καὶ πόσει γνώμην ἔχειν,
Τοῖν τ' ἀθλίοιν τοῖνδ', οὓς ἀπώλεσε θεὸς
Ἃ δ' εἰς ἀδελφὴν καιρὸς ἐκπονεῖν ἐμὴν,
Ἅπανθ' ὑπισχνοῦ νερτέρων δωρήματα.

O filia Hermione exi ante ædes,
Et cape in manus has inferias, & meas comas:
Et veniens ad Clytæmnestræ sepulchrum,
Dimitte ibi mel cum lacte mixtum, & vini spumam,
Et stans in summo tumulo dicas ista:
Helena soror donat te his inferiis,
Cum non ausit ad tuum monimentum accedere, metuens
Argivam turbam: & jube ipsam propitiam
Mentem habere mihi, & tibi, & marito,

Et istis duobus miseris, quos perdidit Deus :
Et quæ oportet me facere erga sororem mortuam ,
Omnia promitte dona inferorum.

Aliquando animæ placandæ ad certum locum evocabantur, qualis ψυχοπομπεῖον, de quo Plutarchus, *lib. de sera Num. vind. cap.* 15. & 20. ubi Thespesii fabula. Archilochi Poetæ anima non quovis loco placanda, sed homicida Tænarum petere jussus : quomodo & Spartani manes Pausaniæ, evocatis etiam ex Italia exorcistis & sacrificulis, placarunt. *Plut. ibid. Euseb. de præpar. Evang. lib.* 5. *cap.* 18.

Temporis tantum impenderunt, quantum ad omnes ceremonias rite peragendas sufficere dictabat superstitio. Itaque pro sceleris expiandi gravitate aut levitate, breviatum aut productum. De sacris Eleusiniis, Tertull. adv. Valentin. cap. 1. *Epoptas ante quinquennium instituunt, ut opinionem suspendio cognitionis ædificent ; atque ita tantam majestatem exhibere videantur, quantam præstruxerunt cupiditatem.* Alcestis per triduum purificanda, Eurip. in Alcest.

Οὔπω θέμις σοι τῆσδε προσφωνημάτων
Κλύειν, πρὶν ἂν θεοῖσι τοῖς νερτέροις
Ἀφαγνίσηται, καὶ τρίτον μόλῃ φάος.
Nondum fas tibi hujus compellationes
Audire, priusquam diis inferis
Fuerit purificata, & veniat tertius dies.

Apul. lib. 11. metam. *Dies etiam tertius pari cæremoniarum ritu celebratus, & jentaculum religiosum, & teletæ legitima consummatio.* Troezenii Orestem in cella quadam consistere jusserunt, ubi, qui lustrationi præfuerunt cum eo epulati sunt, donec rite expiatus esset. *Pausan. lib.* 2. Integer aliquando mensis requirebatur. Lucian. Necyom. πρῶτα μὲν ἡμέρας ἐννέα καὶ εἴκοσιν ἅμα τῇ σελήνῃ ἀρξάμενος ἔλουε. De ceremoniis Denariis & Tricenariis, supra, *cap.* 32. dictum est. Menstruæ purificationes fuerunt in sacris Matris Deum, quas Μητρῳακὰς ἁγιστείας Græci appellarunt : eas observavisse Proclum Marinus Neapolitanus testatur in ejus vita, sive περὶ εὐδαιμονίας, ubi sic scribit : Τὰς δὲ μητρῳακὰς παρὰ Ῥωμαίοις, ἢ καὶ πρότερον ποτὲ παρὰ Φρυξὶν σπουδαζείας ἁγιστείας ἑκάστου μηνὸς ἥγνευεν.

Statis & anniversariis lustrationibus apud Romanos sacer fuit mensis Februaris, inde nomen adeptus. Varro, lib. 5. de ling. Lat. *Ego magis arbitror Februarium a die Februato, quod tum februabatur populus, id est, Luperceis nudeis lustratur antiquum oppidum, Palatium gregibus cinctum.* Id.

Id. ibid. *Lupercalia quod in Lupercali, Luperci sacra faciunt. Rex cum ferias menstruas Noneis Februarieis edicit, hinc diem Februatum appellat. Februum Sabini purgamentum, & id in sacreis nostreis verbum. Nam & Lupercalia Februatio, ut in antiquitatum libris demonstravi,* Eadem fere Festus, voce *Februarius.* subscribit Ovidius. 2. Fast.

Mensis ab his dictus, secta quod pelle Luperci
Omne solum lustrant, idque piamen habent.

Lupercal enim ex *luo* & *caper* compositum esse indicat Quintil. *lib.* 1. *cap.* 5. & Servius, *ad* 8. *Æneid. v.* 343. qui addit veteres pellem ipsam capri *februm* vocasse. *vid. Voss. etymol. in* Luperci. Censorinus, de die nat. cap. 21. *In hoc autem mense,* Februario, *Lupercalibus cum Roma lustratur, salem calidum ferunt, quod Februm appellant, unde dies Lupercalium proprie Februatus, & ab eo porro mensis Februarius vocitatur.* Sic & Plutarchus in Numa. Alias & hic mensis sic dictus, quod inferis tunc parentetur. Varro, lib. 5. de ling. Lat. Fuit enim & olim ultimus. Plut. quæst. Rom. τὸν δὲ Φεβρουάριον δωδέκατον, ἐν ᾧ καθαρμοῖς τε χρῶνται, καὶ τοῖς φθιμένοις ἐναγίζουσι, τοῦ ἐνιαυτοῦ τελευτῶντος. *Februarius duodecimus, quo lustrationibus utuntur, & defunctis parentant, anno finiente.* Ovid. 2. Fast.

Qui sacer est imis manibus; imus erat.

Ab hoc more discessit D. Brutus; qui mense Decembri fecit. Cic. 2. de legg. *Venio ad manium jura, quæ majores nostri & sapientissime instituerunt, & religiosissime coluerunt. Februario autem mense, qui tunc extremus anni mensis erat, mortuis parentari voluerunt. quod tamen D. Brutus, ut scriptum a Sisenna est, Decembri facere solebat. Cujus ego rei causam cum mecum quærerem, Brutum reperiebam ideiro a more majorum discessisse (nam Sisennam video causam, cur is vetus institutum non servarit, ignorare: Brutum autem majorum institutum temere neglexisse, non sit mihi verisimile, doctum hominem sane, cujus fuit Accius perfamiliaris) sed mensem credo extremum anni, ut veteres Februarium, sic hic Decembrem sequebatur.* Alias rationes vide apud Plutarchum in quæstionibus Romanis.

Hoc a Græcis ad Romanos transiisse observat Casaubonus, *ad Athen. lib.* 3. *cap.* 19. in diversis enim Græcorum uibibus, eadem sacra, eodem tempore celebrari solita. De Atheniensibus, testis Hesychius: Μιαραὶ ἡμέραι τοῦ Ἀνθεστηριῶνος μηνός, ἐν αἷς τὰς ψυχὰς τῶν κατοιχομένων ἀνιέναι ἐδόκουν. Similiter Apolloniatas eodem mense solitos τὰ νόμιμα συντελεῖν τοῖς τελευτήσασι, scribit Athenæus, *lib.* 8.] Mensem au-

autem Ἀνθεστηριῶνα Novembri Romanorum respondere, adeoque hybernum esse, colligit Gaza ex nominis etymo; quod ἀνθέων στερεῖ τὴν γῆν, *floribus terram nudet*: quem Hadr. Junius, *de anno & mense, cap.* 4. sequitur. At Casaubonus, loco modo laudato, Februarii Romani & Martii partem complecti ait, quod etiam multis adstruit Hospinianus, *de Orig. fest. lib.* 2. *cap.* 3. ubi de Martio agit.

Nec interdiu tantum, sed inprimis noctu mysteria celebrabant. Apoll. 3. Argon.

Δὴ τότε μέσσην νύκτα διαμμοιρηδὰ φυλάξας
Ἀκαματοῖο ῥοῇσι λοεσσάμενος ποταμοῖο.
Tunc mediam noctem aequatam observans,
Magni fluentis lotus fluvii.

Medea, 7. metam. *Fertque vagos media per muta silentia noctis*
Incomitata gradus.

Praesertim id tempus observatum, si inferis ac lemuribus fieret. 5. Fast.
Nox ubi jam media est, somnosque silentia praebent,
Et canis, & variae conticuistis aves.

Plura habet Saubertus, *de sacrif. cap.* 4.

Ratio duplex occurrit. Prior quidem, quod animus eo tempore videatur intentior, quod in sacris maxime decet. Clem. Alex lib. 4. Strom. διὰ ταῦτ' οὖν καὶ αἱ τελεταὶ γίνονται νυκτὸς μάλιστα, σημαίνουσαι τὴν ἐννυχτὶ τῆς ψυχῆς συστολὴν ἀπὸ τοῦ σώματος. *Propterea & sacrificia noctu fiunt maxime, nocturnam animae a corpore coarctationem significantia.* Euripid. Bacch. Νύκτωρ τὰ πολλά, σεμνότητ' ἔχει σκότος. *Noctu plerunque, tenebrae habent reverentiam.* Altera ab ipsa sacrorum turpitudine jure petitur, quae, ut opera tenebrarum, lucem ubique fugerunt. Tertull. adv. Valent. cap. 1. *Nam & illa Eleusinia, haeresis & ipsa Atticae superstitionis, quod tacent pudor est.* Synesius, lib. de provid. ἀγνωσία σεμνότης ἐστὶ τῶν τελετῶν· καὶ νὺξ διὰ τοῦτο πιστεύεται τὰ μυστήρια. *Ignoratio mysteriornm est illorum veneratio: propterea nocti creduntur mysteria.* Augustinus, in quaestion. Vet. & N. Test. *Quamobrem pagani mysteria sua in tenebris celebrant, vel in eo prudentes. Erubescunt enim palam illudi: piacula enim, quae illis vice legis aguntur, nolunt manifestare, ne qui prudentes se dicunt, hebetes his videantur, quos stultos judicant.* Hinc Demosthenis in Aeschinem εἰρωνεία, orat. pro Corona. quia Aeschines & noctu & interdiu his sacris operatus erat: τὴν μὲν νύκτα νεβρίζων, καὶ κρατηρίζων, καὶ καθαίρων τοὺς τελουμένους. *Noctu quidem hinnulorum pellibus, & aqua lustrans, & expians eos qui initiabantur.* Et post: ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις τοὺς

καλοὺς

καλὸς θιάζεις ἄγων, διὰ τ̃ ὁδῶν. Interdiu vero praclaram illoque coetus per vias ducens &c.

Dardanenses Illyrii ter duntaxat in universum, post partum, cum inibant nuptias post mortem lavabantur. *Ælian. var. hist. lib.4. cap. 1.*

CAPUT XXXIX.

Lustrationes irritæ credebantur, per imprecationes vehementes: per delustrationes. Abolitæ per Christianos doctores, concilia, Imperatores. Constitutio Constantini M. *Lustrationes in Ecclesia Romano-Catholica.*

Acra hæc vulgo quidem credebantur valde efficacia, illis tamen qui naris erant emunctioris subolebat fucus superstitionis) & ipsa peccati conscientia sacrorum levitatem facile arguebat, unde illud:

Ah! nimium faciles, qui tristia crimina cædis
Fluminea tolli posse putatis aqua.

Diogenes conspicatus quendam se aquis lustrantem, *Infœlix*, inquit, *quum erras in Grammatica, non absolveris adspersus: multo minus adspersio te liberabit a vitæ criminibus.* Plut. apophth.

Ipsi quoque vim Lustrationum contrariis precibus retundi posse credebant, si illi qui injuria affecti, toto animo vehementer quid adversario imprecarentur. Horat. lib. 1. od. 28.

Precibus non linquar inultis,
Teque piacula nulla resolvent.

Et Epod. 5. *Diris agam vos; dira detestatio*
Nulla expiatur victima.

Magicas incantationes, amuletis quibusdam se munientes, avertebant. Rutam fascinationis remedium esse ait Aristoteles, *Problem. sect.* 20. *§.* 34.

Virgil. lib. 7. *—— baccare frontem*
Cingite, ne Vati noceat mala lingua futuro.

 Tibull.

Tibull. lib. 1. Eleg. 5. *Ipseque ter circum lustravi sulphure puro,*
Carmine cum magico præcinuisset anus.

Factis etiam incantationes resolvebant, quod *delustrare* vocat Apulejus, de virtut. herb. cap. 84. *Si quis malevolus devotaverit hominem, herbæ asparagi agrestis radice sicca, cum aqua fontana* delustrabis *eum, & resolutus erit.* Consule rerum magicarum consultissimum Delrio, *disq. mag. lib. 3. quæst. 3. sect. 3.*

Hæ superstitionum vanitates, tam altas in hominum animis egerant radices, ut nonnisi maximo labore erui potuerint. Laborarunt hic multum ecclesiæ primitivæ Doctores, tum voce in homiliis ad populum, tum scriptis commentariis, ut passim in superioribus indicatum. Concilium Elibertinum, in Hispania tempore Sylvestri I. celebratum, plurima contra tales idololatras decreta condidit. Lustra quinquennalia jam desierant cum Suovetaurilibus, A. C. 240. teste Censorino, *de die nat. cap.* 13. qui eo tempore scripsit. Desierant Censores lustrum condentes, frustra eos restituere annitente Symmacho.

Laborarunt hic etiam Impp. Christiani, quorum principibus Constantinus M. spectacula gladiatoria, horum sacrorum non minimam partem, e toto orbe Romano submovit: Anno U. C. pene 600. annis post ea instituta.

Quamvis autem sub Constante, Theodosio & Valentiniano, imo & sub Honorio omnem lapidem moverit Diabolus, ut illos ludos suo loco & honori redderet: Honorius tamen eos plane abolevit, occasione Telemachi cujusdam Monachi, qui Romæ gladiatores pugnantes, pio Zelo diducere conatus, a populo lapidibus obrutus fuit.

Extat singularis Constantini M. contra hæc sacra constitutio in codice Theodosiano, lib. 16. tit. 2. de Episcopis, Ecclesiis, & Clericis, leg. 5. cujus hæc verba: Imp. Constantinus A. ad Helpidium: „ Quoniam comperimus, quosdam Ecclesiasticos, & cæteros catho- „ licæ sectæ servientes, a diversarum religionum hominibus, ad lu- „ strorum sacrificia celebranda compelli: hac sanctione sancimus, si „ quid ad ritum alienæ superstitionis cogendos esse crediderit eos, qui „ sanctissimæ legi serviunt, si conditio patiatur, publice fustibus ver- „ beretur: si vero honoris ratio talem ab eo repellat injuriam, con- „ demnationem sustineat damni gravissimi, quod rebus publicis vin- „ dicabitur. Dat. VIII. Kal. Jun. Sirmi. Severo & Rufino coss.

Sacra Lupercalia Romæ, usque ad Anastasii Imp. tempora perduraverunt, Theodorico Amalo, Gothorum Rege in Italia regnante; qui-

quibus auctore Gelasio Papa, circiter annum Christi DXXV. reclamantibus superstitiosis quibusdam Romanis omnino abolita sunt, fierique amplius prohibita ut ex antiquo S. R. registro cognovit Onuphricis Panvinius, cujus registri copiam ipsi fecerat Marcellus II. Papa, tunc Cardinalis S. Crucis. *Panvin. descript. Rom. lib. 2. pag.* 158.

Lustrationibus gentilium abolitis, aliæ in Ecclesia Romano-Catholica successerunt, quod ex Durandi rationali divin. offic. lib. 7. cap. 7. Eckii homil. 3. de purific. B. Virginis. Rhenani annotat. ad lib. 5. Tertull. contra Marcion. aliisque manifestum est. Sufficiet Beda, qui lib. de nat. rer. cap. 12. cum de lustrationibus, mense Februario celebrari solitis dixisset, addit: *Sed hanc consuetudinem bene mutavit Christiana religio, cum in mense eodem, diem Sancta Maria plebs universa cum Sacerdotibus ac ministris, hymnis modulatæ vocis, per ecclesias perque congrua urbis loca procedit, datasque a Pontifice cuncti cereos in manibus gestant ardentes, & augescente bona consuetudine, id ipsum in cæteris quoque ejusdem B. matris & perpetuæ Virginis festivitatibus agere didicit, non utique in lustrationem terrestris imperii quinquennem, sed in perennem regni cœlestis memoriam. quando juxta parabolam Virginum prudentium omnes electi lucentibus bonorum actuum lampadibus obviam sponso, ac Regi suo venientes, mox cum eo ad nuptias supernæ civitatis intrabunt.* Adde Bapt. Mantuanum in Fastis:

Hic memorare libet quoddam grave temporis hujus
Crimen, & ipsius subjungere criminis ortum.
Roma Lupercales luos antiquitus isto
Mense celebrabat, & quæ sequuntur.

Apoc. I. *v.* 5, 6.

Τῷ ἀγαπήσαντι ἡμᾶς, καὶ λούσαντι ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν
ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ· καὶ ἐποίησεν ἡμᾶς βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς
τῷ θεῷ καὶ πατρὶ αὐτοῦ· αὐτῷ ἡ δόξα, καὶ τὸ
κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.
Ἀμήν.

Quamvis summa cura emendationis rationem habuerimus, non tamen hæc operarum errata effugere potuimus, quæ ut B. L. hoc modo corrigat, rogamus.

Pag. 2. lin. 4. Hesychius. pag. 7. lin. 17. אכפרה lin.35. excogitarunt. pag. 13. lin. 6. a fine: tanquam. p. 14. lin. 5. ergo. p. 15. lin. 26. יש יראה במקום p. 18. lin. 2. certi. lin. penult. hi. p. 19. lin. 5. Σόλων. lin. 12. βοηθῶν. lin. 35. mulieres. p. 20. lin. 23. בתוך. lin.33. Deo. p.24. lin. 14. furvis. p. 31. lin. 35. λεπτολόγων. ibid. lin.34. pro καὶ lege μὴ. p. 32. lin. 36. pro *anis*, lege *aris*. p.34. lin. 19. designant. lin.32. pro אמר lege אניר. p.44. lin.20. III. Nonas Jan. p.49. lin.46. pro *accidisset*, lege *audisset*. p.55. lin.24. morbos. p.69. lin.33. del. *text*. p.76. lin.8. pro *cera*, l. *æra*. p.93. lin.17. credidimus. p.104. lin.14,15. androgynos. lin.23. indicantia. p. 117. lin. 32. verecundiam. p. 122. lin. 13. sicut. p.127. lin. 21. animæ. p.131. lin. 4. ipsis hostiis. p. 134. lin. 8. ἄψαντος. p. 136. lin. ult. ἀνέλαμψεν. p. 138. lin. 14. non posse. p. 152. lin. 3. pro 5. leg. S. p. 158. lin. 24. ῥείθρων. lin. χρεὼν. p. 163. lin. 1. ἀνθρώπων. p. 167. lin. 36. ante *Arabes* scribe *Eadem faciunt*. p.170. lin. 1. ante *se* scribe *sacrificio*. p. 176. lin. 1. natum. p. 177. lin. 11. tactæ. p. 180. lin. 30. denominatio. p. 209. lin. 29. tum *signum septem*. lin. 35. pro *sus*, l. *jus*. p. 210 lin. 7. responsa. p.219. lin 24. ἐπίθετον. p. 242. lin. 2. omiss. *Plutarchus*. lin 26. post *conspuitur* insere *sinus*. p. 267. lin.36. sacrum. p.268. lin. 27. pro *tris* lege *his*. p. 272. lin. ult. adde *sepulturam ab Ænea* &c. p. 277. lin. 4. adde. origo. p. 280. lin. 21. Velitiæ. p.282. lin. 26. post *cui*, insere, *& alii*. p. 289. lin. 5. היו lin 6. קוראים lin. 9, omissa vox שנה lin. ead. בכלבו. p. 305. lin. 30. æterno. p. 313. lin. 18. pro *nobis* lege *nolis*. p. 338. lin. 15. post *enim*, inserendum *numeris*. p. 352. lin. 2. omissa est vox ὠὸν post *recenseat*.

In numeris paginarum erratum.

Pag. 239. 241. 244. 245. 248.

I N-

I N D E X.

Can-

Dar-

INDEX.

Faci-

FINIS.

ULTRAJECTI,
Typis ELIAM ab HOORN, Typograph.